

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXII. KÖTET

2020. 2. FÜZET

A szent, szentek, szentség megjelenése a „vallásos” mesében

*

A csíksomlyói pünkösdi búcsú új kulturális ökonómiája

*

A majomkenyérfától az ördögbordáig.

A gyimesközéploki általános iskolások jelenkori növényismerete

*

Szerelmi „kilelés” és „késztetés” a moldvai magyarok hagyományos világában

*

Az 1948 utáni erdélyi unitárius énekvezérképző tanfolyamok
rövid története (1950–1976)

*

Az elődök nyomában vagy egészen másként.

A Kalotaszegen szolgáló református lelkipásztorok eltérő élet- és munkastratégiái

*

„A viselet érték a teherrel együtt.” Széki viseletek régen és ma

*

Szemle

*

Köszöntés

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2020
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület
bölcsészettudományi és társadalomtudományi folyóirata

A folyóiratot a CNCSIS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Feyné Vincze Mária, Ilyés Szilárd Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtitkár),
Tánczos Vilmos, Varga P. Ildikó, Veress Károly

A szám szerkesztője
Tánczos Vilmos

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Domokos Johanna, Egyed Emese, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Horváth Gizella,
Kovács Magdolna, Mohay Tamás, Monok István, Olay Csaba, Szakolczai Árpád

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176

Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 România, e-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lapszám megjelenését támogatta:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Gróf Mikó Imre Alapítvány

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári

IDEA nyomdában

Felelős vezető

Nagy Péter

Bálint Péter

A szent, szentek, szentség megjelenése a „vallásos” mesében

1. A „vallásos” mese – kutatástörténeti adalékok egy fogalmi definícióhoz

A „vallási élmény lelki felépítését”¹ és a mesemondó interpretációjában a személyes isten-élmény megnyilvánulásait, pontosabban a bibliai példázatokra hajazó példázatos történet-elbeszéléseit vizsgálva, könnyen abba a hibába eshetünk, illetve arra a tévútra térhetünk, amelyre Kerényi Károly figyelmeztetett Karl Girgensohn észt valláspszichológus kutatásai kapcsán, aki azt hitte, hogy az eredményei a protestáns bibliaolvasó kereszténység körén kívül is érvényesek lehetnek.² Ezt tévedést vagy eltévelyedést átgondolva belátjuk, hogy a mesenarratívákat illető vizsgálódásunk során két nehézséggel kell szembenéznünk.

Egészen a 20. századig feltételezhetően valamennyi mesemondó a lokális közösség valamelyik vallási felekezetéhez tartozott, ekként „személyesen érintett” volt a keresztény vallás világképétől, hitelveitől és lelki gyakorlatától. Bárth János mondja egy helyütt: „A paraszt és kézművesközösségek tehát összességükben vallásosak voltak, és ez nagyrészt meghatározta tagjaik vallásosságát is. Az egyén gyakorlatilag nem lehetett nem vallásos, mert ezzel a közösség hagyományát sértette volna meg, ami együtt járt a közösség megvetésével, elítélésével.”³ Ám az, hogy milyen fokon volt „érintett”, s milyen hitelességgel képes erről a tapasztalatról és isten-élményről „beszélni” (vallani, tanúságot és biznyságot tenni), egészen eltérő lehet a katolikus, a protestáns és a neoprotestáns közösségekben létező mesemondók esetében: éppen ezért nem árt valamennyi általunk górcső alá vett mese(repertoár) esetében kitérni a lokális (és lelki) közösség meghatározó szerepére.⁴ Azt viszont általános érvényűként érdemes elfogadnunk, függetlenül a felekezethez tartozástól, amit Clifford Geertz mond egy helyütt: „A vallásos hitben és gyakorlatban

Bálint Péter (1958) – egyetemi tanár, dékán, tanszékvezető, Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar, www.gygyk.unideb.hu, balintp@ped.unideb.hu

Az itt közölt szöveg egy hosszabb tanulmány első felét képezi.

¹ Kerényi Károly: *Valláslélektan és antik vallás*. = Uő: *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*. Ford. Kövendi Dénes et al. Bp. 1984. 265.

² Uo. 265.

³ Bárth János: *A katolikus magyarság vallásos életének néprajza*. = *Magyarország társadalomtörténete a 18–19. században*. 1–2. Szerk. Faragó Tamás. Bp. 2004. 2. k. 234.

⁴ Nagy Olga: *Az egyház/vallás szerepe a népi értékrend kialakításában*. = *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. I. Szerk. S. Lackovits Emőke, Veszprém 1991. 8–15.

egy csoport ethosza úgy válik intellektuálisan elfogadhatóvá, hogy egy olyan életmódot képvisel, amely megfelelően alkalmazkodik a világkép által leírt dolgok tényleges helyzetéhez, egy világkép pedig úgy válik érzelmileg meggyőzővé, ha a dolgok valóságos helyzetének olyan képeként mutatják be, amely különösen jól rendezett módon illeszkedik az adott életmódhoz”.⁵

A második apória Kerényi meghatározásában válik nyilvánvalóvá: „Minden vallás »lelki valóságok« rendszere, és minden élet, amelyet úgy él le valaki, hogy a személyét állandóan ráteszi istenekre, eszmékre, vagy bármi másra, ami éppen ezáltal bizonyul »lelki valóságnak« (ami nem »hagy hidegen« bennünket) – minden ilyen élet vallásos életnek nevezhető.”⁶ Csakhogy a paraszti mesemondók „vallási” fölfogásában a keresztény hitelvek, tanítások, imádságok, zsoltárok mellett a „lelki valóság” részét képezik a pogány hiedelmek és legendák, mondák és népi imádságok, a rítus és a mágia is. (Ez utóbbiról írja Marcel Mauss: „a mágikus rítusok mélyén többre lertünk, mint a szent keresett fogalmára”.⁷ Ez a több: a *mana* fogalma, amely: „akár a szent fogalma, csak a kollektív gondolkodás egyfajta kategóriája, amely ítéleteket alapoz meg, dolgokat csoportosít, egyeseket szétválaszt, másokat egyesít, és amely megszabja a hatások átadásának vonalait vagy az elkülönülések határait”.⁸) Vagyis a „vallásos mese” vagy a bibliai történeteket és proverbiumokat, motívumokat és szimbólumokat magába szervesítő „példázatos mese” esetében éppen az egyes „lelki valóságok” (ráérzések és beleérzések) közötti határvonal pontos meghúzása, a hasonlóságok mellett a markáns különbözőségek megjelenítése jelent gondot, hiszen a mesemondók gond nélkül szövik egybe a vallási élményeket és a mágikus eseményeket, a szentet (szakrálisat) és a pogányt (profánt), az álmot és a fikciót, a prédikátori traktátusokból megőrzött gondolatokat és a mondandó megértését célzó egyéni kommentárokat. Erre a bizonytalansági tényezőre hívja föl a figyelmünket a spanyol szerzőpáros, Máxime Chevalier – Julio Camarena is: „Ugyanilyen mértékű meghatározatlanságot találunk jó néhány elbeszélés esetében, amikor nem lehetünk teljesen bizonyosak abban, meddig terjed a megtisztulásra váró lelkek kultusza vagy a démoni és a populáris mitológia istenségeibe vetett hit, és honnan beszélhetünk már meséről”.⁹ Noha a tradicionális népmese nem olyan sokfajta műfajt és motívumot foglal magába, mint a Northrop Frye által leírt szent könyv („A Biblia [...] mozaik: mintáját kirajzolja parancsolatok, aforizmák, epigrammák, példabeszédek, találós kérdések, perikopák, párhuzamos sorpárok (paralelizmus), formulák, népmesék, jóvendölések, jelenések, *Gattungok*, *logion*-ok, alkalmi versek elemei, lapszéli glosszák, mondák, történelmi dokumentumok részletei, törvények, levelek, prédikációk, énekek, elragadtatásos látomások, rítusok, tanmesék, nemzeti táblázatok és így tovább, végeláthatatlanul”¹⁰), mégis zavarba ejtően sok elemet használ a felsoroltak közül, mégpedig olyan sokat, hogy semmiképpen sem hagyhatjuk figyelmen kívül a továbbiakban. Erdélyi Zsuzsanna is igyekezett tisztázni a *Parasztbiblia* elé szánt írásában azt, hogy mely műfajok kerülhettek bele a paraszti folklór narratívákba:

⁵ Clifford Geertz: *Az értelmezés hatalma*. Ford. Andor Eszter et al. Bp. 2001. 75.

⁶ Kerényi: *i. m.* 269–270.

⁷ Marcel Mauss: *A mágia általános elméletének vázlata*. = Uő: *Szociológia és antropológia*. Ford. Vargyas Gábor. Bp. 2000. 162.

⁸ Mauss: *i. m.* 164.

⁹ Máxime Chevalier – Julio Camarena: *Nota previa*. [Előszó] = Uők (szerk.): *Catálogo tipológico del cuento folclórico español. Tomo III. Cuentos religiosos*. Alcalá de Henares: Centro de Estudios Cervantinos, 2003. 11–19. (12.) (E kötetre való hivatkozásokat és fordításukat Bálint Zsuzsának köszönöm.)

¹⁰ Northrop Frye: *Kettős tükör. A Biblia és az irodalom*. Ford. Pásztor Péter. Bp. 1996. 343–344.

„Különösképpen a biztonságérzetet és belső nyugvást hozó archaikus műfajok, amelyek úgy hoztak belső nyugvást, hogy a biztonságot képviselő-nyújtó égi erőket és isteni lényeket saját valóságuk szintjére helyezték. Emberközelbe hozták, ezzel állandóan készenléti helyzetben tartották, szinte kikényszerítve a velük való azonosulást és a nem könnyű életükben való részvételt.”¹¹ A „lelki valóságok” közti határvonal meghúzása persze abból a szempontból is problematikus lehet, hogy adott történelmi korszakban (a mesemondó életvilágában) és szociokulturális környezetében a Törvényen túl mi számít(ott) *erénynek* vagy *bűnnek*,¹² és a mondó a lokális hagyományból mely egyező vagy eltérő erényeket vagy vélt-valós vétkeket tulajdonít(ott) a meshősnek és a többi ágensnek.

Ha a tradicionális népmesében a *szent*¹³, a *szent ember* vagy a *szentek* jelenlétét, szövegkonstituáló szerepét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a katolikus (római, görög) vallási világgéppel és liturgikus hagyománnyal rendelkezőknél jóval több esetben bukkanunk a nyomaikra, mint a protestánsok meserepertoárjaiban.¹⁴ Géczi Lajos mesegyűjteménye előszavában fontosnak tartja rögzíteni, hogy: „Szentek életével foglalkozó legendát az asszonyok tudnak többet, főként olyan községekben, ahol katolikusok is nagyobb számban élnek. A férfiak inkább anekdotikus, tréfás történeteket szönek a szentek alakja köré. Az asszonyok ellenben mindig valaminő erkölcsi példázatot, tanulságot tartalmazó meséket mondanak a szentekről.”¹⁵ A *Parasztbibliát* közreadó folkloristák is ezt hangsúlyozzák: „Katolikus falvakban sokkal gazdagabb, meseibb hagyományt találunk, mint más felekezetűek körében; de ismernek legendákat, folklorizált bibliai történeteket protestáns falvakban is. [...] A felekezetek közötti különbségek leginkább a témaválasztásban mutatkoznak meg.”¹⁶ A különbség okára részbeni magyarázatként el is fogadhatjuk Paul Tillich kijelentését: „Protestáns szentek nincsenek, vagy pontosabban, nincsenek szentek a protestáns principium alatt. [...] A protestantizmus nem ismeri el a szenteket, de elismeri a megszentelődést, és elfogadja a Lelki Jelenlét emberekre gyakorolt hatásának személyes képviselőt.”¹⁷ Ám a két kitétel, miszerint a protestantizmus elismeri a megszentelődést és a

¹¹ Erdélyi Zsuzsanna: *A Parasztbiblia elé.* = Lammel Annamária – Nagy Ilona: *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek.* Bp. 1985. 25.

¹² „A katolikus és a református egyházak működése között a legnagyobb különbség a bűnök meg- és elítélésének gyakorlatában van.” Madar Ilona: *A Sóvidék vallásosságáról.* Mvászárhely 1998. 7.

¹³ „A katolikus egyház azokat a férfiakat és nőket nevezi »szentnek«, akik életükben vagy halálukban képesek olyan erővel szeretni bárki ismeretlent, aki hisz bennük, és akiben szeretet és remény ébred irántuk, hogy a bennük élő hit, remény és szeretet által meggyógyulhasson, felébredhessen, újjászülethessen vagy visszatérhessen az életbe.” Cseke Ákos: *Nem halhatsz meg.* Bp. 2018. 237. – Vö. még: „A havasi sátoros” c. mesében a hős felmászik az égig nőtt nyárfára, hogy megtalálja a királylányt, akinél szolgálathat áll; egyszer három nap szabadságot kér, hogy a városban mulathasson. „Úgyhogy ő szombaton délután lement a vendéglőbe. Hát ugyibár abban az országban nem olyan emberek voltak, mint a földön. Mert ottan szent emberek voltak. S nagy, táltos, kemény emberek.” Nagy Olga: *A havasi sátoros. Dávid Gyula meséi.* (The tent Gypsy of the Alps. Tales of Gyula Dávid) Ciganisztikai tanulmányok 6. Szerk. Kriza Ildikó. Bp. 1988. 141.

¹⁴ „Tartalmát tekintve a szentek közbenjárásának kérése különbözteti meg leginkább a katolikusok imáit a protestánsokétól. Megpróbáltatásaikban mindig ahhoz a szenthez folyamodtak, aki életében sikerrel küzdött meg a rájuk nehezedő bajjal, bánattal.” P. Madar Ilona: *Ima, imádkozás és az ima hatása.* = *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* I. Szerk. S. Lackovits Emőke. Veszprém 1991. 123.

¹⁵ Géczi Lajos: *Ungi népmesék és mondák.* ÚMNGY XXIII. Szerk. Nagy Ilona. Bp. 1989. 42.

¹⁶ Lammel–Nagy: i. m. 555.

¹⁷ Paul Tillich: *Rendszeres teológia.* Ford. Szabó István. Bp. 2002. 538. – Vö. még: „Abban is különbözik [a színprotestáns havadi nép vallásossága], hogy nincsenek »közbenjáróik«, szentek, akik nehéz bajában megsegítsék, pedig a szegény ember ugyancsak nem élhet meg egy »óákaró« égi közbenjáró nélkül, s reménytelen életében a csoda úgy kell neki, mint a darab kenyér.” Nagy Olga: *Világgá futó szavak. Havadi beszélgetések.* Bp. 1990. 302. – Továbbá egy 18–19. századi református teológiai professzor is csak az Isten szent akaratjáról beszél: „Az Isten Akaratja Szent, az az semmit

Lelki Jelenlétet mint lehetséges személyes önmeghaladást és megragadott létállapotot, mely az elszigetelődéssel és a démonival szembeni küzdés motívumában érhető tetten akár a protestáns, akár a laikus mondók mesenarratíváiban is, visszavezet eredeti kiindulási pontunkhoz. A hős/hősnő sorsát irányító égi pártfogónak/Istennek,¹⁸ az átok alóli fel és-megszabadulásának, a kinemondott vagy csak sejtetett bűn alóli „megtisztulásnak” és az áldozatnak,¹⁹ a jutalmazásnak és büntetésnek, az újjászületésének, az ígéretmegszegés utáni „önmeghaladásnak”, a bosszúból történő büntetés helyett az istenítéletre hagyatkozásnak,²⁰ vagy az áldozatból rendteremtő „királlyá” változásnak motívumai mind erről a személyes önmeghaladásról és önmegjelenítésről tanúskodnak.

Továbbá a tradicionális népmesében a szent, a szentek, az angyalok, a „megszentelődést” (egészen pontosan „feltámasztást” vagy „újjászületést”) átélő hősök mellett megjelennek a Sátán²¹/Ördög²², a démonok és a démoni aspektusú lények is (szörnyek, óriások, sárkányok, kígyók, boszorkányok, tündérek stb.) a szent kettős természetének másik oldalaként. Hogy újfent Tillichet idézzük: „A mitológiai látomások démonai isteni-istenellenes lények. Nem csupán tagadják az istenit, hanem torz módon részesednek is az isteni erejében és szentségében”²³ –; e kijelentés legalább annyira érvényes a népmesére (kiváltképpen is a hiedelemvilág démonaira,²⁴ az óriásokra,²⁵

egyebet sem maga nem akar, s nem-is akarhat, sem másbann helybenn nem hagyhat, mint a' mi az Erköltsi Törvénnyel tökéletesen megegyez. Az Istenbenn tehát van Szentség, az az tiszta, minden szeplő nélkül való Erköltsi Jóság, Kegység pedig az Emberekbenn van, az az, az Isten Törvénye szerént való élet, és annak a külső tselekedetkbenn való kimutatása.” Tóth Ferencz: *Keresztény Hittudomány avagy Dogmatika Theologia*. Győr 1804. 169–170.

¹⁸ „Hisz abban [a havadi protestáns], hogy sorsát Isten irányítja, a sors Isten kezében van; s abban is, hogy ez az Isten nem a túlvilágon, de itt ezen a földön mindenkinek megfizet. Hisz abban, hogy az élet rendjéhez hozzátartozik a halál. S embernek nem lehet különb vágya, mint hogy »szép legyen a temetése«, megsirassák, s úgy őrizték meg emlékezetükben, mint akire szép és érdemes emlékezni.” Nagy: *i. m.* 303.

¹⁹ „Ahogy a mágiában áldozat is van, vannak benne könyörgések, himnuszok, különösen pedig istenhez intézett imádságok is.” Mauss: *i. m.* 96.

²⁰ „A mából visszatekintve, sok modern szerző számára babonaságnak látszik az istenítélet alapján való ítélkezés.” Alasdair MacIntyre: *Az erény nyomában. Erkölcselméleti tanulmány*. Ford. Biróné Kaszás Éva. Bp. 1999. 225.

²¹ „Sátán nemcsak nem figyelmeztet minket a ránk leselkedő csapdákra, hanem egyenesen feléjük terel bennünket. Fennhangon hirdeti, hogy a tilalmak »haszontalanok«, és áthágásuk semmilyen veszéllyel nem jár.” René Girard: *Látám a sátánt, mint a villámlást lehullani az égből. A kereszténység kritikai apológiája*. Ford. Sujtő László. Bp. 2013. 49–50. – De, és a mi szempontunkból fontos Girard egy későbbi megjegyzése: „Néhány középkori legendában és a régi időkbeli fennmaradt mesében kimutathatók Sátán evangéliumi felfogásának nyomai. Sátán ezekben szeretetreméltó, nagylelkű világfigként jelenik meg, aki – látszólag valamilyen apróságért cserébe – mindig kész elhalmozni az embereket jótéményével. Csupán annyit kér, hogy egy lélek, egyetlen lélek az övé lehessen. Néha a király lányára tart igényt, de többnyire mással is beéri. Az első jöttment éppúgy megfelel, mint a legszebb hercegnő.” Uo. 55.

²² „A transzcendens személyek között nagyon sokszor emlegetik az ördögöt, másik nevén a Sátánt. »Engedetlen volt a Mennyben, ezért került a Pokolba, a kárhozatra.« Ő a sötétség fia, a színe is fekete, és mindig sötétségben jár. Árasztja magából a sötétséget, a rosszat.” Madar Ilona: *A Sövidék vallásosságáról. i. m.* 58.

²³ Tillich: *i. m.* 445.

²⁴ „A démonok a rituson kívül csak a mesékben vagy a dogmatikában élnek.” Mauss: *i. m.* 129.

²⁵ A hős a sűrű erdőben tűz körül alvó óriás köpenyének ujjába bújik, aki aztán pontosan azt a szerepet tölti be, mint a többi variánsban az ősz öregember. / Jól van, no! Nekem úgy sincs fiam, hát ittmaradok fiamnak. Van itt minden, amit csak szemed, szád megkíván. / Hát vót is a fiú. Ahogy vótak, éldegéltek, eccer aszongya a fiú: / –Hát én úgy gondolom, hogy mán jó vóna megnőstülni. Elértem azt az időt. De hát honnan? Itt erre nincsen senki. / Aszongya az óriás: / – Dehogy nincs. Itt mingyán nem messzi van egy víz, oszt a víz mellett van egy fa. Három fehér galamb odajár fürödni. Mikor odaérnek, háromszor bukfenceznek, oszt gyönyörű nőnek válnak. Egy van benne, Tündérszép Erzsébet. Elmegy oda, oszt mikor átbukfencezik, nővé válik, oszt leveti a köntösét, kapd fel, oszt szaladj vele. Hiába fogja kiabálni, hogy állj meg, állj meg! Ne állj meg, csak szaladj egész hazáig.” *Tündér Erzsébet*. = Nagy Géza: *Karcsai népmesék I–II. ÜMNGY. XX. Szerk. Kovács Ágnes. Bp. 1985. I. 285–289. (286.)*

illetve az egyes Sátán-interpretációkra²⁶ vagy Halál-narratívákra²⁷), mint magára a mitológiára. Tánccs Vilmos írja hivatkozásokkal és szövegpéldázatokkal bővelkedő kötetében: „A Gonosz erői *tisztátalan és gonosz szándékú* démonok, amelyeknek *állatias jellege* – állati agresszió (nemcsak fizikai, lehet esetleg szexuális is), vámpirizmus, harapás, rettentő hangképzetek, üvöltés, feketeség (a Rossz színe) és vörösség (a nemi vágy színe) stb. – mind az ún. »természeti« népeknél, mind az ókori európai kultúrkörben, mind a kereszténységben megfigyelhető. Jellemző sajátosságuk továbbá az is, hogy a Rosszat megszemélyesítő lények (a magyar népi hitvilágban: ördög, boszorkány, lidérc, sárkány stb.) általában rendelkeznek az *alakváltoztatás (metamorfózis)* képességével.”²⁸ Claude Lecouteux megjegyzése is erre utal, szerinte: a metamorfózis valószerűtlen és csalóka, a démon megtéveszti az értelmünket²⁹ –, ez az, amire János is egyértelműen utal: „És imádák a sárkányt, a ki a hatalmat adta a fenevadnak; és imádák a fenevadat, ezt mondván: Kicsoda hasonló e fenevadhoz?” (Jel 13,4.)

A démoni erők persze nemcsak és kizárólag kívülről (lentől vagy fentről) érkehetnek, de magából az emberi bensőből is,³⁰ miként erre kíváló folkloristánk Nagy Olga rámutat: „A hőre nehezedő szerencsétlenséget démoni erejű szenvedélyek zúdíjták. Ezek a lélek alvilágából, legmélyebb poklából a sötétség hatalmaként törnek elő, s a mesében mindig a »fekete erőt« képviselik. Ha ezek az erők az emberiség kezdeti szakaszán démoni, alvilági hatalmas boszorkányoktól származtak, később az ember mindinkább felismeri, hogy ezek az erők földi emberekben vannak jelen, akiknek nincs ugyan démoni erejük, de szenvedélyük, gyűlöletük, gonoszságuk valóban démoni.”³¹ Az ember hétköznapi életvezetését és sorsát meghatározó démoni szenvedélyek (irigységből fakadó testvérgyilkosság, féltékenység, gyűlölködés, kapzsiság, megfékezhetetlen birtoklászvágy, másik megcsonkítása, szándékos ártani/rontani akarás, kövé változtatás, kútba dobás, szexuális mohóság,³² hatalmi arrogancia, megfontolatlan hetvenkedés stb.) természetesen különböző példázatos történetelbeszélésekben, legendákban, szövegközi proverbiumokban fogalmazódnak meg a mesenarratíváknak értelemegységet adva.

²⁶ „Én úgy gondolom, hogy van olyan [varázslat], amelyik az ördögtől van. Én így saccolom, mert az ördög ereje is a varázslatban van. Az Istennek volt egy szolgája, a Sátán. A Sátán nagyon megerősödött, mert a nép nem megy templomba, nem imádkozik, mert ha van bál vagy kocsmá, oda megy. A Sátán ereje nagyobb, mint a Jóistené.” Nagy: *A havasi sátoros*. i. m. 16–17.

²⁷ Különös mesevariáns a „Rozália” c. mese, mert benne a hős női személy, ahogy a folklorista megjegyzi, a román és szláv variánsokban a Halálkoma gyakran nőnemű. A spanyol népmesében szintén nőnemű halálkomával találkozunk: „La muerte madrina” (Espinosa3. 147. IV. típus). Nagy Olga: *Villási, a táltosfiú. A mérai, szucsági, mezőbándi (Románia) cigány mesék / Villási, the Táltos Boy. Gypsy Folk Tales from Méra, Szucság, Mezőbánd (Romania)*. Ciganisztikai tanulmányok 9. Szerk. Kríza Ildikó. Bp. 1996. (323.)

²⁸ Tánccs Vilmos: *Szimbolikus formák a folklórban*. Bp. 2007. 61.

²⁹ „[...] la métamorphose est irréelle, illusoire: le démon abuse nos sens.” Claude Lecouteux: *Fées, Sorcières et Loups-garous au Moyen Age. Histoire du Double*. Paris, 1992. 124.

³⁰ „A Jézus korabeli judaizmusnak sajátja valóban nem más, mint hogy abban személyesítette meg a fizikai rosszat, »amit démonoknak hívnak«; ezek gonosz emberek szellemei, akik beférkőznek az élők testébe, akik halálukat okozzák.” („Le propre du judaïsme contemporain de Jésus, c’ est, en effet, d’ avoir personnalité le mal physique en ’ce ’qu’ on appelle les démons’; ce sont ’des esprits d’ hommes méchants qui pénètrent dans le corps des vivants qui provoquent leur mort”). Marie-Françoise Baslez: *Bible et Histoire*. Paris 1992. 206.

³¹ Nagy Olga: *Széki népmesék*. Buk. 1976. 64–65. – Vö: Girard a sátánról mint a mimetizmus képviselőjéről, aki befolyásolja a közösség tagjait: vádló, ördögűzést csináló, akinek nincs önálló léte. Girard: i. m. 52–59.

³² Tánccs: i. m. 63.

Adódik a kérdés, hogy a keresztény vallási képzetek és hitélmények mellett a parasztember miért ragaszkodik olyan konzekvensen a régi pogány hiedelmekhez, „ősi mágikus-mitikus”³³ elemekhez és eseményekhez, varázslókhoz és más szürnaturalis lényekhez, átokmondásokhoz és jövendölésekhez a mesében. Maurice Halbwachs irányt mutat e tekintetben: „A társadalom vallási szervezete nem csak azért őríz meg néhány régi rítust vagy hiedelmet, hogy kielégítse a legelmaradottabb csoportokat. Az emberek csak úgy tudnak felmérni egy adott vallási változást, ha legalább nagy vonalakban emlékeznek arra, hogy honnan indultak el.”³⁴ Az orális kultúrában emlékezni csakis a rituális vagy egyéb más hagyományos alkalommal újra és újra elmondott, a mondó által aktualizált szövegeken keresztül lehetséges, melyek egyszerre megőriznek valamennyit a korábbiából, és megújítanak valamennyit az előzeteshez (előtörténethez) képest. Hanula Gergely hangsúlyozza: „A közösség a rítus gyakorlásában nem hallgatóság, hanem a rítus megvalósítója, részvevő [...], aki ezáltal jelzi, megjeleníti saját maga és mások számára is (önmagára vonatkozó üzenet), hogy elfogadja azt, ami a rituális-liturgikus kánonban kódolva van.”³⁵ E ponton jegyezzük meg, hogy René Girard egészen radikálisan fogalmaz a rituális áldozatbemutatók lényegét illetően: „A véres áldozatok azt a célt szolgálják, hogy segítségükkel elfojtsák vagy mérsékeljék az archaikus közösségekben dúló konfliktusokat. Ezt oly módon kívánják elérni, hogy az eredeti áldozatot helyettesítő áldozatok rovására a lehető leghívebben megismétlik azokat a valóságos erőszakos cselekményeket, amelyek – annak köszönhetően, hogy egy meghatározatlan, de korántsem mitikus múltban mindenki részt vett bennük – teljesen megbékítették egymással a közösség tagjait.”³⁶

Ami leginkább maradandónak tűnik a narratívákban: a törvény (a mana) és tilalmak rendszere, egy közösség biztonságos fennmaradása és mindennapi léte, tagjainak viszonyrendszere és életvezetése e kettő biztosításán, megtartásán és továbbadásán nyugszik. A *Parasztbiblia* közreadói, Lammel Annamária és Nagy Ilona nem véletlenül hangsúlyozzák a paraszti szövegek interpretációja során: „A szövegek mögött határozottan körvonalazható értékrend húzódik, mely a mindennapi életben való viselkedéshez ad útmutatást. Az elfogadhatónak ítélt magatartás szemben áll a bűnössel. S a szövegek többségében a bűnöst megleckéztetik, másik részben sorsukról paradox döntés születik.”³⁷ E kommentár igazságát belátva egyet is érthetünk Northrop Frye kijelentésével: „Az együttesen megélt válság mindig fölébreszti a közösség tagjaiban azt a tudatot, hogy sorsuk mennyire összeforrt törvényekkel, szokásaikkal és intézményeikkel.”³⁸ Lehetséges, hogy a közösség nem minden tagja ismeri (emlékszik) egyformán a bibliai (és közösségi) törvények és tiltások pontos szövegére (az oralitásban ezeket jobbra a proverbiumok és szentenciák helyettesítik olykor), de szellemiségük és kötelező jellegük mindenkire mély benyomást gyakorolnak: méghozzá feledhetetlenül, kikerülhetetlenül és elutasíthatatlanul. Bizonyosan okkal-joggal lát lényegi és szoros összefüggést Marcel Mauss a

³³ E kérdéssel Nagy Olga is foglalkozott Jakab István kapcsán, s Mircea Eliadéra hivatkozott, aki „rámutatott, hogy az ősi elemek makacsul és szívósan tartják magukat és »survival«-ként mentik át magukat a legmodernebb tudatformákba”. Nagy Olga – Vöő Gabriella: *Havasok mesemondója. Jakab István meséi*. OMNGY XXVI. Szerk. Nagy Ilona. Akadémiai Kiadó, Bp. 2002. 36.; 36–38.

³⁴ Maurice Halbwachs: *Az emlékezet társadalmi keretei*. Ford. Sujtó László. Bp. 2018. 237.

³⁵ Hanula Gergely: A ’szent nyelv’ mint vallási jelenség. = Uő.: *Anyaszentnyelvünk. A „szent nyelv” és a fordítás*. Bp. 2016. 23.

³⁶ Girard: i. m. 100.

³⁷ Lammel–Nagy: i. m. 550.

³⁸ Frye: i. m. 205–206.

mágia és a vallás kollektív tiltásrendszere között.³⁹ Tánczos Vilmos fontosnak tartja pontosítani a pogány hiedelemvallás és a keresztény hit viszonyát a magyar folklórban: „A pogány hitvilág a kereszténység előtt csak egyetlen másvilágképzetet ismert, az ún. túlvilágot egy horizontálisan távoli, ismeretlen világnak képzelték el, ahol a lelkek csak tartózkodnak. A túlvilág tehát semleges hely, nem hierarchizált, és az sem lényeges, hogy a lélek milyen módon jut el ide (pl. felfelé a sátor füstlyukán, lefelé a kút nyílásán stb.). Az ősi magyar hitvilág túlvilágképzeteinek azonban fontos eleme volt, hogy a holtak lakóhelye egy vízen túli világ.”⁴⁰ Kiegészíthetjük ezt a ténymegállapítást azzal, amit egyfelől Claude Lecouteux mond: „A túlvilág a lelkeknek afféle tározójaként jelenik meg, a daimón és a genius értelmében, akik megtestesülni próbálnak vagy akik erre vannak kényszerítve, a sors, az ember természetfölötti dimenziójának, annak a köteleknek a megnyilvánulásai, amely az egyént a kozmoszhoz, vagyis az istenekhez és a holtakhoz köti”,⁴¹ másfelől azzal, amit Frye eléggé szemléletesen tár elénk: „A *metanoia* és a bűn dialektikája kettéhasítja a világot: a valóságos azonosság országára, melyet Jézus »hazája« képvisel, és a pokolra, melynek fogalmát az Ószövetség csak a halál vagy a sír formájában ismeri. A halál valóban pokol, de pokol a szenvedés és a kín világa is, melyet az ember magamagának terem az egész történelem során. Jézus ezt a halhatatlan fereg és olthatatlan tűz képével írja le.”⁴²

Mindehhez hozzátehetjük, hogy a hagyományos kultúra a történelmi időbeliség horizontján valószínűleg nem olyan gyorsan alakult át egy-egy közösségben, nem olyan menthetetlenül, visszafordíthatatlanul és teljességgel kopott ki az egyes ember és a kollektívum emlékezetéből, mint ahogy azt ma tapasztaljuk. S azt is látnunk kell, hogy évezredes hiedelmek, rítusok, tabuk, tiltások egészen másfajta identitásképző erővel hatottak régen,⁴³ mint a mi etikai-politikai elveink, melyek provizórikusak és olykor nem kevésbé álságosak. Ezért is hangsúlyozzák a mesemondó specialisták, hogy ami a mesenarratívában megtörtént (vagy megtörténtként, megtörténhetett volna-ként adatott elő), az mind igaz volt⁴⁴ (vagy lehetett volna) egykoron, de a fiatalság számára mára hihetetlen és hiteltelen, megmosolyogtató és visszaütött is egyben.⁴⁵ Nagy Olga fejti ki egyértelműen a mesei történetekről: „Azért >világtörténelem«, mert ezek történelmi tettek voltak valamikor, amikor még ilyen >megszentelt vitézek« éltek a földön. S meséiket azért kell elmondani, hogy belőlük a fiatalok példát vehessenek vitézségből, becsületből.”⁴⁶ A spanyol népmese tipologizálását jegyző szerzőpáros beszél arról, hogy amikor a gyűjtők megkérdezték a mesélőt, mit gondol a történetről, hogyan érinti ez őt, azt válaszolta: semmi esetre sem úgy gondol erre, mint valami fiktív dologra; éppen ellenkezőleg: oly mértékben igaznak tartja, hogy mélységesen meghatódik attól, ami a történet főszereplőjével történik.

³⁹ Mauss: *i. m.* 171.

⁴⁰ Tánczos: *i. m.* 82.

⁴¹ Lecouteux: *i. m.* 90.

⁴² Frye: *i. m.* 225.

⁴³ „A vallás társadalmi funkciói között kiemelkedik a lokális, regionális, etnikai *identitás*ban játszott szerepe, amely szoros összefüggésben áll a felekezeti identitás kérdésével.” Bartha Elek: *Néphit, népi vallásosság. = A magyar folklór.* Szerk. Voigt Vilmos. Bp., 1998. 470–505. (500.)

⁴⁴ „Mind igaz vót a mese az ezelőtti néppel. Mint én mondom: húzzon hát a tenyeriből valaki szórt. Hát az is ojan. A mese azelőtt mind igaz vót, de hát mán messzi maratt az, mesének véli a nép. Mind igazok vótak, amiket a régiek magyaráztak. Nem mondhat senki semmit, ha nem hallotta vón, hogy minden szegről-végre igaz vót.” Ortutay Gyula: *Fedics Mihály mesél.* Második kiadás. Bp. 1978. 63.

⁴⁵ „A fiatalabb nemzedék ma már nem hisz a mesék érvényességében. Van ugyan még a meséknek hallgatója, de már a fiatalok számára csupán a szórakozás eszköze.” Nagy Géza: *i. m.* 27.

⁴⁶ Nagy Olga: *Cifra János meséi.* ÜMNGY. XXIV. Szerk. Nagy Ilona. Bp. 1991. 11.

Számára ez nem mese, nem tudjuk mennyire illik ez ide, az viszont biztos, hogy semmilyen egyéb szóbeli műfajba nem illeszkedik bele.⁴⁷

2. A szent/szentség megjelenési formái a mesenarratívában

A folkloristák és a népmesekutatással más diszciplináris aspektusból foglalkozók egyet is érthetnek Jean-Jacques Wunenburger megállapításával, miszerint az archaikus ember tapasztalatának első kiterjedési tartományát a szent, a szentség alkotta, melyet valamennyi hagyományos kultúra továbbadott, és amelyben osztozott, ám ami – ma mindenekelőtt – kritikai spekuláció tárgya, amit szenvedélyesen elemeznek, faggatnak, ugyanakkor gyanakvással is szemlélnek.⁴⁸ De Wunenburger továbbá ezt a kérdést is fölveti: vajon képesek vagyunk-e valójában megérteni a *szent/szentség* funkciójának természetét s ugyanúgy értelmezni, miként a tradicionális kultúra embere? Vagy úgy is kérdezhetünk, mint a történész Gyáni Gábor: „megismerhető és főként megérthető-e egyáltalán az a tapasztalat, ami menthetetlenül a múlté, és aminek a történész első kézből, az átélés jóvoltából sohasem válhat immár a részesévé?”⁴⁹ Pontosítsunk még tovább a kérdésen! Képesek vagyunk-e a 21. század elején megérteni azt, amit a rurális és zárt közösségben élő egyszerű hívő sok évszázaddal (vagy akárcsak egy fél évszázaddal korábban) a bibliai szövegek élőszavas magyarázataiból, „tolmácsolásából” *valamiképpen* magáévá/személyessé tett, elsajátított/megértett (s itt a „valamiképpen”-en van a hangsúly, a maga tévesztéseivel, a „rosszul hallásból” fakadó félreértéseivel, már-már szentségtörő értelmezéseivel⁵⁰), s amit, mint „önnön világ-tapasztalatából”⁵¹ továbbadott elbeszéléseiben, illetve interpretált és kommentált történeteiben megjelenített mások: a közösségbeli hallgatók számára? Jean-Louis Ska figyelmeztet arra bennünket, hogy a bibliai „elbeszélés világa” és a „szerző világa” közti különbségtétel alapvető fontosságú.⁵² De az ellenkező irányú kérdésnek is jogosultsága van: képes volt-e megérteni a rurális környezetből származó, jobbára írástudatlan ember azt, amiről a 20. századi teológus Tillich beszél: „Isten megragadhatatlan jellegét, vagyis azt, hogy a szó szoros értelmében véve lehetetlen vele kapcsolatba kerülni, a »szent« szó fejezi ki. Isten lényege szerint szent, és az összes vele való kapcsolatban benne foglaltatik az, hogy végül is paradox dolog kapcsolatban állni azzal, ami szent. Isten nem válhat a tudás objektumává vagy egy cselekvés partnerévé”⁵³ Nyilván a *szent* ebben a kontextusban („mert csak egyedül vagy szent” [Jel. 15,4]): az elérhetetlen, a megérinthatetlen, a megláthatatlan, az egyén által kezdeményezett párbeszédbe bevonhatatlan, az utánozhatatlan, a fölfoghatatlan, a megkérdőjelezhetetlen és leírhatatlan értelmet nyer, minek okán a hívő folyton átléphetetlen és fölmérhetetlen távolságot érez a

⁴⁷ Chevalier–Camarena: i. m. 12.

⁴⁸ Jean-Jacques Wunenburger: *Le sacré*. Paris 1981. 3.

⁴⁹ Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Bp. 2010. 65.

⁵⁰ „Az mindenesetre bizonyos, hogy mind a zsidó, mind a keresztény hivatalos felfogás mindig ragaszkodott az allegorikus értelmezéshez, és erőlyesen fellépett azokkal szemben, akik profánul próbálták érteni [az Énekek énekét]”. Pesthy Mónika bevezetője Origenész: *Kommentár az Énekek énekéhez*. Bp. 1993. 7.

⁵¹ Hanula: i. m. 14.

⁵² Jean-Louis Ska: *Les énigmes du passé. Histoire d'Israël et récit biblique*. Bruxelles 2001. 7.

⁵³ Tillich: i. m. 221.

tudás és a beszéd által sem tárgyasítható Istennel szemben.⁵⁴ Lépjünk még tovább egy újabb kérdéssel: képesek vagyunk-e mi, a tudományos szövegekhez és fogalmaink hálójához való kötöttségünkől, aktuális kutatói álláspontunkról el-emelkedni, hogy az évszázados szóbeli megnyilatkozásban ne az értelmezési hibát, ne az ész botlásait, ne a vallási lelkigyakorlat és a népi hitélet összemosódásait, hanem egy személy, egy adott közösség sajátos, olykor ellentmondásokról és konfliktusokról sem mentes hitgyakorlatát vagy – Cseke Ákos kifejezésével élve – a „pótolhatatlanság képzetgyakorlatát”⁵⁵ lássuk és értékeljük a sokszor és sokadszorra másként mondott és hagyományozott narratívában?⁵⁶ Kiváltképpen ha elfogadjuk egyfelől Halbwachs kijelentését, miszerint: „Természetesen a vallásos emlékek hitelessége, gazdagsága és ereje más és más volt a klerikusok, a templomjáró laikusok, a hívői gyülekezetek vagy a világi feladatokat ellátó csoportok (családok, szakmai testületek, bíróságok, hadsereg stb.) tagjai szemében”;⁵⁷ másfelől észben tartjuk Tillich megjegyzését: „A személy vallási életének tartalma mindig egy társadalmi csoport vallási életéből táplálkozik. Még a néma imádság is a hagyomány szülötte.”⁵⁸ Egyszóval képesek vagyunk-e az elbeszélte történetekben a saját/személyes hitvilágát (binnen lelkiéletét: istenélményét, idegenségtapasztalatát és képzetelműködését) kifejező parasztember szituatív értelmezésétől és kedélyállapotától függő vallomásait látni, még akkor is, ha elfogadjuk Rudolf Otto megszorító kitételét: „a vallásos érzések nem esztétikaiak”;⁵⁹ Noha a tradicionális népmesében éppen a narratívaértelmezés és előadás-beszéd-forma „esztétikai” hatásait: vagyis az események elbeszéléssé formálásának és előadásának technikáit igyekszünk kutatni;⁶⁰ azt, amire Jan P. Fokkelman utal: „a jelentés hatásfolyamatának sikere tehetségünkől, érzékenységünkől és a szöveg szolgáltatásban szerzett képességeinktől függ”.⁶¹ Mindemellett Ska intelmét is meg kell említenünk: azt gondolni, hogy a Biblia kortárs nyelvet használ, és hogy a szavak és a képek pontosan ugyanazon jelentéssel bírnak

⁵⁴ „Ami megnevezhető és szavakkal kifejezhető, az mindig »csupán« Isten teremtménye, a rá vonatkozó emberi tudás vagy magatartás így önmagában soha nem lehet végső tapasztalat, amennyiben a rész (szépség, élet, fény) soha nem helyettesítheti az egészt, és ahogy »a jó és istenfeletti utánzozhatatlan utánzásának« [...] megragadása soha nem egyenlő a kiismerhetetlen, megnevezhetetlen teremtetten Isten felfogásával.” Cseke Ákos: *A középkor és az esztétika*. Bp. 2011. 169.

⁵⁵ Cseke Ákos: *Szabadság*. Bp. 2016. 46.

⁵⁶ „A néphit fontos jellegzetessége, hogy nem annyira teoretikus természetű, inkább közel áll a gyakorlathoz. A hétköznapi életben adódó helyzetekre kínál megoldást, az ott felvetődő kérdésekre ad választ bizonyos rítusok, cselekvések formájában, regulatív előírásaiban.” Bartha: *i. m.* 472.

⁵⁷ Halbwachs: *i. m.* 274.

⁵⁸ Tillich: *i. m.* 444. – vö még: „[...] a mesemondó teljes mértékben függvénye azoknak a tényezőknek is, melyek őt élete során meghatározzák. Ezekben a mesékben éppúgy benne van az analfabéta cigány mesemondó archaikus világlátása, miként a regényességre, kalandosságra való törekvés is, amelyet munkás vagy katonai hallgatói vártak el tőle.” Nagy: *A havasi sátoros*. *i. m.* 33. – továbbá: „A hagyományos keresztény ember a Jó Isten primátusát vallja a Rossz Isten fölött, ezért szemléletében az isteni erők mindig erősebbek a démoni erőknél, így az anyaszentegyház által rendelt *szentségek* és *szentélmények* által a démon mindig legyőzhető.” Tanczos: *i. m.* 74.

⁵⁹ Rudolf Otto: *A szent. Az isteni eszmében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz*. Ford. Bendl Júlia. Bp. 1997. 63. – vö még: „ha a szentségesről szóló tanítás nem úgy értelmezi a szentséget, mint az isteni szféráját, akkor a szentségest esztétikai-érzelmi dologgá változtatja.” Tillich: *i. m.* 180.

⁶⁰ „A biblikus történetek megismerésének – akárcsak általában a kultúrában a közös tudás elsajátításának – három alapvető fázisa különíthető el: a hallgatás és befogadás, az alkalmazás, valamint a kritikus közösség előtti előadás [...] A biblikus epika elsajátításának és reprodukálásának imént vázolt három szintje egyrészt feltételezi, hogy a közösség majdnem minden tagjának a tudatában megvan a biblikus-mitologikus világkép, másrészt jelzi azt is, hogy a szövegek az egyes szinteken más és másképpen »működnek«”. Lammel–Nagy: *i. m.* 551–552.

⁶¹ Jan P. Fokkelman: *Comment lire le récit biblique. Une introduction pratique*. Bruxelles 2002. 24.

a Bibliában és a kortárs nyelvezetben, veszélyes illúzióhoz vezet.⁶² Ismételjük meg újra: „a vallásos érzések nem esztétikaiak”, ellenben, miként a hitvitázó prédikátorok, a mesemondók is nagy gondot fordítanak arra, hogy a hallgatóságuk megértse és élvezze, ami az interpretáció során elhangzott.⁶³

Bár a jelen tanulmány második (itt nem közölt) felében a „vallásos mesében” megjelenő szentről/szentségről és annak hermeneutikai vizsgálatáról lesz szó, úgy vélem elsőként mégis érdemes egy katolikus „szentember”⁶⁴ vallomásaiból, az élettörténetét elbeszélő Orosz István vallási élményeiből merítenünk, hogy egy laikus parasztember markáns vallási világgképét: istenélményét, Szűz Mária közbenjárásáról szóló tapasztalatát bizonyos optikából – még ha az túlságosan szubjektív is – megérthessük: „*Egy bizonyos napon atyám beszólitott a kamrába és bezárta az ajtót. Én előre megijedtem. Ekkor atyám hozzám fordul. Elkezdett szépen beszélgetni és hízelegni. Mondá nekem: fiam hagyj fel az ájtatossággal, búcsújárással, templomba való járással és énekléssel, szóval ami szent.*”⁶⁵ (Kiemelés tőlem: B. P.)

Orosz István vallomásából fény derül arra a négy alapvető tevékenységre, melyek a „szent” életet, másként szólva a hittel és hitben élő ember hétköznapijait alapjaiban meghatározzák; a vallomásfüzérben ezentúl szó esik még: az istenkáromlástól való tartózkodásról, az istenfélelemről, a rendszeres imádkozásról, a tisztességről, a betegek és elesettek gyámolításáról is (mindez egyébként a protestánsokra nézve is releváns).

Az önéletrajzíró Orosz István és a mesemondó Fedics Mihály személyes hitélményei és vallásai kapcsán fel kell idéznünk azt, amit Halbwachs írt a *misztikusról* (a mámoráról és ekstázisáról), hogy ti.: „Képesnek tarthatja magát arra, hogy különleges kegy jóvoltából a csoport többi tagjánál érzékletesebben keltse életre a közös hagyományokat. Mit számít hát, hogy csakugyan közvetlen kapcsolatba lép-e Istennel és a jelen lévőnek tűnő Krisztussal, vagy csak hiszi ezt.”⁶⁶ S bár Orosz, mint „laikus egyházi tisztségviselő”⁶⁷ búcsúvezető, fogadott kántor, tanító és egyesületi pénztárnok egyáltalán nem él elszigeteltségben – mint ami „bizonyos fokú tudatlansággal és naivitással” párosul a misztikusokról vallott tévképzetekben,⁶⁸ s ami Fedics Mihály és Tombác János mesemondókra inkább jellemző volt idős korukban –, mégis abban hasonlít a misztikusokhoz, hogy egyfajta vallásos ihletettségben, személyre szóló kegyelemben részesülnek érzi magát.⁶⁹ „*Mikor a 14. évet betöltöttem, atyám s anyám tudta nélkül esténként, mikor már a jószág körül dolgaimat elvégeztem, elmentem az imádkozó házakhoz, ahol az ajta-*

⁶² Ska: i. m. 8.

⁶³ Heltai János: *Alvinczi Péter pályája*. = Uő.: *Alvinczi Péter Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből*. Bp. 1989. 249.

⁶⁴ „Akadtak olyan parasztemberek is, akik az átlagosnál nagyobb fogékonyságot mutattak a transzcendens világ jelenségei iránt. Életük legfontosabb eleme a szent elragadtatás, az Isten iránti égő rajongás volt. Néha ez a fogékonyság és érzékenység szellemi többletből sarjadt, mintegy levezetése vagy lehetséges felhasználása volt az átlagosnál jobb szellemi képességeknek. Ilyen esetekben a hitbéli dolgok iránti felfokozott érdeklődés megbecsülést, közösségi elismerést hozott az egyénnek, aki búcsúvezetőként, énekes emberként, előimádkozóként szolgált a közösséget.” Báth: i. m. 233.

⁶⁵ Bálint Sándor: *Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza*. Hasonmás kiadás. Szolnok 1991. 56.

⁶⁶ Halbwachs: i. m. 263.

⁶⁷ Bartha: i. m. 500.

⁶⁸ Uo. 270.

⁶⁹ „[...] nem tudjuk kimondani azt, amit tulajdonképpen e tapasztalatok során átéltünk, utalnunk kell a boldog izgalomra, arra, hogy nem bírnak magunkkal, valamint arra az egzaltáltságra és a gyakran az abnormitás és a bizarr határát súroló állapotra, amivé az ilyesfajta élmények alakulhatnak. A »megterőrk« tanúvallomásai és önéletrajzai szolgálnak erre bizonyítékkal, Pál apostoltól kezdve.” Otto: i. m. 55.

tos népek össze voltak gyűlve, imádkozni. Én ott hátul az ajtó megett lehúzódtam, velek mondtam az éneket és imádságot. Az én csengő szavam mindegyiket felülhaladta. Mindenki bámult és csudálkozott rajtam. Az előljáró énekes emberek és asszonyok felszólítottak az asztalhoz közéjek, hogy odamenjek és üljek le. Én megfogadtam szavakat, felmentem az asztalhoz, közéjek ültettek. Úgy ültem közöttük, mint egy angyal. Vagy mint a 12 éves Jézus a doktorok között.”⁷⁰

Hogy mindezt a vallásbölcselet oldaláról is megvilágítsuk, érdemes Rudolf Ottó idéznünk, aki a vallásos ember megnyilvánulásairól és misztikába gyökerező viselkedéséről ekként ír: „A vallásos ember seregnyi furcsa viselkedésmód és fantáziadús közvetítés révén maga igyekszik birtokába jutni a titokzatosnak, feltöltekezni, sőt azonosulni akar vele. E viselkedési módok két csoportba oszthatók: az egyik osztályba tartozik az, amikor valaki mágikus-kultikus cselekedetek, varázsigék, »beavatás«, ráolvasás, áldás, átok stb. segítségével *mágikus módon azonosítja magát a numennel*, a másik csoportba tartozik a »birtokbavétel«, az otthonossá tétel, az *ember kiteljesedése az egzaltságban és az ekstázisban*.”⁷¹ (Kiemelések tőlem: B. P.) Az Otto-féle csoportosításnak: a mágikustól való megragadottságnak⁷² és a szentségtől megszállottságnak megfelelően vegyünk meseszöveg példákat. Az elsőre Tombác János *A zsoldáréneklő madár* c. mesében találunk utalást: „*Éccör odamén a királyi családhon egy vénasszony. Hogy emígy mondjuk mög: rossz, vén, bűbajos boszorkányasszony vót. Az mindönütt az ilyen családok, a boldog életű családok közt szerette a kontrabontot mögcsinálni. Ez vót az ű szeszélye, mög kedvenc foglalkozása. Mindég akkó vót boldog, ha miné nagyobb bonyodalmat csinálhatott.*” (Bálint S., 388.)

A másodikra példát Pozsony Ferenc kolozsvári néprajzkutató szolgált, aki Lészpeden talált rá Jánó Ilonára,⁷³ akire „furcsán néznek a falujában lakó emberek is. Egyesek eszelősnek tartják, míg többen félnek tőle, s *Szent Ilonának* nevezik”.⁷⁴ Az ő vallomásából idéz a folklorista: „*Megjelent énelőttem egy angyal. Megmonda, hogy nem lehet férjhez menjek, eladódjam emberhez. Én szűzen kell maradjak [...]* Szóval én hátamon nem tudok hanyotán fekünni. Akkor jönnek a sátányok, s ülnek fel mind reám. Ők haragusznak szűzességem mián. Erőst haragusznak. Sokszor megcserkáltak. Olyankor a sátányok csőré ember módba vótak. Kényszergettek olyan barmok képibe es. Vótak nálam macska képibe, vótak medve képibe es. Táncolt rajtam a sátány medve képibe.”⁷⁵

És ha korábban a vallási felekezet szerint különbséget tettünk az apokaliptikus élmények és látomások megjelenítése között, egyoldalú volna, ha csak a katolikusokról beszélünk. Pozsony hangsúlyozza, hogy a protestánsok között is támadtak *próféták* és *látók*, akik nem „tartották egyenrangúnak a Bibliával az égi kinyilatkoztatást. Úgy vélték, hogy az igazi látomást bibliai igével lehet alátámasztani”.⁷⁶ Gondolhatták ezt azért, mert rendszeres textus-hallgatóként, mondhatni

⁷⁰ Bálint S.: i. m. 48.

⁷¹ Otto: i. m. 50.

⁷² Tillich beszél Kálvin isteni szentségről szóló tanításáról, melyet a „démonikustól való félelem” hat át, s mely szerint: „A szent: tiszta, a tisztaság: szentség. Ez a szentséges numinózus jellegének halálát jelenti. A *tremendum* törvénytiszteletté és az ítélettől való félelemmé lesz; a *fascinosum* az önuralom és önelfojtás gögös pózává.” Tillich: i. m. 182.

⁷³ Kóka Rozália: „*Bételjesítem Isten akaraját...*” *A lészpedi szent leány látomásai*. Bp. 2006. 230–251.

⁷⁴ Pozsony Ferenc: *Látomások a vallásos közösségek életében*. = *Népi vallásosság a Kárpát-medencében I.* Szerk. S. Lackovits Emőke. Veszprém 1991. 187. – vö még: Nagy Ilona: *A Grimm-meséktől a modern mondáig. Folklorisztikai tanulmányok*. Bp. 2015. 224.

⁷⁵ Pozsony: i. m. 187.

⁷⁶ Uo. 185–186.

rendszeres Biblia-olvasóként, ergo szövegértelmezésben valamennyire jártasként ragaszkodtak magához a leírt (és a lelkész által felolvasott) szöveghez, másfelől tudták jól, hogy az igaz és hamis prófétát meg lehet és kell különböztetni egymástól: „Mert sohasem ember akarataból származott a prófétai szó; hanem a Szent Lélektől indítatva szólottak az Istennek szent emberei” (2Pt 1,21). Nagy Ilona is említést tesz efféle látókról: „A református kesznyéti férfi zsoldárokat éneklő anyalokat lát és hall, három alkalommal, hétévente, és hét évig hallgatnia kell róla”.⁷⁷

A tradicionális népmesében a mondó bár alapvetően arra törekszik, hogy egyértelművé tegye a hallgatóság számára a mágikus-kultikus cselekedetekben és a mesenarratívába szervesülő bibliai történetek, példázatok kognitív struktúrájában az emberi létben folyton felbukkanó „rosszat” és a „jót”, mégsem enged a könnyed csábításnak, hogy hőseit tisztán *ilyennek* vagy *olyannak* állítsa be, ahogy néhány folklorista hangoztatni szereti. Ezzel ugyanis vétene egyfelől a mese szellemiségének,⁷⁸ másfelől az egyéni tapasztalaton nyugvó etikai önreflexiót, a jövődőlésben/ígéretben anticipált új-én-állítást lehetetlenítené el (nem is szólva a „szenvedő igaznak” szóló igazságszolgáltatásról). Roger Caillois francia gondolkodó, aki a kulturális antropológia és a szociológia terén is komoly eredményeket ért el, a *L'homme et le sacré* [Az ember és a szent] című könyvében, a sémita vallásokat tanulmányozó William Robertson Smith „primitív identitás” meghatározását követve, a *tiszta-tisztátalan* (pur-impur) ellentétpárt (mely eredetileg nem etikai antagonizmusként, sokkal inkább vallási polaritásként értelmezendő) maga is világosan megkülönbözteti a hétköznapi világban használatos jó-rossz fogalompárosától.⁷⁹ Számos mesében a tisztaság feltétele ekként hangzik: „*aki még rosszat nem követett el, nőt még nem ismert*”⁸⁰ (vö.: „Ezek azok, a kik asszonyokkal nem fertőztették meg magokat; mert szüzek.” [Jel. 14,4]) A tisztátalan személy⁸¹ olykor úgy jelenik meg, mint a „tisztátalan”⁸² szó régi értelmében vett „*átkozott*”-lény⁸³ (vö.: az elátkozott/elvarázsolt királylány típusú mesék), máskor pedig a létezés mélyét érintő *betegségben* szenved, ami a halál egyfajta megnyilvánulása, ezért is kell *megtisztítani* („purifier”: amiről azt írja Karl Barth: a megtisztítás nem kiürítés, hanem feltöltés⁸⁴), vagy a primitív nyelvek szóhasználatában *meggyógyítani*⁸⁵ (guérir) és *ördögöt küznti*⁸⁶ (désensorceler) belőle. A vallásantropológus René Girard tesz említést egy helyütt

⁷⁷ Nagy I.: i. m. 221.

⁷⁸ Geertz állítását érdemes szem előtt tartani: „Egy nép ethosza nem csupán a nagyra becsült pozitív vonásokat, hanem az általa elítélt aljasságokat is számon tartja; a bűnöket éppúgy stilizálja, mint az erényeket.” Clifford Geertz: *Az értelmzés hatalma. Antropológiai írások*. Ford. Andor Eszter et al. Bp. 2001. 13.

⁷⁹ Roger Caillois: *L'homme et le sacré*. Paris 1950. 38–39.

⁸⁰ A *mögböcsülhetetlen kincs*. = Bálint Sándor: *Tombác János meséi*. ÚMNGY. XVII. Szerk. Ortutay Gyula. Bp. 1975.

⁸¹ „[...] Avvakum protopópa ráolvasó imája is »néma is siket lélek«-nek nevezi a tisztátalan lelket.” Tánccos: i. m. 69.

⁸² „[...] a tisztátalanság a Bibliában azt jelenti, hogy az illető egy bizonyos ponton vétett az Isten és a világ között fennálló viszony ellen.” Martin Buber: *A próféták hite*. Ford. Bendl Júlia. Bp. 1991. 155.

⁸³ Caillois: i. m. 40. – vö még: „Mond meg neki úgy: Menjen az oltárhoz, és ott térdeljen le! És ott imádkozzon! Akkor neki fogol hinni. Mikor már ű fog imádkozni, és térgyen gyűjön hozzád a koporsóhoz, akkor kigyúthat. Mer’ addig már minden fereg ki fog belőle menni. Ha fog imádkozni. Akkor már tiszta lesz.” *Az elátkozott királylány megváltása*. = Géczi Lajos: *Óndava menti népmesék és mondák*. Bratislava 1994. 159.

⁸⁴ Karl Barth: *L'Épître aux Romains*. Traduit de l' allemand par P. Jundt. Genève 2016. 80.

⁸⁵ „[...] meg kell gyógyítani az elpártolást is, melyet büntetéssel sújtott, hiszen az is betegség”. Buber: i. m. 152. – vö még: „A betegség a bibliai fölfogás szerint a salóm-tól való megfosztottság, a halál előíze, melynek az izráeliek éltükben sokkal inkább tudatában voltak, mint amennyire mi látszunk lenni.” André Lacocque: „*Én Istenem, én Istenem, miért hagytlál el engemet?*” = Paul Ricœur – André LaCocque: *Bibliai gondolkodás*. Ford. Enyedi Jenő. Bp. 2003. 311–349. (311.)

⁸⁶ „Jézus jellegzetes gyógyítása az ördögűzés, vagyis a testekben lakozó »tisztátalan lelkek« kiűzése.” Frye: i. m. 266.

arról, hogy a gerazaiak az ördögösöket akarják *megőrizni*, másként szólva meggyógyítani, mert: „Meggyógyítani egy beteget annyit tesz, mint eltüntetni bajának tüneteit.”⁸⁷

The Sacred, Saints and Sanctity in "Religious" Folktales

Keywords: folk-tales, tale-tellers, saint and saintness, prophets, demons, exorcism, mana, phenomenology

A major problem of the researcher of folk texts is to properly define the meanings of saint and saintness, and to follow the changes of their meanings during different historical periods. The interpretation and the text-creating function of these notions show significant differences in certain tale-tellers in both the catholic and protestant communities. In his book about a saint man, Sándor Bálint collects all the features and activities which are characteristic of a man called a prophet

⁸⁷ René Girard: *A bűnbak*. Ford. Jakabffy Imre és Jakabffy Éva. Bp. 2014. 278.

Tánczos Vilmos

A csíksomyói pünkösdi búcsú új kulturális ökonómiája

Az 1989-es romániai rendszerváltás után a csíksomyói pünkösdi búcsú mint közösségi rituális esemény gyökeresen átalakult. Az új politikai viszonyok, a tömegközlekedés megváltozott lehetőségei, az elektronikus médiumok, a szekularizáció, a kereskedelmi-gazdasági tevékenységek, a nem vallásos ideológiák megjelenése a búcsúban és még sok más tényező mélyrehatóan átalakították a búcsú egész szertartásrendjét, tér- és időhasználatát, szimbólumvilágát. Mindez egyszersmind azt is jelenti, hogy ezekkel a változásokkal egyidejűleg a búcsú egészét kitevő szokáselemek társadalmi jelentősége, funkciója is megváltozott, ami nemcsak a vallás-antropológia, hanem más társadalomtudományok számára is időszerűvé teszi az új jelenségek értelmezését.

Egy ma már hagyományosnak mondható vallási néprajzi szemlélet a búcsú lefolyásának évről évre ismétlődő, tehát viszonylag állandónak vélt szokáselemeit (szereplők, rituális cselekvések, a tér- és időhasználat módja, tárgyi szimbólumok használata, elhangzó rítusszövegek stb.) mutatta be történeti összefüggésben, és a mai búcsúkra vonatkoztatva igyekezett feltárni ezeknek a szokáselemeknek vallásos-szimbolikus vagy társadalmi (kontextuális és pragmatikus) jelentéseit. Ez a magyar néprajzban is nagy múlttal rendelkező paradigma azt feltételezi, hogy a búcsúnak van egy többé-kevésbé állandó, döntő mértékben hagyományokon alapuló szerkezete, amely a néprajzi-antropológiai vizsgálatok tárgyát képezi.¹

Látnunk kell azonban, hogy napjainkban a búcsú szokásrendjének megváltozása olyan mértékű az esemény egészét tekintve, hogy ez már a korábban kulcsfontosságúnak hitt elemek valóban „központi” jelentőségét és „állandó” voltát, sőt a régi és a mai búcsú önmagával való azonosságát is megkérdőjelezi. Arról van szó, hogy a posztmodern kori, jobbára ellenőrizetlen és ellenőrizhetetlen folyamatok gyökeresen megváltoztatják a búcsú egész hagyományos szerkezetét: fontos szokáselemek tűnnek el jelentéseikkel, funkcióikkal együtt, miközben új, többé vagy kevésbé ritualizált történések tűnnek fel, sőt válnak központi jelentőségűvé. Így kérdésessé válik, hogy beszélhetünk-e még egyáltalán a mai búcsújárásról úgy mint egyetlen nagy rituális

Tánczos Vilmos (1959) – néprajzkutató, egyetemi tanár, BBTE – Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, tanczosvilmos@yahoo.com

¹ Az utóbbi években néhány kutató úgy írta le és értelmezte a csíksomyói búcsú egészét vagy ennek bizonyos rész-jelenségeit mint egy előre „megírt” nagy közösségi rituális drámát, illetve ennek egyik részletét: Vass Erika: *A búcsú és a búcsújárás mint rituális dráma*. Lexika Kiadó – MTA Könyvtára, Bp. 2009; Tánczos Vilmos: *Csíksomlyó a népi vallásosságban*. Nap Kiadó, Bp. 2016; illetve történeti összefüggésben: Mohay Tamás: *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás*. Történet, eredet, hagyomány. Nyitott Könyv – L'Harmattan Kiadó, Bp. 2009). Ezek a szerzők Victor Turner: *Drama, Field and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*. Ithaca and Cornell University Press, London (1974), és az Edith Turnerrel közösen írt könyvében a búcsújárások rituális drámáinak beavatási jellegét emelte ki (Victor Turner – Edith Turner: *Image and Pilgrimage in Christian Culture*. Columbia University Press, New York 1978).

eseményről, amely állandó forgatókönyv szerint zajlik, és amelynek központi és egyedüli célja egy vallásos megtisztulás, kataritikus élmény elérése.²

A búcsújárás nagy hagyományos rituális drámája strukturált szerkezetű volt, amelyben az elemek stabilitását egy a résztvevők által jól ismert szertartásrend biztosította. De mivel ez a struktúra ma összeomlani látszik, következésképpen néprajzi vizsgálata is tárgyalanná válik. A néprajztudománynak ma már nem a búcsú hipotetikusán feltételezett állandó szokásrendjét kell leírnia és megmagyaráznia, hanem a változások mibenlétét³ kell megragadnia. Ebben az új paradigmában a régebbi csíksomyói búcsúkra vonatkozó néprajzi szövegek, vizuális dokumentumok stb. egy múlttá lett történeti esemény fontos történeti szakirodalmává, adataivá minősülnek át.

Napjaink etnológiai-antropológiai szakirodalma kétségkívül sok módszertani fogódzót nyújt a jelenbeli változások értelmezéséhez is. Ha a búcsút egy térben és időben megvalósuló látványos rituális eseményként, vizuális „spektákulumként” fogjuk fel, akkor mai átalakulásának folyamata megragadhatónak tűnik annak a *kulturális ökonómiai szemléletnek* a jegyében is, amelyet az antropológia az utóbbi évtizedekben a terekkel való gazdálkodás, a térben való élés vizsgálatára dolgozott ki és alkalmazott.

Henri Lefebvre francia filozófus-szociológus 1974-ben megalkotott, de jobbára csak könyvének 1991-es angol megjelenése után ismertté vált térértelmezésének⁴ újszerűsége abban állt, hogy a tér szubjektív jellegére, ember általi szerkesztettségére irányította a társadalomkutatók figyelmét. Korábban ugyanis csak a megélt idő és az időben zajló kollektív rituális tevékenységek humanizált, szubjektív jellege volt evidencia a kutatók számára, vagyis az, hogy az idő megalkotása, azaz tagolása, az időszegmenseknek való jelentéstudajdonítás és ezeknek a jelenségeknek a rituális kinyilvánítása jelentik az idő ember képeére való megteremtését. A lefebvre-i térfelfogás ezt a szubjektívizmust, humanizált jelleget a térre vonatkoztatva kiterjeszti: azt hangsúlyozza, hogy a tér (*space*) bizonyos részeit is az ember, a társadalom látja el jelentésekkel, tölti meg rítusokkal, és ennek megfelelően formálja a maga képeére a legkonkrétebb módon. A táj (*landscape*) ebben a felfogásban nem természet, nem eleve adott kerete az emberi tevékenységnek, hanem mindig emberi tevékenység nyomán keletkezik, történelmileg előállított valóság, és mindig csak az emberrel kapcsolatban létezik. A lefebvre-i felismerés voltaképpen azt jelenti, hogy *ugyanúgy* kulturálisan gazdálkodunk a térrel, ugyanúgy „előállítjuk” és „termeljük” a teret, mint ahogy közösségi tartalmat adunk az időnek, és ennek megfelelően létrehozuk a térben-időben zajló rítusainkat. Mindezek a tevékenységek pedig egy bizonyos kulturális ökonómia⁵ alapján szerveződnek.

² Erről a katarziszról lásd: Tánczos *i. m.* 13–24.

³ Mohay Tamás a csíksomyói búcsú történetét 1949-ig bemutató könyvének zárófejezetében, kitekintve az 1990-től újraéledt búcsúkra is, jelzésszerűen utal a jelenkori változások három legfőbb irányára: 1. a tömegvonzás megnövekedése, 2. a búcsút szervező hivatalos személyek szerepének megnövekedése és 3. a búcsúhoz kapcsolódó profán „járulékos” rendezvények, az ún. „kapcsolt részek” egyre növekvő jelentősége (Mohay *i. m.* 256–257).

⁴ Henri Lefebvre: *The Production of Space*. Basil Blackwell, Oxford 1991. – A tér „termeléséről” szóló lefebvre-i térelmélet alapos magyar nyelvű ismertetése: Berki Márton: *A térbeliség trialektikája. Tér és Társadalom* XXIX (2015). 2. 3–18. Online: <http://real.mtak.hu/24481/1/2658-7695-1-PB.pdf>. Utolsó megtekintés: 2020-03-15.

⁵ Az *ökonómia* többjelentésű szó: 1. 'közgazdaságtan' 2. 'gazdálkodás, beosztás, elrendezés' 3. 'gazdasági élet, főleg mezőgazdaság', 4. 'takarékoság'. A továbbiakban mindig a 2. jelentésben használom, azaz a térrel, az idővel és a rituális megnyilvánulásokkal való *gazdálkodás* tevékenységére vonatkoztatot.

A továbbiakban néhány észrevételt fogalmazok meg azzal kapcsolatosan, hogy milyen változások tapasztalhatók a tér, az idő és a rituális megnyilvánulások ökonómiájában a mai csíksomlyói búcsú vonatkozásában. A búcsú átalakulásának folyamatát Theano S. Terkenli a tér kulturális ökonómiájáról szóló, több kutató által is alkalmazott⁶ fogalmi kategóriái alapján próbálom szemügyre venni, úgy, hogy ezeket a fogalmi kategóriákat az idő és a közösségi rítusok ökonómiájára is kiterjesztem. Ezek a levebvre-i térelméletet szellemében fogant kategóriák ugyanis alkalmasnak tűnnek arra, hogy általuk árnyaljuk, pontosabban megragadjuk az elnagyoltan „globalizálódásnak” nevezett folyamat azon jelenségeit, amelyek a csíksomlyói búcsú vonatkozásában ma megfigyelhetők.⁷

1. A határok leomlása, összemosása (*enworldment* folyamatok)

A modern korban végbemenő változási folyamatok első stádiumában a hagyományos társadalmak tér, idő és társadalmi jellegű határai elbizonytalanodnak, egybeolvadnak, esetleg teljesen leomlanak. Ezek az ún. *enworldment* folyamatok a ténylegesen vagy konceptuálisan létező világok határait mossák össze, és ezáltal egyetlen egységbe préselnek különböző világokat.⁸

Az *enworldment* folyamatok által összemosódó, összeolvadó világok otthonosak, ismerősek a mai emberek számára, hiszen a világok közötti határok leomlására éppen egy otthonos birtokbavétel, gátlástalan kisajátítás jegyében kerül sor. Különösen a búcsú alkalmával nyilvánvaló, hogy a csíksomlyói kegyhely látogatói nemcsak vallásos zárándokok, hanem fogyasztók is, akik azért jönnek ide, hogy megvegyék, és helyben elfogyasszák vagy hazavigyék mindazt, amit itt számukra árusítanak. Amikor a búcsújáró zárándok profán módon, fogyasztóként is birtokba veszi a kegyhelyet, akkor ennek következtében a kegyhelyen eltűnik, egybeemosódik a *szent és a profán különbsége*: egyformán áruvá lesz a vallásos élmény, a szép természeti táj, nem is szólva a kegyhelyen megvásárolható vallásos vagy profán tárgyak hatalmas mennyiségéről vagy a szórakozás legkülönbözőbb lehetőségeiről, technikai eszközeiről.

Külön kiemelendő, hogy a mai elektronikus korban a tényleges fogyasztással szemben a tájak, szimbólumok, mediális reprezentációk (pl. privát fotók, videók szintjén), intézményes médiatermékek (pl. újságcikkek, képes riportok, művészi fotóalbumok, tévéműsorok, dokumentumfilmek) fogyasztása (sőt a fogyasztó általi létrehozása, terjesztése az ún. *prosumer*

⁶ A tér kulturális ökonómiáját vizsgáló elméletet és az erre szolgáló fogalmakat Theano S. Terkenli dolgozta ki: *Landscapes of Tourism: Towards a Global Cultural Economy of Space?* Tourism Geographies. IV(2002). 3. 227–254. Ezt a szemléletet és a hozzá tartozó fogalmi kategóriákat egy gyűjteményes tanulmánykötetben több szerző is alkalmazta (*Landscapes of a New Cultural Economy of Space*. Eds. Theano S. Terkenli – Anne-Marie D’Hauteserre. Springer, Dordrecht 2006).

⁷ Theano S. Terkenli a *globalizációt* mint terminust túl általánosnak és ezért megfoghatatlannak tartja. Úgy véli, olyannyira nincs benne árnyalat és részlet, hogy voltaképpen nem mondhatunk vele semmit sem a geográfiai méretről, sem a változás dinamikájáról. Ezért javasolja helyette az *enworldment*, *unworldment*, *deworldment* és *transworldment* fogalmak bevezetését, amelyek által a globalizációhoz vezető stádiumok konkrétabban megragadhatók. (Erről az indoklásról lásd *Landscapes of a New Cultural Economy of Space*. Eds. Terkenli–D’Hauteserre: i. m. 7.)

⁸ A térbeli geográfiai határok elmosódását a falu-város különbségek eltűnése példázza. Szociális értelemben ide tartozónak minősül az otthon-munkahely-szabadidő szféráinak összemosása. A civilizatorikus tér és a természeti tér egybeolvadásának jellemző kifejezői az állatkertek és a parkok, különösen az angolkertek.

kultúrán⁹ belül) egyre inkább előtérbe kerül. A kegyhelyről forgalmazott ideális Csíksomlyó-kép a hagyományos világban is eladható áru volt (például keresettek voltak a kegyhelyről készült üdvözlőlapok, fényképek, rajzok), a mai korban pedig a valós vagy virtuális képek (színes fotóalbumok, DVD-kiadványok, televíziós közvetítések, internetes honlapok stb.) fogyasztása minden korábbinál hatalmasabb arányokat öltött.

A határelmosódások az ember által alkotott *kultúrtáj* és a *természeti táj* összemosódásában is kifejeződnek. A kegyhely egyszerre nyújt kulturális élményt a maga harmonikusan elhelyezett épületegyüttesével és tájélményt a maga egyedi természeti környezetével. Így meglátogatása egyszerre lehet szent cselekvés és kirándulás. Sokak számára inkább az utóbbi a hangsúlyosabb: a búcsú idején – ideértve a nagyszombati búcsús szentmise idejét is – a környéken mindenféle vidám piknikezés, élénk társasági élet zajlik. A félig vallásos, félig profán kirándulás résztvevőihöz csak foszlányokban ér el a vallásos programokat, a szentmiséket közvetítő hangszórók hangja.

Miközben a vallásos színjáték eljátszása során a kegyhely bizonyos térrészei a búcsúk idején nagyon erőteljes profilt kapnak, más térrészek háttérben maradnak. Vagyis a színpadnak van egy közönség által jól látható, megideologizált és mediatisztázott része, valamint van egy láthatatlan, „mellékes”, „hátsó” része is, amelyet nem terveznek meg, amely az előtérben zajló események terén kívül marad. Ilyen hátsó, úgymond „fölösleges” tájak lehetnek a különböző profán tevékenységek színterei (étkezés, tisztálkodás, elszállásolás, vásárlás, szórakozás, profán mulatozás, kirándulás stb.). Ezek a helyszínek csupán szervezési problémát jelentenek, de a kulisszák mögül soha nem kerülnek a színpad előterébe. Ennek ellenére mégis fontos részei lehetnek magának a búcsús eseménynek. A két térrész határai olykor összemosódnak, vagy bizonyos időintervallumokban a „mellékes” térrészek is középpontba kerülhetnek. Például a processzió alkalmával a nagy körmenet teljes útvonala megszentelődik, a nyeregben zajló szentmisén a tömegben zajló áldoztatáskor egy olyan térrész válhat kiemelt szent térré, ahol korábban profán tevékenységek zajlottak stb.

A központi színpad és a kulisszák mögötti periféria dichotómiája akkor is jellemzi a kegyhelyet, amikor ott nem zajlik búcsú vagy egyéb vallásos ünnep. Csíksomlyó kegyhely mivolta az egész település életvilágát megváltoztatta. A központi színpadszerű térrészek körül kiépültek a vendéglátóipar, a kereskedelem, a szórakoztatás „mellékes” terei.

A kegyhely régi népi búcsújáró hagyományainak csak egy kis része jelenik meg valamilyen formában a mai búcsújárás gyakorlatban, és ezeknek még kisebb része őrződött meg a mai búcsúk központi elemeként. Ilyen rítuselem mindenekelőtt a körmenet (jellemző, hogy az egyház mindenekelőtt ezt tartja „örökségesítésre” érdemesnek), de ilyen lehet még a kegyszobor érintése, a keresztútvégzés, a kápolnák meglátogatása és természetesen a búcsús nagymise is. Más régi elemek régen olyannyira a periférián voltak, hogy a hivatalos egyháznak nem is volt tudomása ezekről a hagyományokról (például a pünkösdi hajnali napnézés¹⁰, a kegyszobor holdistennőként való tisztelete, a gyógynövénygyűjtés stb.), illetve egyáltalán nem tulajdonított neki jelentőséget (például a templomalvások népi liturgikus hagyományai, a keresztalják belső

⁹ A *producer* és *consumer* szavak összevonásából keletkezett *prosumer* kifejezés arra az emancipált mai kulturális fogyasztóra utal, aki ugyanabban a térben egyszerre meg is termeli és el is fogyasztja a saját maga által termelt kulturális javakat. Az emancipáció a közvetítők és a mások által irányított manipulatív információk kiiktatásában valósul meg.

¹⁰ A pünkösdi hajnali napnézés nem nyilvános jellegét jól jelzi, hogy erről a nagy tömeget megmozgató régi rítusról először az író Fodor Sándor adott hírt a *Tíz üveg borvíz. Tünődés séta* közben című könyvében. (Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1979.)

szerveződési formái, a búcsús utak helyi hagyományai stb.). Ma elképzelhető, hogy bizonyos kontextusban ezek a perifériák is középpontba kerülnek (például maga az egyház figyel fel és „központosítja” a búcsú korábban mellőzött vigíliáját, a neopogány kultuszok és az elektronikus média élénk érdeklődést tanúsít a pünkösdi hajnali napvárás iránt stb.), de a mai korra inkább az a jellemző, hogy a búcsújárás régi népi hagyományai a perifériákról a feledés homályába merülnek, és végérvényesen eltűnnek. A búcsú hagyományos szokásrendjének napjainkban ma már csak töredéke él.

A mai modern viszonyok között látványszerűvé, megélt vallásos spektakulummá vált búcsú központi, színpadszerű terébe csak bizonyos rítus- és térelemek kerülnek be. Ezek az elemek lehetnek régi hagyományok, de újonnan létrehozott térrészek, rítusok is. A búcsú „fontosnak” ítélt eseményei az attrakciók, a kivételezett helyek körül sűrűsödnek. Azzal, hogy a táj és a kultúra színpadra kerül, egyszersmind fogyaszthatóvá is válik, és egy homogenizált tömegizlés mindenevő vágyának megfelelően kiárusítódik.

Ugyanakkor a búcsúknak van egy színpad mögötti, „nem fontos” része is, amely egyáltalán nem szakralizált és kevésbé mediatizált, de a piac törvényei szerint ugyancsak áruvá tehető. Szemmel látható, hogy Csíksomlyó magyar nemzeti kegyhelyé válása is oda vezetett, hogy ezáltal a település teljes szociális élete újrarendeződött, a magánélet és a publikus lét viszonya is megváltozott. (Mindez természetesen nem egyedi jelenség: a világon sok helyen előfordul, hogy egyes városok és falvak teljes életvilága átalakul azáltal, hogy egyszerre vagy folyamatosan nagy tömegű turista, látogató érkezik oda.)

A terek és a terekben zajló rítusok közötti választhatóság, valamint a fogyasztói attitűd előtérbe kerülése azt is jelenti, hogy ma a búcsú résztvevőinek sincsenek szilárd személyiség-határai. A Székelyföldről vagy Moldvából érkező búcsúsok régen alig vittek pénzt magukkal, sokan egyáltalán nem. Ők egyedül és kizárólag a Szenttel való találkozás érdekében érkeztek Csíksomlyóra, határozott karakterük volt, és nem foglalkoztatta őket sem a vásárlás, sem a profán szórakozás, sem valamiféle nem vallásos ideológia (például nemzeti identifikáció) ki nyilvánításának gondolata.¹¹ Ma ellenben az egész búcsút különböző terekben és időkben zajló különféle választható tevékenységek formájában kell elképzelnünk, amelyeknek zöme fogyasztás jellegű. Az egész mai búcsújárást inkább különböző folyamatok, lehetséges konnekciók eredményeként kell elgondolnunk, semmint erősen lokalizált és az egyénre nézve kötelező vallásos rituális tevékenységek formájában.

2. Teljesen leomlott régi világok (*unworldment* folyamatok)

A régi tér- és időszerkezetek, a közösségileg szabályozott rituális rend határainak feloldódása, összemosódása, bizonytalanná válása (*enworldment* folyamatok sorozata) azzal fenyeget, hogy ezeken a folyamatokon keresztül a régi világok végül egészen felszámolódnak, és így a hely elveszíti eredeti identitását. Az ún. *unworldment* folyamatok a régi teljes lebontását,

¹¹ Ezt a magatartást az összes moldvai búcsúvezető esetében megfigyeltem, akikkel az 1990-es években közelebbi kapcsolatom volt. Jancsi Istvánné Elek Ilona (1920–2004) szitási búcsúvezető olykor komolyan megfeddte azokat a csoportbeli fiatalabb asszonyokat, akik jelentősebb pénzösszeget vittek magukkal, hogy a pénzen ajándéktárgyakat vásároljanak.

szertefoszlását jelentik.¹² Mivel a személyes és közösségi identitások mindenekelőtt a helyek és az adott helyeken zajló kollektív rítusokhoz kapcsolódnak, így a helyek identitásával együtt a régi identitások is szertefoszlának, megszűnnek. (Megjegyzendő ugyanakkor, hogy egy másik, megújult formában az egyéni és közösségi identitások természetesen újra is termelődnek, de ennek az újratermelődésnek már nincs köze az eltűnt hagyományokhoz. Az eltűnt identitások helyett kialakulhatnak például etnikai, faji, lokalitás, nemi orientáció, egyéb kulturális jelrendszerek alapján szerveződő új identitások.¹³)

A régi és hagyományos társadalmi térstruktúrák felszámolása, közösségi rítusok megszűnése a hagyományos világok eltűnésének jele. A csíksomlyói búcsú esetében a teljes lebomlás (*unworldment*) akkor valósulna meg, ha a búcsún résztvevő több százezres tömeg egészen arctalanná, belsőleg teljesen tagolatlaná válna. Ilyen szélsőséges módon erre ma (még?) nem kerül sor, de ennek jele, hogy a kegyhely régi hagyományaira alapozott belső tagoltság (keresztalják, tájegységek, egyéb szervezeti egységek) szerepe a búcsú egészének rituális rendjében folyamatosan csökken. A résztvevőknek egyre kevesebb hányada tartozik a hagyományosan szerveződő búcsús keresztaljákhöz, és a búcsú ideje alatt még ezek a mostanáig létező keresztalják is sokszor felbomlanak, azaz nem mindig viselkednek kulturális egységként. Általában az jellemző, hogy egy-egy távolabbi vagy közelebbi település népe csak a kegyhelyre vagy a búcsús szentmisére való megérkezés idejére szerveződik egységbe. Újonnan kialakult jellemző gyakorlat például, hogy egy gyalogosan érkező keresztaljához egy adott, előre megbeszélt helyen és időben csatlakoznak a különböző járművekkel érkezők, mindannyian ekkor öltöznek népviseletbe, veszik elő és szerelik fel az egyházi jelvényeket, és alakulnak nagyobb keresztaljává. Ezek az egységek azonban csak a kegyhelyre való felvonulás, esetleg a körmenetben való részvétel idejére szerveződnek, és gyakran már a búcsús szentmise alatt felbomlanak. A csoporthatóroknak ez az elbizonytalanodása ugyancsak tipikus bomlási jelenség (*enworldment* folyamat). Sok távolabbi vagy kisebb településről ma már nem is szerveződik búcsús keresztalja, noha egyénileg továbbra is sokan vesznek részt a búcsúban. Ugyanakkor a mai búcsúkra jellemző a távolabbról, gyakran Magyarországról jött szervezett csoportok jelenléte, de ezek az ad hoc, évről évre változó, efemer jellegű csoportosulások nem rendelkeznek sem a székely falvak búcsús közösségeire jellemző erős kohézióval, sem saját búcsújáró hagyományokkal. Az ilyen csoportok jelenléte még a hagyományosan viselkedőket is elbizonytalanítja, és hozzájárul a székelyföldi búcsús csoportok belső kohéziójának csökkenéséhez, a helyi régebbi vallásos értékrend és az erre alapozott vallásos rituális gyakorlat relativizálásához.¹⁴

A változások következtében a kegyhely mint táj lassan megfosztódik saját régi identitásától és egy identitással rendelkező helyhez való kötődésétől. Úgy is fogalmazhatunk, hogy táj hely nélkülivé, inautentikussá válik. A jelen folyamatai a csíksomlyói búcsú vonatkozásában is egy ilyen típusú homogenizáció irányába mutatnak.

A mai csíksomlyói pünkösdi búcsúban a rituális idő kiüresedése, szétbomlása is megtörténik. A mai búcsú központi – és mondhatni egyetlen igazán „fontos” – eseménye a pünkösdszombati

¹² Terkenli: *i. m.*; Terkenli–D’Hauteserre (eds.): *i. m.*

¹³ Erről az egészen más jellegű identitás-újratermelődésről lásd: Terkenli–D’Hauteserre (eds.): *i. m.* 9.

¹⁴ Erre a bomlasztó hatásra példák sorát adja Vass Erika, amikor a gyimesi keresztalják és a Magyarországról jött vendégek közös csíksomlyói búcsús útjait elemzi egy 1998–2006 között végzett terepkutatásra alapozva. A 2005-ös és 2006-os közös búcsús utakat részletesen is tárgyalva a kutató igen érzéketlenül mutatja be a szemben álló kultúrák különbségeit, olykor feszültségeit. (Vass: *i. m.* 95–136.)

déli szabadtéri nagymise, amelyre a résztvevők túlnyomó többsége személygépkocsikkal vagy autóbusszokkal, esetleg vonattal érkeznek, és a mise után rögtön el is hagyja a kegyhelyet. Mediálisan a búcsúnak ez a része van a leginkább kiemelve, kiárusítva. Ezt közvetíti élőben a Duna Tévé, sőt a műsort általában ismételni is szokták. Természeteszerű, hogy itt jelennek meg, a média által is látható módon, a helyi, az országos és a magyarországi politikai élet szereplői is. A médiareprezentáció annyira fontos, hogy a búcsús nagymise szertartásrendjét, időhasználatát a tévéközvetítéshez is igazítják.

Régen általában az volt jellemző, hogy az általában gyalogosan – vagy a 20. század első felétől kezdve olykor vonattal – érkező zarándokok a kegyhelyen hosszabb időt, legalább két-három napot töltöttek. Ma az ilyen búcsúsok száma viszonylag kicsi, és a viszonylag hosszabb időre érkező személyek, csoportok is jellemzően inkább profán tevékenységekkel mulatják az időt a kegyhelyen vagy annak környékén, a vallásosan viselkedő és a búcsújárás hagyományos vallásos rítusaihoz (misehallgatás, kereszttútvégzés, gyónás és áldozás, egyéb áldozati cselekmények stb.) ragaszkodók aránya – a résztvevők egészéhez képest – aránytalanul kicsi. Ilyen körülmények között a búcsú hagyományos időszerkezetét, korábban valóban központi jelentőségűnek felfogható „nagy rituális drámáját” ma az eltűnés veszélye fenyegeti. Mivel a búcsú ideje drasztikusan lerövidült, így bizonyos rítuselemeket már csak kisebb csoportok ismernek, más rítuselemek pedig funkciót váltanak, vagyis a résztvevők nem az eredeti vallásos szándékkal vesznek részt ezeken a közösségi eseményeken. Például a búcsú egyik központi eseménye, a körmenet grandiózus spektakulummá, látvánnyá és interaktív tömegeseménnyé változik, a pünkösdi hajnali napvárás csak valamiféle kulturális kuriózum lesz és így tovább. Az idő eltűnése (nem is veszünk részt rajta), illetve a még meglévő idő rituális tagolásának megszűnése (nem végezzük el a hagyományos rítusokat) vagy funkcióváltása (mást élünk meg a rítusokban) ugyancsak egy nagy mérvű kulturális szegényedés, szétbomlás jele (*unworldment* jelenség).

3. Bárhol megteremthető világok (*deworldment* folyamatok)

Az *unworldment* folyamatokban felszámolódott, azaz hely nélkülivé lett tájakkal is ugyanaz a helyzet, mint a felszámolódott személyes vagy közösségi identitásokkal: helyettük óhatatlanul újak alakulnak. Az új világteremtések az ún. *deworldment* folyamatokban történnek, amelyek – az új identitásépítésekhez hasonlóan – ugyancsak nem alapoznak semmiféle régi, autentikus helyi hagyományra. Az eltűnt régi helyett felépített új világok bármikor, bárhol felépíthetők, amelyekből teljes mértékben hiányzik a hely autenticitása. Ilyen felépített világ lehet például egy-egy turistafalu, skanzen vagy egy-egy intézményesen megszervezett és irányított, turistaattrakcióvá vált ünnepi népszokás is. Ezek esetében nyilvánvaló visszafejlődésről van szó: a kollektív imaginárius belső tájait gyakorlati szinten megvalósító pszeudoidealisztikus művi varázsvilágok a kulturális devolúció megnyilvánulásai.

Az eltűnt régi világok helyébe felépített ilyen típusú világteremtések (*worldmaking*) mögött szelektív nosztalgikus képzetek állnak. Az új világok létrejöttében és egész gyakorlati kivitelezésükben nagy szerepe van az eladhatóságnak, fogyaszthatóságnak. Ezeket az illúzió jellegű képeket az elektronikus média nagy hatással forgalmazza és egyszersmind generálja is.

Ezek az akárhol megteremthető új világok (*deworldment* folyamatok) természetesen elválnak, leszakadnak az *enworldment* és *unworldment* folyamatokban már felszámolódott konkrét

és sajátos geográfiai helytől és az abban korábban létező hagyományoktól, ami az autentikus jelleg teljes elvesztését is jelenti. Ami bárhol felépíthető, újratermelhető és adott esetben eldobható vagy reciklálható, az nem lehet sajátos, lokális.

Egy helyi kulturális jelenség felkerülése az egyetemes szellemi kulturális örökség UNESCO-jegyzékére különféle nem kívánt mellékhatásokat is eredményezhet. Ez a helyi örökség leromlását, de legalábbis banalizálását szolgálhatja, ugyanis az UNESCO-jegyzékben megtestesülő csáberő, nagy reklámérték hozzájárulhat ahhoz, hogy a tényleges tradicionális értékek turistaattrakciókká és még jobban eladható áruvá váljanak. Attól kezdve ugyanis, hogy valami hivatalosan is a világörökség részévé válik, az értékke nyilvánított kulturális jelenségeket menedzselő helyi intézményeknek az lesz az alapvető céljuk, hogy minél hatékonyabban kiszolgálják azt az uniformizált tömegizlést, amely turistainvázcióban, nagy médiaérdeklődésben és hasonlóknak nyilvánul meg. Az „örökségesítés” nyomán a hagyományoktól elszakadt egyentermékek – például „hagyományos” turistafalvak, sorozatban gyártott „hagyományos” kézműves termékek, „hagyományos” népszokások vagy éppen „hagyományos” vallásos jelenségek – *akárhol* felbukkanhatnak a világban. A világteremtéseknek ez a folyamata természetesen szabályokba foglalható, de ezeknek a szabályoknak legfeljebb közvetetten van közük a tényleges lokális hagyományokhoz. Ilyen új tájak, valóságtól függetlenül kialakított illúzióvilágok létrehozásához nincs is szükség semmiféle lokális hagyományra, mert ezek a világok a semmiből is megteremthetők, és a mai informatizált világban elektronikus úton nagy hatással terjeszthetők. Sőt a lokalitás, az autenticitás éppen a kommunikálhatóság, kiárusíthatóság kerékkötője. (A semmiből történő világteremtés extrém véletlét jól példázzák a Disneyland típusú tematikus parkok, a Las Vegas-i kaszinók és más hasonló jelenségek.)

A fent tárgyalt *enworldment* és *unworldment* folyamatok, valamint a mellettük érvényesülő turizmus, kereskedelmi tevékenységek és kulturális banalizáció következtében mára annyira megváltozott a csíksomlyói búcsú arculata, hogy nem alaptalanul merül fel bennünk a bárhol megteremthető világ, sőt a disneyfikáció gondolata. A búcsú következő vonatkozásaira gondolok:

1. A kegyhely ma a búcsúk idején, de valamilyen mértékben máskor is egy vallásos keretben működő *tematikus park*hoz kezd hasonlítani, vagyis olyan vallásos témával rendelkező környezet, amelyben a legkülönbözőbb tevékenységek zajlanak. Ezek egy része valóban vallásos tevékenység, más része csak valamiféle vallásos nosztalgiára alapozódik, és végül vannak teljesen profán jellegű aktivitások is. Amikor a távolról jött ember bekerül egy ilyen eleve elkészített és interpretált környezetbe, olyan kész világot kap, amelyet ízlése szerint elfogyaszthat. Megjegyzem, hogy a búcsújáráshelyek voltaképpen régen is hasonló tematikus parkok voltak, csupán a vallásos fogyasztás és profán fogyasztás aránya volt a maitól lényegesen különböző.

2. A mára már lassan felszámolódott hagyományos búcsút helyettesítő új világ erősen *látványyszerű*, amelyben a vizualitás dominál. Az ikonok, képek szerepének megnövekedése általános jellemzője az újonnan teremtett világoknak, aminek az a magyarázata, hogy a képek könnyebben fogyaszthatók, mint az intellektuális megértést, átkódolást igénylő szövegek.

Sőt továbbmenve: az ilyen teremtett új világok esetében nem is egyszerűen csak a látvány, hanem a benne való aktív és interaktív részvétel, azaz a látvány előadása, performansa, a *spektákulum* a fontos.¹⁵ Ezt a látványt, amelyben maguk a szereplők is benne vannak, a búcsú résztvevői

¹⁵ Terkenli–D’Hauteserre (eds.): i. m. 13.

maguk is emocionálisan átélhetik, és a megélt színház egyes részeire azonnali személyes választ adhatnak. Ez az állandó interaktív személyes jelenlét arra készítheti őket, hogy egyéni, gyakran szürrealista vagy egzotikus elemekkel, rituális tevékenységekkel maguk is hozzájáruljanak a búcsú nagy spektákulumaához. Ez magyarázza például a búcsúban megjelenő sokszor egészen látványos öltözeteket és más egészen furcsa viselkedési formákat. Mivel valamiféle – ősi, folklorisztikus, nemzeti, vallásos stb. – nosztalgia jegyében teremtett világokról van szó, ezért ezeken a szürreálisan „művészi” vagy egzotikus megnyilvánulásokon a búcsúban senki nem ütközik meg, mert egy ilyen világban a művi, a virtuális is egészen természetesnek tud hatni. Egy „ösmagyar” viselet ugyanúgy lehet jelen a búcsúban, mint akármelyik ténylegesen létező mai magyar népviselet vagy a valamikori székely huszárezredek jól vagy rosszul rekonstruált egyenruhái.

A levebvre-i térfelfogás tehát teljes mértékben igazolódni látszik: egy így kialakított táj már nem egyszerűen csak természet, hanem társadalmi, emberi produktum. Amint látjuk, a csíksomlyói búcsú táját is tömeges fogyasztásra szánják, de a valóban hely, kultúra és közösségi identitás nélküli időtlen tájaktól, azaz az igazi globális disneyfikációtól¹⁶ az különbözteti meg, hogy a búcsú tája ma is törekszik valamiféle össznemzeti identitás kialakítására. A végeredmény egy hibrid egyveleg, igazi posztmodern jelenség, ami kifejezi egyfelől a teljes magyarság mai heterogénné vált, autentikus értékeket kereső identitástudatát, másfelől egy modern kori karneváli világkép együttes megélésének örömet.

A búcsú tájait a búcsút szervező egyházi és világi intézmények természetesen csak részben alakít(hat)ják. Ezek az intézmények a „fontos” térrészekre és a „fontos” rituális eseményekre összpontosítva, nem lát(hat)nak ki a maguk környezetéből. Kétségkívül ők jelentik a búcsú központi szervező magját, de közben az történik, hogy a „nem fontosnak” minősülő és nem irányított, illetve irányít(hat)atlan „perifériák” – és itt nemcsak a periferikus terekre, hanem a kegyhelyen zajló összes rituális és nem rituális hétköznapi megnyilvánulásra gondolunk! –, miközben élik a maguk életét, jelentőssé válnak, olyannyira, hogy a búcsú egészét mindenestül átalakítják, sőt magát a „központot” teszik bizonyos szempontból mellékessé, változtatják egyesek számára perifériává.

3. Ezek a látványként, spektákulumként ható nosztalgikus tájak, fantáziavilágok mind a valóságos világból való *menekülést valósítanak meg*, és mint ilyenek tényleges társadalompszichológiai problémákat jeleznek.¹⁷

4. A csíksomlyói búcsú egésze a valóságtól valamelyest függetlenített, erős közösségi nosztalgiai (vallásos hit, nemzeti egység, közösen megélt öröm stb.) megjelenési helye, ezért ez a nagyszabású esemény képes arra, hogy ebben a teremtett világban különféle ideológiák erőteljesen megjelenjenek. A búcsút tehát *fel lehet tölteni valláson kívüli ideológiai tartalmakkal*.

Ez utóbbi összefüggésben az évről évre előállított búcsús terek, idők és közösségi rítusok mai változásának vizsgálata azért is fontos lehet, mert miközben a terek, idők és rítusok alakítása és megélése egyfelől társadalmi konstrukció, másfelől mindezek maguk is tényleges hatást gyakorolnak a társadalomra: például a szimbolikus terek, idők és rítusok elfoglalása, kisajátítása erősítheti a társadalmi elit helyzetét, rivalizáló csoportok harcolhatnak ezek megszerzéséért,

¹⁶ A tér mai kulturális ökonómiájára Theano S. Terkenli az itt tárgyalt *enworldment*, *unworldment* és *deworldment* folyamatokon kívül az ún. *transworldment* folyamatokat is jellemzőnek tartja (lásd Terkenli: *i. m.* és Terkenli–D’Hauteserre eds.: *i. m.*). A *transworldment* jellegű folyamatok végül kiteljesítik és meghaladják a kulturális határok leomlását a posztmodern korban. Lényegében azt eredményezik, hogy bizonyos helyeken teljesen globálisnak mondható térszerkezetek alakulnak ki. Mivel az ilyen típusú folyamatok a csíksomlyói búcsú vonatkozásában nem relevánsak, ezért ezekre itt bővebben nem térek ki.

¹⁷ Erről lásd Terkenli–D’Hauteserre eds.: 2006. 10.

kihasználásáért és így tovább. Az 1993-ban tartott első szabadtéri búcsús szentmisét követően a magyar politikai elit képviselői sokáig a Hármashalom-oltáron foglaltak helyet, miközben a mise egyes részeinél előttük térdelt a több százezres tömeg, és mindig előszeretettel haladtak a körmenet központi részét bekerítő kordonon belül. A búcsú UNESCO-féle „örökségesítésének” ügye ma is mindenekelőtt politikai szintén zajlik, amelyben kizárólag a politikai elitnek van szerepe, és amelyben az ún. „szakmaiság” is csak mint e folyamat egyik megkerülhetetlen tényezője juthat valamiféle, erősen átpolitizált szerephez.

Végezetül fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a csíksomlyói búcsú terével, idejével és rítusaival való mai gazdálkodás (ökonómia) általános jellemzésére használt Theano S. Terkenli-féle jelenségeket (*enworldment*, *unworldment*, *deworldment*) külön és szukcesszív módon mutattam be, de ezek a folyamatok nem egymás folytatásai, azaz nem egy nagyobb folyamat egymást követő szakaszai, hanem voltaképpen külön-külön is létező jelenségek, amelyek többé-kevésbé párhuzamosan működnek, ezért sokszor nagyon nehéz őket egymástól elhatárolni, egyiket a másiktól kibogozni. Ezek a folyamatok végül is egymásra épülnek, egymásból is következnek. A lényeg, hogy ezek a fogalmak alkalmasnak tűnnek arra, hogy a mai csíksomlyói pünkösdi búcsút mint kulturálisan polivalens és többszörösen is rugalmas eseményt értelmezzük.

Összegzés

Kétségtelen, hogy a csíksomlyói búcsú napjainkban átalakul, és új funkciókat nyer. Mindez a búcsú radikális átalakulását is eredményezi: az új funkciók, célok, búcsújárás gyakorlatok megjelenésével párhuzamosan a búcsújárás régi helyi vallásos hagyományainak rituális gazdagsága és sokszínűsége megszűnt, ez a hagyomány töredezetté vált. Az a nagy csíksomlyói rituális dráma, amelynek szerkezetét és jelentéseleleit a vallási néprajz kutatói leírni igyekeztek, nincsen, és nem is lesz már többé.

Mindez azonban nem egyszerűen csak a régi eltűnését jelenti (azt is!), hanem mindenekelőtt valamiféle hibridizációt: ma valamiféle új köztesség, de-differenciálódás jellemzi mind a búcsú felhasználását, mind a terekben zajló rituális tevékenységeket. Az egybemosódások során eltűnnek az éles határok a régi és az új, a szent és a profán, a vallásos és a szórakoztató, a hivatalos és a népi, a központi és a periferiális, a személyes és a közösségi között. A köztes jelleg egyik legfontosabb megnyilvánulása, hogy napjainkban a nagy tömegben Csíksomlyóra érkező résztvevők körében a hagyományos vallásos magatartás egy erős, modern fogyasztói magatartással keveredik. Előfordul, hogy a régi vallásos hagyományok éppen a fogyasztói kultúra révén revitalizálódnak, és válnak tömeges fogyasztás tárgyává.¹⁸ A fogyasztás a mai elektronikus civilizációban a kegyhely virtuális képének intenzív fogyasztását is jelenti.

A mai búcsúk legfontosabb kulturális ökonómiai folyamatai függetlenek a búcsút alakító intézményektől: a tér-, idő- és rítushatárok eltűnése vagy legalábbis elbizonytalanodása olyan modern kori

¹⁸ Ugyanerre a következtetésre jutott Eduardo Chemin az angliai Exeter Egyetemen megvédett PhD-dolgozatában, amelyben a búcsújáró hagyományok és a késő modern korra jellemző fogyasztói magatartás viszonyát vizsgálta a Santiago de Compostelába irányuló modern gyalogos zarándoklatokról szóló narratívák alapján (Eduardo Chemin: *Pilgrimage in a Secular Age. Religious and Consumer Landscapes of Late-Modernity*. Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in Sociology. University of Exeter. 2011. Online: <https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10036/3672/DeAndradeCheminFilhoJ.pdf?sequence=2>. Utolsó megtekintés: 2017-01-31).

jelenségek, amelyeket nem lehet felülről jövő kultúr- vagy valláspolitikai intézkedésekkel befolyásolni. Ez talán a késő modern kor új tudati és új mediális viszonyai között nem is meglepő. Tudjuk, hogy még a hagyományos, erősebben ritualizált zárandoklatok sem voltak felülről irányítottak, és napjainkban ez még kevésbé volna megvalósítható. A szervező intézmények ma csak a búcsú kereteit biztosíthatják, ezt meg is kell tenniük, de nem tudnak tevőlegesen, irányítólag beavatkozni abba, hogy a búcsú igazán fontos eseményei és ezek jelentései hogyan alakuljanak. Például nem tudnak hatni arra, hogy milyen motivációkkal, milyen szerveződési formákban és mennyi időre jöjjenek Csíksomlyóra a búcsú résztvevői, hogyan viselkedjenek a kegyhelyen, és így tovább.

Az „örökségesítés” körüli erősen intézményes és erősen ideologikus kultúrpolitikai tevékenység pedig – legyen ez akár a legmagasabb szintű is¹⁹ – sok mindenre alkalmas lehet, csak éppen az örökségvédelemre nem, vagyis éppen arra, amit ez a kultúrpolitika saját fő céljának deklarál. Azokat a hagyományos kulturális értékeket, amelyeket különböző okoknál fogva valóban az eltűnés veszélye fenyeget, az UNESCO szellemi örökség jegyzéke, illetve a jegyzék által az örökség védelmével megbízott román állam protektori tevékenysége így sem, úgy sem védheti meg. Ez már csak azért sem volna lehetséges, mert az „örökségesítés” folyamatának egymással is vitázó intézményeinek, főszereplőinek többségét amúgy sem maga az örökség, hanem mindenekelőtt az örökségideológiák érdeklik. És különben is: hogyan lehetne a vallásos hitet és a vallásos élményt egy szekularizált ideológiai rendszer intézményi keretében „örökségesíteni”? Ezért más intézményeit és más módzatait kell keresni a valóban létező, eredendően vallásos jellegű Csíksomlyó-örökség megőrzésének.

The New Cultural Economy of the Csíksomlyó (Șumuleu Ciuc) Pentecost Pilgrimage Feast

Keywords: pilgrimage from Șumuleu Ciuc/Csíksomlyó, ritual drama, religious festival, heritage, cultural economy of the space

The Pentecost pilgrimage from Șumuleu Ciuc/Csíksomlyó is described by ethnographic literature as a religious ritual drama, including elements of local folk customs. Restarted in 1990, this event presents a radically changed cultural economy: the use of space, time and rituals has been modified; furthermore, the non/religious meanings of the pilgrimage have become more accentuated.

The present essay conceives the pilgrimage as a ritual event in space and time, as a visual “spectacle”, and presents the process of its transformation from the point of view of cultural economy: the boundaries of the real or conceptual worlds are blurred in so-called processes of *enworldment*, and so-called *unworldment* processes completely dismantle these old worlds, while *deworldment* processes also create new worlds that may occur anywhere, i.e. are not bound to a specific place.

¹⁹ A csíksomlyói pünkösdi búcsú 2012–2016 között zajló „örökségesítési” eljárását az UNESCO intézményi keretében az akkor Romániában kormányon lévő Romániai Magyar Demokrata Szövetség kezdeményezte. A folyamat, amelynek célja az volt, hogy ezt a nagyszabású eseményt a világszervezet nyilvánítsa az emberiség szellemi kulturális örökségének részévé, végül kudarccal fejeződött be, vagy legalábbis hosszú időre elakadt. Az UNESCO Kormányközi Bizottságának 2016. november 28.–december 2. között Addisz-Abeában tartott ülésén „átdolgozásra” visszaadták Romániának az búcsú „örökségesítésére” vonatkozó előterjesztést. A kudarcért egyértelműen maga az előterjesztő román küldöttség a felelős, amely szándékosan igyekezett elérni saját javaslatának formai okokból történő elutasítását. Erről a politikai-diplomáciai döntésről, valamint ennek előzményeiről egy másik tanulmányomban, amelyben a csíksomlyói búcsú körül kialakult ideológiákat próbáltam – épp az UNESCO-féle „örökségesítés” kapcsán – összefoglalni, adatoltan írtam. (*Kié a csíksomlyói búcsú? Örökség-fogalmak és -ideológiák. = A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés.* Szerk. Jakab Albert Zsolt–Vajda András. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2018. 139–159.)

André Mária Irén

A majomkenyérfától az ördögbordáig

A gyimesközéploki általános iskolások jelenkori növényismerete

Az elmúlt 120 évben a Gyimesben kezdeményezett etnobotanikai kutatások egyike sem célozta meg a fiatalabb generációk (például az általános iskolások) ismereteinek feltérképezését. Következésképpen a gyimesi növényvilágot és a népi növényismeretet tárgyaló botanikai és etnobotanikai szakmunkák, a nemzedékek közötti tudástranszfer¹ csak ritkán és többnyire érintőlegesen tematizálták. Tanulmányomban² a gyimesközéploki Majláth Gusztáv Károly Általános Iskola nyolcadik osztályos tanulóinak jelenkori növényismeretét tárgyalom. Kutatásom elsődleges célja a korosztály éppen kiépülő növényismeretének feltérképezése volt. Ennek a tudáskészletnek az előfeltételezett heterogenitását³ hangsúlyozza az általuk említett, illetve a címbe beemelt két növénynév – a *majomkenyérfa* (afrikai baobabfa, *Adansonia digitata* L.) és az *ördögborda* (sasharaszt, *Pteridium aquilinum* L.) – is. A 14-15 évesek növényekkel kapcsolatos egyéni és általános tájékozottságát a 2017 őszén kérdőíves módszerrel felmért, valamint a 2018 februárjában és áprilisában félíg strukturált interjúk során rögzített adatok alapján ismertetem. A kérdőívve szerkesztett kérdésekkel mindenekelőtt arra kerestem a választ, hogy a korcsoport tagjai milyen növényekre vonatkozó tudással és tapasztalattal rendelkeznek, ezeket az ismereteket kitől és milyen helyzetekben sajátították el, hol, hogyan, kivel és miért gyűjtenek növényeket, amennyiben gyűjtenek, illetve mikor és hogyan érvényesítik ezt a tudást a hétköznapijaikban.

A kutatópónt és a vizsgálat tárgyának előtörténeteként először az intézményesített oktatás alakulástörténetének meghatározó mozzanatait, majd a korábbi, hangsúlyosan a 20. század második felében kivitelezett és az ezredfordulót követően sorra került etnobotanikai kutatások eredményeit tekintem át. A generációspecifikus növényismeretet taglaló második fejezetben, a kutatás menetének ismertetése mellett, az általános iskolások, illetve a szüleik és nagyszüleik növényismeretét

André Mária Irén (1995) – magiszteri hallgató, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, szirenkee@gmail.com

¹ A 'tudásátvitel' jelentésű kifejezés, értelmezésemben, az 'átadás'-t és az 'átvétel'-t is magába foglalja. A *tudástranszfer* fogalomnak a filozófiai gyökerektől a mai, kognitív szemléletig ívelő jelentés- és használatstörténeti áttekintését lásd Molnár Gyöngyvér: *A tudástranszfer*. Iskolakultúra XII(2002). 65–74. A generációk közötti kommunikáció és tudástranszfer sajátosságait illetően pedig Dobos Csilla: *A generációk közötti kommunikáció és tudástranszfer sajátosságai*. Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények XI(2016). 29–39.

² A tanulmány a kolozsvári BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézetében 2018 nyarán megvédett szakdolgozatom átdolgozott változata. Irányító tanár: Czégényi Dóra adjunktus.

³ Ezt az előfeltevésemet, a tan- és szakkönyvek, valamint a tudománynépszerűsítő kiadványok egyre növekvő méretű forgalmazása, valamint az internet elterjedése indokolja.

tárgyalom. A közép- és idős generáció tagjainak tudáskészletét, annak eredőjét, megalapozottságát, alkalmazását és átadását adatoló kérdőívek feldolgozásával mindössze a családi és az intézményesített szocializáció⁴ által alakított diák-növényismeret és -növényhasználat szegmentálhatóságának felmérését célzom meg. Éppen ezért, a tanulmány utolsó fejezetének két részegysége nem három generáció, hanem a diákok és a felnőttek – azaz: a szülők és a nagyszülők csoportos – növényismeretének összehasonlítására vállalkozik. Itt általánosan tekintem át a növényekre vonatkozó tudás generációkon átívelő azonos vagy hasonló elemeit, illetve a lokális tudásban⁵ kitapintható heterogenitás törésvonalai mentén körvonalazódó elhasonulásokat. Végezetül egy – mind a diákok, mind a felnőttek által – leggyakoribbként nevesített gyimesi növény, a *veresfenyő* (közönséges lucfenyő, *Picea abies* L.) etnobotanikai vonatkozásait részletezem.

Lokális előtörténetek és regionális tapasztalatok nyomában

Az intézményesített oktatás alakulástörténete Gyimesközéplekon

A gyimesközépleki intézményesített oktatás alakulását és nehézségeit áttekintve körvonalazódik, hogy a nehézségek, a külső szemmel negatív jellemzőnek tekintett oktatási problémák miként befolyásolták a 19. századtól kezdődően napjainkig a hagyományos tudás alakulását és változását.

A helyi elemi iskola története a 19. század elejére nyúlik vissza. Orbán Balázs jegyezte fel a gyimesi csángókról, hogy tapasztalatai alapján akkoriban igen kevés volt közöttük az írástudó ember, és „egyáltalában idegenkednek az iskolától elannyira, hogy gyermekeik iskolázására igen bajosan lehet rábírní, valamint a tudományokat nem kedvelik, úgy a mesterségeket, kézipart sem szívelik, nem gyakorolják”.⁶ Ugyanakkor ő számolt be arról is, hogy Gyimesközéplekon „1827-ben Szepesi és Kovács püspökök kegyajándékából épült templomuk többé a híveket befogadni nem tudván, azt megnagyították, önerejükön új papi, kántori lakot és iskolaházat építettek [...]”.⁷ Tankó Gyula szerint: [...] valószínűleg az 1853–54-ben[,] a mostani központi iskola (Megálló) közelében épült új iskoláról van szó”.⁸

⁴ Arra a „pedagógiai »szülőföldelv«”-re alapozok, amelyet Hermann Bausinger (Eduard Spranger munkáira is alapozva) ekként értelmezett: „Ez az elv az – eredeti horizontok szétbomlásában tevékenyen részt vevő – oktatási intézmények közreműködésével vezet tudatosan vissza a horizontok által egykor lehatárolt térbe [...] Ez [...] gyakorlatilag azt jelenti, hogy a tradicionális javak (...) már egyáltalán nem tartoznak a gyermekek eleve adott külvilágához [...]”. (Hermann Bausinger: *A tér meghódítása*. = *Uő: Népi kultúra a technika korszakában*. (Ford. Sziájtó Zsolt.) Bp. 1995. 82.; vö. uo. 183. 106. jegyzet. Ugyanakkor a kultúra „posztfiguratív” válfaját is szem előtt tartom, amely Margaret Mead értelmezésében „az, amelyben a gyerekek elsősorban elődeiktől tanulnak”. (Margaret Mead. *Culture and Commitment: A Study of the Generation Gap*. New York 1970, idézi: Nyíri Kristóf: *Tanulás és tudás a mobil világban*. = *Az oktatás közügy. Zárókötet*. Szerk. Benedek András – Hunyady Györgyné. Bp. 2009. 194.; vö. Szabó Katalin: *A tudás globális piaca és a lokális tanulás*. Közgazdasági Szemle XLVI(1999). 278–294.

⁵ A lokális tudás (ang. *local knowledge*) etnobotanikai vonatkozásairól lásd Ina Vandebroek – Victoria Reyes-Garcia – Ulysses P. de Albuquerque – Rainer Bussmann – Andrea Pieroni: *Local knowledge: Who cares?* Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine VII(2011). 35.

⁶ Orbán Balázs: *Gyimesi szoros*. = *Uő: A Székelyföld leírása II. Csík-szék*. Pest 1869. 76–85.

⁷ Uo.

⁸ Tankó Gyula: *A csángó és az iskola* [é. n.] (Forrás: http://www.gyimesimgk.ro/files/A_csango_es_az_iskola.pdf – Utolsó megtekintés: 2020. 02. 01.)

Utóbbira hivatkozva Antal Imre helytörténész⁹ is utalt a korabeli állapotokra, az első egyetemet végzett gyimesi személy, Tankó Károly továbbtanulásának körülményeit is részletesen felidézi. Forrásfeltárásából tudott, hogy 1894-ben a gyimesközéploki katolikus felekezeti iskolának 36 tanulója volt. 1918 és 1948 között „Gyimesközéplokon Sötétpatakszádjában, a vasúti állomás mellett és Hidegségpatakon román nyelvű állami iskolákban, a Megállónak nevezett falurészen pedig egy katolikus magyar felekezeti iskolában tanítottak”.¹⁰ 1940-től, Észak-Erdély Magyarországhoz csatolásával Gyimesben is új oktatás(politika)i lehetőségek adódtak. Középlokon 60 férőhelyes bentlakást alakítottak ki, ahol az iskolától távol lakók teljes ellátásban részesültek,¹¹ ezt azonban 1960-ban megszüntették. Mivel az 1985 őszén beindított román tannyelvű osztályba csak egy tanuló jelentkezett, annak működtetéséhez Gyimesbükkről hoztak diákokat, és bevett eljárás volt, hogy a magyar tannyelvű iskolákba román tanítókat helyeztek ki. Az 1986–1987-es tanévre már magyar nyelvű könyveket sem nyomtattak.

Szöcs János, a középloki iskola alapításáról, valamint annak 1825 és 1948 közötti működéséről írja: „[...] az elvont ismeretek [...] az iskolai oktatás, az írás-olvasás elsajátítása iránt ott, akkor alig mutatkozhatott igény”.¹² A csíksomlyói gimnázium korabeli anyakönyveiben, valamint a csíkszépvízi falujegyzőkönyvekben fennmaradt, forrásértékű bejegyzések alapján rekonstruálta, hogy 1823-ban Szepešy Ignác püspök gyimesi látogatása során az oktatás elindítására utaló ígéretekkel tett, és az iskola építésének befejezése 1824-re datálható, ahol már abban az évben egyházi emberek (többek között Bachman Ignác helyettes kántor) tanításával zajlott a decembertől márciusig tartó oktatás.¹³ Szöcs János a kevés adat ellenére is visszaigazoltnak véli, hogy az 1850–1860-as években Középlokon működött az elemi oktatás. 1868-ban, az első magyar tanügyi törvény szerint az addigi népiskolát hatosztályos iskolává alakították, és ezzel együtt kötelezővé tették a 6-12 éves korosztály beiskoláztatását. A magyar tannyelvű, jelenleg is működő középloki általános iskola alapítására vonatkozó adatokat a gyimesbükki *Historia Domusra* hivatkozva közli: „1900. év július 22-én Gróf Majláth Gusztáv püspök kiszállt Gyimesközéplokra Toldalagi Sámuel udvari káplánja kíséretében [és] az általa 7000 forint költséggel felépített iskolaházat ünnepélyességgel felszentelte.” A gyimesközéploki községi könyvtár létesítésére vonatkozó 1907-es képviselőtestületi jóváhagyást „a művelődés irányába tett lépés”-ként értékeli, de ő is beszámol azokról a terhes történeti változásokról, amelyek meglátása szerint hozzájárultak ahhoz, hogy „Gyimesközéplok, az egész Gyimesvölgye a művelődés, a tudomány terén inkább lemaradjon, mint előrelépjen”.¹⁴

Tankó Gyula¹⁵ szintén Orbán Balázssra hivatkozva idézi fel a 19. századi állapotokat. A korábban feltárt és hozzáférhetővé tett adatokra is alapozva, a középloki intézményesített oktatás

⁹ Antal Imre: *Gyimesi krónika*. Bp. – Buk. 1992. 105.

¹⁰ Uo. 111.

¹¹ Tankó Gyula erről a későbbiekben így ír: „Középlokon bentlakást létesítettek, ahol tanultak, étkeztek a távoli patakokról, sőt Felsőlokról is idehozott gyermekek. És ami a legfontosabb volt: ezek a gyermekek ingyen lakást és ételmet kaptak, délutánokon pedig tanítók vigyáztak rájuk, így tanulhattak másnapra. Soha, sem azelőtt, sem azután nem végzett egyetemet annyi tehetséges szegény gyermek, mint azokban az években!”. (Tankó Gyula: *i. m.*)

¹² Szöcs János: *A gyimesközéploki iskola alapítása, története (1825–1948)*. Honismeret XXXI(2003). 53.

¹³ Vö. Tankó Gyula adatolásával, amely szerint „Gyimeslokon 1826-ban Bakmány Ignác a kántortanító”. (Tankó Gyula: *i. m.*)

¹⁴ Szöcs János: *i. m.* 58–62.

¹⁵ A gyimesfelsőloki származású helytörténész és nyugalmazott pedagógus a gyimesközéploki iskola igazgatója volt. Számos hosszabb-rövidebb cikke, tanulmánya mellett, több kötet szerzőjeként, Mihók Edit könyvtáros közreműködésével, Gyimesközéplok monográfiáját is közreadta. (Tankó Gyula – Mihók Edit: *„A gyimesi hegyek köből vannak rakva”*. Gyimesközéplok monográfiája. h. n. 2014.)

1820-as évektől ívelő alakulástörténetének áttekintésekor ő az, aki közzéteszi az iskola egykori tanulóinak és oktatóinak a létszámváltozását is. Véleménye szerint a felekezeti iskolák 1948-as megszüntetését követően, amikor „minden elszigetelt patakra iskolaházakat építettek”, a megállói központi iskola mellett egy erős hálózat épült ki. Adatolása szerint a 8 osztályos iskolarendszert 1963-ban, az általános 10 osztályt 1971-ben tették kötelezővé.¹⁶ A 20. század második felében zajló oktatásügyi változások kapcsán az iskola 1976-os bővítéséről is beszámol. Számadatai alapján az 1984-85-ös tanévben a középközi iskoláknak 904 tanulója, 204 óvodása és 62 oktatója volt.¹⁷

1990-ben az iskola felvette építettójének, Majláth Gusztáv Károlynak a nevét.¹⁸ Az általános iskolában jelenleg 13 oktató irányításával 140 diák tanul magyar nyelven. Hét osztály működik, egy-egy osztályban 16-24 tanulóval. A diákok a földrajzórák keretében ismerhetik meg a különböző éghajlatok növényzetét, a növényvilág részletes tárgyalására, a növényismeret elmélyítésére pedig a biológiaórán kerül sor. A tanulók ezeket az ismereteket, tanrendi előírás szerint, ötödik osztályban sajátíthatják el.

Látható, hogy még az 1980-as években is nehézkesen működött a helyi intézményesített oktatás, hiszen erre csak kismértékben volt igény. 1986 és 1987 között nem volt magyar nyelvű oktatás, aminek hatására az alapvetően kevés létszámú diák sem vett részt az oktatásban. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a hétköznapi életnek igen kis részét képezte az iskolai oktatás, melynek okán a tudástranszfer elsődleges helye az otthoni, családi közeg volt. A hagyományos népi tudást ebben a közegben szerezhették meg a fiatalabb generációk, továbbá ez a tudás a természetközeli életmód szerves részét képezte.

1963-ban a 8 osztályos, majd 1971 után a 10 osztályos iskolarendszer kötelezővé tételével a természetismeret és növényismeret tárgyaló tantárgyak már hatást gyakoroltak a népi növényismeret alakulására. Napjainkra nemcsak a növényismeret tárgyaló tantárgyak alakítják a növényismeret változását, hanem a diákok számára megszervezett kirándulások, versenyek, növényekkel kapcsolatos íráskorok is. Ezek a Gyimesben nem őshonos növények ismertetésére is kiterjednek, így ez a hatás bizonyos mértékben átalakítja a fiatalok tudását és a hagyományos népi növényismeret az intézményesített oktatás által kiegészül.

Gyimes etnobotanikai kutatásának története és eredményei

A gyimesi etnobotanikai kutatások kezdete a 19. század végére tehető. Elsőként, 1897-es gyimesi tanulmányi kirándulásainak tudományos eredményeiről Wagner János botanikus számolt be, német, majd magyar nyelven. Adatai között ott szerepel a *borsfenyő* ('boróka', *Juniperus*), a *fenyő-bojt* ('fenyőcsoport'), a *fenyő-csalóka* ('toboz'), valamint a vörösfenyőt (*Larix*) megnevező *varjufenyő* is, de nem hiányzik felsorolásából a sasharaszt (*Pteris*) helyi megfelelőjeként jegyzett *ördögboroda* növénynév sem.¹⁹

¹⁶ Tankó Gyula: *A csángó nép és az iskola.* = Uő: *Öregek faggatása. Történelem, életmód, sors Gyimesben.* Csíkszereda 2008. 41.

¹⁷ Uo. 41.

¹⁸ Uo. 37.

¹⁹ Wagner János: *Eine Excursion in der Umgebung von Gyimes (Siebenbürgen).* Allg. Bot. Zeitschr. (1899). 3. 42–43; 4. 61–62; 5. 77–78; Uő: *Növény és állatnevek. 1. Csíkszerdahelyi (Gyimes).* Magyar Nyelvőr XXVIII(1899). 142–143; Uő: *Újabb adatok hazánk flórájához.* Természettudományi Közöny (Pótfüzet a 32. kötethez.) (1900). 1. 46–47.

Balogh Ödön 1932-ben megjelent tanulmánya, bár nem etnobotanikai indíttatású munka, a felsőloki és középloki – lakodalomra, ruházatra, vászonkészítésre, táplálkozássra, gazdálkodásra vonatkozó – adatok között növényekre és népi gyógyászatra vonatkozókat is közöl. A növények esetében három kategóriát, a virágokat, a konyhai növényeket és a gyümölcsféléket különíti el, ezeket felsorolásszerűen adatozza,²⁰ a népi gyógyászattal kapcsolatban pedig főként az állatgyógyászatban használatos növényekről tesz említést. A *Népies gyógymódok* alcím alatt tárgyalt betegségek és gyógynövények között az *ótváros* gyermek fürdővizébe tett *ótvárburján* (*Anthemis tinctoria*) mellett a mágikus gyógymódokra is akad példa, a megnevezett növények némelyike (pl. *ármoár*, *podbállapi*, *reszfug*) pedig egy erőteljes román–magyar nyelvi kontaktushatásról tanúskodnak.²¹

Az első Gyimesről íródott, kifejezetten etnobotanikai tárgyú munka, Rácz Gábor és Holló Gábor közös vállalkozásaként, román nyelven jelent meg,²² melyben a népi gyógyászatban használatos növények kerültek előtérbe. Ebben alfabetikus sorrendben, először a latin, majd zárójelben a magyar növénynevek szerepelnek, továbbá a növény felhasználási módja is adatolt.

A népi gyógynövényeknek a hatástan alapján történő osztályozását elsőként elkészítő Kóczyán Géza és munkatársai 1974 augusztusában végeztek etnobotanikai kutatásokat a Gyimes-völgyében (Gyimesközéplek, Háromkút). Az ember- és állatgyógyászatban alkalmazott növényekre vonatkozó lokális tudás feltárását megcélzó kutatómunka eredményeit két tanulmányban tették közzé.²³ A 11 humán és 12 állati betegségcsoport szerint rendszerezett gyógynövényfajokat megnevező első tanulmányt követően a másodikban alfabetikus sorrendben, először a latin, majd a népi megnevezések szerepelnek, a mutatókban pedig 86 növény felhasználási módja is adatolt. Az általuk rövidnek minősített kutatómunka során összegyűjthetőnek bizonyult növénynevek alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a gyimesiek növényismerete gazdag.²⁴ Az 1970-es évek végén a jelenleg Bákó megyéhez tartozó Gyimesbükkön Rab János és társai kutattak. Tanulmányuk első része a földrajzi és a jellemző éghajlati viszonyokat mutatja be, ezt követi a kutatás, illetve a pontos adatok ismeretése. Megfogalmazódik, hogy a gyimesi csángóknak „népi kultúrájukban, így növényismeretükben is tükröződik a román néppel való együttélés, kapcsolat”.²⁵ A kutatómunka során 36 adatközlőtől növényismeretre vonatkozó adatokat gyűjtöttek, Szabó T. Attila és Péntek János

²⁰ Balogh Ödön: *Néprajzi jegyzetek a gyimesfelsőlóki és gyimesközépleki csángókról*. EM XXXVII(1932). 332–353.

²¹ Uo. 353.

²² Rácz Gábor–Holló Gábor: *Plante folosite in medicina populară din Bazinul superior al Troțușului (Ghimes)*. = *Plantele medicinale din flora spontană al Bazinului Ciuc*. Red. Rácz Gábor. Miercurea-Ciuc 1968. 171–176.

²³ Kóczyán Géza – Pintér István – Szabó László: *Adatok a gyimesi csángók népi gyógyászatához*. Gyógyszerészet XIX(1975). 226–230; Kóczyán Géza – Pintér István – Gál Miklós – Szabó István – Szabó László: *Etnobotanikai adatok Gyimesvölgyéből*. Botanikai Közlemények LXI(1976). 29–35; Szabó László 2002-ben kalotaszegi adatokkal együtt gyimesieket is publikált: Szabó László: *Népi gyógynövény-ismeret Kalotaszegen és Gyimesvölgyében*. Turán XXXII(2002). 39–52.

²⁴ Kóczyán Géza – Pintér István – Gál Miklós – Szabó István – Szabó László: *i. m.* 30.

²⁵ Rab János – Tankó Péter – Tankó Magdolna: *Népi növényismeret Gyimesbükkön*. = *Népiismereti Dolgozatok 1981*. Szerk. Kós Károly – Faragó József. Buk. 1981. 23–38. A szerzők további, gyimesi adatokat is tartalmazó kutatásairól lásd: Rab János – Tankó Péter – Tankó Magdolna: *Növényismeretünk gazdag és pontos. Gyergyó és Gyimes*. Falvak Dolgozó Népe XXXVI(1980). 4; Tankó Magdolna – Ilyés Ágnes: *Növények, helynevek*. Falvak Dolgozó Népe XXXIV(1978). 5; Tankó Magdolna – Ilyés Ágnes – Sztoika Judit: *Gyógynövényismeret*. Falvak Dolgozó Népe XXXIV(1978). 4.

módszertani elveit követve,²⁶ a 250 növényfajt 12 csoportba rendszereztek. Adattáruk alfabetikus sorrendben először a latin, majd a népi növénynevet, továbbá a növény felhasználására vonatkozó adatokat tartalmazza. A Gyógyszerészet folyóirat hasábjain, egy évvel később, Rab János újabb népgyógyászati adatokat tett közzé.²⁷

Pálfalvi Pál 1968-tól végez jelentős etnobotanikai vizsgálatokat a környéken. Az etnobotanikai (és mikológiai!)²⁸ kutatástörténeti adatokat összesítő munkájában bemutatja a táj sajátosságait és az éghajlati viszonyokat, a völgy benépesülési folyamatát, illetve említést tesz az itt élők anyagi és szellemi kultúrájáról is.²⁹ Egy kutatástörténeti térképre vetítve áttekinthetővé teszi a botanikusok nevét és a megjelent publikációk idejét.³⁰ Alig egy évtizeddel később a Gyimesi-hágó környékének flóralistáját is közreadta.³¹ Ebben az adatgazdag munkában igen részletesen ír Gyimes földrajzi fekvéséről és természeti viszonyairól. Kutatásai során „az egyes taxonokkal kapcsolatosan feljegyzésre kerültek a termő- és élőhelyre, a lelőhelyre (helynév/földrajzi név), a populáció nagyságára vonatkozó adatok” is.³²

1990 után Ilyés Zoltán figyelemre méltó kutatásokat végzett a Gyimes völgyében, és megjelent publikációiban a kultúrföldrajzi jellegzetességeket és értékeket, továbbá a tájvédelemre és tájtervezésre vonatkozó ajánlásait is megfogalmazta. A gyimesi kultúrtáj fejlődését tárgyaló 2007-es munkájában arról értekezik, hogy a terület benépesülésével miként változott a táj, de a gazdálkodásról, a településszerkezetekről, a földhasznosításról, a tájhasználatról is ír, mindezek történeti változásaira is rámutatva.³³

²⁶ Szabó T. E. Attila – Péntek János: *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató*. Buk. 1976; Péntek János – Szabó T. E. Attila: *Egy háromszéki falu népi növényismerete*. Ethnographia LXXXVII(1976). 203–225.

²⁷ Rab János: *Újabb népgyógyászati adatok Gyimesből*. Gyógyszerészet XXVI(1982). 325–333.

²⁸ Elsőként Benkő Józsefet és Benkő Károlyt említi, akik a 18–19. században a szarvasgomba gyimesi fellelhetőségét és gazdagságát jelezték.

²⁹ Pálfalvi Pál: *A Gyimesek botanikai és etnobotanikai kutatásának története (Keleti-Kárpátok)*. Kanitzia IX(2001). 165–180.

³⁰ Uo. 173. Ugyanakkor kiemelt figyelmet szentel saját terepmunkáinak alapos adatolására is: „a több mint 200 adatközlőtől körülbelül 800 növényfajra gyűjtöttem adatokat, 3500 oldalnyi jegyzetet készítve; 60 tekercs fekete-fehér negatív filmen rögzítettem a terepen észlelteket (kb. 1500 használható filmkocka); kb. 200 rajzot készítettem a kerti virágok és temetői sírokra telepített virágegyütteseiről, termesztett növénytájfajtaik »népi génbankjairól« készítettem az adatközlők, gyűjtött anyag és filmek adattárát; kb. 80 fajt soroltam be a két példányban készülő herbáriumba; gyűjtöttem a részletekre menő könyvészeti anyagot is.” (Uo. 177.)

³¹ Pálfalvi Pál: *A Gyimesi-hágó környékének flóralistája (Keleti-Kárpátok, Románia)*. Kanitzia XVII(2010). 43–75.

³² Uo. 46–47.

³³ Ilyés Zoltán: *Az agrártáj változásai a gyimesi csángók településterületén a XVIII. századtól napjainkig*. = *A táj változásai a Honfoglalás óta a Kárpát-medencében*. Szerk. Fülek György. Gödöllő 1997. 415–424; Uő: *A multietnikus gyimesi kultúrtáj. (Életmód és természeti környezet)*. = *Az együttélés évezrede a Kárpát-medencében*. Szerk. Eperjessy Ernő – Grin Igor – Krupa András. Békéscsaba–Debrecen 1998. 294–299; Uő: *Gyimes településházai a 19. században*. = *A táj változásai a Kárpát-medencében*. Szerk. Fülek György. Gödöllő, 1999. 325–330; Uő: *A hadászati-védelmi objektumok rendszere és történeti rétegzettség a Gyimesi-szorosban*. = *Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920)*. Szerk. Frisnyák Sándor – Csihák György. Nyíregyháza–Zürich, 2004. 125–138; Uő: *Az identitás mint kistérségi erőforrás – Gyimes példája*. Kisebbségkutatás XIV(2005). 460–467; Uő: *Gyimes természeti adottságai, településtörténete, etnodemográfiája, kultúrtáji értékei és örökségcsúszása*. = *Társadalom és politika. Etnikai folyamatok Románia négy kistérségében*. Szerk. Neményi Ágnes – Bodó Barna – Ilyés Zoltán – Szász Alpár Zoltán – Veress Enikő. Kvár 2006. 84–155; Uő: *Identitás, kultúrtáj, örökségmenedzsment. Szempontok Gyimes kistérségi erőforrásainak értékeléséhez*. = *Magyarlaktá kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Szerk. Bakó Boglárka – Sztók Szilvia. Bp. 2006. 45–65; Uő: *A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18–20. századi fejlődése Gyimesben*. Eger 2007. (Disszertációk az Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszékéről 1.)

Antalné Tankó Mária saját környezetében kutatott, és 2003-ban a népi orvoslás területéről közölt adatokat. Munkájában a betegségeket számba véve ismerteti az orvoslásra alkalmas különböző növényeket, illetve azoknak a felhasználási módját.³⁴

Frendl Kata és Balogh Lajos 2004 júliusában Gyimesközéplekion végzett terepmunkájának fő célja azoknak a vadon termő növényeknek a feltérképezése volt, amelyeket ember- és állatorvoslás esetén használtak a helyiek, de nem maradt el a táplálkozásban és háziiparban használatos vadon termő növényekről való ismeretekre és azok felhasználásának módjaira való rákérdezés sem. Összesen 170 növényfajról jegyeztek fel adatokat, és 182 népi növénynevet dokumentáltak. Felhasználásuk ismertetésekor, a szín- és névanalógiát érvényesítő népgyógyászati példák mellett, kitértek a növényekhez fűződő hiedelemképzetekre is.³⁵

Kutatástörténeti szempontból igen jelentős Papp Nóra 2013-as tanulmánya, amely tájegységenként tárgyalja az 1960-as évektől Erdélyben kezdeményezett etnobotanikai kutatásokat és azok eredményeit. Ebben a gyimesi etnobotanikai jellegű kutatásokat külön alfejezetben összegezte.³⁶ A régió kronologikusan rendszerezett kutatástörténeti áttekintésében kutatónként pontosít, a kutatás évének, helyszínének, tárgyának, illetve céljának megnevezése mellett közli az adatközlők, illetve az összegyűjtött növényfajok pontos számát is.

Babai Dániel és Molnár Zsolt munkássága sajátságos és meghatározó részét képezi a Gyimesben folyó etnobotanikai kutatásoknak. Napjainkban is zajló terepkutatásuk már az ezredforduló előtt elkezdődött. Molnár Zsolt egy 2010-es tanulmányában arra reflektál, hogy egy-egy ilyen jellegű kutatómunka során milyen szempontokat³⁷ érdemes a kutatónak szem előtt tartani, majd fajonként mutatja be azt, hogy az adatközlők miként határozták meg az egyes fajok termőhelyeit. A Hidegség pataki etnogeobotanikai kutatásukban arra fókuszáltak, „hogy mit tudnak a gyimesiek a vadon termő növényfajok termőhelyi, élőhelyi igényeiről, valamint hogy milyen termő- és élőhelyeket különböztetnek meg”.³⁸ A 2005–2009 között lezajlott kutatás eredményeit összegző tanulmány 50 adatközlőtől gyűjtött adat feldolgozásán alapszik, külön hangsúlyt fektetve az élő- és termőhelyek közötti különbségekre. A növényneveket, népi taxonómiát, az egyéni és közösségi növényismeretet bemutató tanulmányukban elsősorban a gyógynövényismeret, a vadon élő növények ismerete és ezek népi megnevezései kerültek előtérbe, összesen 235 népi növénynevet gyűjtöttek össze. A szerzők tereptapasztalata szerint „a legnagyobb tudású személyek a népi taxonok kb. 90%-át ismerik, de egy átlagos gyimesi is ismeri a 75-80%-ukat. A 12 éven aluli fiatalok növényismerete kb. fele a

³⁴ Antalné Tankó Mária: *Gyimes-völgyi népi gyógyászat*. Bp. 2003.

³⁵ Frendl Kata – Balogh Lajos: *Etnobotanikai és etnomedicinai adatok Gyimesközéplek térségéből*. Botanikai Közlemények XCI(2004). 147–148.

³⁶ Papp Nóra: *Etnobotanikai kutatások Erdélyben az 1960-as évektől napjainkig*. = *A test és a lélek orvosai. Grynaeus Tamás emlékkönyv*. Szerk. Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet. Szeged 2013. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 33.) 32–54.

³⁷ A megnevezett szempontok, amelyeket egy etnobotanikai kutatás során érdemben érvényesíteni lehet: a termőhelyi megnevezések, a flóra tájleptéki változásai, a jellemző megfogalmazások, a tudatos ültetés vagy irtás, illetve együtt előfordulások. (Molnár Zsolt: *Gyimesi népi növénynevek és az egyes növényfajok termőhelye a tájban lakók szerint (előzetes adatok)*. = „Hol az a táj szab az életnek teret, Mit az Isten csak jókedvében teremti” Válogatás az első tízenhárom MÉTA-túrajúzetből 2003–2009. Szerk. Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna. Vácrátót 2010. 216.)

³⁸ Babai Dániel – Molnár Zsolt: *Népi növényzetismeret II. Termőhely- és élőhelyismeret*. Botanikai Közlemények XCVI(2009). 145.

szüleikének, tudásuk inkább hiányos, mint téves.”³⁹ Eredményeik saját kutatásom szempontjából (is) rendkívül fontosak, mivel a generációk közötti tudásátadás folyamatát is példázzák.

2014-ben Babai Dániel, Molnár Ábel és Molnár Zsolt közös munkájának eredményeként látott napvilágot egy, a gyimesi hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás témakörét tárgyaló kötet. Ebben megfogalmazódik, hogy a természeti környezetre vonatkozó tudás is a szellemi kultúra részét képezi, melyet népi természetismeretként⁴⁰ vagy hagyományos ökológiai tudásként emlegetnek. Ennek a hagyományos ökológiai tudásnak a növény-, növényzet- és tájismeret egyaránt fontos részét képezi. A kötet részletesen tárgyalja a kutatási terület kiválasztását, bemutatja a tájat, annak történetét, majd a különböző élő- és termőhelyek növényvilágát tárgyalva egy-egy jellegzetes növényt részletesebben is bemutat, utalva azok használatára is. Véggkövetkeztetésük értelmében a gyimesiek több élő- és termőhelytípust különböztetnek meg egymástól, mint bármely eddig vizsgált közösség a világon.⁴¹

A gyimesi etnobotanikai kutatásokról megállapítható, hogy az 1960-as évek végétől az 1970-es évek végéig többen végeztek ilyen jellegű adatfeltárást. Ezek hangsúlyosan az ember- és állatgyógyászatban alkalmazott gyógynövényekre vagy a lokális (általános) növényismeretre fordítottak nagyobb figyelmet. Amikor a 2000-es években a vidék iránti érdeklődés megnőtt, az etnobotanikai kutatások is újra intenzívebbé váltak. A 21. század elején kezdeményezett kutatások a lokális növényismeret, illetve az ember- és állatgyógyászat mellett, a gazdálkodásra és a tájhasználatra, ugyanakkor a tájtervezésre és a tájvédelemre vonatkozó szempontokat is érvényesítenek.

Generációspecifikus növényismeret napjainkban

Módszertani megközelítés: a kutatás menete

A kutatás során érdeklődésem sokkal inkább az emberek növényekkel kapcsolatos tudása felé, mint magukra a növényekre irányult. Ebből adódóan kutatásom központi témája a növényismeret és a tudásátadás jelensége, folyamata volt. A célcsoport kiválasztása során a gyimesközéplaki Majláth Gusztáv Károly Általános Iskola 8. osztályos tanulóira, valamint azok felmenőire esett a választás, azzal a céllal, hogy kérdőíves felmérés módszerével feltárjam a fiatal generáció növényekkel kapcsolatos tudását és annak forrásait. Minden diák egy kérdőívet töltött ki, további kettőt pedig hazavitt, hogy azt szülei és nagyszülei töltsék ki. A diákoknak összeállított kérdőív összesen 30 (10 zárt és 20 nyitott) kérdést tartalmazott. A felnőtteknek továbbított kérdőívben 34 (9 zárt és 25 nyitott) kérdés szerepelt. A kérdőív szerkesztésekor fontos szempont volt, hogy a kérdések könnyen megválaszolhatók legyenek, a válaszokban csupán saját tapasztalatokról, ismeretekről kellett beszámolni.

³⁹ Molnár Zsolt – Babai Dániel: *Népi növényzetismeret Gyimesben I. Növénynevek, népi taxonómia, az egyéni és közösségi növényismeret*. Botanikai Közlemények XCVI(2009). 117–143.

⁴⁰ Vö. Szabó László: *Népi természetismeret*. = *Folklor 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. (Magyar Néprajz, VII.). Szerk. Hoppál Mihály. Bp. 1990. 725–742.

⁴¹ Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: „*Ahogy gondolja úgy veszi hasznát.*” *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben*. Bp.–Vácrátót 2014. 143.

A 2017 novemberében kitöltött kérdőívek adatainak összesítése és számítógépes feldolgozása után 2018 elején a megkérdezett diákok közül hárommal (két lánnyal és egy fiúval) személyes beszélgetésben, illetve félig strukturált interjúban érdeklődtem növényismeretükről.

Tanulókról és tanultakról: egy korcsoport növényismerete

A kérdőívvel arra kerestem a választ, hogy a középloki 14-15 éves korosztály milyen mértékű növényismerettel rendelkezik, ezeket az ismereteket kitől, kiktől sajátították el, ugyanakkor a tudástranszfer alkalmaira és módjaira vonatkozó kérdések is megfogalmazódtak. A kérdőíveket kitöltő 37 diákból 19 fiú és 18 lány, mind helyben nevelkedtek, jártak iskolába, és jelenleg is ott élnek, ami fontos szempontnak számított, mivel a lokális növényismeret felmérése volt a cél.

Az első, „bemelegítő” kérdés (*Van kedvenc növényed?*) célja az volt, hogy a diákok érzékeljék, a kérdőív kitöltése nem egy vizsgafeladat, a saját, hétköznapi életben is használt tudásuk. A zárt kérdésre a válaszadók 86%-a igennel, míg 14%-a nemmel válaszolt. Ez arra enged következtetni, hogy a diákok nagy része számon tart bizonyos növényeket, amelyeket ismer, használ, és annak felhasználási lehetőségeivel, módjaival is él.

Ehhez kapcsolódott a következő kérdés, melyre csak az igennel felelők válaszolhattak. Ennél a nyitott kérdésnél kedvenc növényüket kellett megnevezniük. 19 diák, az igennel válaszoló 56%-a a rózsát (*Rosa*), 18-an (44%) pedig tíz másik növényt nevezett meg. Esetenként több növényt is felsorolnak, ezért a megnevezett növények száma nem egyezik a megkérdezettek számával.

Az ugyancsak kapcsolódó harmadik kérdésnél arra kerestem a választ, hogy a korábban megnevezett növényt miért tekintik a kedvencüknek. Mivel a legtöbben a rózsát nevezték meg, ők elsősorban az esztétikai funkciót tekintették szempontnak: „*nagyon szép és nagyon jó az illata*”, „*nagyon szép színe van*”, „*szép a színe, jó az illata*”. Három esetben az almát (*Malus*) nevezték meg, mindhárom alkalommal fiúk. Elsősorban a felhasználhatóságát, a termését tekintették fontosnak: „*Azért a kedvenc növényem az almafa, mert gyümölcsöt termel*”; „*Azért a kedvencem, mert nagyon szeretem az almát.*”

A negyedik pontban minél több ismert növényt kellett megnevezniük. A megnevezett növények száma legkevesebb 8, a legtöbb 55 volt. A 37 diák összesen 127 növényt nevezett meg.⁴²

Ahogy azt korábban más kutatók is megállapították, a gyimesi csángók az általuk ismert növényfajokat helyi neveikkel illetik.⁴³ A felmérésben részt vevő diákok bizonyos növényeket különböző névváltozatokkal illettek, így például a hivatalos nevén gyepűrőzsaként (*Rosa canina* agg.) ismert növénynek további hat névváltozatát írták le: *hecseilibokor*, *hecseдли*, *hecserli*, *csecsedli*, *csipkebokor*, *seggvakaró*.

Az előzőekhez kapcsolódó következő zárt kérdésben a diákoknak arra kellett válaszolniuk, hogy a felsorolt növényeket honnan ismerik. A válaszok alapján tudásukat leginkább az otthoni, családi közeg határozza meg és alakítja (66%).⁴⁴ A hétköznapi használatban, beszélgetésekben természetes módon megjelenik a hagyományos tudás alkalmazása, az ebbe való belenevelődés, ami biztosítja a fiatal generáció növényismeretre és -használatra vonatkozó tudását.

⁴² A diákok által növények közé sorolt gombákat külön táblázatban tüntettem fel.

⁴³ Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: *i. m.* 33.

⁴⁴ Iskola (31%), egyéb helyek (3%).

A következő kérdéskörben arra kerestem a választ, hogy a diákok esetében a növényismerettel kapcsolatos tudásszerzést mennyire befolyásolja a tudomány, az erre vonatkozó irodalom. Először arra kérdeztem rá, hogy ismernek-e növényekről szóló könyveket. A 37 diákból 25 diák (68%) ismert, míg 12 (32%) – habár ötödik osztályában mindannyian tanultak növénytant – nem ismert ilyen tematikájú kiadványt. Az igennel válaszolók 76% használja, míg 24%, annak ellenére, hogy ismeri, nem használja ezeket a könyveket. Látható tehát, hogy a megnevezett növények javarészt a hagyományos népi tudás közvetítésével kerültek tudáskészletükbe.

A növényekről szóló könyvet ismerők 60%-a a biológia tankönyvet nevezte meg. A biológia tankönyv mellett további nyolc könyvcímet nevesítettek.⁴⁵ Arra vonatkozóan, hogy a növényeket tárgyaló könyvek miként vannak hatással a gyimesiek növényismeretére, Babai Dániel, Molnár Ábel és Molnár Zsolt megállapították, hogy „napjainkra a két tudásrendszer szétválaszthatatlanul egybefonódott. A tudomány hatását Maria Treben nagy sikerű gyógynövényes könyvei remekül illusztrálják, amelyek Európa-szerte írják felül a helyi növényneveket és gyógynövény-felhasználási eljárásokat.”⁴⁶ Az, hogy a könyvet használók – ez esetben a diákok – tudásába miként épülnek be az iskolában tanultak, illetve más könyvekből származó ismeretek, jól megragadható az egyik adatközlőmmel készült interjúból. Mivel egyedül ő nevezte meg a gyapotot, megkérdeztem, hogy honnan ismeri, és mire használják a növényt. Válasza: „A ruháknak a készítésére, ezt az iskolába tanultuk, de a könyveimben még azelőtt hallottam volt róla.”⁴⁷ Bár Maria Treben könyvét nem nevezték meg, a konkrét címet nem író diákok virágokról, teafüvekről, gyógynövényekről szóló könyveket említettek, így feltételezhető, hogy ez a könyv is használatban van.

A könyvek használatának leggyakoribb helyeként legtöbbször az iskolát (50%) jelölték meg, 46%-uk azonban otthon, illetve máshol (4%) került kapcsolatba ezekkel a kiadványokkal. A más helyszínt bejelölők közül csak egy diák pontosított, aki egy táborban használt ilyen tematikájú könyveket. Az otthoni könyvhasználat a diákok egyéni érdeklődését látszik visszaigazolni.

Az említett könyvek használata esetében négy kategóriából választhattak, amelyeknek egyenként 3-3 alpontja volt. A válaszlehetőségekben az olvasás, a képek megnézése, a képek alapján a növények beazonosítása, illetve az egyéb kategória volt megjelölve, de többen az első három kategóriát jelölték be. A válaszok alapján arra következtethetünk, hogy a növényekről szóló könyvek olvasása legnagyobb mértékben (60%) az iskolában zajlik, ezt pedig az otthoni könyvolvasás követi (35%). A könyveket képnézés céljából leggyakrabban otthon (50%) forgatják, az iskolát 45%-uk és más helyet 5%-uk jelölt meg. A növények képek általi beazonosítására elsősorban otthon (56%) használják a kiadványokat. Ez rámutat arra, miként fonódik egymásba a hagyományos és a hivatalos tudás: a könyvek általi növénybeazonosítás a saját környezetben előforduló növényekre vonatkozik. A kérdésre válaszolók 33%-a az iskolában, míg 11%-uk máshol gyakorolt ilyen jellegű tevékenységet.

Az ezt követő, növénygyűjtésre vonatkozó összefüggő kérdéskörre adott feleletekből kiderült, hogy 95%-uk gyűjt növényeket, ami jól érzékelteti, hogy a fiatal generáció életének is szerves részét képezi a növénygyűjtés, így feltételezhető, hogy a gyűjthető növényeket, esetleg azok felhasználási módjait is ismerik. Az itt igennel válaszoló 35 diák három kategória (virágok,

⁴⁵ *A világ csodái* (1 diák), *A virágok élete, életműködése* (1), *A virágok fénykora* (1), *A virágokkal gazdag helyek* (1), *V-es biológia tankönyv* (15), *Növények világa* (1), *Rózsák gondozása* (1), *Természetismeret* (1), *Virágok élőhelye* (1).

⁴⁶ Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: i. m. 19.

⁴⁷ Fiú, sz. 2003.

gyógynövények és ehető növények) közül választhatta ki, hogy milyen növényeket gyűjt a leggyakrabban. Az adatok határozottan azt mutatják, hogy leginkább a gyógynövénygyűjtés (51%) a jellemző, melyet a virágok (32%) és az ehető növények (17%) követnek. Míg a gyógynövénygyűjtés és annak használata a diákok hétköznapijaiban is megjelenik (pl. tea-fogyasztás), addig az ehető növények elsősorban a konyhára kerülnek, így ezek feldolgozásának és hasznosításának módja ebben a korban még kevésbé ismert. A begyűjtés idejét tekintve kiderült, hogy mind a virágokat, mind a gyógy- és ehető növényeket elsősorban a nyári évszakban gyűjtik be.

A következő, egy táblázatszerűen megszerkesztett, válaszlehetőségekkel ellátott zárt kérdés az említett növénykategóriák gyűjtésének gyakoriságát tárgyalta: 52% gyakran, 48% ritkán gyűjt gyógynövényeket. A virágok és az ehető növények gyűjtése esetén azonban kis százalékban megjelenik a „soha nem gyűjt” kategória. Az eddigi adatokból arra következtethetünk, hogy a középloki gyermekek esetében a gyógynövények ismerete, azok gyűjtése és felhasználása a népi növényismeret leghangsúlyosabb része.

A növények gyűjtési helyei, élőhelyei kapcsán 19 élőhely került említésre, egy diák pontos földrajzi megnevezéssel is szolgált (*Síje oldala* és *Nyíres*). A fiatal generáció a különböző élőhelyeket nagyrészt a tájhasználathoz kapcsolódva nevezte meg (pl. erdő, kaszáló, legelő, veteményeskert). Az élőhelyek megnevezése esetében fontos, hogy különbséget tudnak tenni mező, domb, rét és hegyoldal között. A legtöbben a növénygyűjtés helyszínéként az erdőt és a hegyoldalt nevezték meg. A növénygyűjtést gyakran nem egy személy végzi, a diákok 72%-a segítséggel gyűjt, míg 28% egyedül. A növénygyűjtésben elsősorban a közeli családtagok és barátok nyújtanak segítséget. A gyűjtögetés motivációi között első helyen szerepel a növények gyógyhatása, a virágok esetében viszont az esztétikai funkciót hangsúlyozták. A használati időszaknál csak a nagyobb kategóriák kerültek említésre, leggyakoribbként a téli évszakot, valamint a betegségek időszakát nevezték meg. Utóbbi esetben tea-főzet formájában használják fel a gyógyhatású növényeket.

Az általuk leggyakrabban használt növények közül a következőket nevezték meg: *ezerjófű*, *citromfű*, *menta*, *hecselli*, *vérburján*, *málnalevél*, *cickafarok*, *kokojszakóró*, *kamilla*, *piros csalólóka*. Ezeket a népi gyógyászatban elterjedt növényeket elsősorban tea-főzetként alkalmazzák, gyakran megfázás esetén.

A válaszokból az is kiderült, hogy a növények megismerése már egészen kicsi korban megkezdődik. Többen 5-7 éves korukban már hallottak a gyűjthető növényekről, de a diákok 5-11 éves koruk közé teszik a növényismeretük első emlékeit, és a tudástranszfer helyszíne elsősorban az otthoni, családi közeg, ahol a gyűjthető növényeket először ismertető személyek gyakran a szülők, illetve a nagyszülők. Ugyancsak az otthoni közeg a növényekről való beszélés leggyakoribb helyszíne, míg a leggyakoribb személyek, akitől a gyűjthető növényekről hallottak, ugyancsak a szülők és a nagyszülők.

A kérdőív rákérdezett a diákok által leggyakoribbnak és legritkábbnak vélt gyimesi növényre is. A leggyakoribbként a Gyimesben veresfenyőként (közönséges lucfenyő – *Picea abies*) ismert fenyőfajtát nevezték meg, míg legritkábbként a havasi gyopárt (*Leontopodium alpinum*) és a szedert (*Rubus*) említették. Ezt követően saját ismereteik és képességeik szerint az általuk leggyakoribbként és legritkábbként megnevezett gyimesi növényt kellett lerajzolják, ami remekül szemléltette, hogy a korosztály a megnevezett növényeket nem csak hallásból ismeri, sőt egy-egy diák azok jellemzőit és felépítését is részletesen lerajzolta, ami arra enged következtetni, hogy több alkalommal is kapcsolatba került az adott növényekkel.

Az utolsó két kérdésben a diákoknak az általuk legtöbb növényt ismerő személyt kellett megnevezniük, illetve megindokolniuk, hogy miért tekintik annak. A korábbi válaszok alapján arra számíthatnánk, hogy családtagot neveznek meg, de a legtöbb növényt ismerő személyként – tanulmányaira és jelenlegi szerepére hivatkozva – a biológiai tanárnőt nevezték meg. A nagyanyát, illetve általában a nagyszülőket 7-7 esetben tekintették jó növényismerőnek.

Az adatokat összegezve elmondható, hogy a helyi 14-15 éves korosztály számára a növényismeret és -gyűjtés nem egy idegen dolog, már egészen kis korban megismerkednek vele, azáltal, hogy környezetük a különböző élethelyzetekben állandóan használja a környezetének flóráját. Az adatokból az is kitűnik, hogy minden másik növénycsoportnál ismertebbek a gyógynövények, illetve gyakoribb azoknak gyűjtése és felhasználása is. Használatukra főleg a téli hónapok, illetve betegségek idején, elsősorban teaformájában kerül sor.

A felnőttek két nemzedékének növényismerete

A felnőttek részére szánt kérdőíveket a diákok töltötték ki egy szülővel, illetve nagyszülővel, így a felmérésben egy családon belül három generáció képviseltette magát. A 74 megcélzott felnőtt közül 58 személy vállalkozott a kérdőív kitöltésére. 31 személy a középkorúak (szülők), 27 pedig az idősek (nagyszülők) közül került ki.

A diákok kérdőíveitől eltérően a felnőtteknek szántak 34 (9 zárt, 25 nyitott) kérdést tartalmaztak. Sok esetben előfordult, hogy több nyitott kérdésre nem adtak választ a kitöltők, ezért a válaszok száma nem egyezik meg a kérdőívek számával. A kitöltők 91%-a nő, 9%-a férfi, ami felveti azt a kérdést is, hogy miért éppen a nők töltötték ki nagyobb százalékban a kérdőíveket.

A diákokéhoz hasonlóan itt is a kedvenc növény megnevezésével kezdődött a felmérés. Erre a kérdésre a kitöltők 85%-a válaszolt igennel, 15%-a pedig nemmel. Leggyakrabban az *ezerjófűvet* (4), a *kamillát* (5), az *orchideát* (5) és a *rózsát* (8) jelölték meg. Az ezerjófű és a kamilla gyógynövények, így ezek feltehetően a gyógyhatásuk, illetve ízletes teájuk miatt népszerűek. A dísznövényként ismert orchidea és rózsza alighanem esztétikai funkciót töltenek be, szépségükért, illetve lakásdíszítő szerepük miatt kerültek a kedvencek közé, mivel arra a kérdésre, hogy a megnevezett növényt milyen okból tartja kedvenceként számon, a válaszadók a virágok szépségére, illatára hivatkoztak. A gyógynövények esetében a hasznosság volt az elsődleges szempont, azaz: „jó a teája”, „hasznos sokmindenre”, illetve „gyógyhatása miatt”.

A gyűjtésre vonatkozó válaszokból kiderült, hogy a megkérdezettek 97%-a szokott növényeket gyűjteni. Elsősorban a gyógynövények gyűjtése a jellemző, de kisebb számban előfordulnak a virágok, illetve az ehető növények is. Utóbbiak gyűjtési időszakának főleg a nyári, illetve az őszi és tavaszi hónapokat jelölték meg. A gyógynövények esetében a tavaszt, a nyarat és az őszt jelölték meg a gyűjtés időszakaként. Az intenzívebb gyűjtés pedig a nyári évszakra tehető.

A gyűjtés gyakoriságáról kiderült, hogy a kitöltők 50%-a gyakran, 33% ritkán, 17% pedig soha nem gyűjt ehető növényeket. A válaszadók 79%-a gyakran, 21% ritkán gyűjt gyógynövényeket. 45% gyakran, 48%-a ritkán, 7% bevallása szerint pedig soha nem gyűjt virágokat.

A növénygyűjtés helyére vonatkozó nyitott kérdés az élőhelyismeret sokszínűségét vizsgálta, a válaszadók összesen 13 élőhelytípust különböztettek meg egymástól. A válaszok közül egyetlen középgenerációs felnőtt pontos földrajzi megnevezéssel is szolgált (*Borjú-kert*). A leggyakrabban megnevezett élőhelytípusok közé a *mező*, az *erdő*, illetve a házat körülvevő *udvar* (kert) tartozik. Szintén nagy számban említették a *hegyet*, illetve a *kaszálót*.

A növénygyűjtés okára vonatkozó, szintén nyitott kérdésre kapott válaszok alapján összesen hét kategória különíthető el. Itt egy alkalommal találkozunk az ehetsé növényekre vonatkozó gyűjtési okkal, mely alapvetően a *táplálkozás céljából* történő gyűjtés. A válaszok túlnyomó része – nem meglepő módon – a gyógynövények gyűjtésének okát fogalmazta meg (*teának; gyógyhatása miatt; egészséges; szükség van rá* stb.). A virágok gyűjtése esetében azok szeretete és az esztétikai, dekoratív funkció került előtérbe.

A tizedik nyitott kérdés a növényhasználat idejét közelítette meg, és a válaszok alapján tíz növényhasználati kategória különült el. Az ehetsé növények esetében két jellegzetes válasz született, melyek azt mutatják, hogy ezeket főzéskor és begyűjtésükkor, ősszel használják. A legtöbb információ ez esetben is a gyógynövényekre vonatkozik (*amikor szükség, télen, betegség esetén, egész évben*). A virágok használati idejét jellegzetesen a nyári és tavaszi időszakra teszik.

A felhasználás módjáról kiderült, hogy a gyógynövényekből készült tea főzet a legjellemzőbb. A gyógynövényeket frissen vagy szárított formában, de szirup, kompót, illetve dzsem formájában is hasznosítják. A virágok esetében kenőcsök és méz készítését említették.

A kitöltők összesen 128 növényt, illetve 5 gombafajtát neveztek meg.

A növényekre vonatkozó tudás megszerzését tárgyaló kérdésekből kiderült, hogy a felnőttek is elsősorban az otthoni környezetben sajátították el ezeket az ismereteket. A kitöltők 79%-át tanították otthon, míg 21% állítása szerint az iskolában sajátította el a növényekkel kapcsolatos tudását. Az iskolai oktatást minden alkalommal a középgeneráció tagjai nevezték meg. A „kíváncsi voltam, megkérdeztem” kategóriában szintén az otthon lett megemlítve a legtöbb alkalommal (81%), az iskolában, kérdés útján elsajátított tudást a kitöltők 16%-a említette, míg 3% a máshol lehetőséget választotta. Az otthoni beszélgetések során elsajátított növényismeret a válaszadók 88%-ára, míg az iskolai beszélgetések alatti növényismeret-szerzés csak 12% esetében jellemző. Ezekből az adatokból arra következtethetünk, hogy a növényekről való beszélés, a növényismereti tudás átadása szerves részét képezte a gyimesi ember életének.

A növényekkel való első találkozás emléke a felnőtt kitöltők esetében is a gyermekkorra vezethető vissza. 43 személy írta azt, hogy gyerekkorában hallott először gyűjthető növényekről. Egyesek pontosabban is behatárolták ezt a korszakot, 4-6, illetve 7-8 éves korukra téve a növényismeret elsajátításának idejét. Olyan válaszok is érkeztek, amelyek azt igazolják, hogy csak szükség idején, azaz betegség esetén ismerték meg az egyes gyógynövényeket, de arra is akad példa, hogy a kitöltők nem emlékeztek pontosan erre az időszakra, vagy mert túlságosan távoli, vagy mert nem volt meghatározó jelentőségű az életükben.

A gyűjthető növények megismerésének helyeként leggyakrabban az otthont nevezték meg (45 személy), de előfordult a *biológiaóra, iskolában, begyűjtéskor, nagyszülőknél* és a *szomszédban* megjelölés is.

A növényeket elsőként ismertető személyekként a legtöbb alkalommal (29) a szülők, illetve a nagyszülők (17) lettek megnevezve. Egyesek pontosan megjelölték, hogy melyik szülőről van szó, így tíz alkalommal nevezték meg az anyát, míg az apát csupán egyszer. A nagyszülők esetében hasonló az arány: a nagymamát hat alkalommal, a nagyapát viszont egyetlen alkalommal sem nevezték meg. További gyakorlatként lejegyzésre került a szomszédtól, az orvostól, valamint a tanároktól való informálódás, ám ezek említésének száma elenyésző. Úgy tűnik a növényismeret és -használat, így a növényekkel kapcsolatos tudás átadása is elsősorban a nők feladata volt.

A megnevezett növényekről az iskolában (6 alkalommal), a szomszéd háztartásban (4), a fonóban (2), a kalibában⁴⁸ (1), a nyári szénagyűjtés pontosan meg nem határozott helyszínén (4), illetve otthon (45) hallottak. A hagyományos növényismeret továbbadásában tehát az otthoni környezet bizonyult a legmeghatározóbbnak.

A növényekről leggyakrabban beszélő személyként a *szülőket* nevezték meg, azonban ez az adat a többihez képest nem kimagasló, hiszen a *nagyszülőktől*, a *biológiai tanárnőtől*, a *szomszédoktól*, az *idősebbektől*, az *édessanyától*, a *nagyapától* való tanulás is közel azonos számban volt jelen.

A felnőttek 57%-a ismer növényekről szóló könyveket, 43% viszont nemmel válaszolt. Ha a könyvek hasznosítását tekintjük, akkor azt látjuk, hogy a kitöltők az esetek 64%-ban alkalmazzák ezeket a könyveket, míg 36%, annak ellenére, hogy ismeri és hallott ilyen jellegű művekről, nem használja azokat. A növényekről szóló könyvek nevesítésekor Maria Treben nagy sikerű, az *Egészség Isten patikájából*⁴⁹ című gyógynövényes könyvét említették a legtöbben (18 alkalommal). A biológiai könyvet 6-an említették, de előfordult az általánosságban jegyzett *gyógynövényekről szóló könyvek* megnevezés is a válaszok között. Az *Ehető gombák*, *Ehető és mérgező gombák* és *A gyógynövények* címet viselő könyvek esetében több kiadvány is felmerülhet. Egy alkalommal említésre került az „*Ahogy gondolja úgy veszi hasznát*” *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben* kötet, és szintén egy alkalommal szerepelt *A bükki füvesember gyógynövényei* című könyv is.⁵⁰

Már a címek alapján szembeötlő, hogy a gyógynövényekről szóló kiadványok vannak előtérben. Ezt igazolja vissza a könyvek használatának ideje is, mivel ezeket a könyveket leginkább betegség idején veszik kézbe, hogy házi gyógymódok alkalmazásában nyújtsanak segítséget. Ezáltal az addig alkalmazott hagyományos tudás átalakul, kiegészül. A könyveket akkor is igénybe veszik, ha nem ismernek eléggé egy növényt, vagy nem biztosak egy-egy növény használati módjában, hatásában. További használati alkalmazásra adott válaszok: *rendszeresen, receptek miatt, gyerekkortól kezdve, amikor szükséges*.

A leggyakoribb és legritkább gyimesi növény megnevezésénél a felnőttek esetében nagyon széles a skála, de a diákok válaszaihoz hasonlóan a *veresfenyőt* nevezték meg a leggyakoribb növényként. A *veresfenyő* mellett gyakran említett növény a *cickafark* (6), a *kamilla* (4), a *kokojszakóró* (7) és a *vérburján* (4). Legritkábbként megnevezett a 15 alkalommal ekként említett *havasi gyopár*.

A hagyományos népi növényismeret továbbadására vonatkozóan kiderült, hogy a válaszadók 81%-a megosztja tudását másokkal. A tudástranszfer leginkább a családi körben zajlik, az idősebbek elsősorban gyerekeiknek, unokáiknak igyekeznek ezt a tudást átadni. Azonban a hétköznapi diskurzusok részeként rokonokkal, szomszédokkal, barátokkal is gyakori az erről való beszélés. A válaszok alapján növényekről való beszélés idejét az éppen aktuális, témára vonatkozó kérdés határozza meg. Ugyanakkor a növénygyűjtés során, betegség esetén, de leggyakrabban használat közben, előtt vagy után jellemző a növényekre vonatkozó tudás megosztása,

⁴⁸ nyári szállás

⁴⁹ Nagy sikerű gyógynövényes könyve 1980-ban jelent, mely Európa-szerte több mint 4 millió példányban kelt el. 1985-ben a könyvet már a 24. kiadásban adták ki. A könyv magyar fordítása 1990-ben jelent meg. Lásd Maria Treben: *Egészség Isten patikájából. Tapasztalatok gyógynövényekről és tanácsok felhasználásukhoz*. h. n. 1990. (HUNGA Print Könyvek.)

⁵⁰ Szabó György – Lopes-Szabó Zsuzsa: *A bükki füvesember gyógynövényei*. (Magánkiadás.) 2008.

a gyűjtendő vagy az éppen gyűjtött növényekről való beszélés. A tudástranszfer leggyakrabban szóban, az oralitás kommunikációs regiszterében történik. A tudásátadás módjával kapcsolatosan az egyik kérdőívben a következő válasz volt olvasható: *Elmondom, amit tudok róluk, mire hasznos, mire jó, és mik az ellenhatásai*. A tudás megosztásának célja, hogy a fiatal generáció is megismerje azokat a növényeket, amelyek a hétköznapi egészségügyi problémákra megoldást jelentenek. A legnagyobb számban a tanítás, tudásmegosztás szándékára vonatkozóan a *jó szándékkal* való közlést említették, melyet a *segítő szándékkal* történő megosztás követ. Fontosnak tartják azt is, hogy a növények ismerete, használata a következő generációk számára is megteremtse a lehetőséget azok hasznosításához. A tudástranszferre vonatkozó konkrét vélemények csupán egy-egy alkalommal említődnek: *tanulják meg, adják tovább a tudást*.

A legtöbb növényt ismerő személy megnevezésénél a nem, az életkor és a foglalkozás pontosítása volt az elsődleges, vagyis nem volt szükséges nevesíteni az adott személyt. A nemi megoszlást tekintve nagyobb számban (11 alkalommal, ebből 9 alkalommal meghatározva a nemet, életkort és foglalkozást) nőket neveztek meg. Az életkort tekintve gyakrabban a 60 és 80 év közötti idős nőket említették. A foglalkozások esetében a *gazdálkodó, háziasszony, erdész, tanár, plébános* megnevezések voltak a leggyakoribbak, tehát a helyi értelmiségi is helyet kapott ebben a felsorolásban. Öt alkalommal nevesítettek. A legtöbb növényt ismerő személyeket azért tartják azoknak, mert érdeklődésükből kifolyólag tapasztalataikat és ismereteiket gyarapították. Ennek a tudás- és tapasztalatgyarapításnak két vonulata látszik megjelenni a válaszokban: (1) érdeklődés, kérdés útján való tudásszerzés, (2) olvasás útján történő tudásszerzés. Többen az idős korra hivatkozva jegyzik meg, hogy mivel az illető sok mindent átélt és tanult az idők során, ezért ő nagyobb tudással rendelkezik.

A közép- és idősebb generáció véleménye szerint legkevesebb tudással a fiatal generáció rendelkezik, a gyerekek, az unokák. Több alkalommal egy adott személyt foglalkozásából adódóan neveznek meg mint kevés növényismerettel rendelkezőt. Ugyanakkor a kevés növényismeret oka a tapasztalatlanság, illetve a természetben eltöltött kevés idő, olykor a téma iránti érdeklődés hiánya.

Heterogén környezetismeret és homogén növényhasználat

Három generáció változó növényismerete

A növényismereti adatokat összehasonlítva, azok összefüggéseit, hasonlóságait és különbségeit, illetve mindezek okait elemezve, fontosnak vélem, hogy a nemi megoszlás teljesen eltérő a diákok és a felnőttek esetében. Míg a diákok esetében közel azonos volt a megoszlás, addig a felnőttek esetében 91%-os arányban nők töltötték ki a kérdőíveket. Az adatok szempontjából ez az eltérés nem okoz hátrányt, mivel a tanítás folyamata a gyimesi közösségekben elsősorban az anyák feladata, és ők azok, akik a növényismeret és -használat terén otthonosabban mozognak, és ezt a tudást a hétköznapiakban is alkalmazzák.

A kimutatás – arra vonatkozóan, hogy van-e vagy nincs kedvenc növénye az adott személynek – összességében arra enged következtetni, hogy a három generáció nyilatkozó tagjainak többsége számon tart valamilyen számára kedves növényt. A felnőttek és diákok esetében viszont már különbségek észlelhetők, mivel a diákok több esetben virágokat neveztek meg, a felnőttek pedig gyógynövényeket részesítettek előnyben.

Mindegyik korosztály esetében a leggyakrabban gyűjtött növények a gyógynövények, viszont a diákok esetében ezt a kategóriát szorosan követik a virágok, amelyben esztétikai indoklása mentén kiemelt figyelmet kapott a rózsa. A felnőttek esetében az adott növény használhatósága a hangsúlyosabb, esetükben az ehető növények gyűjtése is hangsúlyos.

Bizonyos kérdések kapcsán hangsúlyosan hasonló mindhárom generáció válasza, így a növénygyűjtésére vonatkozó adatokból kiderül, hogy mindegyik generáció végez ilyen jellegű tevékenységet. A diákok kérdőívéből kiderül, hogy a fiatalok 72%-a nem egyedül, hanem segítségével gyűjt növényeket (barátokkal, szülőkkel, testvérekkel, nagyszülőkkel).

A mindhárom generáció esetében gyakorinak mondható gyógynövénygyűjtéssel szemben az ehető növények esetében észlelhetők leginkább eltérések. Az ilyen – akár termesztett, akár szabadon termő – növények különböző formában való feldolgozása kétségkívül a felnőttek és főképpen a nők feladata. Tény, az adatok jelentős része nőktől származott.

A megnevezések kapcsán megjegyzendő, hogy a diákok és a felnőttek kérdőíveiben a növénynevek felsorolása esetében két különböző kérdés szerepelt. A diákok esetében az volt a feladat, hogy minél több olyan növényt soroljanak fel, amelyet ismernek, míg a felnőtteknek olyanokat kellett nevesíteniük, amelyeket használnak. Mindkét csoport növénymegnevezéseinek száma közel áll egymáshoz. Ha a használt növényeket nézzük, akkor szembevetendő eltéréseket találunk. Míg a fiatal generáció sok növényt ismer, de azoknak csak igen kevés százalékát használja, addig a felnőttek által felsoroltak alapvetően a rendszeres használat miatt lettek megnevezve.

A növénymegnevezés generációs különbségeit összehasonlítva jelentős eltéréseket láthatunk. A felnőttek 86 olyan növénynevet írtak le, amelyek a diákok növénynevei között nem szerepelnek. Azonban az összehasonlításakor azokat a növényeket is ide soroltam, amelyeket a két generáció nem ugyanazon névvel illetett, így például az alma és az almafa, illetve a *hecselli* (gyepűrózsa) és a csipkebogyó úgyszintén külön csoportba került. Ebben az esetben az volt az elsődleges szempont, hogy az adatok úgy kerüljenek be a táblázatokba és az összegzésekre, hogy azok a kérdőívekben leírtakkal teljes mértékben megegyezzenek. Ennek okán ilyen jellegű eltéréseket tapasztalhatunk. A felnőttek adataiban a fűszernövények és a gyógynövények nagyobb számban jelennek meg, és ezek nagyrészt olyan növények, amelyek a táj szerves részét képezik, az ott élők ismerik őket, és ezáltal állandó használatban vannak. A felnőttek kevesebb gombát neveztek meg, ebből arra következtethetünk, hogy a felnőttek e két kategóriát jobban elkülönítik.

A diákok 87 olyan növényt neveztek meg, amely a felnőttek kérdőíveiben nem jelenik meg. Több fát, illetve több, a Gyimesben nem őshonos növényt nevesítettek. Utóbbiakat külső hatások (televízió, internet, könyvek) által ismerhették meg, továbbá az iskolai tanulmányok által folyamatosan bővülő ismereteik is szerepet játszhattak ebben.

Ha a három generáció növénynévadait összességében tekintjük, akkor azt látjuk, hogy 48 olyan növény van, amely mindkét generáció növényismeretének részét képezi. Ebben az esetben nem lehet egy konkrét kategóriába besorolni ezeket a növényeket, hiszen mindegyik generáció megnevezett virágokat, gyógy-, ehető és nem őshonos növényeket is. Az adatok azonban, értelemszerűen, nem tükrözik híven a valóságot, feltételezhetően mindkét csoport növényismerete meghaladja a kérdőívben felsoroltakat.

A megnevezett élőhelyek három nagy csoportba sorolhatók, így léteznek makro-, mezo- és mikroélőhelyek. A makroélőhelyek nagy egységeket, egy-egy élőhelymozaikot, a leggyakrabban

előforduló mezoélőhelyek egy többé-kevésbé homogén vegetációs egységet jelölnek, a mikroélőhelyek pedig kis kiterjedésű, környezetüktől elütő élőhelyfoltok.⁵¹ A táj sokszínű használatát során ezek az élőhelyek elkülönülnek egymástól, és az adott táj, illetve munkavégzés függvényében alakulnak és kapják megnevezéseiket. Ilyen például a legelő, amelyet az állatok legeltetésére tartanak fenn, és ennek az élőhelytípusnak megvannak a maga sajátosságai, így sajátossága és használata miatt elkülönül más élőhelytípusoktól. Az adatok meglepő módon azt mutatják, hogy a fiatal generáció több élőhelytípust különböztet meg, mint az idősebb generáció, azonban ez az adat kérdéses, illetve további kutatásokat kíván. Valószínűnek tartom, hogy a felnőttek csupán egy-egy jellegzetes élőhelyet neveztek meg, míg a gyerekek az iskolai környezetben arra törekedtek, hogy a lehető legtöbb olyan élőhelyet megnevezzék, amiről eddig hallottak, vagy kapcsolatba kerültek vele. A felnőttek héttel kevesebb élőhelyet neveztek meg, mint a gyerekek. Az élőhelyek nagyobb része makro- és mezoélőhely. A diákok adataiban a következő élőhely-megnevezések jelennek meg, amelyek a felnőttekben nem: *erdőszél*,⁵² *gyümölcsöskert*, *puszta*,⁵³ *Silye és Nyíres, szántóföld*,⁵⁴ *veteményes*, *vízes hely*,⁵⁵ *völgy*. A felnőttek adatai a kevesebb élőhely-megnevezés miatt három olyan adatot mutatnak, amely a diákok említéseiben nem szerepelt: *Borjú-kert*, *falu*,⁵⁶ *nyárol*.⁵⁷

A tudástranszfer helyszíne szinte teljes mértékben megegyezik a különböző generációknál, hiszen ennek elsődleges helyszíne az otthoni környezet. Csupán annyi különbség látható, hogy amíg a diákok táborok keretein belül is ismerkedtek meg növényekkel, addig az idősebb generáció a tudástranszfer egyik helyszíneként a fonót említi. Az idők során alapjában véve nem változott meg nagymértékben ez a jelenség, csupán egy-egy közösség-szervező szokás maradt el, a fiataloknak pedig új lehetőségek adódtak. A tudásátadás folyamatában mindhárom generáció esetében a szülők, nagyszülők jelenléte, tanítása a jellemző. Alapvető hasonlóság, hogy a növényismeret elsajátításában az anyák játsszák a legnagyobb szerepet. A nagyobb növényismerettel rendelkező nők a növényismeret és -használat továbbörökítése által az idők során bekerülnek egyfajta társadalmi, közösségi kategorizációba, mely által egyfajta specialistaként tekintenek rájuk. Úgy gondolom, ebből az okból kifolyólag tartják a 60 és 80 év közötti nőket a legtöbb növényt ismerő személyeknek.

A kitöltött kérdőívek alapján jól körvonalazódik a tudástranszfer helye és annak szereplői, hiszen az idősebb generációk válaszaiból is kitűnt, hogy a növényismeret továbbadása folyamatos, az információ az idősebbektől a fiatalok irányába áramlik, nagyanyától lánynak és unokának adódik át. A külső hatások azonban egyre meghatározóbbak a fiatal korosztály életében, számos új lehetőségük adódik ismereteik bővítésére. Mindemelllett a hagyományos népi növényismeret

⁵¹ Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: *i. m.* 33.

⁵² „Jellegzetes, *Spiraea chamaedryfolia* uralta cserjés szegély vagy üde magaskórós szegélynövényzet termőhelye (*Telekia speciosa*, *Cirsium erisithales* stb.), ritkábban déli kitettségű, melegkedvelő erdőszegély *Brachypodium pinnatum*-mal.” (Uo. 158.)

⁵³ „A magasabb hegyek lapos platóin kialakított kiterjedt fátlan területek, amelyek a juhlegeltetés legfontosabb színterei; ruderális, taposott gyomtársulások uralják.” (Uo. 158.)

⁵⁴ „Szántóföld, a burgonyatermesztés színterei, gazdag gyomflórával (a gabonaföldek a II. világháború után felhagyásra kerültek).” (Uo. 156.)

⁵⁵ „Vízhatás alatt álló, vízállásos, forrás-kibukkanások jellemezte termőhely.” (Uo. 162.)

⁵⁶ „Sík, a patakok által feltöltött völgyalj, a település és a legjobb termőhelyek területe.” (Uo. 162.)

⁵⁷ „Írtás eredetű (féltermészetes), gyepek, amelyeket legeltetnek, fajgazdagságuk elmarad a kaszálók diverzitásától.” (Uo. 155.)

továbbadása is élő, azonban a közösségek folyamatos apadása, a külföldre költözések, illetve a külföldön való gyermekvállalás miatt gyors iramban csökkenti a hagyományos tudásközvetítés lehetőségét.

Egy kulturális kulcsfaj példája: a gyimesi veresfenyő

A 37 diákból nyolc (21%) leggyakoribb gyimesi növényként a *vörösfenyőt*, további négy pedig (11%), a fajtát ugyan nem pontosítva, de a *fenyőfát*⁵⁸ nevezte meg, illetve rajzolta le. Nem véletlen, hogy az ezredfordulót követő kutatások által „generalista faj”-ként,⁵⁹ illetve a „kulturális kulcsfaj”-ok egyikeként⁶⁰ jegyzett és tárgyalt fenyőfajta, az általam vizsgált fiatal korosztály tudáskészletének is egyik leghangsúlyosabb eleme, hiszen a gyimesi tájban ma is mindenütt jelen van. A *veresfenyő*ként ismert és a szóbeliségben is ekként említett fenyőfajta a közönséges lucfenyő (*Picea abies* L.) a gyimesi emberek életvitelét meghatározó őshonos fa, mind a hétköznapiakban (pl. a gazdálkodásban), mind az élet egyes fordulópontjain (pl. a halottkultuszban), fontos szereppel bír.

A gyimesi emberek által használt sajátos megnevezések a fenyőfa két (növekedési) alakjának megkülönböztetését is jól érzékeltetik: azt, amelyik alacsony növésű és ágai a földig érnek, *bojtnak*, míg a sűrű és sötétebb erdőben nőtt *szelhafának* nevezik. A két különböző megjelenésű egyedről az is jegyzett, hogy: „előbbi földig ágas, szabadabban nő, utóbbi hosszán ágítisza”.⁶¹ S míg a többnyire vadászok ideiglenes fekvőhelytartozékaiként ismert *fenyőbojtról*⁶² még egy 20. század végi beszámolóban is ez olvasható: „Jólesik egy korty a jófélé fenyővízből”⁶³

⁵⁸ A *fenyő*, *fenyőfa* gyűjtőnév, amely nem fajt jelöl, hanem a többnyire örökzöld, jórészt tűlevelű fákat. Lásd erről: Rácz János: *Fenyő* (szócikk). = Uő: *Növénynevek enciklopédiája. Az elnevezések eredete, a növények kultúrtörténete és életlani hatása*. Bp. 2010. 264. (A Magyar Nyelv Kézikönyvei, 19.)

⁵⁹ Babai Dániel – Molnár Zsolt: *i. m.* 150.

⁶⁰ Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: *i. m.* 62–63.

⁶¹ Molnár Zsolt – Babai Dániel: *i. m.* 152.

⁶² Ennek a „földig ágas formá”-nak (Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: *i. m.* 62.) a felhasználását illetően korábbi (19. és 20. századi) feljegyzések is tudósítanak, ezek a *fenyőbojtot* (ti. '1. fiatal fenyőfa; 2. fenyőág') ideiglenes szállás- és fekvőhelyek alaptartozékaként egyaránt említik. [Vö. '3. öt-hat fiatal fenyőfából álló csoport'. (Wagner János: *i. m.* 142.)] A Vadász- és Versenylap egyik székelyföldi vonatkozású adatolása szerint, például a Hargitán „[...] az egész kaliba csak könnyen egymásra rakott és egymásba kapcsolt fenyőfákból és fenyőágakból állott, tágas tért foglalva be és fenyőbojttal (így nevezik a székelyek a fenyőfa lomjait) jó sűrűn fedezve; [...] ágvainkat pedig szintén jó vastagon almozott fenyőbojtok és reá terített bundáink képezték.” (Gr. K. V.: *Vadpáva-vadászat a Hargitán*. Vadász- és Versenylap VIII(1864). 268.) Ugyanezen lap egy későbbi számában ez olvasható: „[...] kereken e tűzhely körül pedig fenyőbojttal kitöltött, keleti kényelmet nyújtó[!] pamlagok improvizáltak.” (Gr. B. G.: *Siketfajd-vadászat a Hargitán*. Vadász- és Versenylap XV(1871). 174; Vö. Bakos Géza: *Szarvasbögésen Erdélyben*. Nimród XXV(1937). 505; ill. Szemere László: *Éjjeli szállások*. Nimród XXXV(1948). 280.) Egy, a Kelemen-havasokból származó feljegyzés szerint pedig: „A városban elhajszolt idegenek itt pihennek meg a fenyőillatos kalibák összetakolt falócain a »fenyőbojt« derékajlon.” (Sütő-Nagy Irén: *Szarvasbögés a Kelemen-havasokban*. Nimród XXXI(1943). 456.) Akad viszont olyan 19. századi gyakorlati útmutató, amely a székelyföldi (feldobolyi) méhészek körében ismert alkalmazását adatozza (Mátyás Mihály: *Gyakorlati utasítások a méhészet körében*. (Folytatás) Néptanítók Lapja II(1869). 267.), és fennmaradtak olyan szépirodalmi szövegek, amelyekben a fenyőbojtok nem csupán természeti elemként (lásd pl. Nyíró József: *Havasok VI. A szénégető legény*. Keleti Újság XIX(1936). 9.), hanem a vadász által elejtett medve „ravatalának” rituális kellékeként bukkannak fel (lásd pl. Horváth Béla: *A havasokon*. Nimród CI(1981). 327.). A Kárpát-medencében honos erdei, fekete-, luc- és jegenyefenyők „nem túl zsenge hajtásvége vagy a tűlevelűcsomója”-ként jegyzett *fenyőbojt* gyógyhatásait illetően a 21. században a következők ismertek: „illóolaja légzéstimuláló és nyugtató hatású”. (Veszelszky Éva: *Üzenjünk*. [H. Borbála, Mátraalja.] Szabad Föld LXVI(2010). 32.)

⁶³ A *fenyővíz* itt: 'borókapálinka'.

[...] Felfrissítjük a fenyőbojt nyoszolyát éjszakai nyugovóra.”⁶⁴ addig az állandó fény felé való törekvése miatt magas(abb) növéssé és kevés ágú *szelhafának*, könnyen hasíthatósága miatt, amelyet máig jó tulajdonságaként tartanak számon, jóval gyakoribb a felhasználása.

A gyimesiek e fenyőfajta egyes részeit is sajátos megnevezésekkel illetik, így például, a tobozát *csalóknak*,⁶⁵ a gyantáját *szuroknak*,⁶⁶ tűleveleit pedig *cserekének*⁶⁷ nevezik. Ezeket igen változatos módon hasznosítják.

A nyár elején olykor piacon is árusított *csalóka* felhasználását illetően elsősorban az abból való *szirup*készítés a legelterjedtebb, így a legismertebb is. Elkészítése a nők feladata. Szörpöt a nyár elején szedhető fiatal, még piros színű tobozból, illetve friss fenyőhajtásból készítenek, ezt a főzetet megfázás és torokfájás esetén gyógyszerként használják.⁶⁸ A toboz felhasználásának másik ismert módja a karácsonyfa díszítéséhez kapcsolódik. A tobozokat bronzal festik be és cémára kötve a karácsonyfákra aggatják őket.⁶⁹ Ebben az esetben a toboz esztétikai funkciót tölt be.

Gyimesben a fatörzsből kifolyó *szurok*ként ismert gyantának is többféle felhasználási módja ismert. Például, „élvezetes dolog volt a szurokrágás”,⁷⁰ azaz rágógumiként használták, és Gunda Béla adatolása szerint „elsősorban a pásztorok, erdei munkások, szénacsinálók egy-egy mogyorónyi, diónyi darabot naphosszat rágnak. Hitük szerint a gyanta tisztítja a fogat, gyógyítja a gyomrot, s erőt nyújt a gyalogláshoz”.⁷¹

A *fenyőszurkot* a fonókban egykor a nők is rágták, mivel a gyanta elősegítette a szájnédv képződését, amely szükséges volt a kender vagy a gyapjú könnyebb sodrásához,⁷² így aztán „a legények Gyimesben kirágott szurokkal kedveskedtek a lányoknak”.⁷³ A nők a gyantát szappankészítéskor is használták. Disznóvágás alkalmával az asszonyok összegyűjtötték a húsdarabokat, csontokat és vízben marószódával összefőzték.⁷⁴ Ehhez utólag gyantát adtak, hogy a készülő szappannak jó illatot adjon.⁷⁵ Gyógyhatását igazolja az az egykor Csíkban is általánosan

⁶⁴ Horváth Béla: *Csikorságban*. Nimród III(1991). 24–25.

⁶⁵ A gyimesi tájszóként jegyzett 'fenyőtoboz' jelentésű *csalóka* kifejezést illetően lásd Wagner János: *i. m.* 142; Kóczián Géza – Pintér István – Gál Miklós – Szabó István – Szabó László: *i. m.* 34; Bosnyák Sándor: *A gyimesvölgyi magyarok hitvilága*. Bp. 1982. 153. (Folklor Archívum, 14.) Ennek székelyföldi névmagyarozatát és használatát illetően lásd Orbán Balázs: *i. m.*

⁶⁶ A 'gyanta' jelentésű *szurok* kifejezést illetően lásd bővebben Gunda Béla: *Gyanta* (szócikk). = *Magyar Néprajzi Lexikon II. (F–Ka)*. Főszerk. Ortutay Gyula. Bp. 1979. 335. Vö. a gyimesbükikként jegyzett *macskaszurok* ~ *facsipa* megfeleltetéssel. (Gálffy Mózes – Márton Gyula: *Gyimesi tájszók*. Magyar Nyelvőr LXXXIII(1959). 328.)

⁶⁷ A Gyimesben 1955 nyarán végzett (Gyimesbükkekre, Gyimesközépkokra és Gyimesfelsőlokra kiterjedő) nyelvjárási kutatások a *csereke* ('fenyőfa tűlevele') mellett a *csetene* ~ *csetenye* ('fenyőbokor') és a *csap* ('fenyőgally') megnevezést is regisztrálták. (Lásd Gálffy Mózes – Márton Gyula: *i. m.* 324.) A 21. században lejegyzett adatolás szerint is: „Tuskóját *csutaknak*, ágait *csapnak*, tűlevelét *cserekének*, tobozát *csalóknak*, a törzsön szivárgó gyantát pedig *szuroknak* nevezik.” (Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: *i. m.* 62.)

⁶⁸ „Az éretlen tobozból szirupot főztek, melyet – különösen a gyenge tüdejűek – gyógyszerként ittak.” (Rác János: *i. m.* 203.)

⁶⁹ Ebben a fiú- és lánygyerekek egyaránt részt vállaltak, segítettek.

⁷⁰ Rác János: *i. m.* 265.

⁷¹ Gunda Béla: *i. m.* 335.

⁷² A szövéshez, fonáshoz szükséges eszközök és kiegészítők – pl. szövőszék, fonókerék, orsó – szintén fenyőfából készültek.

⁷³ Rác János: *i. m.* 264.

⁷⁴ A. E. 57 éves gyimesközépkoki róm. kat., háztartásbeli nő szóbeli közlése.

⁷⁵ Ehhez kapcsolódóan Rác János is feljegyzte: „A fenyő sajátos illatát már az ókorban értékelték.” (Rác János: *i. m.* 202.) A móc csebresek kapcsán pedig Gunda Béla jegyezte fel, hogy „fenyőkéregbe burkolt gyantát árultak, amellyel a parasztasszony a szobát illatosította”. (Gunda Béla: *i. m.* 335.)

ismert és használt eljárás, miszerint „kirepedezett kézre, lábra, kifakadt kelésre kenik”,⁷⁶ de összetevőként, olyan népi kenőcsreceptekben is felbukkan, amelyeket mind a humán, mind az állatgyógyászatban alkalmaztak. Például „kenyérkovással összekeverve kelésre, zsírral összefőzve a tehén megrepesztett tőgyét kenik”.⁷⁷

A világítóeszközként jegyzett *szurkoskanál*ról ugyancsak Gunda Béla írja, hogy „a gyimesi csángóknál [...] fakanál, bádogból készült tányér alakú edény, újabban fanyeles konzervdoboz, amelybe *fenyőszurkot* (gyanta) tesznek és lucfenyőből hasogatott szilánkokat, nyírfakérget kevernek össze”.⁷⁸ 1890-ben Xantus Bálint csíktaplocai tanító nagybátyjának, Xantus Jánosnak címzett levelében ugyancsak megemlíti a világítóeszközként való felhasználást.⁷⁹

A *csereke*, azaz a fenyő tülevele, a juhok és tehenek táplálásában játszik fontos szerepet. A tehenek téli takarmányozására is használják, de sokkal hangsúlyosabb a juhokéban, melyeknek kisebb, fiatalabb lucfenyőket vágna, ezt *rágóbojtnak* nevezik. A tüleveleket és a fakérget⁸⁰ egyaránt leráglják, ami igencsak táplálónak bizonyul.

Az egyik leggyakoribb gyimesi fafajtaként⁸¹ a *veresfenyő* felhasználása igen szerteágazó, és ezek a felhasználási módok elsősorban a férfiak feladatai közé tartoznak. A helyiek egykor a fenyő fájának felhasználásával építették meg házaikat, gazdasági épületeiket, kapukat, kerítéseiket. A kerítéskészítéshez használt faanyaghoz fűződő hiedelem szerint a kerítés készítéséhez szükséges fenyőt olyan időszakban kell kivágni, amikor holdtölte van, hogy az sokáig tartson. A fogyó hold idején kivágott fából készült kerítés hamar elkorhad.⁸² Praktikusan, a legelők bekerítését szintén a lucfenyő használatával oldották, illetve oldják meg napjainkban is. A fenyőfa vastagabb ágait *felnyesik*, ezeket párosával X alakban a földbe verik, majd ezekre rakják a levágott ágakat. A házak építésekor a boronák megmunkálása kézzel, az erre alkalmas

⁷⁶ Miklóssy V. Vilmos: *Csiki népi sebtapaszkok. = Népismereti Dolgozatok 1980.* Szerk. Kós Károly – Faragó József. Buk. 1980. 62.

⁷⁷ Gunda Béla: i. m. 335; Szabó László Gy: *Népi (gyógy)növényismeret magyar kutatói.* Kaleidoscope VII(2016). 457–515.

⁷⁸ Gunda Béla: *Szurkoskanál* (szócikk). = *Magyar Néprajzi Lexikon V.* Főszerk. Ortutay Gyula. Bp. 1982. 119.

⁷⁹ „[...] a gyertyán és lámpán kívül kétféle világítószert használnak, az egyik a *fetyér*, melyet úgy készítenek, hogy a száraz lucfenyőből egy félméter, esetleg hosszabb szálkákat hasítanak, melyek valamivel vastagabbak, mint egy közönséges írotollszár, ezekből vagy 4 vagy 5 szálát összetesznek, s közéjük hosszan fenyőszurkot öntenek, azután egyik végét az összetett szálkáknak meggyújtják s kezükben tartják [!], estéken világítószerrül használják. Mindig a szén né vált részt eltávolítják a láng közül. Ezt némelyek *világzőnák* is nevezik. – A másik a *szurkos kalán*, mely nem egyéb, mint egy vasból vagy bádogból készült tányéralakú edény, lábai nincsenek. Ezen edénybe fenyőszurkot [hiányzik: *öntenek*] és a száraz kemény lucfenyőfából késsel szilánkokat faragnak, mit a szurok közé kevernek, meggyujtanak [!], szintén világítóul használnak. Mikor ezen edényben a nevezett anyagok égnek, akkor az edény a melegség következtében felhevül és kézzel nem lehet megfogni, hogy tovább lehessen tenni, azért egy pálcá nagyságú fát meghasítanak és azzal mozgatják, illetőleg megfogják és tovább szállítják a világító készüléket. Ezen készüléknek több helyeken olyan mozgatható fogantyúja van, mint a konyhákban lévő lábas edénynek, s azt megfogva teszik ide vagy oda.” Közli: V.: *Székelv világító-eszközök.* Néprajzi Értesítő XXII(1930). 153. A fenyőszurok a Tolnai Világlapja hasábjain közlésre került egyik (a *Gyimesi mese a hóról* című) műmesében is említésre kerül, amelyben a két hamis bolti eladólány által „csuffá [!] tett” medve a méz helyett, mi mást, mint fenyőszurkot tervez nekik adni. (Nagy András: *Gyimesi mese a hóról.* Tolnai Világlapja XII(1912). 6–7.)

⁸⁰ A lucfenyő viszont festőnövényként nem vagy csak alig ismert, a kergének (*Cortex Piceae*) csíki felhasználása bőr cserzésére, tobozának (*Conus Abies*) pedig a gyapjú „világos-barna vagy vöröses-drapp” színezésére való használata korábbról jegyzett. (Lásd erről: Miklóssy V. Vilmos: i. m. 62; vö. Lőrinczi Etelka: *Fonalfestési kísérleteim növényekkel.* = *Krizsa János Néprajzi Társaság 3. Évkönyve.* Szerk. Zakariás Erzsébet. Kvár 1995. 73–80.)

⁸¹ Gyimes két jelentősebb erdőtipusának egyike a *veresfenyő* által uralt ún. *fenyőerdő*. (Vö. Babai Dániel – Molnár Zsolt: i. m. 151.)

⁸² A. E. 57 éves gyimesközéploki róm. kat., háztartásbeli nő szóbeli közlése.

faragó fészi ('fejsze') segítségével történt. Amikor a ház befödésre készen állt, a cserép vagy fazsindely felhelyezése előtt kisméretű *bojt*ot tűztek az épület két csúcsára, ezzel jelezve egy bizonyos munkafolyamat befejeztét. A 2000-es évek elejéig mind a gazdasági létesítmények, mind a lakóházak befedése a *szelháfából* hasított *dránicával*,⁸³ azaz fazsindellyel történt. A lakóházak padlózatát szintén fenyőfával borították be. Az ablak- és ajtótokok, keretek, illetve maguk az ajtók is ebből a fenyőből készültek. A jól kiszáritott *veresfenyő*ből bútorokat is készítettek. Tüzelőanyagként ma is nagy mennyiségben használatos. A fa kiszáritására sajátos módszert, a *kötározást*⁸⁴ alkalmazzák. A lépcsőket, fel- és lejáratokat szintén fenyőfából készítették. Az esős, sáros időszakokban a lucfenyő ágait a lépcsők alján és a bejáratok előtt elhelyezve lábtörlőként használják. A virágos ágyások téli betakarására, védelmére szintén ágakat, a *bojt*okat használják fel. A ház környékén használatos berendezések, eszközök (kaszák, gereblyék, ásók, villák nyelei) elkészítéséhez a fenyő alapanyagul szolgált és szolgál napjainkban is. A gereblye nyelének elkészítéséhez fiatal fenyőt használnak, amely vékony és egyenes kell legyen, hogy a munkaeszköz alkalmasnak bizonyuljon a feladat elvégzésére.

A nyári munkák idején, például a kaszálókon, szintén változatosan használják fel. A vízívást megkönnyítendő, kérgével a kisebb források folyását hosszabbítják meg, és szintén a fenyőkérget használják fel az ún. *kászu* készítésére, amely egy gyűjtögetéskor használt henger alakú kéregedény. A fa kérgét kettéhasítják, ezt a két részt szintén a kéregből vékonyra vágott héjjal az alján és a két oldalán összefűzik, így málna, szamóca, esetleg gombák gyűjtögetésére, hazaszállítására is alkalmas.⁸⁵ A kéreg hasonló módon történő felhasználása ismert a tejfeldolgozók, tejterméket készítőik körében is. A túró fenyőkéregből készült *túróskászu*ba tárolják, mert a kéreg különösen finom ízt kölcsönöz a túrónak. Ugyanakkor kalibák, esztenák, pajták fedőanyagként, valamint sőtartók alapanyagként is hasznosítják.⁸⁶

Ugyancsak a férfiak tevékenységéhez tartozott a ma is ismert, gyerekjátékként használt, ún. *eperpuska* elkészítése is. A fenyő friss hajtását levágják, a még vékony héjából kihúzzák a fát, ebbe belerakják az *epret*, azaz szamócát (*Fragaria*), majd a fát visszatolva, az erdei gyümölcsöt messzire repítik. A nyári szállásra gyalogláskor gyakorta készítették a gyermekek szórakoztatására.

A fenyőnek a gyimesi szellemi kultúrában betöltött szerepe is hangsúlyos. A folklórányagból a lucfenyő egyik eredetmagyarázó mondája is ismert, amely szerint a menekülő és a fenyvesbe megbújó Szent Családot a csendjével el nem áruló *bojt*ot maga Jézus áldotta meg, hogy „tartsa meg a cserekéjét”.⁸⁷

⁸³ Vö. rom. *draniță* ('nagyobb zsindele'), illetve 'a zsindeleynél nagyobb deszkalap, melyet fedéshez használnak' (Gálffy Mózes – Márton Gyula: *i. m.* 324.), valamint 'fenyőfából készített zsindelelyeféség, amely a közönséges zsindelelytől abban különbözik, hogy egyik szélén nincs hornyolva, a másikon pedig nincs élezve' (Kiss Lajos: *Rönk. Magyar Nyelvőr* CII(1978). 232.)

⁸⁴ A fenyő alsó ágait (koronáját) levágják, csupán a fa tetején (csúcsán) hagynak meg párat, amelyek elszívják a nedvességet, így a fatörzs gyorsabban kiszárad.

⁸⁵ Vö. Rácz János: *i. m.* 265.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Közli: Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: *i. m.* 63. Ennek a szövegváltozatnak a rövid ismertetését, valamint a román folklórból is ismertetett párhuzamait lásd Rácz János: *i. m.* 264–265. A lucfenyő egy igen elterjedt intelemben is előfordul: „Jól figyelj, s a vihar során / Messze kerül el a tölgyfát, / Lucfenyőtől mindig szaladj, / De a bükkhöz hű maradhatsz...”. (Vitéz Ferenc: *Június. Néző pont.* V–VI(2010–2011). 654.)

A májusfa állításakor a fenyő az élet szimbólumaként jelenik meg, melyet május elsejére virradóra, gyakran szalagokkal feldíszítve visznek a legények a leányoknak. Erről 1983-ban, Antal Imre ekként számolt be: „Régebb, amikor könnyebb volt az erdő fájához nyúlni, mert az magántulajdon volt, a legény május elsejére virradó éjszaka *jakabágot*⁸⁸ állított a leányos ház elé. Ez egy 7-8 méter magas, vékony fenyőfa, amelyet középtől lefelé az ágaitól *megnyesnek* és *meghántanak*. Néha színes papírszalagokat is kötnek reá és a tetejére színes (piros, zöld, narancssárga) gyapjúból készített *bojt*ot erősítenek”⁸⁹

Életfaszimbólumként jelenik meg az a *Jakab-ág* is, amelyet a lakodalom előtti napon állítanak mind a menyasszony, mind a vőlegény házána kapujához. A menyasszony házát megkerülő lovasokról, akik „a ház elibe felszúrt zöld ág” körül kezét fogtak, már Orbán Balázs is említést tett,⁹⁰ legutóbb pedig Balatonyi Judit kutatásaiból derült ki, hogy „a lakodalmi fenyő elnevezését Gyimesben a *Jakab-napkor*, május elsején, a szeretett leány házána felállított, kisebb méretű fenyőágakra vezetik vissza [...], amely gyakorlat napjainkban ritkán fordul csak elő”⁹¹ Tereptapasztalataim alapján napjainkban egy kapuhoz két fát állítanak, amelyeket szalagokkal díszítenek fel. A fákat akkor veszik le, amikor már elszáradtak. A vőlegény és a menyasszony kiválaszt egy-egy fát magának, és úgy tartják, hogy amelyik fa hamarabb szárad el, az a fél távozik először az élők sorából.

Ez a fenyőfajta a halottkultuszban is meghatározó szerepet kap. Amikor a közösség egy fiatal(abb) tagja távozik az élők sorából, a lakóháztól egészen a temetőig kisméretű fenyőket szegeznek a kerítésekre. Előfordul, hogy ezek csúcsát eltörik, ezzel jelezve, hogy az illető élete kettőbe tört, de az sem ritka, hogy a fák csúcsára fekete szalagot kötnek.⁹² A fenyőfa egy a halottkultuszban ismert másik formája az, amikor a koporsó sírba helyezése előtt a sírt fenyőágakkal bélelik ki, majd arra rakják rá a koporsót. Ebben az esetben a fenyő örökzöld ágai az örök életet (ti. annak elnyerését) szimbolizálják.

Következtetések

A gyimesközéploki intézményesített oktatás körülményes kialakulásának és fejlődésének következtében a növényismereti tudás megszerzésének és átadásának centruma, még a 20. század közepén is az otthoni, családi közeg volt, amely a hagyományos népi tudást közvetítette a fiatalabb generációknak. A 20. század második felében a 8 és 10 osztályos iskolarendszer

⁸⁸ A májusfát a tágabb értelemben vett Gyimeshez tartozó Hárompatakon (azaz: Kostelegen, Gyepecén és Csügésen) is *Jakab-ágnak* nevezik. (Lásd erről Karácsony Molnár Erika: *Jeles napi és ünnepi szokások Gyepecén, Kostelegen, Magyarcsügésen. = Hárompatak. Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán*. Szerk. Tomisa Ilona. Bp. 2003. 93–94.)

⁸⁹ Antal Imre: *Udvarlás és leánykérés Gyimesben. = Népiismereti Dolgozatok 1983*. Szerk. Kós Károly – Faragó József. Buk. 1983. 144–145.

⁹⁰ Orbán Balázs: *i. m.* 80.

⁹¹ Balatonyi Judit: *A gyimesi lakodalmak. Közös kultúra és különböző identitások?* Bp. 2017. 122. (Vallásantropológiai Tanulmányok Közép-Kelet-Európából 5.)

⁹² A ház lakodalmas minőségét jelző *Jakab-ág* halottkultuszban betöltött szerepét illetően lásd Balatonyi Judit: *i. m.* 122–123, továbbá a székyföldi (csíkszentdomokosi) szokáspárhuzamot (ti. a fenyő hegyének fekete pántlikával való visszakötését) hivatkozó 64. lábjegyzet is, amelyben Balázs Lajos azon értelmezése olvasható, mely szerint: „Ez a lakodalmi fenyőszimbólum-variáns egy jövőtlen lakodalom szimbóluma.” (Balázs Lajos: *Az „idomított” fenyő. Gondolatok a sorsfordulórítusok egy sokjelentésű szimbólumáról*. Korunk XVII(2006). 105.)

kötelezővé tételével a természet- és növényismeret tárgyaló tantárgyak már hatást gyakoroltak a népi növényismeret alakulására. Napjainkra már nemcsak a növényismeret tárgyaló tantárgyak alakítják ezt a tudást, hanem a megszervezett kirándulások, versenyek, növényekkel kapcsolatos írárok, amelyek lehetőséget nyújtanak a nem őshonos növények megismerésére is. Ezek a külső hatások bizonyos mértékben átalakítják, kiegészítik a fiatalok ismereteit, ezáltal a 14-15 éves korosztály esetében az intézményesített oktatás és a hagyományos tudásátadás kettőssége érhető tetten.

Annak ellenére, hogy több külső hatást gyakorló tényező (pl. a televízió, az internet) is jelen van a diákok hétköznapijában, a hagyományos tudás átvétele és alkalmazása részét képezi a fiatal generáció életvitelének. Ismereteik elsősorban a virágokra és a gyógynövényekre terjednek ki. Az előbbihez soroltak mindenekelőtt az esztétikai funkciójuk, az utóbbiak a gyógyításban betöltött szerepük miatt hangsúlyosabbak. A gyógynövények ismerete és gyűjtése, ezeknek alkalmazása a szülők és nagyszülők közreműködésével, segítségével és tanításával történik. A gyógynövényhasználatot illetően a gyerekek több, a népi humán- és állatgyógyászatban ma is alkalmazott eljárást ismernek. Ennek ellenére a növényekről beszélgetve, azok felhasználására rákérdezve olykor hangosan felnevettek, ami arra utalhat, hogy az erről való beszélés szokatlan számukra.

A felnőttek esetében a növényismeret és -használat elsősorban a nők feladatkörébe tartozik. A leginkább ismert és alkalmazott kategóriák a gyógynövények és a virágok, ennek okán a növénygyűjtés egy igen gyakori és fontos tevékenységnek számít. A gyógynövényeket gyógyító hatásuk miatt tartják fontosnak, hasznosításuk elsőként a betegségek kapcsán körvonalázódik. A növényismeretre vonatkozó tudás megszerzésének meghatározó helye a családi közeg, amelyben a növények ismertetése, megismerése már gyerekkorban megkezdődik, és a tudás elsődleges továbbítói a szülők és a nagyszülők.

A diákok és felnőttek kérdőíveiből kinyert adatok összességükben azt mutatják, hogy a gyógynövények gyűjtése és felhasználása mindegyik korcsoport esetében központi jelentőségű. A növényismereti tájékozottság a korcsoportok esetében eltérő adatokat mutat, hiszen a felnőttek leginkább a Gyimesben őshonos növényeket nevezték meg, míg a diákok növényismerete a külső hatások által megismert növényeket is magába foglalja. Alapvetően a két csoport növényismereti regisztere nagyszámú közös elemet tartalmaz, melyet az is példáz, hogy mindegyik nemzedék ismeretei szerint a *veresfenyő*, vagyis a lucfenyő a legelterjedtebb gyimesi növény. Ennek etnobotanikai vonatkozású tárgyalása során, annak többrétű és időtálló felhasználási módjainak példázására törekedve, az eddig összegyűjtött adatok alapján is egyértelmű, hogy a fenyő felhasználásának ennél feltehetően több módja is ismeretes volt, de azok némelyikét már a közösségi emlékezet sem tárolja. Ugyanakkor, miközben felhasználási köre fokozatosan csökken, a rá vonatkozó tudásnak egy része már csak az emlékezetben él. A *veresfenyő* példája azt is visszaigazolni látszik, hogy egy kulturális kulcsfaj használata és ismerete nem csupán egy adott kultúra anyagi részét képezi, hanem annak folklóranyagában is megjelenik. Az emberélet fordulóin ma is felbukkanó növényi szimbólum, úgy tűnik, generációk sorát (el)kíséri.

Táblázatok

1. táblázat. A diákok által megnevezett növények

	Csoportok	Gyerekek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
Termesztett növények	ehető növények	cukkini	cukkini	Cucurbita pepo var. cylindrica
		eper, szamóca	szamóca	Fragaria viridis
		földimogyoró	földimogyoró	Arachis hypogaea
		füge, egres	egres	Ribes grossularia
		kukorica	kukorica	Zea mays
		mák	mák	Papaver somniferum
		reték	reték	Raphanus sativus
		répa	sárgarépa	Daucus carota ssp. sativa
		ribizli	ribizli	Ribes rubrum
		szőlőbokor	szőlő	Vitis vinifera
		zöldborsó	zöldborsó	Pisum sativum
	fák	almafa	almafa	Malus
		cseresznyefa	cseresznyefa	Cerasus
		gesztenyefa	közönséges vadgesztenye	Aesculus hippocastanum
		homoktövis	homoktövis	Hippophae
		kakaófa	kakaó	Theobroma cacao
		körtefa	körtefa	Pyrus
		meggyfa	meggyfa	Prunus cerasus
		orgonafa	orgona	Syringa vulgaris
		szilvafa	szilva	Prunus domestica
		tuja	tuja	Thuja occidentalis
	fűszernövények	babérlevél	nemes babér	Laurus nobilis
		kapor	kapor	Anethum graveolens
		tárkony	tárkony	Artemisia dracunculus
		csombor	csombord	Satureja hortensis
	virágok	árvácska	árvácska	Viola witrockiana
		bazsarózsa	piros bazsarózsa	Paeonia officinalis
		buzogányvirág	buzogányvirág	Dieffenbachia
		ezeregyéjszaka		Phlox paniculata
		gerbera	gerbera	Gerbera
		gyapot	gyapot	Gossypium

	Csoportok	Gyerekek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
Termesztett növények	virágok	jégvirág	jégvirág	Euphorbia marginata
		kaktusz	kaktusz	Cactaceae
		karácsonyi kaktusz	karácsonyi kaktusz	Zuccagocatus truncatus
		kardvirág	iris	Iris germanica
		könnyezőpálma	filodendron	Monstera deliciosa
		krizantém	krizantém	Chrysanthemum hortorum
		labdarózsa	labdarózsa	Viburnum opulus
		lilium	lilium	Lilium candidum
		mikulásvirág	mikulásvirág	Euphorbia pulcherrima
		napraforgó	napraforgó	Helianthus annuus
		nárcisz	nárcisz	Narcissus
		orchidea	kosbor	Orchis
		rózsa	rózsa	Rosa
		szegfű	szegfű	Dianthus
		tátogatató	tátika	Kickxia
		tulipán	tulipán	Tulipa gesneriana
		tűzes lilium	tűzes lilium	Hemerocallis fulva
		varjúhagyma, kikerics	ősz kikerics	Colchicum autumnale
		Vénusz légyecsapója	Vénusz légyecsapója	Dionaea muscipula
		viola	viola	Matthiola incana
Növények a természetben	bokrok	aranyeső	aranyeső	Laburnum
		bambusz	bambusz	Bambuseae
		borsikabokor	közönséges boróka	Juniperus communis
		fagyöngy	fehér fagyöngy	Viscum album
		hecslerli, hecsedli, hecsellibokor, seggva-karó, csipkebokor	gyepűrózsa	Rosa canina agg.
	ehető növények	kokojza	fekete áfonya	Vaccinium myrtillus
		ménisora	vörös áfonya	Vaccinium vitis-idaea
		sóska	mezei sóska	Rumex acetosa
		szeder	mezei sóska	Rubus
	fák	akácfa	fehér akác	Robinia pseudoacacia
		akácia	akácia	Acacia
		ananász	ananász	Ananas
		banánfa	banánfa	Musa paradisiaca
		barackfa	barackfa	prunus persica
		bodza	bodza	Sambucus
		bükkfa	bükkfa	Fagus sylvatica

	Csoportok	Gyerekek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
Növények a természetben	fák	cserfa	hamvas éger	Alnus incana
		diófa	diófa	Juglans
		eukaliptusz	eukaliptusz	Eucalyptus
		ezüstfenyő	szúró luc	Picea pungens
		fehér fenyő	jegenyefenyő	Abies alba
		fenyőfa	fenyőfa	Pinaceae
		fűzfa	fűzfa	Salix
		kókuszpálma	kókuszpálma	Cocos nucifera
		lucsfa	erdei fenyő	Pinus sylvestris
		majomkenyérfa	majomkenyérfa	Adansonia
		nyírfa	nyírfa	Betula pendula
		pálmafa	pálma	Palmae
		tölgyfa	kocsánytalan tölgy	Quercus petraea
		vackorfa	vadkörte	Pyrus pyraster
		vörösfenyő	vörösfenyő	Picea abies
	gyógynövények	bábakonty	szártalan bábakalács	Carlina acaulis
		békaláb	mezei zsurló	Equisetum arvense
		cickafarok	közönséges cickafark	Achillea millefolium
		citromfű	citromfű	Melissa officinalis
		csalán, csihány, csihán	közönséges csalán	Urtica dioica
		ezerjófű	szurokfű	Origanum vulgare
		fenyőtoboz, csalóka	fenyőtoboz	Picea abies
		kakukkfű	kakukkfű	Thymus
		kamilla	sugártalan székfű	Matricaria discoidea
		körömvirág	körömvirág	Calendula officinalis
		menta	menta	mentha
		orbáncfű	közönséges orbáncfű	Hypericum perforatum
		utilapi	lándzsás utifű	Plantago major
		vad fodormenta	fodormenta	Mentha aquatica var. crispa
		vérburján	közönséges orbáncfű	Hypericum perforatum
		vízipui	veronika	Veronica beccabunga
	virágok	ezerregyfű		
		gólyahír	mocsári gólyahír	Caltha palustris
		gyermekláncfű, pitypang	gyermekláncfű	Taraxacum officinale
		gyöngyvirág	gyöngyvirág	Convallaria majalis
		harangvirág	közönséges harangláb	Aquilegia vulgaris

	Csoportok	Gyerekek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
Növények a természetben	virágok	havasi gyopár	havasi gyopár	Leontopodium alpinum
		hóvirág	hóvirág	Galanthus nivalis
		ibolya	ibolya	Viola odorata
		imola	imola	Centaurea
		jézuskoronája		
		kakastaréj	pávafarkú salamon- pecsét	Polygonatum verticillatum
		kakukkvirág, kankalin	tavaszi kankalin	Primula veris
		kéknefelejts	nefelejts	Myosotis
		lóhere	here	Trifolium
		margaréta	margaréta	Chrysanthem leucanthemum
		Mátyás virág		
		sisakvirág	sisakvirág	Aconitum
		tavirózsa	tavirózsa	Nuphar luteum
		vénasszonypapucs	Boldogasszony papucs	Cypripedium calceolus
		vízililiom, vízirózsa	tündérrózsa	Nymphaea
		ördögborda, páfrány	sasharaszt	Pteridium aquilinum
		ördögszekér	ördögszekér	Eryngium campestre

2. táblázat. A diákok által növények közé besorolt gombák

Gombák		
Gyerekek megnevezése	Hivatalos megnevezése	Latin megnevezése
csiperkegomba	kerti csiperke	Agaricus Campestris
galambgomba	ráncostönkű galambgomba	Russula Vesca
lófinggomba	bimbós pöfeteg	Lycoperdon
medvegomba	ízletes vargánya	Boletus Edulis
ökörnyelvgomba	cserepes gereben	Sarcodon Imbricatus
özlábgomba	nagy özlábgomba	Macrolepiota Procera
riskógomba	ízletes rizike	Lactarius Deliciosus
róka gomba	sárga róka gomba	Cantharellus Cibarius

3. táblázat. A felnőttek által megnevezett növények

	Csoportok	Felnőttek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
Termesztett növények	ehető növények	bab		
		borsó	zöldborsó	Pisum sativum
		egres	egres	Ribes grossularia
		eper	szamóca	Fragaria viridis
		faszulyka	bab	Phaseolus vulgaris
		feketeretek	feketeretek	Raphanus sativus
		feketeribizli	ribizli	Ribes nigrum
		fokhagyma	fokhagyma	Allium sativum
		hagyma	hagyma	Allium
		káposzta	káposzta	Brassica oleracia var. capitata
		karalábé	karalábé	Brassica oleracia var. gogyloides
		karfiol	kelvirág	Brassica oleracia var. cauliflora
		krumpli	krumpli, burgonya	Solanum tuberosum
		kukorica	kukorica	Zea mays
		mák	mák	Papver somniferum
		napraforgó	napraforgó	Helianthus annuus
		padlizsán	padlizsán	Solanum melongena
		paprika	paprika	Capsicum annuum
		paradicsom	paradicsom	Solanum lycopersicum
		reték	reték	Raphanus sativus
		saláta	saláta	Lactica sativa
		sárgarépa	sárgarépa	Daucus carota ssp. sativa
		szeder	szeder	Rubus
		szőlő	szőlő	Vitis vinifera
		torma		Armoracia lapathifolia
		tök	tök	Cucurbita
		uborka	uborka	Cucumis sativus
	fák	alma	almafa	Malus
		barack	barackfa	Prunus persica
		cseresznye	cseresznyefa	Cerasus
		dió	diófa	Juglans
		körte	körtefa	Pyrus
		meggy	meggyfa	Prunus cerasus
		szilva	szilvafa	Prunus domestica

	Csoportok	Felnőttek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
Termesztett növények	fűszernövények	babérlevél	nemes babér	Laurus nobilis
		bazsalikom	bazsalikom	Ocimum basilicum
		csombor	csombord	Satureja hortensis
		kakukkfű	kakukkfű	Thymus
		kapor	kapor	Anethom graveolens
		köménymag	kömény	Carum carvi
		leustyán	orvosi lestyán	Levisticum officinale
		petrezselyem	petrezselyem	Pertoselinum hortense
		rozmaring	rozmaring	Rosmarinus officinalis
		tárkony	tárkony	artemisia dracunculus
		zeller	zeller	Apium graveolens
	virágok	árvácska	árvácska	viola wittrockiana
		bazsarózsa	piros bazsarózsa	paeonia officinalis
		csángó rózsa		
		fériga		Dryopteris filix
		fikusz	gumifa	Fikus elastica
		fukszia	fukszia	Fuchsia
		futóka	szulák	Convolvulus
		gerbera	gerbera	gerbera
		györgyina	györgyina	Georgina
		jázmin	jázmin	Jasminum
		kaktusz	kaktusz	cactae
		karácsonyi kaktusz	karácsonyi kaktusz	Zuccagatus truncatus
		kardvirág	iris	Iris germanica
		körömvirág	körömvirág	Calendula officinalis
		labdarózsa	labdarózsa	Viburnum opulus
		liliom	liliom	Lilium candidum
		lizi virág		
		mikulásvirág	mikulásvirág	Euphorbia pulcherrima
		orchidea	kosbor	Orchis
		őszirózsa	őszirózsa	Callistephus chinensis
		pálma	pálma	Palmae
		rózsa	rózsa	Rosa
		szegfű	szegfű	Dianthus
		tulipán	tulipán	Tulipa gesneriana
Növények a természetben	ehető növények	kokojza	fekete áfonya	Vaccinium myrtillus
		málna	málna	Rubus idaeus
		ménisora	vörös áfonya	Vaccinium vitis-idaea

	Csoportok	Felnőttek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
Növények a természetben	ehető növények	papsajt	papsajtmályva	Malva neglecta
		sóska	sóska	Rumex acetosa
	fák	bodza	bodza	Sambucus
		fenyőfa	fenyőfa	Pinaceae
		galagonya	galagonya	Cratageus
		orgona	orgona	Syringa vulgaris
	gyógynövények	árvacsihány	fehér árvacsalán	Lamium album
		ászpa	fehér zászpa	Veratrum album
		bábakonty	szártalan bábakalács	Carlina acaulis
		báránláb	mezei zsálya	Salvia pratensis
		cickafarok, pulykafű	közönséges cickafark	Achillea millefolium
		citromfű	citromfű	Melissa officinalis
		csihány, csalán	közönséges csalán	Urtica dioica
		csipkebogyó, hecselli, hecsedli	gyepűrózsa	Rosa canina agg.
		diófa lapi	diófa	Juglans
		epefű	tárncs	Gentiana cruciata
		eszpenz	hunyor	Helleborus purpurascens
		ezerjófű	szurokfű	Origanum vulgare
		fekete nadály	fekete nadálytő	Symphytum officinale
		fodormenta	fodormenta	Mentha aquatica var. crispa
		gyermekláncfű	gyermekláncfű	Taraxacum officinale
		gyertyánfű	fecsketárncs	Gentiana asclepiadea
		kakukkvirág, kankalin	kankalin	Primula veris
		kamilla	sugártalan székfű	Matricaria discoidea
		kokojza kóró	fekete áfonya	Vaccinium
		lándzsás utifű	lándzsás utifű	Plantago lanceolata
		menta	menta	Mentha
		orbáncfű	közönséges orbáncfű	Hypericum perforatum
		piros csalóka	fenyőtoboz	Picea abies
		rontó burján	aggófű	Senecio vulgaris
		utilapi	lándzsás utifű	plantago major
		vadgesztenye	vadgesztenye	Aesculus hippocastanum
		vadcsombor	kakukkfű	Thymus spp.
		vérburján	közönséges orbáncfű	Hypericum perforatum
		vérrehulló fecskéfű	fecskéfű	Chelidonium majus
		zsálya	mezei zsálya	Salvia pratensis
		zsurló	zsurló	Equisetum

	Csoportok	Felnőttek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
Növények a természetben	virágok	békavirág	gyapjúsás	Europhorum latifolium
		gyöngyvirág	gyöngyvirág	Convallaria majalis
		harangvirág	közönséges harangláb	Aquilegia vulgaris
		hóvirág	hóvirág	Galanthus nivalis
		ibolya	ibolya	Viola odorata
		margaréta	margaréta	Chrysanthemum leucanthemum
		pásztortáska	pásztortáska	Capsella bursa-pastoris
		pitypang	pitypang	Taraxacum
		tátogtató	tátika	Kickxia
		zsanika	zsanika	Alchemilla spp.
	egyéb	bakceka	bakszakáll	Tragopogon orientalis
		burusztuj	közönséges bojtortján	Arctium lappa
		korpafű	györgyfű	Huperzia selago
		lóhere	lóhere	Trifolium spp.
		lósosdi	havasi sóska	Rumex alpinus
		martilapi	martilapu	Tussilago farfara
		serkefű	korpafű	Lycopodium spp.
		szamárcsipke	szamártövis	Cirsium spp.

4. táblázat. A felnőttek által növények közé besorolt gombák

Gombák		
Gyerekek megnevezése	Hivatalos megnevezés	Latin megnevezés
csiperkegomba	kerti csiperke	Agaricus campestris
galambgomba	ráncostönkű galambgomba	Russula vesca
özlágomba	nagy özlágomba	Macrolepiota procera
riskógomba	ízletes rizike	Lactarius deliciosus
rókagomba	sárga rókagomba	Cantharellus cibarius

From the Baobab to the Fern. Primary Schoolchildren's Knowledge about Plants in Gyimesközéplak (Lunca de Jos)

Keywords: Lunca de Jos, herb knowledge, knowledge transfer, cultural keystone species, ethnobotany

The current paper is based on a research carried out at the Majláth Gusztáv Károly Elementary School in Lunca de Jos, Harghita County, Romania, between 2017-2018. The research highlights the students' changing knowledge on plants and herbs and the sources of this knowledge. At the same time the analysis focuses on the parents' knowledge on the local flora as well and also reflects on knowledge transfer between the children/ youth and the middle aged from the village. Based on the collected data, the paper also contains an ethnobotanical presentation of a culturally determined keystone species, the European spruce (*Picea abies*).

Halász Péter

Szerelmi „kilelés” és „késztetés” a moldvai magyarok hagyományos világában

A hagyományos időkben a moldvai fiatalok párválasztása során a szülői, egyházi, közösségi hatások, valamint a gazdasági tényezők mellett az érzelmi kapcsolatok – úgy tűnik – szinte háttérbe szorultak, legalábbis kevésbé látványosan, kevésbé kézzelfoghatóan érvényesültek. Sok titokzatosság lengi körül a párkapcsolatok létrejöttének ezt a szféráját, ami talán éppen ettől a titokzatosságtól, megfoghatatlanságtól válik izgalmassá, magávalragadóvá, s teszi az egészet felejthetetlenné. Érthető és természetes, hogy a fiatalok már igen korán szerették volna tudni, ki lesz, vagy legalábbis milyen lesz a jövőendőbelijük. E téren az aktivitás szempontjából a legények voltak előnyben a passzívabb szerepre kárhozottat lányokkal szemben, akiknek kíváncsisága talán éppen ezért határozottabban nyilvánult meg. Ezeket a házasság előtti szerelmi tudakozódásokat jellegük szerint két csoportra oszthatjuk. Az egyik, amikor passzív módon, a páros életre remélt és várt személy *kilétéről tudakolták* a kíváncsi fiatalok, hogy *mit hoz a jövő*, a másik pedig, amikor különböző cselekedetekkel – közvetve vagy közvetlenül – *befolyásolni is akarták* a rájuk váró jövőndőt.

A szerelmi jövőndölés

Talán a legártatlanabb formája a szerelmesek egymásra gondolásának az a Mekényesre költözött klézsei asszonytól feljegyzett, de általam máshol is hallott, inkább tréfálkozásként emlegetett szólás, miszerint ha valaki „*esz[ik], s kiesik a falás a szájából, ha lány, azt mondják, »megehiült a szeretője«, ha más módú, akkor inkább, hogy »valaki a nyámságából (rokonságból) éhes«.*”¹ Somoskán úgy hallottam, hogy ha tüsszent valaki, akkor mondják: „*emlegeti a szeretője*”. Vizanteán már a marhákat őrző gyermekecskék is jövőendőbeli szeretőjüket tudakolták a kutyatej (*Euphorbia cyparissias*) levelétől, kérdezgetve: „*Mă iubește, mă dorește, puțin, deloc.*”² Pusztinán pedig a *vadrifoj*³ lapi három levele volt a szeretőtudakolozás eszköze, s mikor jártak a marhákkal, azt keresték. „*Azt mondtuk, ha a harmadik lapján van egy verescseppecske, akkor messze mész férjhez, s ha a középsőn, akkor közel. Mi is úgy értük, hogy mondták a nagyobbak nekünk.*”⁴ Tehát a gyermekek egymásnak adták ezt a hagyományos hiedelmet. Magyarfaluban

Halász Péter (1939) – agrármérnök, néprajzkutató, ny. főtanácsos, Gyimesközéplek, tatrosmente@gmail.com

Részlet a szerző *Az első csóktól az első gyermekig. A párválasztás, a házasság és a gyermekek moldvai magyarok szokás- és hiedelmvilágában* című kéziratából.

¹ Bosnyák Sándor: *A moldvai magyarok hiedelmvilága*. Folklor Archívum 12. Szerk. Hoppál Mihály. Bp. 1980. 196.

² Szeret, nem szeret, egyáltalán, kevésbé.

³ Vad lóhere (*Trifolium pratense*)

⁴ Ahol ezt külön nem jelzem, az idézett népi szövegek saját gyűjtésből származnak.

ezt hallottam: „*Aposzárnyicát⁵ tavaszon szakasztottuk le, s gondoltunk egy szeretőt. Megsúroltuk a kezünkvel, s kifacsartuk. Ha jött ki veres, akkor azt mondtuk, hogy szeret, s ha jött ki ződ, akkor gondoltuk, hogy nem szeret.*”

A Bákó környéki falvakból ismeretes, hogy amikor a guzsalyasba gyűlt lányok már nagyon nem bírtak a kedvükkel, azzal szórakoztak, hogy a fonalcsevélő csőbe, a „*moszorb*”, „*rikojtották*” a valamelyikük szeretőjének gondolt legény nevét. Lujzikalagorban ha az egybegyűlt tudni szerettek volna, kik lesznek házasok, a ház kéményén vagy füstnyílásán neveket kiáltoztak a padlásról lefelé. „*Felmentek a hiúba s beszéltek kürtön bé! Hodzs így kell legyék, a te szeretőd ilyen kell legyék, ilyen kell legyék, de nem volt való, csak csánták ők ezeket a pici beszédeket. Tréfa beszédeket.*”⁶ Ezen aztán lehetett kacagni, s olyan jól érezték magukat tőle a lányok, mint-ha a vágyott legény valóban ott lett volna közöttük.

A szerelmi tudakolozás külön műfaja volt, amikor vaktában *hallgatoztak* egy-egy név után. „*Újesztendő éjen* – mesélték Diószénben – *aki akarja megtudni a nyirelit (völegényét; rom. mirel), tizenkettőtől nem szól senkinek, nem beszél senkivel. Csak hallgatozik, s amilyen nevet hall hamarabb, olyan neve lesz a nyirelinek!*”⁷ Lészpeden pedig: „*mikor a fehérnép végzette el a szöveit, akkor a leány a háztól vette el azt a két csépet, keresztcsépeket⁸, kerülte meg háromcor a házat, s akkor állott meg, hallgatozott, milyen nevet rikojtottak. S akkor az a nevezetű lett az embere.*”⁹ Több helyen hallottam, hogy ha a lányok egymás ruháján cérnát találtak, azt az illető az ujjá köré tekerte, s közben mondta az abécét. Ameddig ért a cérna éppen akkor, olyan kezdőbetűjű legény gondolt rá. A pusztinai lányok házszenteléskor a küszöbük mellé veres cérnát tettek, s úgy tartották, hogy ha a pap *átallépi*, vagy *realép*, akkor a lány este az ujjára tekerte, s megálmolta, ki lesz a férje.

A legtöbb ilyen „kilelős” játékra természetesen a *guzsalyasban* került sor, amikor még éltek a guzsalyosokat. Különösen a Románvásár környéki falvakban (Jugán, Kelgyest, Szabófalva) foglalkoztak a guzsalyasokba látogató legények azzal, hogy „fogtak a leányoknak *guzalaikból* egy-egy marék *bomboszelt*”¹⁰. *Sántak benderbucákat*¹¹, *sz játszottak, hogy égették el, végették el a busét...*¹² Ezt halltam ipamtól. Hagytak rajta egy seppeske farkat, sz gyújtották meg, sz égett úgy kereken” – mesélte egy 1923-ban született szabófalvi asszony. De játszották Kelgyeszen, Jugánban is: „*Sántak kenderbucát, sz hajtották fel! Mongya: hol lemenen, az vesz el tégedet! Pogocsa (tréfás) dolog volt, ha! Ult ez. Vette a guzalyból, sz csánt benderbucát, gyújtotta meg, sz hajtotta ki... fel. S hol jött le... akkor mondta: sz vesz el tégedet, sz... a legény, vagy az a lány... Volt egy pogocsa dolog.*”¹³

Talán leggyakrabban az *álomra* bízták – megintcsak a lányok – a remélhető szerető, jövőndőbeli *kilelését*. Ehhez sokféle segédeszközt használtak: tüvel átszúrt hagymát, fésűt – nyilván

⁵ Orbáncfű (*Hypericum*) (rom. *pojarniță*)

⁶ Csoma Gergely: *A moldvai csángómagyarok szerelmi varázslása. = Népi vallásosság a Kárpát-medencében. II. Szerk. S. Lackovits Emőke. Veszprém 1997. 184.*

⁷ Csoma: *i.m.* 1997. 184.

⁸ csép: a szövőszék hasajójára felcsavart fonalköteg közé dugott botocska. Péntek János (szerk): *A moldvai magyar tájnyelv szótára. I/1. EME. Kvár 2016. 137.*

⁹ Csoma: *i. m.* 1997. 184.

¹⁰ cseputgombolyag, -labda

¹¹ Valószínűleg a 'kenderbucá' elhallása, vagy eltorzult formája: 'kenderlabdácska'.

¹² *busé*: a csepu neve Szabófalván, Ploszkucénban. Péntek: *i.m.* 2016. 113.

¹³ Csoma: *i. m.* 1997. 183.

a benne maradt haj mágikus erejével –, fölmarkolt földet, búzalisztból sült *pitánkát* (itt: pogácsát) és más, megbabonázott tárgyakat. A mágiához egyszer a szótalanság, máskor ennek érdekében a kútról szájában hozott víz, a hagyma átszúrásához hegyes vagy megtűzesített tű volt szükséges. Aztán a tárgyak valamelyikét este a leány a párnája alá teszi, s azon éjen megálmodja, hogy ki lesz a szeretője, vőlegénye vagy egyenesen a férje. Lészpedi adat szerint ehhez még az is kell, hogy az ingét este levéve, megfordítva vegye föl.¹⁴ Hogy hatékonyabb legyen a dolog, Magyarfaluban 2005-ben hallott, ráolvasásszerű mondókával erősítik a beleélést. A szokás eredetét mutatja, hogy ezt a szöveget csak románul ismerték: „*Elveszen egy hagymát, kinövésével felfelé. Vesz egy bátisztát (kendőcskét) a kezibe, bé a hagymát, bészúr egy szirmát (drótot; rom. sârmă), kötőit a tűzbe, hogy vereseggyék meg. Addig mondja ezeket a szavakat: »Fus fusușorul meu, / Cum știi a suci, a învârți, / Așa să știi de soarta mea, / De norocul meu, de viața mea. / Mergi pe drum fără har, / Gard fără par./ De voi găsi la vâdana graț fată frumoasă, / Jos din pat, / La mine să pleci, / Cu mine să trăiești, / Cu mine să viețuiești. / Să nu poți mânca, / Să nu poți hodini, / Până pe mine nu mă vedea.«*” Vagyis: „*Orsóm, orsócskám, / ahogyan tudsz sodorni, forogni, / úgy tudjál az én sorsomról, / szerencsémről, életemről. / Menjél az úton irgalom nélkül, / kerítés karó nélkül. / Ha talállok a bájos özvegnél szép lányt, / le az ágyról, / velem gyere, velem élj. / Ne tudjál enni, / ne tudjál nyugodni, / meddig engem meg nem látsz.«*”

Ugyancsak Magyarfaluban hallottam, hogy a leány esküttgyűrű segítségével tudakolozik leendő párja felől. „*Kell égjen két gyertya kétfelől. Így a gyűrűvel meg tudja csinálni akarmikor, nemcsak újesztendőkör. Kér valakitől egy esküttgyűrűt, azt béteszi az újjába, hordozza egy hétig, s hetire nezi meg: tesz egy pohárba vizet, tányérba hamut, de virágos tányér nem jó, s aztán teszi a pohárt a vízzel a hamura. S mondja: hozd el az emberemet, hogy lássam melyen. Ezt háromszor elmondja, aztán veti bé a gyűrűt. Akkor jó egy ilyen békvilág, lámpavilág. S lássa meg: van-e bajusza, a gúnyája milyen? De ez az Istentől van, nem boszorkányság! Én adtam fél oka (fél liter) pálinkát egy embernek, egy részegesnek, s elcsaltam az esküttgyűrűt.*”

Elterjedt módszer volt a székelyes moldvai falvakban a szentelt gyűrűbe nézés. Erről a szokásról is Csoma Gergely számol be egyik 1993-ban megjelent írásában: Egy tányérba hamut szítál a bábaasszony, újesztendő éjjelén. A hamu közepébe egy vizespoharat helyez. A legény vagy a lány által vitt gyűrűt egy hosszú dróttal leköti, s pislogás nélkül ebbe a gyűrűbe kell nézni, majd egy idő múlva a gyűrűben megjelenik a leendő társnak az arcképe. Az északi csángóknál inkább az a szokás, hogy virágkoszorút készítenek, s éjjelre a fejükre teszik, hogy megálmodják a szeretőjüket.¹⁵

Az újholdnak is szerepe volt az effajta szerelmi „kilelésben”. Egy diószéni adat: „*Mikor első estéje van az újholdnak, akkor a leánkák szoktak kimenni a kertbe, de nem néznek fel a holdra. Csak mikor megkapják a helyüket, mit gondolnak ők. Akkor felnéznek az égre, s nezik a holdat. Nem mozdulnak meg a helyükről, lehorgadnak, vesznek földet a talpaik alól, békötik egy szép zsebkendőbe, s lefekvéskor béteszik a fejük alá. Ezt nem mondják senkinek, de azon az éjen megálmoggyák a szeretőjüket, a nyirelüket.*”¹⁶ Magyarfaluban hallottam, hogy „*a lányok újesztendő napján egy deszkát átaltesznek a patakon, s azért teszik átal, hogy jöjjön el az ő emberik. S akkor éjjen megálmodja, hogy ki húzza őtet átal azon a deszkán.*”

¹⁴ Csoma Gergely: *Varázslások és gyógyítások a moldvai csángómagyaroknál*. Kráter Kiadó, Pomáz 2000. 97.

¹⁵ Csoma Gergely: *Jóslás a moldvai csángóknál*. = „*Moldovának szíp tájaind születtem...*” Szerk. Péterbencze Anikó. Jászberény, 1993. 56.

¹⁶ Csoma: *i. m.* 1997. 190–191.

A gyümölcság hajtásával való szerelmi tudakolózás az egész magyar nyelvterületen ismert, de azt általában Gyümölcsoltó Boldogasszony napjához (március 25.) kötik, és Jézus fogantatásával egybecsengően mindenféle megtermékenyülés-képzettel hozzák összefüggésbe. De van ahol (pl. a palócoknál) az advent kezdetekor, máshol – mint Újkígyóson – Katalin napján kezdik hajtatni a meggyfaágot. A lányok általában a vőlegényszerző szentet tisztelik Katalinban.¹⁷

Magyarfaluban *Szent Katalin* (november 25.) és *Szent Borbála* (december 4.) napjához elsősorban házasságjósító szokások kötődnek, de ezek már nem a gyakorlatban, csupán az emlékezetben találhatók. „A házasságra érett, eladósorban lévő lányok cseresznye- vagy meggyágot vágtak le, amit karácsony éjszakájáig vízben tartottak. Ha az ág kihajtott, a hiedelem szerint a lány a következő esztendőben férjhez ment.”¹⁸ Pusztinán Gyümölcsoltókor tették a lányok az ágot egy pohár vízbe, ami az ágban elindítja a *lesztárját*, vagyis a sarjadását. „*S ott, ahol a bingó össze volt csombojéva, nekifogott, hogy levelezzék ki. S ha kileveledzett, akkor mondták, hogy abban az esztendőben férjhez megy a leány.*”

A szerelmi kilelések talán leggyakrabban alkalmazott módjai a *malacröffentetés* vagy más háziállatok segítségével való tudakolózás a férjhez menés hozzávetőleges idejéről; a *karó-számlálás*, ami a remélhető férj tulajdonságairól, és az *og Linda* (magyarul tükör, de így nem emlegetik), ami már a jövődöbéli képéről is „felvilágosítást” ad. A disznóröffentetés nagyon egyszerű eljárás: Szabófalván „*karacsony napján menen a ljány a gyisznyópajtához, rúgja meg, sze hányat röffent a gyisznyó, annyi esztendő múlva vevődik el*”. Hasonlóképpen Magyarfaluban az esztendő utolsó napján, éjfélkor kimegy a fiú vagy a leány, hogy megkérdeje a disznót, abban az esztendőben megházasodik-e? Ha az nem szól, akkor abban az esztendőben nem. Még szól neki: *csikacska!* Ha szól a másodikra, akkor a második esztendőben eladódik. Ha a harmadik szavára szól, akkor a harmadik esztendőben. S ez igaz! – erősíti beszélgetőtársam: „*Mikor én leány voltam, akkor nem volt disznónk, s az ángyomnak volt disznója, mentem, hogy szóljak ott. S igaz volt, három esztendőre szólt a disznó, s akkor mentem férjhez.*” A szarvasmarhákat is bevonták Gorzafalván a szerelmi tudakolózásba: „*Bementek az istállóba, s osztán rikoltoztak: Ha le volt feküdvé, az ökör vagy a tehen, mi volt: »Hej Bozsor vagy Piros!« – Hej, aszongya: Se ez idén, se a jövőbe nem megyek férjhez. Akkor hanyadik kiáltására kelt föl a tehen, annyi esztendőre ment férjhez.*” Persze ha nincs kéznél se marha, se disznó, meg lehet kérdeni a majorságot is. Ugyancsak Magyarfaluban hallottam, hogy kérdi a leány: „*Hess tyúk vagy kakas! Férjhez megyek ebben az esztendőben?*” Ha igen, akkor a tyúk szól: „*kaaaa, kakakaka...*” Ha pedig nem szól, akkor újra kérdi: „*Hát jövőre?*” De ha még tyúk sincs, és a lány nagyon kíváncsi, akkor – Szabófalván – összetör egy tükröt vagy üveget, s ahány darabra törik, annyi esztendő múlva megy majd férjhez.

Újesztendő éjjelén tapogatták a *kerítéskarókat* a leendő férjük természetére kíváncsi lányok. Mivel egyedül féltek volna, rendszerint kettesével indultak, s behunyt vagy bekötött szemmel végigtapogatták a kerítéskarókat, bár a hold nélküli éjszakákon erre sem volt szükség, aztán a *kilencediket* megjelölték. Másnap napvilágnál megnézték, hogy milyen is az a karó. Szabófalván gyűjtötte Csoma Gergely a következő adatot: „*Sz e újesztendő éjén ment vala*

¹⁷ Bővebben lásd Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium 2*. Mandula Kiadó, Szeged 1998. 285–293.

¹⁸ Iancu Laura: *Jeles napok, ünnepi szokások a moldvai Magyarfaluban*. Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó, Bp. 2011. 102.

lány, sze bécsánva szemeiul, olvaszott kilenc karót. Sz mellik karó kilencedik, megjegyzte. Ke egyeneszt, ke csavaros, ke törpe, millen, mellikre felakadott. Ullan veszi el abba esztendőbe! Adódik el. Elment máma isz valamellik éjend. Mennyen cserkálják (próbálják) meg a kerteket. Vultak a szuszén (az úton) illen kertek. Sze tettek úgy! Ne... a cerusokat úgy... mellik mind úgy érte, nem mind úgy nezte. Csánták fel egyeneszt. Mellik hosszú, mellik kurtább. Mámá addig tapasztotta, kapott egy egyeneszt, sz egy magaszt. Sz ullan vót a Táte! Sz e Baláziéknek húga menegetett még sz kapott egy csavarosat, sze fix úgy! Sánta isz vót, csavaros isz vót."¹⁹ Ha olyan karót talált megjelölni, amelyik toldott volt, az azt jelentette, hogy özvegy – *vadána* – marad a házasságában. De nemcsak a Románvásár környéki – mezősegi jellegű – csángómagyarok között, Szabófalván, Jugánban volt ismeretes ez a szokás, hanem a délieknél (Trunk) vagy akár a székelyeseknél is, mint amilyen Lészped. Bizonyára nagyon izgalmas dolog lehetett ez a sötétben való karótapogatás, ami már önmagában is olyan kalandot jelentett a forróvérű lányok számára, mintha magukat a legényeket tapogatták volna a sötétben. Sokat lehetett róla mesélni, s még vénasszony korukban is szívesen emlékeztek rá. Idős korában mesélte egy trunki asszony: „Megyünk vala, újesztendő éjén Benedek Gyurkánéval. Köttük meg a kilenc karót. Aszonták, hogy megmondod: egy a, kettő... mikor eléred a kilencediket, akkor aszt kösd meg! Ha az a karó csóré (kéregtelen), akkor szegény legény vesz el. Ha csögös, akkor tyábor (gazdag; rom. *chiabur*). Annyit botorkáltunk a csipkekerteken át! Ott volt a karó, egyebütt nem volt.”²⁰

Magyarfaluból van tudomásunk másik völegénykilelő módszerről is, amiben már mágikus segédeszközök – *tűz, meztelenség, tükör* – is használatba kerültek: „Kell egy ilyen kicsi székecske. Akkor ő elejibe teszi, s a tűz kell éjjen nagy lángval. S akkor levetkezik meztelen csóréra a leány, s néz átal a szék alatt, be a tűzbe, s mondja: láng, láng, tűz, tűz, hozd el az emberemet, hogy lássam meg, hogy melyen. S ahogy néz átal a szék alatt, meglássa, milyen lesz az embere.” Ez az úgynevezett *og lindálás*, a tükörrel való bájlás igen elterjedt a moldvai magyarok – és valószínűleg a románok és a cigányok – között, bővebb anyagot találhatunk róla Csoma Gergely munkáiban.²¹

A tükör különleges tulajdonsága mindig izgatta az emberek képzeletét, és földöntúli jelenséget láttak benne, *apotropaikus, rontás ellenes, bajelhárító* erőt tulajdonítottak neki. A Bibliában a tükör az égi értelem, az isteni igazság megtestesítője. A sámánöltözetek díszítőelemeként is szerepelt a tükör, s talán nem véletlen, hogy a Balusesten 1970-ben látott egyik *hejgetés*kor használt maskarán – kissé anakronisztikus módon – a román katonatiszti tányérsapkára tükröt erősítettek. Még közelebb visz tárgyunkhoz az az adat, mely szerint a thesszáliai (Görögország) boszorkányok a hagyomány szerint a Nap és a Hold felé fordított tükörben látták a jövőt. A „jövendőbeli” tükör segítségével való felismerésének gyakorlata tehát föltehetően balkáni eredetű hiedelem a moldvai magyarok körében, s az, hogy az eljárást csak románból vett nevén emlegetik, nem sok kétséget hagy afelől, hogy milyen közvetítéssel érkezhettek hozzájuk a „szerető kilelésére” szolgáló tükörbe nézés.

Lészpeden mesélte Csoma Gergelynek 1990-ben egy akkor 72 esztendőös asszony: „*Egy oglinda*(tükör; rom. *og lindă*) *hátul, egy elől. Ha lány es... meg lehet csinálni... legény es, lány es. Legény meglássa a leányt, s a leány meglássa a legényt. Ez igaz. Há! Ezt este, éjén, akkor*

¹⁹ Csoma: i. m. 1997. 188.

²⁰ Csoma Gergely: *A megkötött idő. Varázslások, ráolvasások, rontások, archaikus imádságok és népmesék Moldvából.* Fekete Sas Kiadó, Bp. 2016. 182–183.

²¹ ³¹ Csoma: i. m. 1997. 180–222; Uő: i. m. 2000. 100–101; Uő: i. m. 2016. 186–187, 526–527.

csinálják. Mikor az újesztendő menen túl a másakra! Mikor belenézett az oglindába, belenézett így, direkt. Átálnéz egy kamerán, átálnéz más kamerán, egy ablakon. Megmutitódik egy ablakon. Azt, akit ő gondol, s akkor ő meglátja. Csak ennyi! Hallja-e? Meglátta, realsmert, s ennyi. No, ez az. Há!”²²A bűbájosság lényegi elemei: újesztendő éjjele, lehetőleg éjfélkor, szinte teljesen sötét helyiségben, két égő gyertyával és két egymás felé fordított tükörrel, egy mögötte, egy pedig előtte. Csinálhatja leány éppen úgy, mint legény. Egy külsőrekecsini gyűjtésből való anyag már árnyalja a képet: nem biztos, hogy az ismerős és vágyott személy jelenik meg az oglindában. Személyt mondtam, s bár a tudakozó nemétől függően lehet lány is, legény is, de a kérdező az esetek túlnyomó többségében *fehérnép*. „Újesztendő éjén, tizenkettőkor kell egy nagy oglinda legyen, s tiszta csórén, anyaszült csórén kell üljön a lány, hogyha legény veszi el, akkor elé kell állni ujjan legény... kalapba, s elé az oglindába. Ez, ha vadánül (özvegyként) veszi el, akkor elé... csak kalapba, s nincsen virág a kalapjába. S a leány tudja, ki veszi el, de mutitódik elé az oglindába, ki elveszi. Ezt én is halltam, de nem láttam, csak halltam! Itt a faluban mondták, anyaszült csórén kell az oglinda előtt ülni. S akkor az, kit el akar venni... ki van rendelve az Istentől... az akkor megtetsződik az oglindába. Legény veszi el, vaj ember veszi el? Ha van virág a kalapjában, akkor legény veszi el, ha nincs, akkor vadána (özvegy).”²³A csóréság, meztelenség nyilván a dolog titokzatos izgalmasságát, félelmetességét és a „médiumnak” az esemény iránti fogékonyságát növeli. Nyilván ezt szolgálja a jelen lévő „öregebb asszony” közvetítő szerepe is, aki mintegy szuggerálja a kérdezőnek, hogy mit is kell látnia. Ahogyan Magyarfaluban hallotta Csoma Gergely 1990-ben: A lány „mellik férjhez akar menni, elment egy olyan öregebb asszonyhoz. Akkor az tette a tükröt, pohárba tett vizet, akkor bénézett oda, s akkor azt mongya: na – asszonya – drept (éppen, pontosan) megláttam, e lesz a férjed!”²⁴

Ez az oglindálás kissé olyan, mint az éjféli karószámlálás, amikor is a nemes cél – a jövődöbeli kilelése – mellett talán még izgalmasabb és borzongatóbb élményt nyújtanak a művelet körülményei. Csoma Gergelynek Somoskán mesélte – már önmagában is elég félelmetes időszakban, éppen 1989-ben – egy akkor 48 esztendőss asszony, hogy leánykorában nemcsak tükörben lesték a leendő párjukat, hanem – mert tükör „nem kapódott” minden házban, fehér tányérba öntött vízben tükröződő gyertyafény segítségével is igyekeztek a megmutatkozó jövőjükbe tekinteni: „Voltunk összegyűlve guzsalyasba esténként vagy tízen. Osztán eldugtunk az ablakokat, s mi lányok, bémentünk más kamerába (helyiségbe, szobába), fontunk, varrtunk, s aztán belenéztünk abba az oglindába rendre, hogy ki mit lát? Pálinkás Erzse látott volt egy hosszúingest, s asszonya: Válló, ki lenne az a hosszúínges? Talán volt szeretője, aki meghalt? Mi féltünk belenézni azért, hogy meg találjuk látni a koporsót. Mert azt mongyák, ha meg van halva, ki téged férjhez kéne vegyen, akkor meglátod a koporsót. S ha nincs meghalva, akkor meglátod életbe.” „Osztán úgy volt, megtöltöttük a fehér tányért... ne legyen kereken semmi... gyetot (egészen; rom. *de tot*) teli legyen vízzel. Aztán meggyújt két gyertyát, odateszi melléje, s két oglindát, osztán néztünk beléje. Mit láttunk? De én nem láttam csak egy szép fiataalt... Tetszett... mutatódott egy szép susa (út), messze; láttam egy katonát, jött velem szembe, ez azt jelentette, hogy akkor az én jövődöbeli emberem katona volt. Mások láttak egy hosszúíngeset, más látta, hogy húzta papucsait a susa mellett, met olyan az az oglinda, mintha egy susa lenne.

²² Csoma: i. m. 2000. 100.

²³ Csoma: i. m. 2000. 104.

²⁴ Csoma: i. m. 2000. 101.

[...] *Én béneztem volt, de mikor béneztem, úgy féltem, hogy jaj! Aztán megejedtem, többet nem neztam oda, mikor közeledett oda egy katona, akkor elfuttam onnat. Aztán megijedtünk s többet nem néztünk semmit.*”²⁵

Kis túlzással azt mondhatjuk tehát, hogy ez az *oglinda* bizonyos mértékig a tudatmódosító kábítószereket pótolta a moldvai fiatalok számára, a bizonytalan szorongások kiváltásával. „Az eljárás félelmetessége, misztikája – vizes tányér, kétfelől két gyertya, tükrök elől-hátul, éjszakai sötétség, esetleg sötét kendő – borzongással töltötte el a szíveket” – írja Csoma Gergely is.²⁶ Nem is lehet tudni valójában, hogy az egész játéknak mi volt a fő célja: a lehetséges szerető kilelése vagy ennek az „elvarázsolt hangulatnak” a megteremtése? Talán mindkettő! A bimbózó lányok nyilván nemcsak szerelmi tudakolózásra gyűltek össze egy-egy ilyen tükrös-gyertyás „szeánszra”, de a kellemes, ígéretes, közösségi borzongás céljából is.

Szerelemre készítetés

Az eddigiek során a szerelmi kilelés *passzív* formáival foglalkoztunk. Van azonban ezeknek a praktikáknak *aktív*, tevőleges formája is, amikor a bűbájosságok különböző módozataival, ráolvasással vagy más boszorkányságokkal aktív cselekvésre készítetik a célba vett személyt, aki – mily meglepő! – rendszerint egy szegény, ártatlan, mit sem sejtő legény, akit egy-egy különlegesen rámenős fehérnép mágikus eszközökkel kényszerít olyan szerelemre, ami különben talán „eszébe se jutott volna” – vagy talán nagyon is? Tapasztalatom szerint ilyesmire többnyire – de korántsem kizárólag – olyan esetekben kerül sor, illetve ilyen esetekben olyankor hártják a sorsra a felelősséget, amikor a legény édesanyjának egyetértése nélkül, vagy éppen tiltása ellenére kerül kapcsolatba valamely leánnyal. A kijátszott anya számára nyilvánvalóvá kellett tehát tenni a közösség – és főleg önmaga – számára, hogy fiát *megéttették, megbabonázták*, és más *csúfságokat* követtek el rajta. Ezeknek a praktikáknak a jelentős része úgynevezett analógiás cselekedet: *úgy égjen a legény szíve, úgy szeresse őt, mint ez vagy az ezt vagy azt...*

Szinte minden faluban emlékeznek olyan vénasszonyokra, bábákra, akik „*mikor eljöttek héza öreglányok, hogy menjenek férjhez, kért tőlük egy feteke tyúkot s gyapotot – ami átjön a tengeren –, s mondta nekik: Tedd a lábad a szénre (parázsra), hogy úgy égjen a legény szíve, ahogy a te talpad.*”²⁷ „*Mikor tüzet csinyáltak a kályhával, hintett bele kendermagot, s akkor gondolt valakire. S mikor égett, pattogott az a mag, mondta: »Mind ezen kendermag elég a tűzbe, úgy égjen a szíve Jánosnak/Györgynek Lucáját/Boriét. Tőlem nélkül (nálam nélkül) ne tuggyon enni, se inni, se aludni, míg hezzám el nem jó. Ne úgy jöjjön, mint a szél, mint az eső, mint a havazó, jöjjön, mint a gondolat.*» Ezeket mondják háromcor, s vették a kendermagot a tűzbe.”²⁸ A kendermag piritása gyakran szerepel az analógiás hiedelmek gyakorlatában, talán azért, mert ez a mag látványosan és hallhatóan pattog a tűzben, de lehet, hogy más oka is van.

Hasonló elvek szerint működik a klézsei Lőrinc Györgyné által elmondott, ugyancsak analógiás mágiát jelentő, szerelmi vonzalmat erősítő ráolvasós cselekedet. Mint a legtöbb ilyen értelmű bájolás, minden bizonnyal ez is román, vagy cigány etnikumból került a magyarokhoz,

²⁵ Csoma: *i. m.* 1997. 195–196.

²⁶ Uo. 193.

²⁷ Uo. 180.

²⁸ Csoma: *i. m.* 1997. 210.

legalábbis a fordítás nyersességéből erre következtethetünk. Eszerint a szerelemre vágyó leány „*keres egy pléskatyit (pléh skatulyát), miben cipőkenő van, kimossa tisztára és veszen fődét a legény lába nyomából, hogy ne vegye észre, kitől veszi. Veszen a lába ujjától, a közepitől és a sorkától. Még keres egy kicsi cukrot, egy falás kenyeret, egy kicsi mézet s bérakja a pléskatyiba. Szombaton este 11 óra előtt a fűtő eleibe szemet hajt és reateszi. S mondja: »Mint a földi nép szaladgált kenyéréért, / hétszer inkább szaladjon értem Miska. / Mint szeretik a gyermekek az édességet, / sírnak a cukorért / s minden bogárka / szaladgál az édességért, / hétszer inkább szaladjon Miska utánam, Annához. / Mint olvad a viasz a tűzben, / elolvad és semmi válik belőle, / úgy olvadjon, / és még hétszer inkább elolvadjon / a szüve Miskának, értem, Annáért. / Ne úgy jöjjön, mint a hó, / mint az eső, / mint a szél, / jöjjön, mint a gondolat!« Ez kilencszer mondatik, és közben keveri az összetett dolgokat a skatyiban. Mikor kilencszer kimondtad, befeded a plét, beteszed a fűtőbe, közel, hol ég a tűz, s letapasztod sárvál.*”²⁹

De igénybe vették – a cél érdekében – a szómágiát is, amint a következő, Klézsében gyűjtött eset mutatja, hogyan hívja, vonzza, bűvöli magához a legényt a szerelmes leány. „*Mikor a lány szeretni akar egy legényt, este kimegy az udvarra, és felnéz az égre, megválaszsa a legnagyobb csillagot, és mondja háromszor. Nem néz sehova, csak a csillagot nézi, amíg mondja: »Te szép fényes csillag / én a tiéd vagyok, / te az enyém vagy, / mű egymásé vagyunk. / Vagyon neked kilencvenkilenc tőd, / kilencvenkilenc gerebléd, / kilencvenkilenc söprűd. / Menjél a Pista háza tetejire, / a tetőről a hiuba, / a hiuból a füstlyukba. / Bujj bé a házba, / a szobába. / Ha eve kapod, / ne hagyd, hogy egyék, / ha iva kapod, / ne hagyd, hogy igyék, / ha aluva kapod, / ne hagyd, hogy aludjék. / Amíg hozzám el nem jő, / kilencvenkilenc tőddel szúrjad, / kilencvenkilenc gereblyével gerebeld, / kilencvenkilenc söprűvel söpörd, / ne hagyd, hogy egyék, / ne hagyd, hogy igyék, / ne hagyd, hogy aludjék, / amíg hezzám, Annához el nem jő. / Ne úgy jöjjön, mint az eső, / ne mint a szél, / úgy jöjjön, mint a gondolat.*»”³⁰S abban a pillanatban, amikor ő ezt elmondja, a legény odamegy a lányhoz. Ezt a ráolvasást ketten is megtalálták Klézsén.³¹

Az aktív szerelmi készítés szellemi szférájának harmadik formáját talán *szelid erőszaknak* nevezhetnénk, bár bizonyára volna rá jobb szó is, hiszen itt nem is az erőszakon, hanem a ráhatáson van a hangsúly. Ezt a jelenséget Bogdánfalván találta a fáradhatatlan Csoma Gergely mint a húsvéti ünnepkörhöz kapcsolódó szokást, bár nem egyértelmű, hogy valóban „szokásról” vagy egyéni kezdeményezésről volt-e szó az akkor húsvétkor történt esetben – amit ma már inkább „nyakába varrásnak” mondanánk –, ahogy azt Dobosné Siller Rózsának *rendítette*, vagyis elmesélte az édesanyja: „*Húsvétba, bétette azt a kalánt, amivel sirította a tojásokat, melliket fesztette. S azt bétette hátul a bernyécébe, ide, sz ment a miszére. Mikor jöttek, ő megállott az ajtóba. S mikor jött kifelé mind, döfték kifelé, döfték kerekend-kerekend. Döfték innet isz, onnan isz, míg odaért. La ultimó (utoljára), mellik el kellett vegye, akkor megragadta a nyakát s a kezit: – Hejj velem! Az tudta, kettőt szolt a templom előtt, suppa, sz mászik haza, sz harmadik eszte ment hezza! Sz az el isz vette, tudta precisz gátá, megyen férjhez. Ullanok voltak... és ez előttünk voltak ezek a dolgok! Ezt rendítette (mesélte) mámám!*”³²

Bizonyára csak véletlen, hogy a házastársi hűség ellen vétőkre vonatkozó, illetve a házastárs félrejárását akadályozó hiedelmek éppen Magyarfaluból kerültek elő. Az analóg mágiára példa

²⁹ Bosnyák: i. m. 197.

³⁰ Uo. 198.

³¹ Bosnyák: i. m. 198. és Csoma i. m. 1997. 187.

³² Csoma: i. m. 2016. 182.

annak az asszonynak az esete, akinek a veje félrejár, az anyós pedig lehintette a sót az ágyába, s mondta: „*Akkor keljen fel, s mennyen a máséhoz, mikor ez a só felkel onnét.*”³³ A másik bájolásra olyankor került sor, amikor a különböző egyéb eljárások nem voltak eredményesek. Ilyenkor jelképesen megkötötték, magukhoz láncolták szerelmüket vagy a hűtlenkedő házastársukat, hogy ne menjen máséhoz. „*Egy orsót... mikor lefekszik az emberével, akkor ledörgöli azt a gamatságját (spermáját) egy ribancsal (ronggyal), s felsíríti egy orsóra. Azt béteszi a küszöbbe, s akkor mongya, hogy: »Nem az orsót teszem bé, hanem az embernek a szemérmit.« Ezt mondja háromszor, s aztán nem tud, csak otthon csinyálni a feleségének, máshoz nem tud menni.*”³⁴

Az analógiás szerelmi varázslásoknak se végük, se hosszuk a témával foglalkozó irodalom-ban. A jelenség sokszínűségének érzékelésére érdemes beletekintenuk a palettába.

Egyházasközaron gyűjtött, Magyarfaluból való hiedelem: „*Ha a legény nem akarta szeretni, akkor a lány kivágta a legény ingje gomb-házát, betette a sárga földbe, s betette a sparheltbe, hogy úgy égjen a legénynek a szíve érte, ahogyan a gomb ég.*”³⁵ Hasonló analógiás mágián alapszik az az ugyancsak Magyarfaluban talált adat: „*Ha a leányt nem kéri senki, nem szeretik, de ő akarná, sót vesz, s reamondja háromszor, hogy Úgy szeressék, mint a barmok a sót. S úgy viszi a sót magával, dugva, s úgy szeretik aztán.*”³⁶ Magyarfaluban én is hallottam, hogy „*ha valamely leányt nem akarják kérni, meg... hát szeretni a legények, akkor vesz magához dugva kevés sót, lehetőleg abból, amit az esztenán a juhok és a kecskék nyálnak, háromszor elmondja, hogy úgy szeressenek, mint az animálok a sót, s akkor úgy fogják őt is a legények szeretni.*” Magyarfaluból való hiedelem az úton talált lópatkóval való rontás (fermekálás) is. „*Azt béteszi a tűzbe, megveresíti, s mikor kiveszi, húggyozik rea: frecseg a húgy a patkón! S mondja: »Hogy ég a tűz, / Úgy égjen (pl. János) szíve! / Hogy fut a ló, / Úgy fusson a legény utánam, / S hogy ég a tűz, / Úgy égjen a szíve értem! / S ahogy nem tudom / Megtartani a húggyomat, / Úgy ne tuggyon élni / Nálam nélkül!« Veszen három nyomból, hazaviszi s reahúggyozik, hogy sárt csináljon. Csinál labdacso, tűvel döföli, s felsikálja a tűzre. Utána felveszen három szeget, s többet a legény nem menen máshoz, csak hozzá: »Hogy nem tud túrni / Húggyozás nélkül, / Úgy ne tuggyon túrni / Nálam nélkül!« Ezt elmondja háromszor, s háromszor csap húgyot a lópatkóra, s akkor a szeretője fog jönni jobbacskán hojzája. Nem meg tudtam volna csinyálni az embert, nem vert volna, nem csúfolkodott volna?! Szégyelltem én es, nem akartam, mert ha bolmozsval (varázslás, szédítés; rom. *bălmăj*) veszeszd el magadat, úgy kell élj, hogy örökké csinyáld. A bolmozs nem tart sokáig, egy hónapig, aztán még kell csináld még!*”³⁷

A szerelmi varázslásnak, vagy mondhatjuk úgy is: az érzelmi eszeveszettségéből fakadó szerelmi varázslásnak voltak erőteljesebb, mondhatni kegyetlenebb formái is. Ezek egy része megkötő, a szerelmi vonzalmat erősítő bájolás, más részük elválasztó, kapcsolatrontó céllal történt. A kapcsolatokat erősítő vagy éppen erőltető cselekedetek enyhébb formája az a magyarfalusi eset, amit a szülők úgy meséltek el, hogy ők ellenezték a lányuk kapcsolatát, de valami bűbajjossággal a leendő vő elhárította az akadályt: „*A vejem majd tíz esztendővel nagyobb volt a leányomnál s elvette. Mi nem akartuk lenne, de ez mindig járt hozzánk, látta, hogy jó az emberem, én is, s addig járt... Dolgozott Csernavoda megyében, s ott ő kapott olyan boszorkánybábákat,*

³³ Csoma: i. m. 1997. 210.

³⁴ Csoma: i. m. 1997. 209.

³⁵ Bosnyák: i. m. 197.

³⁶ Csoma: i. m. 2016. 184.

³⁷ Csoma: i. m. 2016. 185.

akik megcsinálták. Hozott nekünk konyakot, pálinkát, megittuk, s aztán már akartuk odaadni a leányt. Nem akarta a leányom, mert félt tőle, de addig csinálta, addig csinálta, hogy elvette.” Persze a történet úgy lenne teljes, ha azt is megtudhattam volna, hogy mi lett ennek a „nem tiszta” házasságnak a folytatása. De hát ezek a történetek mindig rejtenek több-kevesebb bizonytalanságot, ami az ismeretek hiányából vagy azok elhallgatásából ered. Ezeket a megcsinálásokat különben is legtöbbször az adott közösségen kívüli személyek segítségével művelik: boszorkánybábák, cigánynék vagy oláh papok közreműködésével.

Jellemző még a legtöbb eseményre, hogy nem közvetlen tapasztalat, hanem hallomás alapján beszélnek róla. Egy pusztinai esetet így mondtak el: *„Itt a faluban nem volt olyan, de jártak Frumószára, Balkánba, hogy fermekáltassanak (megrontassanak, elvarázsoztassanak; rom. a fermeca, a vrăji), s a legény vegye el a lányt. Moinesten is volt egy cigányné, halltam róla, akihez jártak. Vagy elvették egy ruhacskáját a legénynek, vagy az ingit és megcsinálták. Olyant is halltam, hogy a hajából vittek. Három-négy éve volt, hogy egy fiú nem akarta elvenni a leányt, akkor a leány szülei elmentek Frumószába, mit csináltak, mit nem csináltak, s a legény már akarta, hogy elvegye a leányt. Mindig a legényt csinálták meg, olyat nem es halltam, hogy a leányt csinálták volna meg.”*

Az erőszakos szerelmi késztetések során olyan cselekedetekre is sor került, amelyek akár kegyetleneknek is minősíthetők, nem véletlenül nevezi Róheim Géza „szadisztikus mágiának” az ilyen praktikákat.³⁸ Gyakran emlegetett esetek, amikor a leány bugyiját megmosták, s annak a levélével, a vizeletével vagy menstruációs vérével kevert borral itatták a szerelemtől vagy a házasságtól vonakodó legényt: *„Még mondták úgy is, hogy a bugyilevet megittatták, hogy a legény szerelmes legyen. Keverték bele borba vagy pálinkába, de mégis borba, me ott nem tetszedett.”* S még ki tudja mi mindennel itatták „szegény” legényeket, hogy elbolonduljanak, és beleszeressenek valakibe. „Klézsén azt mondták, hogy Gyergyószentmiklósról vittek haza csikóvért, azt borba keverték, és úgy itatták meg a lányok azzal a legénnyel, akit magukba akarnak szerelmesíteni. Ezt a műveletet eredményes kedvező hatás érdekében egy évben háromszor meg kell ismételni. De ezekről a dolgokról csak félve beszélnek, mert tudják, hogy nem Istennek tetsző dolog.”³⁹ Kelgyesti adat: *„Teszen a borba vért, mikor jó a rengye (menstruációja), de azt a vért a tulpán kulcából (kendője sarkából)... Azuta sánod meg a vizet isz, hodzs azt a maligocska... tegyen bé egy kicsit, sz eressze be egy seppeszkét a buzunárjába (zsebébe) isz, pantóffjába (cipőjébe) isz. S mondd: »Nállad öltözzék le, Nállad öltözzék fel.« Met te csánod meg. De akkor: »Nálad ül, Nállad tart!« Mint a sóval, hodzs szeressze a níp az embert, hodzs haljon meg utána. Hodzs járjon, mint kusa a lánc után..., s akkor szúval, záhárval (sóval, cukorral): »Micsa édesz a zahár, / Ojjan édesz legyek a gusztodba, / Millen gendel a szú (szemcsés a só), / Údzs engeggy el utánnam!«”⁴⁰*

A menstruációs vér egykor egész Európában elterjedt hiedelem szerint vonzalmat gerjeszt a férfiban a nő iránt. A Balázs Lajos által idézett Róheim Géza szerb, dalmát, német, olasz, dán, ír és magyar példákra hivatkozik, amelyek szerint, ha férfi italába keverik, az „örült szerelemre lobban”. Hogy a székelység körében is ismert ez a hiedelem, az a székel magyar

³⁸ Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások*. Universum Reprint Kiadó, Szeged 1990. 69.

³⁹ Ivácsony Zsuzsa: *Szerelmem, udvarlás, leánykérés Moldvában*. Korunk XIV.(2003). 9. 89.

⁴⁰ Csoma: i. m. 2016. 528.

néphit egyetemlegességét támasztja alá,⁴¹ amit a Kárpát-medencéből Moldvába került csángó magyarok ezzel összecsengő hiedelmével is megerősíthetünk. Sőt, Róheim Géának azt a megállapítást is, mely szerint „az ilyen szerelmi bűvöléssel mindig sikerül létrehozni a házasságot, de a házasság azután szerencsétlen és a szerelem gyűlöletté változik”⁴². Miként a Tatros melletti Diószegen hallottam 2000-ben: ha a leány azt akarja, hogy szeresse őt *vajegy* legény, akkor megmossa a bugyiját, s arra ráolvastat valami bábával, s azt megitatja a legénnyel. Később aztán, mikor már összeházasodtak, a legény ezt szemére hányta a feleségének: „*El kellett vegyelek, ha megittattál a mocskos lével.*”

Durvább szerelmi készítés is lehetséges, ami már inkább sorscsapásnak tekinthető, mert az *urszitához*⁴³ hasonló módon, a végzetet is jelképező *feteke tyúkkal* végzik. Ezeket a történeteket jellemző módon senki sem úgy mondja el, mint vele megtörténtet vagy netán általa végzett műveletet, hanem mint ki tudja honnan s kitől, áttételesen hallott esetet. Például ezt a Magyarfaluból Egyházaskozárra települt személytől hallottat: „*Ha valaki, egy ember vagy egy asszony, nagyon bolondult a másik után, akkor úgy mondták, hogy biztosan megétették. Valaki kivitte a feteke tyúkot éjjel a temetőbe, s elevenen elásta valakinek a sírjába, de úgy, hogy kint maradt a szája a földből, s nem dögölt meg. Huszonnégy óra múlva, mindcsak éjjel kivették, s a húsából megétették a másikat. Akkor az attól úgy elbolondult, hogy nem tudott semmiről, azt csinálta, amit mondtak neki. Azért vitték a tyúkot a temetőbe, hogy az illető hallgasson, mint a sírban a halott.*” Egy trunki fehérnép 1968-ban, 23 esztendőskorában adódott el, de rosszul éltek az emberével. Anyósáék halálukig azzal vádolták a menyüket, hogy megétette a fiukat. Ő pedig így beszélt róla: „*Két esztendőre megharagudtak apósomék, hogy ha nem ették lenne meg a feteke tyúkot, még moszt esz ott lennék, leányul ülnék, neznék ki a kapun: lássuk csak eljő-e vaj egy legény, vagy nem jó. Megszólít-e vagy nem? Azért ette meg a feteke tyúkot a legény, hogy egy kicsit bolonduljon meg, sz vegyen el. Sz amikor a tyúk elfogyott, akkor fogtak verekedni a házastársak! Nálunk itt Trunkban a feteke tyúk arra ment: hamarabb lefeküdtünk, sz aztán vevődtünk el.*”⁴⁴

Talán még ennél is erősebb és veszedelmesebb *rontást* okoztak a *matragunával*. Ezt a magyarul *nadragulya* (Atropa belladonna), románul *mătrăgună* nevű növényt az orvosi szakirodalom szerint gyógyszergyárak dolgozzák fel, hatóanyagait számos orvosság előállítására használják, de „házi szerként nem használható, mivel erősen mérgező”.⁴⁵ Moldvában többféle néven ismerik: Csíkfaluban *besica porcului*;⁴⁶ Külsőrekecsinben, Lujzikalagorban, Magyarfaluban,⁴⁷ Szabófalván,⁴⁸ Lujzikalagorban, valamint a moldvai románok körében⁴⁹ *matraguna*, *metraguna*; Csíkban, Forrófalván, Frumószában, Magyarfaluban, Somoskán, Szabófalván *natraguna*;

⁴¹ Balázs Lajos: *Rituális szimbólumok a székely-magyar jelképkultúra világából*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda 2012. 122.

⁴² Róheim: i. m. 1990. 69.

⁴³ sors, végzet (ursitá u.a., rom.)

⁴⁴ Csoma: i. m. 2016. 187.

⁴⁵ Csedő Károly (szerk.): *Hargita megye gyógy- és fűszernövényei*. Marosvásárhely 1980. 160.

⁴⁶ Benedek H. Erika: *A terhesség, szülés, csecsemőgondozás múltja és jelene egy moldvai csángó faluban* [Csíkfalu]. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. A KJNT Évkönyve 5. Kvár. 1997. 157–165.

⁴⁷ Halászné Zelnik Katalin: *Adatok a moldvai magyarok gyógynövényhasználatához*. Gyógyszerészet XXV(1981) 10. 363.

⁴⁸ Halászné Zelnik Katalin: *Moldvai csángó növénynevek*. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 36. Szerk. Hajdú Mihály. Bp. 1987. 17.

⁴⁹ Eutasia Anghel: *Plante de leac întrebuintate în Moldova*. Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei II. Iași 2002. 140.

Magyarfaluban *tyúkszemnek* is mondják. A moldvai románban előfordul még a következő nevekkel: *cireaşa lupului, doamna codrului, doamna pădurii, floarea pădurii, iarba codrului, iarba pădurii, împărăteasa ierburilor, împărăteasa Ileana*.⁵⁰ A moldvai románok hiedelme szerint a nadragulya növeli az emberi életerőt, szerencsét hoz a szerelemben, a házasságban, szaporítja a nyájakat, hasznot hoz a kereskedőknek, a kocsmárosoknak, de rontást is okozhat: betegséget, balszerencsét, bolondulást, halált is lehet vele előidézni. Moldvában úgy gyógyítanak vele, hogy a levelét ráteszik a *buba neagrara* (fekete csomóra), a *buba reara* (rossz csomóra) és a *bubele oarbére* (vakcsomóra). Ha valaki *nyombetegségben* szenved – vagyis *rossz nyomba* lépett –, akkor a növényből fürdőt készítenek számára.⁵¹ Moldva-szerte mérgezőnek, vagyis *ét-ősnek* tartják. „*Étős, megbolondul tőle*” – mondják Csügésen⁵². *Étős* növény, ha megessi valaki, megbolondul tőle (Szabófalva⁵³). „*Ezt mikor megetted, akkor halsz meg*”. (Somoska), „*Ezzel csinálnak, aki tudja, jót rosszra. Aki ezt megessi, megbolondul*”. (Magyarfalu) „*Mérgező, s melyik akar rosszat csánni a másiknak, beadja neki*”. (Forrófalva) „*Olyan, mint az ótráva (méreg; rom. otravă), nem jó semminek*”. (Klézse) „*Ettől meg lehet bolondulni. Veszedelmes, mert édes a gyümölcse, s a gyermek megessi*”. (Csikfalu) Diószénben hallottam: „*Ha a legény nem akarta szeretni ezt vagy azt a lányt, akkor adnak neki matragunát, hogy bolonduljon el. Ma is adnak. Ez a mi legényünk, ez bejárt Bákóba az olá paphoz. S ma is olyan félbolond, mikor úgy van, tör, zúz, minden. Beszélt egy leánval, egy rosszleánval. S mondtam, nem neked való, hogy az életbe behozd nálunk. Nálunk nincsenek csúf beszédek, nem verekedünk. Elmentem egy asszonyhoz Bákóba, aki kávéba nézett. Adtam százezeret, s a vejem elvitt a bákói olá paphoz is. Ez a miénk kérte, minek mentél? Mondtam, nem csináltam senkinek semmit, de akartam, hogy lássam, mi van. A matragunát az a fehérnép beadta neki borba, béteheti ételbe is, tudom én? S most jár vele, az emberitől el van válva, van két gyermeke, pénzét nem hozza haza, tisztára meg van csinálva*”.

Még rosszabbul járt az a luzikalagori legény, akit egy szerelmes leány mérgezett meg: „*Vót egy leánka, szeretett egy kölöt erőst, s a kölök nem éppen szerette őt. Beszélt úgy vele, de nem éppen szerette. S aztán az adott neki metregunát. Bétette a borba, s megitta azt a bort metregunával, s a kölök megbolondult, kivesztette az eszt. Bétette a borba, a kölök megitta, de nem tudta, mit iszik, s akkor elvesztette az eszt, s most is mind bolond*”.⁵⁴

Ismeretes a mitológiából, hogy milyen nagy Erősz, vagy ha úgy tetszik Ámor hatalma. Kilőtt nyíluk jóra és rosszra egyaránt készíthette azt, akit eltalált. Így van ez a moldvai magyaroknál is, mint már az eddigiek során is láthattuk, a testi vágyak kísérőjelenségeként egyaránt találkozhatunk felemelő és megvetendő jelenségekkel. Ilyenek a halott lábának összekötésére használt kötővel végzett praktikák, amelyekről a Tázló menti Frumószán hallottam: „*Azt a kötőt, amivel a halott lábát összekötik, a nagy siratás során egyik-másik arra törekszik, hogy ellopja. S azzal a kötővel aztán, mit tud ő csinálni!? Ha magára csinálja, akkor erőst tudja szeretni a fehérnépet, s a magáét elhagyja. Vaj maga unja meg őt, vagy ő magát. Nem még tudnak értekezni többet*”.

Ez persze még enyhe bájolás azokhoz a kíméletlen cselekedetekhez képest, amelyek esetében a féktelen féltékenység, az irigység, vagy a bosszú a hajtóerő. Luzikalagorban hallotta

⁵⁰ farkascseresznye, erdő asszonya, erdő virága, erdő füve, füvek császárnője, Ilona császárnő.

⁵¹ Ion H. Ciobotaru – Anton Despinescu – Dănuț Doboș: *Gherăști, un sat din înutul Romanului*. Iași 2003. 141–143.

⁵² Halászné: i. m. 1987. 17.

⁵³ Halászné: i. m. 1981. 363.

⁵⁴ Csoma: i. m. 1997. 207.

Csoma Gergely: „*Volt két lányka, jóbarátok. Jártak egy helyt, edzettek volt szeretője, s a másik irigyelte. Vett hagymaszárat, s bétette a kídzsófiút, s odaadta a leánkának. Kisike kígyófiak vótak. Fogadtak, hogy nem meri lenyelni, de az nem tudta, mi van benne. Lenyelte, s a kídzsó megnőtt, megszorodott benne. Az anyja gondolta, hogy hordozós. Elvitte, megnézték a doktorok, s mondták, hogy kídzsó, de a lányka ügyes maghalt ebből.*”⁵⁵ A hagymaszárba dugott kígyófiak megégetésének meglehetősen életszerűtlen motívuma több helyen is előfordul a moldvai magyar közösségekben, és meglehet a moldvai román folklórban is. De rendszerint csak áttételesen, hallomásból tudnak róla. Magyarfaluban találta Bosnyák Sándor ezt az adatot: „*Vót Lábnikban két leány, s egy legényt szerettek. Megkérdezte az egyik lány: – Te elmész ez után a legény után? – Hát én elmegyek – mondta a másik –, de engem nem szeret, téged jobban szeret. S azt mondja: – Fogadjunk, hogy amelyikünk elnyeli a zöd hagymaszárat egészen, az lesz a legényé. S a másik mondja: – Jó. Hát úgy es csinálták. De közben ennek a lánynak az ellensége elment és keresett egy kégyófiat. Bétette a hagymaszárba, de előbbször a hagymaszárat bétette a parázshoz, a tűzhöz, s egy kicsit megsütöttem az egyik felit es, hogy a lány ne vegye észre, hogy kígyófiú van benne. Odaadta, ő lenyelte az üres hagymaszárat, s a másik a kígyófiús-hagymaszárat. Üdövel a kégyó nőni fogott a lánynál. Az édesanyja azt hitte, hogy terhes, el is vitte Bákóba az orvoshoz, aki megvizsgálta, és megsúgta az anyának, hogy a lány hasában nem gyerek van, hanem kígyó. Vigye haza a lányát és jó magasra tegyenek olyan gerendákat, ahová aztán egy létrán fölmege a leány, lefekszik, s kitátja a száját. Tejet gyűjtöttek a szomszédoktól egy nagy üstbe, s melegítették. Mikor forrt a tej, s párája bément a lány szájába, mondták neki, tátsa ki jobban a száját! Úgy es csinált, és ki es jött a kígyó a tejjel. De három hétre meghalt a lány es, mert megszakadott a szűve.*”⁵⁶ Ez a történet úgy tűnik, valami román irodalmi alkotás „leszálló” darabja lehet, mert gyanúsán összezsengenek a különböző helyekről, főként a széke-lyes moldvai magyar településekről gyűjtött adatok.

Az úgynevezett *urszitával* (sors, végzet; rom. *ursită*) kapcsolatos szeretős történetek talán a legmélyebb indulatok felkeltésére alkalmas cselekedetokről szólnak. Amikor a szerelem a legkegyetlenebb gyűlöletbe csap át. Úgy tűnik, hogy elsősorban – de korántsem kizárólag – a székelyes közösségekben fordul elő az indulatoknak ez a magas hőfoka. Vagy talán ott – nyitottabbak lévén – könnyebben szóra lehetett őket bírni erről a témáról. Amikor – mint Balázs Lajos írja alapmunkájában – „a szerelem kezd gyűlöletté ecetesedni, majd a vétkesnek vélt fél iránti bosszú gondolata cselekvéssé érlelődik”.⁵⁷ Egy pusztinai asszony panaszkolta el, hogy lány korában: „*erőst megkeseredtem, mert a legényemet elcsalták. Há. [...] kimennek éjjel az erdőbe tizenkét órakor, mikor minden állat aluszik. S akkor a csutakot megabroncsozják, verik bele a vascovakat, s ütik. S mongyák: »Nem a covakat ütöm, hanem a dusmánomat (ellenségemet; rom. dușman).« Amelyik a legényemet elvette. S akkor az meghal. S meg es hót az az asszony! Aki üti, az meztelen, s küldi az urszitát, s az olyan, hogy menen, akire küldik, megnyírvassza, megöli!*”⁵⁸ A szomszédos Lészpeden történt – ha történt – egy hasonló eset: „*mennek ki, erdőbe, s ott csórén vetkezik, ott kerüli..., vaj fermekokat csinál a rossztevő. Ott egy csutakot megkerül, s pánát (szorítóéket; rom. pană) ver a csutakba. Olyan fapánát, hogy valakit, vaj más asszonyt elveszejszen. Azért csináják ezt, azt mondják urszita. Há! Még tizenkettőkor éjjen kimenen az*

⁵⁵ Csoma: i. m. 1997. 217–218.

⁵⁶ Bosnyák: i. m. 171.

⁵⁷ Balázs: i. m. 2012. 118.

⁵⁸ Csoma: i. m. 1997. 219.

erdőbe, s ameddig az ott, fapána onnét ki nem rothad, addig az asszony betegsége nem telik el. S azt es kétféleképpen csinájják, úgy es, hogy meghajjon, s úgy es, hogy kínlóggýék örökké... ” A feteke tyúkkal, vagy macskával úgy is lehetett ártani, rontást okozni, hogy betemették a keresztútba, s úgy átkozta meg azt, akinek rosszat akart. Magyarfaluban valaki „egy embert innen elválasztott az asszonyától... máig. Betemette a keresztútba a feteke tyúkot, feteke macskát. Gyereke itt van, felesége is, s nem tudnak összegyűlni, mert elválasztotta a rontással.”⁵⁹ Hasonlót Diószénben hallottam: „Valakinek az anyja tudott csinálni rosszat. Feteke macskának a poklát megfőzte, megcsánta, megízélte, s béatta. Megétette. S kinek béatta, az a lány meghótt. Szép leány volt, s beszélt egy legényvel, s a bába úgy akarta, hogy az a legény vegye el az ő leányát, s megcsinálta, a leány meghótt, soküdeje. De az ő leányát sem vette el a legény.”

Ezek a sötét dolgok aztán nemzedékeken keresztül szálltak szájról szájra. Sokan úgy adják tovább, mintha velük vagy valamelyik hozzátartozójukkal, szomszédjukkal, de legalábbis falustársukkal történt volna meg, holott ki tudja már hány és hány száz esztendeje, hol és mi történt egyáltalában, ami aztán egyre több misztikus elemmel bővítve hagyományozódott nemzedékeken keresztül napjainkig, amikor már egyre kopottabb formában, szürkítve és kételkedve, gyakran *parasztágnak* titulálva, de azért borzongva beszélnek róla. Érdemes felfigyelni arra, hogy a legtöbb megétetésre, megátkozásra, sorscsapás küldésre féltékenységből, szerelmi bosszúból, az elhárított szerelem megbosszulása miatti elvakultságból került sor.

A párválasztásra készülő – vagy már benne is lévő – fiatalok a guzsalyasban, búcsúkban, egyéb táncos alkalmakkor, közös munkák során megismerik egymást, megmártóznak a nyiladozó vagy talán már a be is teljesült szerelem boldogságában, talán már túl is vannak néhány kiábránduláson és újbóli föllángoláson, megismerkedtek a féltékenység és a megcsalás kínjaival, s a bosszúállás keserves-édes gyötrelmeivel. Lassan kitisztul körülöttük a világ, egyenesbe jön az életük, s már szinte föltartóztathatatlanul haladnak a párválasztás csúcsát, a páros élet kezdetét jelentő lakodalom felé. De addig nagyon sok örömdetes és kevésbé örömdetes, örömdet szerző és szorongást okozó próbatételt kell kiállniuk a többé-kevésbé már egymásra talált fiataloknak.

Moldavian Hungarian’s “Love Foretelling” and Its Distortions

Keywords: Moldavian Csángós, beliefs, magical acts, curses, incantations

I use the term “love foretelling” – which in a broader sense could more commonly be described as “love divination” – to define the set of habits and beliefs that can be observed in traditional peasant life before marriage, at the time of choosing one’s partner. The purpose of this practice for young people is to “foretell” each other, but especially for themselves how, or who their lover and then their spouse would be. We can divide these inquiries and practices, which serve to foretell their future loves, into two groups. One is when they passively seek information about the characteristics of the person ordered and expected to be one’s partner by various, mainly irrational, means; the other, when they primarily want to influence their potential future spouse’s emotions with magical acts. By the very nature of things, unfulfilled love interest often shifts to the opposite extreme, and instead of intensifying the affection it takes the form of vengeance, distorted into curses or bewitchment.

⁵⁹ Csoma: i. m. 1997. 218.

Kicsi Noémi

Az 1948 utáni erdélyi unitárius énekvezérképző tanfolyamok rövid története (1950–1976)

A kereszténység zenéje történelmileg a mindenkor teológiai irányvonalaknak, eszmei áramlatoknak volt alárendelve, és így a különböző vallások, felekezetek, csoportok határozták meg azt, hogy tulajdonképpen mit, hogyan és ki közvetít. „A zene, csakúgy mint a többi művészeti ág, maga is az isteni teremtés rendjére és mintájára adott válaszreakció.”¹ Ebből az állításból kiindulva az 1948 utáni erdélyi egyházi zene alakulásáról elmondhatjuk, hogy nemcsak a teológiai irányvonalak, hanem a külső, politikai változások is befolyásolták. Az alárendelt helyzetű *ki, mit és hogyan közvetít* folyamatban a kérdés egyenkénti boncolgatásában talán sikerül tetten érni e kapcsolat működési mechanizmusát, aktorainak kommunikációs eszközeit, viselkedési módját, szokásait. Az itt tárgyalt téma hiányzó láncszemként kapcsolódik a református és katolikus kántorképzéssel kapcsolatos eddigi kutatásaimhoz, ugyanis ilyen jellegű feltáró alap kutatás az unitárius egyházban még nem történt. Az erdélyi római katolikus egyházzene helyzetéről – a teljesség igénye nélkül – Geréd Vilmos² írt néhány rövidebb cikket, a gyulafehérvári Kántoriskola egészen rövid történetét Marton József³ foglalta össze, míg a református kántorképzés történetéről Benkő András,⁴ annak tanulságairól Almási István⁵ jelentetett meg tanulmányokat. A római katolikus kántorképzés folyamatos volt a kommunizmus idején is. A dr. Faragó Ferenc által 1953-ban alapított Gyulafehérvári

Kicsi Noémi (1972) – doktorandusz, tanár, BBTE – Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Kolozsvár, Kántor-Tanítóképző Főiskola, Marosvásárhely, kicsi.noemi@gmail.com

A kutatás az Eötvös Loránd Tudományegyetem Oktatási Igazgatóság Külhoni Pályázatok Osztálya Márton Áron Pályázata ösztöndíj segítségével valósult meg. A tanulmány egy nagyobb kutatás része, mely az 1948 után tevékenykedő erdélyi kántorok életpályamodell megalkotását tűzte ki céljául. A témában még megjelent Kicsi Noémi: *Kántor, tanító vagy kántortanító? Magyaros Sándor kisfülpösi református kántortanító életpályája a 20. század történelmi eseményeinek tükrében* (= Erdélyi Múzeum LXXVIII. 2016/2. 103–113.), a „No, ez vót az élet történelem, ami így belevitt a kántorságba” (= A Csíki Székely Múzeum Évkönyve XI–XII. Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda 2016. 247–274.), valamint *A kántori szerep – kántori státus interdiszciplináris megközelítése. Maros megyei református kántorok 1948 után.* (= Tanczos Vilmos – Peti Lehel (szerk.): *Mágia, ima, misztika. Tanulmányok a népi vallásosságról*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriza János Néprajzi Társaság. Kvár 2019. 297–322.) c. tanulmányok.

¹ Andrew Wilson-Dickson: *Fejezetek a kereszténység zenéjéből. A magyarországi keresztény nagyegyházak zenéjének története*. Gemini Kiadó. Bp. 1997. 9.

² Geréd Vilmos: *Kántorképzés az Erdélyi Főegyházmegyében*. Magyar Egyházzene XX(2012/2013). 435–436. A római katolikus kántorképzés történetéről lásd bővebben: Uő: *Az erdélyi katolikus egyházzenei képzés múltjáról, jelenéről és kilátásairól*. Magyar Egyházzene I. (1993/1994)/243–245.

³ Dr. Marton József: *A Gyulafehérvári Római Katolikus Egyházmegye a 20. században*. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda 2014. 232–233.

⁴ Benkő András: *Református kántorképzés Erdélyben a két világháború között*. I–II. Magyar Egyházzene III(1995/1996). 3. 311–326, illetve 4. 473–484. Uő: *Kántorképzésünkéről*. Művelődés L(1997). 4. sz. 29–32.

⁵ Almási István: *Kántorképzésünk tanulságai és távlatai*. Erdélyi Múzeum LXIII(2001). 1–2. 129–133.

Római Katolikus Kántoriskola⁶ 37 éven keresztül Romániában az egyetlen magyar tannyelvű katolikus iskolaként működött. Az erdélyi római katolikus egyház 2011-ben ünnepelte a kántorképzés 150. évfordulóját.⁷ Ilyen hagyományt sem a református, sem az unitárius egyház nem tudhat magáénak. Kezdeményezések, próbálkozások voltak ugyan, de központosított, állandó jellegű képzés nem történt. Ebből a periódusból református egyházkerületi kántorképzésről nincsenek adataink, az unitárius énekvezéreképzésről is a kolozsvári unitárius gyűjtőlevéltárban egyéb iratok után kutatva szereztem tudomást.⁸ A szakirodalom terén, ami a református kántorképzést és a kántorok helyzetét illeti, az 1948–1990 közötti időszak vakfolt maradt mind Benkő András, mind Almási István tanulmányaiban, s az unitárius kántorokról még annyit sem tudunk.

Az énekvezéreképző tanfolyam levéltári dokumentumai

A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában a püspökség által szervezett énekvezéreképző tanfolyamokra vonatkozóan 1966-tól dobozolt dokumentumokat őriznek csupán. Mint ismeretes, a második világháború után az államosítás következményeképpen az egyházi levéltárak szigorú román állami ellenőrzés alá kerültek,⁹ és az 1989-es változások után a visszaszerzett anyag szakszerű rendezése, rendszerezése, dobozolása, valamint a levéltár fejlesztése még folyamatban van.¹⁰ A behatóbb kutatás során előkerültek olyan korábbi dokumentumok másolatai is, amelyek ugyanakkor lehetővé tették az államosítást követő 1950. évi első tanfolyam szervezése és elindítása körüli események feltárását. Ezek alapján próbálom tehát rekonstruálni az erdélyi unitárius énekvezéreképző tanfolyam történetét 1950-től 1976-ig, azaz az utolsó próbálkozásig.

Dr. Petru Groza miniszterelnöksége alatt az 1948/178. sz. vallásügyi törvény¹¹ értelmében újjászervezik a vallásügyekért felelős közigazgatási szerveket, melyeknek fő feladatuk a „vallásszabadság és lelkiismereti szabadság” biztosításának ellenőrzése és felügyelete volt. Ez az ellenőrzés az egyházak önkormányzatára és hitéletére is kiterjedt. Intézményesített formában a Kultuszminisztériumon (Ministerul Cultelor), majd 1957-től az Egyházügyi Főosztályon¹²/Vallásügyi Államtitkárságon¹³

⁶ 1990-től Szemináriumi Liceum néven, majd 1997-től Gróf Majláth Gusztáv Károly Római Katolikus Teológiai Liceum (Kisszeminárium) név alatt az állami oktatási hálózat része. A kántorképzés ma már opcionális. Bővebben lásd a Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség honlapján. Online: <https://ersekseg.ro/hu/content/beiratkozas-es-kepesssegvizsga-gyulafehervari-grof-majlath-gusztav-karoly-romai-katolikus-5>. Utolsó megtekintés: 2020.02.12.

⁷ Fodor György: *Ballagás kapcsán a százötven éves erdélyi kántorképzésről*. Vasárnap Katolikus Hetilap XXI(2011). 24. 1.

⁸ Külön köszönöm Molnár Lehelnek, a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára levéltárosának, hogy felhívta a figyelmemet ezekre a dokumentumokra, és lehetővé tette az énekvezéreképző iratanyagának kutatását.

⁹ A levéltár államosításának eklatáns példája Kelemen Lajos hagyatékának sorsa, melyet Kovács Sándor *Egy hagyaték sorsa. Kelemen Lajos személyi levéltárának „államosítása”* c. tanulmányában ismertetett. A szerző a személyi hagyaték elkobzása mellett a Securitate unitárius levéltári ténykedéseit, valamint „az unitárius levéltár újabb titkai”-t tárja az olvasó elé. (*Erdélyi Múzeum* LXV(2013). 4. 108–124.)

¹⁰ A Magyar Unitárius Egyház hivatalos honlapja. Online: <https://unitarius.org/szerkezet/magyar-unitarius-egyhazi-kolozsvari-gyujtoleveltara/> Utolsó megtekintés: 2020.01.12.

¹¹ Monitorul Oficial, 1948. augusztus 4. 178. szám, 177. számú törvény, 6392–6396.

¹² Nagy Mihály Zoltán – Denisa Bodeanu: (*Le*)Hallgatásra ítélve. Márton Áron püspök lehallgatási jegyzőkönyvei (1957–1960). Lector Kiadó – Varadinum Alapítvány Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó. Marosvásárhely – Nagyvárad – Kolozsvár 2019. 32.

¹³ Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium*. I. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár 2014. 13.

Vallásügyi Osztályon¹⁴/Vallási Ügyosztályon¹⁵ (Departamentul Cultelor) keresztül valósult meg.¹⁶ A történészek, egyháztörténészek írásaiban nincs egységes magyar fordítása az intézménynek, ezért jelen tanulmányban – a felekezeti hovatartozásra való tekintettel – a következőkben Pál János unitárius lelkész, egyháztörténész által használt megnevezést: *Vallásügyi Osztályt* fogom alkalmazni. 1948-tól Romániában az egyház és az állam szétválasztását megtestesítő szekularista, szeparációs modell helyett a jozefinista elképzelés érvényesült, mely jogi értelemben az állami ellenőrzést és beavatkozást kodifikálta.¹⁷ „Az egyes vallási közösségek megítélése és a velük kapcsolatos intézkedések szorosan összefüggtek az adott egyház együttműködési hajlandóságával.”¹⁸

Az unitárius egyház felső vezetőségében az 1956 utáni letartóztatások, bebörtönzések,¹⁹ az egyéni megfigyelési dossziék megnyitása olyan egyházpolitikát eredményezett, amely a végbement személycseréken, mentalitásváltáson keresztül a túlélésért folytatott harc volt. Az akkori egyházpolitikát egyesek úgy értelmezték, hogy „az egyházvezetés lefeküdt a kormány-nak”,²⁰ mások pedig azt kérdezték, hogy: „mi helyesebb? A Márton Áron magatartása, aki hajthatatlan volt, és akit a legaljasabb módon bebörtönöztek? Mit tud tenni ilyen helyzetben népe érdekében?... Nehéz történelmi időköt élnek, élet-halál harc folyik, ennek figyelem-bevétele alapján ítélje meg az egyházszervezést.”²¹ Dr. Kiss Elek²² akkori püspök „úgy véli, hogy az egyház és mindannyiunk érdeke, hogy az állammal minél nagyobb békességben, harmóniában éljenek. Az ő feladata, hogy az egyház érdekeit védje, ezt is teszi, de ezt csak úgy lehet, ha figyelembe veszik a valós helyzetet, amiben élnek. Ez nem azt jelenti, hogy engedjenek, behódoljanak, de jelenti a Vallásügyi Osztály utasításaihoz való igazodást, a létező keretekbe való beilleszkedést, az arra való törekvést, hogy az állam törvényeit tiszteletben tartva érjenek el eredményeket.”²³

¹⁴ Pál János: *Unitárius egyházvezetés 1945–1965. Egy célcsoport metamorfózisa?* Magyar Kisebbség XVIII(2013). 1. 82–175.

¹⁵ Buzogány Dezső – Jánosi Csongor: *A református egyház Romániában a kommunista rendszer első felében.* L'Harmattan Kiadó. Bp. 2011. 11.

¹⁶ „Romániában a vallásügyeket eleinte a Ministerul Cultelor, Kutuszminisztérium intézte, amit az ötvenes évek közepén átalakítottak Nevelésügyi Minisztériummá, a vallásügyeket pedig a román Minisztertanács alá rendelt »Departamentul Cultelor« vette át (létrehozva a román Minisztertanács 1957.03.21/435-ös rendeletével). Magyar megfelelője a már korábban (1951) létesített Állami Egyházügyi Hivatal. A Departamentul Cultelor korabeli hivatalos magyar fordítása: Vallásügyi Államtitkárság. Azon egyházak, amelyek számára engedélyezték, hogy belső hivatalos nyelvük a magyar legyen, gyakran használták ettől eltérő terminust: például »a departament«, »a Kultuszdepartament«. Szakirodalomban használt egyéb fordítás: Vallásügyi osztály (Pál János).” Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium.* I. Kriterion Könyvkiadó. Kvár 2014. 13.

¹⁷ Nagy–Bodeanu: i.m. 32; Bánkuti Gábor: *A romániai jezsuiták a 20. században.* Jezsuita Kiadó. 2016. 64.

¹⁸ Nagy–Bodeanu: i.m. 32.

¹⁹ Lásd bővebben Pál-Antal Sándor: *Áldozatok – 1956. A forradalmat követő megtorlások a Magyar Autonóm Tartományban.* Mentor Kiadó. Marosvásárhely 2006. 186–206.

²⁰ Pál: i.m. 161.

²¹ Pál: i.m. 162.

²² Dr. Kiss Elek püspök 1888. március 28-án született Medeséren (Udvarhelyszék). 1915-től hat évig kissolymosi (Hargita megye) lelkész, 1921-től teológiai tanár, a kolozsvári Teológiai Akadémia ösztöndíj tanszék professzora 25 évig. A Zsinati Főtanács 1946. szeptember 15-én, Székelykeresztyúron választja meg az erdélyi Unitárius Egyház 27-ik püspökének. 1971. dec.7-ig tölti be ezt a tisztséget, e napon bekövetkezett haláláig. A fontos egyházi tisztségei mellett széles körű egyházi irodalmi munkásságot tudhat magáénak szerkesztőként, főszerkesztőként, íróként egyaránt. „Az Államtanács Elnöksége közéleti munkásságáért az »A XX-a aniversare a eliberării Patriei«, és »A XXV-a aniversare a eliberării Patriei« érmet, valamint az »Ordinul Steaua Republicii« II. osztályú érdemrendet adományozta.” – áll a Keresztény Magvetőben megjelent nekrológiában. (Keresztény Magvető LXXVII(1971). 4. 149–152.)

²³ Pál: i.m. 161.

Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában őrzött dokumentumok alapján egyértelművé vált, hogy a Romániában elfogadott és az állam által elismert felekezetek minden tevékenységükről jelentést küldtek a minisztériumba. A Vallásügyi Osztályon más-más tisztviselő felelt a különböző ügyekért, olyan feladatokért, mint például a személyzet mozgása vagy az oktatás/oktatásszervezés nyomon követése. A Kolozs megyei felhatalmazott,²⁴ Ladislau Vișan²⁵ vizsgálta át konkrétan az unitárius énekvezérképzéssel²⁶ kapcsolatos kérelmeket, beadványokat, tájékoztatókat, és küldte vissza az ezekre meghozott döntéseket, engedélyeket. Bukarestben a Vallásügyi Osztályon 1977-ben került újra konkrétan terítékre a képzés ügye, amikor Ladislau Vișan, a Vallásügyi Osztály tisztviselője, Sorin Iulian igazgató (tulajdonképpen aligazgató) és Hoinărescu Tepeș főinspektor megbízásából tájékoztatást kért az énekvezérképző vizsgabizottság működéséről,²⁷ ugyanis Vișannak „nincs tudomása, hogy ez valamilyen szabályzat alapján működne”²⁸ 1950-től, a tanfolyam engedélyeztetésének első lépésétől kezdve Sebe Ferenc²⁹ előadó az, aki mindvégig szervezi, tartja a kapcsolatot a püspökökkel, a Tanáccsal, a zenei bizottsággal, az énekvezérképző tanfolyam vezetőivel, esperekkel, a román hatósággal.

1950–1960 között

Az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa 1950. november 14-én fogalmaz meg először egy beadványt,³⁰ mely szerint a kántortanítók pályaelhagyására, nyugdíjba vonulására, illetve a nagyfokú kántorhiányra hivatkozva kéri a „miniszter urat” egy próbatanfolyam beindításának – tulajdonképpen utólagos – elfogadására. A Főtanács átvizsgálva a kántorok ügyét, úgy látta, hogy szükség van egy énekvezérképző iskolára/kántoriskolára, mivel az Unitárius

²⁴ A felhatalmazottak működéséről lásd bővebben Adrian Nicolae Petcu: *Activitatea departamentului cultelor în atenția securității (1970–1989)*. Caietele CNSAS II(2009). 2(4). 69–120. 88; Uő: *Înputernicitul de culte între conformism și asigurarea libertății naționale*. Caietele CNSAS VI(2013). 1–2. 7–82; Vladimir Tismăneanu: *Raport final. Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România*. Humanitas, Buc. 2007. 456–459.

²⁵ Ladislau Vișanról lásd bővebben Denisa Bodeanu: *A gyulafehérvári egyházmegye papságának közhangulata Márton Áron püspök kiszabadulását (1955. Január) követően*. Pro Minoritate XIII(2014). 4. 83–102. 96; Adrian Nicolae Petcu: *Activitatea departamentului cultelor în atenția securității (1970–1989)*. Caietele CNSAS II(2009). 2(4). 69–120. 88.

²⁶ Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (rövidítve MUEKvGyLt.) Énekvezérképző tanfolyam iratanyagai. Irrattári jel: II.A.45/2. Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa (UEKT) 760/1967. sz. leirata.

²⁷ MUEKvGyLt. II.A.45/2. 1977/1. Jegyzet. 1977. május 7.

²⁸ Uo.

²⁹ Sebe Ferencről lásd bővebben dr. Kovács Lajos püspöki jelentését: *Keresztény Magvető 1983/1. 7–17. 7.*

Pál János lelkész-egyháztörténész *Ellenállás, alkalmazkodás, kiszolgálás. Az unitárius egyház szerepkörei (1945–1965)* címmel a Securitate egyéni és operatív dossziéit átvizsgálva bemutatja az unitárius egyház csúcsvezetését, főként azokat, akik kompromisszumot kötöttek az államhatalommal. 1951-ben még veszélyes elemnek tekintett Sebe Ferenc 1963-ban a püspök bizalmát élvező tanácsosi minőségében információkat szolgáltat a belügyi hatóságoknak. „Bár nem állnak rendelkezésünkre konkrét dokumentumok Sebe Ferenc kolozsvári lelkész beépítésére vonatkozóan, a beszerzés ideje (1959), valamint az ellene felsorakoztatott nacionalizmus, irredentizmus vádjai arra utalnak, hogy nevezett ugyancsak az 1956-os eseményeknek köszönhetően vált a belügyi szervek áldozatává. Forrásaink szerint az aktív egyháztársadalmi és vallás erkölcsi nevelési tevékenységet folytató Sebe beszervezésének kérdése 1959 szeptemberében merült fel a belügyi hatóságok körében. Az ellene megfogalmazott vádak koncepcióis, avagy valós voltát nem tudjuk meghatározni, ugyanis Sebe azokat tagadta, a végeredményt tekintve azonban valószínűsíthető, hogy az együttműködést ő is a letartóztatás és a börtönbüntetés elkerülése végett vállalta magára.” (Pál János: *Unitárius egyházvezetés 1945–1965. Egy célcsoport metamorfózisa?* Magyar Kisebbség XVIII(2013). 1. 82–175. 118.)

³⁰ MUEKvGyLt.: II.A.45/2. UEKT. Ikt. sz. 961/1950.

Egyházban eddig ilyen még nem volt, de azt is szem előtt tartották, hogy egy iskola létrehozása és megszervezése alaposabb előkészületet igényel. A Főtanács tagjai első lépésben még csak tanfolyamban, rövid képzésben látták a gyors megoldást, ezért az Énekvezér-képesítő Bizottság kidolgozott egy új működési szabályzatot, amit mellékeltek jóváhagyásra. Ezenkívül tájékoztatták a Vallásügyi Osztályt, hogy akik vizsgára szerettek volna állni, azoknak elkezdték a felkészítőt. Ez a tanfolyam 9 személlyel megkezdődött – állt a miniszternek címzett jelentésben –, és ennek a próbatanfolyamnak tapasztalatai alapján fogják kidolgozni a tantárgyi terveket, amelyeket szintén felterjesztenek majd elfogadásra. Egy kántoriskola létrehozása mindenképpen a püspökség és a szakbizottság állandó gondja lesz, de a kényszerítő körülményekre való tekintettel, mármint az egyre sürgetőbb kántorhiány miatt, egyelőre maradnak a fent jelzett felkészítőknél. 1951. január 10-i beadványban hivatkoznak az előző levelükre, ismét kéri a Vizsgáztató Bizottság összetételére és ennek működési szabályzatára vonatkozó jóváhagyást. Ugyanakkor kéri a négy hónapos, két szakaszban (1951. január 20. – március 20. között, illetve valamikor ősszel), Kolozsváron tartandó tanfolyam engedélyezését.³¹ Itt mellékeltek a négy hónapra szóló tantárgyi tervet, a szabályzatot, valamint a résztvevők névsorát. A négy hónapig tartó tanfolyam tervezete 9 témakört tartalmazott különböző óraszámokkal. Ezek a következők voltak: 1. Zeneelmélet 32 óra; 2. Szolfézs és zenediktálás 32 óra; 3. Orgona 30 óra; 4. Hangszerelmélet és formatan. Zenetörténet, kórussszervezés és vezetés 16 óra; 5. A Román Népköztársasági Unitárius Egyház álláspontja a békeharcban³² 36 óra előadás + 16 óra szeminárium; 6. Liturgia 8 óra; 7. Jézus etikája 8 óra; 8. Az ember mint legértékesebb lény 8 óra; 9. Az unitárius egyház története és kánonja 16 óra.

A kultuszminisztérium 1952. január 9-én kelt válaszlevelében³³ fogadta el a tantárgyi terveket és a képzés első részének lebonyolítását. A folytatásról, a tanfolyamra jelentkezőkről egészen 1960-ig nincsenek adatok, dokumentumok.

1960–1970 között

A következő időszakról, az 1960–1967 közötti periódusról abból az 1968. február 16-án benyújtott jelentésből tudunk meg néhány információt, amelyet Sebe Ferenc előadó írt alá és adott át dr. Kiss Elek püspöknek. Ebben Sebe Ferenc fő tárgysorozati pontként az Énekvezérképző Vizsgabizottságba a zenei tárgyak kikérdezésére két zenei szakértő kijelölését/jóváhagyását

³¹ Uo. Ikt. sz. 17/1951.

³² A tantárgy a következő témaköröket tartalmazta: 1. A társadalmi rétegek és az osztályharc; 2. Különböző termelési módok; 3. A nagy októberi forradalom, a szocialista társadalom. Szovjetunió; 4. A szocializmus nagy tanítói: Marx, Engels, Lenin és Sztálin; 5. A kapitalizmus, a kapitalista kizsákmányolás; 6. Imperializmus, a kapitalizmus utolsó foka; 7. A gyarmatosított népek felszabadító harcai; 8. A Szovjetunió mint meghatározó tényező a népi demokráciák kialakulásában; 9. A felszabadulás utáni 6 év nagy megvalósításai; 10. A Román Nemzeti Párt mint vezető erő a Román Népköztársaságban; 11. A Román Népköztársaság Alkotmánya; 12. Hazafiság és nemzetközi proletarizmus. A nemzeti kérdés megoldása a Román Népköztársaságban. 13. A szovjet mezőgazdaság mint a világ legelőrehaladottabb mezőgazdasága; 14. A szocialista szövetkezetek szerepe és formái; 15. Az állami gazdaságok és a mezőgazdasági gépek, traktorok szerepe a szocializmus építésében; 16. Az első állami öt éves terv. A villamosítási terv; 17. A Román Népköztársaság rajonizálása mint a fejlődés garanciája; 18. A Néptanácsok szerepei és feladatai; 19. A Román Népköztársaság mint aktív tényező a békeharcban; 20. A Román Népköztársaság baráti kapcsolatai a népi demokratikus államokkal; 21. A demokratikus és antiimperialista tábor vezetője, Szovjetunió, a békeharcban. (Román nyelvről fordítás tőlem: K. N.)

³³ MUEKvGyLt.: II.A.45/2. 1952. jan. 9.

kéri. Minden egyéb dokumentum hiányában ez az összefoglaló ad néhány támpontot, hogy mi is történhetett az Énekvezérképző Vizsgabizottság tevékenységét illetően az elmúlt hét évben. Az előadó szerepe és tevékenységének fő célja – meglátásom szerint – alapvetően a vizsga szabályszerű megszervezésének és lebonyolításának vizsgálata. Sebe Ferenc többször is említi jelentésében a *Szabályzatot*, mely szerint minden alkalommal a püspökségnek legalább két személyt *megbízattal* kell *kijelölnie* a vizsgáztató bizottságba a zenei tárgyak kikérdezésére. Az 1960-, 1961-, 1964-ben megszervezett vizsgán három *megbízott* neve szerepel: Péterffy Gyula,³⁴ Erdős Mihály³⁵ és Kiss Károly,³⁶ viszont 1966-ban csupán egy személyt, Kiss Károlyt nevezték

³⁴ Péterffy Gyula 1909. június 7-én született Torokcón. 1933-ban végezte el a kolozsvári Zeneakadémiát, és ugyanabban az évben ki is nevezik a székelykeresztúri Orbán Balázs Unitárius Főgimnáziumba zenetanárnak. Itt a tanító-képzősöknek karvezetést és orgonajátékot tanít. 1944–45 között orosz fogságba kerül, majd 1946-tól 1948-ig ismét zenetanár Székelykeresztúron. Az 1948-as államosítást követően a zeneoktatást törlik a tantárgyak sorából, így egy évig fizikát, természetrajzot, matematikát, tornát, szépírást oktat. 1948. decemberében dr. Kiss Elek püspök felkéri az újonnan alakult Egyetemi fokú Teológián a liturgiai és ének-zenei tárgyak oktatására (1338/1948. UEKT). 1950–54 között az unitárius énekvezérképző tanfolyamok vezetője. 1959-ben a Teológiák egyesítésével pár hónapig munka nélkül maradt. 1961-ben korrepetitor és zongoratanár Guttmann Mihály zeneiskolájában. 1968-ban betegnyugdíjazták, majd 1969 és 1973 között helyettesítő tanár végző nyugdíjazásáig. 1979-ben súlyos betegnek halt meg. Életrajzát lásd bővebben a János Zsigmond Unitárius Kollégium honlapján. – Online: <http://www.janoszsigmond.ro/hu/diakelet/peterffy-gyula-korus/2-content/200-peterffy-gyula>. Utolsó megtekintés: 2020.02.14.

Péterffy Gyula halálának 25. évfordulóján Guttmann Mihály *Péterffy Gyula emlékére* című írásában idézi fel a szeretett és mélyen tisztelt kollégával való kapcsolatát, közös tevékenységüket, találkozásait. Unitárius Közlöny LXXIV(2004). 2. 6–7.

A kolozsvári János Zsigmond Unitárius Kollégiumban 2009. március 22-én ünnepelték születésének 100., halálának 30. évfordulóját. A Péterffy Gyula nevet viselő kollégiumi kórus kegyelettel, tisztelettel emlékezett meg a lelkes zenetanárról. Ez alkalomból zászlóavatásra is sor került, melyet unokája, Péterffy Miklós műépítész tervezett. Az eseményről az intézet igazgatója, Popa Márta számolt be a Szabadság online újság Kult-Túra rovatában. Online: http://archivum2.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/22964?fbclid=IwAR3J84hy3Uou47tk5iDooy4gfJQ4_Wyos6MRYChDIJAygr8sqcdrdNqQ2s. Utolsó megtekintés: 2020.02.06.

³⁵ Erdős Mihályt aranyosszentmihályi nyugalmazott kántorként említi Kecskés Gyöngyvér unitárius kántornő a vele készített interjúbán (az interjút készítette Kicsi Noémi 2019. szeptember 11-én). Kecskés Gyöngyvér 1960-ban szerezte kántori oklevelét. A település nevei Aranyosszentmihály/Alsófelsőszentmihály/Tordaszentmihály/Szentmihály (Kolozs megye). Románul: Mihai Viteazu, régebben: Sânmihaiu.

A MUEKGyLt-ban található törzskönyve alapján a következő életrajzi adatokat tudtuk rekonstruálni: Erdős Mihály 1885. április 25-én született ismeretlen helyen. Első feleségével, az unitárius Katona Zsuzsannával 1907-ben kötött házasságot, aki 1889. március 1-én született, halálának időpontja ismeretlen. Ebből a házasságból egy fiúk született, Mihály, 1913. június 28-án. Második felesége, Kolozsvári Róza reformátusból unitárius vallásra áttért nő 1890. június 2-án született. Ennek a lánya Gyulai Erzsébet. (MUEKGyLt: Nyugdíjintézeti törzskönyv.) Harmadik felesége Koszta Vilma volt, akire az 1960-ban Kolozsváron kántorképzős Kecskés Gyöngyvér úgy emlékszik, mint 35 éves körüli nőre, és aki szeretettel viselte gondját az akkor 79 éves „kántor bácsinak”. Kántortanítói/kántori állomáshelyei a Keresztény Magvető (1905. 6 sz. 309; 1912. 6 sz. 331) és az Unitárius Közlöny (1916. 7 sz.; 1925. 3 sz.; 1947. 2 sz.) alapján: 1905-ben kinevezik Csehétfalvára kántortanítónak, majd 1912-ben az állami tanítók kinevezik kántornak Nagyajtára. 1914-től részt vesz az első világháborúban, a 82. gyalogezredben az oroszok ellen harcol, bal kézfejét átlőtték, de több műtét után harcéri szolgálatra ismét alkalmasnak találták. Eközben Nagyszebenben szanitéc volt, irodai szolgálatot teljesített, majd visszaküldték a harcterre. 1925-ben Nagyajtáról Tordára helyezték énekvezér-tanítónak, előbbiek „fájljalták” távozását, utóbbiak „büszkén mondták magukénak” az „egyházias ürületű”, „önzetlen munkás”, „komoly kötelességtudással és jó modorral” rendelkező kántortanítót. 1947. január 26-án „megható istentisztelet és búcsúest keretében távozott gyülekezetétől”, Tordától. Élete során az egyházban több tisztséget is vállalt: nevelésügyi bizottsági előadó a tordaaranyosi fiókegyeletben, a Dávid Ferenc Egyeletben világi elnök (1933), dalosnőnepek díjazott karnagya (1928). az unitárius énekeskönyv 111. számú énekének dalszerzője.

³⁶ A vargyasi születésű Kiss Károly iskolaigazgató-kántortanító emlékiratait unokája, Kálnoki Kiss Sándor (1936) budapesti nyugalmazott mérnök szerkesztette köteté *Ha meghalok, csillag leszek... Kiss Károly kántortanító emlékirata (1889–1975)* címmel, felelős kiadója Sztankovits Zsuzsanna. A könyvet Budapesten, 2019-ben adta ki a család (unokái) korlátozott példányszámban a rokonok, ismerősök részére, kereskedelmi forgalomba nem került – tudtam meg Ilkei

ki, aki abban az évben csak erre az egy esetre kapott megbízatást. A következő alkalomra, hogy elkerüljék a hasonló eseteket, Sebe Ferenc az 1968-as évre a püspöktől két személy kinevezését kéri. Kiss Károly 1961-től nemcsak az énekvezérek, hanem a lelkészek képesítő vizsgáján is kinevezett bizottsági tag volt.

A szabályok szigorú betartása/betartatása és az előírászerű ügyvitel mellett a dokumentumból az is kiderül, hogy ebben az időszakban hány személy szerzett énekvezéri oklevelet: az 1961-ben megszervezett februári vizsgán 1 személy, a márciusin 11 személy, 1964-ben 1 személy, 1966-ban 2 személy tett vizsgát az Énekvezérképző Vizsgáztató Bizottság tagjai előtt. 1961–1967 között összesen 15 személy szerzett énekvezéri oklevelet. 1964-ben a vizsgázók között ott találjuk Erdős Mihály feleségét is, született Koszta Etelkát. Sebe Ferencnek fontos volt kiemelnie Erdős Mihály „személyes kérését”, hogy ő vizsgáztathassa feleségét. Ez a kiemelés értéktétel is egyben, mert bár a kérés humánus magyarázatára több feltételezésünk lehet, nem volt szabályszerű. A Bizottság vizsgáztatói csupán esetről-esetre kaptak kinevezést a tisztség betöltéséhez, illetve a tanfolyam vezetéséhez, ezért a velük való állandó konzultáció kérdése nem merült fel az unitárius egyház zenei életére vonatkozólag, sem a kántorképzés, sem a lelkészek zenei képzése kapcsán. 1968-ban Sebe Ferenc javaslatára az 1968. évre tervezett tanfolyam vezetését Gál Gyuláné sz. Péterffy Annára³⁷ (a továbbiakban Gál Anna) bízták, bizottsági tagként pedig Kiss Károlyt nevezték ki.

Árpád varyyasi unitárius lelképásztortól. Kisgyörgy Zoltán újságcikke szerint a kötetet Varyason mutatták be 2019 tavaszán, a kántortanító születésének 130-ik évfordulóján. A kiadványt egy olyan CD-melléklet gazdagít, amelyen Kiss Károly zenekari kísérettel kedvenc nép- és műdalai hallhatók, többek között a kötet címadó éneke is. Ezeket a felvételeket még Kolozsváron 1967-ben, 78 éves korában énekelte és rögzíttette orsós szalagra a kántortanító emlékül, „szíve őszinte szeretetével” a varyyasiaknak. A digitalizált korabeli felvételeket dédunokái mentették meg az utókor számára. Kiss Károly síremléke a kolozsvári Házsongárdi temetőben található. (Kisgyörgy Zoltán: *Varyyasi mementó. Háromszék Független Napilap. XXXI(2019). 8666. 2.*)

Kiss Károly életrajzának rövid összefoglalója emlékiratai alapján: 1889. április 5-én született Varyason Kiss Tamás unitárius kántortanító és Vaska Ilona kilencedik gyermekeként. Elemi iskoláit 5. osztályig a varyyasi egyházi iskolában végezte, majd még négy évet a hosszúfalui Állami Polgári iskolában tanult. 1904–1908 között a kolozsvári Állami Tanítóképzőben megszerezte tanítói oklevelét. 1908-ban a varyyasi Unitárius Egyházközségben megválasztott kántortanító, 1909 márciusától állami tanító, ugyanez év májusától pedig gyülekezeti – püspök által kinevezett – énekvezér is egyben. 1913-ban feleségül vette Osváth Erzsébetet, három gyermekük született: Erzsébet, Zoltán és Margit. 1920–1940 között megszervezte és vezette a varyyasi Dalárdát, a Gazdakör jegyzője volt, megújította és vezette a Dávid Ferenc Ifjúsági Egyesületet. 1920-tól a varyyasi Unitárius Egyházközség felekezeti iskolájának igazgató-tanítója 1931-ig, mellékállásban pedig, szintén ebben az időintervallumban, könyvelő és pénztáros volt Bodor Ferenc varyyasi fakitermelő és fakereskedő vállalatánál. 1934–1940 között a varyyasi állami iskola magyar tagozatának tanítója. 1940-től Kolozsvárra kérte kinevezését, ahol 1946-ig, nyugdíjazásáig a Horea utcai iskola tanítója, 1942-től pedig igazgatója is volt. 1946-ban a kolozsvári polgári iskolában tanított, 1947 őszén három hónapig a fogyasztási szövetkezet pénztárosaként dolgozott, emellett októbertől a kolozsvári 24. számú iskola tanítója, majd decembertől a Kolozsvári Unitárius Egyházközség adminisztrátora is. 1950-től a 4-es, 1952-től a 23-as számú kolozsvári iskolában tanított, 1953-tól ismét a 4-esben folytatta. 1956-ban a Drumul Nou szövetkezet vattagyárában volt vezető, végül 1957-ben ténylegesen nyugdíjba vonult. 1971-ben írta meg emlékiratát. 86 éves korában 1975. november 26-án hunyt el Kolozsváron. (= Kálnoki-Kis Sándor szerk.: *Ha meghalok, csillag leszek... Kiss Károly kántortanító emlékirata (1889–1975)*. Kiadták Kiss Károly unokái. Bp. 2019.)

³⁷ Gál sz. Péterffy Anna (Nutka) Torockón született 1911-ben a torockói igazgató-tanító-kantor harmadik gyermekeként. Nagyobbik bátyja Péterffy Gyula volt. A kottaolvasást szüleitől tanulta. 1932-ben férjhez ment Gál Gyula (1900–1987) torockószentgyörgyi unitárius lelkészhez. „Első ténykedése a Nőegylet megalakítása volt és ennek keretében a dalárda megszervezése. Harminc évig vezette a torockószentgyörgyi kórust. A kántorságot a bécsi döntés után vállalta el, miután sógora, Gál Dezső kantor Észak-Erdélybe menekült. 20 évig volt az egyházközség kántora, hittanórákon az éneket ő tanította. Férje nyugdíjazása után Tordán, majd 1962-től Kolozsváron volt énekvezér. 1971-ben, autóbalesetben hunyt el.” Részlet unokája, Zilahi Csaba villámposztán küldött leveléből. Ezúton is köszönöm Zilahi

Az 1967. év végétől 1968. év februárjáig zajló tanfolyam szervezése egy évvel korábban, már 1966-ban elkezdődött egy olyan engedélykéréssel, mely a bukaresti Vállásügyi Osztálynak címzett három hónapos felkészítésről szólt. A tanfolyam kizárólag zeneelmélet, összhangzattan és orgona oktatásra kért engedélyt, közölve a résztvevők pontos névsorát, lakcímét, végzettségét, valamint az oktatást vállaló személy adatait, elérhetőségét.³⁸ 1967. február 18-án Sebe Ferenc jelentette az Egyházkerületi Tanácsnak, hogy Alexa Augustin tartományi titkár-meghatalmazott szóbeli engedélyt adott az áprilisi tanfolyam megtartására.³⁹ Sebe Ferenc erre a telefonbeszélgetésre és engedélyre hivatkozva kérte a Vállásügyi Osztályt, tekintettel arra, hogy a résztvevők nem hiányozhatnak a tavaszi mezei munkákról, halaszthassák el a tanfolyamot novemberre.⁴⁰ Az engedélyt telefonon közölt 1144/1967 iktatószámmal a tartományi titkár megadta. A püspökség ezután hosszas levelezésbe kezdett az érintett gyülekezetek lelkipásztoraival, a részt venni szándékozókkal, a tanfolyam vezetőivel. A tanfolyam szervezésének kezdeti szakaszában legtöbb 8-10 személy és legfeljebb 30. életévét betöltött résztvevő jelentkezéséhez kötötték indulásának feltételét.⁴¹ Sebe Ferenc időközben megbeszélést folytatott Gál Annával, aki kérte az egyházi vezetőséget, hogy tekintsen el személyétől, és próbáljon valaki megfelelőbbet találni erre az intenzív és teljes odaadást kívánó munkára. Jelentős személyi és családi nehézségei miatt ugyanis csak végső esetben tudja elvállalni a tanfolyam vezetését. Maga helyett a volt segesvári énekvezért, Nagy Margitot és Kiss Károly nyugdíjas kántortanítót javasolja.⁴² Hogy mivel győzte meg Sebe Ferenc, nem tudni, de Gál Anna végül elfogadta a képzés vezetését. Az espereseknek szóló felhívásban közzétették a tanfolyamon való részvétel feltételeit, ugyanakkor kérték a múlt évről elmaradt jelentkezőket,⁴³ újítsák meg kérésüket. Az eredetileg januártól áprilisig tervezett tanfolyamot novembertől – a karácsonyi szünet kivételével – februárig bonnyolították le. Az előre nem látható okok miatt (betegség, műtét) kevesebb személlyel ugyan, de 1967. november 1-jén megkezdték az oktatást.⁴⁴ A 6 résztvevő közül 4 személy részére – két személy kolozsvári volt – szállást a református teológia bentlakásaiban és az unitárius egyház tanácstermében biztosítottak, igény szerint pedig étkezési lehetőséget a konviktusban. Az UEKT a nem kolozsvári lakcímmel rendelkezőknek igazolásokat bocsátott ki, amellyel a hallgató a

Csaba unokának, Gál Barna fiának, Gál Endre unokaöccsnek az információkat. Életrajzát lásd bővebben: Zilahiné Gál Zsófia: *Gál Gyuláné Péterffy Nutka (1911–1971)*. Nők Világa. Az Unitárius Nők Országos Szövetségének Lapja. Kvár, 2004. Karácsony. 13–17.

³⁸ MUEKvGyLt.: II.A. 45/2. UEKT. 760/1967. ikt. sz. leirata.

³⁹ Uo. Szám nélkül. 1967. február 18. Sebe Ferenc jelentése az UEKT-nak. Ezt az információt megerősíti az UEKT. 395/1967. Ikt. Sz. leirata az Elnökségnek és Gál Gyulánénak címezve.

⁴⁰ Uo. UEKT. 393/1967. ikt. sz. leirata.

⁴¹ Uo. UEKT. 1471/1967. ikt.sz. leirata.

⁴² Uo. Szám nélkül. 1967. szeptember 21. Sebe Ferenc jelentése az UEKT-nak.

⁴³ „Az elmúlt évben Bencze Béla homoródkeményfalvi 27 éves, Csép Gyula bágyoni 33 éves, Halmágyi Ferenc tordátfalvi 25 éves, Szabó Mihály homoródmácsi 46 éves és Székely Zsigmond tordai 30 éves afiai jelentkeztek a tanfolyamra.” UEKT. 579/1967.

⁴⁴ „Az 1967. november 6-án kezdődő énekvezérképző tanfolyamra jelentkezettek névsora: 1. Andrásai Sarolt Oklándról, született 1941.VIII.30. Kolozsvárt, végzettsége érettségi és p.ü. technikum, foglalkozása háztartásbeli; 2. Csép Gyula Bágyonból, sz. 1933.XII.8., V. elemi osztály, földműves; 3. Fekete Éva Nyárádgálfalváról, operáció miatt visszalépett; 4. Halmágyi S. Ferenc Tordátfalváról, sz. 1945.IV.26, IV. elemi osztály, földműves, 5. Kibédi Ibolya Abásfalváról, sz. 1945.VI.22. Lécfalván, XI. osztály, háztartásbeli; 6. Rostás Dénesné Kolozsvárról, sz. 1913.VIII.4. Kadácson, IV. polg. isk., háztartásbeli; 7. Szabó Mihály Homoródmácsról, sz. 1917.II.3., VII. elemi osztály, földműves.” (MUEKvGyLt II.A. 45/2. 30.) A bukaresti központi szervek egyéb információkra is kíváncsiak voltak, mint például a társadalmi eredet. Ilyeneket találunk a jelentésben, mint „mic burghez” – kispolgár, „járán mijlocas” – középparaszt eredet.

Lakosságnyilvántartó Hivatalban ideiglenes lakhatási engedélyét kellett kérje.⁴⁵ A román nyelvű igazolások mellett egy román nyelvre lefordított Jegyzőkönyv is található, amelyet az Unitárius Egyház Énekvezérképesítő Bizottságának 1967. november 25-én tartott ülésén vettek fel. Jelen vannak: dr. Kiss Elek püspök-elnök, dr. Kovács Lajos, dr. Bende Béla, Rostás Dénes,⁴⁶ Sebe Ferenc, Kiss Károly és dr. Erdő János tagok. A gyűlés célja a tanfolyammal kapcsolatos intézkedések „foganatosítása”. A dokumentum alapján megállapítható, hogy a hallgatók szigorú ellenőrzés alatt vettek részt a tanfolyamon. A két kolozsvári női személy közül egyet dr. Kiss Elek püspök látott vendégül (véltetően Andrásai Saroltot),⁴⁷ a bentlakás 14. és 16.-os szobájában lakók felügyeletével és a rendszeres tanulás követésével Sebe Ferencet bízták meg.⁴⁸

Ezeket a három, illetve négy hónapos tanfolyamokat a gyülekezeti igényeknek megfelelően szervezték. A helyi lelkészek kántorigényüket jelezve a püspökségnek, időnként sürgették a képzést, máskor pedig a püspökség szorgalmazta a kántorjelöltek felkutatását. Elég jelentkezővel megtartották, ellenkező esetben akár évekre is elnapolták a tanfolyamot. A helyi lelképásztorok mint kapcsolattartók a püspökség és az alkalmazottaik között részt vettek a toborzásban, akár kötelezhették, jobb esetben csak felhívták a figyelmet a lehetőségre azok számára, akik még nem rendelkeztek énekvezéri/kántori oklevéllel. A püspökség többször is felszólította azokat a lelkészeket, akiknek felesége még nem kántorvizsgázott, de már gyakorló kántorok, „hassanak oda”, szorgalmazták a tiszteletes asszonyok tanfolyamra jelentkezését. Az énekvezérképző megbízott oktatója a harmadik hónap lejártá után kiértékelte a hallgatók előmenetelét, felkészültségét, és javaslatot tett arról, hogy állhatnak-e vagy sem az egyházkerületi kántorvizsgára.

Gál Anna énekvezér, a kolozsvári tanfolyam előadója 1968. március hó 15-én a püspökségre a következőket „jelenti”: „Az előadás 1967. dec. 15-től 1968. jan. 3-ig, az ünnepekre való tekintettel szünetelt. Ettől eltekintve, a szombat délutánt és a vasárnapot kivéve mindennap délelőtt és délután is előadást, illetve gyakorlati órákat tartottam a hallgatókkal, naponta átlag 5-6 órát, amiről rendes jelenléti és haladási naplót vezettem. A tanfolyam alatt összesen 470 órát tartottam. Zeneelméletből, valamint ének és zene gyakorlatból az előírt anyagot elvégeztük. A tanfolyamon a hallgatók szorgalmasan, nagy érdeklődéssel és remélhetőleg eredményesen vettek részt. Általában igen jó közszellem alakult ki a hallgatók közt, és valamennyien jó egyházas érzésről tettek bizonyosságot. A tanfolyam ideje alatt részt vettek minden istentiszteleten és minden bibliaórán. A kimutatásban kezdőnek minősítettem mindenik hallgatót, habár Szabó Mihály homoródalmási és Pál Ákos székyderzsi afiai már évek óta gyakorló énekvezérek. Azonban a kottaolvasásban és az ujjrakásban az egészen kezdőkkel sem tudják felvenni a versenyt, magas életkoruk miatt.

Javasolom, hogy mind a hat hallgatót bocsássuk vizsgára. Vegyük azonban tekintetbe az elbírálásnál, hogy aki már 50 év körül van, annak sokkal nagyobb erőfeszítés kell az újjgyakorlatok

⁴⁵ MUEKvGyLt.:II.A.45/2. 1666/1967; 1667/1967; 1668/1967; 1669/1967. Az igazolásokban 5 hónapra adtak indoklást a Kolozsváron tartózkodásra. Ottlétük célja a Vállásügyi Osztályon jóváhagyott tanfolyamon való részvétel. A pontos laccím mellett a bentlakási szobaszámot is feltüntették.

⁴⁶ Rostás Dénes felesége, Rostás Tar Ilona (sz. Kadács, 1913) is részt vesz a tanfolyamon. Kolozsvári lakosok. (MUEKvGyLt.:II.A.45/2. 47/1967.)

⁴⁷ Andrásai Sarolt, Andrásai György oklándi lelkész felesége Kolozsváron született. (Unitárius Lelkeszi Hivatal Oklánd. lkt.sz. 71/1967.)

⁴⁸ MUEKvGyLt.:II.A.45/2. 58/1967. Jegyzőkönyv.

elsajátítására, mint egy fiatalnak. A jövőre nézve pedig hangsúlyozottan javasolom, hogy csak 30 éven aluli jelentkezők vehessenek részt az énekvezérképző tanfolyamon.

Tisztelettel kérem jelentésem tudomásul vételét.⁴⁹

Az énekvezérképző bizonyítványon öt vizsga eredménye állt: 1. Zenei ismeretek; 2. Egyházi ének; 3. Orgona-harmónium; 4. Egyházszertartás; 5. Általános ismeretek a Biblia, a hit és erkölcsstan, egyháztörténelem, egyházközigazgatás és valláserkölcsei nevelés köréből tárgyak. Az oklevelet tíz személy aláírása hitelesítette: az énekvezérképesítő bizottság elnöke dr. Kiss Elek püspök, a bizottság jegyzője dr. Erdő János, a bizottság tagjai dr. Kovács Lajos, Sigmond József, Szabó Árpád, Kiss Károly, Márkos Albert, Gál Anna, dr. Bende Béla, Sebe Ferenc.

1970–1978 között

Az 1971-ben szervezett tanfolyam vezetésére Péterffy Gyulát kérte fel a püspökség, aki el is vállalta a felkészítést bizonyos feltételek mellett. A tanfolyam időpontját az 1971. november 1-je és 1972. március 1-je közötti időszakra javasolta Péterffy, viszont a résztvevők létszámával kapcsolatban ragaszkodott ahhoz, hogy az ne legyen több 8 főnél. A tanfolyam óradíját hat résztvevő esetén személyenként havi 200 lejben, nyolc résztvevővel pedig 180 lejben állapították meg. A Teológiai Intézet konviktusában az étkezés díja havonként 475 lej vagy napi díja 14 lej volt személyenként. Az elszállásolást az intézet bentlakásaiban, a tetemes egyéb kiadásokra való tekintettel, díjtalannak javasolta Péterffy Gyula. Az eredményes munka biztosítására még két harmóniumot kért a püspökségtől.⁵⁰

Az 1971 júniusában elkezdett szervezés – a kiküldött felhívások és körlevelek – mellett szeptemberben szomorúan veszik tudomásul, hogy „az egyházközből egyetlen jelentkező sem érkezett be”. Elkeserítő volt azért is, mert az alkalmazott énekvezérek közül nagyon sokan képesítés nélkül dolgoztak – jegyzi meg az egyik toborzólevélben. Ismét felszólítják azokat a tehetősebb egyházközségeket, ahol nincsenek képzett énekvezérek, hogy gondoskodjanak „alkalmas ifjakkal a tanfolyamra való felküldéséről”.⁵¹ Decemberben az eredménytelen felhívásokra való tekintettel és a Péterffy Gyulát ért autóbaleset miatt,⁵² amiből nem gyógyult fel teljes mértékben, meghozzák a döntést, hogy a tanfolyam egyelőre nem rendezhető meg.⁵³

Időközben az Énekvezérképző Bizottság napirenden tartja a tanfolyam szervezésének ügyét, de 1972–1973-as évre is csupán egy jelentkező akad, ezért ebben az évben sem tartják meg a képzést. Ismét hangot adnak véleményüknek, hogy „nem fogadható el az az állapot sem, hogy számos képzetlen énekvezér működik ideiglenes jelleggel. Ez a jelleg azonban éveket, sőt évtizedekig tart. Ezek között szerepel több lelkesné is, akik nem igyekeznek letenni az énekvezérképesítő vizsgát.”⁵⁴

1973-ban már több reménységgel néznek az év vége felé, mert tudomásuk van arról, hogy több gyülekezetből is készülnek a tanfolyamon való részvételtre, tudniillik Szentábrahám,

⁴⁹ MUEKvGyLt.:II.A.45/2. 28/1968.

⁵⁰ Uo. 11/1971.

⁵¹ Uo. Kivonat elnökségi ülésről. 1117/1971. UEKT. 1971. szeptember 30.

⁵² Megj: Péterffy Gyula húga, Gál Anna 1971-ben autóbalesetben elhunyt.

⁵³ Uo. Kivonat elnökségi ülésről. 1971. december 2.

⁵⁴ Uo. Kivonat elnökségi ülésről. 1287/1972.UEKT. 1972. október 5.

Felsőrákos, Rava, Csegez, Homoródalmás, Énlaka, Tarcsafalva, Kobátfalva, Oklánd, Aranyosrákos, Magyaroszvát egyházközségekből akadtak jelentkezők. Egy nyolcszemélyes névsor jelzi az 1973. november 1-je és 1974. március 1-je között megszervezendő képzésre jelentkezőket, viszont további adatunk nincs arról, hogy valójában hányan végezték el, és szereztek bizonyítványt, vagy volt-e egyáltalán szervezve énekvezérképesítő vizsga.

1974-ben összesen két személy jelentkezéséről (Bözödről és Ürmösről) tájékoztatott az egyházköri előadó, akik felkészítését csak magánúton, nem hivatalos úton tudták vállalni, viszont ennek költségei már 1000-1200 lejre rúgtak a négy hónap alatt. A bözödi jelentkező (véltetően tiszteletes asszony a nevéből ítélve) ilyen feltételek mellett is kitartott volna döntése mellett, ha az ürmösi kolléga is részt vesz a képzésen. Az ürmösi, 40 év körüli családos férfi, gyári munkás lévén, a szerződése felbontására várva, minden esetben, egyedül is hajlandó lett volna elvégezni a tanfolyamot. A püspökség elismeréssel nyugtázva az elhatározásukat, december 1-jére tervezte a felkészítést – írják a Bözödi Egyházközségnek címzett, dr. Kovács Lajos püspök és Sebe Ferenc előadó által aláírt levélben.⁵⁵ Egy másik levélből, a következő év tavaszán kiderült, hogy végül ez is elmaradt a kevés jelentkező miatt, ugyanakkor az ürmösi kántorjelölt kérte, hogy a vizsgára felkészülés anyagát, a tájékoztatót lennének szívesek neki megküldeni, mert a kolozsvári költségeket nem tudja megengedni magának, ezért közelebb, Brassóban készülne fel a vizsgára.

1975-ben is két érdeklődő akadt, de az előadó sajnálattal jelentette az espereseknek, hogy ilyen körülmények között tanfolyamot nem szerveznek, ellenben az arra vállalkozók magánúton készülhetnek az énekvezérképesítő vizsga letételére.⁵⁶

1976-ban „megfontolás tárgyává” tették, hogy egyáltalán „megrendeztessék-e az énekvezérképző tanfolyam”. Az utolsó jelentkezőről a magyarsárosi Unitárius Egyházközség Lelkeszi Hivatalából kelt levélből értesülünk: „Főtisztelendő Egyházi Képviselő Tanács! Rég vártuk az időt, amikor mi is küldhetünk egy önként jelentkezőt énekvezéri felkészítőre. Jó unitárius család gyermeke. Apja: P. N. J., anyja B. A. Az előkészítőre jelentkező Zs. lányuk a kisebbik. Faipari szakmában dolgozik. Vezetőivel sikerült elintézni (Dicsőszentmártonban), hogy ez időre fizetés nélküli szabadságot kapjon. Saját költségén akar képesítő vizsgát, illetve oklevelet szerezni. A szülői önértékelés tiltakozik az ellen, hogy valaha is valaki feltudná, hogy az egyházközség taníttatta. Tisztelettel kérem jelentkezési kérvényének az elfogadását s egyben arról is értesíteni, hogy milyen okmányokat kell beszereznie. Magyarsáros, 1976. október 20. Atyafiságos tisztelettel: aláírás olvashatatlan lelkész.”⁵⁷

Az énekvezérképző tanfolyam utolsó előtti levéltári dokumentuma az az elismervény, amelyel Péterffy Gyula nyugdíjas zenetanártól átveszik az irattárba való elhelyezés és a jövőbeni esetleges felhasználás céljából 5 példányban a *Zeneelmélet énekvezérképző tanfolyam részére* című kurzust. Az utolsó pedig a Péterffy Gyula főtanácsai tagnak címzett levél, melyben dr. Kovács Lajos püspök és Sebe Ferenc előadó őszinte elismerésüket fejezik ki „azért a lankadatlan gondoskodásért, nem utolsósorban szakértelméért és gyakorlati útmutatásaiért, amelyek által eredményesen járult hozzá egyházi énekkultúránk, lelkészeink és énekvezéreink képzésének emelésében, illetve biztosításában”.

⁵⁵ Uo. 1379/1974. UEKT 1974. nov. 18.

⁵⁶ MUEKvGyLt.:II.A.45/2. 1208/1975. UEKT. 1975. okt. 16.

⁵⁷ Uo. Ikt. Sz. 80/1976. Magyarsárosi Unitárius Egyházközség Lelkeszi Hivatala. 1976. okt. 20.

Interjúk, egyéb források összevetése a levéltári dokumentumokkal

Az 1948-as államosítást követően az átszervezett felekezeti főgimnáziumok helyét átvevő liceumokban a zeneoktatást mint tárgyat is megszüntették. A székelykeresztúri Orbán Balázs Unitárius Főgimnázium zenetanára, az orosz fogságból hazatért és 33 kilóra fogyott Péterffy Gyula,⁵⁸ többé már nem zenét, hanem matematikát, fizikát, tornát, szépírást⁵⁹ tanított azoknak a tanítóképzős diákoknak, akik addig unitárius harmónium- és orgonajátékot is tanultak a pedagógiai tárgyak mellett. Dr. Kiss Elek püspök 1948. december 15-én keltezett felkérésére Péterffy elfogadta az újonnan alakult Egyetemi Fokú Teológián a liturgia és ének-zenei tárgyak tanítását, így Kolozsvárra kerülve családjával együtt az unitárius egyházi zene szolgálatába szegődik élete végéig. A lelkészek zenei felkészítése mellett átvette az énekvezérek szakirányítását is. Neki köszönhető részben az énekvezérképző tanfolyamok szellemi irányítása, ő biztosította a szakértelmi háttérrel a tanfolyamok megszűntéig. Munkatársakként ott voltak még Gál Anna énekvezér, Kiss Károly nyugdíjas kántortanító, Erdős Mihály nyugdíjas karnagy-énekvezér, akik felváltva vettek részt mind az énekvezérképző vizsgákon, mind a tanfolyami oktatáson egyaránt.

Péterffy Gyula, valamint néhány tanfolyamot végzett kántor nevével a nyárádszentmártoni Historia Domus következő bejegyzésében találkozhatunk Simó Attila unitárius lelkész tollából: „A felekezeti iskolák 1948-ban történt államosításával az énekvezér-tanítók állami tanítókká váltak. Idegenbe helyezték őket. A munkatársak nélkül maradt lelkész kiválasztott 3 jó hangú énekes férfit. Buzaházáról Nagy Samut, Csikfalváról Dénes Lajost, Jobbágyfalváról Májai Zsigmondot. Megismertette velük a kottát és a hangszerek billentyűit. A földműveléshez szokott ujjak nehezen engedelmeskedtek. Ekkor jött segítségül a Főtiszt. Egyházközségi Tanács. Péterffy Gyula zenetanár vezetésével beindította az énekvezérképző tanfolyamot Kolozsvárott. Három tél tanfolyamai után kottista énekvezéreket nyertünk. Közülük Nagy Samu fizetés nélkül szolgált Buzaházán 1982-ben bekövetkezett haláláig. Dénes Lajos szintén 1984-ben bekövetkezett haláláig szolgált kisebb megszakításokkal. Májai Zsigmond, aki fizetésének nagy részét rendszeresen visszaadta a jobbágyfalvi gyülekezetnek, mai napig szolgál. Ez az említett 3 férfiú akkor jött a gyülekezet segítségére, amikor az a legnagyobb történelmi változásokat élte át.”⁶⁰

1967–1978 között a meglévő iratok szerint összesen 20 kántorjelölt adta be kérését, igényét az unitárius püspökségre a tanfolyam elvégzésére. Ebből 13 személy nyolc osztályt, illetve nyolc osztálynál kevesebbet végzett, és 7 személy érettségizett. A 13 nyolc osztályt végzett személy között földműveseket, gyári munkásokat, szabót is találunk. Átlagéletkoruk 40–45 év körüli, a legfiatalabb 27 éves, a legidősebb pedig 54 éves. A nehéz, mezei munkához szokott, lemerevedett ujjakat nehezen lehetett a gyors váltásra rábírní, akiknek viszont már gyakorlatuk volt, azoknak a rögzült rossz ujjrend okozott gondot a kottából való játszás során.

A tanfolyam időtartama változott, hol három, hol négy hónapos felkészítésről szóltak a dokumentumok. Gál Anna tanfolyami oktató a 470 megtartott óra utáni kiértékelésében rezignáltan vette tudomásul, hogy az idősebb résztvevőknél jobb eredményre nem lehet számítani, de a fiatalabb, kezdő

⁵⁸ A Kolozsvári János Zsigmond Unitárius Kollégium honlapján dr. Szabó Árpád unitárius püspök foglalta össze Péterffy Gyula családi és életrajzi adatait. A kollégium kórusa az ő nevét viseli. Online: <http://www.janoszsigmond.ro/hu/diakelet/peterffy-gyula-korus/2-content/200-peterffy-gyula>. Utolsó megtekintés: 2020. 01. 30.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Simó Attila: *Nyárádszentmárton lelképásztorai*. Közzéteszi Demeter József református lelkész. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. V. 1–2. 35–78. 70.

kántorokkal is nehéz a haladás. A vizsgáztató bizottságot is arra kérte jelentésében, hogy legyenek tekintettel a vizsgázók életkorára (átlag életkor 50 év), mert az adott helyzetben a maximumot hozták ki magukból. Ettől függetlenül ezekre a kurzusokra a jó közhangulat, az „egyházias szellem” volt a jellemző, a résztvevők szorgalmasak és igyekvők, minden istentiszteleten és bibliaórán részt vettek.

A Kecskés Gyöngyvér⁶¹ unitárius kántornővel készített interjúból kiderült, hogy a viszonylag rövid ideig tartó tanfolyamokon életre szóló barátságokat alakítottak ki. Az 1961 tavaszán végződő tanfolyamon 11 személy vett részt Erdős Mihály nyugdíjas kántor vezetése alatt, többek között Kecskés Gyöngyvér is. A beszélgetés során, noha nagyon sok részletre nem emlékezett az énekvezérképző tanfolyamon történetekből, az is kiderült, hogy a tantárgyi struktúrában felsorolt és legtöbb óraszámmal szereplő (36 óra előadás és 16 óra szeminárium a három hónap alatt) *A Román Népköztársasági Unitárius Egyház álláspontja a békeharcban* tantárgyat gyakorlatilag nem tartották meg. Az ideológiai fekéscsízító csupán a képzés jóváhagyása miatt került be az oktatandó tárgyak közé. Hogy ezen órák megtartásának ellenőrzése megtörtént-e, volt-e valamilyen következménye, ezekből az iratokból nem derült ki.

Összegzés

Az államosítást követően 1950-ben fogalmazódik meg az unitárius egyház előjáróiban a kántoriskola gondolata. Nem vetették el teljesen a kezdeményezést, a püspökség ígéretéhez hűen napirinden próbálta tartani ennek ügyét, de az adott körülmények között a rövid távú képzésben találtak gyorsabb megoldást a nagyfokú kántorhiányra. Az egyházi vezetőség tagjai ahhoz az elithez tartoztak, akik nagy tisztelettel tekintettek a kántortanítókra, énekvezér-tanítókra. Péterffy Gyula és húga, Gál Anna, ahogy Kiss Károly is kántortanító felmenőkkel rendelkeztek, ez a pálya családi örökség, hagyomány volt a családban. Ők jöttek segítségül menteni a menthetőt, legalább a kántorutánpótlást biztosítani. A kántortanítók pályaelhagyása után mind a munkás, mind a paraszti rétegből kerültek ki kántorjelöltek, az értelmiségiek száma szinte elenyésző. Az 1956-os perek elhúzódnása, az ítéletek végrehajtása, a személycserék, az ellenséges elemek kiküszöbölése, izolálása az 1960-as évek közepére „meghozta gyümölcsét”. A levéltári dokumentumok hiánya ebből az időszakból, ami a kántorképzést illeti, ilyen tekintetben érthető. Tervek, elképzelések voltak, példa erre a kántoriskola létrehozásának szándéka – amit a római katolikusok meg is tehettek mint számbelileg is erőfölénnyel rendelkező egyház –, de az unitárius egyház kis létszámú közössége a tehetetlenséggel és a megalkuvással küzdött.

A Missziói Bizottság⁶² és dr. Erdő János⁶³ többszöri jelzésére, hogy szervezzenek tanfolyamot, Sebe Ferenc előadó, egyházkerületi tanácsos folyamatosan szorgalmazta a püspökségen az énekvezérképző bizottság tagjainak rendes kinevezését, a résztvevők toborzását esperesi, lelkészi hivatalokban. A mindegyre növekvő kiadások, a jelentkezők csökkenő száma végül lehetetlenné tették a részvételt azok számára, akik még jelentkeztek volna. Az egyház anyagi gondjaival magára maradt, olyannyira, hogy a külföldiek segítségével sem bízhattak. A rendőrállami intézkedések,

⁶¹ Kecskés Gyöngyvér szülei Nyitrai Mózes és Deák Berta unitárius lelképásztörök 1956-os politikai foglyok voltak. Nyitrai Mózes önéletrajzát Keszeg Vilmos szerkesztette egy kötetbe *Palástban. Lelkészek szórványban* címmel Nagy Ödön és Hermán János lelképásztörök életrajzaival együtt (Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2001).

⁶² MUEKvGyLt.:II.A.45/2. UEKT. 810/1973.

⁶³ Uo. 1196/1971.

lehallgatások, feljelentések kiterjedtek a Securitate által célszemélyeknek tekintett lelkészek megfigyelésekor az anyagi segítségkérésre is, mert azt a gyanút kelthették volna külföldön, hogy Romániában az egyházak nem részesülnek kellő támogatásban.⁶⁴ Sebe Ferenc szerint nem voltak anyagi gondjaik („mivel az állam nagyszabású terveibe illeszkedünk bele”⁶⁵). A valóságban az állam semmilyen anyagi keretet nem biztosított sem a képzésre, sem az alkalmazott kántorok fizetésére. A tanfolyamon oktatók kifizetése a résztvevők anyagi hozzájárulásából történt. Az oktatókról sem lehet mondani, hogy az anyagiak miatt vállalták volna el, mert azzal a honoráriummal, amiben részesültek, inkább karitatív tevékenységnek volt tekinthető a munkájuk. Adminisztratív szempontból a pár hónapos tanfolyam engedélyeztetése az 1977-ben átalakult Vallásügyi Osztály új vezetőségével embert próbáló, sőt lehetetlen feladatnak tűnt. 1976-ban már csak magánúton történik a képzés. Végül 1978-ra már le is mondtak még a tanfolyamok gondolatáról is. Az unitárius egyházi zene helyzetéről és a kántorok megbecsüléséről Pálffy Gyula már 1974-ben megfogalmazta lesúlytó véleményét, de csak 2012-ben jelent/jelenhetett meg a Keresztény Magvetőben.⁶⁶

Kiss Károly – aki több éven keresztül az énekvezérképző tanfolyam és vizsgabizottság tagja volt, de az állami tanítói fizetéséből tartotta fenn magát –, emlékirataiból kiderül, hogy nem hitt ezekben a „gyorstalpalókban”, és egyszer sem említette az énekvezérképző tanfolyamokbeli tevékenységét a visszaemlékezéseiben. Sem mint teher, sem mint elismerést kíváltó tett.

Egyházzenei szakember-utánpótlás hiányában az egyházi főhatóságok a megfáradt, túlerhelt, egyre idősebb nyugdíjas kántortanítókra, zenetanároakra, énekvezérekre számíthattak csupán, akik ők maguk sem szívesen vállalták a képzést. Sokszor a szakmaiság és a humánium közötti vergődés létérzése, illetve az olyan előljárósági döntések meghozatala, amelyekkel ők maguk sem értettek egyet, a maradék lendületet is megtörte. Abban a politikai helyzetben, mikor a lelkészfeleléseket állami munkahelyekre nem alkalmazták, a „kántoria” jelentette az egyetlen munkalehetőséget és jövedelemforrást, ezért a tanfolyami oktatók is elnézőbbek voltak velük szemben, mind a szakmai tudást, mind a korukat illetően. Egy kikristályosodott elképzelés, jövőkép nélküli egyházszervezés mellett a jelentkezők kényszerpályának, önkéntes munkának, kiegészítő tevékenységnek, vagy a szó legnemesebb értelmében szolgálatnak tekintették a kántorságot.

Short History of Unitarian Cantor Training Courses from Transylvania after 1948 (1950–1976)

Keywords: cantors, training courses, Unitarian Church of Transylvania, confessional schools, Department of Religious Denomination, communist authorities and the Securitate.

The present paper follows the history of training courses of the unitarian cantors between 1950–1976, based on archival materials of the Hungarian Unitarian Church from Transylvania, documents, interviews and published articles. The analysis tries to reveal the remaining possibilities of religious education under the severe control of communist authorities and the Securitate, mainly the training of cantors when traditional confessional colleges were nationalized by the State in 1948.

⁶⁴ Pál János: Unitárius egyházvezetés 1945–1965. Egy célcsoport metamorfózisa? *Magyar Kisebbség* XVIII(2013). 1. 82–175. 157.

⁶⁵ Uo. 157.

⁶⁶ Péterffy Gyula 1974-ben papírra vetett gondolatait az unitárius énekeskönyv 9. kiadása kapcsán 2012-ben jelentették meg a Keresztény Magvető az évi 4. számának Műhely c. rovatában, azzal a megjegyzéssel, hogy azok tartalma az énekeskönyv 15-ik kiadásánál sem veszített aktualitásából, időszertűségéből. (Péterffy Gyula: *Az unitárius egyházi zene*. Keresztény Magvető CXVIII(2012). 4. 346–357.)

Máté István

Az elődök nyomában vagy egészen másként

A Kalotaszegen szolgáló református lelkipásztorok eltérő élet- és munkastratégiái

A premodern társadalmak társadalomszervezése közvetlen beavatkozást biztosított az egyháznak az emberek mindennapi életébe. Az egyház áldásával legitímálta a közösség és az egyén életének eseményeit. A keresztelezés, az egyházkezelés, a házasságkötés, a temetés a vallási specialisták közvetlen jelenlétét követelte meg. A folyamatosan csökkenő intézményes egyházi elköteleződés ellenére az emberek többsége ezeken a sorsfordulós eseményeken következetesen igényelte az egyház jelenlétét. Számottevő változást a 20. század hozott. Brit adatok szerint a gyermekek megkereszelésének aránya 65 százalékról 27 százalékra csökkent az anglikán egyházban, a házasságkötések 40 százaléka pedig civil jelleget öltött szemben a századelőn tapasztalt helyzettel, amikor a házasságot még szinte 100 százalékban egyháziilag szentesítették. A vallásosság a családi élet privát szférájába hódolt vissza, egyéni preferenciává vált az isteni elvárás ellenében. A fent bemutatott tendencia a brit vallásosság jegyeit tárja elénk Steve Bruce írása nyomán, ugyanakkor a lelkeszi munka sajátosságainak megváltozását tükrözi. A mindent átfogó egyházi jelenlét helyett egy személyesebb, civil jellegében kiszélesedett jelenlét az, amire igényt tart a mai társadalom.¹ A lelkeszek így sokkal inkább személyes jelenlétükkel, példamutatásukkal hatnak a hívek vallásosságára, mint az intézményes egyházi kommunikációs csatornákon keresztül. Max Weber racionalizáció fogalmával élve Meredith McGuire arra figyelmeztet, hogy könnyen túlzásba esik az elemző, amikor az emberi (vallásos) viselkedést kizárólag ebben a perspektívában értelmezi. A valóság racionális percepciója szemben áll a fantázia, a játék, a vallás által meghatározott „komolytalan” világértelmezéssel. Az utóbbi számára a szokásjog a döntő, míg a modern ember mindent a maga sokféleségében ragad meg, és a haszonelvűség alapján mérlegel. A protestantizmus által varázstalanított világban a vallásosság intézményes megélése háttérbe szorul, az egyházi intézmény teret veszít a nyilvános szférában.² Az egyéni hitvilág vonatkozásban, az intézményes kontroll csökkenésével egyre töredezettebb és egyénibb jelleget ölt a vallásosság.³ A tudás státusa változik meg, amikor a társadalmak posztindusztriális korszakukba, illetve a kultúrák a posztmodern korszakukba lépnek. A termelőerővé vált tudás a gazdasági versengés hatalmi eszköze lett. A hagyományos uralkodói réteg helyét egy tarka uralkodói osztály veszi át a társadalomban hasznosítható tudás

Máté István (1974) – református lelkipásztor, doktorandusz, BBTE – Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Kolozsvár, mate.istvan74@gmail.com

¹ Steve Bruce: *Religion in Modern Britain*. New York 1995. 29–71.

² Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Bp. 1993. 148.

³ B. Meredith McGuire: *Religion. The Social Context*. CA. 1992. 261–263.

birtoklásának mértéke szerint. Itt találja meg helyét a vallási specialista is, aki sajátos üzenettel járul hozzá a társadalom tudástárának gyarapítása révén az egész mozaikszerű egységéhez. Az információ fölötti rendelkezés töredezett társadalmat hoz léte, annak jellegéből fakadóan. A társadalom elveszíti organikus jellegét, a régi „vonzó pontok, a nemzetállamok, a pártok, a szakmai szövetségek, az intézmények és a történelmi hagyományok elvesztik vonzerejüket. [...] Az életcélt átengedik az egyének igyekezetének. Mindenki önmagára van utalva. S mindenki tudja, hogy ez az önmaga kevés.”⁴

Az erdélyi Kalotaszeg vonatkozásában kettős hatás érvényesül az egyéni vallásosság terén. Egyfelől a *posztmodern* címszóval tömöríthető hatások tömkelege, melyben a nagy elbeszélések relevanciája háttérbe szorul, teret adva a mindennapi élet kis narratíváinak, amelyek által az egyén folyamatos önmeghatározásra igyekszik és kényszerül. Másfelől az előbbi tendencia által visszaszorított egyház által szinte változás nélkül hirdetett bibliai narratívák és tanok világa, illetve az ezek által legitimált intézményes vallásosság, mely az átmenet rítusainak levezetésében továbbra is fontos szerepet tölt be az egyén életében. A születés, konfirmáció, házasságkötés megáldása, temetés azok az alkalmak, amelyek során a bibliai elbeszélések által igazolást nyer (főleg) a vidéki társadalmi berendeződés. A változások keresztútjában a lelkipásztort találjuk, aki hivatása révén az intézményes és egyéni vallásosság meghatározó szereplője. Marc Bloch tanácsára hallgatva, „megértésre” kell törekednünk: „A megértés sosem elég mély. A tőlünk különböző embert – idegent, politikai ellenfelet – szinte szükségszerűen gonosznak tekintjük. Még az elkerülhetetlen harcokban is kissé több lelki intelligenciára lenne szükség, még inkább ahhoz, hogy elkerülhessük őket, ha van még erre mód. [...] A történelem az emberi változatoság óriási tapasztalata, emberi találkozások hosszú története. Az élet – és a tudomány – csak nyerhet azzal, ha e találkozás testvéries szellemben megy végbe.”⁵

A Kalotaszegi Református Egyházmegyében szolgáló lelkészek korban közel állnak egymáshoz. A 2012–2018 közötti esperesi ciklusban 6 személy ment nyugdíjba. Ebben az időszakban 17 lelkész érkezett az egyházmegyébe. A megfiatalodott egyházmegyében az idősök, nyugdíjasok szolgálata felértékelődik. Ők nemcsak vendéglelkészekként vannak jelen például imaheti alkalmakon, de helyettesítést is vállalnak szükség esetén.

Történeti perspektívában a lelkipásztorok között jól érzékelhető törésvonalat jelent a rendszerváltás. A kilencvenes évek teológus hallgatói az előző rendszer egyházi, szellemi tőkéjének éltetői, ám ahogy egyre sokszínűbbé válik a környezet, a robbanásszerű technikai fejlődés, a falusi élet kiszélesedett lehetőségei (építkezés, gazdálkodás, külföldi idénymunka stb.) révén úgy kezd atomizálódni a lelkési közösség is. Az egyéni adottságok, képességek visszahatnak a lelkési munkára. Szinte mindenki olyan kihívások elé áll, amelyekben az intézményes egyházi keret nem jelent feltétlen védelmet. A lelkészeknek újra fel kell fedezniük magukat. Ebben nagy szabadságot is kapnak. A lelkipásztori munka elveszíti addigi egységes arculatát, és egyéni arculatot kap a lelkészek jellemzői alapján.

„[Ha össze tetszik hasonlítani a múlt rendszerben való szolgálat örömeit és nehézségeit a mai élet kihívásaival, mit tetszik látni, mi a különbség? Miben más ma a lelkési szolgálat?] A mai lelkési szolgálat egészen más, ég és föld. Ceaușescu idejében még a bibliaórák tartása is meg volt tiltva, mert ugye azt mondták, hogy áramfogyasztás, és az árammal spórolni kell.

⁴ Jean-François Lyotard: *A posztmodern állapot. = A posztmodern állapot*. Szerk. Bujalos István. Bp. 1993. 37.

⁵ Marc Bloch: *A történész mestersége*. Bp. 1996. 101–102.

Hát tudjuk, én nálam akkor voltak kicsik a gyermekek. Volt olyan alkalom, hogy stoppoltam, mértem az időt, hogy 24 órából hány órát van villany, mert a mosógéppel felfelemelegítettem a vizet, mire el kezdtem mosni elvették a villanyt. Volt olyan nap, hogy 24 órából 4 órát volt villany. Volt olyan szilveszter, amikor az óév esti istentiszteletet sötétben tartottuk. Gyertyafénynél. Na, most, akkor is megvolt az, hogy az ember elment a kórházba látogatási idő alatt meglátogatni egy-egy beteget, de ugye, ha az ember nagyon tartotta magát a lelkeszi szolgálatához, akkor végül is a vallásórákat, kátéórákat, bibliaórákat, istentiszteleteket meg tudta tartani. Családot tudott látogatni, lelkesz kollégák nem igazán látogatták egymást. Mi, amikor kikerültünk Apátkeresztúrra, akkor a férjemmel elindultunk lelkeszekhez, zárt ajtókat kaptunk, tehát ez azzal a korrall járt együtt. Amikor 3-4 helyre mentünk, és mindenhol zárt ajtó fogadott, akkor rájöttünk, hogy nem vagyunk kedves vendégek, üljünk meg magunknak otthon, ne akarjunk különösebb kapcsolatot a kollégákkal. Na, most, ugye, jött a változás: elkezdődött a külföldi segélyszállítmányok hozatala. Legtöbb esetben, ugye, az egyházhoz jöttek. Legtöbb esetben a gyülekezet lelkipásztornak kellett bonyolítani. Akkor elindult, el lehetett indítani egy csomó olyan dolgot, amiről nem lehetett beszélni Ceaușescu ideje alatt: például ifjúsági konferenciák. Kikerültem Középlakra '90-ben. '90-ben már ifjúsági konferenciát tartottunk 250-300 fiatallal, és ezt folytattuk vagy 4-5 évig. Beindultak a kórusok, beindult a nőszövetség, lehetett menni-jönni, fiatalokkal mentünk gyülekezetekbe. Tetszik tudni, ma már egészen más. Tehát most már a lelkipásztornak nagyon-nagyon sok a teendője, s egy kicsi gyülekezetbe, ugye, nekem szerencsém van, itt óriási szerencsém van, mert ugye beindult az iskola, beindult a gyermekotthon, van egy értelmiségi réteg, tehát itt nem vár minden reám. Például azt mondták a tanítónők, március 15-re készültek, és egy olyan 3 órás műsor volt, s azt mondták nekem február végén, hogy tiszteletes asszony, mi lenne, hogyha nem tartanánk március 8-i nőnap műsort? Elhagynánk anyák napjára. S mondom, hogy jó. Például most az anyák napi ünnepélyt a tanítónők szervezték az óvónővel. Tehát ilyen szempontból nem hárul minden reám. De olyan gyülekezetben, ahol nincsen értelmiségi, a lelkesz szervezzen, tanítson szindarabot, szervezzen kórust, tartson ifjúságít, tartsa meg a bibliaórát, vigye a gyülekezetet ide, vigye oda. Beindult a presbiterszövetség, hála Istennek, mert nálunk az egyházmegyében most nagyon-nagyon jól működik. Úgyhogy beindultak a falunapok, ezt is legtöbb helyen a gyülekezet szervezi, a lelkipásztor szervezi, tehát teljesen. Létrejöttek ezek a testvérgyülekezeti kapcsolatok, ugye, mi már kevésbé megyünk, de ugye, ha az ember ment oda, fel kellett készíteni a gyülekezetet egy műsorral, mert ugye, nem lehetett másképp menni. Akár gyermekotthonnal mentünk, akár felnőttekkel mentünk, akár fiatalokkal, azokat fel kellett készíteni – abban munka van. Jön a testvérgyülekezet, fogadni kell őket, munka, munka, munka. Ráadásul Kalotaszegen beindult egy másik szép dolog is, beindult az egyházmegyék közötti kapcsolat, tehát a kalotaszegi egyházmegye testvér egyházmegyéje a tolnai egyházmegye. Úgyhogy most például, most már évek óta, az idén is így lesz, a tolnai egyházmegyéből jönnek fiatalok a zsoboki bibliahétre. De az idén lesz a két egyházmegyének közös presbiterszövetségi konferenciája is. Tehát egészen megváltozott.”⁶

A vallásellenes diktatúrában, az egységes teológiai oktatás hosszú évtizedekre egységes lelkiséget, arculatot adott a lelkipásztori munkának. Az ellenséges állami hatalom összehatásaként az egyház megőrizhette egységes arculatát, nemzet- és közösségmegtartó szerepét. A jelen információáradata megtörte a lelkeszi szolgálat egyértelműségét azáltal, hogy lehetőséget adott az

⁶ M. I. lelkipásztor

egyéni érdeklődés (szakmai, közéleti) megélésére a lelkeszi munka területén is. Így lehetséges az, hogy a sajátosságok formálják a szolgálat arculatát. Van, aki iskolában tanít, más könyvet ír, vagy az egyházmegye tisztségviselőjeként tevékenykedve artikulálja munkáját.

Az adminisztráció végzése sajátos próbaköve a hivatali munkának, mely a számítógépes könyvelés bevezetése előtt egyforma terhet jelentett valamennyi lelkesznek. A nagyvárosi gyülekezetekben már ekkor is besegítettek hivatásos könyvelők vagy irodavezetők. Ezt a munkát a gyülekezet anyagi állapota tette lehetővé, valamint megkövetelte az adminisztráció nagysága is. Továbbá az állami szervekkel tartott kapcsolat, a pályázási lehetőségek kiaknázása, illetve a támogatásként lehívott összegek elszámolása nélkülözhetetlenné tette a digitalizált egyházi adminisztrációt. Nagy technikai szakadék született így azok között a lelkeszek között, akik számítógép-használati ismereteik révén kisebb rádolgozással be is vezették az új módszert, illetve azok között, akik a régi ügyvitelhez ragaszkodtak. Ez utóbbit egyszerűen csak „ceruzás” könyvelésként idézte a lelkeszi közösség. Az idősebb lelkeszgeneráció képviselői számára, azoknak, akik nem rendelkeztek a személyi számítógép használatának alapismereteivel, a „ceruzás könyvelés” az egyetlen hitelt érdemlő és megbízható munkamódszer maradt. Ők mindegyre arra hivatkoztak, hogy a „technika ördöge” megronthatja a digitális munkát, és az írott forma hiányában végképp elvész. Hasonló ellenreakciót váltott ki a digitális vagyontárgy megkövetelése. Sokan írógépen szerkesztették jelentéseiket, vagy jegyezték le a prédikációk szövegét. A kezdeteket a kilencvenes évek derekán kell keresni, amikor külföldi adományként megérkeztek az első számítógépek, egyszerű DOS alapprogrammal, ahol különböző parancssorok bevitelével lehetett szerkesztő programokat vagy éppen játékokat megnyitni. A játékok vonzereje a fiatalokat megragadta, de észrevétlenül segített abban, hogy a számítógép kezelésének alapelveit elsajátítsák, sőt ki is következtessek. Ennek hatalmas lendületet adott a grafikus felületet biztosító Windows operációs rendszer, ahol ugrásszerűen megnőtt az alkalmazási lehetőségek száma. Aki nem tudott bekapcsolódni ebbe az innovációs kezdetbe, az hosszú évekig kézzel vagy írógéppel vezette egyházi ügyvitelét. Megszületett egy olyan szakadék, amely az egyéni attitűdök színterére vetette az egyházi adminisztráció hatékonyságát, és a tanulmányosság és leleményesség mutatójává tette azt. Idősebb lelkipásztorok a könnyen végzett munka kifogásolhatóságát állították szembe a nagy figyelmet igénylő kézírással vagy gépírással, ahol nem lehetett egyszerűen kitörölni az elírt szöveget, figyelmesen kellett dolgozni, nem volt hibajavító sem, tehát az anyanyelvi ismeretek a lelkipásztori munka minőségének fokmérői voltak. Nem is akartak felzárkózni a legtöbben, sőt a nyugdíj felé közeledők azt mondták, „ha már negyven évet kibírtam kézírással, akkor még a hátralevő néhány év is eltelik valahogy”. Mára azonban szinte lehetetlen számítógép segítségével összesített pénzügyi jelentést készíteni. Az egyházkerület által összeállított segédanyag használata ma már minden gyülekezetben alapkövetelmény.⁷ Használata választóvonal a lelkeszek között. Vannak, akik elsajátították ezeket az alapismereteket, és mind a maguk, mind a lelkésztársak könyvvitelét szívesen vállalják. Mások pedig szakképzett irodavezetőt alkalmaztak, ha az egyházközségnek volt erre anyagi fedezete. Ezekben az esetekben a lelkeszek önmeghatározásuk részévé tették azt, hogy ők nem könyvelnek, ez nem része a munkájuknak. Mára viszont ritka kivételt képvisel az a lelkesz, aki kézírással vezeti irodai ügyvitelét. A rendszerváltást követő átmeneti időszak az adminisztráció

⁷ Az Erdélyi Református Egyházkerület honlapján elérhető az egyházközségeknek szánt egyszeri könyvvitelnek megfelelő számítógépes segédanyag. Online: <http://www.reformatus.ro/gyulekezeteknek.html> Utolsó megtekintés: 2020. 03. 24.

terén a számítógépes ügyvitelre és könyvelésre való lassú áttérést jelentette. Az idős lelkészek, akik nem tudtak felzárkózni a kor elvárásaihoz, nyugdíjba vonulásukkal lassan kiléptek a rendszerből, helyüket olyan lelkészek vették át, akik már gyermekkoruk óta otthonosan mozogtak a számítógépes szövegszerkesztés világában.

Kósa László az aratóeszköz-váltás folyamatát⁸ figyelte meg a Fekete-Körös felső völgye, illetve a Belényesi-medence hét falujában. A kaszás aratás „megbontotta a sarlózás megszokott menetét, viszont nem alakított ki helyébe egységesnek mondható munkatechnikát”. Változást hozott a munkaszervezésben és a nemek közötti munkamegosztásban egyaránt. A falvak megőrizték emlékezetükben azoknak nevét, akik elsőként váltottak sarlóról kaszára az aratás folyamatában. A fenti példa értelmében, esetünkben a számítógépes ügyvitel választóvonalat húzott a lelkipásztorok közé. Néhányan, akik ismereteik révén munkatársaik segítségére siettek, hosszú évekre „szakemberei” lettek a közösségnek. Számukra ez olyan többletmunkát jelentett, amely kapcsolati tőkájukat és megbecsültségüket gyarapította. Bár lassan minden egyházközség felzárkózott, még van kivétel is. Érdekes megfigyelni, hogy ezek a személyek a világháló kommunikációs lehetőségeit mellőzve a személyes kapcsolatokra, beszélgetésekre helyezik a hangsúlyt. Az egyik lelkész nő férjére bízta az adminisztráció rutinmunkáját: „*[Miben veszed igénybe a segítségét? Miben tud »tiszteletesasszony« lenni?]* Most jelenleg nem segít, mert még én se vagyok annyira benne a dolgokba, de Besenyőn rengeteget segített a könyvelésbe, technikai dolgok. Tehát most is azt csinálja, tehát a könyvelést most nem csinálja, de ő csinálta meg a választók névjegyzékét, ő írja a nyugtákat, tehát az adminisztrációba. *[Irodai munkát.]* Irodai munkát végez, és ezt én két dologból veszem jó néven: egyrészt azért, mert én ezeket nem szeretem, ő viszont meg ezt szereti.”¹⁰ Ez az interjúidézet az egyházi munka nemi megoszlását tükrözi, és azt sejteti, hogy a férfiak jobban feltalálják magukat a számítógépek világában. Van azonban kivétel is, amikor a lelkész a feleségére számít adminisztratív munkája során: „*A feleségem, nálunk a könyvelést is ő végzi, adminisztrációs dolgokat, pályázatokat, ezt ő végzi, ő ért hozzá, tehát elsősorban nyilván az ember élettársára számíthat.*”¹¹ A nyugdíjazását kérő lelkész érvelése az adminisztrációs munka ellen szól: „*Mondom, püspök úr, én nem bántódom meg, légy szíves, ird alá a nyugdíjazásomat, én soha nem akarok többet menni, szolgálni, szolgáltam eleget, ha kell, istentiszteleti szolgálatot végzek, de nekem annyi mocskolódásom volt az egész hűlye adminisztrációért, hagyjatok nekem békét. Aláírta, szó nélkül aláírta, kész.*”¹² Egy nyugdíjas lelkipásztor felesége a hivatali ügyintézés feladataiban nem, de egyéb teendőkben igyekezett a lelkipásztor férje és így az egyház segítségére lenni: „*Hát én még a papné magatartás, feladatkörbe... azt is odatartozónak [vélem], hogy érzéke kell legyen a papnénak meglátni, hogy mi az, amiben ki tudja egészíteni a férjét. Mi az, amiben a férje kevésbé érzékenyen tud reagálni vagy kiegészíteni dolgokat. Én sose vágytam arra, hogy nyugtákat írjak, vagy jegyzőkönyveket írjak, én tudok olyan papnét, aki rendszeresen részt vett presbiteri gyűléseken, és beleszólt a dolgokba. Zolti bácsi ezt nem tűrte volna el, ő csinálta az egész adminisztrációt, én*

⁸ Kósa László: *Az Alföld és a hegyvidék gazdasági kapcsolata. Adatok a sarló-kasza eszközváltáshoz.* = Ethnographia LXXVIII (1967). 1. 22–40.

⁹ Uo. 27.

¹⁰ B. B. lelkipásztor, 42 éves

¹¹ H. Zs. lelkipásztor, 40 éves

¹² B. F. nyugdíjas lelkipásztor

nem foglalkoztam ilyesmivel. Viszont voltak dolgok, amihez tudtam, láttam, hogy annyi érzéke, például a beteglátogatásoknál nem nagyon volt, ő, itt azért nem volt úgy összehangban.”¹³

A szomszéd lelkészekkel ápolott kapcsolat indítékeként is megjelenik az adminisztratív jellegű segítségnyújtás: „[És a környező lelkészekkel tarthatod a kapcsolatot? Mikor találkoztok?] Hát például a daróci kolléganővel ilyen adminisztratív segítségnyújtás ügyében volt már néhány találkozásunk, beszélgetésünk. Segítségére siettem, ha volt valami, amiben tudtam segíteni.”¹⁴

Az egyházmegyei tisztségvállalás elutasításának indoklásakor a sok munka mellett az adminisztratív jellegűek is szóba jönnek: „Nagyon sokan pedzegetik, hogy mikor vállalod ezt vagy azt, be is írtam, hogy nem szeretnék semmit vállalni, azért mert itt annyi minden van Körösfőn, hogy egyszerűen nem lenne időm. S azt látom, hogy itt volt két esperes, és Laci bácsinak az idejében sok minden a rovására ment. Tehát sokat dolgozott Laci bácsi, nincs semmi gond azzal, csak például nekem minden szombaton van négy csoportban vallásórám, kiskaté, nagykaté, a kicsik jönnek 40-en, s a nagyok jönnek 30-an, ilyen 80-90%-os a részvétel, attól függően, hogy van verseny vagy nincs, itt nagyon jó magyar iskola van, jó tanári közösség. Tehát én nem engedhetem meg magamnak, hogy a vallásórák kimaradjanak, vagy ne szombaton, hanem valamikor máskor legyenek. Most lesz egy pünkösdi focikupa, 20-30 csapat, és most a feleségem fogja megtartani, mert gyermeknap van, szerencsés vagyok, hogy tartja, de én nem hagyok el soha semmit, van két teológusunk, ha nem, akkor azok. De én nem engedhetem meg magamnak, hogy ezek a gyermekek kifussanak a kezem közül. S én úgy látom, hogy a tisztség egy csomó adminisztrációval meg mindennel jár, akkor én a gyülekezet mellett, itt annyi minden van, annyi mozgás, annyi turista, hogy nekem egyszerűen nincsen időm ezt csinálni. Ugyanakkor a családra is kell időt fordítani, haza is járok édesanyámékhoz, három éve, a feleségem szüleihez, a nővérének van két kicsi fia, azonkívül itt Körösfőn reggel nyolckor az utcát seprik, ezt kell tudni róluk. Azonkívül a diakóniát segítjük, azt mind a turistapénzből, és évente tízezer turista jár a templomba... Tehát egyszerűen egyházmegyei tisztségre nincs időm.”¹⁵

Az új generációk jelenléte a presbitériumban az egyházi feladatok megosztásával segíti a lelkész munkáját:

„Hát én csak a lelkészi pályán vagyok, de mondhatom, hogy a lelkészi munka az kb. csak egy 30%-a annak, amit végzünk. A többi az adminisztráció, pályázás, ügyintézés. Most valószínűleg itt ebben a gyülekezetben hála Istennek van egy elég ügyes és fiatal presbitérium, rengeteg intellektuális, egyházi emberrel és hívő emberekkel, akik sok mindent szerveznek és átvállalnak, közöttük még a bibliaóráknak a szervezése és lebonyolítása is. Sőt még az adminisztrációban is sok mindenben segítenek. Ez egy óriási segítség.”¹⁶

„Mert muszáj volt erős kézzel bánni az emberekkel, mert hogyha ennyi felől jöttek, nem volt, ami összetartsa őket, én kellett összetartsam őket. S ha én nem voltam ott, nem ment a munka, én szerveztem a munkát, én voltam jelen a munkába, én szereztem be mindent. Nekem nem volt emberem, aki ment ide-oda, én egyedül mentem. Amikor Kibédre mentem a cserépért, én mentem oda, s beszéltem az emberrel, aki készítette a cserepet, s én béreltem a kocsit, mindent én csináltam.”¹⁷

¹³ Sz. Z. nyugdíjas lelképásztor felesége

¹⁴ D. Z. lelképásztor

¹⁵ K. K. lelképásztor

¹⁶ P. A. lelképásztor

¹⁷ P. M. nyugdíjas lelképásztor

Az idézett interjúrészek jól példázzák a lelkési munka időbeli változásának sajátosságait, illetve a munkatársak hozzájárulását. A világi szakismeretek jól kiegészítik az irodai munkát. A civil munkát végző családtagok, előjárók adminisztratív jellegű segítségnyújtása tehermentesíti a lelkészt, és több lehetőséget biztosít arra, hogy azzal foglalkozzon, ami a hivatása.

Lelkész vagy lelkipásztor – ami a szóhasználat mögött van

A felváltva használt kifejezések alig hordoznak többletinformációt a mindennapi használatban. Mégis az utóbbi a helyes megnevezés. Így találkozunk vele a hivatalos megnevezések során is: „XY Református Egyházközség Lelkipásztori Hivatala”. A rövidebb forma a Lelkészi Hivatal, talán jobban alkalmazkodik mai gondolkodásmódunkhoz, és a lelkipásztori munkát valamennyi más munkakör egyikeként tárja elénk. Furcsa lenne, ha a szóhasználat elterjedése mögött a szakma széles körű elfogadása lenne a tét. A Magyarországi Református Egyház honlapján egymást felváltva, minden jelentésbeli többlet nélkül jelenik meg a megnevezés.¹⁸ Mégis egy hosszabb interjúidézzel a szóhasználat hivatali jellege és hivatástöltete a különbségből fakadó eltérő gondolkozás beszédes példája. A több mint 60 óra interjúanyagban egyetlen adatközlő sem tett ilyen módon különbséget a kifejezések között, azt szinonimaként használta.

„Herman János¹⁹ előadást tartott nálunk a teológián, és azt mondja, hogy fiatal szolgatársak, vagy nem tudom, hogy szólított meg, s azt mondja, sok mindent elmondtam én itt rövid idő alatt, mert én sokat tudok beszélni – akkor ezt te is tudod, hogy sokat tudott beszélni –, mindent felejtsek el, de egyet, arra kérek, hogy ne feledjenek el soha. Mégpedig ezt a következőképpen fogalmaztam meg, most még egyszer kiemelem, nyomatékosítom ezáltal: Jézus Krisztus a missziói parancsban azt mondja, hogy elmenvén tegyetek tanítványokká minden népeket. Nem azt mondja még véletlenül sem, hogy otthon maradván tegyetek tanítványokká minden népeket. Ez meghatározó. A siklódi mozgás, az udvarhelyi pásztori viszonyulás az épülő negyedhez – Udvarhely nagy egyházközség volt akkor már –, de épült egy új negyed, azt az esperes-lelkipásztor naponként, esténként, sáros cipővel hazaérkezéskor mindig felkereste, s akkor Herman Jánosnak ez a frappáns megfogalmazása, s bennem egy ilyen pásztori kép alakult ki. Én ezt a képet fenntartom, s nagyon fáj és kifáraszt az a látvány, amit manapság sajnos látok – nem tudom, hogy ez [Szász]Fenesen hogy van, ez a mostani willkommenskultúrral összehasonlítható, hogy gyertek-gyertek. Lelkipásztoraink úgy gondolják, hogy az ő dolguk ma az, hogyha a gyülekezeti tagoknak problémájuk van, akkor menjenek hozzá, kiírjuk, hogy van fogadóóránk, hogy várjuk a lelkipásztori hivatalba, beszéljessünk dolgokról. Tehát várjuk, hogy jöjjenek. Na, mondom, azt várhatjuk! Mert nem fognak jönni, nekünk kell elmenni oda, ahol vannak, és megkeresni őket. Látom egyfelől a bennem kialakult képet, amit én magammal hoztam, és ki-fejldött, és a későbbi tudománnyal, mint gyülekezetépítéssel, gyakorlati teológia tudománnyal való foglalkozásom rendjén megerősödött bennem ez a kép, hogy nekünk nem centrifugálisan a templomhoz kell »édesgetni«, értsd jól, meg a parókiához hívni, meg a lelkipásztorhoz, hanem

¹⁸ A *Lelkészek házassága: kényes kérdések* című bejegyzésben mind a cikk írója, mind az interjúalanyok felváltva használják a *lelkész*, illetve a *lelkipásztor* kifejezést. Online: <https://reformatus.hu/mutat/6984/> Utolsó megtekintés: 2020. 03. 24.

¹⁹ Róla lásd: *Herman János lelkipásztor – „a Mezőség apostola”*. Online: <http://www.diasporaalapitvany.ro/fototar/tematikus-bemutatok/herman-janos-a-mezoseg-apostola> Utolsó megtekintés: 2020. 03. 24.

centripetálisan, a központból ki, oda ahol élnek az emberek. Ahol ez működik, és sokfelé jártam a világban, ahol a lelkipásztor – nem egyedül, mert azt nem lehet, mellette itt vannak a presbiterek, akiknek körzetük van, s állandóan viszik a központtól a híreket, az üzenetet, megkeresik az embereket, és ahol baj van, oda hívják a lelkipásztort. Na, ahol ez a központból kifele áradó irány fellelhető, letapogatható, ott ma is van szinte olyan élet, mint annak idején Siklódon. Nem mennek villával és gereblyével a templomba. [Csak a lelkészek változtak? Mi változott?] Sok minden megváltozott azóta, az biztos, de a lelkészek is. Éppen az változott meg, ami nem játék a szavakkal, én görcsösen ragaszkodtam egy életen át ahhoz, hogy ne lelkészekről, hanem lelkipásztorokról beszéljek. A teológián is most sokszor a régi diákokkal való beszélgetés rendjén, vagy ha levelet kapok, akkor úgy írják nekem idézőjelbe téve a „lelkészi” mert tudják, hogy én lelkipásztorról beszélek inkább. [...] Én azt gondolom, az, hogy hova jutottunk, az abból is adódik, hogy a lelkipásztorságot feladtuk, és lelkészek maradtunk. [Ez inkább hivatal felé való eltolódás?] Igen, hivatalnokok lettünk. Be kell, számoljunk arról, hogy mit csináltunk, mit tettünk – manapság aztán végképpen így van –, kreditpontokat kell a lelkésznek szereznie, hogy minősítsék. A lényeg az, hogy nem tudom hány konferencián vegyen részt, tudja prezentálni a külvilág felé, hogy ő hogyan képezi magát, írni kell, ha arról van szó, s azt is pontozzák s közben a gyülekezetek pásztorolásáról – nem mondom, hogy megfeleledkeznek, mert biztos, hogy sok álmatlan éjszakát okoz a lelkipásztornak az, hogy a gyülekezetnek a lelkipásztora s nem tudják pásztorolni. De sok mindenre hivatkozva megfeleledkeznek. Fájdalmas azt látni, hallani fiatal lelkészekről is, akikkel együtt indultunk a teológián, sok mindent átbeszéltünk, sok mindenre azt mondták, hogy ez lehetetlen, s mikor látták tapasztalatból a példát, akkor azt mondták, tényleg lehetséges. De elmondják, hogy nincs időnk felkészülni úgy az igehirdetésre, ahogy annak idején a teológián ezt gyakoroltuk, ahogy kívánatos lenne. Annyi mindennel nem tudunk foglalkozni az előkészítés rendjén, amennyivel kellene. S azért, hogy mi kevesebbet vagy lagymatag vizet adunk a gyülekezetnek, megszokták ezt, hogy nem tiszta forrásvizet adunk. Jó nekik már a kóla is, átszínezzük, tessék, igyatok kólát a forrásvíz helyett. De ahhoz hogy tiszta forrásvizet – most az evangéliumra, mint az élő vízre gondolok –, ahhoz nagyon kemény munkával vissza kell találni. Az időigényes, mert kutatni kell, kontextusban, szövegkörnyezetben ásni kell esetleg, hogy a forrást megtaláljuk. Sokkal könnyebb, elmegyünk, pillanat alatt, két perc alatt hozunk az üzletből valamit, felállunk a szószékre, s mondjuk-mondjuk, s kialakult egy olyan magas fokú igénytelenség a gyülekezeteinkben, hogy sajnos azon már nem tudom, hogy kell változtatni. Kivételek vannak, azért, hogy erősítsék a szabályt. Sokfelé tapasztalom azt, néha még magamon is, igehallgatóként, hogy olyan igénytelen vagyok. Ha mondanak nekem valamiket, olyan jó dolgokat, akkor azt gondolom, hogy na, ez az, s közben, ha alaposan utánagondolok, rájövök, hogy semmi köze nincs az evangéliumhoz.”²⁰

Íme az érvelés a hivatali jelleget tömörítő lelkészi munka mellett. A szóhasználatban mindkét kifejezés megjelenik, ám nem kap ellentétes töltetet.

„A lelkész postás, mai napig bizonyos régióban, ott ahol meg tudják oldani, ott nincs szükség erre, de postás, írnok, azt mondanám, hogy modern távirász, mert ő ért a Facebookhoz és az elektronikai kapcsolatrendszerekhez, sok esetben alapítványt vezető vagy éppen pályázó személy. De orvosi tanácsokkal is ellátja híveit, vagy irányítja őket adott esetben, de amint mondtam, sokszor a lelkészhez szaladnak, ha nincs mészáros a faluban. Erre is van példa,

²⁰ K. A. nyugdíjas lelkipásztor

Berde Szilárd,²¹ de ő teljes tejcarnok, szó szerint, felvásárolja a híveitől a tejet, mert megszűnt a tejcarnok, nem veszi át senki már tőlük a tejet, s sajtot készít belőle, amit aztán értékesít.

Én hiszem, hogy az erdélyi lelkész az nemcsak igehirdető, hanem közösséget építő és vezető ember. Ha egy lelkipásztor az egyetlen írni-olvasni tudó, funkcionálisan írni-olvasni tudó, akkor ki pályázzék? Kinek kell a pályázatot megírni? A lelkésznek vagy pedig valamelyik írástudatlan presbiternek? Ha a lelkipásztor olyan szervezőkészséggel rendelkezik, hogy egy falunapot, egy kulturális rendezvényt meg tud szervezi, akkor miért bűn az, hogy megteszi. A lelkész Erdélyben több, mint egy lelkipásztor, a lelkész Erdélyben véleményem szerint, egy multifunkcionális, egy-személyes hivatal. És addig, amíg erre szükség van, addig ezt a szerepet be kell töltenie. [...]

Ez egy furcsa dichotómia, mert egyfelől azt látjuk, hogy a lelkészek egy része túl terhelőnek érzi ezt a sokféle szerepelvárást, másfelől pedig éppen ez az, ahogy beszéltük, amivel jelezheti a közösség felé, hogy itt vagyok, vállalom, csinálom értetek, s ebben a kettősségben hogyan találja meg az egyensúlyt, ez nagyon sok szolgálatot meghatározhat.”²²

A szóhasználatból fakadó ellentétes lelkézmeghatározás csupán látszat. Az érem két oldala. Egy Kalotaszegen is szolgált idősebb nyugdíjas teológiai tanár és egy Kalotaszegen nevelkedett fiatal esperes szolgálati adottságaiból adódó különbség. A fogalomhasználat egy láthatatlan korszakhatár bizonyítéka, amely a rendszerváltást követő időszakban született, anélkül, hogy időben jól meghatározható lenne, ám visszahatva az értékelő szubjektumra generációs szakadékokat villant fel és teremt ugyanakkor. A századvéghez kötött hanyatlás szubjektív percepciója a jövő prognosztizálására készíti a korszakalkotót, aki saját (élet)korának megfelelően diagnosztizál múlt és jelen között. „Azt, hogy a korszakalkotás valóban identitásalakítás is, az bizonyítja, hogy a korszakhatárok kijelölése mindig együtt jár az időbeli önreflexióval vagy az időre való reflexióval: a századvégek és egyéb formális korszakhatárok éppen egy ilyen identitásképző önreflexió pillanatként anticipálódnak.”²³ A lelkész – lelkipásztor szóhasználat azt a korszakolást veti fel, melynek jellemvonásaként a hivatali lelkészi munka, illetve az igehirdetésre, lelki munkára összpontosító lelkipásztori önmeghatározás elválik egymástól. Az egyikben a megsokasodott adminisztratív teendők adják a lelkészi munka arculatát. A pályázatírástól a kulturális események szervezéséig terjedő hivatali munka az interdiszciplináris jellegű továbbtanulás szükségességét is felveti. Ebben az irányban bátor lépéseket tesznek a fiatal lelkészek. Az egyházi jelleg előtérbe helyezését követelő lelkipásztori attitűd, dacolva a korszellemmel, küldetéstudatának megélésében, megvalósításában látja a hiteles szolgálat mércéjét. Az egyiket pragmatizmus és utilitarizmus jellemzi, a másikat pedig elitizmus. Az egyik a végsőig elmenően integrálódva minden egyházi és közéleti szerepet elvállal, a másik pedig meg- és leosztja a munkát, és csak a szűkösen értelmezett lelkipásztori teendőkre koncentrál. Kósa László a liberális és a belmissziós lelkületű lelkészt állítja szembe egymással. Szóhasználat a *Magyar Néprajz* VII. kötetében teljesen nélkülözi a lelkipásztor kifejezést. „A liberális lelkész alakja mélyen belevesződött nemcsak a protestáns, hanem a más vallású közvéleménybe is, amihez a korszak számos szépiro-

²¹ Berde Szilárd – lelkipásztor. A *Szabadság* napilap hasábjain Hover Zsolt lelkész írásán keresztül ismerhetjük meg gazdálkodó munkáját. *Magyarókerke: ahol a papnak kell a disznót vágni. Szabadság* (Kolozsvár), 2011. február 11. Online: <http://archivum2.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PMain.ArticleScreen.vm/id/2796> Utolsó megtekintés: 2020. 03. 24.

²² B. G. lelkipásztor

²³ Kulcsár-Szabó Zoltán: *A korszak retorikája. (A korszak- és századforduló mint értelmezési stratégia).* = *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai.* Szerk. Bednancs Gábor, Bengi László, Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály. Bp. 2000. 103.

dalmi alkotásának nem kevés köze volt (Tolnai Lajos, Baksay Sándor, MórícZ Zsigmond, Szabó Dezső). Vele szemben a belmissziós irányok, bár nem tagadták a politikai és kulturális kérdések iránti érdeklődés szükségességét – hiszen ezzel a protestantizmus sokat hangoztatott nemzeti küldetésével kerültek volna szembe –, de támadták a gazdálkodást központi kérdésnek tekintő, intenzív társasági életet élő magatartást, és helyébe a hívek lelki életével személyesen törődő, családokat és betegeket rendszeresen látogató, hitbuzgó típust állítottak. A 20. század elejétől azonban a szekularizálódás előrehaladásával párhuzamosan a lelkész közjogi helyzete, társadalomirányító törekvései az új ideál nélkül is elhalványultak.”²⁴

Van még néhány aspektusa a kérdésnek, amiről az adatközlők beszélnek. Ők maguk a következőképpen operacionalizálják a különböző generációk együttélését, együttműködését. Az egyházmegye területén élő nyugdíjas lelkipásztorok átveszik az igehirdetési szolgálatot, ha a helyi lelkész szabadságra megy, vagy más okból hiányzik a gyülekezetből. Nagy segítség ez, hiszen az egy időben lévő istentiszteletek lehetetlenné teszik a kölcsönös segítségnyújtást, ez csak az alkalmi vagy hétköznapi istentiszteletekre vonatkozhat. Másfelől mégis nekik kell gondoskodniuk a helyettesítésről, ha bármilyen okból (betegség, szabadság, továbbképző, konferencia stb.) elhagyják a gyülekezetet. Ezekben az esetekben a nyugdíjas lelkipásztorokra számítani lehet. Igaz, van olyan is, aki családi házába visszavonulva minden további igehirdetés-felkérést megtagad.

„[*Most 13 év nyugdíj, ugye?*] Igen, 2001 április 1-től. [*És ez alatt mennyi szolgálat? Meg milyen egyéb...*] Nagyon kevés volt, mikor nem szolgáltam. Így adódott 2 hét vagy az se. Lacit kellett 8 hónapig helyettesítem Magyarókerékén, akkor Attila kiment Hollandiába, akkor ott voltam 8 hónapig, Damoson, Jákótelkén. Hol voltam? Bikalon papcsere volt kettő, mert Árpika hol ment, akkor visszajött. Kispetriben nem is tudom hány, ott is nagyon sokáig. [Akkor ez úgy van, hogy a megyében, ha nem lenne nyugdíjas lelkész, ki kéne találni.] Úgy, úgy, most Farnas negyedik éve, mert akkor aztán Kispetriben megválasztották Csillát, és Damosra, hogy Attila bement Fenesre, akkor aztán azóta most járom Farnast.”²⁵

„[*Kire lehetett mondjuk rábízni egy egyházi feladatot vagy éppen a parókia kulcsát, ha el kellett menni valahova? Volt-e ilyen?*] Hát én nem szívesen mentem el sehova, helyetteseim nemigen voltak, inkább mentem helyettesíteni Daróca meg Inaktelkére. Bálint Feri, aki volt Inaktelkén, szokott inkább helyettesíteni, s én őt, de miután ő nyugdíjba ment, azután nemigen hívtam helyettest, még a bogártelki kolléga és a daróci kolléga, aki nagyon szorult helyzetben eljött. De nem szívesen, s nem is tudtam elmenni, mert a feleségem gyógyszerész volt, s még szombaton is kellett neki dolgozni, akkor én megint vasárnap kellett, hogy menjek, s akkor nem volt mikor. Mi effektív 20 évig nem voltunk szabadságon, csak ha kellett menni temetésre, esküvőre, akkor, de igyekeztünk hazamenni.”²⁶

Különbőség tapasztalható az igehirdetés feladatának teljesítésében és az arra való készülésben is. Az idősebb generáció „nem politizál”, a Szentírást nem példázatokkal, irodalmi idézetekkel, hanem önmagával magyarázza. Az Igahirdető szerkesztője pedig a kiadvány anyagának összegyűjtése rendjén szól a prédikációról:

„Hát Egerest nem lehet a »kegyesek« közé számítani, mert inkább ilyen, nem mondhatni, hogy darabosak, de számított az, hogy én hogy prédikálok, és én az ilyen kegyes irányzatokat

²⁴ Kósa László: *Protestáns egyházas szokások és magatartásformák.* = *Magyar Néprajz VII.* Szerk. Paládi-Kovács Attila. Bp. 1990. 454.

²⁵ B. F. nyugdíjas lelkipásztor

²⁶ P. M. nyugdíjas lelkipásztor

én nem szeretem. Én a régi, Tökés²⁷ [...] s ezeknek az irányítása alapján, én a régi dolgokat, én a mostani lelkipásztorok prédikációt, nem mondom, hogy nem szépek, de én nem tudok úgy prédikálni. [Mi más benne, mi nem tetszik?] Én nem politizálok, egy, én az igét hirdetem, én nem a példákkal... Nem mondom, hogy nincs példa, de nem az a döntő, van néha egy-egy alátámasztás, de én a Bibliából prédikálok, tehát igét igével magyarázok, én soha nem politizáltam. Engem a politizálás az nem érdekel."²⁸

„Nem volt egyetlenegy olyan Igehirdető szám sem, amivel meg lettem volna elégedve az első laptól az utolsóig [...]. Az Igehirdető nem a szerkesztő munkáját tükrözi, hanem az nagyon szép tükre a lelkési társadalomnak. S erre szoktam azt mondani, hogy Istennek óriási kegyelme és ajándéka az, hogy ma ezeket a prédikációkat még van ember, aki meghallgatja. Ma még emberek eljönnek, s bármilyen csapnivaló legyen az a prédikáció, eljönnek a jövő héten is. S nem jeleztem azt, hogy még dobnak is 5-10 lejt a perselybe. Ez egy akkora kegyelem. S annyira nem érezzük ezt, és amit nem mondtam, s nem feltétlen a főszerkesztői, szerkesztői munkából fakadóan látom most, hogy a szolgálat – értem alatta az igehirdetést – az utolsó, tisztelet a kivételnek, a legtöbb lelkipásztor életében."²⁹

A korkülönbség megjelenik az öltözködésben, a közösségi alkalmakon. És bár a fiatalabb generáció számára fel sem tűnik, az idősebbek egy méltányosabb, megjelenésében, kapcsolatainak ápolásában tudatosan cselekvő lelkipásztori ideálképet követelnek: *„Én ismertem még azokat az idős lelkészeket, akik már mind meg vannak halva, már tíz meg van halva. Mikor idekerültem 95-ben, én voltam a megyében a legfiatalabb lelkipásztor 32 évesen. Képzeld el, utánam már csak 40 felettiak voltak. Ilyen nem volt, hogy 35-38, csak 50 felettiak voltak. Gyűlésekben úgy mentünk, nem fekete kosztümbe, de mindenki kosztümbe jött, nyakkendővel jött, megtiszteltük a gyűlést, volt egy áhitat, kegyesen elbeszélgettünk, hazamentünk (...). Manapság megyünk Adidas cipővel, farmerral, nyakkendő nélkül a gyűlésbe, jönnek a feleséggel, a gyermekek, a te generációd, akik nem érték el a kommunizmust, nagyon szabadosak.*"³⁰

Az egyházmegyei tisztújítások is jól jelzik, hogyan fiatalodott meg a Kalotaszegi Református Egyházmegye. A 2006–2012 közötti ciklusban csupán 7–2 arányban vannak jelen fiatalok az egyházmegyei vezetésben. Hét lelkipásztor a rendszerváltás előtt végezte tanulmányait. A nagyobb áttörést a 2012–2018 közötti ciklus jelentette, amikor 5-5 tisztséget foglalnak el idősek és fiatalok, ám az idősek esetében két tisztséget ugyanaz a személy tölt be. A jelenlegi, 2018–2024 közötti ciklus csupán két olyan személyt juttatott tisztséghez, aki az előző rendszerben végezte teológiai tanulmányait. Ők az esperes és a zenei előadó. Az esperes választása azt a gerontokratikus irányelmet sejteti, amelynek értelmében a lelkészek az idősebbek javára engedik át a nagyobb tisztségeket. Az esperes szavaiból egy közösségorientált vezetés stílusa bontakozik ki, aki képes volt megnyerni a lelkészek bizalmát, ugyanakkor koránál fogva tekintéllyel lépni az egyházmegye élére.

„Nincs ilyen, hogy te ilyen vagy, és én olyan vagyok. Mind egyek vagyunk és egyformák, és nagyon szépen tudunk dolgozni az egyházmegyében. Ifjúsági táborokat szervezünk, gyerektáborokat, a lelkési értekezlet nagyon jól működik, a presbiteri szövetség, nem beszélve a nőszövetségről és minden egyes ilyen belmissziós tevékenységről. Én örülök ennek, és ezért adok hálát.

²⁷ A csupán családnévvel hivatkozott személy D. Dr. Tökés István (1916–2016) egyházkerületi főjegyző, teológiai tanár.

²⁸ P. M. nyugdíjas lelkipásztor

²⁹ P. A. lelkipásztor

³⁰ M. J. lelkipásztor

Persze nagyon sok munka van, ezt a munkát valaki kell irányítsa, de vannak olyan kollégák, sőt minden egyes kollégám értékes, nincs egyetlenegy olyan kolléga se, aki valamihez ne értene, persze nem érthet mindenki egyformán mindenhez, de mindenki van egy érték, amit ki kell aknázni, és azzal kell megbízni, amit ő szeret, amit ő tud és nem valamit ráerőltetni.”³¹

Fegyelmezés tekintetében a régiiek következetesebben jártak el. Ezt talán egy homogénebb világ tette lehetővé. Mára viszont alig maradt nyoma az intézményes fegyelmezésnek. Pásztori jelleget öltött, és csak ott maradt életben és annyiban, amennyiben a helyi közösség igényt tart rá: „Szombat délelőtt, esketés előtt, ide feljönnek, itt van a körzetbeli presbiter, illetve gondnok, elmondom nekik – persze már a jegyes beszélgetés révén tartok nekik 2-3 beszélgetést, elmondom a lényegét az eklézsiakövetésnek, nagyon jól csinálja a Holtomiglan holtáiglan könyvbe, az alapján tartom – s elmagyarázom nekik a komolyságát. S akkor elvégzik az eklézsiakövetés szertartását, 10 órakor és 12 órakor összeadom őket. Nálunk ez így van. [S eddig igényli a nép is?] Fel sem merül, hogy mi nem követünk ekléziát, vagy hogy... s akkor én másnap felolvasom a templomba, mert én így kaptam a hagyományt hogy X és Y a tegnap ekléziát követett Isten és a gyülekezet színe előtt, és felhatalmazást nyert az esketés és az úri szent vacsora elvételére, s beírjuk a könyvbe, hogy eklézsiakövetés. Ez normális.”³²

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a Kalotaszegi Református Egyházmegyében tevékenykedő lelkészek munkája és így a gyülekezeteinek arculata is folyamatosan változik. Korunk kihívásai az adekvát válaszok és attitűdök megtalálását sürgetik. Az idősebbek által képviselt szolgálati jelleg egy kapcsolathálóját illetően nyitottabb, kommunikációjában gazdag, a technikai eszközökkel élni tudó, számos közéleti szerepet is felvállaló lelkészkép felé mozdul el. Ám mindkettőnek üzenete és létjogosultsága van. Hermann Bausinger éppen erre a vizsgálódásbeli tárgyilagosságra figyelmeztet: „Ahogyan kétségbe vontuk a technikai világ tisztán racionális jellegét, ugyanúgy meg kell kérdőjelezni a népi világ irracionális karakterét is.”³³ Kinek lenne igaza, melyik lelkészkép vállalható a másikkal szemben? „A legtöbb morális dilemma azt tükrözi vissza, hogy többségünk számos különböző közösséggel azonosul, és egyformán vonakodunk bármelyiktől is marginalizálni önmagunkat. Az azonosulások sokféleségét növeli a nevelés éppúgy, mint a civilizációval növekvő azon közösségek száma, amelyekkel az egyén azonosulhat” – írja Richard Rorty.³⁴

Like Their Predecessors or Unlike Them. The Life and Work Strategies of the Reformed Pastors of Kalotaszeg

Keywords: reformed pastors, Reformed Church of Transylvania, Kalotaszeg (Călata) area

Although the reformed pastors of the 21st century in the Kalotaszeg area carry out several administrative tasks, their primary goal is to spread the Word. Understanding the Biblical message cannot be separated from their socialization, family background, personal qualities and the expectations of the church. What is the difference between the ministry and preaching of reformed pastors of various ages serving in the Kalotaszeg area, based on what they say in their interviews?

³¹ V. M. I. lelkipásztor

³² V. M. I. lelkipásztor

³³ Hermann Bausinger: *Népi kultúra a technika korszakában*. Bp. 1995. 24.

³⁴ Richard Rorty: *Posztmodern burzsoá liberalizmus. = A posztmodern állapot*. Szerk. Bujalos István. Bp. 1993. 200.

László Eszter – Székely Melinda

„A viselet érték a teherrel együtt.”

Széki viseletek régen és ma

Minden idők öltözködéskultúrája alá volt rendelve a környezeti, gazdasági, kulturális és társadalmi viszonyoknak. A kisebb közösségekre jellemző kollektív tudás részeként a viselet még ma is sok olyan jelentéstartalmat hordoz, amelyet a városi kultúra öltözködése már nem is tud és nem is akar közvetíteni, mert másként működik. Az emberek ezekben a viszonylag zárt faluközösségekben a viselet árnyalatnyi különbségeivel is jeleznek egymásnak, és e jelek által az egyén közösségi szinten – de a közösség is egyéni szinten – érvényesíteni tudja normarendszerét, belső szabályszerűségeit. „A viselet érték a teherrel együtt” – fogalmazta meg lényegretörő pontossággal egyik adatközlőnk.¹

Jelen tanulmány erdélyi viszonylatban egy olyan falu népviseletének aktuális, behatóbb vizsgálatára vállalkozik, amelynek kultúráját sokan, sok ideje kutatják, hiszen itt egyedi jelenségek sokasága tapasztalható mind a zene, a tánc, mind a szokások szintjén is. Bár az Erdélyi Mezőség része, Szék sajátos világa sok-sok társadalmi, gazdasági, identitásbeli egyedi sajátossággal rendelkezik, melyeknek részletezését ebben a tanulmányban nem tekintjük feladatunknak. Célunk, hogy a széki népviselethez kapcsolódó kimerevített és sok esetben általánosított tudásunkat aktuális vonatkozásban újragondoljuk. A falu reprezentációs funkciókat ellátó népviselete mögött részletekbe menően rögzítjük azokat a háttérinformációkat, amelyek mozgatói az öltözködéskultúrának. A jelenben még működő, de már közösségi szinten is fellazulni látszó konvenciók szerint a hagyományos népviseletbe öltözés alkalmait, módjait, legfontosabb mozanatait kívánjuk leírni. A rendelkezésre álló keret nem engedi a viselet teljes elemzését (például nem tudunk kitérni a hímzések mintakincsének részletes bemutatására), de kiindulópontja lehet egy nagyobb kutatásnak, melyre sürgetően szükség van, hiszen beszélgetőtársaink maguk fogalmazták meg, hogy a családon belüli generációváltással óhatatlanul együtt jár bizonyos jelentéstartalmak elvesztése, ugyanis az ún. „kivetkőzés” következtében a fiatal generációknak nincs meg már az a mindennapi gyakorlata, amely a viseletre vonatkozó teljes tudás megszerzéséhez szükséges.

A Kolozs megyei Székről nagyon sok tudományos munka született már, hiszen régóta izgatja a néprajzkutatókat, hogy a zenei, táncos örökségére, öltözködésére büszke falu kultúráját milyen környezeti, történelmi, gazdasági, társadalomszerkezeti viszonyok konzerválták. Kallós

László Eszter (1985) – néprajzos, kézműves szakelőadó, Erdélyi Hagyományok Háza Alapítvány, Válaszút, *laszlo.eszter@yahoo.de*

Székely Melinda (1977) – középiskolai tanár, PhD, Kemény Zsigmond Elméleti Líceum, Szamosújvár, *szekeymelinda@yahoo.com*

¹ Filep (szül. Prózsá) Klára széki asszony közlése. 2020. febr. 1.

Zoltán sokszor megfogalmazta a falu kapcsán, hogy Szék felfedezése Palotay Gertrúd² széki himnuszokról írt tanulmányával kezdődött, melynek ismeretében Kodály Zoltán rögtön Lajtha Lászlót³ bízta meg a falu zenei anyagának elemzésével. Innentől kezdve sok gyűjtés és elemző munka született főként dr. Kós Károly⁴, Nagy Olga⁵, Szentimrei Judit⁶, Novák Ferenc⁷, Martin György⁸, Gazdáné Olosz Ella⁹ tollából, ugyanakkor a néprajzi gyűjtőmunkák hatására, annak valamelyest természetes következményeként jelentek meg a székiek tollából született memoárok. Győri Klára¹⁰, Kocsis Rózsi¹¹, Csorba János¹² az egyéni visszaemlékezéseken keresztül, homo narrans módjára engedett betekinteni a falu mindennapi életébe, szokásaiba, tragikus és örömteli pillanataiba. Mindezekben találunk információt, leírást a 20. század második felében még élő széki népviseletről, de részletező, variációiban gazdag, összegzésszerű feldolgozását sehol nem találtuk meg, még a legfrissebb kiadványokban sem, mint például a széki lakodalomról szóló, fotókkal gazdagon illusztrált szokásleírásos kötetben¹³ vagy a Szabó Márton által írt, 2010-ben megjelent monográfiában¹⁴.

Jelen tanulmányunkban bemutatjuk a ma élő széki viseletet kisgyerekkortól idős korig. Kitérünk a viseletdarabok változására, az új elemek bekerülésére, a variációs lehetőségekre, vizsgáljuk az ünnepi és hétköznapi darabok jellegzetességeit. Eddig dr. Kós Károly *A Mezőség néprajzában* közzétett leírását találtuk a legteljesebbnek, de az azóta eltelt időben is sok változás történt, nem is csak magukban az anyagokban, formákban, díszítményekben, hanem főként a viselethez való viszonyulásban. Ezekre a recens kutatásokra a Tötszegi Tekla által írt egy-egy kalotaszegi viseletet, viseletdarabot központba helyező, újabban megjelent munkák¹⁵ is ösztönöznek.

² Palotay Gertrúd: *A Szolnok-Dobokai Szék magyar himnuszai*. Kvár 1944 (Erdélyi Tudományos Füzetek 179). 3–23.

³ Lajtha László: *Széki gyűjtés. Népzenei monográfiák II.* Zeneműkiadó, Bp. 1954.

⁴ Dr. Kós Károly: *Szék népviselete*. Falvak Dolgozó Népe 39(1968); Uő: *Ismeretlen magyar népviseletekről. = Népelet és néphagyomány*. Kriterion, Buk. 1972. 191–208; Uő: *A régi Szék községi rendjéről. = Eszköz, munka, néphagyomány*. Kriterion, Buk. 1977. 444–471; Uő: *A Mezőség néprajza*. Mentor, Marosvásárhely 2000.

⁵ Nagy Olga: *A három táltos varjú. Mezőségi népmesék*. Szerk. Bajor Ella, Rujan Judit, Nagy Olga. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest 1958; Uő: *A széki fonó*. Korunk 1959. 864–872; Uő: *Széki anekdoták vallásról, papról, istenről*. Korunk 1964. 1070–1081.; Uő: *Lüderc sógor*. Irodalmi könyvkiadó, Buk. 1969; Uő: *Széki népmesék*. Szerk. Nagy Olga, Salamon Anikó. Kriterion, Buk. 1976; Uő. (szerk.): *Paraszt dekameron*. Magvető, Bp. 1977; Uő: *Újabb parasztkameront*. Szerk. Nagy Olga, S. Varga Katalin. Magvető, Bp. 1983.

⁶ Szentimrei Judit: *Széki iratos és varrottas munkák. = Népismereti Dolgozatok*. 1977. 116–121.

⁷ Novák Ferenc: *A tánc szerepe Szék társadalmi életében*. Kézirat. Egyetemi szakdolgozat az ELTE Folklór Tanszékén 1965.

⁸ Martin György: *Szék felfedezése és táncgyűjteményei*. Táncstudományi Tanulmányok. Bp. 1980–81. 239–277; Uő: *A széki hagyományok felfedezése és szerepe a magyar folklórizmusban*. Ethnographia XCIII/1 (1982). 73–82.

⁹ Gazdáné Olosz Ella: *A széki öltésmódok. = Népismereti Dolgozatok*. 1980. 131–146.

¹⁰ Győri Klára: *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Sajtó alá rendezte Nagy Olga. Kriterion, Buk. 1974.

¹¹ Kocsis Rózsi: *Megszépült szegénység*. Kriterion, Buk. 1988; Uő: *Remények és kétségek között*. Egy asszony életútja. Szerk. Nagy Olga – Gábor Dénes. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely 1997.

¹² *Bár emlékezete maradjon meg...* Emlékeimet szülőközösségem népszokásairól, viseletéről, életmódjáról, szóalkotásáról és kesergéséről a szüleimtől és más öregektől hallottak alapján leírtam én Csorba János. Szerk. Sebő Ferenc. Magyar Könyvklub, Bp. 2001.

¹³ Gráfk Imre – Turbék Dénes: *Széki lakodalom*. Mentor, Marosvásárhely 2000.

¹⁴ Szabó Márton: *Szék község monográfiája*. Néprajz és néphagyomány. Stúdium, Kvár 2010.

¹⁵ Tötszegi Tekla: *A mérai kötetény*. Szerk. Szabó Tőhötöm. KJNT, Kvár 2003. (Kriza könyvek 18.); Uő: *A mérai viselet változása a 20. században*. A mérai magyar női viselet és kontextusai. Mentor, Marosvásárhely 2009.

Célunk a viseletdarabok pontos, tárgyilagos leírása, a viseletelemek funkcióinak megállapítása nemek és életkor szerint. Kitérünk a viseletdarabok egymáshoz illesztésének kódrendszérére, a téli és a nyári viselet közötti különbségekre, a hétköznapi és ünnepi viseletekre. A terepkutatás során a társadalmi státusokhoz kötődés és a reprezentációs funkciók változásának feltárása is célunk volt, azonban egy ilyen részletekbe menő kutatást voltaképpen a jelen munkánk folytatásaként képzelünk el.

A viselet darabjai

A női viselet (1. kép)

Pendely: házivászonból készült fehér alsószoknya, amelyet 5 vagy 8 darabból illesztettek össze hosszában díszes varrással. Szabása *aszajos*, *hurokvarrással* összeillesztett. A dereka *korcban* volt, tehát kötővel erősítették szorosan a derékra. A varrás lehetett fekete cérnás vagy fehér cérnás. Legalább két-három ilyen alsószoknyát viseltek a *fersing* alatt.

Ing: gallér nélküli, keményre kikeményített fehér vászoning, harmonikaszerűen berakott ujjal. Gallérja nincs, hátul kötővel illeszkedik a nyakra. Apró, fekete, fehér vagy barna cérnával készült, *darázs* hímzés díszíti. Több hímzéstípus is ismeretes: *egyfelére darázsolt*, *kétfelére darázsolt* és *szarufás*. Hétköznap használják a fehér cérnás inget, ünnepnap a fekete cérnásat. (2. kép)

Lájbí: fekete bársonyból vagy posztóból készült mellény, ünnepi változatán selyemszálas díszítés a mellrészén és *fillentyű* (apró bordó bársonydísz fekete bársonykeretben, amivel a mellény alsó, szoknya felőli szegélyét díszítik). Az alján, hétköznapi változatain bársonyrátét és piros, zöld vagy kék sujtászsínör van a posztón. A mellény vállát díszítő elem a *rózsa* (3. kép), amelyet bársonyszalagból és piros, illetve zöld szalagból állítanak össze úgy, hogy ezeket a rétegeket, akárcsak a virágszirmokat, egymásra helyezik, a közepét ritkábban színes gombbal is díszítik. Mióta a harmonikaszerű ingre a mellényt nehéz ráadni, a *lájbi* vállát általában nem varrják/kapcsolják össze csak a viselés alkalmakor, és ez a *rózsa* alkalmas arra, hogy az öltösetek/horgaskapcsot elfedje a vállon. Régen, a *harmonikaujj* megjelenése előtt a mellény a vállon össze volt varrva, a *rózsa* is rá volt illesztve.

Zsali: kis vállkendő, fekete alapon színes virágokkal díszített anyagból készül, a két széle rojtos. A *lájbi* alá, az ing fölé veszik föl úgy, hogy a vállon a rojtja az inget díszítse. Csak ünnepi alkalmakkor viselik. Régen szép hosszú *zsalikeszkenyők* voltak,¹⁶ amelyek körbeérték a vállon, és a derék tájára is jutott a rojtból. Mára ez a két darab különvált: a *zsali* a vállat díszíti, a *farak* a szoknya derekát.

Blúz: világos színű, mintás anyagból készített, állógalléros vagy gallér nélküli, esetleg kerek apró galléros, ráncos hosszú ujjú, karcsúsított blúz. Elöl gombolható. Az 1980-as évek elején jött be divatba hétköznapi viseletként.

Rékli: kis kabát, amely hidegebb időben, tavasszal, ősszel, az ing-mellény viselését helyettesíti. Általában soros vagy soratlan aprómintás bársonyból készül, de vannak brokát vagy selyem, illetve a sajátosan széki hímzéssel készített változatai is. Színe korosztály és alkalom

¹⁶ *Képek a széki viseletről.* Szuhay Péter és Papp János filmje. Budapest, Néprajzi Múzeum, 1980. Időtartam: 30' Online: <https://www.facebook.com/pazzo.cj/videos/250534292330096/> – Utolsó megtekintés: 2020. 04. 14.

szerint variálódik a pirostól a bordón át a sötétkék és a fekete felé. Rakások és fekete/bordó bársonyrátét, illetve sújtászsínór díszítheti. (4. kép)

Farak: pamutszálból készült rojt, amelyet a derékra kötve viselnek. A fersing derekára kötik, a rojt pedig a deréktáját díszíti. Csak ünnepi alkalmakkor viselik.

Keszkenyő: Fekete alapú kendő, amit jellegzetes széki hímzéssel díszítenek. Sok változata van kortól, alkalomtól függően. Legértékesebb darab a gázsmérkeszkenyő, amely a rangot is jelzi, pontosabban azt, hogy a viselője tehetős. Legnépszerűbb változata a *virágos földjű keszkenyő*, amelynek van varrottas (hímzett) és kevesebb arányban gázsmér (az anyag maga virágos) változata is. Nemcsak a széle van kihímezve, hanem a kendő egész felülete. Elkészítésénél előbb a nagy rózsákat, aztán az apróbb bimbócskákat, rózsácskákat végül a zöldet hímezték, viszonyítási mértékegységnek a banisokat használták. A szélén szélesebb sordísz található, a többi helyen apró virágok. A hímzés színvilága gazdag: piros, zöld, kék, kevés fehér, kevés sárga, lila, bordó, rózsaszín. (5. kép)

Selyemrojtú keszkenyő: fekete kendő, széldísszel és rojttal, amelyet kizárólagosan rituális alkalmakkor viselnek: ezzel megy az új asszony a templomba, ezt viseli, ha úrvacsorát vesz, vagy ha a nászmenetben *nyüszüasszony*, illetve régebb ezzel terítették le a csecsemőkorú újszülöttet is.

Gyöngy: *kaláris*, üvegyöngy, amelyet nemcsak ünnepnapokon, hanem a hétköznapi ruhához is viseltek. Többsoros lehet (5-20 sor), a sorok sokasága a gazdagság jele volt. A csiszolt üvegyöngy közé illeszthettek apróbb, olcsóbb, kevésbé értékes gyöngyöt is. A színe élénkpirostól a bordón át a feketéig változik kor szerint.

Fersing: apróra lerakott szoknya, amelynek színe, anyaga az alkalomtól és a viselő életkorától függ. Fajtái Széken: *brassai* (bóti, piros, nagy kockájú, apró kockájú) (6. kép), *gázsmér, szatin* (somos, napraforgós, bimbós), *zöld kockás* (menyasszonyi), *petrezselymes, delinbabas, franciaországi, bukaresti, almás, kullancsas, messzin, karton* stb. A szabása és a rakása többnyire azonos, bár lehetett apróbbra vagy nagyobbra *szedni*, kinek-kinek a tehetségétől és a kézügyességétől függően. A derekában keskeny kötővel erősítették a derékra, a kötőt pedig a deréktájon a fersing alá rejtették. Két nagyobb fersingcsoport különíthető el: a feketés és a pirosas fersingek. Az előbbieket templomba és ünnepi alkalmakra öltötték magukra, a pirosasakkal a táncba, lakodalomba mentek. Egy széki nő ruhatárában minden fersingfajtából legalább kettő volt. Ezeket a darabokat az anyagjuk alapján különböztették meg. A legrégebbi darabok abból az időből valók, amikor még a zsidótól (Maiertől) szerezték be az alapanyagokat. A megnevezések is ebből az időből származnak. Mivel a múlt rendszerben nagyon nehéz volt beszerezni a fersinghez való anyagokat, nagyon sok helyről vásárolták ezeket. A „*faluról hozott*” fersing története talán a legérdekesebb, ugyanis ehhez úgy szerezték be az anyagot, hogy elmentek falura (Szék városnak számított a lokális identitás szempontjából akkor is, ha már régen nem volt az), és megvásároltak régi anyagból készült viseleteket, szoknyákat. Otthon kivasalták és leszedték úgy, ahogyan széken volt szokás. A *franciaországi fersinget* is pár széki asszony felismeri a másikon a templomban. Ezt azért nevezik így, mert ennek anyagát a férfiak hozták Franciországból. Mivel a széki férfiak hosszú évtizedekre visszamenőleg vendégmunkások voltak az ország különböző városaiban, aztán később külföldön, ott minden olyan anyagot megvásároltak, amelyről tudták, hogy az asszonyaiknak otthon tetszene. Bár a *franciaországi fersing* (7. kép) anyaga különlegesnek tűnhetne, ha alaposabban megvizsgáljuk, igazából a távoli helyeken beszerzett alapanyagokból is az volt a széki szemnek tetsző, amely illeszkedett a

már kialakult ízlésvilághoz. A „*mostani rózsás*” fersing újkeletű jellegére már a megnevezése is utal, azonban a rózsza jelenléte az anyagon szintén a már említett ízlésvilág egységességére utal. Kérdés volt számunkra is a kutatás során, hogy a széki fersingen az apró virágmotívum jelenléte történetileg mikor jelenhetett meg. Hogy vajon előbb hímezték-e a virágmotívumot a *réklire*, a *fersingre*, a *keszkenyőre* vagy pedig az iparosok által készített anyag nehéz beszerezhetősége miatt kezdték el utánózni a festett motívumokat. A kérdés megválaszolása további kutatások alapját fogja képezni.

Ruha: kötény, amely a szoknyához hasonló módon van lerakva, színben illeszkedik hozzá. A pirosas fersinghez pirosas színvilágú kötény illik, a feketéhez fekete. Fehéret apró mintákkal *nyüszüleányok*, tiszta fehéret a menyasszonyok, a *nyüszüasszonyok* viseltek. Kék ruhát (8. kép) nagypénteken és virrasztóba köthettek.

Szoknya: vastagabb színes pamutanyagból készült szoknya, amelyet a pendely fölött, de a *fersing* alatt viseltek télen. Funkciója az volt, hogy melegítsen, és a pendelyhez hasonlóan szép formát adjon a *fersingnek*. Színe általában piros vagy bordó, az alját zöld aljbélés és zöld pántlika díszíthette. (9. kép)

Ujjas: a téli viselet része, fekete vagy kockás posztóból készült, bélelt, vastag kabátka, amelynek a széleit fekete bársonyrátét esetleg sújtás díszíti.

Mejjrevaló: báránybőrből készült, barna színű mellény fekete bőr tulipánrátétekkel. (10. kép)

Kozsók: a *mejjrevaló* ujjakkal is ellátott változata.

Hárászkendő: piaci eredetű, egész Mezőségen elterjedt gyapjúkendő. Télen viselték a kendő fölött, elől pedig keresztbe hajtották, és a mellrevaló vagy a kozsók alá tűrték a széleit.

Vinczellér csizma: fekete kemény szárú bőrcsizma, amelynek sarokrészét piros és zöld tulipánhímzés díszíti, a szár végződése pedig lehet piros. A sarka rézpatkóval van ellátva. A fiatalok piros tulipános csizmát viselnek, az idősebbek zöld tulipánost. Nevét a készítőjéről kapta, akit Vinczellérnek hívtak.

Fekete gumicsizma: a nők hétköznapi viseletéhez tartozott. Ennek a viseletével kímélték a bőrcsizmát.

Cipő: lapos talpú, fűzős, fekete csukott lábbeli.

Menyasszonyi párta: alapanyaga a rozmarin szár, amelyet csokrosan egy előre elkészített drótkeretbe illesztenek be, és piros szalagból készült *kicsirózsákkal*, illetve *aranyfüsttel* (arany-színű csokoládépapír vagy celofán) díszítenek, hátul, a hajfonat alatt kötnek össze. (11. kép)

A férfiviselet (12. kép)

Priccses nadrág: fekete posztóból készült bricsesz, amelynek a combja tájékán bő a szára, de a vádli vonalára leszűkül, hogy könnyen beleférjen a csizmaszárbá.

Szürke/fehér *harisnya*: régi fotókon még látható a széki viselet részeként is a fehér posztó-harisnya, de mára ez teljesen eltűnt. Helyette az ünnepi viselet részeként a völegény, a kéro és a vőfélyek barna gyapjúharisnyát viselnek, amit a csizmaszárbá helyeznek, elől *pitykés szíjjal* erősítenek a derékra. A deréktájon piros/zöld/kék hímzés, díszítés is megjelenhet.

Ing: galléros, keményre kikeményített fehér vászoning, harmonikaszerűen berakott ujjal. Gallérja keskeny visszahajtható gallér, gombbal illeszkedik a nyakra. A kézelőn is lehet gomb, de gyakoribb a kötő. Akárcsak a női ingen, apró fekete vagy barna hímzés díszítheti a nyakánál

és a kézelőjénél. Szék három utcájának (Felszeg, Csipkeszeg, Forrószeg) viselete megegyezik, a férfiak viseletében van egy kis változás, a forrószegi férfiak inge kötővel van, teljesen be van cifrázva, a felszegieknek viszont gombbal záródik a kézelője.

Kék *lájbi*: kék posztóból készült szabott mellény, amelyen kézi készítésű *rézptykék* (rézgombok) vannak.

Szürke/zöld/fehér *szetter*: barna, zöld vagy fehér gyapjúból kötött pulóver, amelyet a férfiak a mellény alatt viseltek hidegebb időben, a barna változatot a gallérjánál díszíthették piros és kék fonallal, a mai változatokon már cipzárral kapcsolták össze az elejét.

Mejjrevaló: báránybőrből készült, barna színű mellény fekete bőr tulipánrátétekkel.

Kozsók: a *mejjrevaló* ujjakkal is ellátott változata.

Ujjas: posztóból készült ujjakkal ellátott, állógalléros, vastag télikabát.

Posztókalap: fekete polgári kalap, amelynek karimája széles.

Pörgekalap: keskeny, feltűrt karimájú fekete posztókalap.

Szalmakalap: vékonyra szabdalt és hármásával összefont szalmaszálcsíkok egymáshoz varrásával készül. Karimája régen szélesebb volt, mára a kalap mérete is kisebb lett, a karima is keskenyebb.

Nyakravaló: himzett fekete (13. kép) vagy piros (14. kép) vászoncsík, előbbit a férfiak, utóbbit a fiúk az ingük gallérja alá kötve nyakkendőként viselnek. A mellkason nem lóg le a nyakravaló, mert betűzik az elől gombolódó ing hasítékába.

Pitykés szíjú: barna színű bőrszíj, amely hosszúságának köszönhetően kétszer is körbeéri a derék táját. A másodszori kötést lazábbra fogják, hogy a nadrág elejét díszítse. Rézgombok találhatók az elől látható részekén.

Csizma: fekete kemény szárú bőrcsizma, amelynek sarokrészét rézpatkó díszíti. A csizmába még a nyolcvanas években is nem zoknit, hanem kapcát viseltek, hiszen ez feszessé tette a lábbelit.

Fekete gumicsizma: a férfiak hétköznapi viseletéhez tartozott. Ennek a viseletével kímélték a bőrcsizmát.

Cipő: fekete elől fűzhető cipő, amelyből kilátszhatott a zöld zokni.

Völegényi bokréta: a menyasszonyi pártához hasonló módon készül, viszont formája kerek, a völegény és a vőfélyek ünnepi pörge kalapjára illesztik. Ezen is található aranyfűst és a középben egyetlen aprócska tűkör.

A gyereklány viselete (15. kép)

Lájbis köntös: ugyanolyan rakott szoknyarésze van, mint amilyen a fersing, a lájbis része is hasonló, azonban a kényelmesebb viselés érdekében deréktáján összevarrják. Régen hátul gombolós is volt, ma már teljesen kiment divatból. Ugyanúgy jár hozzá *ruha* (kötény) és *keszkenyő*, mint a női viselethez. Színei legtöbbször pirosasak, ritkán feketések.

Pendely: vászon alsószoknya.

Ing: ugyanúgy készítik el, *mangurolják* ma már, mint a felnőttekét, régen viszont, amikor a gyerekek iskolába is ebben jártak, nem keményítették ki annyira.

Keszkenyő: a gyerekeknek is van fekete *virágos földjű keszkenyője*, mint az asszonyoknak. A különbség a díszítményben áll: a gyerekeknek, lányoknak élénkebb színű virágokat varrtak bele: pirosat, rózsaszínt.

Gyöngy: kaláris, piros üveggyöngy, amit a múlt rendszer nehéz beszerzési lehetőségei miatt örökölték, ezért minden darabot nagyon megbecsültek, és nagy anyagi értéket tulajdonítottak neki.

Cipő: fekete, elől fűzős cipő.

Babás keszkenyő: az ünnepi viselet kiegészítője, négyzet alakú piros kendő fehér pöttyökkel. A lakodalom alkalmával a lány adta ajándékba annak a vőfélynak, aki elkísérte őt a lakodalomba, akinek a „párja” volt a rítus idején. A lányok gondosan összetűrve kézben hordták a konfirmálásra készülve.

Pántlika: széles selyempántlika, színe mindig piros. Többféleképpen is kötik. A hajba piros *galandat*, rongyszalagot kötnek, hogy jól tartsa a fonatot, a fonat végére pedig hosszában és nem masnira kötik fel a pántlikát. Egyetlen tűrés van rajta.

A gyerekfiú viselete

Priccses nadrág: Úgy nézett ki, mint a férfiak priccses nadrágja, csak két vállpánttal rögzítették vállukra, hogy a gyerekek derekát ne kelljen szorítani.

Ing: ma már a felnőttekéhez hasonló módon kimángorolt inget készítenek a fiúknak is, régen az ing lehetett akármilyen egyszerű bolti ing is.

Mellény: a felnőttektől teljes mértékben követő mellény kisebb változata. Ha a legények kinőttek, akkor sem értéktelenedett el, hiszen a család kisebb fiútagjai hasznát vették, megörökölték.

Szalmakalap: a felnőttekével azonos formájú.

Cipő: fekete, elől fűzős bőrcipő.

Vőfélybokréta: a menyasszonyi pártához hasonló módon készül, viszont formája kerek, a vőlegény és a vőfélyek ünnepi pörge kalapjára illesztik.

A viselet korosztály szerinti megoszlása

Az előző fejezetben felsorolt viseletdarabok is mutatják, hogy a gyermekviselet alig tért el a felnőttek viseletétől. Az 1989-es rendszerváltásig a gyerekek viseletben jártak, a jobb módú családoknál a kislányoknak minimum három rend ruhájuk kellett legyen: ünnepi, iskolába, aprók táncába járó, otthoni. 12 éves korukig viselték a lájbis köntöst, azután vehették fel a fersinget, hiszen a konfirmándusok új státusába csak ez illeszkedett. Ma, mivel a gyerekek már „úriban” járnak, az első *lájbis köntöst*, inget, *priccses* nadrágot akkor készíttetik el, amikor az első óvodai ünnepségre készülnek. Ritkán ugyan, de lehet azzal is találkozni, amikor már a keresztelőre a felnőttek viseletének kicsinyített másába öltöztetik a megkeresztelendő széki gyermeket (16. kép) ezzel is kifejezve és erősítve identitásukat. Ezek a darabok is ugyanolyan igényességgel készülnek, mint a felnőtteké, csak a szoknyát és a mellényrészt összevarrják a kényelmesebb viselés céljából. Az iskoláskor végére a rendszerváltás előtti időkben általában kiderült a lányokról, hogy „megmaradnak szíkinék”.¹⁷ vagy pedig elmennek iskolába és városiak lesznek. Annak, aki maradt, gondosabban elkészítették a stafírunját, hogy legyen elég ruhája, mire férjhez kell adni.

¹⁷ Képek a széki viseletről, i. m.

Újabb viseletet a fiatalok akkor kapnak, amikor konfirmálnak. Mivel ekkor minden vasárnap viseletbe mennek templomba, a lányoknak több rend fersingjük is kell legyen. Ezeket általában megöröklik az édesanyjuktól, nagynyjuktól, de ha egy családban több lány is van, akkor az is megeshet, hogy vásárolni kell neki. Mivel ma is a régi viselet a legnagyobb érték, és ezeket a régi darabokat a székiek megismerik egymáson, törekszenek régit venni. Ezt főként olyan asszonyoktól szerzik be, akiknek fiaik születtek, és nincs szükségük már ezekre. Konfirmálásra egy lány rendelkezik legalább két-két *fersinggel* és hozzá való *ruhával* minden típusból: a *brassaiból*, a *gázsmérből*, a *szatinból*, a *rózsásból* és a pirosas alapúakból is. A 10-20 rendbéli *fersing* és hozzá való *ruha* mellett a ruhatárához tartozik még 1-2 lájbi, 4-5 *keszkenyő*, 2-3 ing, 3-4 *rékli*, egy pár csizma, 1 pár cipő, 1-2 hárászkendő, 1 rend gyöngy, 5-6 pendely, 1 *mejjrevaló*, 1 *koszók*, 1-2 ujjas, 1 *farak*, 1 *zsali*, 1-2 *szoknya*. Élete során ezeket a darabokat megőrzi, továbbörökíti, alkalomadtán bővíti az asszony: megörökölhet a családból ruhadarabokat, illetve kaphat ajándékba pl. *keszkenyőt*, akkor, amikor fiúgyermeké megnősül. A lakodalom alkalmával a menyasszony kendőket varrat ajándékba a fiú családjából a leendő anyósának, és ha van, a fiú nagymamájának (*nanójának*) is. Férjhezmenéskor a rendszerváltásig egy lánynak volt legalább 20 gyapotingye és pendelye, hiszen mindenhova viseletben jártak. Mára ez a szám csökkent.

Az első törés valószínűleg a hetvenes években volt, amikor a fiataloknak megadatott más településekre elkerülni, ott folytatni tanulmányaikat. A másik, lassabb törést eredményező váltás az 1990-es években következett be.

A férfiak viseletében nem érzékelhetők akkora különbségek a kor szerinti megoszlás esetében, mint a nőknél.

A viselet ma is, korosztálytól függően más-más. Templomba szinte mindenki feketés alapú darabokat visel, multságokra, lakodalomba pirosasakat. Az idő elteltével az asszonyok viselete egyre sötétebb lesz, és már egyáltalán nem is vesznek pirosast. Ezt az is indokolja, hogy egy házban egy ruhatár van, a fersingeket a generációk megosztják. Anya és lánya nagyon rövid ideig használhatja ugyanazokat a darabokat, a lánya konfirmálása környékén. Ha nem idős az anya, felváltva viselhetik a legszebb szatén fersingeket, de legkésőbb addig, amíg unokája nem lesz, attól a pillanattól fogva más társadalmi státusba tartozik, ezért onnantól már látványosan sötétedik az egész viselet. A lány viselete a legszemrevalóbb, a legszebb darabokat ő veszi fel, hiszen konfirmálása után 2 évvel, legalábbis a rendszerváltásig, már illet férjhez adni. Ma az oktatás miatt kitolódott a konfirmálás és férjhez menetel közötti időszak, de a viselet jelzés értéke e tekintetben megmaradt. A 60 év fölötti asszonyok viselete már szinte teljes mértékben fekete. Nemcsak a *fersing* színe, hanem a *keszkenyő* is jelzi azt, hogy valaki milyen korosztályba tartozik. A lányok és a fiatalasszonyok virágos földjű kendőt viselnek, az 50 fölötti nőké pedig virág nélküli *tiszta földjű*, a díszítés csak a kendő szélén jelenik meg. A *fersing* és a kendő színvilágán kívül a gyöngy is más: a lányok és a fiatalasszonyok pirosat viselnek (0-45 éves korig), az idősödő asszonyok (45/50-60) bordót, az öregek (70-től) feketét.

Kombinációs lehetőségek

A közösségen kívüli, hozzá nem értő szem a viseletdarabok összeállításának szabályait nem ismeri. Az ing, a gyöngy, a *keszkenyő*, a *lájbi* csak a kortól függ, de az, hogy milyen *fersinghez* milyen *ruha* és esetleg milyen *rékli* illik, azt csak a közösségben élők tudják. Fekete *földjű*

fersinghez nem illik a pirosas *ruha*, és fordítva. *Zsalit* és *farkat* a fekete fersingek követelnek, illetve *pitykés szíjút* és *nyakravalót* csak az ünnepi viselethez kötnek.

Filep Klára, aki a viseletnek jó ismerője, mert maga is viseli, és belenőtt ebbe a kultúrába, vallja, hogy éppen ez a fajta tudás van a legnagyobb veszélyben. Ha valaki nem aktívan jár viseletben, nincs ahonnan tudja ezeket a szabályokat. Ahhoz, hogy valaki népviseletbe öltözzék, segítség kell. A lányokat az anyjuk, az asszonyokat az anyósuk segíti felöltözni. Azok az asszonyok, akik gyakrabban öltöznek viseletbe, nagyobb rutinnal bírnak, már egyedül is fel tudnak öltözni.¹⁸

A *fersingek* legszebb darabjai a *szatínok*, a *napraforgós* (17. kép) és *cseresnyés*, amiben a délelőtti istentiszteletre vagy úrvacsoraosztás napján délutánra illik menni. Ezután jön a *gázmérfersing*, melyben az első úrvacsoráját veszi a konfirmándus leány, és ebben lehetnek *nyüszüleányok* is lakodalom alkalmával, aminek szintén megvolt a rendje, nagyjából a 10-14 év közöttiek, konfirmálásig lehettek. A fiúk vőfélék pedig konfirmálástól katonasorozásig lehettek, utána már házasulandó legénynek számítottak.

A délutáni templomozáshoz illő fersingek, a *rózsás* (18. kép), *petrezselymes* (19. kép), *szilvماغos* (20. kép), *almás* (21. kép), *delinbabos* (22. kép), *seprőszín*, *fecskés* voltak. Ezek fekete-pirosas színűek, melyeket még temetés alkalmával viselhetnek. A *petrezselymes* pl. a templomiak közül a legutolsó a pirosasok közül a legelső, egy középkorú nőhöz illeszkedő, főleg ha lánya már eladósorban van.

A *keszkenő* megkötési módja is külön tudást jelent, a hajviselet pedig szintén jelentéssel bír. A lányok fejére a kontyot a lakodalom éjszakáján kötik. Fiatalabb asszony korában a feje tetejére, magasabbra kötik, idősebb korára lejjebb kerül. A fonatot piros *galanddal*, rongydarabokkal fogják össze, így a fonat tömöttebb is lesz, és a haj sem csúszik ki alóla. Az asszonyok csak hajmosáskor bontják ki a fonatból a hajukat, pusztán a kontyukat bontják le éjszakára. A lányok egy fonatba fonják a hajukat, erre kötik rá a keszkenyőt. Kendő nélkül akkor vannak, ha koszorúslányok (*nyüszüleányok*), ekkor nekik is, a menyasszonynak is cukros vízzel simítják le a fejüket, hogy a hajszála ragadjanak össze, és ne bomoljanak ki a fonatból. Annak az édesanyának, akinek már konfirmált leánya, nem szabad *virágos földjű keszkenőt* kötnie, csak *tiszta földjű*.

A *fersinget* sem lehet akárhogyan felkötni, mert az szégyen, ha valaki „el van folyva”, tehát kilátszik az inge vagy a pendely *korca* a mellény és a *fersing* között. Az is csúnya, ha a fersing alól kilátszik a fehér pendely. Régen emiatt pántos pendelyt is viseltek, ami ezt a problémát hivatott orvosolni. Ma már nagyon ritkán lehet találkozni vele. Az asszonyok régen „*felaggalóztak*”,¹⁹ más szóval felaggatták a *fersingjüket* a *ruha* alá, úgy, hogy kétoldalt feltűzték. Ezt főként akkor tették, ha sár volt, ezért fontos volt, hogy alóla szép, feketés *huroköltéssel* díszített pendely látszon ki.

A lányoknak a pántlikát felkötni szintén gondos tudást jelent, sőt a haját úgy befonni, hogy ne szabaduljanak ki tincsek a fonatból, szintén az öltöztetők dolga, ezt nem mindenki tudja magának megcsinálni. A menyasszonyokat, a *nyüszüleányokat* általában öltöztetik, nem maguk öltöznek fel.

Előbb a csizmát húzzák fel, utána öltik fel az inget. A derékra *keszkenyőt* kötnek, amely megtartja a sok szoknyát, és nem engedi lecsúszni. A pendelyek legfelsőjébe már az inget is

¹⁸ Képek a széki viseletről. i. m.

¹⁹ Dr. Kós Károly: *Széki népviselet*. = *A Mezőség néprajza*. Mentor, Marosvásárhely 2000. 237.

bedugják deréktájon, és jól megszorítják mindegyik darabot, hogy egyik se csússzon ki a *fersing* alól. A három pendelyre jön a szoknya, utána kötik fel a *fersinget*, rá pedig a ruhát.

Egy-két értékes *fersinget* még be lehet szerezni „kézből”, tehát a faluból olyan idősebb asszonyok hozományosládájából, akiknek nincs lányuk, menyük, unokájuk, mert pl. a régi bolti eredeti *brassait* sokkal értékesebbnek tartják, mint az otthon kézzel szőtt változatát, mely valószínűleg sokkal több időt és energiárfordítást igényelt, mint a gyári kelme. A *brassaiba* mentek táncolni, lakodalomba, abba vitték a tyúkot is a leányos háztól a legényes házhoz (23. kép), manapság abban is ballagnak, így talán ennek lett a legnagyobb reprezentatív szerepe.

Ma mindezeket a praktikákat, tudnivalókat a fiatalabb generációnak a vásárnapi templomba járásnak köszönhető öltözés, öltöztetés során adják át. A konfirmálóknak ajánlott egy éven keresztül viseletben járni templomba. Úgy is tartják, ezek az alkalmak intenzív tanfolyamok a fiatalok életében, amikor megtanulják, hogyan kell felöltözni, melyik milyen darab, mikor lehet felvenni, kinek, miért. Régen vasárnap ez volt a legnagyobb elfoglaltság, számba vették, kinek van új, régi, milyen anyagot és honnan szereztek be, milyen apróra van leszedve, ő csinálta-e, vagy csináltatta. Ma még csináltatnak újat, de közel sincs akkora jelentősége, mint régebb. Új *fersinget* mostani rózsást készítenek azért is, mert a műszálasabb alapanyagoknak köszönhetően esős napokon is fel tudják ezeket venni. Régebben, ha esett az eső, „a pap tudta, hogy asszonyok templomba nem mennek”, mert a víztől, párától a rakások mind kirúgták magukat, kezdhették előlről a fersingek leszedését.

Téli és nyári viselet

A téli időszakban a székiek alapviselete azonos a nyárral, azonban plusz viseletdarabok is bekerülnek, amelyeket a réteges öltözködést követve rávesznek az alapviseletre. A pendely, az ing, a fersing, a ruha, a lájbi, a keszkenyő alapviseletnek számít, de ahogyan az idő hűvösödik, az inget és a lájbit felváltja a *rékli* (húsvétól pünkösdig és szeptemberig). Ha még hidegebbre vált az idő, a *rékli* helyett *ujjast* vesznek, majd a téli idő érkezével az *ujjasra* előbb a *mejjrevaló* kerül fel, utána pedig a *mejjrevaló* helyett a *koszók* (november 1-jétől húsvétig). Régen a *rékli* az ingre vették rá, ma már ez nem így van, hiszen az ingek harmonika ujjja nem férne el a *rékli* szűk szabású ujjá alatt. Nemcsak a felsőtestet, hanem a szoknyarészt is védik a téli hidegben, ezért a pendelyekre még egy szoknya is rákerül. A fejet hárászkendővel védték a hidegtől, amit a *keszkenyőre* kötöttek rá.

A férfiak viseletében is változások érzékelhetők a téli időszakban. Az ingre kézzel kötött szürke (24. kép), zöld (25. kép) vagy gépi készítésű fehér (26. kép) szetter kerül, erre veszik rá a *lájbit*, amit a hideg érkezével a *mejjrevaló*, végül a *koszók* vált föl. Érdekes tapasztalat volt a gyűjtés során az, amit adatközlőink kiemeltek, hogy a nyári viseletről a télire történő váltás is konszenzuson alapult. Az asszonyok megegyeztek, és törekedtek egyszerre váltani.

Sosem fordult elő, hogy ezeket a viseleteket ne célirányosan használják. Ezt azért fontos kihangsúlyozni, mert sokszor találkozunk ma táncsoportok által színpadra feltett széki viselettel, ahol hibásan, egy látványba illően a *lájbi*, a *rékli*, *ujjas* és *koszók* is megjelenik. Mivel ezek mindegyikének megvolt a maga funkciója, a későbbiekben is illő lenne, nemcsak a „székiséget”, hanem a más körülményt is figyelembe venni egy-egy színpadi viselet tervezésénél.

Hétköznapi és ünnepi viselet

Az asszonyok/lányok hétköznapi viseletének a következő darabjai ismeretesek: *blúz, pendely, szoknya, fersing, ruha, keszkenyő, lájbi, kötött lájbi, lékri, ujjas, mejjrevaló, kozsók, hárász, cipő, csizma, gyöngy*. Az ünnepi viseletben a blúzt felváltja az ing, bizonyos rítusok esetében a keszkenyőt a rojtos keszkenyő és plusz kiegészítők jelennek meg, mint például a *zsali* és a *farak*. A férfiak viseletének hétköznapi darabjai: *civil ing, lájbi, priccses nadrág, szalmakalap, ződ/barna/fehér szetter, szetter, mejjrevaló, kozsók, cipő, csizma*. Az ünnepi viseletben a civil inget felváltja a házi készítésű ing, amelyhez jár a hímzett *nyakravaló*, a *pitykés szíjú*, lakodalom esetén a posztókalap. Az inget ünnepi alkalmakra *kimángorolják*, más szóval kikeményítik úgy, hogy harmonikaszerű lesz, 2-3 cm-es sávokba leszedik az anyagot, és megsulykolják, vagy újabban levasalják. Négy oldala lesz így az ingnek, mintha egy négyszögletű doboz lenne.

Különböző rítusok esetén, mint például lakodalomkor (27. kép), a menyasszony a *nyüszüasszony*, a *nyüszüleányok*, a vőlegény, a vőfélyek és a kérő viselete sajátos. A menyasszony pártáját szakemberrel készítetik el. A faluban már csak néhány asszony tud pártát kötni, ezért általában őket hívják el a menyasszonyos házhoz, ahol az előkészített alapanyagokból a helyszínen a háziak segítségével készíti el a menyasszony fejdíszét. A pártához sok rozmaringszál kell, a székiek nyelvén: *ruzsma*lint, ugyanakkor pedig *aranyfüst* és legalább 180 darab *kicsirőzsa*. Az menyasszony illetve a vőlegény házánál összegyülekezett násznép tehetségének, kézügyességének, hozzáértésének megfelelően csatlakozhat a különböző munkafolyamatokhoz. Aki a pártakészítő asszonynak segít, az készíti a piros keskeny szalagból a *kicsirőzsának* nevezett apró díszeket, felszaggatja a rozmaringágakat megfelelő hosszúságúra, a szakértő pedig elkészíti a pártát. A munkafolyamat lényege, hogy egy drótból elkészített félkör alakú vázba belehúzza előbb a rozmaringszálakat majd az így létrehozott felületre rávarrja a kicsirőzsákat és az aranyfüstöt. Ugyanígy történik a vőlegényi bokréta elkészítése is, annyi különbséggel, hogy ott a szakember mindig férfi. Ezeket a szakembereket a család megfizeti. Ilyenkor a legszebb darabokat öltik magukra, a menyasszony és a *nyüszüasszony* zöld kockás *fersinget* visel fehér *ruhával*, a *nyüszüleányok* *brassai fersinget*, fehér aprómintás *ruhával*. Mindenki köt *zsalikendőt* és *farkat*. Egyedül a menyasszony fején van pártá, a *nyüszüasszony se-lyemrojtú keszkenyőt* köt, a lányok *hajdanfőtt*, befont hajjal mennek. Sajátos módon kötik fel a pántlikát a menyasszony hajába hátul a pártá alá, a *nyüszüleányok* esetében pedig ugyanúgy a tarkónál a fonat alá kötik a masnit (28. kép). Emellett pántlika lóg a fonat végén is, de nincs masnira kötve. A *nyüszüleányok* kezében *babas keszkenyő* van, amit aztán a *vőfinek* ajándékoznak. A vőlegény és a kérő a lakodalom alkalmából posztóharisnyát ölt a *priccses nadrág* helyett. Erre kötik rá a *pitykés szíjút*, szarát pedig csizmába rejtik. A vőlegény *nyakravalója* piros alapú, a kérőé fekete. A kérő bokréta kalap helyett szélesebb karimájú fekete posztókalapot visel, és botot visz a kezében. A *vőfik* (29. kép), *priccses nadrágot* viselnek, *pitykés szíjúval*, csizmával vagy újabban cipővel, és hasonló bokréta keskeny karimájú pörgekalapot, mint a vőlegény. Kezükben díszesen kifestett faragott *vőfpálcát* visznek.

Konfirmáláskor a lányok gazsmér *fersingben* és varrottas rékliben konfirmálnak, fejükre virágos *fődjű keszkenyőt* kötnek, a rékli alá *farak* kerül, nyakukon piros gyöngy, lábukon Vinczellér csizma. A fiúk zöld *szetterben* vannak, amely alól kilátszik a fehér inggallér és a piros *nyakravaló*, *priccses nadrágban* és kék *lájbiban*, csizmában mennek a templomba.

A temetés viseletének is megvan a maga kódrendszere. *Fersingből napraforgós szatinba* mennek. Elsőfokú rokon gyászában a tiszta fekete *fersing* és *ruha* kötelező, de rokon, szomszéd halott

alkalmával kötnek az asszonyok, lányok kék színű *fersingeket*, ruhákat. A nagypéntek szintén gyászos időnek számít ilyenkor is a kék szín a meghatározó a viseletben. A kendő ilyenkor tiszta fekete. A 20. század második felében készült archív felvételen (30. kép) a temetési menetben a fehér ruhák a fiatal legénytől való szomorú búcsúzást jelölték, jelképesen a lányok *nyüszülálynak* öltöztek.

A széki viselet jövője

Szék példája azt mutatja, hogy a falu kézműves tudása még él, a népviselet előállításához, karbantartásához szükséges helyi specialisták jelen vannak a falu életében, akik ha nem is tudják nagyon magas szinten elmagyarázni a tudásukat, mégis meg tudják még mutatni ezeket a technikákat. Az Erdélyi Mezőség legtöbb településén már nem ilyen jó a helyzet, hiszen ott már csak emlékezetből tudják felidézni, hogy egy-egy ruhadarab hogyan készült, mert ma már senki sem viseli ezeket a ruhákat, így senki sem ért az elkészítésükhöz sem, kevés hiteles forrás lelhető fel. A gyári készítésű ruhadarabok teljesen kiszorították a népviseletet, és már csak itt-ott találni az elkészítésükre vonatkozó tudással bíró embereket. Székelyföldön pedig elkezdődött a visszatanolási folyamat: a varrás, a viseletkészítés iránt érdeklődők szakkörökbe, egyesületekbe szerveződve ismerik meg nemcsak egy régió, hanem szinte az egész magyar nyelvterület mintakincsét, hímzésttechnikáit, és ezeket szabadon változtatva alkotnak, teremtenek népi ihletésű vagy teljesen autentikus népviseletdarabokat.

Ma már nem természetes a viselet használata a 40-50 évnél fiatalabb székiek közösségében, ezért többirányú munka és odafigyelés a feltétele a viselet megőrzésének. Filep Klára református vallásánárnő a viselet megőrzésének egyik szövivője, hiszen ő (is) ösztönzi a diákokat, hogy vasárnap viseletben menjenek templomba, viseletben járjanak a konfirmálásukat megelőző évben a templomba, viseletben konfirmáljanak, stb. Maga is példát mutat e tekintetben családjával, és környezetére is ösztönzőleg próbál hatni. A pedagógusoknak, a falu lelkészének nagy szerepe van a viselet kulturális, lokális értékként való megőrzésében, ugyanis ma már kényelmesebb a polgári viselet a népviseletnél. Bár szinte minden széki házban megvannak még az elődöktől örökölt viseletdarabok, mégis kevesen viselik ezeket, hiszen nem könnyű a régi ruhadarabokat karbantartani, mosni, előkészíteni, felöltetni.

A falubeliek elmondása szerint a *Pestre varrt* (külföldi vagy nem széki megrendelőknek készült) ruha, lakástextília elnagyoltabb, mint a maguk számára készítették. A széki öntudat még erősen meghatározza a helyiek életét, értékrendjét: igyekeznek viseleteiket rendben tartani, kellő alkalmakra a legmegfelelőbbeket viselni, de a beköltözöttek és a generációváltások mindegyre gyengítik ezt a tudást, hiszen ezek a kulturális elemek csak sok tanulás és gyakorlás révén épülhetnek be a közösségi identitástudatba.

A jelen tanulmánnyal szándékunk az volt, hogy ezt a még élő tudást rögzítsük, és ezáltal egyszersmind árnyaltabb képet adjunk a ma élő széki viseletről. Az árnyaltabb, részletesebb bemutatás célja, hogy ne csak az általánosabban ismert *szatén*, *gázsmér*, *brassai fersingeket* ismerjük fel széki népviseletben, hanem rálátásunk legyen a viselet változásának belső szabályszerűségeire és a variációs lehetőségekre is. Ma sok fiatal kézműves, ruhatervező inspirálódik a széki népviseletből. A legnépszerűbb kísérletezéseket a *virágos földjű keszkenők* és *rózsás fersingek* ihlették, de sok más próbálkozás is keresi helyét a mai divatok és fiatalok ízlésének világában. (31. kép)

Képmelléklet²⁰

1. kép. Ballagó lány és asszony széki viseletben 2015-ben. Filep Klára és Filep Kata. A fotó Filep Klára tulajdona.

2. kép. Ingujj harmonikaszerűen berakva. 2020

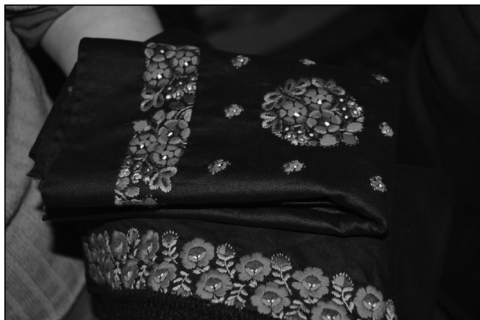

3. kép. Koszorúslányok. A lājbin rózsza, a lājbi alatt zsali látható. Forrás: Csipkeszeg Bed and breakfast Facebook csoport. Online: <https://www.facebook.com/Csipkeszegivendeghaz/photos/a.1035219023194243/1035225723193573/?type=3&theater>. Utolsó megtekintés: 2020. 02. 10.

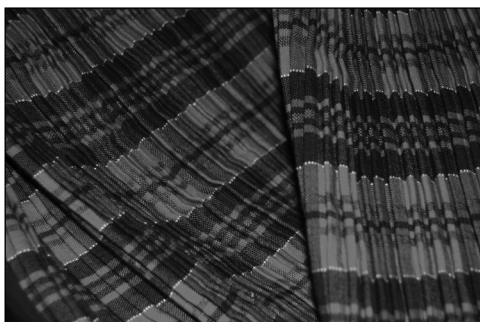
²⁰ A 2020-as képeken látható viseletdarabok Filep Klára, 1974-ben született széki asszony tulajdonát képezik. Ezeket a fényképeket László Eszter készítette.

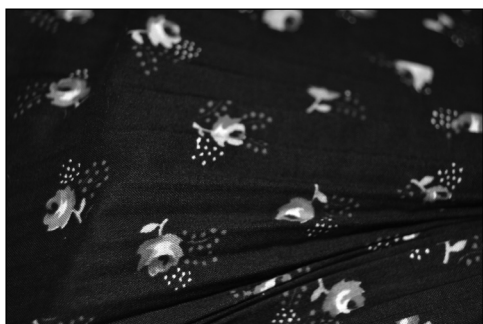
4. kép. Konfirmáló leány rékliben. Filep Kata.
2015

5. kép. A felső virágos földjű, az alsó tiszta földjű
keszkenyő. 2020

6. kép. Brassai fersingek. 2020

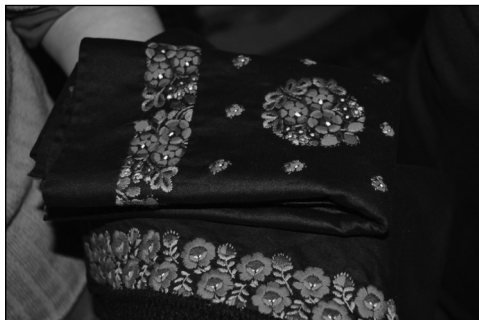
7. kép. Franciaországi fersing. 2020

8. kép. Gyászos kék ruha. 2020

9. kép. Fersing alá való szoknya. 2020

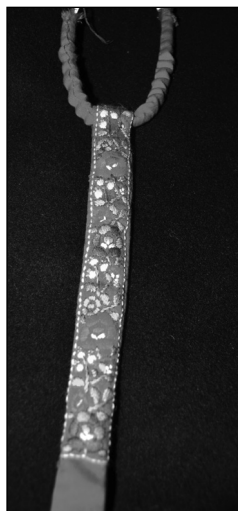
10. kép. Mejjrevaló. 2020

11. kép. Széki menyasszony pártával a fején. Forrás: „Széki vagyok” Facebook csoport. Online: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=618247101696841&set=pb.100005346704251.-2207520000...&type=3&theater> Utolsó megtekintés: 2020. 02. 10.

12. kép. Férfiak a templom előtt. Forrás: Kallós Zoltán Néprajzi Gyűjtemény. Évszám nélkül

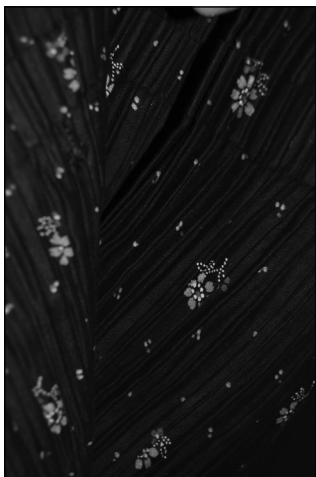

15. kép. Lányok köntösben és virágos földjű
keszkenyőben. Forrás: Kallós Zoltán Néprajzi
Gyűjtemény. Évszám nélkül

13-14. kép. Legény és férfi nyakravalója.
2020

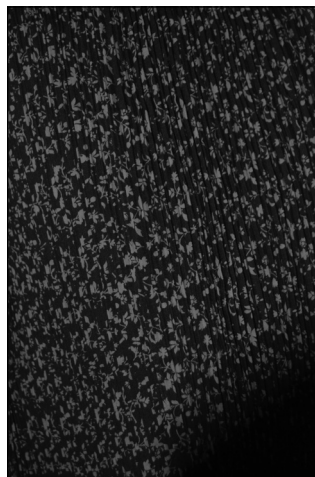
16. kép. Keresztelő székibe öltöztetett gyermekkel. Forrás: „Széki
vagyok” Facebook csoport. Online: [https://www.facebook.com/
photo.php?fbid=545455245642694&set=pb.100005346704251.-
2207520000..&type=3&theater](https://www.facebook.com/photo.php?fbid=545455245642694&set=pb.100005346704251.-2207520000..&type=3&theater) Utolsó megtekintés: 2020. 02. 10.

17. kép. Napraforgós fersing.
2020

18. kép. Rózsás fersing.
2020

19. kép. Petrezelesymes fersing.
2020

20. kép. Szilvamagos fersing.
2020

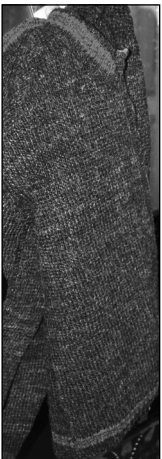
21. kép. Almás fersing.
2020

22. kép. Delinbabos fersing.
2020

23. kép. Asszonyok brassai fersingben. Forrás: Kallós Zoltán Néprajzi Gyűjtemény. Évszám nélkül

24–26. kép. Szürke, zöld, fehér szetterek. 2020.

27. kép. Széki ifjú pár. Forrás: „Széki vagyok” Facebook csoport. Online: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=545457218975830&set=pb.100005346704251.-2207520000..&type=3&theater> Utolsó megtekintés: 2020. 02. 10.

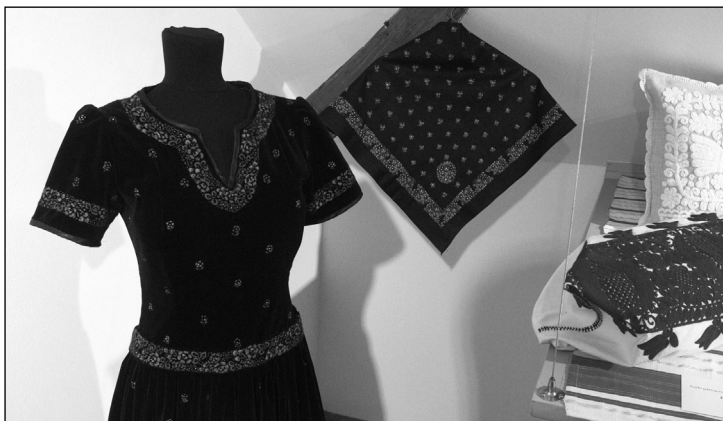
28. kép. Széki lányok masnira kötött szalaggal hajukban. Forrás: Csipkeszeg Bed and Breakfast Facebook csoport. Online: <https://www.facebook.com/Csipkeszegivendeghaz/photos/a.535065313209619/1267749619941181/?type=3&theater>. Utolsó megtekintés: 2020. 02. 10.

29. kép. Vőfély. Forrás: „Széki vagyok” Facebook csoport. Online: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1081438948710985&set=pb.100005346704251.-2207520000..&type=3&theater>. Utolsó megtekintés: 2020. 02. 10.

30. kép. Fiatal legény temetése. Forrás: Kallós Zoltán Néprajzi Gyűjtemény. Évszám nélkül

31. kép. A válaszüti Erdélyi Élő Népművészet kiállításon.
Filep Erzsébet széki virágos fődjú keszkenyője és az abból ihletődő
alkalmi ruha Bárdos Zsuzsa – Székely Melinda munkája.
Fényképezte: Bíró István. 2019

The Traditional Costume of Szék in the Past and Present – “The costume is an asset with a burden”

Keywords: traditional costumes, the undressing from traditional costumes, folklorism, folklore and identity, village Szék (Sic)

In this article we attempt to give an in-depth presentation of the traditional costume of Szék (Sic) village from Cluj County. In addition to presenting the parts of women's and men's wear, the specifics of the age group and especially the combinations available in women's wear are also discussed. We emphasize separately the winter-summer and the festive-everyday features and differences. Behind these perspectives, our unconcealed intent is to help the traditional costumes used by nowadays dance groups to be more authentic in some way by respecting the tradition. Our experience shows that in many places of the Carpathian basin the costumes of the choreographies of dances from Szék do not reflect faithfully the traditions of the village which are very much alive today as well. Regarding the future of the traditional costume from Szék, we plan to continue our research in order to provide for the future generations a reliable knowledge, which disappeared over the last two decades as a result of undressing from traditional costumes.

Műhely

Ruzsa György

Egy szerb és erdélyi származású, görög hagyományú, orosz–ukrán, ezüst Kaszperovszkaja Istenszülő-ikon

A Kaszperovszkaja Istenszülő (Kaszperovkai Istenszülő, A Kaszperova-féle Istenszülő, Kaszperova földbirtokosnő Madonnája) – helyesebben: *Az Istenszülő Kaszperovkai ikonja* (oroszul: *Касперовская икона Божией Матери, Касперовская Богоматерь, Касперовская Богородица*) – az Eleusza ikonográfiai típus egyik változata. Erdélyi eredetű. Legendája szerint az ősi ikont, melyet fatáblára ragasztott vászonra olajjal festettek, a 16. század végén Erdélyből hozta egy szerb férfi, aki a Herszoneszoszi Kormányzóságban telepedett le. Megkockáztatom azt a feltevést, mely szerint lehet, hogy az úgynevezett „második délszláv hatás” („Второе южнославянское влияние”) késői hullámának keretében jutott el ez az ikon a dél-oroszországi Herszoneszoszi Kormányzóságba. E különleges hatás, mely elsősorban az orosz szerkesztésű egyházi szláv nyelvre hatott a balkáni szláv (szerb és főleg bolgár) és kisebb mértékben román történelmi, kulturális és egyházi kapcsolatok révén bontakozott ki a 14., a 15. és a 16. századok folyamán.¹

Valószínűnek tűnik az is, hogy az ikon a 18. század közepe táján került Dél-Oroszországba, amikor is – a történelmi adatok szerint – több szerb települt ide.

Az ikonról az első hitelesnek tekinthető adatok az 1809-es évhez kötődnek. Ekkor Julianyija Ioannovna örökölte meg, aki a Kaszperovka birtok tulajdonosa volt. (Novo-Ivanovka. Ma: Kizomisz (Кизомыс) falu, mely a Herszonszkaja terület Belozjorszkij kerületében található.)

1840 februárjában, amikor Kaszperova földbirtokosnő e régi ikon előtt imádkozott, észrevette, hogy az elsötétült ikonarcok kivilágosodtak, és az egész ikon csodálatos módon megújult. Az ikon ezután számos gyógyításos csodát tett. Például – többek között – még ez év tavaszán, miután az ikon előtt imádkozott, egy Burjajeva nevű nemesasszony bénult bal keze meggyógyult, 1843 nyarán pedig egy tizenhárom éves parasztfiú gyógyult ki epilepsiájából.

Julianyija Ioannovna hamarosan az imának és az ikonnak szentelte életét, a faluba érkező zarándokokat szállással segítette. 1844 januárjában Zelinkevics pópa javaslatára a csodatévő ikont a helyi Szent Miklós-templomba vitték. Hosszas vizsgálatok után hivatalosan is csodatévőnek

Ruzsa György (1947) – művészettörténész, az MTA doktora, professor emeritus, ELTE, Budapest, ruzsagyorgylajos@gmail.com

¹ Bár e kérdésről mindmáig igen nagy viták folynak, most csak állásfoglalás nélkül figyelemfelkeltésként egy tanulmányt emelek ki: М. Г. Гальченко: *О времени появления и характере распространения ряда графико-орфографических признаков второго южнославянского влияния в древнерусских рукописях конца XIV – первой половины XV вв.* In: Лингвистическое источниковедение и история русского языка. Сборник статей. Москва 2000. 123–152.

Kaszperovkai Istenszülő. Moszkva, 1888. Ezüst. Ovális. M.: 7 cm. Sz.: 5,5 cm. Pálos Sziklatemplom. Letéti Gyűjtemény. Budapest, Ltsz. PY 1291. Fotó: Spitzer Fruzsina

nyilvánították, és csodatételeinek helyszíne alapján Kaszperovszkajanak nevezték el. Körmeneti ikonként is tisztelték, a Dnyeper és a Bug folyókon hajóval is szállították.

A krími háború idején (1853–1856) az ikon Odessza városát is megsegítette. Jevgenyij Nyikolajevics Pogozsev, az Istenszülő-ikonok egyik legnagyobb kutatója – írói álnevén Jevgenyij Poszeljanyin² – ezzel kapcsolatban az írja, hogy a csodálatos esemény tiszteletére határozatot

² Itt röviden meg kell emlékeznünk e tragikus sorsú kitűnő ikonkutatóról és hagiografusról. Jevgenyij Nyikolajevics Pogozsev (Moszkva, 1870. április 21. – Leningrád, 1931. február 13.) tizennyolc éves korában egész életét meghatározó élményben részesült. Miután meglátogatta az igen jámbor és bölcs Szent Amvroszij Optyinszkij (1812–1891) szerzetest – akinek különleges személyisége sokban inspirálta Dosztojevszkijt *A Karamazov testvérek* című regényének megírásakor Zoszima sztarec alakjának megformálásában –, a fiatalember teljesen megváltozott, optinai szerzetes akart lenni, de a bölcs öreg ezt ellenezte, mondván, hogy „először az egyetemet kell elvégeznie”. Amikor Jevgenyij Nyikolajevics megszerezte a jogi diplomát, a szent a következőket mondotta: „Írjon a hit, az egyház és a nép védelmében!” Így születtek meg Pogozsev rendkívül jelentős hagiografiai és ikonokról szóló könyvei. Ez utóbbiak közül az Istenanya-ikonokat részletesen bemutató, nyolcszáz oldalas, hatalmas munkája vált a leghíresebbé. (E. Поселянин [под., ред.]: *Богоматер. Полное иллюстрированное описание Ее земной жизни и посвященных Ее жизни чудотворных икон*. Санкт-Петербург, Книгоиздательство П. П. Сойкина, 1914) Ebben a műben az Istenszülő ikonjainak különböző ikonográfiai típusait írja le – többek között foglalkozik a Kaszperovszkaja ikonnal is – ünnepeik szerint elrendezve. Az ikon típusok történetének feldolgozása mellett széles körű gyűjtés alapján ismerteti ezen ikonokhoz kapcsolódó csodákat és különleges legendákat.

1930. december 26-án a kommunizmus hisztérikus vallás- és egyházellenes kampánya során letartóztatták. Az Egyesült Állami Politikai Hatóság Különleges Osztálya (Особый отдел ОГПУ = Особый отдел Объединённого государственного политического управления) bíróságon kívüli tárgyalásra utalta ügyét, és kérvényezte, hogy

hoztak, mely szerint „az utókor számára meg kell örökíteni ezt az eseményt, és október elsejét szent ünnepnappá kell nyilvánítani”.³ Hálából drágakövekkel díszített, nagy értékű ikonborítót helyeztek az ikonra. A borítót Szazikov moszkvai mester készítette hétezer rubelért.⁴

Ki is lehetett ez az A. M. Jacij által említett mester, ezt nehéz pontosítani. A Szazikov család igen híres ötvöscsalád volt. Közülük Pavel Szazikov és Szergej Szazikov testvérek jöhetnek szóba, akik 1879-ig működtek Moszkvában.⁵

Az ikont, amikor az odesszai székesegyházban őrizték, 1872 február végén ellopták, és csak március 20-án találták meg.⁶ Ezután új ikonborítót készíttettek számára.

Az első világháború során is több csodát tett. Odessza városát kétszer is megvédte a török hajók támadásától. 1922-ben pedig egy nagy kolerajárványt szüntetett meg közös imádság hatására.⁷

A Kaszperovszkaja ikont minden évben szeptember 25-én Kaszperova faluból az odesszai Urunk Színeváltozása-székesegyházba vitték, ahol húsvétig maradt. Ám a kommunista hatalom Oroszországnak ezt az egyik legnagyobb székesegyházát, melyet 1808-ben szenteltek fel, 1932 márciusában bezáratta, majd 1936 májusában felrobbantotta. A műkincsek egy részét elszállították, de ezek később eltűntek.⁸ A Kaszperovszkaja ikon az odesszai Istenszülo Elszenderedése-székesegyházba került. Ez a viszonylag kisméretű ősi ikon (31 x 26,5 cm) gazdagon díszített borítóval látható ma a székesegyházban.

Az ikonon vállképben ábrázolták az Istenszülot a Gyermekek Jézussal. Az Istenszülo megható gyöngédséggel hajol fiához. A kis Jézus jobb kezében írástekerceszt tart, melyet állához érint, baljával pedig anyját öleli át. Ez az ikonográfiai típus rendkívül szoros kapcsolatban áll az Istenszülo herszoni ikonjával (oroszul: Копсунская икона Божией Матери),⁹ annak is az Eleusza, vagyis a Könyörületes, Meghatódott Istenanya variánsával. A hagyomány szerint az ősi ikont még Szent

Pogozsev Jevgenyij Nyikolajevics polgártársnál „a társadalomvédelem legmagasabb fokát kell alkalmazni, vagyis az agyonlövést” („применить высшую меру социальной защиты – расстрелять”). Az ítéletet február 13-án végrehajtották. (Следственное дело. Архив УФСБ по Санкт-Петербургской обл., № 21549.)

Fontosabb művei: Е. Поселянин: *Святые земли русской. С описанием жизни и подвигов святых и знамений, бывших от чудотворных икон*. Санкт-Петербург 1899; Е. Поселянин: *Преподобный Серафим Саровский чудотворец (с новыми сведениями о Старце)*. Санкт-Петербург 1903; Е. Поселянин: *Русская Церковь и русские подвижники XVIII века*. Санкт-Петербург 1905; Е. Поселянин: *Праведник нашего времени: оптинский старец Амвросий*. Санкт-Петербург 1907; Е. Поселянин: *Собор московских чудотворцев*. Москва 1912; Е. Поселянин (pod., red.): *Богоматерь. Полное иллюстрированное описание Ее земной жизни и посвященных Ее жизни чудотворных икон*. Санкт-Петербург, Книгоиздательство П. П. Сойкина, 1914.

³ Е. Поселянин (pod., red.): *Богоматерь. i. т. 627*.

⁴ А. М. Яций: *Чудотворная икона Божией Матери Касперовская*. Москва 2003. 18.

⁵ М. М. Постникова-Лосева – Н. Г. Платонова – Б. Л. Ульянова: *Золотое и серебряное дело XV–XX вв.* Территория СССР, Москва, Издательство »Наука«, 1983. 225.

⁶ Херсонские ЕВ. 1872. № 6. 168.

⁷ А. М. Яций, *op. cit.* 32.

⁸ A székesegyházat mostanában a régi helyén az eredeti formájában újra felépítettek, és Kirill Moszkva és egész Rusz patriarchája 2010. július 21-én felszentelte. Feljegyezték, hogy a robbantás úgy történt, hogy a nagy harangtornyot robbantották föl úgy, hogy az az épülete zuhanjon, mivel a falak oly erősek voltak, hogy azokat közvetlenül nem tudták volna felrobbantani. Irodalom: Игумена Серафима: *Одесский Спасо-Преображенский собор: жизнь, гибель, воскресение*. Одесса 1993; Ф. А. Самойлов: *Из истории Одесского Кафедрального Спасо-Преображенского собора*. = Воронцовский сборник. Сборник научных статей. Одесса, Студия »Негоциант«, 2009 (вып. 2). 122–128.

⁹ А. А. Шахматов: *Корсунская легенда о крещении Владимира*. = Сборник статей, посвященных... В. И. Ламанскому. Санкт-Петербург 1908. ч. 2. р. 1136; Д. В. Айналов: *История древнерусского искусства*. Киев–Царьград–Херсонес. In: Известия Таврической УАК. Симферополь 1920. № 57. 136–248; Л. А. Щенникова: *Запрестольная икона Успенского собора с изображением »Богоматери Корсунской«*. In: ГММК. Материалы и исследования. Москва 1987. вып. 5. Новые атрибуции, 8–22; И. А. Шалина: *Богоматерь Эфесская–Полоцкая–Корсунская–Торпецкая*:

Lukács evangélista festette közvetlenül az Istenszülőről másolva. Az ősi ikonnak egy másolatát 988. október 9-én Herszonból Kijevbe hozatta Szent Vlagyimir kijevi fejedelem. A Herszoni Istenszülő ikon Meghatódott Istenanyát bemutató variáns, miként a Kaszperovkai Istenszülő-ikonon, Szűz Mária és a Kis Jézus arca összeér. Ez az anyai és gyermeki szeretet, összetartozás finom kifejezése, de teológiai értelemben az evilági és a túlvilági találkozásának érzékeltetése is.¹⁰

A Kaszperovkai Istenszülő-ikonon különös származásával, bizánci-görög gyökereivel és délorosz–ukrán területen kialakult nagy kultuszával és tiszteletével egyike a szakirodalomban jelentőségéhez mérten kevésbé feldolgozott, ám igen széles körű kapcsolatokkal rendelkező nagy hatású ikonoknak.

*

A bemutatásra kerülő nagy értékű ezüst ikon¹¹ kiemelkedő mesterségbeli és művészi kvalitásával és a fent említett hagyományok nemes megőrzésével azonnal megragadja figyelmünket. Az ovális formájú ikonon fent az ikon megnevezését jelző egyházi szláv feliratot találunk: ПРС[ЧИ]СТЫЯ Б[ОГОРОДИ]ЦЫ КАСПЕРОВСКІА.

Bal oldalt az Istenszülő válla fölött ötvösjegyeket látunk. Az első pajzsban cirill betűs Л. О. (azaz: L. O.) monogram helyezkedik el, alatta, még ugyanebben a pajzsban 1888-as évszám. A következő pajzsban a 84-es számot, míg az azt követően a sárkányt legyőző Szent György kisméretű lovas alakját figyelhetjük meg. Ez utóbbi ábrázolás Moszkva város címerére utal, és egyben arra, hogy a tárgy Moszkvában készült. A Sárkányt legyőző, lovon ülő Szent Györgyöt ábrázoló ötvösjegyet 1741-től 1899-ig használták a moszkvai ezüstök megjelölésére. A 84-es szám 84 zolotnyik finomságú ezüstöt igazol. A zolotnyik, mely az ezüsttözet finomságának régi orosz mértékegysége, 84-es számmal azt jelenti, hogy az ötvözet 875 ezrelék ezüstöt tartalmaz. A cirill betűs Л. О. (azaz L. O.) monogram az 1888-as évszámmal Lev Fedorovics Oleksz (Лев Федорович Олекс) ellenőrzőmestert, más szóval próbamestert jelöli. A Posztnyikova-Loszeva-féle jegykönyvben ez az ellenőrzőmester 1890 és 1896 között működött.¹² Kiegészíthetjük ezt az állítást a fenti adattal, és megállapíthatjuk, hogy Lev Fedorovics Oleksz már 1888-ban is dolgozott moszkvai ellenőrzőmesterként.

A rendkívüli finomsággal kialakított ábrázoláson feltűnnek a hosszú ujjú, elegáns mozdulatú kézfejek, a gondosan megmunkált ruharedők, különösen a maphorion (görögül μαφόριον) redői és szegélydíszei, és e kendő alól alig kilátszó másik fejkendőnek, a csipécnek (oroszul чепец) bravúros érzékeltetése. A maphorionon megjelennek aprólékos kivitelben a soksugarú csillagok.

Исторические имена и архетип чудотворной иконы. = А. М. Лидов (ред., сост.): *Чудотворная икона в Византии и Древней Руси.* Сборник статей. Москва 1996. 200–251; Т. В. Толстая – Е. В. Уханова: *«Корсунские» реликвии и крещение Руси.* = *Христианские реликвии.* 2000. 147–161.

¹⁰ Néhány fontosabb mű a Kaszperovszkaja ikonról: И. М. Знаменский прот.: *О Касперовской иконе Божией Матери.* Одесса 1877; С. В. Петровский свящ.: *Касперовский чудотворный образ Богородицы.* Одесса 1889; [Овцын]: *Касперовская чудотворная икона Божией Матери.* Сост. по сведениям шнуровой книги в Касперовской церкви и из брошюры прот. И. Знаменского. Одесса 1890; В. А. Иванов, свящ.: *Св. чудотворная Касперовская икона Божией Матери:* Следование ее по Херсонской епархии с 22 авг. по 28 сент. 1915 г. Одесса, 1915.; А. М. Яцый: *Чудотворная икона Божией Матери Касперовская.* Москва, 2003.; А. А. Климова: *Касперовская икона Божией Матери.* = Православная энциклопедия. Москва, Церковно-научный центр »Православная энциклопедия«, 2013. т. XXXI. 479–480.

¹¹ George Ruzsa: *Images of the Virgin Mary in Russian Icons.* Вр., 2019. 60.

¹² М. М. Постникова-Люсева, *op. cit.* 205.

Ezekből Mária maphorionján mindig három helyezkedik el. Egy a maphorion homlok részén, kettő pedig a vállrészen. Ez a három csillag arra utal, hogy az Istenanya Jézus születése előtt, a szülés alatt és a szülés után is szűz volt. (A vállán lévő egyik csillagot az ölében lévő kis Jézus ikonunkon eltakarja.)

Az ikonon kétségtől legmegkérdősebb a szemek. Itt sajátos ábrázolást figyelhetünk meg. A mester a fémikonoktól eltérően a szemeket nem enyhén domborúan ábrázolja, hanem a szemgolyókat mélyítve és hangsúlyozottan. Mindez meghatározó érzelmi töltést ad e kicsiny ikonoknak. Erre az ábrázolásra is érvényesek Mihail Alpatov finom – talán egy kissé szubjektív – megfigyelései, melyeket ugyancsak egy Eleusza típusú (Vlagyimiri Istenszülő) ikonnal kapcsolatban írt. „A kisdéd Jézus arcával anyjához simul, de mintha észre sem venné ezt a gyengédséget: szívhezszóló pillantással mered maga elé, tekintetében a gyermekéért aggódó anya nyugtalansága tükröződik. [...] Az [...] ikon dialógusa [...] az anyaság mélyebb felfogásáról tanúskodik. Az ábrázolás olyan ellentétet egyesít magában, mint a gyermeki szorongás és az anyai elszántság, a gyermeki gyengédség és az anyai szigor, az együttlét öröme és a jövőért való aggodalom [...] A [...] mester a szerető anya arcának ábrázolásánál egy nemes érzést fejezett ki, amely hatalmába keríti az embert, s minden rosszat száműz a szívéből.”¹³

An Icon Based on Greek Tradition, with Russian and Ukrainian Influence, of Serbian-Transylvanian Provenance: the Silver Icon of Theotokos Kasperovskaya

Keywords: The Theotokos of Kasperovka, metal icons, Russian silver; Лев Федорович Олекс (Lev Fedorovich Oleks) controlling master

The Theotokos of Kasperovka, or, more exactly, the Kasperovka icon of the Theotokos (Russian Касперовская икона Божией Матери, Касперовская Богоматерь, Касперовская Богородица) represents a version of the Eleousa iconographic type. The icon originates in Transylvania. Legend has it that the ancient icon, painted on canvas glued to a wooden panel, was brought by a Serbian man from Transylvania, who eventually settled down in the Herson Governorate, in the late 16th century. Finally, it was inherited by a lady landowner called Kasperova. In 1840, while she was praying in front of the icon, she noticed that the darkened faces in the icon had brightened up and the whole icon had been renewed in a miraculous way. After this the icon worked several wonders of recovery. During the Crimean War (1853-1856) it also helped the city of Odessa. The icon ended up in the Odessa Cathedral of The Dormition of the Virgin, where this relatively small icon (31 x 26.5 cm) is displayed with a richly decorated cover.

The silver icon described here partly follows the traditions of ancient iconography. In the icon, the head and shoulder image of the Theotokos with the Infant Jesus can be seen. The Mother of God bends toward her son with moving tenderness. The Infant holds a roll in his hand, touching his chin with it and embraces his Mother with his left arm. (Moscow, 1888. Controlling master: Лев Федорович Олекс = Lev Fedorovich Oleks.)

¹³ M. Alpatov: *A művészet története*. I. Bp., 1963. 237–238.

Letenyei László

Bashi, egy újonnan felfedezett nép a Fülöp-szigeteki tenger két partján

Kutatástörténeti értékelés Benedek Dezső *Az ősök éneke* című könyvéről

Majd harminc év elteltével írni egy kötetről¹ szokatlan dolog. De több okom is van rá. Egyik, hogy méltatlanul elfeledett műről van szó, amelyről magyar, de angol nyelvű recenzió sem készült. A másik, hogy egy lebilincselő írásra bukkantam. A könyvben sok szó esik szabad-tüdős bűvárhalászatról, és a könyvet olvasva, úgy érzem, mintha magam is *kono*-kagylóvadász volnék, aki most váratlanul egy igazgyöngyre lelt. Továbbá van egy harmadik okom is: ezzel az írással a Kolozsvárról elszármazott Benedek Dezső nagyszerű tudományos életművének egészére is rá szeretném irányítani a figyelmet.

Elismerem, hogy elfogult vagyok az antropológiai (és néprajzi, etnológiai) irodalommal kapcsolatban: a jó terepmunka-beszámolókat sosem tudom megenni. Ilyen olvasmányélményem azonban már régen volt: a kötetet szó szerint nem tudtam letenni addig, amíg ki nem olvastam. Meglátásom szerint a kötet a szerző tudományos alapossága, és ezzel egyidejű olvasmányossága révén a legkiválóbb tudományos írók sorába emeli (diszciplinától függetlenül). Kétségtelen, hogy az olvasmányos társadalomtudományos munkák mezőnyében Barabási Albert László (és más szerzők, például Yuval Noah Harari, Jared Diamond, Michio Kaku stb.) magasra emelik a léceket, van viszont egy olyan szempont, amelynek alapján Benedek Dezső közülük is kiemelkedik: személyes, megkérdőjelezhetetlen helyismerete, tereptapasztalata. Ez az, amit senki nem vitathat el tőle, az antropológustól.

Óvatosságra intem ugyanakkor az olvasót: egy izgalmas írásról is lehet unalmasan írni, ezért mindenki jobban jár, ha az eredeti kötetet veszi a kezébe.

Az elfeledettség homálya

Benedek Dezső könyvét, szégyenszemre, nem ismertem. Azért szégyenszemre, mert a kötet 1991-ben jelent meg, lett volna időm tehát belenézni. A mentségem az lehet, hogy bár Benedek Dezső az USA-ban él, a Pennsylvania Egyetem professzora, és a kötet angol nyelvű, mégsem

Letenyei László (1970) – kulturális antropológus, egyetemi docens, Corvinus Egyetem, Budapest, BBTE, Kolozsvár, llet@uni-corvinus.hu

Jelen tanulmány megszületését a Tajvan-ösztöndíj (Taiwan Fellowship) támogatta.

¹ Benedek Dezső: *The Songs of the Ancestors: A Comparative Study of Bashi Folklore*. Taipei, Taiwan. 1991. SMC Publishing Inc. Aborigine Monograph Series 2.

kézenfekvő rátalálni. Nem találtam róla angol nyelvű recenziót, és a műre való hivatkozások száma a Google Scholar szerint is csak két számjegyű. Bár a kolozsvári származású szerző később, az amerikai tudományos karrier során sem tagadta meg magyarságát, hiába keresnénk a szerzőt vagy művét (egyebek közt) Kézdi Nagy Géza magyar antropológiatörténeti könyvében (2008)², a sokszerzős magyar antropológiai lexikonban (2010)³, vagy Sárkány Mihály kiváló, az 1990 utáni magyar etnológiát bemutató tanulmányában⁴. Ez utóbbiba a szerkesztési elvek miatt sem férhetett be, hiszen a szerző célkitűzése a magyarországi kutatók külföldi terepmunkáinak bemutatása volt.

A bashi népnév

A *bashi* (magyar fonetika szerint: *bási*) népcsoportot vagy kultúrát sem ismertem, de erre is van mentségem. A népcsoport ezen a néven nem ismert.⁵ A *bashi* népelnevezést Yukihiro Yamada nyomán⁶ éppen Benedek professzor javasolja, a téma alapos körüljárása alapján, két olyan népcsoportra, amely csak földrajzilag és politikailag különül el egymástól, de valójában egy népcsoport. A népcsoport tagjait egy tengerszoros és ezzel egy országhatár választja el egymástól. A Bashi-szoros (Bashi Channel), Tajvan és a Fülöp-szigetek között, közelebről az Orchidea-sziget (Tajvantól délre) és a Batan-szigetek (a Fülöp-szigetek legészakibb csoportja) között húzódik. A tajvani népcsoportot⁷ *tao* néven említi a helyi szakirodalom, a néprajzi múzeumok és az őshonos népek politikai szervezetei. Benedek professzor, könyvében (helyesen, az önelnevezésük alapján, illetve a japán antropológiai hagyományba illeszkedve) a *yami* (magyarosan: *jámi*) népnévet használja. A tőlük délre élő népcsoport tagjai tíz kisebb-nagyobb szigeten élnek, és nyelvészeti besorolásuk szerint az *ivatan* nyelvcsoporthoz tartoztak. Benedek, aki nyelvész is, ezt a besorolást elnagyoltnak tartja, és rögtön a kötet elején (3–4. old.) pontosítja: az *ivatan* nem nyelvészeti, hanem földrajzi meghatározás, és két egészen különböző nyelvet mos egybe, ezért pontosabb batáni és babuyáni nyelv(ek)ről beszélni. A batáni nyelvet Batan szigetén (pontosabban egy 10 szigetből álló szigetcsoporton) beszélik, és mind a nyelvük, mind a kulturális önazonosságuk megkülönbözteti őket a babuyánit beszélőktől. De még pontosabb, ha a *yami* és *batáni* nyelvet (és kultúrát) egységes névvel illetjük. Mivel ilyen ön-elnevezés nincs, ilyen nyelv és kulturális örökség azonban van, ezért javasolja Benedek Dezső a *bashi* új megnevezést. Már önmagában ez a nyelvészeti felfedezés megérdemelné a nagyobb elismerést.

A *bashi* népnév megalkotásával elmondtam a könyv fő üzenetét. A kötet innentől mást sem tesz, mint a fenti hipotézis igazolására törekszik: egy nép ez, nem pedig kettő, csak ott húzódik (hullámközi) közöttük az az országhatár, ami miatt a közelmúltbeli történelmük más-más irányt vett.

² Kézdi Nagy Géza: *A magyar kulturális antropológia története*. Bp. 2008. Nyitott Könyvműhely Kiadó

³ A. Gergely András – Papp Richárd – Szász Antónia – Hajdú Gabriella – Varga Andrea (szerk.): *Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kislexikon*. MTA PTI Etnoregionális Munkafüzetek 108. Bp. 2010.

⁴ Sárkány Mihály: *Hungarian Ethnographers in Non-European Territories – a Revival after 1990*. Acta Ethnographica Hungarica LXI(2016). 1. 13–34.

⁵ A könyv címében nem szerepel utalás Tajvanra vagy a Fülöp-szigetekre, ezért számomra a könyv kézbevétele előtt kimondottan meglepetésként volt a *Bashi* szóval kapcsolatos áthallás a török nyelvekből: 'basa', 'pasa', azaz 'fő, vezető'. Bashi-Bozouk volt pl. a roszshírű török szabadcsapatok ('fejetlenek', 'vezető nélküliek') közismert beceneve.

⁶ Yukihiro Yamada: *Fishing economy of the Itbayat, Batanes, Philippines with special reference to its vocabulary*. Asian Studies V(1967) 1. szám

⁷ Tajvan alatt mi, kívülállóak, egy országot értünk, Tajvanon viszont a „Tajvan” kifejezés csak a főszigetre vonatkozik, amely pl. az Orchidea-szigetet nem foglalja magába. Tajvani Tao népcsoportról írni egyszerűsítés, ami jelen tanulmányban segíti a megértést, de hasonlóan pontatlan, mintha például Belfást kapcsán angliai irekről írnánk.

A néprajzi-antropológiai irodalom eddig nem vette tekintetbe azt, hogy ez a két nyelv egy nép is lehet. Az egyik (a *tao*) tudományos kutatása a tajvani őshonos népeket tárgyaló szakirodalomba tartozik (amely szorosan kapcsolódik a kínai etnológiai irodalomhoz, de jelentős japán néprajzi kutatásokra is épít), a másik (*ivatan* nyelvcsoporthoz) pedig a Fülöp-szigetéről szóló szakirodalomba, amely egykoron a spanyol tudományosság, majd a 20. században alapvetően az amerikai antropológia hagyományaiba illeszkedett. Egyazon népcsoportot a két országban külön-külön neveken tárgyaltak (*tao* törzs, illetve *ivatan* nyelvcsoporthoz), hát ki gondolta volna, hogy ezek esetleg rokonok, sőt, hogy a kettő egy és ugyanaz? Pontosabban: az *ivatan* az kettő, batáni és babayan, amelyből az egyik, a batáni rokon (sőt azonos!) azzal a másik néppel, amelyet Tajvanon *tao* vagy más néven *yami* néven ismer a szakirodalom. Hát igen, ehhez kellett egy kisebbségben élő magyar, hogy ezt gondolja. Benedek Dezső számára nem volt elképzelhetetlen az a hipotézis, hogy egyazon népcsoport tagjai akár két külön országban is, egymástól akár 500 km-re is lakhatnak.

Az örvény

Benedek Dezső könyvének tudományos lényegét, újszerűségét a fentiekkel voltaképpen elmondtam, de ettől a kötet még nem lenne szórakoztató is. A kötet lényege a *yami* és a *batáni* valóság aprólékos leírása, ami rendkívül érdekes. Erre vonatkozóan itt alább csak egyetlen példát, a *yami* polipvadászatról szóló beszámolót (pp. 20–23) engedjen meg az olvasó:

A *yami* halász, amikor épp halászati tilalmi időszak van (ti. februártól június végéig csak repülőhalra szabad halászni, mert szigorú tabuk szabályozzák a tengeri halászatot, hogy az távlatilag is fenntartható legyen!), akkor a halászok csak *kono*-kagylót vagy más tengeri gyümölcsöket szedgethetnek, és mellesleg polipra is vadászhatnak. A *yamik* a polipot szabadtüdős merüléssel cserkészik be. Mi, kívülrőlők talán észre sem vennénk a polipot, mert nemcsak a színét tudja változtatni, de a bőre textúráját is, amivel kiválóan alkalmazkodik rejtékhelyéhez, például egy korallbarlanghoz, ahonnan jószerivel ki sem látszik. Az első kihívás tehát: észre kell venni. Ezután a halász egy horgot akaszt be a polipba, és elkezd kirángatni a kuckójából. Ha ez sikerült, akkor következő lépésben igyekszik megszabadulni a poliptól: egyrészt a bűvárnak fel kell mennie a felszínre levegőért, másrészt pedig a polip mérgező tintát lövell ki, és egyébként is gyakorlottabb az embernél víz alatti testharcban. Nyolc csápjja biztosan és koordináltan mozog, és bár ebből kettővel a testébe szorult horgot igyekszik eltávolítani, a maradék hattal még mindig dühödten fog, ragad, fojtogat és csalánozik. Bizonyos méret feletti polip ellen a bűvárok nem is állnak ki egyedül: olyankor többen is körbeveszik, kirángatják a barlangjából, és megkötözik. A kisebb poliphoz azonban a magányos halász is visszatér, és a horognál fogva elkezd a felszín felé rángatni. Amikor a polip kibukkan a felszínre, akkor jön a legveszélyesebb rész: a halász csókja. A halálos csókot, azaz harapást a halász a polip egyetlen sebezhető testrészére adja: a szemére. Ha sikerült átharapnia a polip szemét, akkor végetért a küzdelem. Az állat azonnal elpusztul, és innentől kezdve a halász bármit megethet vele, azaz felvagdossa, konyhakészre készíti, stb. Ha azonban a polip a gyorsabb, akkor az eddigi fegyverein, a mérgező tintán és a csalánozó csápokon kívül beveti titkos fegyverét, a közelharcban használt szájniylását is (angol eredetiben: „csört”). Az ember és a polip harcában tulajdonképpen az győz, aki először harap!

A jelenet olvasása közben egyszer csak feltűnt, hogy a hivatkozások egy ideje elmaradtak, nem jöttek a tudományos szövegeknél megszokott ritmusban (2-3 hivatkozás egy átlagos oldalon, és lényegesen több az elméleti bevezetésben). Néhány lappal odébb megtaláltam a választ: a szerző felvételei között voltak a polipvadászatot lépésenként megőrkítő víz alatti felvételek is. Micsoda újszerű dolog lehetett ez a terepmunka idején, 1984-ben! Ezek szerint azért hiányoztak a hivatkozások, mert ez az aprólékos leírás a szerző primőr terepmunkájának élménye. Mai adatkezelési szokásaink szerint: idézet a terepmunka naplóból.

Egy kisebbségi magyar nézőpontja

Benedek Dezső kisebbségi magyar szemmel tekint a vizsgált tajvani és Fülöp-szigeteki népcsoportra. A 642 oldalas kötet első oldalának első bekezdéseit idézem: „Tajvanon, azaz a Kínai Köztársaságban a yami népcsoport tagjai hivatalosan: kínaiak. A nyelvüket nem egy külön nyelvnek, hanem csak egy dialektusnak tekintik. A yami gyerekeknek a szigetre érkezett tanítók először is azt tanítják meg, hogy az iskolában csak a pekingi mandarint szabad beszélni, mert az a művelt nyelv és az államnyelv is, az anyanyelvük, a yami pedig valami illetlen dolog, egy dialektus (*fang jen*) amit tartsanak az iskola falain kívül. A hagyományos yami életmódot a tanárok egyszerűen vadságnak tekintik, az ágyékkötőt pedig egy kimondottan obszcén szokásnak tartják.” Vajon, ha a szerző a saját kolozsvári gyermekkorának iskolai élményeit írná le, vagy a moldvai magyar iskolázás múltjáról írna, hány szót kellene megváltoztatnia?

Hogyan járulhat hozzá a felfedezés a bashik identitásának és boldogulásának erősítéséhez?

A túlparton, azaz a Fülöp-szigetek legészakibb szigetvilágán élő néptöredék, a batáni, más szempontból ugyan, de szintén egy akkulturációs folyamat részese. Batáni írásbeliség, így anyanyelvi iskolai oktatás nemigen van (kivéve néhány katolikus katekizmust, amiket dominikánus hittérítők jó száz éve vetettek papírra). Az érem jó oldala, hogy bár a batáni nyelvi közösség ugyan nem túl nagy, de a számtalan apró szigetet és nyelvet magába foglaló országban mégis egyenrangúnak számít, nem pedig kisebbséginek. A Fülöp-szigeteken a helyben beszélt nyelvet minden népcsoport szabadon használhatja, sőt nincs egyfajta modernizációs kényszer sem, amely az életformaváltást sürgetné. Tajvanon az 1980-as években még eltiltották az őshonos gyermekeket a helybeli megélhetést biztosító tudás megismerésétől, ezért ma a yami közösség jelentős része a tajvani főszigeten dolgozik, és végső soron a globális munkaerőpiacba ágyazódik be, de nem ismeri a fenntartható helyi halász- és farmgazdaság fortélyait.

Az érem másik oldala, hogy a Fülöp-szigeteken az „angol nyelvi kultúra” – ahogyan Florentino H. Hornedo, Benedek Dezső helyi forrása és adatközlője fogalmaz – folyamatos hatást gyakorol a „folklórkultúrára”.⁸ Manila modern, angol nyelvű közege a helyi közösség tagjai számára is kulturális minta. A Fülöp-szigeteken ráadásul az európai hatás és a modernizáció

⁸ Florentino H. Hornedo: *Laji: an Ivatan Folk Lyric Tradition*. University of Santo Tomas, Manila 1979. 45.

kihívásai több évszázados múltra tekintenek vissza, ami miatt a helyi kultúra, például a helyi monda- és hiedelemvilág sok szempontból hiányosabb, töredékesebb, mint Tajvanon, sőt itt egyes dallamtípusok is eltűntek vagy átalakultak.

Az akkulturációs hatás sokszor indirekt. A tajvani yami zene például kizárólag énekes, nem használnak semmilyen hangszert, még ütős vagy idiofon hangszereket sem. Tulajdonképpen nem is zene vagy ének, inkább ritmusos verselés, amelyről nehéz eldönteni, hogy mondják, éneklük vagy skandálják. A legfontosabb verstípus a *rawod* (ejtsd: *raúd*), amelynek közös éneklése közben a verset sokáig (percekig) szavalják. Az egy levegővétellel való sokáig verselés tudománya egyszerre közösségi aktus és egyéni virtus. Ennek a dallamtípusnak Benedek szerint fiziológiai alapja is van: a mindennapi szabadtüdős merülés miatt a yamik tüdőkapacitása megnőtt. Aki sokáig tudja mondani a verset, az nyilván nagy tüdejű remek bűvár, amit a közösség nagyra értékel.

A Fülöp-szigeteken azonban a spanyol uralom alatt megtanult új halásztechnikák és a korszerű hálók használata miatt fokozatosan eltűnt a mindennapi szabadtüdős merülés szokása, ezzel együtt csökkent az ott élők tüdőkapacitása, és már nem tudnak *rawod* szövegeket verselni. A *rawod* helyét a *laji* vette át, ahol az énekhang hosszan kitartott szerepét egy hangszer vette át (illetve Ivatan szigetén az *abayren*, amin szintén érződik a *laji* hatása; pp. 199–200). A hangszerelés miatt sérültek a dallamok szövegei, elvesztek vagy töredékesé váltak az ősi eposzok. Érdekes módon tehát, ha a Fülöp-szigeteki batániaiakra újra szeretnék tanulni a három évszázada elvesztett ősi szövegeiket, akkor ezt a Tajvanon élő yamiktól tudják visszat tanulni.

Az eposzok

Amikor úgy fogalmaztam, hogy a könyvet egy ültő helyemben elolvastam, ezt csak képletesen értettem, hiszen csak félig volt igaz: a 642 oldalas kötet első fele a 222. oldalig tart, ezt a függelék követi, amely a bashi folklórszövegek eredeti gyűjtése, eredeti nyelven, illetve egy angol szó szerinti és egy értelmező fordításban. Magukat az eposzokat nem olvastam el, ám a szerző mindegyik után ír egy rövid értelmezést, amelyben elmagyarázza az eposz cselekményét. A könyvnek ez a része tiszteletet parancsoló folkloristamunka, amely talán az utolsó pillanatban, a nyelvváltás előtti évtizedek egyikében juttatta hozzá az anyanyelvi írásbeliséggel nem rendelkező bashi népcsoportot a saját múltjukat idéző eposz-gyűjteményhez.

Találkozásom Benedek Dezsővel

A szerzővel csak a könyv elolvasása után vettem fel a kapcsolatot, majd ezt követően egy budapesti kávézóban találkoztunk, amikor az USA-ból Kolozsvárra tartott éppen. Személyes küldetésének tartja, hogy Kolozsváron rendszeresen oktasson, és nem távoktatásban, hanem személyesen (igaz, tömbösítve, azaz egy-két hét alatt tartva az órákat). Ebben a félévben a pszichológia szakos hallgatóknak oktatott kulturális antropológiát. Bár Kolozsváron nem oktatja, Benedek Dezső nyelvészeti munkákat is írt. A kínai és a bashi nyelveken kívül a koreait is magas szinten beszéli. Vegyes házasságban él, felesége koreai, gyermekeik, Anikó és Paul magyarul is beszélnek.

A félórásra tervezett beszélgetésünk majd két órára nyúlt, ami alatt a terepkutatás néhány fontos részletét osztotta meg velem. Elmondása szerint terepmunkája négy évig tartott, de ezután még két félévre visszament az Orchidea-szigetre. Samuel P. Bayard hívta fel figyelmét (196.), hogy az általa gyűjtött történetek (eposzok) gondolatrítmusa a dallammal kísért versekre emlékeztet. A szöveg ugyan általában ritmusos, de nem ez a lényeg (Bayard szerint), hanem az ún. verselési mérték (*poetic meter*). Vannak olyan töltelékszavak, másutt is használható fordulatok, sorok az eposzokban, amelyeket az előadó több helyre is be tud toldani. Ennek akkor van igazán jelentősége, ha a versnek dallama is van: akkor is kell énekelni valamit, ha nem jut eszünkbe a dalszöveg. Az Orchidea-szigeten azonban nem voltak ismertek a szövegek dallamai – mint ahogy Batánon a szövegek nem voltak ismertek. Ennek a pót-kutatásnak az eredménye a yami versek és a batán dallamok összefüggésének megállapítása, egyes esetekben megfeleltetése volt.

Beszélgetésünk ezután a bűvárhalászatra terelődött, amely sok yami családnak a mindennapi betevőt jelentette az 1980-as években. Talán pontosabb bűvárvasárról írni, hiszen a szabad-tüdős bűvárok elsősorban nem halat, hanem polipot zsákmányoltak, vagy kagylót gyűjtöttek. „A yamik hagyományos életformája egy vékony pengeélen billegett, az állandó éhezés és az éhhalál között” – fogalmazott Benedek Dezső. A négy év alatt ő maga is kitanulta a szabad-tüdős bűvárkodás fortélyait – nem is tehetett mást, ha valóban résztvevőként akarta megfigyelni a helyi közösséget. Részben a tengeri diétának és a sok úszással töltött éveknek köszönheti időskori jó egészségét – avatott be a saját titkába is. A jelen sorok írásakor 70 esztendő professzor aktivitására jellemző, hogy egyetlen budapesti napját egymást követő találkozókkal töltötte, mintha a jetlag-jelenség, az időzónabetegség⁹ nem is létezne számára.

Összefoglalás gyanánt

Benedek Dezső kutatásának egyik elvitathatatlan érdeme, hogy beazonosított egy népet, amelyet évszázadokig két eltérő néptörődéknek tartottak. Az olvasó számára a nyelvi, folklór és életformára vonatkozó részletes adatok ismertetése után nem marad kétség, hogy valóban egy közös gyökerekkel rendelkező népcsoportról van szó a Bashi-tengerszoros két oldalán.

A másik érdeme pedig az aprólékos folkloristamunka: a bashi nép mitológiai kincsének, hős-énekeinek gyűjtését Benedek talán a 24. órában kezdte meg. Kétségtelen, hogy ez a gyűjtőmunka és ez a felfedezés sokat segíthet a bashi népcsoportnak a saját 21. századi identitáskeresésében.

Az 1991-ben megjelent kötet rossz csillagzat alatt született. Bár Benedek elképzelése szerint a könyvet helyben kellene használni (ezért választott egy tajvani kiadót egy amerikai helyett), ez a várakozása nem vált be: a félreeső kiadás nem került be a nemzetközi tudományos vérkeringésbe, ami részben magyarázatot adhat a nemzetközi kitekintésben is alacsony idézettségre, elismertségre. A bashi folklóról Benedek professzornak 2011-ben egy másik gyűjtési anyaga is megjelent önálló kötetként, ám a nemzetközi tudományos vérkeringés szempontjából szintén félreeső helyen, Budapesten.¹⁰

⁹ Időzónaváltás-szindróma, a nagy repülőutak után az időzónák hirtelen váltása miatti alvászavar és fáradtság.

¹⁰ Benedek Dezső: *The Story of Simina Vuhang: A Stone Age Odyssey. A book on the history of development of human consciousness, based on narratives of the Yami of Irala, Orchid Island, of Taiwan, The Republic of China*. Bp. 2011. Akaprint Kft. Printers for the Hungarian Academy of Sciences.

A tudományos életmű recepcióját tekintve, fontos szempont az is, hogy a két részre, két országba szakadt nép egységes képe nem esik egybe semmilyen politikai törekvés fő áramával: sem a jogaikért kiálló (és szép eredményeket elérő), ám saját egyediségüket hangsúlyozó tajvani őshonos népek mozgalmával, sem a tajvani és a Fülöp-szigeteki politika fő áramával. Szemben például szűkebb pátriánkkal, a Kárpát-medencével, ahol a határon átnyúló együttműködések erősítése egy közös európai célkitűzés, amelyre a Magyarország és a szomszédos országok meghatározott keretek között eurómilliókat költenek, Tajvan és a Fülöp-szigetek viszonyában még sok víz fog lefolyni a Bashi-szoroson, amíg a rokon néptörzsek nemzetpolitikai hasznát felismeri valaki.

A holisztikus szemléletű (azaz a yami és batáni kultúrát és társadalmat a maga teljességében bemutató) mű nyelvezetét tekintve is kevésbé „trendi”: nem relativizál, nem posztmodern álláspontból próbálja megérteni a helybeliek szándékait, hanem menti, ami menthető: folklór-anyagot, népi eposzok szövegeit. Biztos vagyok benne, hogy sok más kortárs antropológiai szöveg fog a feledés homályába süllyedni, amikor a Benedek Dezső által gyűjtött eposzokat még mindig, vagy egyre gyakrabban veszi majd elő (néhány generáció múltán) a hálás utókor.

Bashi, a Recently Identified Ethnic Group on Both Sides of the Philippine Sea. A Late Review on *The Song of the Ancestors* (1991) of Dezső Benedek.

Keywords: cultural anthropology, Taiwan, Orchid Island, Batan Island, Philippines, the ethnic group Bashi, the ethnic group Yami (Tao), the mythology, the epic folklore

Dezső Benedek, Cluj-Napoca-born American cultural anthropologist, folklorist and linguist spent four years of fieldwork in the 1980s in South East Asia. One of the indisputable merits of the research is that it has identified an ethnic group (the Bashi) that has for centuries been regarded as two distinct fragments of people: the Yami (also known as Tao) on the Taiwanese Orchid Island and the Batan on the Northernmost archipelago of the Philippines. Benedek began collecting the mythological treasures and epics of the Bashi people at the very last moment. There is no doubt that this discovered folklore can greatly help the Bashi in their search for 21st century identity. I am sure that many other contemporary anthropological texts will sink into oblivion when the epics collected by Dezső Benedek are still, or increasingly (in the course of a few generations) recited by grateful posterity.

Voigt Vilmos

Bari Károly versei és a folklór

A magyar folklorisztika és irodalomtörténet viszonyának egyik leginkább jellemző vonása az, hogy a 19. század közepe óta az irodalmárok a magyar népköltészetet következetesen figyelik és kutatják. Már Toldy Ferenc munkásságában is jelentős szerepe volt a folklórnak, majd később Erdélyi János és Gyulai Pál ezt a kapcsolatot még inkább megerősítették. Egész antológiát állíthatnánk össze Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre, József Attila, Nagy László költészete és a folklór közötti kapcsolatot vizsgáló tanulmányokból, Bartók Béla és Kodály Zoltán műveinek folklórelőzményeiről pedig teljes katalógusokat készítettek.

Hasonlóan köztudott az is, hogy a cigány folklór kutatása is több mint másfél évszázada többé-kevésbé zavartalanul folyik Magyarországon, és ha csak a hiteles adatok közlését vesszük sorra, akkor is kötetek sorozatait helyezhetjük el a könyvespolcokon. Sok-sok írónk műveiben jelenik meg a cigány alakja, a cigányság életvilága és sokszor nem is csupán olyan tényszerű ábrázolásban, mint mondjuk Babits Mihály nevezetes, 1911-ben írt *Cigánydal*-ában.

Annál különösebb, hogy noha a magyarországi cigány írók műveiről szinte mindig megjegyzik, hogy ezek nagyon gazdagon tükrözik vissza a cigányság életmódját, ám költészetük szoros értelemben vett vizsgálatát külön nem szokták közzétenni. Ezért remélem, újdonság számba mehet az olyan áttekintés, amelyet a következőkben kívánok egy kis mintaként bemutatni.

Az egyik legkiválóbb mai magyar költő Bari Károly egyszersmind a legkiválóbb európai cigány költők egyike. Munkássága évtizedek óta közismert: Kossuth-díjas író, költő, műfordító. Maga elmondta életrajza szerint 1952-ben egy kis borsodi „zsákfaluban”, Bükkaranyoson született, ahol mindenki rokon, barát és – nem mellékesen – a folklór ismerője. A sokrétű tehetséggel megáldott fiú Miskolcon járt gimnáziumba. Érettségi után a Színművészeti Akadémián, majd a Debreceni Egyetem bölcsészkarán tanult. Első versei, melyek rövidesen kötetben is megjelentek (*Holtak arca fölé*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1970. 2. Kiad. 1971), országos elismerést, nagy visszhangot váltottak ki. Ám dühödten őszinte politikai versei miatt bebörtönözték, és szabadulása után is kizszorították nemcsak az értelmiségi, hanem még a legális életből is. Csak az 1980-as években publikálhatott ismét, köztük magyarországi cigány meséket is. Ekkor előtérbe került páratlan festői tehetsége is: sokszínű képversei egyedülállóak a magyar költészetben. A világirodalom verseiből is fordított.

Bari Károly magyarországi kiadói és kiállítói egy elkötelezett csoportot képviselnek, és hasonló módon tett szert széles nemzetközi elismertségre is. Így öserejű energiával több mint húsz kötetet hozhatott létre. Köztük az *Álomtanya. Európai cigány költők és írók művei – Antológia* (1996) máig egyedülálló a maga nemében. Eredeti folklórgyűjtéseit CD-sorozatokban adta közre. Az *Anthology of Gypsy Folksongs* (1996) négy lemezt, a *Cigány folklór* (1999) még további tíz lemezt tartalmaz. Mindmáig ez a leggazdagabb cigányfolklór CD-antológia egész Európában. Ijesztő, hogy ezek a folklórgyűjtések újabban „magánkiadás” megjelöléssel jelenhettek meg. Hatalmas anyagot tartalmaz

Régi cigány szótárak és folklór szövegek (2013) című háromkötetes antológiája is, a cigányok életét bemutató régi forrásszövegek mintaszerű újrakiadása. A „*Mennysors csillaga*”. *Magyar néphagyományok – cigány hagyományörzők* (2001) című két CD-t tartalmazó összegezése azt a közismert jelenséget illusztrálja, hogy gyakran cigányaink őrizték tovább azt a folklórt, amit magyarjaink már elfelejtettek. Ha mindehhez azt is hozzávesszük, hogy képzőművészi tevékenységét tucatnál több kiállítás jelenítette meg – nemcsak Magyarországon és több ízben is katalógusfüzet kíséretében –, akkor valóban elmondhatjuk, hogy az életmű „befogadója” egy önálló világot ismerhet meg. Ez a nagyszabású életmű mégsem valamely irodalmi, tudományos vagy néprajzi intézet eredménye, hanem egyetlen ember kiküzdött jóvátétele.

A fentiek alapján nem túlzás Bari Károly munkásságát egyedülállóan értékesnek tartani. Néprajzi közvéleményünknek ugyan van tudomása műveiről, ugyanakkor ezek tüzetes ismeretése – sajnálatos módon – mindmáig nem történt meg. Ennek több oka is lehet. Egyrészt Bari közlései olyan nagyméretűek és sokrétűek, hogy recenzálásuk sok szakismeretet és energiát igényelne. Másrészt a cigány nyelvjárásokban előadott folklór lejegyzése és megértése még nyelvészek vagy szociológusok számára sem könnyű feladat. Az utóbbi évtizedekben ismét megelégnék magyar cigánymese-kutatások is inkább a mesék szerkezetét és világképét igyekeztek felderíteni. Bari kiváló és közvetlen anyagismeretével más folklórkutatók nem tudnak versenybe szállni. Ezért az általa ismert cigányfolklór műfaji sokrétősége sem jelenik meg más cigányfolklór-kutatóink munkáiban.

Terepmunkája, szöveggyűjtései egy „viszonylag szerencsés” korszakban történtek. Ekkoriban egy kissé csökkenni látszott a szegregáció, és az új technika a szövegek pontos hangfelvételét tette lehetővé. Ezenkívül a költő másképpen, „mélyebben” értette magukat a szövegeket is. Bari gyűjtéseinek legnagyobb erénye az, hogy maga is cigányember, aki nem „adatközlő”, hanem egyenrangú embert lát énekeseiben, mesélőiben. A kívülálló ugyanis sohasem értheti meg ennyire teljesen a cigányok hagyományait. Életművének sajátos vonása az is, hogy maga nemcsak a folklór kutatója, gyűjtője, hanem egyben autonóm művész is: költő és festő.

A fenti körülményekből kiindulva dolgozatomban arra szeretnék választ adni, hogy hogyan lesz az erdőszéli faluban született cigányfiúból klasszikus értékű költő és képzőművész.

A magyar irodalomtörténet (főként a 19. század első felében) sokszor foglalkozott azzal a kérdéssel: mi lesz a „népből jövő”, váratlanul nagy tehetségű emberekkel? A közismert és lehangoló válasz: Bolond Istók, a falu bolondja. A másik oldalról nézve Petőfi is, Arany is (egyébként Illyés Gyula is) azt hangoztatja, hogy ő „népköltő”. Az erről a sorsról szóló versekben a nagy tehetség nem tud kibontakozni, a szó szoros értelmében elpusztul. Ady Endre emblematikus verse (*A magyar ugaron* ciklusban *A Hortobágy poétája* címmel) arról szól, hogy a vágyaktól gyötört pásztorfiúnak „alkonyatok és délibábok / megfogták százszor is a lelkét”, de környezete, a „csorda népek” ezt az egyéniséget megsemmisítik. Egy versében az itthon szükségszerűen elpusztuló költőről beszél („*Minden más táján a világnak / Szent dalnok lett volna belőle*”).

Bari Károly sokban e negatív történet ellenképe. Ez a sokkötetes költő és folklórkutató, minden nehézség dacára sok tekintetben megvalósította „az Értől az Óceánig” életutat. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a magyarországi cigány irodalom legjobb műveit legalább hírből ismerni szokás. Igaz, elsősorban etnográfiai-szociográfiai adattárként és nem önértékű, poétikai teljesítményként.

Ezért is kiváltképpen fontos esemény, hogy Bari Károly most méltó formában kiadta verseinek és festményeinek summáját. Korábbi verseiből szerkesztette egybe *A mozdulatlan*ság

örökbefogadása. Összegyűjtött versek, prózai írások és képzőművészeti alkotások. 1966–2018. című kötetét (Kalligram, 2019. 268 oldal). A könyvművész költő eddigi kötetei is gyönyörűek voltak, és ez a kiadvány is kitűnően tipografizált: valódi artisztikus mű. Már a cím jól jelzi, hogy nem valamilyen cigány-ténykép, hanem egy teljes értékű költői oeuvre áttekintését kapjuk. A könyv három fő részből áll: a kötetnek több mint felét a versek teszik ki, továbbá néhány recenzió, több mint száz színes festmény és grafika található benne, tematikusan elrendezve. Szemmel láthatóan a szerző tökéletes, teljes és végleges műveket alakított ki, és maga adja meg az ehhez szükséges tájékoztatást. Ehhez mindent fel is használt. A borító fülein két portré található: a lázadó egykori és a meditáló mai ember képe. A versek nyolc csoportba vannak elhelyezve: ezek nem kötetek, inkább versciklussá vált költemények. A képzőművészet két nagy tömbben került a versek közé. A 75. laptól „betűképek és képversek” címmel többnyire fekete-fehér lettrista alkotások, sokszori áttekintésre szánt rejtvénytyszerű művek találhatók: mintegy harminc alkotás, közülük több is egymáshoz képest sorozatokat kezdve. A könyv nyilván mindenki számára legszebb része a 149. laptól található „képzőművészeti alkotások”: majd 80 színes festmény, mindegyik költői címmel ellátva és egész történetre (olykor ciklusra) utalva. A 211–222. lapokon *Öninterjú* címmel nem protokolláris életrajzot olvashatunk, hanem valóságos pszichodramát, a költő gondolkodásmódjának őszinte és mindennapi képét. A 343–359. lapokon található „válogatott bibliográfiát” Halász Erzsébet készítette, amely 1968-cal kezdődik, és az akkor 16 éves diák cikkeitől egészen a legfrissebb közleményekig tartalmaz könyvészeti adatokat. A pontos adatolás kitér Bari műveire meg a róla szóló írásokra is. Az együtt 300 adatot tartalmazó bibliográfiából az is jól kitűnik, hogy Bari évtizedek során milyen szorgalmasan és következetesen dolgozik. Az ismertetések és interjúk pedig azt is érzékeltetik, milyen sokan ismerkedhettek meg ezzel a különös világgal. Igen különböző felfogású írások ezek: sokukban az egzotikum vagy a cigánybarátság is jelentkezik. A versek komolyabb elemzése azonban szinte hiányzik az életműre reflektáló írásokból.

A kiadványt a budapesti Kalligram könyvkiadó 500 példányban – a mai magyar verseskönyv-piacon váratlanul nagy példányszámban – jelentette meg. Jó lenne tudni, végül is kihez jutnak el ezek a példányok.

Ha most a verseket vesszük sorra, mindig azonos és mégis mindig új meg új témák körüljárását tapasztaljuk. A mostani kötet verskronológiája sem egyetlen fejlődésvonalat jelöl ki, hanem a nagy témák tömbjeit mutatja fel. Már a legkorábbi ismert versei teljes értékű költői szemantikát használnak. A mostani versösszeállítás legelső csoportja (*Hegedűk vijjogásából* címmel) húsz bemutatkozó költeményt hoz. Noha ezek élményháttere az önéletrajz, a megfogalmazás irodalmi jellegű. Ezt könnyen felismerhetjük az egész kötet bevezetőjéből: „*Vers. / Kiszolgáltatva hitemnek / Haláltalan szavakkal szólok, / ante muri jelt káli jag phabol,¹ / kimondom nektek az éjszakát.*” Kezdő, címadó vers ez, mint oly sok magyar költőnél. Klasszikus költőink egész sora ugyanígy mutatkozott be: már Petőfi Sándor („*nekem nincs semmim, semmim e hazából / de én egészen az övé vagyok*”), Ady Endre az *Új versek* bevezetőjében, Babits Mihály *A lírikus epilógja* címmel, vagy József Attila is („*hejh, burzsoá! hejh, proletár! – én, József Attila, itt vagyok!*”). Bari ön bemutatása hangsúlyozottan poétikus, áttételes, költői művével azonosítja magát. Megfogalmazásmódja is irodalmi jellegű: „kimondja az éjszakát”, „haláltalan

¹ A harmadik sorhoz magyarázat társul a lap alján: *szívemben fekete tűz ég.*

szavakkal” beszél. A cigány nyelvű sorban pedig a magyar cigány kultúrában emblematikussá vált „fekete tűz” (*káli jag*) a hangsúlyos fogalom.

Az első „fejezet” azt a hátteret, környezetet mutatja be, amit maga a költő a legjobban ismer: a viharokat, a virágok múlását, az éjszakát, a kis falvakat és a cigány rokonokat. Nem tájleírás vagy etnográfiai illusztráció a vers, hanem elégia, a világ múlásának érzékeltetése.

Nyilván mértékadó versnek szánta a költő a *Hegedűk vijjogásából* című poémát. Három téma követi benne egymást: a cigányok közelmúltja – a más környezetbe jutott költő visszavágyása ebbe a világba –, az emlék és a jövő kibékíthetatlensége. És lezárásként Bari a vad szélviharok eljöveteletét jeleníti meg, ugyanúgy, mint ahogyan Vörösmarty gondolati költeményei érzékeltették a valóság dilemmáit: „cigánysors vöröslő mámara tombold ki magadat”. Nyilvánvaló a vers e részében a Petőfi-reminiscencia is.

Bari költészetének formakezelése látszólag egyszerű, mindenképpen cicomátlan. Mint meg gondolt szózuhatag vagy az aranyeső szabályosan virágos vesszei következnek a verssorok, csak ritkábban tagolva és nem is izometrikus strófákkal. Nincs kötelező ritmus vagy rim. De ez csak a felszín. Maguk a szövegek egyáltalán nem „szabad versek”, mondjuk, mint Kassák verstömbjei, amelyek bármely irányban nyitottak és folytathatók. Barinál leginkább valamely négyes tagolású alexandrin sorok hasonlíthatók hozzájuk. Ahogy előrehaladunk a kötetben, egyre inkább a „tagoló vers” ritmusának lüktetése válik érezhetővé – persze már Juhász Ferenc *A tékozló ország* poémájának metrikai reformja utáni állapotában. (A kötet későbbi részeiben más versformákat, mint szonettek, sőt ezek továbbfejlesztéseit is megtaláljuk.) Nagyszerű és sikeres ötlet volt a verssorok áthajlítása (*enjambement*): a folytonosság és végtelenség további bizonyítékeként. Mindezek a formai megoldások mégsem izolált, magános, kísérleti lelemények, hanem egy poétika egymástól elválaszthatatlan hálószelei.

A Hungaroton hanglemezkiadó *Bari Károly verseit mondja* címmel 1992-ben kiadott egy antológikus hanglemezt, és ennek a kiadványnak köszönhetően a „korai” költő ritmusfelfogását tőle magától megismerhetjük. Sajnos az utóbbi majd három évtizedben ennek nem volt folytatása, így nem tudjuk, miben változott időközben a költő előadásmódja. Talán itt érdemes megemlíteni, hogy mind a magyar, mind a verses cigány folklór használ dallamokat, Bari viszont nem. Pedig verseiből észrevehetjük, milyen mélyen érzi a ritmust és a dallamokat. Nyomát sem találjuk viszont benne annak a verses-romantikus-érzelgős versvilágnak, amelyet „cigányzene” néven szoktak említeni. Ez a forma strófikus, és mindig dallamra épít. Dankó Pista és kortársai dalai máig népszerűek és megtalálhatók, azonban elemzésüket sem a folkloristák, sem az irodalomtörténészek nem is kísérelték meg eddig.²

Minden jó (szép) vers leglényege a szókép, a metafora. Bari költői képvilága pedig igazán többretné és összetett. Gyakran él azzal a megoldással, hogy egy már előadott metaforához utólag további kiegészítést szerkeszt. Minthogy az eltávozás és visszatérés Bari életformája és legfőbb mondandója, az ilyen témához ez a forma igazán odaillik. Példaként csak egyetlen versrészletet idézek. A *Kihűlnek arcomon* vers így indul: „Fuldokló folyók, árnyék-uszályos erdők / sóhajai kihűlnek arcomon...” Itt az árnyékhoz utólag illesztett „uszályos” jelző majd a következő verssor elejére tett „sóhajai” is ilyen megoldások. A tizenöt soros, négy részből álló „meta-sonett” tízszer él az ilyen „áthajlítással”. A két utolsó sor pedig a vers első két sorát

² Némi kivétel erről szóló dolgozatom, amelyet legutóbb *A jelek valóságáról – a valóság jeleiről* című tanulmánykötetemben (Gondolat, Bp. 2019) jelentettem meg. (V. V.)

ismétli: a táj alakítja ki a költő arcát. Ezt a verset a legkisebb résztől a vers egészéig páratlan formai fegyelem jellemzi. A népdalszerű vagy recitatív ismétléshez mindez nem is hasonlítható. A vers sajátos szemantikája is erőteljes: „repülnek a levegőben a halottak összekulcsolt kezéből kitépett zsebkendők” – a költői kép, pontos értelmét érzi, de teljesen mégsem érti az olvasó: a költő arcán „kihülnek” a sóhajok.

A költő számára érezhetően megkülönböztetett fontossága van az *Anyám* című versének. Az egy versoldalnyi alkotás négy részből áll. Az elsőben az időss asszony magányosodásának szinte mikroszkopikus, egyszersmind a szó közismert értelmében szimbolikus leírása: „a magány néma farkasai kopogtatnak éjszakánként ajtóján”. Meglepő a második rész formája. Aki esetleg úgy vélte volna, Bari azért nem közölt olyan rimes-strófikus verseket, mint amilyenek a magyar (és hazai cigány) népdalok között általánosak, téved. Íme egy tökéletes „népdal-strófa”: „Ül anyám a konyhájában, / virág vergődik markában, / szögre akasztott holdsugár / harapdálja cipó kontyát: / kontya holdsugárban ragyog.” Az „utólagos” ötödik sor is rímel a következő versszak első sorával („kakasok”), és még alliterációt is találunk benne. Bari nemcsak versművész, hanem versbűvész is: szinte bármilyen verselést kiráz varázssipkájából. Fordításai kötetszám mutatják ezt.

Elég a kötetben egyet továbblapozni, hogy ismét olyan klasszikus szépségű verset találjunk, mint a *Rekviem*, amelyben az anya a maga apja halálát átkozva siratja. Egyszerűen hihetetlen, milyen természetesen alkot remekműveket a költő. Megint csak az első sorokra hivatkozom: „Százholdas szívedben elfért a világ, / a napok lovai mégis tiportak rajtad, / héthatárba nyertették bánatodat”.

A magyar közbeszéd és a görög mitológia összeforr ilyenkor. Feltűnik az is, hogy „sztereotípiákat” használ („héthatár”), amivel azt érzékelteti, hogy egy általában ismert, nagy hagyomány veszi körül a költő mondanivalóját. Így érthetjük meg, mit akart kifejezni a tehetség önálló létre gondolva. Goethe nem mindig pontosan idézett maximája, egyébként közvetlenül a színházi előadásra vonatkoztatva: „Das poetische Talent ist dem Bauer so gut gegeben wie dem Ritter.”³ A költői tehetséget bárki megjelenítheti. A népből jövő költő nem utánozza, polírozza a népköltést, hanem önálló és csodálatos világot hoz létre. És ez nem egyszeri csoda, hanem – mint Bari verseinek esetében – évtizedeken át folytatódik. Az idézett szövegpéldák bizonyítják: Bari és Goethe poézise igazában nem tér el egymástól.

Egy jó elbeszélést, egy jó verset az amatőr „bárki” létrehozhat. Az igazi költői tehetség azonban több formában s folyamatos alkotás során nyilvánul meg. Szabó Lőrinc versciklusa (*A huszonhatodik év*) azt példázza, hogy az egyszer megtalált poétikai megoldás szinte a végtelenségig folytatható. Bari versei témájukban és stílusukban is koherensek. Ugyanakkor el is válnak egymástól. Az „összegyűjtött versek” néhány csoportba lettek egyesítve. A kötet második ilyen egysége (*Holtak arca fölő*) 16 verset tartalmaz. Noha személyekre is vonatkozhat (Petőfi, Radnóti), tipikusan „leíró” versek is vannak köztük (város, cigánydal, ünnep, beat, körmenet). A kötet további csoportjaiban is találhatók hasonló alkotások. Barinál a műfaji poétika uralkodik. „Zsándárszemű versekkel köröztetlek, gyerekkor” intonál az egyik jellemző vers. A korábbi címváltozat (*Éjszaka a Sárga Házban*) nyilvánvalóvá teszi, hogy a gyermekkorral számol le benne a költő, mégpedig egy pszichiátriai vizsgálat rácsai között. A többszörös kódolás szinte lételeme Bari költészetének. A *Beat* című vers nyilvánvalóan az erős és erőszakos zenét veti

³ Költői tehetsége a parasztnak ugyanúgy lehet, mint a lovagnak. (Szerk.)

vissza. Ugyanakkor egy gyermekkori brutális pillanatra emlékezteti őt: az anya megmenti a fiát, akinek fejét téglával akarták beverni. Ám hogy még nyilvánvalóbb legyen ez, van egy harmadik, mélyebb mondanivaló is, mindez egy ősszel lejátszódó esemény, amely a hangos zenére is válaszol („a hallgatás házait romboltuk szívverésünkkel”). Voltaképpen miről is szól vers? Hasonlóan mint *Az ítélet napján*, egymás mellett szerepelteti a csontok feltámadását és a végítélet kürtjeit. Mintha a költő arra törekedne, hogy két vagy akár több verset turmixoljon egybe. Méltóképpen nehéz olyan verset, akár csak részletet találni, amelyben a költői kép ne lenne szövevényes.

Mint említettük, a költészet lényege Barinál is a költői kép. Annak idején nagy feltűnést keltett a kiváló népies költő Csoóri Sándor, amikor azt fejtegette: a magyar népdalszövegek között megtalálni a szürrealista képalkotást, mégpedig együtt az egyszerű költői képpel. „Felszántom a császár udvarát (ez az egyszerű kép), „belé vetem hazám búbáját”, „bánat terem abban, búvetés” (ez a szürrealista kép). Már akkor is úgy gondoltam, nem ilyen egyszerű e versben az aulikus költői kép. Hol a császár udvara, hol a magyarok szíve van megművelve. Ez nem tudatos elmélyítése a költői képnek, inkább a szöveg következtetlensége. (Kodály Zoltán 1914-ben a Felvidéken gyűjtötte, és hamarosan országsszerte előadott darabként terjedt el.) Katona Imre tartalmi csoportosításában „panaszdal”, és e csoportban legelől szerepel. Európai dalszöveg. *A paraszt panasza* típusnévvel a 18. század végén a magyar kéziratos költészetből ismert. Ha megnézzük Herrmann Strobach nevezetes monográfiáját (*Bauernklagen*, 1974), a társadalomkritikai szempont került előtérbe. Nem hiszem, hogy a „császár felsége” valódi magyar népdalban hathatna. Bari versei is erőteljesen bírálják a szegény falusiak életét: de itt nem a társadalmi, hanem az életmódbeli nyomorúság ellen lázad. Ehhez képest Bari Károly verseiben bonyolult, mégis gondos a képhasználat. Például a *Körmenet* című, viszonylag egyszerű előadásmódú versében ezt olvassuk: „tizenkét vércse száján vonaglik a sikoly”. Az ő poétikájában ez még viszonylag egyszerű kép. Majd ezt követi egy bonyolultabb: „*délibábok kavargásába szabadított / szemek rohadjanak ki belőletek / az értelmetlen ábrándok, sorvadjanak / virágok nyirkos árnyéka alá a gonosz / szívek...*”

Rögtön meg kell itt jegyeznünk, hogy a „kép” és a „költői kép” nem egyszerű vagy bármire alkalmazható megnevezések. Ha csak a népköltészet legismertebb műfajait említjük, ezekben vannak csakugyan kimódolt „képek”, ám ezek egymástól műfajonként, sőt egyenként is nagyon is eltérőek. A mesei közhelyek (pl. „a Napra lehetett ránézni, de [a mesehősre] nem...”) teljesen eltérnek például a legegyszerűbb találós kérdések képeitől. („Erdőbe, berdőbe cintányérokat ejtegetnek – tehéngáné.”) Több népköltési műfaj esetében ugyanerre a következtetésre kellett jutnom. Gyermekjátékok, kiolvasók, csúfolók, csujjogatók szinte külön képvilágot használnak. E képvilágok értelmezésekor kezdettől fogva külön vettem az archaikus népi imákat és e műfajon belül a ráolvasások szövegeit. Ezek képvilágát kiváló magyar folkloristák (Tánczos Vilmos, Silling István és maga az archaikus népi imaműfaj felfedezője, Erdélyi Zsuzsanna) behatóan elemezték. A hatalmas gyűjtött szöveganyag lehetővé teszi, hogy az azonos témájú szövegeket egységnek tekintsük. Ilyen szempontból az egyik leghasználhatóbb publikáció P. Daczó Árpád Lukács *Hosszú utak megszorodának...* című kötete (Bp., Magyar Napló, 2003), amelyben 1974 és 1999 között gyűjtött erdélyi és moldvai imák találhatók. Egyik csoportjuk a különböző ünnepekhez tartozik. Közöttük a „pénteki imádságok” csoportja a nagypénteki passiót beszéli el. Itt olvashatjuk ezt az – írott szöveglejegyzés alapján közölt – gyimesi imarészletet: „Jézus Krisztus szíve el / irvadva színe el fanyadva”. (77.) Ez egyszerű kép, noha két szemantikai

szintet jelent: az elhervadó, fonnyadó virág utal a szenvedő Krisztusra. Több esetben a szöveg ma nem egyszerűen érthető: „orgonának három ága, / magas mennynek hangossága” (89.). A nehezen érthető, vagy mintegy automatikusann elmondott szöveg jól illik az imák archaikus képvilágához: a mennyország nyitott ajtaja, a pokol bezárt kapuja vagy az aranszéken ülő szent az egész „képi környezetet” jeleníti meg.

Bari Károly jól ismeri a magyar népköltési műfajokat is, kiváltképpen az archaikus imákat, hiszen éveken át Erdélyi Zsuzsanna munkatársa volt.⁴ Fentebb már idéztük egyik verséből a „tizenkét vércse sikolyát”. Ez az archaikus népi imádságok egyik legszebb képe: „Az égi madarak vérkönnyeket hullatának.” (Lásd Daczó Árpád Lukács előbb idézett könyvében a 137–142. oldalon található imaszövegeket.) Ezekben a fiát kereső Mária útnak indul, és az egész kozmosz átérzi a fájdalmát („fen álló fák térdet hajtának, az égi madarak vér könnyeket hullatának”). Hasonló szövegkezdést más imákból is ismerünk. Egyik ilyen imaszöveg Daczó Árpád Lukács könyvében a csíkszentmártoni Gergely Mihály kéziratos füzetéből való. Ez a gondosan lemásolt kéziratos kötet bizonyítja, milyen nagy becsben álltak az ilyen szent imák. Az imaszövegben közvetített kép szerint a fák térdet hajtának, a madarak könnyet (vagy vérkönnyet) hullatnak. Olyan megkapó ez a kép, hogy könnyen megragad az emlékezetben. Talán érdemes arra is figyelni, hogy az imaszöveg sorvégei a Bari poétikájában már bemutatott „át-hajlítást” alkalmazzák. Mivel közölték a kézirat hasonmását is, látható, hogy ez tudatos szöveg-tördelés. Tudtommal eddig csak magam foglalkoztam azzal, hogy a leírt népi imaszövegek sor- és versszaktagolása a szentképek és ponyvanyomtatványok topográfiai megoldását követi. Bari nyilvánvalóan „látott” ilyen vallásos iratokat, és erről verseiben a csupa nagybetűs szövegrészek is tanúskodnak.

Az, hogy a madarak siratnak, és a fák letérdelnek Mária előtt, más hagyományos szövegekből is ismert. A szélteben ismert angol *Cherry Tree Carol* a folklórban egyszerre karácsonyi ének és vallásos ballada (a Child-típus számozása szerint az 54. sorszámon). A történet első részében Mária és öreg férje, József vándorolnak, és a várados Mária megkívánja a bokron levő cseresznyét. Kéri Józsefet, hogy szedjen neki, de a férfi visszautasítja: „szedje a cseresznyét az, aki a születendő gyermek apja!” Erre a bokrok a gyümölcsele le is térdelnek Mária előtt. A történet egészen Jézus megszületéséig folytatódik. (Eredetileg fűvös hangszerezen előadott dal, körtánc.) Egyébként az angol vers dallama is a középkorig vezethető vissza.

Egy másik példából is láthatjuk, hogy egyetlen költői kép milyen sokféle módon folytatható. Az angol *carol* „naiv” és kellemes alkotás, világszerte ismert. (Most éppen Joan Baez éneklei.) Bari Károly versei közül több csoport is szintén „naiv”. De nála persze ez sem olcsó megoldás. Könyvében a harmadik fejezet a *Sárkányfejű május* címet kapta. Épp ezért váratlan, hogy itt találkozunk szerelmes verseivel. De a természet (az élet) körforgása jól ide illik. Ezt példázza a *Tavaszi* című leíró költemény: a „sárkányfejű május” egyszersmind „tavaszi anyó” (az eredeti tipográfiával: TAVASZ ANYÓ), amelybe bekapcsolódik a szerelem is. Gondolom, nem kell itt minták után kutatni: a magyar szerelmi és tavaszi versek elválaszthatatlanok egymástól – már Balassi Bálint óta. Azonban még a nyárhoz közelítő „virágok lázadása” sem rombolás

⁴ Erdélyi Zsuzsanna *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok* című híres folklórgyűjteményében (1. kiad.: Bp., Magvető Könyvkiadó, 1976; 2. kiad.: uo. 1978; 3. bőv. kiad.: Pozsony, Kalligram, 1999; 4. bőv. kiad.: uo. 2013) „A piac közepén van egy almafácska...” kezdetű szöveg (V. rész: Függelék. Kántálóénekek, 236. sz.) adatközlője Bari Károly, aki 1972. szeptember 10-én a máriapócsi búcsún énekelt el a gyűjtő Erdélyi Zsuzsannának ezt az édes-anyjától szülőfalujában, Bükkaranyoson (Borsod megye) tanult karácsonyi köszöntőéneket.

nélküli. És amikor a viharokat szelidítő Dévla hívását említi, ez is sötét, éjféli és babonás jelenet. Ebben a versben az egyik legegyszerűbb dikció: „Hallottam én, hallottam, elvesztették sáros arcodat”, amely szintén a (cigány) értékek elpusztítását idézi. Bari szerelmes versei egyenként is külön-külön világokat bontakoztatnak ki, a magyar klasszikusok egyenrangú társaként. A *Szerelmes vers* utolsó sorai („*harminc kilóvá soványodva, / s nem vesszük észre, hogy / kékké fagyott körmeink / alá költözik a tél*”) egyszerre idézik József Attila „harminchat fokos lázát” és Kassák remekművének záró sorait, a definitív szentenciát: „fejünk fölött elrepül a nikkal szamovár”. Hát ilyen az eredmény, amikor Bari egyszerűen fogalmaz, és naiv módon szólal meg!

Még ennél is régibb mintát követ a *Szerelem* című vers, amely az ókori strófa–antistrófa modellre épül: a lány monológjának a fiú válasza voltaképpen nem is válasza, hanem ellenpólusa. A leány és legény felelgetésének ez a párhuzamos felépítése egyébként a „párosító” ösfarmája.

Hajszálpontosan szerkesztett szonett az *Örökké szerelemben* – rímek nélkül, ám visszatérő részekkel. Itt is egyszerű a dikció: „világra szültek bennünket, kötelező élnünk, örökké szerelemben”.

Az eleven néphit alakjai szólalnak meg a *Fekete ajtó* cikluszáró versében: a hónalj alatt kikeltett fekete lidércsirke, a kígyóbőrbe bujtatott kés, a Hold által ellopott ezüsfogú lány, a temetőbe kijáró halott szerető.

A következő műfaj a „gyermekversek” nevet kapta, mivel ezek között vannak a gyerekeknek szánt mesék, történetek. Meghökkenő, hogy az 1952-ben született Bari 1966-ra datálja a *Mese* címűt, amelyben mesehősök küzdenek: a csodálatos ló, a koronás sárkány és ellenfele, a „vitez csudafiúszarvas”. Mesemotívumok sorozata a tizennégy éves (!) költőtől. A varjúkirály szoktnál hosszabb, huszonhat versszakos meséje önálló, szerzői kompozíció, sok „szereplővel”. A záró mondat („azt kiáltja, mindig kár”) nemcsak Arany János balladájából, hanem Edgar Allan Poe verséből is ide röppent. A *kibereki vásár* Weöres Sándor *Haragosi* versének parádés mása, még a „kikereki” szót is kikerülve, a „kis csacsit” viszont átvéve. Bari ehhez a gyerekvers fonetikai parádéjához is mesteri módon tud kapcsolódni.

Hat további verscsoportban (*Félnek a szótól*, *Motyogva*, *A páva története*, *Másnap*, *Azonosítás*, *A beféjezetlen tenger*) 54 költemény található – ezek jól érzékelhetően változatos alkotások, még a néhány versből álló kis ciklusokon belül is. A költőtől már megszokott témák és képek ismétlése, újraformálása ad erre lehetőséget.

De hogyan értelmezzük a versgyűjtemény második felét? Először is fel kellene ismerni, hogy a hihetetlenül szorgalmas Bari több mint fél évszázada alkot magasröptű magyar költészetet. Ezen évtizedek – és a magyar társadalmi és kulturális bugyborgásai – alatt a tematika többé-kevésbé önismétlődését csakúgy elvárhatnánk, mint a koronként teljesen új megoldásokat, azaz a megváltozó költői világalkotást. Az előbbire példa az ugyancsak évtizedeken át folyton változó kaméleon, Johann Wolfgang von Goethe lehetne. Az utóbbira, mondjuk, Charles Baudelaire, aki élete utolsó tíz évében, 1857 után – zaklatott életvitele miatt is – csak mintegy 50 új verset tett közzé, és ezek is a „régibbi” megoldásokat (a „fekete” és a „fehér” angyalok stb.) követték. Amíg nem válik áttekinthető Bari verseinek és versváltozatainak pontos kronológiája, csak azt állapíthatjuk meg, hogy ő az utóbbi költői alkotásmódot képviseli, és újabb versei is az egyszer már kialakított modellt követik.

Bari versei mindig tömör, összetett alkotások, amelyeket nem lehet csak egyetlen téma segítségével megnevezni. Most mégis úgy látjuk, általános és társadalmi dimenzióban jelennek meg e verscsoportban a korábban inkább személyes közlemények. A *Félnek a szótól* csoport

a télre és a karácsonyra emlékeztető verseket közöl, ám több ide sorolt költemény a kudarcos „táltosfiúval” és „sámánnal” azonosuló költőt is bemutatja, akinek „pacsirták fészkelnek nyelve alatt”, amint ezt az akkori recenzensek is kiemelték. A be nem teljesült reményeket mutatja fel a vers, és voltaképpen érthetően utal vissza a korábbi időre. A múltat több vers is ilyen összefüggésben említi. Nem szoktuk észrevenni, hogy a múltra való visszautalás mennyire gyakori eleme a népdaloknak és a népies daloknak. E verscsoportban az is feltűnő, hogy milyen hagyományos, strófikus versek bukkannak fel. A *Dózsa* pedig egyenesen rimes szonett, minden sor végén háromszótagos nyomatékos szóval. Szinte felesleges ideírni, hogy mindmáig milyen megszakítatlan hagyománya van a Dózs-témának a magyar költészetben. A *Vár rád a tenger* pedig az „Értől az Óceánig”-toposz újból megfogalmazása. Az *Árvák árvája* a cigányokról szól, akik életét üzenetként továbbítja a költő: „Nagy üzenetet viszek: aranypecsétetes levelet címezett / a Mindenségnek szívemben / egy nép!”

Bari Károly a maga módján nemzeti költőként jelentkezik e verscsoportban. (Így értjük azt a mondatot is, amelyben a *Rege a csodaszarvasról* Dúl királyát említi.) A *Félnek a szótól* tudatosan politikai vers: az igazság kimondása ellenfeleiről. Ilyen tárgyú versnél fontos a mérték megtartása: nem dühödt ordítás, hanem „kivédhetetlen szó kell a vádhoz”. A közelmúltban és ma is minden aggodalom ellenére Magyarországon mégis megjelentek jelentős politikai versek. Bari pár nagyívű verse ennek hiteles bizonyítéka. Korábban a maga sorsának bemutatásával agitált. Most egyenesen a népéért szól.

Az időben „második” versvilág válasz az elsőre, megőrizve mindazt a poétikumot, amit már korábbi köteteiben kiformált, és most hozzáadva a társadalmi tapasztalatot. (Ami – sajnos – nem is elszenvedő, hanem kegyetlen. Semmi sem változott a rémek világában, a szegények életében.)

Ígazán nehéz e versvilágban „Bari két költészetét” nemhogy megfogalmazni, hanem az „újraíró” írók (mint Tasso, John Milton vagy Katona József, sőt akár az *Urfaust*) ismeretében értékelni. (Azonkívül az említett más művek nem lírai versfüzerek.) Közismert, hogy Füst Milán is újraírta verseit, ám csupán poétikai-stilisztikai szempontból. Azt mindenképpen érezni lehet, a korábban személyesen megfogalmazott költemények most egy prizmában társadalmivá kiteljesedtek.

Bari rendkívül tudatos költő, nemcsak versszövegeit, hanem ezek csoportosítását és sorrendjét illetően is. A versek után a költő által „prózavers”-nek minősített öninterjúja (2018) és a „prózaírásk” olvashatók. Az önéletrajz mindmáig a legfontosabb beszámoló életének meghatározó szellemi eseményeiről. Egyszersmind azt is érzékelteti, hogyan válik egy életmozzanat (például a jelen esetben egy álom) költészetté. József Attila pszichoterapeutáknak készített szövegei e szövegektől teljesen eltérnek. Rövid recenziókat pár rokon felfogású íróról és fotografusokról fogalmazott meg. Itt is kiderül Bari váratlanul széles körű műveltsége (például Paul Celan említése vagy a hamis párhuzamként felfogott öserejű orosz parasztköltő Jeszenyin példájának mérlegelő bemutatása). Programatikus írás a „cigánynak lenni, költőnek lenni” esszéje (1995, Ebert Alapítvány, PEN Klub). Eredeti és frappáns módon ír a hagyományról, a balítéletekről, úgy, hogy némi remény is csillan: költő és olvasó olykor találkozhatnak. Az esszé „az etnográfiai értelemben vett hagyományok” megemlékezésével kezdődik, de innen hamar áttér a saját mondanivalójának lényegére: a „saját” hagyomány megőrzése nehéz. Mind a néprajztudományban, mind a kultúrpolitikában mindmáig sokszor emlegették ezeket a megnevezéseket, ám ezekben a kérdésekben Bari nemcsak őszinte, hanem találóan szkeptikus

felfogást képvisel. Minthogy a maga művészetét is e gondolatpólusok közé helyezi, voltaképpen itt is önvallomást érzékelhetünk.

A kötet végén a protokollszerű életrajz és Bari teljes bibliográfiája következik. Ez a könyvészet feltünteteti a recenziókat is, megkönnyítve az olvasói elmélyülést. Az ismertetőik száma nem is csökkent az évtizedek során. Viszont a szerzőknek gyakran csak a már kipróbált dicséretmegerősítő megfogalmazásokra volt érzékenységük. A *Vigilia* köréhez tartozó ismertetőik csakúgy megmaradtak, mint a neomarxisták. Ilyen széles írói egyetértés igazán kevés mostani költőnek jutott ki.

A kötet végi „betűrendes címmutató” is segíti az olvasót.

Nem elemzem Bari Károly képzőművészeti munkásságát: amely szintén pompás és egyedülálló. Minthogy maga alakította ki könyvei csodás külalakját, erről is alapos tanulmány készülhetne. Remélem, mielőbb vállalkozik erre valaki szakember, felhasználva Bari Károly személyes tudását és magyarázatait.

Magam legfeljebb némely benyomásomat rögzítem. Határtalan szín- és formaérzéke megzakítatlan. Képversei nem mindennapi kompozíciós érzékét mutatják. A festményeknél első tekintetre megragadó a sokféle teljes szín összekapcsolása, ahol a kontúrok is dominánsak. Több festménye rendkívül részletgazdag, gyakran mintha egy történet komplexsége sűrített illusztrációi lennének. Még ott is, ahol biztosak is vagyunk abban, hogy a képen egy folklórból jól ismert motívum látható (például a cigányok ellopják Jézus megfeszítésekor a szeget), kiderül, hogy az illető festményen további jelenetek ábrázolása is megtalálható. Milyen nehéz is Bari képeit igazán megérteni! A legtöbb kép „népmesei” szövegek illusztrációja volt, és először úgy is jelent meg. Kiváló bensőséges és jámbor illusztrációk idézik a vallási néprajz témáit. Azt is megsejthetjük, hogyan komponál a művész. A „bíborszínű virág” három képen is szerepel. Az első két festmény képi világa még összevethető egymással, a harmadik kép vizualitása azonban egészen más. Úgyhogy a néző-olvasó csak bámul, mi módon kapcsolta össze őket a festő.

A képeket így egymás után megtekintve, jól érezzük, mennyire kimeríthetetlen a cigány folklór.

A kötet végén eligazító részek vannak: utószó és természetesen a tartalomjegyzék. A Bari Károly teljes költészetét hiánytalanul tartalmazó kötet úgy lett összeállítva, hogy az érdeklődő ne tudja letenni: inkább innen oda és onnan ide forgassa.

A szerző szándéka volt, hogy népköltési publikációit ne itt tegye közzé. Ő nemcsak a hazai cigány folklórt ismeri, hanem a délkelet-európai (és magyar) folklórt is. Több folklór-kutató dolgozott vele együtt. Ezért igen fontos, hogyan értékeljük e munkásság kapcsolatát a folklórral.

Bari saját verseiben nem a cigány vagy a magyar folklórt veszi alapul. A maga világát adja, a legmagasabb költői szinten. Szinte ingerülten utasítja vissza a Dankó Pistával (és a magyarnótával) való kapcsolat feltételezését. Igaza van, az ő versei nem Pósa Lajos, hanem William Blake társaságába valók. Még sokadszori olvasás után is meghökkentő az a magas poétikai szint, amelyen (a kezdettől kezdve) alkot.

A fentiekben nem adtam verselemzéseket. Csak a poétikum jellegével foglalkoztam, a társadalmi problémákat is csak ezen keresztül említettem. Külön tanulmány tárgya lehetne az is, hogy hogyan ábrázolja a költő a cigányok helyzetét. Ahogy abszorbálja a poétikomot (gyakran és önérzettel emlegeti, hogy „mindenkitől” tanul, de nem egyetlen mester követője), ugyanúgy fogalmazódik meg benne a társadalom működéséről kialakított véleménye is. Ám míg az előbbi esetben a műalkotás konkrét és kézenfogható módon jelenik meg, a társadalom ismerése nála

egészen mást jelent. (A szinte még gyerekember letartóztatása Barinál még így is kivételes.) Ezért utaltam áttekintésemben e költői „hegycsúcsok közötti” hasonlóságokra.

Úgy vélem, a magyar folklorisztikának szüksége van arra, hogy az olyan művészekkel is foglalkozzon, mint Bari Károly. Az „egyszerű nép” művészi képessége ugyanis olykor megmagyarázhatatlanul magas színvonalú alkotásokat hoz létre. Mint ahogy az „abszolút hallás” bármely társadalmi osztály vagy réteg tagjai közt egyaránt előfordulhat. Az ilyen tehetség nem az egy-egy falu folklórját koordináló, éltető, megszervező „egyéniség”, nem is a közelmúltban „felfedezett” naiv művész, hanem a parasztfiúból kibontakozó Vergilius. A Bolond Istók-paradoxon mellé a Bari Károly-paradoxont is vizsgálni kell. Mi több, Petőfi Sándor vagy Arany János költészetét is jobban tudjuk értelmezni e távlatból.

The Poetry of Károly Bari and Folklore

Keywords: Károly Bari, a Hungarian Gypsy poet, talented peasant poets, Hungarian Gypsy folklore, poets from peasant background

The famous Hungarian Gypsy poet and painter, Károly Bari (born 1952 in a tiny Gypsy village in North Hungary) started to publish poetry in Hungarian language from 1966 on. His oeuvre (containing about 30 books and hundreds of articles) is well known also in Europe. For more than twenty years he has collected and published traditional Gypsy folklore in South-East Europe in more than 20 books or CD anthologies. As a poet he has recently published his complete poetic works: *A mozdulatlanság örökbefogadása. Összegyűjtött versek, prózai írások és képzőművészeti alkotások 1966–2018* ('Inheriting the Immovable'. Collected poems, prose and paintings – 1966–2019) Kalligram, Budapest, 2019.) pp. 359 + 7. My paper deals with Bari's own poetry (and not with folk songs or popular songs). The works express a very sophisticated written poetics. My analysis follows the grouping of the verses, elaborated by the poet.

The key program is to contrast the works by an exceptionally talented poet – who knows well the Gypsy folklore, but his own poetry is absolutely different. Already in 19th century literature, there was a constant debate whether talented peasant persons could reach the aesthetic level of professional poetry. Bari's poetry is above the limit, and only in a proxy way can we denominate it. Bari's works prove that exceptionally talented peasants could create the poetry of the highest level.

SZEMLE

Újabb adatok az erdélyi népzene kutatásáról

*Almási István: „Most jöttem Erdélyből...” Írások népzeneről és népdalkutatásról.
Magyar Művészeti Akadémia Kiadó, Bp. 2019. 160 old.*

Almási István *„Most jöttem Erdélyből...” Írások népzeneről és népdalkutatásról* című kötetét 2019. december 16-án mutatták be Budapesten a Magyar Művészeti Akadémián. A kolozsvári születésű népzene-kutató szinte fél évszázadig volt a Kolozsvári Folklórintézet munkatársa, tudományos kutatásai, főleg a népi dallamok osztályozására, rendszerezésére és tipológiájára irányultak, továbbá a népzene-kutatás történeti kérdéseire, az etnikai kölcsönhatásokra, valamint a tudományterületen felmerülő módszertani problémákra. Munkássága folyamán 12 könyvet jelentetett meg (részben társszerzőkkel), több mint 170 tanulmányt, cikket és recenziót közölt magyar, román, angol és német nyelven. Ezenkívül számtalan előadást tartott különböző tudományos tanácskozáson, közművelődési fórumokon és oktatási intézmények rendezvényein Romániában, Magyarországon, Ausztriában, Szlovákiában és Németországban népzenei, egyházzenei és zenetörténeti témákról. Mindemellett több mint 5000 felbecsülhetetlen értékű népzenei adattal gazdagította a kolozsvári népzene-kutató-műhely archívumát.

Kutatási eredményeinek egy részét a 2009-ben megjelent *A népzene jegyében. Válogatott írások* című tanulmánykötetében tette közzé. A jelen kiadvány válogatott írásainak a tematikáját „leginkább konferenciákra szóló felkérések, évfordulós megemlékezések alkalmai, könyvismertetések vagy lektori véleményezéseket szorgalmazó megbízások határozták meg” – olvassuk az előszóban. Almás István legújabb kötete 17 tanulmányt, a szerző életrajzát, valamint munkái az eredeti megjelenési helyeinek jegyzékét tartalmazza.

Az erdélyi népzene Kodály Zoltán *kompozícióiban* című tanulmányában a szerző Kodály tudományos és zeneszerzői tevékenységéről számol be részletesen. A gyergyói, a Kászon-patak menti, valamint a bukovinai székely falvakban gyűjtött népzenei gyöngyszemekből olyan híres feldolgozások születtek, mint *A három árva*, a *Molnár Anna*, a *Túrót eszik a cigány*, a *Harry János* és a *Székely fonó* daljátékok, valamint a *Bicinia Hungarica* című, 180 dalt tartalmazó gyűjteménye. Zeneszerzői eljárásainak ismertetése után, Almási kiemeli azt is, hogy a közép-erdélyi népzene-kutatás elsősorban Kodály Zoltánnak köszönhetően lendült fel.

Következő tanulmányában a szerző Bartók Béla, Kodály Zoltán, Sárosi Bálint és Bereczki János megállapításainak alapján mutatja be *A magyar zenei anyanyelvet*. Az olvasó olyan fogalmakkal, illetve ezek tisztázásával ismerkedhet meg, mint például a népdal, népies műdal, nóta, műdal stb.

A kötet harmadik írásában Almási István Domokos Pál Péter életpályáját és kutatási eredményeit mutatja be, akinek első jelentős felfedezése az 1651–1675 között keletkezett csíksobotfalvi kéziratok katolikus énekeskönyv (ún. „csíksobotfalvi kézirat”) volt, majd 1929-től kezdődően elsőként kezdte el kutatni a moldvai csángók népzenejét, történetét, szokásvilágát.

A népzene-kutató Almási új könyvében külön fejezetet szentel a Kolozsvári Folklórintézet történetének a bemutatására. Részletesen ismerteti a műhely kutatási témáit, majd bemutatja az évek során ott dolgozó magyar kutatókat és ezek munkásságát,

valamint az archívum legfontosabb kiadványait. A kötet *Áprily Lajos népdalélményei* című írásában a költő 1904-es kéziratossal népdalgyűjteményéről számol be. Noha a Sóvidéken gyűjtött több mint 60 folklóralkotás nem tartalmazza a dalok kottáját, mégis igen értékes, hiszen általa betekintést nyerhetünk az 1900 körüli évek fiatalságának énekrepertoárjába.

A következő tanulmány a Magyar Népzene Tára a kilencedik és tizedik kötetének a szerkesztési elveit és felépítését mutatja be. A szerkesztők, Domokos Mária és Paksa Katalin, akik több mint 50 éven át voltak a sorozat munkatársai, esetenként főmunkatársai, Almási István szerint mintaszerű alaposan és gondossággal, a legújabb zenetudományi szakirodalom eredményeit és tanulságait figyelembe véve adták közre a gyűjteményt.

A kötet tartalmazza a 70. életévét ünneplő, kolozsvári születésű Domokos Mária köszöntésének szövegét, amely 2012. november 22-én hangzott el az MTA BTK Zenetudományi Intézet Bartók termében. Almási István ezt írja a jeles népzene-kutatóról: „Domokos Mária azok közé a zenetudósok közé tartozik, akik megszülettek azt a Seprődi János és Kodály Zoltán által hirdetett alaptételt, amely szerint a magyar zenetörténetet és a népzene-t szoros egymásrataláltságuk figyelembevételével kell tanulmányozni.”

A *Mindent, amit az új stílusról tudni kell* című írás Bereczky Jánosnak a magyar népdal új stílusáról szóló, 2013-ban Budapesten megjelent nagyszabású munkájáról nyújt részletes áttekintést, melyet Almási a következőképpen méltat: „Megjelenése kétségkívül tudománytörténeti jelentőségű esemény. A dallamrendszerezési eljárások megújításáért, a stílustörténeti szemlélet korszerűségeért és a szerkesztésmód magas színvonaláért, valamint a két évtizedes, nemes hivatástudattal végzett munkáért a szerzőnek őszinte elismerésemet fejezem ki.”

A kötet egyik írásában Almási István elődjének, Almási Sámuelnek kéziratossal dalgyűjteményéről beszél. Kodály Zoltán és Gyulai Ágost szerint az ötkötetes kézirat a 19. század legfontosabb és legterjedelmesebb gyűjteménye.

A *Népi táncdallamok az 1960-as évek kiadói úvesztőjében* című írásában a népzene-kutató Almási

a Iosif Herceával közösen 1970-ben Csíkszeredában kiadott *245 népi táncdallam* című kötet létrejöttének körülményeit ismerteti. A kötet anyaga addig javarészt ismeretlen volt a szakirodalom számára. Egyrészt Almási kitaratásának és kompromisszum-készségének, másrészt a Romániában elindult általános politikai enyhülésnek köszönhetően jelenhetett meg.

A továbbiakban Bartók Béla tudományos és zeneszerzői tevékenységéről olvashatunk. A fiatal zeneszerző sajátos stílusát és eredetiségét elsősorban a nemzeti zeneművészet megteremtésének az igénye határozta meg. Műveiből „azért árad a népi dallamok kristálytisztasága levegője, mert ő a népzene-t nem pusztán gyűjtemények holt hangjegyei alapján ismerte” – írja róla Almási.

A székelység népdalkincséről szóló írásában a szerző főként Kodály Zoltán folklorisztikai és publicisztikai munkáit ismerteti. Hogy mennyire értékelte s jelentősnek tartotta a székely népzene-t, híres zeneszerzőnk a következőképpen nyilatkozott: „Az utcán állítanám meg vele az embereket, mikor dült arccal loholnak a haszon vagy a falat kenyér után, hogy vigasztalást nyerjenek a csodakútból.”

A *Kölcsöndallamok az erdélyi népballadák-ban* című tanulmányában Almási nemcsak arra a tényre utal, hogy a magyar nyelvterületen bizonyos dallamok különböző szövegekkel is előfordulhatnak, hanem arra is, hogy némely dallamtípusok két, sőt több együtt, egymás mellett vagy akár egymástól távol élő nép népzenejében is fellelhetők, adott esetben a balladákban.

Seprődi János már pályája elején felfedezte az összehasonlító kutatásban rejlő lehetőségeket. Véleménye szerint a magyar népzene-kutatás megoldatlan kérdéseit csak akkor válaszolhatjuk meg, ha megismerjük a szomszéd népek zenéjét is. Ennek a felismerésnek jegyében 1908-ban Sztripszky Hiador kárpátukrán néprajzkutatóval együtt a Máramaros megyei Alsókalocsán és Repenyén készítettek népzenei feljegyzéseket.

A továbbiakban Almási István Kallós Zoltán néprajzkutatói érdemeit ismerteti. Írásában nemcsak a népdalgyűjtő életrajzi adatairól olvashatunk.

Megismerhetjük a gyűjtési területeit, módszereit s nem utolsó sorban életének vezérmondatát: „*Nem adom fel a szabadságomat.*” Minden bizonnyal ez a titka annak a mintegy 14000 népzenei adalékot tartalmazó gyűjteménynek, amelyet Kallós Zoltánnak egy életen át sikerült felgyűjtenie.

A kolozsvári népzenekutató Kocsis Lajosnak, a kiváló Seprődi-tanítványnak 1911-ből való hangszeres népzene gyűjtését is bemutatja. A Kolozsvári Református Kollégium diákjának pályamunkája Almási szerint „mind a gyűjtött anyag jellege és hitelessége, mind a dallamjegyzések megbízhatósága és a leírt néprajzi tudományos értéke tekintetében kimagasló teljesítmény volt”.

A kötet utolsó tanulmányában Almási István a széki népdalokban előforduló műköltői szövegekről ír. Annak ellenére, hogy a kutatók sok éven keresztül Székben egy elzárt, archaikus területet láttak, mégis megfigyelhető, hogy már a Lajtha László és

Jagamas János által gyűjtött 1948–1957 közötti széki népdalokban szép számban fordulnak elő műköltői szövegek. A szerző a „széki” népdalok szövege mellett most közli ezek forrásait is.

Amint a fentiekből kiderül, Almási István legújabb kötete nemcsak a népzene iránt érdeklődők számára tartogat érdekes adatokat. Stílusa pontos, világos, fegyelmezett és nem utolsósorban eredeti. Külön értékelendő, hogy a már megjelent tanulmányait a legújabb irodalmi hivatkozásokkal is kiegészítette. Kivételes szakmai tudását és nagyrabecsuultságát az évek során felhalmozott díjak és kitüntetések bizonyítják.

Befejezésül a 85. életévét betöltött kimagasló zenefolklorista egyik gondolatát szeretném megosztani: „Mindenki maradjon a helyén, ott, ahová a sors állította! Dolgozz, és ne csüggedj!”

Gergely Zoltán

Az Arany család meséi – kritikai kiadásban

Domokos Mariann – Gulyás Judit (szerk.): Az Arany család mesegyűjteménye. Az Arany család kéziratos mese- és találósgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása.

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Universitas Kiadó – MTA Könyvtár és Információs Központ, Bp. 2018. 737 old.

1862-ben jelent meg a tizennyolc éves Arany László *Eredeti népmesék* című kötete, melyről a második világháború után előkerült kéziratos meselejegyzések azonosítása folytán derült ki, hogy tulajdonképpen az Arany család közös népmesegyűjteménye volt: a mesék leírásában Arany Lászlónak nővére és édesanyja segédkezett, s feltehetően apja, Arany János irányítása mellett készítette elő kiadásra. Hiszen a gyűjteményben klasszikus formában bontakozott ki az az irodalmi szempontú gyűjtési/közlési mód, melynek elméleti megalapozása Arany János nevéhez fűződik.

A magyar folklorisztikában közhelynek számít, hogy Arany László narrációs gyakorlata meghatározó szerepet játszott a 19. századi mesei stíluskánon kialakításában, meséi pedig – iskolai olvasókönyvek és ifjúsági kiadványok sokasága révén – bizonyos mesei szüzsék népszerűvé válását indukálták, akár csak a Grimm-mesék a németeknél. Azonban kiemelt helye ellenére sem Arany László, sem mesegyűjteménye – néhány ritka kivételtől eltekintve – nem kapott alapos, átfogó, filológiai és kritikai tárgyalást a szaktudományban. Mi több, az *Eredeti népmesék*

Olosz Katalin (1940) – folklórkutató, a Román Akadémia marosvásárhelyi kutatóintézetének nyugalmazott munkatársa. Marosvásárhely, olosz.katalin@gmail.com

a megjelenése óta eltelt több mint másfél évszázad alatt hiánytalan/teljes új kiadást nem ért meg. Annak is több mint fél évszázada, hogy az MTA pincéjéből előkerültek az Arany család kéziratos meselejegyzései – lehetőséget kínálva textológiai vizsgálatokra Arany László szövegalkotási gyakorlatát illetően. A lehetőséggel azonban a szaktudomány jószerével nem élt, csupán Kovács Ágnes foglalkozott egy 1982-ben publikált tanulmány erejéig *Arany Juliska és Arany László meséivel*.

Régi adósságot törleszt tehát a Domokos Mariann – Gulyás Judit szerzőpáros, s egyben új utat is tör a magyar történeti folklorisztikában, amikor az Arany család meséinek kritikai kiadására vállalkozott. Mind az adósságtörlesztés, mind az úttörés tekintetében nehézségek tömkelegével kellett megküzdeniük: egyfelől az átlagosnál is nagyobb forráshiánnyal, másfelől azzal, hogy a magyar folklorisztikában nincsen hagyománya a történeti prózafolklor, ezen belül a népmesék kritikai kiadásának. Kutatási hagyomány és kiadási gyakorlat hiányában maguknak kellett – az irodalomtörténész Hermann Zoltán közreműködésével – kialakítaniuk azokat a textológiai eljárásokat, melyek lehetővé tették a különböző szövegállapotok (kéziratok s az azokon végrehajtott javítások/módosítások, illetve a kiadott változat) szinoptikus megjelenítését.

Mielőtt rátérnék a részletekre, előrebecsátom, hogy mindkét vonatkozásban derekasan helytálltak a kötet megalkotói: kiváló, a maga nemében egyedülálló, példaértékű munkát adtak a kezünkbe.

Tudott dolog, hogy az Arany család személyes iratai, levelezése, magánéletre vonatkozó dokumentumai a második világháború idején megsemmisültek. Arany László mesegyűjteményének létrejöttéről, a családtagok meseismeretéről, annak forrásairól, a kéziratok keletkezésének helyéről és idejéről, a kiadás körülményeiről így primer forrás lényegében nem maradt az utókorra. De nem maradhatott egyéb ok miatt sem: Arany László rejtőzködő, zárkózott személyiség volt, aki élete során mindvégig élesen elkülönítette a magánszférát a nyilvánosságra tartozó eseményektől. Az *Eredeti népmesék*, például, a kor szokásával ellentétben semmiféle kísérőszöveget,

semmi információt nem tartalmazott a mesék gyűjtéséről, közléséről, a gyűjtemény keletkezésének körülményeiről. Mint ahogy arról sincs semmi adat, hogy a meselejegyzések kéziratai mikor kerültek be az Akadémiára, pontosabban az Akadémia épületébe. Egyetlen biztos adat van, az, hogy 1945. január 22-én ezek a kéziratok nem voltak a budai Voinovich-villában, ahol a teljes Arany-hagyaték megsemmisült. Mindezek következtében Arany László folklorisztikai tevékenységének monográfusai jobbra olyan forrástípusokra hagyatkozhattak, amelyek közvetve, áttételesen szolgáltatnak információt a mesekéziratok és az *Eredeti népmesék* létrejöttéről. Jószerével nem is nevezhetjük dokumentumoknak, inkább csak információszilánkoknak azokat a rövid utalásokat, mellékes megjegyzéseket, melyeket Gulyás Judit és Domokos Mariann a családtagok, rokonok, barátok, ismerősök leveleiből összeszedtek, vagy későbbi nyomtatott művekből kihüvelyeztek, majd mozaikkockákként egymás mellé illesztettek. Mindezt csak úgy tehették meg, hogy mindketten kutatói és kiváló ismerői a 19. századi népmesegyűjtések történetének és eredményeinek, a korszak népköltészetről alkotott fogalmi rendszerének és a folkloradatok gyűjtéséről-közléséről kialakított elgondolásoknak.

Adatfeltáró munkájuk során olyan forráscsoport is látókörükbe került, melyre eddig nem figyelt fel a magyar tudománytörténeti kutatás. A meselejegyzések létrejöttének motivációját keresve felvetették – először a folklorisztikai szakirodalomban – Arany János *Széptani jegyzeteinek* (1855) s a vele kapcsolatos *Magyar olvasókönyvének* (1854–55) és az Arany család meselejegyzéseinek lehetséges összefüggését. Jóllehet nem állt módjukban a felvetés bizonyítása, hiszen az említett olvasókönyv nem jelent meg, s kézirata sem maradt fenn (vagy lappang valahol), kutatásaik e részének mégis igen jelentős szakmai hozadéka van. Igaz, nem annyira az Arany család mesegyűjtésére nézve, mint inkább Arany János meseszemléletének, mesefelfogásának alaposabb ismeretét illetően.

A türelmet és kitartást igénylő gondos adatgyűjtő munka mellett külön kiemelném a szerzőpáros interpretációs készségét, azt a visszafogott és körültekintő

kutatói magatartást, ahogy értelmezik és hasznosítják az egybegyűlt apró adatszilánkokat. Nem vonnak le messzemenő következtetéseket félinformációkból, nem veszik „készpénznek” a másodkézből kapott adatcsírákat, ugyanakkor minden adatot mérlegelnek, szembesítik más forrásból származó információkkal, s csak ezek után fogalmaznak meg lehetséges következtetéseket vagy hipotéziseket. Már pedig igen sűrűn kell kikövetkeztetniük, hipotéziseket felállítaniuk. Mert a Magyar Tudományos Akadémia pincéjéből előkerült kéziratok azonosításától kezdve annak kiderítéséig, hogy miért nem jelent meg több kiadásban az *Eredeti népmesék* teljes anyaga – konkrét adatok híján minduntalan kikövetkeztetett elgondolások megfogalmazására kényszerültek. Lépten-nyomon olyan problémákkal szembesültek, mint például a névtelen és dátálatlan mesekéziratok lejegyzőinek azonosítása, a kéziratokon látható korrekciók eredetének, a kéziratok keletkezési helyének és idejének tisztázása vagy az Arany család meseismerete forrásainak feltárása. Külön fejezetben kellett azt is tisztázniuk, hogy egyenként és külön-külön milyen szerepe volt Arany Juliskának, Arany Jánosné Ercsei Juliannának és Arany Lászlónak a mesegyűjtemény létrejöttében, és milyen szerepe volt/lehetett Arany János meseértelmezésének az *Eredeti népmesék* megalkotásában. Külön kiemelném a szerzőpárosnak azt a törekvését, hogy Arany László népköltészettel kapcsolatos tevékenységéről a lehetőségekhez képest teljes képet igyekeznek rajzolni, jóllehet kötetük – a címből ítélve – „csak” az Arany család mesegyűjteményének feltárását és bemutatását ígéri. A monografikus igényű bevezető tanulmány azonban nem fejeződik be az *Eredeti népmesék* egykorú fogadtatásának, illetve utóéletének feltérképezésével. Külön fejezet foglalkozik Arany László meseértelmezésével, textualizációs módszerével s mindezek kapcsán Arany László mesére vonatkozó minden megnyilvánulásával: könyvbírátaival, *A magyar népmesékről* szóló Kisfaludy Társaság-beli székfoglalójával (1867), a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* társszerkesztőjeként és gyűjtőjeként betöltött szerepével, illetve az általa elkészített szerzői jogi törvényjavaslattal.

A több mint 150 oldalas bevezető tanulmány után következik a kötet mintegy 400 oldalra terjedő törzsanyaga (160–558. lap): a mesék és az Arany László korában mesének tekintett találósok szövege. A kiadás textológiai elveinek és eljárásainak, valamint a kötet szerkezeti felépítésének kialakítását Domokos Mariann és Gulyás Judit az irodalomtörténész Hermann Zoltán közreműködésével valósította meg. Úttörő munkát végeztek, hiszen történeti anyagból népmeséket önálló kötetben, kritikai kiadás igényével eddig nem közöltek a magyar folklórsztkában. A közlendő meseanyag jellegéből adódóan a három szerzőnek olyan közlési módszert kellett kialakítania, mely „legalább két, de általában inkább három különböző szövegállapot szinoptikus érvényesítését teszi lehetővé a szöveg alakulásának és az alkotói folyamat rétegeinek feltárása érdekében” (126. lap). A három szövegállapotot – vagyis a kéziratot lejegyzést és a lejegyző önkorrekcióit; a lejegyzést követő utólagos javításokat a kéziratban; illetve a kiadott változatot együtt láttató szövegközlést úgy oldották meg, hogy a kinyitott könyv két oldalán párhuzamosan közlik a mesék és találósok szövegét: baloldalt a kéziratot eredeti lejegyzés látható betűhű másolatban, benne felső, illetve alsó indexben külön-külön jelölik az ön-, illetve a más kéztől származó korrekciókat, betoldásokat, margináliákat; jobb oldalon pedig ugyancsak betűhű másolatban az 1862-es kiadás szövegeit. Ezt a közlési módot – ahol szükségét látták, textológiai lábjegyzetekkel egészítették ki, melyek további információkat juttatnak el az olvasóhoz-kutatóhoz.

A szövegkorpusz illetően való bemutatását lenyűgözően gazdag jegyzetapparátus követi (539–682.), melynek mesei részét Domokos Mariann és Gulyás Judit, a találósok jegyzeteit pedig Vargha Katalin készítette el. A mesék jegyzeteiben öt fő kategóriát alakítottak ki, melyekben az adott mese kéziratára vonatkozó adatok, észrevételek után a 19. századi szövegközléseket veszik számba; ezt követően az Arany-mesékre vonatkozó egykorú reflexiókra térnek ki, majd a folklórsztkai kategorizációs rendszeren belül elhelyezik a meséket a műfajra, a típusra s a típushoz tartozó korabeli magyar variánsokra is

kitérve. A jegyzetek végén a mesékben található, értelmezésre szoruló szó- és szólásmagyarázatok és folklórtalások kifejtése következik.

A kötet függelékében (683–694.) táblázatban összesítik az Arany család meséinek főbb adatait, közlik az Arany László nevével megjelent mesekötetek jegyzékét, majd húsz képpel – portrék, csoportképek, kéziratok képe (695–718.) – teszik teljessé az Arany család mesegyűjteményének kritikai kiadását. A kötetet angol nyelvű rezümé és személynévmutató zárja.

Mindent összevetve örömmel állapíthatom meg, hogy kiváló munkát, a történeti folklorisztika és textológia rendkívüli teljesítményét volt szerencsém korábban véleményezni, most pedig bemutatni. Domokos Mariann és Gulyás Judit embert próbáló, a magyar folklorisztikában egyedülálló munkájáról csak az elismerés hangján lehet beszélni, s a fentiekhez annyit tehetek hozzá – talán mindannyiunk nevében –, hogy köszönjük, és gratulálunk hozzá.

Olosz Katalin

Tanulmányok a mesekutatás megújításának szükségességéről

Honti János: Mesetudomány és vallástörténet. Mesék és mítoszok haláláról és halhatatlanságáról.

Nemzeti Örökség Kiadó, Bp. 2019. 69 old.

Két cím és egy név olvasható egymás alatt a kis, B6-os méretű, puha kötésű könyv borítóján: *Mesetudomány és vallástörténet*, valamint *Mesék és mítoszok haláláról és halhatatlanságáról*; a címek alatt pedig Honti János neve. A címnegyed, a kolofon sajnos nem nyújt megfelelő módon tájékoztatást a kiadásra vonatkozó lényeges adatokat illetően. Annyit tudhatunk meg, hogy a szerzői jog birtokosa a Nemzeti Örökség Kiadó, és hogy dr. Kássa László a felelős kiadó. Nem derül ki viszont a kiadás helye és ideje (internetes könyvajánlók szerint: Hermit Könyvkiadó, Miskolc, 2019), a kiadói munka felelőseinek neve, ki volt a szerkesztő, szöveggondozó, ki tördelte a kis kötetet, ki tervezte a borítót, és kinek a festményét láthatjuk rajta. A további tájékozódást segítő tartalomjegyzék is hiányzik, így csak a teljes könyvecskét átlapozgatva tudhatjuk meg, hogy két tanulmányt tartalmaz, és mindkettőhöz szövegvégi jegyzetek is tartoznak. Az első tanulmány végén zárójelben feltüntették ugyan, hogy eredetileg 1935-ben jelent meg, a *Népiünk és Nyelviünk* VII. kötetében, a második tanulmány végéről viszont ez az információ hiányzik.

A két tanulmány szerzője, Honti János száztíz esztendővel ezelőtt, 1910. október 19-én született

Budapesten, és több sorstársához – köztük Szerb Antalhoz, Radnóti Miklóshoz, Rejtő Jenőhöz – hasonlóan a fasiszmus áldozata lett, munkaszolgálatosként halt meg 75 évvel ezelőtt, 1945. márciusában vagy áprilisában Kópházán, egy Győr-Moson-Sopron megyei községben. Tudományos szövegeivel a korszak nemzetközi élvonalába tartozott, aki bizonyos tekintetben évtizedekkel megelőzte a magyarországi és az európai mesekutatást. Mindössze tizennyolc éves, középiskolás diák volt, amikor első tudományos munkája, magyar mesekatalógusa, a magyar népmesék típusjegyzéke német nyelven megjelent a legtekintélyesebb nemzetközi folklórsorozatban (*Verzeichnis der publizierten ungarischen Volksmärchen, auf Grund von Antti Aarnes Typenverzeichnis zusammengestellt*. Helsinki, 1928. FFC 81.) Tíz évvel később viszont már a mesetípuskatalógusok egész rendszerét bírálta. Egyfajta tanulmánytörténeti paradigmaváltás, az analitikus-induktív módszerről való áttérés előfutárának tekinthető, aki a fenomenológiai eljárás és szöveghermeneutikai elemzés bevezetését ajánlotta a mesekutatásba. A Propp-féle és a finniskola képviselte morfológiai, strukturalista megközelítés, a megmerevedett tipológia és struktúrák

meghaladására törekedett. A folklorisztika, az antropológia, a vallástörténet, az irodalomtörténet, a filozófia és a pszichológia eredményeit és módszereit figyelembe véve, a szociokulturális és textuális vonatkozások, nemzetközi források, egymásra ható szövegek alapján próbálta megalkotni meseképét. Egyik legjelentősebb magyar nyelvű monográfiája *A mese világa* (Pantheon Irodalmi Intézet, Budapest, 1937), mellyel új periódus vette kezdetét tudományos működésében. A finn földrajzi-történeti iskola módszerén és kérdésfeltevésén túljutva az epikus folklórműfajok – mítosz, hősmonda, mese, monda, legenda – specifikumát próbálta megközelíteni.

A kis kötetben közölt első tanulmány, a *Mese-tudomány és vallástörténet* a Bibó István által szerkesztett *Népünk és Nyelvünk* folyóiratban jelent meg először, a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi, nyelvészeti és irodalomtörténeti szakosztályainak és a Szegedi Egyetem Barátainak Egyesülete támogatásával kiadott közérdekű folyóiratban (*Népünk és Nyelvünk*. VII. évf. 1935. 107–124.), valamint különnyomatként is még ugyanabban az esztendőben (*Mesetudomány és vallástörténet*. Írta Honti János. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára. IV. (Társadalom- és Néprajzi) Szakosztály Közleményei. 27. szám. Szeged. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, 1935). Egyfajta kollektív együttgondolkodás, a Stemma-kör megbeszéléseinek eredményeként született írása ez a mesekutató Honti Jánosnak – Kerényi Károly vallástörténeti előadásai és a körülötte kialakult, úgynevezett Stemma-kör, klasszika-filológiát, vallástörténetet és régészetet tanuló bölcsek közös ülései, vitái hatására íródott. (A Stemma egyébként a II. világháború után, 1948-ig Honti János Társaság néven működött.)

A *Mesetudomány és vallástörténet*ben az analitikus-induktív módszer megkérdőjelezhetőségére konkrét példákkal hívja fel a figyelmet – az üveghegyre vagy toronyba ugrató királyfi és a kacsalábon forgó várkastély motívumát veszi számba a különböző kultúrákban, mesékben, mítoszokban, lovagregényekben, valamint más szépirodalmi szövegekben. Arra mutat rá, hogy bármekkora adattömeggel szembeállítható akár egyetlen olyan adat, amely romba döntheti az egész konstrukciót, és

így csődöt mond az adatokra és adatfelsorakoztatásokra építő, azaz analitikus motívumkutató mesetudomány. Az eszköz, az adatok felsorakoztatása elégtelennek bizonyul, csakúgy, mint az eredmény, mivel véleménye szerint maga a mese nem ismerhető így meg, csak a „külsőségek”, a „forma”, a „mechanikai törvények”, de nem nyílik lehetőség „a mese lélektani megismerésére, ethnológiai kapcsolatainak kiderítésére, ismeretének vallástörténeti megalapozására”. Mivel a mese világa és a tudomány világa két különböző kultúrához tartozik – „a mese az »immanens« [...] hagyományozó népi kultúrához, a tudomány az »excendens« modern írásos városi kultúrához –, Honti János a jövő mesekutatását illetően a mese létező organizmusként való vizsgálatát ajánlja, a mesének nevezett valóság megismerését, valamint annak a valóságnak a megismerését, amit a mese jelent a közönségének. Véleménye szerint nem nélkülözhetők a tudományos módszerek és eljárások, már csak azért sem, mert a régmúlt, az ókori vagy a középkori szövegek nem ismerhetők meg közvetlen tapasztalat által, mint a manapság szóhagyomány útján áthatható, meghallgatható népmese, és saját korunk mesefogalmát egy korok felett álló mesefogalommal kellene kibővíteni. Szükséges tehát az egyes mesetípusok változatainak összegyűjtése, egymás mellé állítása, összehasonlítása is, csak éppen tovább is kell menni ennél, fel kell ismerni „emberi igaz voltukat a saját »immanens« tapasztalatunkkal, hogy meg tudjuk érteni élet voltukat azzal, hogy újra éljük”. Szerves „emberi” mesetudományt tart szükségesnek, melyben a tudós, amikor már elérte a célját és visszafordulna, továbbmegy, és rég felismert valóságok újrafelismeréséhez juthat – olyasmihöz, amit az európai kultúrában a 20. század harmincas éveiben Honti szerint már csak a gyermekek és a falu népe értenek, élnek meg, akiknek látását nem vakította még el a technikai, természettudományos és logikai valóságok világának zsarnoksága.

A második tanulmány, a *Mesék és mítoszok halálról és halhatatlanságról* című, egy évvel később, az *Ethnographiában* jelent meg először nyomtatásban (XLVII. évf. 1936: 34–39.), mely folyóirat Honti János számára pályakezdésétől kezdve a fő publikációs fórumot jelentette, még 1943-ban is közölhette benne írásait. A fasizmus terjedése, a német történeti mondák politikai

célú propagandára való felhasználása miatt Honti János egyre inkább más kultúrákkal kezdett foglalkozni, az izlandi, a kelta és az ír költészettel. Többek között a régi ír epika utazástörténeteit is kutatta, melyek során a hajósok távoli szigetekre jutnak, a boldogság és örök ifjúság helyszíneinek tűnő vidékekre, valójában túlvilági helyekre. Ellenpólusként hozta fel azokat a szigetkereső hajózástörténeteket, Odüsszeusz utazásait, viking hajósok felfedezéseit, akik számára a szigetkeresés nem a halált, hanem az új élet reményét, a felfedezés örömét jelentette. A túlvilági utazásokkal való foglalatzkodása nyomán fordult figyelme az olyan magyar népmesék

felé, mint *A halhatatlanságra vágyó királyfi* – melyet ebben a tanulmányában „antimese”-nek nevez, mert a mesei hős nem érheti el benne az eredeti célját – és az *Angyalbárányok* című legendamese története.

Az élet és a halál kérdéseivel való foglalkozás valószínűleg a történelmi korszak, a politikai események hatása is. Honti János halála után barátja, Dobrovits Aladár, éppen a *Halhatatlanságra vágyó királyfi* címmel tartott a Néprajzi Társaságban elhunyt barátjáról előadást.

Tekei Erika

A mesekutatás lehetséges útjai: a mese megértése és újraélése

Honti János: Mesetudomány és vallástörténet. Mesék és mítoszok halálról és halhatatlanságról. Nemzeti Örökség Kiadó, Bp. 2019. 69 old.

A mesekutatás „hogyanja” számos tudományos irányzat képviselőit foglalkoztatta. Minden tudományos paradigma létrehozta saját elméletét és saját vizsgálati módszereit, arra törekedve, hogy a mesekutatók így módon jobban megismerjék a tradicionális népmesét. Ezek közül megemlíthetjük, a teljesség igénye nélkül, a mese eredetének vizsgálatára irányuló kutatásokat (Krohn Gyula, Aarne Antti), a műfajelméleti vizsgálatokat (Max Lüthi, Honti János), a mesékben található archetipusokra irányuló pszichoanalitikus ihletésű vizsgálatokat (C.G. Jung, J. Campbell), a mese morfológiájával foglalkozó kutatásokat (V. J. Propp), az egyéniségkutató iskolát (Ortutay Gyula, Dégh Linda). A megközelítésmódok sokasága kétségtől hozzájárult a népmeséről szerzett tudás bővítéséhez. A múltbeli tudományos paradigmák sokaságának pozitív hozadéka, hogy ezek a szerteágazó módszerek megkönnyítették a mai kor mesekutatójának munkáját (a felhalmozott ismeretanyag, a mesekatalógusok és a gyűjteményes kötetek hozzáférhetősége által), de másfelől igaz az is, hogy a módszertani sokszínűség következtében ma

nehéz eligazodni az elméletek és módszerek sokaságában és a mesét új megközelítésekben tárgyalni. A ma is érvényes meseértelmezések létrehozása mégis fontos feladat, hiszen a népmese egy olyan hagyományhoz kapcsolódik ugyan, amely ősi múltra tekint vissza, de a mindenkor jelenben is aktuális tudást hordozva szól a mai olvasóhoz és értelmezőhöz is. Napjainkban szemmel látható módon felerősödött az igény a népmeséről eddig felgyűlt ismeretanyag újratárgyalására, újra felfedezésére, új kontextusba helyezésére, sokrétű vizsgálatára, újszerű értelmezésére, és egyre több kutatásirány és mozgalom jelentkezik ilyen igénnyel. (Elég itt az interdiszciplináris kutatásokra, a „gyógyító mesék” aktuális értelmezéseire, a mesékkal kapcsolatos revival mozgalomra gondolni.)

Úgy gondolom, hogy aki ma meseértelmezésre vállalkozik, annak tisztában kell lennie Honti János egyik fontos észrevételével a mesekutatásra vonatkozóan: a neves mesekutató véleménye az volt, hogy a kutatási módszertan „hogyanjának” kérdésére nincs egyetlen helyes válasz. Honti hasonlatával élve ez olyan, mintha

valaki azt kérdezné, hogy melyik úton menjen, hogy kijusson az őserdőből. A válasz egyértelmű: mindenkinek magának kell utat vágnia benne. Tehát azt, hogy hogyan műveljük a mesetudományt, azt mi magunknak kell megtalálnunk, abban viszont, hogy „hogyan nem” szabad mesét értelmezni, támpontot adhat Honti János újra kiadott két tanulmánya, amelyet a mesekutatók manapság is nagy haszonnal forgathatnak.

Az 1945-ben, alig 35 éves korában elpusztított Honti János főleg mesekutatói munkásságával került be a folklorisztikai köztudatba, írásai magas fokú tájékozottságról tanúskodnak, érdeklődése nemcsak a népmesékre, hanem a mese rokon műfajaira is kiterjedt. Mesékről szóló írásai a mai mesekutató számára is értékes szempontokkal és irányelvekkel szolgálhatnak. Tanulmányaiból kettőt egy zsebkönyv méretű könyvecskében 2019-ben újra kiadtak. Az első a *Mesetudomány és vallástörténet* címet viseli, és eredetileg a *Népünk és Nyelvünk* VII., 1935. évi kötetében jelent meg, a második pedig a *Mesék és mítoszok halálról és halhatatlanságról* című tanulmány, mely először 1936-ban az *Ethnographiában* jelent meg (XLVII. évf., 34–39.), majd később, a *Válogatott tanulmányok* című, az Akadémiai Kiadónál 1962-ben megjelent Honti-kötetben is közölték.

Az első tanulmányban a „kacsalábon forgó kastély” motívumán keresztül írja meg az analitikus-induktív módszerekkel dolgozó motívumkutató mesetudomány kritikáját, és bemutatja ennek problematikáját, megfogalmazva azokat a tanulságokat, következtetéseket, amelyekkel a kutató közelebb kerülhet a mese valódi megismeréséhez. A módszer fő hibáját Honti abban látja, hogy – a nagy adatgyűjtés ellenére – egyetlen felmerülő új adat romba döntheti az egész addig felállított elméletet. Azt vallja, hogy nem szabad előre gyártott elméletek szolgálatába állítani a kutatást, figyelembe kell venni minden adatot, még akkor is, ha az megkérdőjelezi addigi elméletünket. Ellenpéldaként Solymossy Sándor munkamódszerét állítja, aki a magyar népmesék motívumaiból magyar ősvallási motívumokra következtet, figyelmen kívül hagyva olyan adatokat, amelyek ezt megingathatnák. Honti szerint nem tekinthetjük „a véletlen pusztai játéknak” egy-egy eltérő eredményeket mutató adat létezését. A „kacsalábon forgó kastély”

motívumának vizsgálata alapján arra a következtetésre jut, hogy nem zárhatjuk ki az elméletünkéből azt, hogy akár térben és időben egymástól távol ugyanaz vagy hasonló motívum egymástól függetlenül megjelenhet.

Honti végső soron egy „lazábbra fogott” mesetudományt javasol, melynek célja a mese teljes világának ismerete. A mese megismeréséhez, világhoz szövegkritikával és szöveginterpretációval kell közelíteni, tovább kell lépni a pusztá meseváltozatok összegyűjtésén és összehasonlításán, illetve ki kell lépni a mese keretein túl, más területekre is.

A mesekutatás során nemcsak mint kutató, hanem mint ember akarja megkeresni az emberi igazságokat és élményeket, továbbá meglátni és felismerni a világ nagy valóságait úgy, ahogy előtte más emberek mesében, eposzban, vallásban felismerték és átélték. „Minden mese, minden mítosz és általában minden mozzanata a költészetnek és a vallásoknak egy-egy valóság felismerése, egy-egy állásfoglalás a világgal és a világ nagy valóságaival szemben” – írja (35.). A mese valóságát kell megkeresnünk a múltban és minden korban, arra kell rákérdeznünk, hogy minden kor számára ugyanazt jelentette-e a mese, vagy pedig más-más koroknak más-más valóság volt a mesevilág. A fiatal Honti által alkalmazott „mesevilág” fogalom háttérben egy mélylélektanból átvett fogalom, mégpedig a mese „jelkisége” lappang, mellyel Kerényi Károly révén kerülhetett kapcsolatba, amikor az „őkortudományi társaság” tagjaként a „sziget” motívumával foglalkozott. A mese világában ott van a világ minden valósága, csakhogy a mesevilág áthidalja azt, és úgy válogat, úgy teremti egyensúlyt, hogy az az emberi léleknek elfogadható legyen. A mese élteti a régi korok világszemléletét, amelyben a világnak olyan arculata volt, amely az emberiséget leginkább megragadta, és ez volt maga a mesevilág.

A második tanulmányban az *Angyalbárányok* és *A halhatatlanságra vágyó királyfi* című meséket és változataikat tekinti át. Ebben a tanulmányban arra mutat rá, hogy a mesét organikus formájában kell tekinteni, egységében kell vizsgálni, nem pedig darabjaira szedve. Egyes motívumok, mint például Isten szerepeltetése az *Angyalbárányokban* tekinthető keresztény elemnek, de más motívumokat is találunk a mesében, így például a

folyót, mint a két világ közti határt, amely a kereszténység előtti pogány világból származó motívum. Tehát a tanulság az, hogy nem vonhatunk le egyetlen meseelem vagy motívum vizsgálata kapcsán a mese keletkezésére vonatkozó végérvényes következtetéseket. A vallásos tartalmú képzetek eleven hatóerővel tudtak az újabb hagyományban is tovább élni, mint ahogy a példa is szemlélteti.

A halhatatlanságra vágó királyfi meséjének magyar változataiban a királyfi megmenekül a haláltól, más nem magyar változatokban a halál rászedi a királyfit, és az meghal. A mese világa tagadja a halált, a hős feltámadhat. Igaz, örök halhatatlanságot a mese se ígér, a mese végformulája általában: „Addig éltek, míg meg nem haltak.” *A halhatatlanságra vágó királyfi* meséjének magyar változata kivételt képez ez alól, hiszen a királyfi elnyeri az örök életet, míg a más nyelvű változatokban a mesének a vége a halál. Honti szerint a magyar változat nem fogadja el a tragikus végű mesét, így átalakítja a más nyelveken antimeseként elterjedt változatot pozitív végkifejletre. Honti a mítoszi világlátás beszűremlésének tartja ezt a mesei zárlatot.

A képzelet világában megváltoztatható az elbeszélés: így a mese és a mítosz is. A mítosz nem tagadja a halált, de értelmezi vagy átértelmezi azt: a halál a boldogság szigetét is jelentheti, például örök életet eredményez a kelta mítoszbán. A magyar mesében a mesei igény mítoszt formált, és ezt nem tehetne volna,

ha már kezdetektől fogva nem lett volna a két műfaj között rokonlelkűség, nemcsak külső epikus alakban, hanem a benne kifejezésre jutó világképben is.

Honti a mesét megérteni magából a meséből próbálta, hagyva, hogy a mese hasson rá, annak mesei valóságába belehelyezte magát, abból kiindulva kereste a válaszokat, kitekintve a társadalomtudományok más területeire is.

A mesetudomány feladatát a következőképpen határozza meg: „Újra élni a mesevalóságot, [...] szilárd rendszer helyett »laza« élmény áramlatokra bízni magunkat, saját konstrukciónk helyett létező organizmusokat szemlélni.” (37.)

Nem tagadja azt sem, hogy az adatgyűjtésre is szükség van, de azt vallja, hogy nem szabad megelégedni ennyivel, hanem tovább kell lépni és „emberi” tudományként kell a mese valóságát megérteni.

Úgy gondolom, hogy Honti e két tanulmánya tanulsággal szolgálhat a mai mesekutató számára is, legfőképpen két szempontból. Elsősorban azt kell megszívleljük, hogy minden olvasó vagy kutató maga kell megtalálja az utat a mese világához. Másodsorban pedig, hogy nem tekinthetünk úgy a mesére, mint valami tőlünk távol álló idegen világra, hanem úgy, mint olyan szellemi tartományra, amelynek mi magunk is része lehetünk, ha átéljük és megértjük annak „világát”.

Luka Éva

Vallástörténeti pillantás, nagytérségi nagycsalád

Czingel Szilvia: Ünnepek és hétköznapiak. Zsidó vallásnéprajz a Kárpát-medencében.

Corvina, Budapest 2018. 303 old.

Szaktudományos mersz vagy szerény önértékelési magabiztosság kell mindig is ahhoz, hogy valaki nekibuzduljon (mondjuk) „a középkor népi kultúráját” vagy „a romániai cigányzene” teljességét megnevezni, könyvbe rögzíteni, teljességgel

földolgozottak láttatni. De kevésbé rázósnak tekinthető, ha ugyanezt elemző tónusú újságíró, ismeretterjesztő filmes, vagy messziről jött mesélő teszi, hisz akinek minden új, annak a föltárás és adatközlés módjai rendszerei, normái, konvenciói is eredetiek

A. Gergely András (1952) – politológus, kulturális antropológus, oktató, az ELTE TÁTK és a PTE DTI, szerkesztő, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság elnöke, Budapest, andrasgergelya@gmail.com

lehetnek, főként ha az „autentikus” mivoltát senki más, de elsősorban ő maga határozhatja meg. Egy ilyen kötet értékét és mibenlétét követem az alábbiakban, mely nemcsak hiánypótló mű, hanem épp ezért felelős is, példaadó is, tudományos mezőben megméréndő is.

A monográfia, mely Czingel Szilvia néprajzi (pontosítva: zsidó vallásnéprajzi) gyűjtésének háttéréből *Ünnepek és hétköznapiak. Zsidó vallásnéprajz a Kárpát-medencében* címmel jött ki, könyvesbolti kínálatban kivételes, egy zsidó szakkönyvtárban is egyedi, dokumentatív értékét tekintve ugyancsak példamutató s nagytáji vagy térségi szakrális néprajz terén talán kivételes és egyedi is. Mindemellett egy átfogó tartalmat sejtető, világnagy léptékű, szaknéprajzi kifejezésekkel és vizuális megjelenítés minőségével látványosnak mutakozó könyvhöz kézenfekvően lehet többféle aspektusból közelíteni s e szemlélés módját részben-egészben fölfedve lelkes-pártolón szólni róla, leírón feltárni, vagy kritikus-értelmező tónust választani is. E feladattudat felelős meghatározásában sokféle komponens számít, a recenzens valódi és képzelt szakértelmétől, tanulási hajlandóságától, érdeklődésétől és felkészültségétől kezdve a kiadvány tónusáig, külleméig, egész mivoltát megjelenítő összhatásáig, a szerzőről lehetséges portrétól a szaktudományi ismeretanyag kontrasztba állításáig. Az alábbi beszédmdőban a leíró-megnevező szándékot csak kiindulópontnak tekintem, s inkább a kritikai olvasat mellett volnék – már csak azért is, mert a szerzői mű valóban impozáns, a könyvtári polcokon vadászgatva sem akad párja, ugyanakkor újdonsatúj témakörrel, saját tónusban, gazdag képanyaggal kínálja magát a kötet, s nemcsak a lapozgatóknak, hanem a szaktudománynak is értékelési alapot adva.

A szerző néprajzos-antropológus-muzeológus érdeklődése és felkészültsége itt gazdag tárházba jutott, amikor a Centropa Alapítvány keretein belül emlékezeti örökséghez nyúlt. Számos korábbi írásában felváltva volt a zsidósággal kapcsolatos kérdések kutatója, a tárgyhasználat és a hétköznapi városi cselédkultúra feltárója, történeti örökségek rajzolatainak áttekintője, de leggyakrabban az elemző

kutatási szándékkal társuló, a zsidó kulturális örökségvédelem szellemében folytatott munkáival jeleskedett. (Számos cikkét közölte a Szombat hasábjain, néprajzi konferenciakötetekben és folyóiratokban is.) A Centropa keretében pedig elkezdte fölfejteti azt, amiről szinte már mindenki letett: a holokauszt utáni zsidóság megmaradt kérdéseit, a rokonsági szálat, a beszédes fotók helyszíneit, az életmódok és emlékezeti örökség tényanyagát, a közös múlt és a táj-történeti hagyaték még eleven kincsgyűjteményét. Az *Ünnepek és hétköznapiak* kötet a holokauszt utáni maradék zsidóság élő emlékezete iránti tisztelgés, örökségvédelmi mentőmunka, egyúttal példatár is ahhoz, hogyan lehetséges még felfedező útra indulni a túlélők mai köreiben s föltárni-gyűjteni-elemezni azt, amit még „menteni” lehet a múlt időben. „Maguk az elsők, akik azt kérdezik, hogyan éltünk, és nem azt, hogyan haltunk meg” – idézi tanulságát ennek a találkozásnak, s még sok száznak, ahol a zsidó vallási örökséget mint kelet- és közép-európai élethelyzetek, együtt élő népek közösségének hagyatékát láttatja.

E levéltári, muzeológiai vagy szövegfolklorisztikai tevékenység s mindemellett a „jó témakört” kiszemelő, azt érzékenyen megragadó készség volt értékelő minősítése Küllös Imolának, aki a Páva utcai holokauszt-emlékhely előadótermében bemutatta a kötet néprajzi-folklorisztikai értékeit a megjelenést követően (2019. II. 28.). Ki is emelte, s a kötet sugározza is, hogy a vidéki és határokon túli közösségek holokauszt-túlélőivel készített visszaemlékezések közben kerülhettek elő a rejtekező fényképek, a fényképekről fölidézhető életmód, tárgyi kultúra, az otthonok, szokások, gazdálkodás, családi tradíciók megannyi változata és ezek narratív elbeszélései, melyek révén egyúttal az is világossá válhatott, mennyire nem „önmagában” állt, önkörében élt, bezárkózva hitt és intimen szenvedett a zsidóság, s mily sokféle generációs stratégia, szerepválaszték, élethelyzet-módosulás adta körülményeit annak, amit a kötet alcíme is rögzít két kulcsszóban: vallásnéprajz, Kárpát-medence. Egyszóval térségi kultúra, más kultúrákkal összefonódásban, vallási szabályrendszerek követése és eltérései, a mindennapi életvitel módozatai, a közös és a hagyattékká vált

vizuális örökség még múltó pillanatban megmenthető változatai... Ahogyan a MAZSIKE és a Holokauszt Emlékközpont „üres padok” konferenciáján elhangzott előadásában Czingel is megfogalmazta egyszer, e munka: „Séta az emlékezet könyvtárában – holokausztoktatás és emlékezetkultúra.”

Sikamlós a szemlézés illetén módja, ha nem részletezzük a tényanyagot. Mert publicisztikai, sőt népszerűsítő néprajztudományi aspektusból valóban kivételes kincs az, ha folklórgyűjtő családi miliőben keresi fel adatközlőit, ha még kinyeri tőlük emlékeztetők réseiben megmaradt örökségü(n)ket, vagy ha mindezt rögzíti, fotózza, áttekinti, illusztrálja, szakirodalmi vagy térségi emlékezet-történeti háttéranyaggal is ellátja – de nem antropológiai mű ez mindazonáltal. Részem volt abban, hogy magával a szakrális néprajzi rétegével mélyebben és avatottan foglalkozó zsidóságtudósok fogalmaztak meg elemi félreértéseket, hibákat, hiányosságokat, de ezek aprólékos részletezésétől itt most mentesíteném az Olvasót. Annyit jelzésként érdemes latba vetni, hogy az „adatközlőktől” fölidézett szavak java részéről nem derül ki, sok-sok mondat-idézetről sem, milyen kérdésre adott választ tükröz, milyen kontextusú vagy tónusú volt a válasz, a kiemelt mondat(rész) azon túl, hogy megerősít egy kutatói összekötő szöveget, még mennyi más tónust hordoz, kinek szólan nyilatkozik meg, személyes sűgás vagy mikrofonba mondott „Központnak” nyilatkozás része, s mennyiben tükröz nyelvi kódokat, értelmezési konvenciókat (pl. szakrális gesztusok, szertartáselemek, tárgyak nevei, használatuk módjai stb.) vagy épp személyes hangvételt... Egy interjú-helyzetben hogyan viselkedik a kutató, s hogyan az elbeszélő, ha ismereteiről faggatják? S hogyan akkor, ha sokórányi beszélgetésből kiragadott félszavai olyan mondatokba keverednek, amelyek az egész Kárpát-medencére érvényes közlést hordoznak? Visszajut-e egyáltalán a kutatói tudás, az értelmezési keret, a magyarázó habitus ahhoz, aki „adatközlő” volt? S adatközlő-e, aki emberi, vallási, érzelmi örökségének valamely részét nagy nehezen előkeresi, „tálalja”, megküzd vele és érte, szembesül önnönmagával is, majd lesz belőle félmondatos tudományos általánosság?...

Látszólag akadémikuskodó szöszölés ez egy szellemi folklórmiliőben. Ám mégsem az. Ha úgy vesszük, Czingel Szilvia hol folklorista, hol zsidóságtudós, hol muzeológus, hol múzeumpedagógus, hol meg „antropológus”. Tény, hogy ilyen képzést is kapott, de az antropológusra legfőképpen jellemző terepmunkát, amely hónapokig-évekig tart általában, s csak ritkán kevesebb ideig, készséggel fölcseréli egy felvidéki kiruccanással, ahol egy magnóval megold mindent másfél nap alatt. Ez nem antropológus „tempó”, sőt. Annak hiánya inkább. De ez csupán egyik oldala: a másikon ott a nehézség, hogy minden történeti előzmény, feltétel, keret, folyamatábrázolás mellett az antropológiai kutatás fő célja az élő kulturális gyakorlat megismerése, mégpedig nem a történeti múltban, ahová Szerzőnk visszaugrik a szövegek és fotók egyvelegében, hanem a jelenben. S ez még kiegészül a részletekkel is, melyek még szemet szűrőbbak: „a Kárpát-medence zsidóságát” valamiféle sosemvolt kollektív entitásként megnevező fogalomhasználat éppen a kötet szövegeiből és a szerzői utószókból kap súlyos cáfolatot!... De példakal élve, melyeket éppen a kortárs zsidó csoportok összehasonlító kutatását végző egykori diákom, Tóth Katalin hámozott ki hosszas elemzéssel a kötetből: „A holokauszt előtti vidéki Magyarország zsidó háziasszonyainak kóser konyháját...” (55.); „... a vizsgált időszakban a magyar zsidó közösségekben...” (68.); „Ilyenkor a zsidó emberek nem látogattak el a temetőbe...” (99.); „A zsidó családok számára az esküvő a legnagyobb öröm ideje...” (106.); „A magyar zsidóság körében nagyon elevenen élt az úgynevezett *káparás* szertartás” (124.). „E sematizáló megfogalmazások mellett eredménytelenül hangoztatja a szerző a kultúra egyedi értelmezéseinek figyelembevételét, mert éppen ellenkezőleg cselekszik: összeolvasztja azokat. Ez az összeolvasztás olvasható ki a könyv címéből is (arról nem is szólva, hogy az interjúrészletekből sokkal inkább különböző életmódok és nem pedig vallásértelmezések rajzolódnak ki, tehát a címben szereplő *vallásnéprajz* meghatározás sem igazán helyénvaló)” – írja Tóth egy hatoldalas, részletes szakmai kritikájában (megjelenés alatt a Közéletések folyóirat 2019/3-4. számában).

Nemcsak ezzel egyetértve, de át is emelkedve a szövegfolklorisztikai botlásokon is (hiszen a sorba szedett idézetek ha elérhetők is a Centropa archívumában, nem igazán hozzáférhetők az érdeklődő olvasó számára fontos lenne két aspektust is összehangolni. Egyfelől a kötet sosemvolt anyagokat is megjelenítő hozadékait, másfelől ezek feldolgozottságát, mely sem a néprajztudomány aktuális álláspontjaiból ide kapcsolhatókat nem érvényesíti önnön mércéjeként – így például nem vet számot a mesegyűjtés, az életút-elbeszélések, a narratív interjúkészítés, a vegyes vagy kevert módszertanú megközelítések, a szövegfolklorisztikai vagy vallásnéprajzban alkalmazott eljárások többségével –, sem maga a kutatói narráció jelentőségével és jelentésével nem vet számot. Ide tartozik például, hogy a kötet vállaltan a hétköznapiakra kíváncsi, a néprajzos-muzeológus szemlélet ebben a feltáró, „felgyűjtő” szándékot képviseli, s ehhez társul a vallásnéprajzi kutatáson belül a zsidóság ünnepeinek, az ünnepekhez kapcsolódó szokástartás változatainak aprólékos válogatása, klasszifikálása, megfigyelése, belső összefüggéseik legkülönbözőbb verziókban megjelenő feltárása. „A zsidóságban járatos olvasó gyakran kerülhetett olyan helyzetbe a könyvet lapozgatva, hogy egy-egy szokás vagy életmód részlet bemutatásánál olyat olvasott, amit ő teljesen máshogy tud és gyakorol. Ez teljesen természetes, hiszen a 220 életinterjú elemzése egyszerűen a zsidó hagyomány 220-féle értelmezése, variánsa” – írja a szerző (266.). Így kerül sorra, de ennél semmivel sem mélyebben, a zsidó vallásnéprajz legkülönbözőbb irányai közötti választás tárgyává sem tettetik a különbségek láttatása az ortodoxia és neológia között, az archaikustól a kevésbé karakteresig változó, a keresztényekkel szimbiózisban élő vagy tőlük eltérő és más vallások híveihez képesti életviteli normák együttesében jelen lévő kölcsönhatás, a generációk váltása és stílusmódosulása, a családokon belüli rituális-szokrális hagyománykövetés súlya és szerepe, városok és falvak különbségei, határokon túla került csoportok helyzete, migrációs kényszerek és módok, minták és példák, valamint mindezek megfogalmazódásai levelekben, naplókban, szavakban,

interjúk szituációkban. Azaz: valahol és valamiképpen mindegyikről mintha szó esnék, de oly mértékben általánosító tónusban, hogy a szakmai érdeklődőnek a sajtóképes vagy középiskolai különórán vállalható értelmezési eljárások jutnak leginkább eszébe: azt írja például (14.): „A magyar néprajztudomány óriási mulasztása, hogy teljesen figyelmen kívül hagyta a magyarországi zsidók kultúráját” –, miközben (akár csak az utóbbi évtized publikációit tekintve is) a kortárs hazai zsidóságtudat több nemzedéke és több műhelye ontja a szakirodalmi újdonságokat (hadd tekintsek el itt több tucatnyi név említésétől!). A kritikai rálátástól mentes illetlen vélemény kiütözik abban is, ahogyan a zsidóság és környezete identitáskérdéseit a kötet java részében kezeli, s ahogyan mindezt a keresztény kultúra kontextusában mint „a magyar népi kultúra részének tekinthető” vagy „klasszikus néprajzi megközelítés módszerével és fogalmaival” megjeleníthető entitást véli felfoghatónak. Hol „felekezet” formájában, hol „etnikumként”, hol magyar(országi) népcsoportként tekint a zsidóságra, annak asszimilációs folyamataira, beilleszkedési vagy épp kiillesztési attitűdjeire, s teszi mindezt lényegében meghatározatlan embercsoportra érvényesnek tekintve (van, ahol 19. század végi adatot általánosít mai értelmű fogalommal, ami végképp drámai elírás az antropológia aspektusából...!).

Jelzem, a kötet aprólékos, részletesnek látszó, sőt: a be-nem-avatott olvasót hivatkozó szándékkal valamely bennfentes-titkos tudásmezőbe csábító módon hangzatos címekkel is megspékelt fejezetcímei valójában az általánosítás, jelképformálás közhelyével „oldják meg” a nem beavatottaknak szóló érdeklődéskeltést, ugyanakkor a zsidó kultúrát mélyebben ismerők számára nem a rituális szertartások változatos előfordulásmódjai lesznek szembeszökőek, hanem éppen ezek közhelyesítése, ezáltal hamissá vagy érvénytelenné tétele. A kötet tehát, amikor épp nem az értelmezés leleményét alkalmazza, s nem csupán a „változatokra” irányító kiragadott idézetekkel némi figyelmet, akkor ténylegesen a szövszedet értelmezési mezőjébe keveri a saját, szerzői verziót, a közismereti tudást és a válaszadók nézőpontját

vagy lokális tudását. Ilyen a *kásrut* étkezés számos kérdése, a rituális fürdő esete, a zsidó identitás jelenlétének felmutatási módjai-példái, az „általánosnak” nevezett gyakorlat felől az eseti előfordulásokra húzott értelmezési kényszerzubbony, de ilyen maga a „szerzői kóserság” alapkérdése is: „A bonyolult kósersági előírások betartását a szegénység nagyban befolyásolta, ami néha megmosolyogtató történetekhez vezetett” (55.) – írja, miközben rejtély marad, min kellett mosolyognia kutatóként, aki „felgyűjt”, s nem röhögsél. De önmagával is ellentmondásba jut ezen a téren: az „Interjúk alanyai” alfejezetben például bennfentesen közli, hogy „Könyvünkben az olvasó megismerkedhet a régi zsidó családok életével és értékrendjével, legintimebb szférájukba adva betekintést” az élettörténetek által – de ugyanott rögtön közli azt is: „A téma feldolgozásának és bemutatásának módszere a néprajzi-antropológiai megközelítés. Így tehát nem törekszem arra, hogy az egyes társadalmi csoportokat évszámokkal, statisztikákkal, társadalomismereti adatokkal mutassam be” (13.). Másképp értve: kontextusból, valódi jelentéstérből kiragadott mondatokkal illusztrál, de nem tanúsít, felmutat, de nem értelmez, hivatkozik, de nem igazol, ábrázol, de nem „nép”rajzol, s a legkevésbé sem „antropológiai” az, amihez nincsenek sem adatok pontosságára vonatkozó kitételek, sem társadalmi kontextusba helyező paraméterek. Ugyanitt jelzi, hogy mivel „szinte minden történet az elvárt szabályrendszer eltérő értelmezéséről és megvalósításáról tudósít. Ezét aztán nem tudok általános következtetéseket levonni. De ez nem is célom: sokkal inkább a hihetetlenül színes életmód egy-egy jellegzetességére szeretném felhívni a figyelmet...” – majd erre következően további kétszáz oldalt szán az általánosító s a kutató személyes kontrollját a legkevésbé sem tükröző általánosítások felhalmozására... A megnevesülni látszó egyéni kutatói habitus itt megy át, ezen a csapdán keresztül pottyan bele az élményközeli (émikus) nézőpontból a felszínes-élménytávoli közlések rendszerébe, miközben ezek együttes kezelése volna a feladata, ha antropológus lenne néprajzi iskolázottsága dacára is.

A szerzői tónusból nemcsak az hallik ki, hogy metodológiai eljárása nem tükrözi sem tisztán a néprajzi, sem korrektül a levéltárosi-muzeológusi, sem következetesen az antropológusi szereptudat – sőt: mert bár jelzi, hogy a zsidóság történeti és nagytérsegi csoportjait egy 19. század végi és 2. világháború előtti időszakban jellemző jegyekre fókuszál, számos ponton úgy faragja a szót, mintha a mai zsidóság szóbeli vallomásai a folytonosság örökségének és ezek fontosságát szem előtt tartó habitusnak köszönhetők lennének. Teszi mindezt abban a keretben, melyet ő maga alakít ki, hogy a jelzett korszak etnikai-nemzeti-kisebbségi-vallási pluralitásából legfőképpen a népit (ez esetben a zsidót) és a nemzeti egységet hordozót (az asszimilánst, a hagyományt sajátosan követő, de „etnopolitikai” természetét megjelenítő tüneményt legyen képes megragadni. Egyéni megszólalásokra, stílusra vagy tartalomra fordít figyelmet, de a jelképes konklúziókban egy képzelt, homogénnek tekintett társadalmat tükröz, sőt ezt kontrasztba is állítja az ugyancsak „univerzalisztikusan” bemutatott zsidósággal, zsidó csoporthagyományokkal, helyi közösségek, zsinagógák, boltok, rituális fürdők, kóser konyhák, átmeneti rítusok, ünnepnapok vagy női szerepek sajátlagosságai. A kötet nyolc fejezetéből így az anyag nagyobb része (17–176.) a hétköznapihoz vagy rituális ünnepkörökhöz tartozó ismeretterjesztés, míg a *Képek és emlékezők* fejezet (177–264.) fotókat közöl, melyek képleirási kísérőszövege hol adatszerűen szelíd, hol meg túlbeszélten terjedelmes. Itt portrék, lakodalom, levelezőlap, sírhely, épületek, üzletek, többnyire családfotók vagy csoportképek kapnak helyet – érkezési sorrendben, mintegy spontán rendszerben –, de eldöntetlen marad, hogy mindez hagyaték, örökségmentő gyűjtés, szimbolikus üzenet, vizuális antropológiai melléklet vagy mi más funkcióval bír. Néprajzi adattári anyag lehetne, de ahhoz meg a néprajzi adat kevés (nem is volt célja), úgyhogy mintha „kis színes érdekességek” gyűjteményének tetszene inkább, amihez képest viszont iszonyúan értékes anyag! Itt is jellegzetes, hogy míg (Assmann alapján ma már szemléleti evidenciának számító) jó esély, hogy a kulturális emlékezet

együttal kommunikatív emlékeztető tud lenni, az a határ, amit Assmann 70-80 évként fogalmaz meg, itt javarészt érvényes is volna – de éppen mert elmarad a kötetből a vizuális antropológiai elemzés is, ez szinte belesimul a „kis színes” kelléktárba. Talán a mezőkövesdi matyó jelmezbe bújt zsidó lányok fotója önmagában is tükrözi, szinte jelképezi ezt a vallási, életviteli, önmegjelenítési, hovatartozási szertartásosságot, mimikrit, lokális elvárásokat, transzparenciát és kontrasztok áttekintését – de a szimpla leírason túl, miként törekedtek a Klein lányok a matyó divat magukra öltésével „Európaszerte híressé tenni” a matyó hímzést (162.), nem érdemesül sem kutatói, sem elemzői, sem szimbolikus értelmezési kísérletre mindez.

Kicsit azt is megkockáztathatnám, ha híve lennék az általánosító megfogalmazásnak (de nem vagyok, ráadásul itt egy látványos, ám fölöttébb tudományos köntösbe öltöztetett munkáról van szó, ezt ne feledjük!), talán legfőképp az dominál a kötet egészében, hogy amit fölhasznál, kihasznál, föltár, megmutat, azt megkonstruálja: a levéltári és interjú anyag révén a tudományos igényű teljesség képzetét kelti. Azt, hogyan lehet 302 oldalon „a Kárpát-medencét” teljességgel földolgozni (nem lehet), hogy a zsidó vallásnéprajz belefér egy kötetbe (kizárt lenne), hogy

az elbeszélés mintha-valósága egyúttal helyettesítené is az áttekintésből fakadó értelmezés, elemző közelítés feladatát (ami persze túlzásnak is kétes), s egészében mindez a hetilapok és magazinok tündéri témája is lehetne. Ami igaz is, csak kár érte. Ki nem derül, bár érdekes és intim, élvezetes és izgi is, hogy amikor általános alanyaival szituatív leírást kínál (pl. az üdülések, nyaralás, kóserság, cselédség, öltözködés kérdései között a „sok üdülőhelyen problematikus volt”, „Gyakran megtörtént”, „Voltak zsidó asszonyok, akik a nyaralást munkával kötötték össze” és hasonlók tengerében), akkor kikről beszél, s mi értelme van a jelentéskiterjesztésnek, ha az épp az értelmezés határfokát rontja. Ez azonban lehet, már szerzői vállalás kérdése – itt csak sajnálkozó észrevétel. De annyi kétségtelen: ezt az alapgyűjtést s a mögé rendelt föltáró munkát mindenki más helyett és előtt Czingel Szilvia alapszinten elvégezte. S ennyi már a legfőbb zsidó hagyománytudat, az „add tovább...” követésének elegendő bázisa. Ezért pedig akkor is szakmai elismerés jár a szerzőnek, ha antropológussá lennie itt most nem sikerült. A zsidó létmódok folklórverziói feltárásának mindenesetre szorgos munkásai közé jelentkezett hiánypótló művével.

A. Gergely András

Ördögösfüzési lakodalmak régen és most

Székely Melinda: A magyar lakodalom változása Ördögösfüzésen (1930–2017).

Kriza János Néprajzi Társaság – Téka Alapítvány, Kolozsvár 2018. 262. old.

Székely Melinda *A magyar lakodalom változása Ördögösfüzésen (1930–2017)* című kötete 2018-ban jelent meg a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság és a szamosújvári Téka Alapítvány közös kiadásában a *Dissertationes Ethnographicae Transylvanicae* sorozatban. A kötet a szerző 2018-ban Kolozsvárt a Hungarológiai Tanulmányok Doktori

Iskola intézményi keretei között megvédett doktori disszertációjának átszerkesztett és bővített változata. A most megjelent könyvet Pozsony Ferenc lektorálta és Jakab Albert Zsolt szerkesztette.

A szerző elsődleges célja az ördögösfüzési lakodalom szerkezetében bekövetkezett változásoknak a vizsgálata és értelmezése 1930-tól egészen

napjainkig. A könyv három időszakban mutatja be a mezősgéi település lakodalmi szokását. Az első periódus bemutatása és értelmezése az 1930–1960-as éveket öleli fel, és az idősebb nemzedék emlékeire alapoz. A második periódusban bekövetkezett változásokat az 1960-as években végbemenő erőszakos kollektivizálás és a kommunizmus határozta meg, míg az 1989-es rendszerváltás utáni szabadabb, demokratikusabb időszakot a szerző szavaival élve „globális jellegű kulturális mintákat követő értékrend” jellemzi.

Az e vidékről származó, széki és ördögösfüzesi gyökerekkel rendelkező kutató az ördögösfüzesi lakodalom sokoldalú vizsgálatával hiánypótló kötetet bocsátott a nyilvánosság elé. Egy kevésbé és később kutatott vidékről, napjainkig követte a lakodalom időbeli változását és szerepét az adott közösségben.

Székely Melinda nagyon jól ismeri a témakörrel foglalkozó magyar, román és európai szakirodalmat. A *Tudománytörténeti irányvonalak* című fejezetben kifejti, hogy elemzési módszerei Arnold van Gennep, Victor Turner, Edmund Leach és Balogh Lajos rítusfelfogásához állnak a legközelebb, és hogy ehhez a tudományos paradigmához kíván új elemzési módszerekkel hozzájárulni: „Nemcsak az átmeneti rítus fogalmának újrafogalmazását tűzöm ki célul, hanem egy olyan keresztmetszetét kívánom nyújtani a házassághoz kapcsolódó rítusoknak, amely rávilágít az esetleges továbblépési lehetőségekre is az átmeneti rítust illetően, és segít megfogalmazni egy olyan módszert, amely használhatónak bizonyulhat más hasonló kutatások számára is.”

Az interjú és kérdőíves módszert alkalmazva, a kutató résztvevőként is több ördögösfüzesi esküvőt megfigyelt, emellett a református egyház házassági anyakönyveit is feldolgozta. A kutatást továbbá három esettanulmány egészíti ki. A *Kiindulópontok* című első nagyobb fejezetben a szerző a vizsgálat terepéről, a gyűjtésről, valamint a célokról beszél. Ezt követi a *Tudománytörténeti irányvonalak* című rész, amely többek között a témakör (lakodalomkutatás) magyar tudományos eredményeit foglalja össze. Ezenkívül a szerző ugyanitt tisztázza a rítus, a szokás, a forgatókönyv,

az átmeneti rítus alapfogalmak körül adódó elméleti problémákat is.

A *Változásvizsgálat* című fejezetben az ördögösfüzesi esküvő szerkezetében bekövetkezett változásokat elemzi. Az 1930–1960-as időszakról megállapítja, hogy a lakodalom forgatókönyvét ekkor elsősorban a szülők, testvérek, közeli rokonok és a helyi közösség normái határozták meg. Csak a kollektivizálást követő szocialista korszakban kezd felértékelődni a fiatalok szerepe. A rendszerváltás majd az ezt követő nemzetközi munkamigráció és a globalizáció következtében a lakodalom megszervezésének a feladata a menyasszonyra és a vőlegényre hárul. A kivitelezésben olyan specialisták vállalnak szerepet mint a vendéglősök, a fotográfusok és nem utolsósorban a zenészek.

A három időszak lakodalmainak az összehasonlítása után Székely Melinda részletesen kitér a forgatókönyvek változására, a szokás eseményeire, a lakodalom helyének és idejének a változására, a szerepekre, a testtechnikákra és a lakodalom intézményeire is (templom, polgármesteri iroda). Ezenkívül bemutatja a lakodalomban használatos tárgyi kellékeket, az öltözetet, a rituális eszközöket, a rituális állatokat és ezek szimbolikus jelentését, az ételeket és italokat, beszél az anyagi vonatkozásokról és a szexualitásról is.

Külön alfejezetben szól a médiumok szerepéről és a kulturális interferenciákról, ezen belül a román lakodalomról, a két etnikum rítusainak az átfedéseiről, különbségeiről és a vegyes házasságokról. „A lakodalomtartás igénye napjainkig fennmaradt – írja –, de funkciója gyökeresen megváltozott. Különösen az 1989-es rendszerváltozást követő években hangsúlyozódott ki és értékelődött fel az átmeneti rítus anyagi vetülete és színjáték jellege, ami a korábbi hangsúlyokat gyökeresen átszervezte. Habár a lakodalomtartás szükséglete napjainkig fennmaradt, olyan ünnepi időszakká, eseményorozattá vált, amikor a főszereplők (menyasszony és vőlegény) minden vágyukat beteljesíthetik: például álmruhákba öltöznek, autókölteményeken és hintókon közlekednek, egzotikus ételeket fogyasztanak, tűzijáték fényénél csillognak stb.”

Amint az előző idézetből is kitűnik, a jelenkori lakodalmak elsődleges célja a különlegesség, az egyediség és a látványosság. Ugyanakkor a szerző alapvető hipotézise, amely szerint a társadalmi makrofolyamatok (kollektivizálás, rendszerváltozás) megváltoztatják a helyi szokásrendet, az ördöngösfüzesi lakodalom forgatókönyvének elemzése kapcsán is beigazolódott.

A kötet értékét a mellékletben közölt gazdag dokumentumanyag is emeli. A melléklet a házassági anyakönyvi adatok összegző táblázatát, Lapohos István vőfélyes füzetének átiratát, az esküvőn elhangzó szövegek adattárát és 54 fényképet tartalmaz.

Tematikai vonatkozásban a kötet méltán nevezhető hiánypótlónak, hiszen egy népszokás 20. századi változásvizsgálatát valósítja meg, úgy, hogy a népszokás jelenlegi helyzetét is árnyaltan bemutatja. A könyv módszertani szempontból lehetőséget nyit további akár más népszokások elemzését megvalósító hasonló kutatások számára is. Külön kiemelendő, hogy a könyv szerkezete arányos, jól áttekinthető, így a néprajzkutatók és a népszokások iránti „egyszerű” érdeklődők egyaránt haszonnal forgathatják.

Gergely Zoltán

Mária-énekek a magyar folklórban: szövegkiadás és -elemzés

*Mária anya – Mária anyánk. Szűz Mária élete és alakja a magyar népi Mária-költészetben
Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint. Szerkesztette Medgyesy S. Norbert.
Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Bp. 2019. 1014 old., 60 kép,
CD-melléklet 209 Mária-énnel*

A népi Mária-költészet a folklór és a nem folklór egymással érintkező határvidékén helyezhető el. A Mária-énekek többsége ugyanis – hasonlóan a vallásos népénekek más alműfajaihoz – az egyház valamikori hivatalos liturgiájából került a vallásos népköltészetbe. Szövegfolklorisztikai módszerekkel kimutatható, hogy ez a kulturális örökség mindegyik régi, olykor egészen a középkor hivatalos vallásgyakorlatáig visszamenő Mária-himnuszok, valamint a szentmisék szertartásrendjében is szereplő szekvenciák elnépiesedett változata. Másfelől a népi Mária-képzetekre, következésképpen a népi Mária-költészetre is folyamatosan és igen erőteljesen hatott a Mária-legendák ókeresztény korra visszamenő apokrif hagyományvilága is. Ennek az apokrif vallásos hagyománynak századokon átívelő, rejtett utakon történő átörökítéséről Nagy Ilona tett közzé összefoglaló igényű tanulmányt (*Mária-legendák*

az apokrif evangéliumoktól a 20. századi folklorig. In: Uő: *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór*. L'Harmattan, Bp. 2001. 13–48. old).

Erdélyi Zsuzsanna (1921–2015) a magyar vallásos folklór Mária-énekeinek gyűjtését még az 1950-es években kezdte el, az 1951–1963 között működő ún. „Lajtha-csoport” tagjaként, azaz egy olyan időszakban, amikor az ilyen terepmunka nem tartozott a néprajzi kutatások főáramába. A népi Mária-költészet iránti intenzív kutatói érdeklődése a későbbiekben is megmaradt, amit tudományos közlemények, közzétett gyűjtések egész sora jelez gazdag életművében. Noha Erdélyi Zsuzsannát elsősorban az archaikus népi imádságok felfedezőjeként, valamint gyűjtőjeként és értelmezőjeként ismeri a magyar és a nemzetközi folklorisztika – *A Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok* című híres gyűjteménye 1974 óta sok kiadást ért meg –, de

szembeötlő, hogy mindig kiemelt figyelemmel fordult az apokrif népi imádságokban is hangsúlyosan jelen lévő Mária-témák felé. A vallásos népénekeket egy nagy Uher-magnó segítségével terepen is intenzív módon gyűjtötte, és ezzel párhuzamosan hatalmas magánggyűjteményt hozott létre azokból a kéziratok énekeskönyvekből és vallásos ponyvakiadványokból, amelyekből az élő Mária-népköltészet évszázadokon át táplálkozott. A gyűjtött vallásos folklóranyag és az írott források alapján ebben a tárgykörben számos előadást tartott és tanulmányok sokaságát jelentette meg. Lévéen, hogy a népi Mária-költészet témája érintkezik az archaikus népi imák központi témakörével, a passióepika képi világával, ennek az egybeesésnek köszönhetően Erdélyi Zsuzsanna archaikus népi imádságokról szóló egyes tanulmányai – például a népi Mária-síralmakról, az Ómagyar Mária-síralom és népi imádságok kapcsolatáról, a fiát kereső Mária-folklórmotívumról, a Mária-altatókról, az Amor Sanctus-témaköréről stb. szóló írásai – a népi Mária-költészet kulcsmotívumait is megvilágították.

A Kárpát-medencei népi Mária-költészet még oralításban is élő vagy csak írott forrásokban fennmaradt folklorisztikai anyagának összegyűjtését Erdélyi Zsuzsanna tehát több évtizedes munkával elvégezte. Ezt a hatalmas gyűjtőmunkát, amelyhez értelmező tanulmányok is társultak, úgy is felfoghatjuk, mint fő kutatási irányvonalának, az archaikus népi imádságok kutatásának egyik – de korántsem egyetlen – „melléktermékét”. Az anyagmennyiség irdatlan nagysága miatt azonban még a számára megadatott hosszú kutatói pálya sem volt elegendő ahhoz, hogy ezt a gyűjteményét ő maga saját alá rendezze. Az évtizedekkel korábban elkezdett nagy munka befejezéséhez már nem maradt sem elég ideje, sem elég ereje. Noha a népi Mária-líra kötetének kéziratával nagy vonalakban már az 1980-as évek végére elkészült, de az írógéppel lejegyzett, pontosan 1000 oldal terjedelmű, a szövegek mellett dallam-utalásokat, gyűjtési adatokat és az írott szövegek esetében forrásadatokat is tartalmazó kézirat végső formába öntése, a feltétlenül szükséges tudományos jegyzetappatrátus összeállítása még további óriási munkát, könyvtári kutatást igényelt. Ez egyfelől

bizonyára meghaladta volna az idős kutató erejét, másfelől pedig ő maga más feladatok elvégzését tartotta elsődendő prioritásnak. A népi Mária-líra kötetének kiadását mindenekelőtt az a körülmény odázta el, hogy alkotói pályája utolsó szakaszában, már nagyon idős korában, úgy gondolta, hogy előbb egy az apokrif népi imák recepcióját összefoglaló gyűjteményes kötetet kell az utókor számára összeállítania. Ezt a munkát végül mások segítségével el is végezte, és a „...századokon át paptalanul...”. *Az archaikus népi imádságműfaj fogadtatástörténete* című, Várhelyi Ilona segítségével szerkesztett, több mint 800 oldal terjedelmű könyv 2011-ben a Szent István Társulatnál megjelent. Ezt követően – immár a 95. életéhez közeledve! – megszerkesztett még egy másik, ugyancsak igen fontos, több mint 1100 oldalas kötetet is, amelyben együtt újra kiadta az apokrif népi imádságokra vonatkozó összes tanulmányát, és amely néhány más szakember, neves művész szorosán idevágó írását is tartalmazza (*Múltunk iratlan lírája*. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága. Kalligram, Pozsony 2015), de ennek a könyvnek a megjelenését sajnos már nem érte meg. És mindezen munkák közben még arra is szakított időt, hogy kísérőtanulmánnyal, jegyzetekkel ellátva saját alá rendezze a Lajtha Lászlóval közösen végzett 1950-es évekbeli folklorisztikai gyűjtőmunka terepnaplóját, a Lajthával folytatott, annak idején gyorsírással lejegyzett magas elméleti igényű zeneesztétikai beszélgetéseket (*A kockás füzet*. Úttalan utakon Lajtha Lászlóval. Hagyományok Háza, Bp. 2010). Az annak idején gyorsírással lejegyzett „kockás füzet” a magyar folklorisztikai kutatások legnagyszerűbb terepnaplója, amelynek közkinccsé tételét rajta kívül valóban senki más nem végez(het)te volna el.

A népi Mária-líra egy kötetben történő kiadásához Erdélyi Zsuzsannának tehát nyilvánvalóan segítségre volt szüksége. Tudjuk, hogy élete utolsó éveiben is foglalkoztatta ez az elvégzendő feladat, és a birtokában lévő anyag kiadásához munkatársakat keresett. (Itt jegyzem meg, hogy nála tett budapesti látogatásaim során magam is többször találtam őt az írógépénél ülve, 90. életén túl is „a népi Mária líra-gyűjtemény” egy-egy darabját

gépelve.) Miután 2003–2004 táján megismerkedett és szakmai kapcsolatba került Medgyesy S. Norbert művelődéstörténésszel, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatójával, akit bizalmába fogadott, és akinek vallási néprajzi kutatásait maga is forrásokkal segítette, előbb arra kérte őt, hogy tanítványai révén segítsen neki számítógépbe vinni a kéziratot, majd miután megjelent a fiatal kutató *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere* című könyve (Piliscsaba–Bp. 2009), jelezte neki azt is, hogy a Mária-költészet szöveganyagát az ő közreműködésével szeretné megjelentetni. Medgyesy S. Norbert végül Erdélyi Zsuzsanna 2015. február 13-án történt halála után az örökséget gondozó családtagoktól kapott felkérést arra, hogy szerkessze meg, illetve a szükséges filológiai apparátus összeállításával készítse elő kiadásra az impozáns méretű kötetet.

A most megjelent, több mint 1000 oldal terjedelmű könyvet forgatva, meggyőződhetünk arról, hogy Medgyesy S. Norbert a nagy feladatot lelkiismeretesen és a legszigorúbb tudományos igényességgel elvégezte. Több évig tartó gondos munkájának eredménye egy nagyszerű kiadvány lett, amely méltó mind Erdélyi Zsuzsannához, mind a benne foglalt kivételes szellemi tartalomhoz, vagyis a magyar népi Mária-líra témájához. A kötet elején elhelyezett bevezető tanulmánya (24–55.) ismerteti Erdélyi Zsuzsanna témába vágó gyűjtéseit, a könyv létrejöttének történetét, a kéziratok anyag forrástípusait és a kiadás szempontjait, valamint összefoglalja Erdélyi Zsuzsanna Mária-költészetéről szóló írásainak fő tudományos eredményeit. A szerkesztői bevezetőt jól és tartalmilag teljesen indokoltan egészíti ki Havas Gyöngyvér *Szűz Mária életének jelenetei a képi ábrázolásokban* című tanulmánya (56–71.), amely röviden bemutatja azokat a jellemző ikonográfiai ábrázolásokat, amelyek Szűz Mária életének nagy eseményeit jelenítik meg, különös hangsúlyt fektetve a vallásos ponyvanyomtatványok címlapjain látható képekre.

A könyv két részből álló, első ránézésre talán kissé szokatlannak tűnő címe (*Mária anya – Mária anyánk*) kifejezi a gyűjtő Erdélyi Zsuzsannának

azt a szándékát, hogy olyan kötetet hozzon létre, amelyben egyfelől legyenek benne a Szűz Mária életének eseményeiről és az életesemények üdvtörténeti jelentőségének fő mozzanatairól szóló énekek (*Mária anya*), másfelől pedig tartalmazza azokat a Mária-himnuszokat, amelyek kifejezik a magyar nép egészen sajátos, a Szent István-i országfelajánlás következtében Európa-szerte egyedinek mondható Mária-tiszteletét (*Mária anyánk*). A Mária élettörténetéről szóló költészeti anyagot az I–IX. fejezetek tartalmazzák mintegy 750 oldalnyi terjedelemben, míg a Magyarok Nagyasszonya, illetve Maria Advocata másik nagy témakör mintegy 60 oldalon van jelen a kötetben (X. és XI. fejezetek). A fenti szerkesztési szempontok alapján kialakult szövegcsoporthoz – illetve nagyobb egységek esetében ezeken belül a kisebb tematikus egységekhez is – a kötetet szerkesztő Medgyesy S. Norbert minden esetben egy-egy, a szűkebb témába vágó ismertetést írt, amelyek sokszor kisebb tanulmányokká terebélyesednek. Ezekben megvilágítja a szóban forgó Mária-motívum, -téma eredetét, rámutat ennek teológiai jeletőségére, ismerteti az illető témakörbe vonható kéziratok énekköltészet forrásait, és megadja az ide kapcsolódó Mária-ünnepre vonatkozó korábbi néprajzi szakirodalom adatait is. Ez a gondosan elvégzett filológiai munka jóval több egyszerű „szövegszerkesztésnél” vagy „kéziratalkészítésnél”: Medgyesy S. Norbert ezzel a könyvben közölt gazdag történeti szöveganyagot a tudományos kutatások aktuális kontextusába állította, és így pontosan azt valósította meg, amit a gyűjtő Erdélyi Zsuzsanna maga is eltervezett.

A kötetben terjedelmi okokból nincsenek kották. A mellékelt CD-ROM viszont 206 gyűjtési felvételt tartalmaz, amelyen maguk az adatközlők, vagyis az élő források szólaltatják meg a népi Mária-költészet egyes darabjait, gyakran tájegységenként eltérő más-más változatokban is. Ezeket a felvételeket Németh István archívumkezelő, népzene gyűjtő válogatta ki Erdélyi Zsuzsanna az MTA BTK Zenetudományi Intézet Népzenei Archívumában elhelyezett gyűjtési anyagából, és pontosan adatolva bocsátotta a kiadvány rendelkezésére (915–932.). Így ez a népi

Mária-kultusz folklorisztikai kutatásában mérföldkőnek, összegzésnek tekinthető kötet épp a hangzó melléklet által léphet ki a szűk tudományosság világából, és válhat hasznos, élő oktatási segédanyaggá az alap-, közép- és felső fokon tanító pedagógusok, a kórusvezetők vagy a vallásos színjátékokat színpadra állító rendezők számára.

A most megjelent gyűjtemény helyét Erdélyi Zsuzsanna életművében és a gyűjtő tudósi nagyságát csak akkor láthatjuk helyesen, ha tudatában vagyunk annak is, hogy Erdélyi Zsuzsanna nemcsak a magyar vallásos folklórt gyűjtötte, hanem Lengyelországban, Olaszországban is végzett ilyen jellegű feltáró terepmunkát. A történelmi Magyarország területén pedig

nagy lelkesedéssel vette magnóra a szlovák, a német, a román, a horvát és nem utolsósorban a cigány vallásos szövegfolklórt is, és gyűjtötte össze az ezzel kapcsolatban álló nem magyar nyelvű írott forrásokat. Ezeknek a gyűjteseknek egy kisebb részét eredeti nyelven és párhuzamosan magyar fordításban is különböző kiadványokban már közölte, de reményeink szerint a jelentős részben máig publikálatlan anyag egyszer majd önálló kötetben is megjelenik. „A Magyar Királyság más népeitől gyűjtött énekeket és imádságokat külön könyvben szeretnénk kiadni” – írja reménykeltően Medgyesy S. Norbert a könyv bevezetőjében (25.).

Tánczos Vilmos

„...jó nyomon járok, ha elmegyek a mélyhitű palócokhoz...”

Vallási néprajz, archaikus imádságok, apokrif népi imádságok gyűjtései

Lengyel Ágnes – Czövek Judit (szerk.): „Kívül aranyos, belül irgalmas...”

Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna emlékére. Konferenciasorozat a vallási néprajz iskolateremtő tudósainak tiszteletére I. Magyar Nemzeti Múzeum Palóc Múzeuma, Balassagyarmat 2018. 336 old.

Mindig őszintén örvendek, amikor több száz oldalas, több tucat szerzős szakmai mű, Festschrift vagy konferenciakötet ismertetésére vetemedem. Elsősorban is azért, mert a szimpla tartalomjegyzék, a szerzők felsorolása, a hátoldali vagy fűlszöveg pont belefejt a kért és várt terjedelembé, vagyis olvasni semmit sem kell, írni még kevesebbet... Valójában persze ennek éppen ellenkezője igaz. Sokadszorra nehezményezem, hogy bár a legtöbb tudásterületen a legtöbben voltaképpen kivonatok kivonataiból tanuljuk a legsürgősebb tudnivalókat, mégis csupán időnként jut időnk-módunk ezek elmélyült olvasásába fogni. Vagyis a szimpla címközléssel és rövid ajánlással mindjárt naprakészen meg is volnán – ha nem lenne különösebb készítés egy-egy szakkönyv alaposabb lapozására, a sokféle tartalom aprólékos megolvasására s épp a belső tartóívek, értelmezések,

áthallások, másságosságok, „üzenetek” árnyaltabb felmutatására. Így ha azt jelzem: Erdélyi Zsuzsanna néprajzkutató (1921–2015) emlékére rendezett konferencia-kötet van a kezemben, szinte a legjava szakmabeli azonnal tudja: vallási néprajz, archaikus imádságok témaköréről lehet szó. S valóban.

A „Kívül aranyos, belül irgalmas...” *Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna emlékére* című konferenciakötet már a szerkesztők és intézményirányítók emlékező felhangjával indít (Lengyel Ágnes – Limbacher Gábor), melyben a népi imádságok körében Erdélyi Zsuzsannának is kedves tája, gyűjtőköre, frekvenciált területe volt a palócvidék, szakrális tájként nemcsak „a néphagyományok szempontjából kiemelkedő” szerepet töltött be a „Hegyet hágék, lőtőt lépék” anyagában, de a néprajztudós emlékét ápoló konferenciáknak is készséggel ad hangsúlyos

szerepet (5.). A tisztelgő kötet ezután három egységre tagolódik: elsőként az Erdélyi Zsuzsanna személyéhez kapcsolódó írásokból, azután az archaikus népi imádság műfajáról a passiók, szimbólumok, mágikus jegyek felől közelítő tanulmányokban, végül a legtagabb körben a vallási néprajz teológiai, folklorisztikai, gyűjteményi és térségi specifikumaiból vett esettanulmányi példákkal kiegészítve.

A kötet „összesen” tizenhat írással tiszteleg a professzorasszony munkássága és hatása, hivatkozható forrásai, életműve és hagyatéka előtt, de a három témaköri egység valóban kissé eltérő örökségesítési irányokat jelez. Erdélyi, aki Komáromban született a Petőfi-kortárs Erdélyi János irodalomtörténész unokájaként, egyetemi tanár édesapjától is mintegy családi örökségként hozta a néprajzi gyűjtés és textológiai kutatás késztetését, a somogyi Nagyberényben 1968-ban hallotta meg a (talán első) középkori eredetű, műfajában addig sohasem kutatott imádságtípust, melyet 1970-ben mutatott be az MTA Néprajzi Osztályán, mint késő középkori és barokk, elsősorban ferences kolostori irodalomból ismerhető elmélkedések, prédikációk, misztériumjátékok nyomán fennmarad lírai, olykor párbeszédese, lényegében töredékes formában átörökölt anyagot:

*„Istennek hív Szent Angyala,
Engem őrzésed alá
Az Úr kegyelmességéből,
Bizattam anyám méhéből.
Világon látogass,
Őrizz, vezérelj és támogass.
Fe(h)ér rózsza Mária,
Gyönggyel gyökerezzék,
Aranyat virágozzál...”*

E Mária-siralmakban sokszor az énekes aszszonyok saját, édesanyjai, élethelyzeti fájdalma jutott szakrális közegbe, s Erdélyi mintegy negyven éven át volt e műfaj gyűjtője, forráskutatója, rendszerező és népszerűsítő tudósa, lényegében a Néprajzi Múzeumban, majd az MTA Néprajzi Kutató Csoportjában, ahol lényegében az egész magyar nyelvterületet lefedő földolgozó munkát végzett,

melyben mintegy ötvenezer archaikus népi imádság-szöveg halmozódott föl, ebből készült előbb egy kisebb, majd 1976-ban közel 800 oldal, 1999-ben már 1100 oldal terjedelemben megjelent könyve, a *Hegyet hágék, lőtőt lépék...* anyaga. Ebben találtak átörököthető lenyomatra sok évszázad imádságai, ráolvasásai, népénekei, kántálói, balladái, legendái, sőt megannyi kézíratos énekeskönyv, alkalmi kézirat és másolat, ponyvanyomtatvány, továbbá a családi és közösségi áhitathoz tartozó szakrális tárgye gyűjtesek köre (rózsafüzérek, szobrok, szentképek is), melyekből adománya révén keletkezett az esztergomi Népi Vallásosság Gyűjtemény (1980), később gyűjtési felhívásai nyomán ezrével kerültek elő tanítók, helyi iskolamesterek, templomi előénekesek papírra róttá népi-félnépi kézíratos énekeskönyvek, s további munkája révén a pótolhatatlan irodalmi, zenei és kegyességtörténeti értékeket hordozó, őszinte, tisztá lelkeséget kifejező áhítat-irodalmi alapozás is. Európai rangra emelt gyűjtési színtere révén nemcsak a hazai nemzetiségek szakrális népeleti ismeretanyaga, hanem mintegy húsz európai nép (írek, calabriaiai, albánok, grúzok stb.) körében végzett gyűjtései már párhuzamokat is lehetővé tettek (ezek archaikus imádságananyagát adta ki 2001-ben az *Aki ezt az imádságot... Élő passiók* című kötetében).

Az Erdélyi által összegyűjtött és klasszifikált fohászokat templomokban vélhetően sosem imádkozták, ezek generációk hosszú során át öröklődő hit és lelkeség, líraiság és emberség megörökölt kincsévé váltak munkája során, melyet még 94 éves korában is folytatott. A kötet anyaga egyebek közt ezért sem véletlenül kezdődik az örökhagyó tudós személyes bemutatásának átfogó kísérletével, Harangozó Imre „búcsújával”, aki pályaképet is fest, életútelemekekkel tarkított szakmai ismeretanyagot formál Erdélyi pályájáról (7–14.). Az indulás, a kultúrtáj és a kibocsátó közeg történeti-művelődési-familiáris összhatása nemcsak a pályakép egyes időszakaiban vagy elemeiben, de még mélyebben lakozik abban „a mini-atűr kis magyar kozmoszban”, amelyet „engesztelő, nagylelkű áldozata Isten jobbára magasztalt”, s a Zoborvidék népművészetében lehetővé tette „éppen a magas európai kultúra bomlási időszakában” is a

helyi román, gót, reneszánsz, barokk, újklasszikus inspirációk megmaradásának megkésett, de archaikusan megmaradt örökségét – ahogyan a családi háttér és kultúrtáji örökség kérdéséről Czövek Judit ír *Erdélyi János és Zsuzsanna – Erdélyiek és a Zoborvidék* című tanulmányában (15–30.).

Az archaikus népi imádság tematikus blokkja az imák kutatása terén a folklorisztika korábban nem használt fogalomköréből (bár már Kálmány Lajos is gyűjtött ilyen népi emlékezeti szóbeli hagyományt) a verses imádságok legkorábbi népköltészetrétegét megalkotó, családon belüli, csöndben végzett imádsági gyakorlatot emeli ki, melynek legtöbb korpuszát az apokrif népi imádságok szenvedéstörténeti öröksége hordozta (pénteki, nagybőjti, nagyheti-nagypénteki napokhoz kapcsolódva). A népi imádság több tízezres szöveganyagát (és kiemelve: a mintegy harminc nyelvből gyűjtött összehasonlító mintázatot) Voigt Vilmos szerkezetileg elemezve a földrajzi és etnikai jellegen túli szövegnyelv, elrendezettség, szimbolika, európai előzmények és mintázatok, műfaji, funkcionális és biblikus keretek szerinti mutakodás értelmében részletezi (*Soron következő faladatok az archaikus magyar imák kutatásában*, 31–37.), amit azután Tánczos Vilmos folytat szikrázóan elegáns és árnyalt vallásantológiai áttekintésével *Erdélyi szimbólumelemzési módszerének tudománytörténeti háttéréről*, külön is kiemelve a keresztény világnézeti alapon nyugvó néprajzkutatói alapállás egyetemes dimenzióit (Kálmány Lajos, Georg Schreiber, Bálint Sándor, Marót Károly, Lükő Gábor, Carl Gustav Jung, Róheim Géza, Gaston Bachelard, Gilbert Durand, Claude Lévi-Strauss, Lajtha László, Vikár Béla, Mircea Eliade, Northrop Frye, Theodor Baconsky műveivel és kutatási aspektusaival illusztrálva), egyúttal az egyetemes etnológia széles metodológiai spektrumába emelve Erdélyi munkásságának lehetséges összehasonlítási aspektusait (39–58.). Ugyanitt, a rendszertipikus műfaji kérdéseknél ereszkedik mélyebb analízisbe Limbacher Gábor, aki a *népi imádságok passiókutatási háttérében a Krisztus fegyvereivel (arma Christi) jelképezett szakrális-mágikus eszközkészlet és imamondó üdvjavak szempontjából* formál izgalmas és

újszerű értelmezést: a passiójelvények, a magánáhitat szimbolikái, a krisztusábrázolások térségi-regionális típusai és társadalmi tagoltságban eltérő jelképtára miképpen jelenik meg a népi imádságok spirituális háttérében (59–100.), s ennek változataiban miként tükröződik helyi (saját) gyűjtés alapján ezek közlés-értelmezési változatossága.

„Hogy is tudjak különbséget tenni – írja előszavában Erdélyi Zsuzsa – a lebegő beszédű, nyíltszívű palócok, a gyönyörű magyarságú moldvaiak, bukovinaiak, vagy a követhetetlenlenség »rávélekszó«, időtlen emlékezetű somogyiak között? Katyi, Mari, Rozi, Ilon, Emera nénik között? Kikben olyan felelősségérzet lakik a »régiregiek«-kel, »utánczott«-akkal kapcsolatban. Öregasszonyok között, kik készültek érkezésemre, füzeteket körmöltek tele elődeik »megszokott énekeivel, imaival«. Várták, mikor kerül rájuk a sor. Ha nem volt idejük kivárni, üzentek értem: »Jöjjön el Háromfára...«, hogy el-elakadó hangjukat megörökítem. Bár a halál a kapu előtt leselkedett, addig nem engedték be, míg egy »jóravaló becses személj« nem rögzítette a sokszor már csak zihálva, sípolva feltörő utolsó hangfoszlányukat.” (V. 1: 14–15.)

A „nyíltszívű palócok” kutatásában is megannyi népi imádság új műfaját, funkcióját, lehetséges történeti aspektusait és e szóbeliségben élő műfaj utóbbi négy évtizedben a folkloristák érdeklődésének központjába kerülő „narratív” elemeivel biztos rendszerben klasszifikálni képes áttekintést úgy köszönhetjük Erdélyi Zsuzsának, hogy abba az elemekre bonthatóság általában lírai jellegű természeti képpel indulást, epikus szakaszú folytatást, majd a záradék ima elmondásáért járó kegyes haszon, kegyelem óhajtása befejezést mintegy (legalább egyik lehetséges) alapmodellnek tekinthetjük. A korábbi „terminológiai káoszt” is említi, s írását „a népköltés ág hagyományos logika szerinti meghatározásában az imádság (genius proximum) jelzője lehetne [...] a meglévők mellett (archaikus, népi) mellett az apokrif is” értelmező szándékkal jellemzi Takács György, aki a *csikszéki népi imádságok imakönyvi és ponyvapárhuzamai* között keres eligazodásra érdemes pontokat (101–128.), függelékében egy sereg példával és igen

kiadós könyvészzel. Ez összehasonlító alapozást tükrözi vissza Lengyel Ágnes *palócföldi archaikus imádságokról ír Erdélyi gyűjtései alapján*, jelezve a „Sokan vannak, kit válasszak” dilemma kihívását a Hegyet hágek kötetből, s igen terjedelmes alaptanulmánya (129–168, pazar képanyaggal) nemcsak a jellemző ábrázolási (keresztfák, feszületek, pieták), hanem interpretációs analógiák felé is elkalauzol. Térbeli „ellenponton”, de épp a táji kultúrák összehasonlíthatóságára figyelemmel érdemes még úgy utalni Horváth Sándor tanulmányára, mint aki *a horvátok és magyarok lelkeségi megnyilvánulásait* idézi föl nemzetiségi gyűjtési imádságyanyagból (169–183.).

„...*Hát eztet szombaton legjobban. Szombaty nap. Hát ha kéri a Szűzanyátú', mer ugye benne van az Urjézus szenvedési, aztán, amit a Szűzanyátó' kér, azt megaggya, hát ugye most legjobban kérjük mink is a békét, hozzá mongyuk mindig, hogy a világékét aggya meg az Úristen.*” (V. 1: 81.)

Nem igazán látványos a kötetben az archaikus imádságok és a vallási néprajzi fejezetek közötti határvonal. *A népi vallásosság teológus szemmel* Varga Lajos írásában úgy vezet át a fogalom egyetemes jelentésrétegeibe, hogy ezzel mintegy „keretezi”, a mentalitás és a cselekvésrendszer szerves miliójébe foglalja Erdélyi szakrális élményszövegeit, a misztikum, a keresztény istenhit, az ezotéria, a Földanya-szimbólumok, az életviteli sajátlagosságok, a tárgyak szakralizálása és a személyek kinyilatkoztató funkciója szempontjából (185–209.). E jelentésteret saját formáit mutatja fel S. Laczkovits Emőke a *kislődi Róthy Mihály Vallási Néprajzi Gyűjtemény* vonatkozó anyagának megidézésével, a Balaton-felvidék szakrális tájmivoltának topológiai kiegészítéseivel (211–230.). A szakralitás és az életvitel, az eszmények és értékrend, normák és hitek világa persze nemcsak tájak, korok, világképek együttese, hanem sokszor a primer szimbólumok jelentéstudajdonítási háttérben is szerepet kap: ilyen sokrétű és gyakori jelkép a szív, melynek költészeti, művészeti és hitvilágbeli konstruktumai is messzi múltakba, szakrális szövegekbe kerültek be, s ezek között is kiemelt szerepet kap nem csupán a maga biológiai mivoltában, hanem

a gondolkodást és lelkeséget testi formába helyező antik előképek nyomán túlélő örök szimbólumként. Verebelyi Kincső épp ezért vette a fáradságot, hogy a latin és európai kultúra szív-instrumentalizálási, megjelenítési és jelképhasználati hátterekbe, valamint forrásokba világítson be, az érzelmek skálájának ősiségétől napjainkig, a szív gyengéd érzelmi szálak központjától a misztikus irodalmon át az alázat és szolgálat, hűség és tűrés szenvedéstörténeti problematikáit ugyancsak felidézve. A vallás irodalmi, szakrális szövegekben megjelenő és az érzelmek intenzitására épülő kifejeződéseinek elegáns és megvilágosító rajzolatával, *A szívek színeváltozásával* olyan jelképi és tárgyi, kegyességi és interpretációtörténeti mélyvilágokban kalauzol, ahol a költészeti vagy liturgikus háttér, a grafikai ábrázolások vagy öntőformák emblematisztikus tematikai jegyei mesebelien kibomlanak (231–250.). S talán nem is „véletlen”, hogy ide került Liszka József *Újabb adatok, gondolatok „a szívetől megfosztott leány” balladájához* címmel két dél-szlavákiai szöveganyag összehasonlító elemzési anyaga, (251–264.), melyben a kutatástörténeti szempontok, az egyes gyűjtési anyagokból a többire vezető párhuzamkeresés készítése, a motívum ponyvaballada-szintig követhető változatai, „a közép-európai népek szóbeliségének, másrészt a közköltészetének is szerves részét képező” motívum a gyűjtési szándékok, az eredet, az átadás-átvétel, az örökség értelemben vett folklórhistoriai szempontból hat gyarapítóan a szakrális szóbeliség eddigi példáiban és további kutatásában. Szív és megjelenítés, a Fájdalmas Anya-megjelenítések Bálint Sándor megalapozta tudásminősége, tehát a tudományos és térségi empirikus szemlélet együttese motiválta Silling István vajdasági példatárát, melyben a bácskai szakrális néphagyomány, az imamotívumok, a szerb és magyar nyelvű tematikus gyűjtések (egyebek mellett saját kupuszina adatbázisa is) gyakorta átfogóan kezelnek tematikai értelemben együvé tartozó jelképeket, nyelvi anyagot, szimbolikus megjelenítéseket, miközben ezek összevetése is fölötté szükséges volna, párban és kontrasztban az apokrif vallásosság, az álom-elemzések gyűjtése, a szimbólumformálás vizuális tükröződései, szobrok, kegytárgyak, kápolnák, pieták értelmezésbe tükrözött változóival (265–279.).

S épp erre hat Silling Léda tanulmánya is, melyben az *Offerek a vajdasági pravoszláv templomokban* címen ugyancsak összehasonlító elemzést látunk Erdélyi Zsuzsa csíki tapasztalatai és az ellenreformáció után újraéledt települések búcsújáráshelyeinek anyagai között, főként e hálatárgyak templomokon belüli, fogadalmi vagy gyógyulást elősegítő közlésmódok, jelen esetben hálatáblák szélesebb spektrumú szemléje révén, két falu példáján (281–294.). A leíró értelmezés nyomán az írásos források számától és az adományozott tárgyaktól adatszerűen vezet az út az adományozókig, a tárgyakon látható tartalmakon át a kegyképek, zarándokhelyi változatok bácskai vallástörténeti variációi felé is. Hasonló történeti és tartalmi egybevetés fontosságára figyelmeztet Medgyessy S. Norbert írása is, melyben a *Vas megyei Kenyeri és Vép énekeskönyveinek* sajátosságait dolgozza föl, jelesen az ezekből később iskolamesterek révén ismertebbé vált változatokat, melyekből az eretnecség momentumai ugyanúgy fölsejlenek, mint a népének nemzeti épülésre, a kesergés mellett a zenei inspirációk hatásaira, a kisiskolák vagy a gyászmisék alkalmazási módusaira és a liturgikus áttételekre érvényes katolikus vallásgyakorlatok eszközeire, valamit ezekből is közösségépítő funkciójú hatásokra lehet következtetni (295–308.). A kötetet záró dolgozat, Perger Gyula *A danse macabre évszázadai* című írása az Oslói plébánián föllelt kántorkönyv, a halottak napi szentmisén elmondandó ének, az egyházi énekeskönyv funkciójú lejegyzések búcsúztató, személyhez szóló és első személyű utalások révén a biblikus fogantatású, ószövetségi vagy antik hatáseggyüttesekben is megmutatkozó haláltematika történeti példázatai mellett e kántorkönyv haláltáncának morális üzenetét fejti fel, a halotti versek és középkori allegóriák példatárát is bemutatja, mintegy keretet adva a szív és érzület funkcióit a lét és elmúlás kezelésének tekintő szakrális néphitkutatás Erdélyi Zsuzsanna elvégezte munka értékelésének, a Lengyel Ágnes és Limbacher Gábor előszavában megfogalmazott értékkövető és megismerő munkának. Hisz a kötet a konferenciasorozat révén is a vallási néprajz iskolateremtő tudásainak tiszteletére kiadandó sorozat első és érdemi darabja.

E kiadvány szinte az archaikus imádságkutatás szaktudósának mintegy tétova közeledésére hivatkozhatna: „Vizsgálódásaink azt mutatják, hogy sem a »krisztusi fény«, sem az értelem világossága nem hatolt be teljességgel ezer esztendő alatt az ősbosztóba. A népi megnyilvánulások elárulják a Szent István irtotta-tiltotta gondolkodást és mögöttes gyakorlatot. Valahogy nem tűnt véletlennek, hogy én személy szerint Koppány ivadékai között találkoztam először az archaikus imádságanyaggal, melynek hátterében, ha nem is éppen az »eresszőn mög a fiamon«-gyógyítás szándéka jelentkezik már ma, de amely kétségkívül sokat megőrzött az egykori – itt jobbra már csak védekező, bajelhárító tendenciát mutató – mágikus képzetekből” – írja Erdélyi Zsuzsa a *Hegyet hágék* kötet 15. oldalán (Online: <https://mek.oszk.hu/05200/05255/index.phtml>).

S talán még az értő szónál, rendszerező gyűjtésnél is mindenkor hatásosabb maga a gyűjtött szöveg. Legyen ez Erdélyi „jó nyomon járásának” meggyőző tanúsága és itt emlékeztetének méltó formája is:

„Ha kimegyek ajtóm elejbe,
Föltekintek a magas mennyekbe,
Ott látok egy aranyos templomot,
Kívül aranyos, belül irgalmas.
Abba 'mondja Szent Pál, Szent Péter az új misét.
Arra megy a Boldogságos Szűz Mária, sírva-ríva,
Kérdi tőle Szent Pál, Szent Péter:
Mér 'sírsz, mér 'rész, Boldogságos Szűz Mária?
Hogyne sírnék, hogyne rinék.
Mikor még a hajamat fésültem,
Szent fiamat elvesztettem,
Eredj a kis templom elejbe,
Ott látod a te szent fiadat,
Könyökig vérbe',
Mély gödörbe vagdossák,
Tövisekkel koronázzák,
Aki ezt az imádságot este, reggel elmondja,
Megnyitattik annak a drága szép mennyország
ajtaja...”

(Hasznos, 1970. november 10.)

A. Gergely András

Ráolvasók, imák és a szövegek mögött rejlő világ: vallás, mentalitás, társadalom Erdély és Moldva határán

Takács György: *Az én lelkemmel elfújlak... A magyarsügi ráolvasófüzetek.*
(*Fontes Ethnologiae Hungaricae XIII.*)

L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Bp. 2018. 533 old.

Takács György *Az én lelkemmel elfújlak... A magyarsügi ráolvasófüzete* című kötete 2018-ban, a Pécsi Tudományegyetem Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék és a L'Harmattan Kiadó *Fontes Ethnologiae Hungaricae* című közös sorozatának tizenharmadik tagjaként jelent meg.

A szerző az egykori románcsügi „tudós”, Gábor János (1870–1957) három kéziratos füzetébe 1894 és 1933 között lejegyzett összesen huszonegy román és magyar nyelvű ráolvasót és imát közöl, amelyeket népesedés-, település- és családtörténeti, továbbá a füzetek tulajdonosát és a szövegek feltételezhető eredetét bemutató fejezetek előznek meg, magukat a szövegeket pedig részletes filológiai elemzések, az ismert párhuzamokat bemutató, illetve a szövegek tartalmi és formai elemeit kommentáló megjegyzések, jegyzetek kísérik. Egy komplex szemléletű, rendkívül széles forrásbázison nyugvó összehasonlító folklorisztikai kiadványt tart tehát kezében az olvasó.

Bár Takács György bevezetőjében csak mintegy korábbi, a vidék vallásos folklóráját és hiedelmeit bemutató kötetei „kiegészítéseként” utal művére (19.), sok szempontból inkább eddigi kutatásainak szintézisaként, illetve továbbgondolásaként tekinthetünk erre a kötetre, hiszen az itt közölt szövegek kontextusának, eredetének, funkcióinak, továbbadásának stb. részletes bemutatását éppen a szerző korábbi kutatási eredményei tették lehetővé. A kötet ismertetése előtt ezért érdemes ezekről az előzményekről is szólni.

Takács György az 1990-es évek elején kezdte kutatni a Csíki-havasokban található, általa

összefoglalóan *Hárompatak*nak elkeresztelt falvak (Kostelek, Gyepece, Magyarsügi) lakóinak hitvilágát, vallásos-mágikus szövegeit. A következő két évtizedben rendszeresen visszatért ezekre a településekre hosszabb-rövidebb időszakokra, sőt kutatását idővel az egykori Csíkszék egészére kiterjesztette: a gyimesi (Gyimesfelsőlok, Gyimesközélpók, Gyimesbükk) és Úz menti (Csinód, Egerszék) csángó falvak mellett megfordult számos kászoni, csíki és gyergyói településen is. A kutatásai során rögzített szövegek egy részét már az 1990-es évektől tanulmányok sorában publikálta, majd egy-egy terjedelmesebb szövegválogatást négy önálló kötetben tett közzé: 2001-ben imákat és ráolvasókat (*Aranykertbe' aranyfa. Gyimesi, hárompataki, úz-völgyi csángó imák és ráolvasók*. Szent István Társulat, Bp. 2001.), 2004-ben hiedelemmondákat (*Kantéros, lüderc, rekegő. Hárompataki csángó hiedelemmondák*. Magyar Napló, Bp. 2004.) közölt, 2015-ben pedig – az új gyűjtőterületek bevonása után – a régi Csíkszék lakóinak ráolvasóit (*Elindula boldogságos szép Szűz Mária... Ráolvasók a régi Csíkszékről*. L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Bp. 2015. – a továbbiakban: 2015a), illetve archaikus népi imádságait (*Angyalok csenditénék. Archaikus népi imádságok a régi Csíkszékről*. Magyar Napló, Bp. 2015. – a továbbiakban: 2015b) mutatta be. Munkáinak több szempontból kiemelkedő jelentősége van a magyar folklorisztikai kutatások számára.

Mind a ráolvasók, mind az archaikus imák ismerete és használata ezen a vidéken is visszaszorulóban van, amint azt Takács György több esetben megfogalmazta: „az élő szóban hallható »anyag«

Györfy Eszter (1987) – tudományos segédmunkatárs, ELTE BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest; doktorandusz, BBTE Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, gyorfy.eszter@btk.mta.hu

egyre szűkül, egyes szövegtípusok lassan eltűnnek, s ami még él, az is csorbul, kopik, töredezik.” (Takács 2015a. 18.) Saját gyimesi, kosteleki tapasztalataim is azt mutatják, hogy azoknak a hiedelmeknek és szöveges műfajoknak, amelyek a szerző terepkutatásai idején még élő, vagy legalábbis gyűjthető szöveghagyományt képviseltek, ma már csak igen kis részét találhatja meg a kutató. A hárompataki és az Űz menti falvakban ráadásul korábban csak meglehetősen szórványosan végeztek folklórgyűjtéseket. A Takács által összegyűjtött, több ezer szövegből álló korpusz tehát egyedülállóan teljes és gyakorlatilag megismételhetetlen dokumentációja e falvak vallásos folklórjának, ráadásul betekintést nyújt a tágabb földrajzi környezet, a teljes régi Csíkszék szöveganyagába, ráolvasó- és imagyakorlatába, így lehetőség van a különböző szövegváltozatok megismerésére és az átadás-átvétel szerteágazó folyamatainak nyomkövetésére is.

Ez utóbbit ugyanakkor Takács György – ha nem is példa nélkül álló, de folkloristák körében legalábbis ritka – terepmunkamódszere tette lehetővé. Egy-egy kiszállás során ugyanis hetekig, olykor hónapokig együtt élt a kutatót közösségekkel (összességében két évnél is több időt töltött terepen), így nem csak szövegeket gyűjtött, hanem azok társadalmi-vallási kontextusát, mindennapi életben betöltött szerepét, egykori és jelenkori funkcióját is megismerte és dokumentálni tudta.

Mindeközben románul is kiválóan megtanult, ami elengedhetetlenül szükséges volt ahhoz, hogy az Erdély és Moldova határán fekvő települések lakóinak vallásos folklórját, hiedelemvilágát a maga teljességében megismerhesse. Az egykori Csíkszék keleti határterülete ugyanis évszázadok óta magyarok és románok, római és görög katolikusok, valamint ortodoxok együttélésének színtere, ahol a különböző nyelvek, kulturális elemek és vallási tradíciók napjainkig folyamatos kölcsönhatásban állnak. E kölcsönhatások figyelembe vétele, illetve részletes feltérképezése nélkül pedig az itt tárgyalt szövegeket és a hozzájuk kapcsolódó képzeteket, gyakorlatokat nem érdemes vizsgálni. Mindezt Takács György is jól tudta, így az évek során nemcsak földrajzi értelemben

tágította ki kutatása horizontját, hanem a témára vonatkozó magyar, román és nemzetközi vizsgálatok eredményeit is egyre behatóbban megismerte, és kiterjedt levéltári kutatásokat is folytatott – így fokozatosan fel tudta tární és be tudta mutatni nemcsak az általa gyűjtött szövegek eredetét, működését, de azok tágabb társadalom- és mentalitástörténeti hátterét és ezzel együtt az őket létrehozó és alakító folyamatokat és közösségeket is.

Ez a komplex szemléletmód már első köteteiben (Takács 2001, 2004) is megmutatkozott – hiszen itt sem csupán tematikus válogatást közölt az általa gyűjtött imákból, ráolvasókból és hiedelemmondákból, hanem például családtörténeti interjúk és levéltári források alapján bemutatta a hárompataki falvak 18–20. századi népesedés- és társadalomtörténetét, az egyes szövegek, képzetek történeti és modern kori párhuzamait, az imák és ráolvasások használatának és átadásának módjait, hiedelemmondák esetében pedig az egyes alakok teljes helyi képzetkörét is –, de igazán utóbbi két munkájában (Takács 2015a, 2018) teljesebben ki. Takács György írásait időrendben olvasva a kép egyre élesebbé válik, új összefüggések tárulnak fel előttünk, ahogyan a szerző is újabb és újabb kérdések mentén jutott el egyik adattól a másikig, talált újabb támpontokat, amelyek alapján adott esetben korábbi nézeteit is felülbírált, és amelyeket legújabb köteteiben rendkívül részletes, egységes képpé formált. Egyes, a szövegek kontextusának bemutatásához szükséges rész kérdéseket olyan részletességgel tanulmányozott, hogy azok túlfeszítették e kötetek terjedelmi és tartalmi kereteit, így külön szaktanulmányokként kerültek publikálásra, mint például a Tatros menti csángóság boszorkánysággal kapcsolatos hiedelmeit és az erre vonatkozó helyi terminusokat bemutató írása (*Kantéros, gurucsás, buszskurja, fermekás. A boszorkányság hatóköréit leíró kifejezések a Tatros menti csángóknál*. In: Klaniczay Gábor – Pócs Éva szerk.: *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Balassi Kiadó, Bp. 2014. 455–497.), vagy az itt bemutatott kötethez szorosan kapcsolódó, a könyv, az írás-olvasás és a „tudomány” kapcsolatát tárgyaló munkája („*Bal kezébe van a kicsi írott könyve*).

A könyv, az írás-olvasás és a „tudomány” kapcsolata a Tatros menti csángóknál. In: Hesz Ágnes–Pócs Éva szerk.: *Orvosistenektől a hortikulturális utópiáig. Tanulmányok a Kárpát-medence vonzáskörzetéből.* Balassi Kiadó, Bp. 2016. 123–205.).

Takács György legújabb, jelen ismertetés tárgyát képező kötetében korábbi kutatásainak számos szála fut össze, köszönhetően a bemutatott ráolvasófűzetekkel kapcsolatban felmerülő rengeteg különféle kérdésnek. Az első ezek közül – amint az a bevezetőből kiderül – az írásbeliség és a szóbeliség jelentőségének, illetve a kettő kapcsolatának vizsgálata a csíki határvidék lakóinak körében. A szerző statisztikákon és más történeti adatokon nyugvó rövid alfabetizáció-történeti áttekintéséből megtudhatjuk, hogy az itt élők körében még a közelmúltban is igen széles körű volt az analfabetizmus, ez azonban korántsem indokolja, hogy a csángóság kultúráját kizárólag orális műveltségként tartsuk számon, hiszen az írásnak és az olvasásnak – épp az említett okokból – fontos rituális, vallási és mágikus funkciói voltak, az írás-olvasás és maga a könyv is nem evilági „tudományok” képzetéhez, így elsősorban a különböző tudományos, *deák*ok, illetve a papság tevékenységéhez kötődött. Ugyancsak itt szól a szerző arról, hogyan kerültek hozzá a fűzetek, amelyek a gyimesi, hárompataki falvakból már korábban is ismert szövegek mellett számos fonetikus lejegyzett, román nyelvű, a magyar ráolvasó-irodalomban eddig ismeretlen szöveget is tartalmaznak.

A következő fejezetek (1–4.) aztán feltárják az olvasó előtt, hogyan és miért „fonódik egybe [...] ebben a korban egy gyimesi, hárompataki csángó hiedelemvilágban a székelység és a moldvai magyarság, valamint a románság archaikus néphagyományának számos eleme” (118.) – többek között Gábor János ráolvasófűzeteiben is.

Az első két fejezet az etnikai, vallási, nyelvi hátér részletes feltérképezésére vállalkozik, az elérhető történeti források teljes spektrumának (oklevelek, összeírások, katonai térképek, anyakönyvek) áttekintése és a vonatkozó történeti kutatások eredményei alapján. Elsőként Csíkszék keleti határvidékének 16–19. századi népmozgásait, demográfiai változásait

ismerhetjük meg, majd a gyimesi határszél betelepülését és 17–19. századi etnikai viszonyait mutatja be a szerző. E két fejezet önmagában is jelentős eredmény a vidék társadalom- és népesedéstörténetének kutatása szempontjából, és kétségtelenül hozzájárul a ráolvasófűzetek szövegeinek eredetkérdéseihez is, hiszen részletesen feltárja a különböző származású, nyelvű, vallású családok, nemzetségek beköltözése és keveredése nyomán kialakult sajátos helyi kultúra és hitvilág különböző rétegeit.

Közelebb lépve a kötet tárgyához a következő fejezet a hárompataki települések – köztük Magyarcsügés – létrejöttét mutatja be, elsősorban a 18. század második felétől ide települő családok származására koncentrálva. Az áttekintés alapján láthatjuk, hogy az ide érkezők között székelyek, románok, moldvai és gyimesi csángók egyaránt voltak, ugyanakkor az eleinte inkább román karakterű hárompataki falvakban a 19. század második felétől – elsősorban a nagyarányú gyimesi beköltözőknek köszönhetően – az arány fokozatosan a székely, illetve moldvai magyar eredetű csángóság felé billent el. Végül a magyarcsügi – gyimesfelsőlaki, illetve eredetileg moldvai származású – Gábor család tagjainak részletes, elsősorban anyakönyvi adatok, kisebb részben családtörténeti interjúk alapján rekonstruált 18–20. századi történetével, majd magával Gábor Jánossal és leszármazottaival is megismerkedhetünk.

Az ötödik fejezet a ráolvasófűzeteket, azok formai jegyeit és tartalmát tekinti át. A szerző elsőként egy jól áttekinthető táblázatban összegzi a fűzetekben szereplő szövegek címét, funkcióját, nyelvét, eredetét, a feljegyzéshez használt írószerek típusát és az egyes szövegek keletkezési idejét – amelyeket aprólékos elemzéssel, az írásképp, az írószerhasználat, esetenként a román szövegek fonetikus átírásának módja alapján tudott kikövetkeztetni. Elemzéséből az is kiderül, hogy a szövegeket lejegyző Gábor János magyar anyanyelvű, románul valószínűleg csak kevésbé tudó ember volt. Érdekes tény továbbá, hogy a fűzetekben szereplő imák többségét magyarul, míg a ráolvasók nagy részét román nyelven írta le Gábor János.

Ehhez kapcsolódóan a következő, hatodik fejezet a szövegek eredetének nyomába ered. A füzetekben szereplő imádságok eredete nagy biztonsággal a 18–19. századi vallásos ponyvairodalomban keresendő. Az elsősorban román nyelvű ráolvasásokkal kapcsolatban azonban – hatalmas mennyiségű korabeli folyóirat és napilap, illetve folklórgyűjtés áttekintése alapján – megállapítja a szerző, hogy a magyarságú kéziratosokban szereplő szövegek alapvetően a szájhagyományból erednek. A füzetek szövegeit hosszú idő alatt, több helyről gyűjtötte össze tulajdonosuk, egy időben is jól elkülöníthető nagyobb szövegcsoporthoz azonban ebben a részben tudhatjuk meg, hogy azok egy Szócs József nevű, Bálványos-patakáról Bükklokára elszármazott (román környezetben élő, görög katolikus vallású) „tudományostól” erednek, aki ezeket diktálás útján adta át Gábor Jánosnak, a használatukra vonatkozó részletes instrukciókkal együtt. Ezzel összefüggésben a fejezet további részében a Szócsok családját, továbbá a tudományátadás feltételezhető módját ismerhetjük meg.

A kötet hetedik és nyolcadik fejezete Gábor János személyét és írni-olvasni tudását közössége szolgálatába állító, sokoldalú vallásos-mágikus specialistaként (*tudományos, deák*) való magyarságú és környékbeli működését mutatja be. A szerző visszaemlékezések alapján részletesen feltárja a 20. század első felében működött tudós, szentember alakját és tevékenységét, összevetve ezt a magyar nyelvterület hasonló specialistáira vonatkozó gazdag hiedelemanyaggal, továbbá – elsősorban a hazai boszorkányperek vonatkozó anyagának beemelésével – a „tudomány” ambivalenciájára is felhívja a figyelmet.

A következő három fejezet (9–11.) a három kéziratos füzet ráolvasás- és imaszövegeit mutatja be és elemzi. A szövegek pontos, szövegű közlése mellett a magyar fonetikai készlettel, tájnyelven, sokszor nyelvtanilag is hibásan lejegyzett román nyelvű szövegek irodalmi románra átirított változata, illetve magyar fordítása, továbbá az adott szöveget tartalmazó füzetlapok fekete-fehér fotója is szerepel. Az egyes szövegeket lábjegyzetekkel gazdagon

ellátott „megjegyzések” kísérik, amelyek valójában sokoldalú és mélyreható történeti-összehasonlító filológiai elemzéseket tartalmaznak. Ezekben a szerző tisztázza a szövegek helyét a magyar, illetve román ráolvasások és imák között, bemutatja párhuzamaikat, az egyes motívumok jelentését, illetve a háttérüket képező hiedelmeket és a szövegekhez kapcsolódó rítusokat, továbbá mindezek eredetét, történetét, amennyiben ezek román és magyar, történeti, illetve a szerző recens gyűjtéseiből és a szakirodalomból származó adatok alapján megállapíthatók. Meglehetősen szerteágazók tehát az elemzés szálai, a jegyzetapparátusból pedig az is világossá válhat az olvasó számára, hogy értelmezéseit, következtetéseit minden esetben rendkívül megfontoltan, a lehetséges értelmezések és párhuzamok egész sorának mérlegelése után fogalmazza meg a szerző.

A kötetet tájszavak jegyzéke, magyar–román helységnévjegyzék, továbbá a felhasznált források és szakirodalom jegyzéke zárja.

Noha magát szerényen csak „gyűjtőként és közreadóként” jelöli meg, Takács György itt bemutatott kötetének jelentőségét nemcsak, illetve nem elsősorban az adja, hogy újabb szövegekkel gazdagítja ráolvasóink és archaikus népi imádságaink sorát, hanem mert ezeket a szövegeket egy magyar és román, római és görög katolikus, valamint ortodox elemeket egyaránt tartalmazó sajátos, szikretikus világkép és kultúra szövetén belül, működésükben mutatja be. Minden részletre kiterjedő szövegfilológiai elemzéseinek nyomán ugyanakkor a szerző egy rendkívül alapos, magyar–román szövegkapcsolatokat (is) tárgyaló összehasonlító munkával járult hozzá e műfajok folklorisztikai kutatásához. Jelen kötetet azonban – csakúgy, mint a szerző korábban megjelent műveit – nemcsak a folkloristák, hanem számos más tudományterület képviselői, sőt az Erdély és Moldva határán élő falusi közösségek vallásossága, mentalitása, mindennapi élete iránt érdeklődő „hétköznapi” olvasók is haszonnal és élvezettel forgathatják.

Györfy Eszter

Imák a társadalomban, társadalom az imákban

Frauhammer Krisztina: Imák és olvasatok. Imakönyvek a 19–20. századi Magyarországon. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged 2019. 249 old. (A vallási kultúrakutatás könyvei 42.)

Frauhammer Krisztina több mint két évtizede termi a vallási néprajz szakirodalmának gyöngyszemeit. Egyetemi tanulmányait a Szegedi József Attila Tudományegyetemen végezte, ahol 1997-ben történelemtanári és néprajzi oklevelet szerzett. A 2002-ben abszolvált német nyelvtanári diploma mellé 2009-ben PhD tudományos fokozatot szerzett a budapesti ELTE Európai Etnológia Doktori Program keretében. Oktatói tevékenysége mellett számos magyarországi és külföldi ösztöndíj megszerzésével képezte tovább magát. Tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak, valamint az International Society for Ethnology and Folklore szervezetnek, mely konferenciák szervezésével mintegy 14 munkacsoportban igyekszik összefogni az európai néprajzkutatókat. A Magyar Tudományos Művek Tára 71 magyar és külföldi publikáció jegyzékét közli a szerzőtől a 2009–2019 közötti időszakból. Ez a gazdag szellemi termés a vallási kultúra, a népi vallásosság talaján az egyéni, közösségi hitvilágot elemzi, főleg katolikus vonatkozásban. Munkájában kiemelt hangsúlyt kap a női szemléletmód sajátosságainak keresése. Legutóbbi tanulmányai az imádság gyakorlatát és hagyományát tárják az olvasó elé.

Az *Imák és olvasatok. Imakönyvek a 19. és 20. században Magyarországon* című kötete 2019-ben jelent meg Szegeden, az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport kiadványaként Kerekes Ibolya szerkesztésében. A könyv a Barna Gábor nevével fémjelzett Vallási kultúrakutatás könyvei sorozat 42. darabja.

A szerző a tömör előszóban felvillantja a kötet szerkezetét, főbb témáit, körülhatárolva módszertanát és kutatási területét. Alapkérdése, hogy mi-féle imaszövegeket kínál az egyház az imádkozni vágyók számára, arra készítette, hogy felleltározza

egy évszázad hivatalos kiadásait, feldolgozásuk által pedig hozzáférhetővé tegye a tudományos elemzés számára. Ezek a római katolikus vallásosság talaján született kiadványok számos olyan funkciót is betöltöttek, amelyek eddig elkerülték az elemzők figyelmét. A kötetből képet nyerünk arról, hogy az elemzett imakönyvek, az imádkozás igényének és a vallásosságnak mederben tartásán túl fejlesztették a gondolkodást, formálták a magatartást, az olvasók mentalitását, erősítették a vallásosságot, közösséget szerveztek, ápolták az anyanyelvet, szabályozták a női viselkedésmodeleket, aktivizáltak. E jelenségek további alapos elemzése gazdag hozadékot jelent a tudomány számára, véli a szerző.

A kötet kutatástörténeti fejezettel kezdődik, melyből a hazai és külföldi hasonló elemzésekről értesülünk, konferenciák és kötetek ismertetésével találkozunk. Megállapítást nyer, hogy az imakutatás terén a néprajztudomány főleg az archaikus ima műfajára fókuszált, és a folklór részeként kereste az orális hagyományban megőrzött anyagot. A 2000-es évektől új lendületet kapott a téma kutatása.

Az *Általános észrevételek* könyvfejezetben olvashatunk arról, hogy a 19. században az állam és egyház viszonya átalakult. A híveket védeni kellett az új, modern áramlatoktól, a hitetlenség lehetőségétől. Erre főleg a sajtó és a könyvek bizonyultak a megfelelő eszközöknek. Minden lehetőség adott volt: az olvasás tanulása terjedt, gyarapodtak a nyomdák. A szabad sajtó is ezt alapozta meg. A *Tendenciák az imakönyvek kiadásában* rész összegzi azokat a forrásokat, amelyek alapul szolgáltak a 19. századi fellendülésnek: a már létező munkák újranyomtatása, speciális, társadalmi csoportok számára kiadott imakönyvek új lehetőségeit jelentették a hitélet megélésének. Az imádságok

szerzői, egyházi személyiségek, szerzetesek írói és szóbeli képességekkel rendelkeztek, így váltak e szövegek közkedvekké. Emellett vallásos szövegek fordításai is megjelentek, ugyancsak egyházi emberektől.

Az Alfabetizáció és olvasástörténeti adalékok az imakönyv műfaja kapcsán fejezet elénk tárja az imádság és az olvasástanítás kapcsolatát. A Biblia és az imakönyv alapmű volt a családok kisebb vagy nagyobb magánkönyvtárában. Sok imádságoskönyv több kiadásnak is örvendett, ezáltal nagy tömegekhez jutott el. A 18. századi előzmények is erősítik ezt a folyamatot, hiszen az akkor kiadott magyar nyelvű könyveknek 98%-a vallásos tartalmú volt. Az imakönyveket újra és újraolvasással, szinte kívülről megtanulta az olvasó. Erre képes volt az egyszerű, nehezen olvasó ember is. A parasztok számára a könyvet az imádságoskönyv jelentette, az olvasás pedig egyenlő volt az imádkozással.

A 18. század második felétől a vallásos szövegek mellé műszaki, tudományos munkák is kerültek. Az embereken eluralkodik egy úgynevezett olvasási düh és szenvedély. Az egyház ekkor az olvasási normákat figyelmeztető munkákkal akarta kordában tartani, mivel a sajtó nagymértékben termelte a regényeket, amit igen károsnak tartottak a keresztény ember számára. Az olvasással az időt is pazarolták, erre külön figyelmeztetést fogalmaztak meg. Mindezzel az olvasók gondolkodására és értékrendjére akartak hatással lenni. A különböző társadalmi rétegeknek eltérő igényeik voltak – olvashatjuk egy következő alfejezetben –, ezért eltérő imakönyvek jeletek meg. *Imádság és az ABC* a bemutatott korban szorosan összekapcsolódik.

Az anyanyelv ápolásában, az egyéni és közösségi alfabetizáció folyamatában az imakönyvek meghatározó helyet foglaltak el. A betűket passzívan ismerő is el tudta olvasni az imádságokat. Így az imakönyvek egy másik fontos szerepe: a nemzeti nyelv megtartása és átadása volt. Szinte minden falusi iskola számára összeállított tankönyvben megtalálható volt a Miatyánk, az Üdvözlégy, az Apostoli hitvallás, a reggeli és esti imaszövegek, a Tízparancsolat, a példázat jellegű történetek és mesék. A tankönyvek

rámutatnak a használók társadalmi hovatartozására is. A városi iskolák számára összeállított ábécéskönyv olvasmányokat tartalmazott, de kimaradtak belőle az imádságok. A falusi iskolák számára összeállított könyvekben viszont kevesebb olvasmány kapott helyet, az imádságok pedig túlnyomóan szerepeltek benne. A könyvek nyelve mutatta a nemi különbséget. A latin a fiúknak íródott, a lányoknak, akiknek sem tudományos, sem közéleti szerep nem jutott, erre nem volt szükségük.

Az Imakönyvek az ifjúságnevelés szolgálatában fejezet bemutatja az imakönyvet mint eszközt a 19–20. századi polgárosodás folyamatában. A piaristák és a jezsuiták arra törekedtek, hogy a templom mellett iskola is legyen minden faluban. Odafigyeltek a szegény néptömegek oktatására is. Számos karitatív jellegű egyesület jött így létre. Az iskolák célja: imádkozva tanítani a gyermekeket. Kiemelt szerepe volt a Szent István Társulatnak, amely tudatos népnevelői, keresztény szellemiséget és morált megerősítő munkát folytatott, kiadva sok korabeli iskolának a saját maga által összeállított ima- és énekeskönyvét. Az egyházi kiadók mellett ifjúsági egyletek is tevékenykedtek, amelyek korosztályonként állítottak össze útmutatókat magaviseletről, erkölcsi normákról. A modern kor imakönyvei irányelveket szolgáltatottak az ifjúság neveléséhez. A legfőbb cél: hasznos állampolgároknak nevelni a gyermekeket. A polgári világ olyan újdonságai, mint a mozi, a színház, a sajtó, az öltözködési divatok követése stb. előtérbe hozták a serdülők eltévelyedésének lehetőségét az egyház tanításától. Ennek hatására a nevelési-tanácsadó irodalom új vezérmotívuma a megfélemlítés, elrettentő történetek beiktatása által lett „gyógyír” a problémákra. Ezek orvoslására több könyv szerzője a kegyességi művek, imakönyvek napi olvasását javasolta.

A kötet következő része a *Szívgyárda* jezsuita mozgalom ifjúságra gyakorolt hatásával foglalkozik, mely a két világháború közötti időszakban erőteljesen szolgált az erkölcsi és lelki nevelést. A mozgalom kialakulásának előzményei is hozzájárultak ahhoz, hogy tömegjellegűvé váljon. Szinte minden katolikus és állami iskolában megalakultak helyi csoportjai. Vezetői fő célkitűzésnek az engedelmességre és a szeretetre

való nevelést tartották. A célok elérése érdekében közös játékos délutánokat, ünnepségeket szerveztek. A gárda nevében különféle kiadványokat terjesztettek, mint például az 1915-ben indult *Szív* újságot.

A *Női identifikációs modellek* fejezetben arról olvashatunk, hogy a 19. század második felétől egy sajátos női spiritualitás bontakozik ki Magyarországon. Hangsúlyosabb lett a nők jelenléte a vallási életben. A mélyen vallásos anya, feleség, háziasszony modellje került így előtérbe. Megszaporodtak a nőknek írt imakönyvek. Közöttük olyan is volt, amelyet papok, szerzetesek célzottan leánynevelő intézetek számára állítottak össze.

A vallás elnöiesedésének kérdését a következő alfejezet különböző szempontokból tárgyalja. A 19–20. század fordulóján valóban megjelenik egy elnöiesedési tendencia az imaközösségekben. Mégis férfiakat is találunk ezekben a csoportokban, noha jóval nehezebb volt a fiúkat a vallásos társulásokba terelni. A különböző felekezetek között sem alakult egyformán a nemek csoportbeli részvételi aránya. A városi környezetben inkább érvényesültek a feminizációs tendenciák.

A 19. századi katolikus egyházban legkiemelkedőbb szerep a keresztyény családnak jutott. Az ima az édesanya feladata volt, ő volt a felelős a család vallási életének fenntartásáért. A lányok oktatását, munkavállalását az egyház elutasította, az ő feladatuk kizárólag a családi tevékenységek elvégzésére korlátozódott. Ekkor az imakönyvek alapját azok az erények képezték, amelyekkel a jó feleségnek rendelkeznie kellett. Ezzel egy időben a férfiak felé is elvárások fogalmazódtak meg a családról való gondoskodás tekintetében. A *Példaképek* alfejezet bemutatja a római katolikus egyház által példaképeknek tartott szenteket. A női szentek leginkább vértanúhalált halt szűz lányok és szerzetesnők voltak. Az imaszövegek azokhoz a női szentekhez szóltak, akik példaértékű feleségekként, édesanyákként az egyház mintaképeivé váltak. A Mária-hit pedig az egyház szekularizáció ellen folytatott harcában vált fontossá. A *Szexualitás kérdéskörében* a szexualitás fogalmának megjelenését, terjedését és fejlődését tárgyalja a szerző. Az imádságok középpontjában a tisztaság erénye áll.

Ezzel kapcsolatban a bűntudat ébren tartása fontos a katolikus vélekedésben.

Külön alfejezet foglalkozik a zsidó nők helyzetével. A számukra összeállított könyvek a 19–20. század fordulóján jelentek meg. Ezek tematikailag tartalmazták a zsidó emancipáció és a nők megváltozott kettős szerepének kérdésköreit. A nők úgy jelennek itt meg, mint a polgárosodás letéteményesei, valamint a zsidó vallás legfontosabb őrzői. Modern imakönyvek jelentek meg a zsidó nők számára. Ezek a sajátos női élethelyzetekhez kötődtek, eltérően a protestáns és katolikus könyvektől. Külön helyet kaptak bennük az édesanyák imái. Az általuk használt és kiadott imádságoskönyvek nyelvét illetően a zsidót felváltotta a magyar, esetenként a német is. A prédikációk alkalmával is inkább a magyar nyelvet használták. Városi körökben problémává vált a vallásukat nem gyakorló hívek helyzete.

Egy speciális szükséghelyzet – Az első világháború fejezet tárja eléink a katonai élettel, a háborúval kapcsolatos imádságok szerzeágazó gondolatvilágát. Az egyháznak a háború alatt is követnie kellett a világ alakulását. Ebben az időben jelentek meg a katonákért mondandó imádságok, különböző háborús helyzetekre lebontva. Az *Imádság és folklór* című fejezet betekintést enged a babonák világába. A 19. század során átdolgozott imádságok a babonák elleni küzdelmet szolgálták. A babonák maradandó eltávolítása céljából 1918-tól a katolikus egyház jóváhagyására volt szükség a vallásos tárgyú könyvek és nyomtatványok kiadásához.

A *Függelék* részleteket tartalmaz különböző korok írásaiból, majd ezt követi Pongrátz Eszter munkásságának bemutatása, akinek *Aranykorona* című imádsággyűjteménye sok kiadást ért meg a 18–19. században. Ez az imakönyv legkedvesebb imádságait tartalmazza, amiket ő maga írt és nyomtatott ki 1719-ben.

Az imádságok az orvoslásban is népszerűvé váltak, olvashatjuk a *Betegségek és gyógyító imák 19. századi katolikus imakönyvekben* fejezetben. Ezek az imádságok bűnről és irgalomról szóltak egyaránt, illetve a betegség pillanatában a szentek segítségül hívása került középpontba. A *Lelkiségtörténet* fejezet a misztika és népi áhítatok kapcsolatát mutatja be Martin von

Cochem német barokk szerző több imakönyve által. Ezek az imádságok érzelmekkel átítatott hangulatot sugallnak, nyelvezetük egyszerű. Cochem hallgatóit arra tanítja, miként részesüljenek az Isten megtapasztalásának élményéből. Imádságok kapcsolódnak a szentségek közösségi gyakorlásához is. Végül a kötet szerzője kiemelkedő kultuszszemélyiségeket és ezek munkásságát mutatja be. A *Függelék* korszakokként tartalmazza az alféjezetekkel kapcsolatos imakönyvek címeit, a kiadók nevét, kiadásának évét. A könyv *Utószóval*, majd a felhasznált tanulmányok, előadások felsorolásával és a felhasznált irodalommal zárul.

Frauhammer Krisztina a 19–20. századi imakönyvek feldolgozása révén voltaképpen a női társadalmi szerepek alakulásába nyújt betekintést. E kiadványokat forgató nők formálták a család moralitását, vallásos magatartását, mintegy családfői szerepet töltve be ezzel. Ez a jelenség ma is jól észlelhető a családok vallásos életében. Az imádságok mint szövegek hozzájárultak továbbá az iskolai oktatás elmélyítéséhez, az egyéni és közösségi vallásosság szabályozásához. A kötet jól érzékelteti egy sajátos műfaj szerteágazó funkcióját.

Máté István

Több mint kazetták lajstroma: az unitárius templomok festett asztalosmunkái és kutatásuk története

*Balassa M. Iván: Festett famennyezetek és berendezések az unitárius templomokban.
Magyar Unitárius Egyház – EXIT Kiadó, Kvár 2018. 196. old.*

Az erdélyi festett templomi asztalosmunkákról való ismereteink évtizedeken keresztül kevés feltárt és rendszerezett, elemzett anyagra támaszkodtak. Az utóbbi időben viszont ezeknek a művészeti emlékeknek a kutatása fellendült, és ezzel együtt elkezdődött védelmük, szakszerű restaurálásuk is. Bár a jelen recenzióknak nem célja a kutatási terület háttérbe szorítása okainak megállapítása, kiemelem az utóbbi évtizedekben tapasztalt örömdetes – a Balassa M. Iván kötetében is erőteljesen érvényesülő – változásokat a kutatási (technikai és intézményi) körülményekben és megközelítésmódokban, melyek egyre inkább lehetővé teszik az ilyen jellegű munkák tudományos megismerését és dokumentálását. Egyrészt több tervszerű kutatóprogram jött létre, illetve zajlik falképek és festett főberendezések tárgykörében, továbbá az egyházi központi és egyházközi levéltári anyagok egyre inkább hozzáférhetővé, kutathatóvá válnak. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a festett templomi asztalosmunkák átfogó kutatását, jelentésük

és funkciójuk megismerését, illetve a nagyobb ívű összefüggések feltárását, következtetések levonását egyetlen tudományterület önmagában nem tudja elvégezni: a téma interdiszciplináris megközelítésmódot, több tudományág módszereinek alkalmazását, forrásfeltárását és szakembereinek együttműködését követeli meg.

2018-ban a Magyar Unitárius Egyház megalakulásának 450 éves évfordulóját ünnepelte. Ez alkalomból a megemlékezések előkészítéseképpen egy kutatást kezdeményezett, melynek célja az erdélyi unitárius templomokban jelenleg fellelhető, illetve a már nem, de források alapján adatolható festett asztalosmunkák számbavétele volt. E kutatás eredményeit dolgozza fel és teszi megtekinthetővé Balassa M. Iván kötete a szakmai és műkedvelő közönség számára. Szinte ötszáz év kilencvennél több templomának alkotásait – teljes mennyezetek, karzatok, szószékkoronák, padok, úrasztalok, pulpitusok, ajtók – tekinti át. A szakirodalmi és levéltári adatokra, valamint a helyszíni kutatásra

alapozott leírásokat igényes tördelésben és kivitelezésben közel négyszáz fényképfelvétel szemlélteti.

A szerző által a bevezetőben kijelölt cél az unitárius egyház festett asztalosmunkáinak számbavétele. A szerző a kiválasztott korpuszt a teljes magyar emléktanyag reprezentatív szeleteként értelmezi, kiemelve, hogy „mint cseppben a tenger, minden megtalálható közöttük, ami ezeket a kultúránkban kiemelkedő jelentőséggel bíró műveket jellemzi” (10.). A rövid előszót és a festett kazettás famennyezetek múltját – a görög–római kortól a magyar reneszánsz fontosabb emlékeiig – összefoglaló részt követően az unitárius templomok festett famennyezeit és berendezéseit négy korszakba rendezve mutatja be. Több rendszerezési szempont érvényesül e fejezetekben, melyek közül az időrendiség és a tárgytipusok szerinti rendezés érvényesül leginkább. A korszakolásban is több – egyház-, művészet- és társadalomtörténeti – egybevágó szempontot érvényesít, melyeket a szerző az egyes fejezetek bevezetőjében vázol. Az első korszakot a 16. század elejétől a 17. század derekáig számítja, melyből két máig fennmaradt emlék és egynek levéltári leírása emelkedik ki mind terjedelemben, mind kidolgozottságban. Az 1526-ban készült ádamosi mennyezet az első ilyen jellegű datált magyar munka. Ennek bemutatását, illetve kutatásának történetét a homoródszentpéteri karzattöredék történetének és a magyarsárosi festett templomi berendezésekről szóló protokollumbejegyzések ismertetése követi, mely berendezések a feljegyzések szerint az ádamosinál is korábban készülhettek. A szerző kiemeli, hogy az ádamosi mennyezet létrejöttét követően „több mint egy évszázadig még a levéltári adatokból is rendkívül kevés unitárius festett mennyezetről, berendezésről tudunk” (33.). Szó esik továbbá az ádamosi, szentábrahádi és korondi kegyúri padokról és a nyárádszentlászlói sekrestyeajtóról. A fejezet az unitárius templomokban fellelhető emlékek tágabb kontextusba helyezésével zárul. E részből kiderül, hogy az 1660-as éveket megelőző korból Erdélyben négy teljes mennyezet maradt fenn, ezek közül három református és egy római katolikus templomban. A gyalakutai, farcádi és gelencei mennyezetek rövid történetét mellékelte képek közlésével teszi szemléletessé.

A második korszakot a 17. század harmadik harmada jelenti. Határárként Erdély történetének egyik kulcsfontosságú momentumát, az 1661-es „Ali-jarást” jelöli meg, amelynek következtében szükségessé vált új templomok építése Erdély-szerte, melyeket gyakran kazettás mennyezettel láttak el, nemegyszer pedig azt a festmények is megőrkítve. Nem mellékes ugyanakkor az egyháztörténeti szempont sem: a 17. században a felekezetet több külső és belső nyomás, tényező gyengítette, csak annak végén kezdett el megerősödni Nagysolymosi Koncz Boldizsár püspöksége alatt. A négy, napjainkban is felkereshető, megtekinthető templommennyezet – a nyárádszentmártoni, a szentgericei, az énlaki és a várfalvi – bemutatását e fejezetben is a csupán levéltári forrásokból megismerhető adatok összefoglalása, majd néhány más festett faberendezés ismertetése követi. A fejezet nem tartalmaz lezáró, összegző, a korábbi fejezethez hasonló kontextualizáló szövegrészt. A következő két, terjedelmesebb, több fennmaradt mennyezetet és tárgyat áttekintő fejezetben a különböző típusú tárgyak grafikusán is elkülönített alfejezetekben tárolnak az olvasó elé.

A harmadik korszakhoz tartozóként Balassa M. Iván a 18. század első felében készült alkotásokat nevezi meg, melyek még az előző időszak szellemében és stílusában készültek. A korszak kezdeti határárként a századfordulót jelöli meg, a korszak végeként pedig az újabb, egyszerűbb stílusvilág megjelenését a század hetvenes éveiben. A fejezet kezdetben a korszak társadalom- és egyháztörténeti kontextusát vázolja, mely szerint a 17. század végén, a politikai viszonyok megváltozásával, azaz Erdély Habsburg Birodalomba való bekebelezésével a templomfelújítások és -építések kora itt lezárult, és ezt követően egy ellenkező tendencia, mégpedig a templomok elvétele és a hívek számának drasztikus csökkenése érvényesült. A könyvben ezt követően hat mennyezet, valamint a nekik otthont adó templomok, az átfestések által okozott nehézségek ismertetése következik, majd a korszakban készült karzatok, szószékkoronák és hangvetők, úrasztalok, éneklőszékek, padok, Mózes-székek és ajtók kerülnek bemutatásra. E fejezetben nagy hangsúlyt kapnak a szószékkoronák, melyek a berendezések közül a legjobban megmaradtak. Az éneklőszékek,

énekőlpulpitusok története is fontos tendenciára mutat rá: ez a templomi berendezés eredetileg egy sajátos, mondhatni központi helyet foglalt el a templom berendezésében, a kántor szolgálatának eszköze volt, annak énekeskönyvét, graduálját tartotta, az orgona elterjedésével viszont eredeti funkcióját elvesztette, így vagy kikerült a templomokból, vagy más funkciót kapott, például néhol egészben megőrizve, máshol egy részét megtartva énekmutatónak használták. A szerző felhívja a figyelmet arra a tudománytörténeti adatra, körülményre, hogy ez a bútordarab csak későn, a 21. században vált a kutatói érdeklődés egyik tárgyává.

A negyedik korszak stílusvilágát a szerző már a fejezet címében megjelöli. Az előző korok alkotásaihoz képest az eltérés oly látványos, hogy a fejezet elejéről elmaradnak a korszakhatár kijelölését magyarázó érvek. Az új és a korábban készült, de átfestett mennyezetek a motívum szintjén az egyszerűsödés tendenciáját mutatják, ugyanakkor egyfajta egységesülés is kitűnik: egyre elterjedtebbé válik a kék háttérszín. A 18. század végétől az új templomokban egyre többször készültek a fal anyagával egyező karzatok, viszont tovább élt a korábbi, fa megoldás is. Az összegző, záró fejezetben Balassa M. Iván az egyszerűsödést az ízlésváltozás mellett a festett berendezések fenntartásával járó nehézségeknek is tulajdonítja. A szöszékkoronák a korábbi korszak szerves folytatásai. Ezek a berendezési tárgyak szép számmal maradtak fenn máig is, viszont jelentős részüknél a felújítás során eltűntek a feliratok, évszámok, vagy pedig eleve nem is kerültek fel ezek az információk a bútordarabokra. Az úrasztalok esetében a szerző egy kettőségre hívja fel a figyelmet: „egyrészt olyanok készülnek, melyek akár száz évvel korábbiak is lehetnének, másrészt a polgári bútorstílust utánzó – melyek akár egy szobaberendezés részeként szolgálhatnának” (146.).

A „legújabb kornak” elnevezett könyvfejezet a 20. század elejétől napjainkig festett darabokat veszi szemügyre. A fejezetben a szerző vázlatosan bemutatja a festett templomi asztalosmunkák tudományos felfedezésének és kutatásának történetét, majd adatokkal és képekkel szolgál a kövendi templom mennyezetéről, a kálnoki templom mennyezetének és karzatának újralfestéséről, illetve a példaként megjelölt, öt évszázad

hagyományát újragondoló mészköi berendezésről. Említésre kerül a mai Magyarország területén levő két festett mennyezet, a dunapataji és kocsordi. Külön alfejezetet szentel a vargyasi Sütő család több generációja műveinek. Az utolsó fejezet a különböző korszakok áttekintésén túl a mesterekre és festőcsaládokra vonatkozó adatokat is összegzi, ugyanakkor megfogalmaz néhány következtetést a műemlékvédelem korábbi és kortárs értelmezésével és gyakorlatával kapcsolatban. A kötet mellékleteként a hivatkozott irodalom, a képek jegyzéke, a helynevek jegyzéke és a földrajzi mutató szerepel, illetve Furu Árpád és Mihály Ferenc szerkesztésében a festett berendezési tárgyak jegyzéke, mely a Balassa M. Iván által feldolgozott tárgyakon túl lajstromba veszi a helyszíneken található és jelenleg ismert, viszont a kötetben nem elemzett anyagot is. A kötetet Csűrös Réka fordításában román és angol nyelvű kivonat és képjegyzék zárja.

Balassa M. Iván kötete hiánypótló munka, amennyiben a néprajztudomány, műemlékvédelem, építészettörténet szempontjait érvényesítve, egy területileg jól elhatárolható – a munkák pár kivétellel szinte kizárólag erdélyiek –, de aránylag bő tárgycsoportot vesz számba. A kötetben programszerűen megfogalmazott „számbavétel” célján túl a szerző a helyszíni kutatás, az egyházi vizitációs jegyzőkönyvek forrásként való felhasználásával, illetve a szakirodalom kritikai felhasználásával az egyes alkotások tárgytörténetébe és kutatástörténetébe is betekintést nyújt. Megfigyelései olykor módszertani kérdésekre, a különböző korok gyakorlataira, a templomi berendezések történetében észlelhető tendenciákra mutatnak rá, így a további kutatásokat nem csupán a felszínre hozott adatokkal segítik, hanem a könyv útmutató lehet a források felkeresésében is, és a további esettanulmányok elkészítésének szükségessége is tudatosan az olvasóban. A kötetben közölt gazdag és igényesen szerkesztett képanyag további motívumelemzési kutatások, illetve új összefüggések és kapcsolatok, a műhelyek és festők, tulajdonképpen a szakma történetét feltáró kutatások összehasonlítási alapjaként is hasznosítható.

A festett, elsősorban protestáns templomi asztalosmunkák felfedezése aránylag későn, a 19. század

második felében történt, és kezdetben inkább csak néhány, általam nemzetinek nevezhető szempont alapján értékelték azokat (pl. „magyarosnak” ítélt motívumok Huszka József esetében, a rovásírások kazetta felé való értelmezési hangsúlyeltolódás az énlaki mennyezet esetében stb.). Tulajdonképpen a 20. század közepén kezdődött a festett famennyezetek újraértékelése, részletesebb kutatása. A megszületett szakirodalom – főként erdélyi viszonylatban – Kelemen Lajos, F. Tombor Ilona, Szabó T. Attila, Vilhelm Károly, Kiss Margit, és nem utolsósorban Balassa M. Iván nevéhez fűződik. Zentai Tünde Dél-Dunántúl, Drávaszög és Szlavónia emlékeiről jelentetett meg írásokat az elmúlt évtizedben. Fügedi Márta a református templomok festett bútorzatának jelképes állatábrázolásait vizsgálta, értelmezte. Szacsвай Éva munkássága egy újabb irányt követ az ábrázolásokat funkciójuk és kultúrtörténeti kontextusuk felől elemezve. Ő a protestáns ördögmézképeket a puritanizmus és a későbbi pietizmus apokaliptikus gondolkodásköre felől közelíti meg, egy 2006-ban megjelent tanulmányában pedig a protestáns képtípusokat és azoknak „pedagógiai” használatát elemzi a médium újraértelmezésével. Felhívja a figyelmet egyrészt a – Balassa M. Iván által a kötetben részletesen leírt és a motívumoknál, díszítőelemeknél hangsúlyosabban vizsgált – feliratok és igerések jelentőségére a protestáns templomok berendezésében, ugyanakkor az egyes képek szövegértékére.

Balassa M. Iván négy évtizede kutatja a protestáns templomokban fellelhető festett asztalosmunkákat. Könyvében az egyes emlékek leírására és a rajtuk található feliratok elemzésére fekteti a hangsúlyt. Az egyik legkorábbi emlékről, a homoródszentpéteri karzatról korábban 2009-ben, az énlaki templom mennyezetéről pedig 2008-ban jelent meg részletes feldolgozása. E kontextusban a 2018-ban megjelent kötet által feldolgozott és nyilvánosságra hozott bő ismeretanyag a tudományterület kutatásában mérőföldkönek tekinthető. A koncepció és a szövegezés egyaránt művészettörténeti óvatosságról árulkodik, a stílusokra és motívumokra vonatkozó megjegyzések szörványosak, illetve filológiai pontossággal beépítettek. A kazetták leírása főleg a vizitációs jegyzőkönyvekből beemelt részek által történik, melyekkel kapcsolatban viszont felhívja a figyelmet a kritikai megközelítés szükségességére, például arra, hogy a „szép” fogalma történeti esztétikai kategória. A templombelsőekben található „tanításos” vagy más információkat rögzítő szöveges feljegyzések elemzése felértékelődik a kötetben, a szerző olykor a szövegek más kulturális kapcsolatait, funkcióikat is feltárja. A kötet igényes szerkesztésének és nyomdai kivitelezésének, a nagy mennyiségű vizuális anyagnak és nem utolsósorban tartalmának köszönhetően értéket nyújt mind a szakma képviselőinek, mind a műkedvelő közönségnek.

Lingvay Julianna

Csík vallásossága szociológiai nézetben

Fejes Ildikó: A vallásosság történelmi és szociológiai dimenziói Csíkban. Státus Kiadó, Csíkszereda 2018. 259 old.

Fejes Ildikó Csík vallásosságát történelmi meghatározottságában, szociológiai módszerekkel tárgyaló könyve a szerző doktori dolgozatának szerkesztett, átdolgozott kiadása. A disszertáció 2014-ben a Pázmány

Péter Katolikus Egyetemen került megvédésre. Érthető tehát, hogy a kötet köszönetnyilvánítással indít, melyben a szerző kifejezi háláját mentorai, szellemi vezetői iránt, akik doktori dolgozatának megszületését

Máté István (1974) – református lelképásztor, doktorandusz BBTE – Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Kolozsvár, mate.istvan74@gmail.com

segítették: dr. Gereben Ferenc, dr. Tomka Miklós, dr. Paul M. Zulehner. Megköszöni továbbá dr. Kiss Dénes lektori és korrekciós munkáját, illetve a barátok és a családtagok részéről tanúsított támogatást.

A könyv a vizsgált tájegységben a katolikus vallás társadalmi, kulturális és gazdasági hatásait tárja az olvasó elé. A szerző bemutatja azt a társadalmi folyamatot, hogyan a rendszerváltást követő vallásos revitalizáció révén az elemzett tájegység vallásossága megváltozik, megállapítva, hogy a vallásos élet intenzitása a régióban, ebben az időszakban erősödött. Empirikus elemzésekkel meggyőzően mutatja be, hogy „Csíksország” egyedi vallásos arculatának alakulása jól beilleszthető a premodern európai társadalmakra jellemző vallási, gazdasági, mentalitásbeli sajátosságok sorába.

Az elemzés két tömbben történik: az első rész a történelmi dimenziót mutatja be, a második pedig a 2010-ben mért adatok elemzését hozza. A könyv 3. fejezete a Székelyföld természeti, társadalmi és vallástörténeti bemutatásával foglalkozik. A térségben élő magyarság megőrizte számbeli fölényét és homogenitását, egyedi vonásokat őrizve meg Erdély néprajzi palettáján. A vidék modernizációja a következő okok miatt késett meg: a centrumoktól való fizikai, gazdasági, szellemi és politikai távolság, zord időjárási feltételek, határvédő katonai életvitel. A gazdasági önellátásra berendezkedett régió, még 2010-ben is, hazai és európai viszonylatban urbanus vákuummal jellemezhető. A termés az istenhit függvénye, melyben mennyei ajándék vagy büntetés tükröződik a helyiek felfogása szerint. A szerző úgy látja, hogy a hagyományos értelemben vett iparosodás és urbanizáció által életre hívott modernizáció továbbra is elkerüli Csík térségét. Vallástörténeti vonatkozásban a térség felekezeti megoszlásáról olvashatunk. Megtudjuk, hogy az évszázadokon át megőrzött katolikus vallásos világkép ma is hozzájárul a vallásosság konzerválásához. Ennek a következő, 20. századi, okait látja a szerző: periferikus elhelyezkedés és megkésett modernizáció, valamint az egyházi vezetők hősies ellenállása a kommunista rezsim idején. A ferences szerzetesek munkájának hatására a csíkiak vallásossága a

kegytemplomok, szentek tisztelete és a pünkösdi búcsú körül artikulálódott.

A 4. fejezet a kutatás hipotéziseit, módszertanát mutatja be. A hipotézisek a survey adatgyűjtés gerincét képezték, és rákérdeztek a vallásosság különböző dimenzióira, közösségformáló erejére, a ferences szerzetesrend jelenlétére, a politikum – társadalom – egyház összefonódására, a térség konzervatív mentalitására, a premodern típusú vallásosság jegyeire. Módszertani szempontból a mélyinterjú jelentette az előkészítő mérőeszközt a ma élő, vallásukat gyakorló katolikusok hitvilágának megragadásában. A kérdőíves adatgyűjtés, mely a dolgozat alapja, lehetővé tette a nemzetközi eredményekkel való egybevetést. A mellékletben teljességében közölt kérdőív típusok elkülönítésével, nem és életkor szerinti megoszlások kimutatásával ragadta meg a jellegzetes válaszokat.

A következő fejezet Románia és ezen belül Székelyföld vallásosságát mutatja be. Megtudjuk, többek között, hogy szignifikáns összefüggés van a templombajárás gyakorisága és a felekezeti hovatartozás között. A kötetből megtudjuk, hogy kelet-közép-európai viszonylatban a római és a görög katolikusok 42%-a heti rendszerességgel jár templomba, ehhez viszonyítva jóval kisebb az ortodoxok és protestánsok alig több, mint 14%-os heti részvétele a vallásos életben. A csíki katolikusok körében ez az arány 50,4%. A település nagysága is összefügg a vallásgyakorlat intenzitásával: a kisebb településeken magasabb, a nagyobbak esetén pedig kisebb templomlátogatási aránnyal számolhatunk. A magasabb iskolai végzettséghez alacsonyabb heti templomlátogatás társul. A diplomások 35%-ban, míg a nyolc osztályt végzettek 62%-ban vesznek részt heti rendszerességgel a szentmiséken. A legaktívabb korosztály 31%-os vallásgyakorlata jelzi, hogy az életkor is fontos tényező. A legtöbben, mintegy 70%-os mutatóval, az 51-70 évesek korcsoportjából vannak jelen heti rendszerességgel a templomban. Nemi megoszlás tekintetében a nők szinte kétharmada képviselteti magát az aktív vallásosság terén, a férfiak aránya pedig 41,6%. A gyermekkori szocializáció is meghatározza a felnőttkori vallásgyakorlatot, így a gyermekkori

szokások visszaköszönnek a felnőttkori attitűdökben. Az alacsony jövedelemmel rendelkezők körében magasabb a templomlátogatási arány. A továbbiakban a szerző az egyéni vallásgyakorlat mutatóit elemzi, grafikonos ábrázolásba tömörítve az imádkozásra, a gyónásra, az áldozásra, a böjtölésre, a keresztség stb. gyakoriságára vonatkozó felmérési eredményeket. A hittartalmak elemzéséhez a kutató nem tartja megfelelő módszernek a kérdőíves adatgyűjtést, mert így nem lehet megragadni a finom tartalmi tölteteket, mégis hitelemekre bontva rákérdezhet, sőt összehasonlítást is végezhet Csík, Kelet-Közép-Európa, Románia, valamint Magyarország vonatkozásában. Így derül ki az, hogy az anyaországához viszonyítva szinte minden hitalem kétszeres hangsúlyt kap a csíki katolikusok hitvilágában. Az ördögben, a pokolban, az Istenben, csodában való hit nagyjából a máshol is meglévő arányokat követi, de Csíkban nagyobb a halottak feltámadásába, a szentekhez való imádság hatékonyságába, a szenteltvízhasználat vallásos-mágikus erejébe vetett hit. Például a szenteltvíz gyógyító erejébe vetett hit alig több, mint három százalékkal van a romániai átlag fölött (72,3%), de három és félszerese a magyarországi értéknek (21,7%). A jövő megjósolhatósága tekintetében érdekes módon fordított arány mutatkozik: 10,5% Csíkban és 20% Magyarországon.

A kötetben olvashatunk továbbá a vallásosság és etnikai identitás kapcsolatáról. A szerző saját adatainak elemzését bemutatva összefoglalja, hogy az „otthonosság” érzése intenzív vallásgyakorlatot teremt, az etnocentrikus attitűd pedig az egyház iránti kritikus magatartással függ össze. A lokálpatriotizmus erősíti a vallásosságot, csökkenti az egyházkritikát, Székelyföld szeretetét sejteti, az etalonkultúra szemléletmódot képviselő etnocentrikus attitűd viszont nem áll összefüggésben a vallásosság növekedésével, és kritikus magatartást képvisel az egyházzal szemben.

Az egyházi intézményeknek és a térség közigazgatási, politikai intézményrendszerének összefonódását elemzi a következő alfejezet. A specifikusan vallási teendőkön túl az egyház képviselői aktívan hozzájárulnak a térség közösségi és politikai

életéhez. A magyarság védőbástya szerepét a kollektív önazonosság ápolásában is megmutatta az egyház, a rendszerváltást követően pedig a diktatúra idején tanúsított hősiesség ellenállás hatalmas szimbolikus tökévé sűrűsödött. Az egyház szerepeiről alkotott véleményeket három faktorba sűrítve a kötet szerzője a következő kategóriákat határozza meg: 1. az egyház mint lelkipásztor, ahol a hit és hívek ápolása koncentrálódik, 2. az egyház, mint társadalmi, politikai szereplő, ahol a közéleti szerepek dominálnak, 3. az egyház mint az erkölcsi értékek védője. Az elemzés az 1. szerepkör elsőbbségét mutatja ki, azzal a kiegészítéssel, hogy a korban előrehaladva a csíkiak hajlandóak szélesebb társadalomszervező funkciókkal felruházni az egyházat. Bizalmi skálán a legkevésbé a kormányban, illetve politikai pártokban bíznak Csík lakói, ezt követik a helyi állami szervek, majd a skála csúcán az egyház foglal helyet. A 2010 utáni években az önkormányzatok után az egyházra számít leginkább a lakosság.

A rendszerváltást követően Csíkban felemás modernizáció következett be, mely által az egyház társadalomszervező ereje megnőtt, a népi vallásosságot követő társulatok és közösségek népszerűsége tettek szert. A vallásgyakorlat központi alakja, a Csíksomlyói Szűzanya, földrajzi centruma pedig Csíksomlyó, így múlt és jelen egyaránt a vallás társadalomszervező hatásától beszél.

A továbbiakban elemzést kapunk az e vidéken is tapasztalható szekularizációs folyamatokról, illetve a folyamatok viszonyáról a tradicionális vallásos értékekhez. A tekintélyelvűsége, az engedelmesség megkövetelésére épülő gyermeknevelés, a hagyományos munkamorál, a fiatalok szabadelvűsége és a jólét társadalmi értékelésében Csík nagyon eltér a környező országokban mért szociológiai eredményektől, a tradicionális értékek javára. Végül a szerző az egyéni vallásgyakorlat mutatóit, a hittel kapcsolatos szubjektív percepciókat elemzi, megállapítva, hogy a csíkiakra egyértelműen hagyományos-közösségi vallásosság jellemző szemben a modern individualista, szubjektív élményt kereső vallásossággal.

A következő fejezetben a gazdagon bemutatott és értelmezett kemény adatokból fakadó eredmények összefoglalóját találjuk meg, pontokba szedve. A záróban megállapítást nyer, hogy Csík keresztény társadalmának magától értetődő értékrendje van, melyben mint természetes közegben élnek az emberek. Fejes Ildikó reménységét fejezi ki, hogy elemzése hasznos segítséget nyújt a térségért cselekvő hatóságoknak is. A kötet végén a forrásjegyzéket, az

ábrák és a táblázatok címeit, illetve az adatgyűjtéshez szolgáló kérdőív teljes, szerkesztett szövegét találjuk.

Azt, hogy a könyvben a gondosan követett szociológiai módszertan vagy az adatértelmezés közérthetősége a lenyűgözőbb-e, nehéz eldönteni. A gazdag adatközlés mellett a kötet megőrizte olvasmányosságát is.

Máté István

Az újszékelyi unitárius egyházközség története

Vass Erika: Az újszékelyi unitárius egyházközség története a források tükrében. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közalapítvány, Szentendre 2016. 235. old.

Dr. Vass Erika a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Skanzen) muzeológusaként több ízben végzett terepkutatást Erdély különböző falvaiban 2006-ban, amelyek a múzeumi keretek között létrejövő Erdély tájegység előkészítő néprajzi-építészeti munkálataihoz kapcsolódtak. Az Erdély épületgyűjtés előzetes koncepciójának kidolgozásakor jelentős kérdésként merült fel, hogy melyik felekezethez tartozó központi szakrális épület kerüljön a múzeum Erdély tájegységébe. Buzás Miklós főépítész és Vass Erika javaslata az volt, hogy mindenképp egy eredetileg is unitárius templomnak épült erdélyi templom másolatát építsék föl a múzeum Erdély tájegységében. Mindezt azzal indokolták, hogy az unitárius vallás bölcsője a 16. század közepén Erdély volt, emiatt ennek a vallásnak specifikusan „erdélyi” gyökerei vannak. Ennek szellemében végzett Vass Erika terepkutatókat a következő falvakban: Csekefalva, Fiafalva, Nyárádgálfalva, Székelyszentmiklós és Újszékely. Vass Erika ezen települések unitárius templomainak iratait is áttekintette, amelyeket a helyi parókiákon, illetőleg a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában talált meg. A szerző legfőbb szándéka az volt a források

tanulmányozásával, hogy mélyebb és árnyaltabb ismereteket szerezzen a helyi unitárius gyülekezet életmódjáról, amelybe beletartoztak a hétköznapiak, ünnepek és az építkezésre vonatkozó ismeretek is.

Vass Erika *Az újszékelyi unitárius egyházközség története a források tükrében* című kötetében az utóbb említett egyházi források segítségével tárja fel az újszékelyi unitárius egyházközség működését, társadalomszervező, közösségformáló erejét, mentalitását, építkezéseit és egyházas szokásait.

A könyv első felében a szerző ismerteti a település elhelyezkedését, történetét, társadalmát, etnikai és felekezeti jellemzőit, az áttekintett történeti forrásokat. Ami a történeti forrásokat illeti, a szerző főként 18. századi és 19. század eleji vizitációs jegyzőkönyveket tanulmányozott, de számadáskönyveket, vagyonleltárakat, presbiteri jegyzőkönyveket is áttekintett. Ezenkívül Raffaj Domokos lelkész 1884-es és 1910-es datálású munkái jelentős források a szerző számára, hiszen ezekben Újszékely település egyházközségének történetéről és életéről olvashatott, valamint a szerző külön kiemeli szövegében, hogy Raffaj Domokos közel 70 esztendő-t élt a településen, írása nem csupán adathalmazok összessége, hanem

személyes benyomásokkal, történetekkel is kiegészül, ráadásul olyan források tartalmát örökítette meg benne, amelyek mára már megsemmisültek. A szerző Raffaj Domokos munkáját Jan Assmann kulturális emlékezet elméletével hozza összefüggésbe, miszerint „az adott kort reprezentáló adatok felejtéstől való megóvásának és ezért írásban való megörökítésének szándéka az időben megmaradás érzetét nyújtja” (19.), valamint „a múlt történései közül Raffaj Domokos által kiemelt részletek (pl. az unitáriusok megmaradása és saját templom építése, vagy elszakadás az alsóboldogfalvi unitárius eklézsiától) is ilyen emlékezési alakzatok, amelyek ünnepi alkalmakon kerülnek középpontba, és bevilágítják a mindenkori jelent” (uo.).

Vass Erika kutatása során nem csupán történeti forrásokra hagyatkozott, hanem ezzel párhuzamosan az újszékelyi lakosokkal interjút készített, meglátogatta őket otthonaikban, bepillantást nyert terepmunkái során a hétköznapi és ünnepi életükbe egyaránt. Megfigyelőként számos alkalommal vett részt a helyiek vallási, gyülekezeti eseményein is, amelyeket gazdag fotó- és videóanyagon keresztül örökített meg. Ennek köszönhetően a kötetben számos színes, terepen készült fénykép láthatunk illusztrációként.

A kötet további részében a szerző főként az utóbb említett történeti iratok tartalmát adja közre. Elsőként Raffaj Domokos által írt egyházköri jegyzőkönyv (1884) kerül bemutatásra, amelyben olvashatunk a falu múltjáról, történetéről, a templomépítésről és többek között azokról a személyekről, akik az egyház mind szellemi, mind anyagi gyarapodásához hozzájárultak: pl. pénzt, terményt, földet vagy egyéb tárgyat ajándékoztak az egyházközösségnek. A forrásközlésben jól látszik, hogy a lelkesnek tartotta, hogy az egyes munkálatok, valamint a gyülekezeti élet eseményei kapcsán pontos neveket közöljön, ennek köszönhetően a könyv olvasása közben gyakran találkozunk részletes névsorral, amely a szerző vélekedése szerint is a közösség összetartó erejét tükrözi.

A könyv következő részében, amelyet már Raffaj Domokos fia, Károly fejezett be édesapja nevében,

az egyházközösség további történetéről olvashatunk, egészen 1910-ig terjedően. Ebben a fejezetben több adatot olvashatunk például az oktatási, iskolai kérdésekről, intézkedésekről. Ezt követően Vass Erika Újszékely történetéről ír, történeti forrásokra (például közgyűlési, vizitációs, gondnoki, számadási és számadásos jegyzőkönyvek stb.) támaszkodva.

Külön figyelmet érdemel a kötet azon két fejezete, amelyek a templomról, annak berendezéséről, valamint a népi vallásosság forrásokban megjelenő elemeiről szólnak. Ebben a két fejezetben a szerző nemcsak szakirodalmi és történeti forrásokra hivatkozik, hanem saját jelenkori kutatásainak megállapításai, észrevételei is helyet kapnak (pl. azok a következtetései, amelyeket a gyülekezet idős tagjaival folytatott beszélgetések alapján vont le). Ennek fényében olvashatunk a templom minden kis részletéről: szerkezetéről, ajtajairól, festett épütelemeiről, padjairól, szószékéről, orgonájáról, kökerítéséről, úrasztaláról (annak megterítéséről is), textíliáiról, harangjairól. Továbbá a helyi gyülekezet vallásosságának múltjáról és jelenéről, valamint népszokásairól is számos érdekes információt is megtudunk: pl. az istentiszteletek rendjéről, az úrvacsorai borról, a napok megnevezéséről, a egyes házasságokról, az asszonyavatásról, a kereszteletről, a konfirmálásról, a temetésekről, a halottak napjáról, a nagypéntekről, az imádságokról és a jégverésekre való megemlékezésekről.

Az utóbbi fejezetek tartalmát a lapok szélén elhelyezett címszavak teszik áttekinthetőbbé és közhetőbbé. A könyv számos archív, illetőleg jelenben készített fényképpel válik élvezhetőbbé, informatívabbá és színesebbé. Különösen fontosnak tartom azokat a fényképeket kiemelni, amelyeket a szerző készített a jelenkori egyházközösség tagjairól, például külön fotó jelenik meg az ünnepség szervezésében segédkező asszonyokról. Ennek köszönhetően a kötet valójában nemcsak a tudománynak íródott, hanem azon közösség tagjainak is, akikről és akiknek a felmenőiről és szülőhelyéről szól ez a könyv.

Összefoglalásként elmondható, hogy a könyv egy unitárius székely falu, Újszékely történetéről, egyházközösségének társadalmáról és annak működéséről szól, amelyek azt mutatják és érzékeltetik, hogy az

egyházközösségnek milyen erős társadalom-, közösség- és identitásformáló ereje van. Továbbá Raffaj Domokos lelkész példája alapján jól kirajzolódik az, hogy a közösség élén lévő lelki vezetőnek milyen fontos szerepe van a közösség összetartozás-tudatának

és -érzésének kialakításában és megerősítésében, amelynek köszönhetően számos történelmi nehéz helyzetből képes megerősödni és megújulva kikerülni.

Ágoston-Szücs Brigitta

A populáris íráshasználat egy jelenkori példája

Újvári Anna: „... én szeretem azt úgy átadni, hogy mások is olvassák”.

Tanulmány kíséretében közzéteszi Tamásné Szabó Csilla.

Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2019. 222 old., 39 fénykép,

DVD-melléklet (Emberek és kontextusok 16.)

A kötet egy kalotaszegi asszony, Újvári Samuné Szép Anna (sz. 1942) versírói habitusát követi nyomon, ezáltal egy lokális közösség, a Kolozs megyei Szucság vershasználati szokásai is betekintést nyújt. A 2008-ban indított *Emberek és kontextusok* sorozat 16. köteteként a magyarvistai András Erzi Erdei (1. kötet, gondozta Ambrus Judit, 2008), a mezőkeszűi Kiss Dániel (5. kötet, gondozta Bajkó Árpád, 2010), a mezőkőbölküti Nagy Julianna (7. kötet, gondozta Ozsváth Imola, 2012) kéziratos életművét, továbbá egy sáromberki férfi önéletírását (2. kötet, gondozta Vajda András, 2008), illetve a Maros menti település populáris írásbeliségét (9. kötet, Vajda András, 2013) részletesen láttató és átfogóan tárgyaló korábbi forráskiadványok sorát gyarapítja. Címével, a sorozat említett kötetiből négyhez hasonlóan, a népi verselő egy figyelemre méltó gondolatát hangsúlyozza: „... én szeretem azt úgy átadni, hogy mások is olvassák” (vö. *i. m.* 161, lásd még DVD-melléklet, 6. interjú, 5' 46"-tól 5' 50"-ig).

A kéziratos életművet a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület nyelvész munkatársa, dr. Tamásné Szabó Csilla (sz. 1968) kutató, nyelvtudományi szakíró és szerkesztő gondozta, majd tette közzé. Újvári Anna populáris írásgyakorlatáról 1995 nyarát követően, a nádasmenti falu református lelkészének nejeként szerzett tudomást, fokozott figyelmet 2008 után fordított rá.

A téma iránti elköteleződésében, egyrészt az *Emberek és kontextusok* sorozatindító kötetének (*Kedvemre való, hogy meséljek*. S. a. r. Ambrus Judit. Marosvásárhely. 2008) és a sorozatszerkesztő dr. Keszeg Vilmos egyetemi jegyzetének (*Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kvár 2008. NEJ, 3.) megjelenése, másrészt az egy évvel korábban napvilágot látott helyi monográfia (*Szucság hét évszázada*. Szerk. Antalné Szép Ildikó-Bán Mária. Kv. 2007) hiányosságai játszottak meghatározó szerepet (lásd *i. m.* 175).

A különböző erdélyi és magyarországi fesztiválokon, népzene- és néptánc-találkozókon otthonosan mozgó Panni néni táncudására már mások is felfigyeltek (lásd pl. Gyémánt-Csontos Livia: *A tánc egy szucsági asszony; Újvári Anna életében*. Szakdolgozat. Nyíregyházi Egyetem. 2010. [Kézirat]; Fekete Réka – Ferencz Csaba: *Forrásvidéken*. Beszélgetések erdélyi adatközlőkkel. Sepsiszentgyörgy. 2013. 32–35, vagy *Szucsági táncok*. Gyűjt. Ivácson László – Orza Călin. Sepsiszentgyörgy 1995. 11'56". <http://www.folkmedia.ro/media/741/>), népi költőként azonban most emelkedett be a szakmai, így a helyinél, illetve a regionálisnál tágasabb érdeklődés homlokterébe.

Az alkalmi szerzőként ismert népi verselő „egyéb-ként rendezetlen” (*i. m.* 189.) irattárából a forráskiadvány első felében (11–149.) négy, ún. „tiszta” füzet és néhány különálló kéziratos lap szöveganyaga – zömmel

vers, pár csujogató és az ezeket csak ritkán és esetlegesen követő rövid prózai szöveg, elsősorban köszöntő – válik hozzáférhetővé. Különálló fejezetben öt témaorientált, 2013 nyara és 2016 tele között Tamásné Szabó Csilla által kezdeményezett és rögzített interjú hanganyagának lejegyzett szövegváltozata olvasható (151–172.). A harmadik részegység egy, a népi költő életútját és kapcsolathálóját, a motivációit és munkamódszerét, valamint az írás- és nyelvhasználatát taglaló tanulmány, amelynek keretében Tamásné Szabó Csilla a verseket tíz műfaji csoportba sorolja (173–210.). A rövid összefoglalást (210.) irodalomjegyzék (213–215.) követi, majd egy román és egy angol nyelvű rezümé (217–220.), továbbá a kötethez csatolt és ugyancsak hármass (I. Versek, II. Interjúk, III. Fényképek) tagoltságú DVD-melléklet részletes tartalomjegyzéke (221–222.). Kötetzárásként a népi szerző környezetét, alakját, családját és jellegzetes tevékenységeit javarészt színesen felvillantó 39 fénykép szerepel.

A ma is gyarapodó kéziratos életmű legelső verseként maga a szerző az 1975 tavaszán írt *Pionír vagyok* (15, lásd még: *i. m.* 181; vö. 192, 209.) című alkotását tartja számon, amely az elmúlt négy és fél évtized során írt és különböző alkalmakkor elhangzott, olykor többször is átdolgozott szövegek közreadási módjának egyik-másik dilemmáját már címével felvillantja (vö. *Pionír vagyok*, DVD-melléklet: I. Versek, 1. füzet, 10. lap). A szövegek kötetbe szerkesztésekor Tamásné Szabó Csilla megőrizte azok füzetbeli sorrendjét, verscím hiányában a versek kezdő sorokat emelte ki címként szögletes zárójelben és ugyanezt az eljárást alkalmazta címozonosság és hiányzó szóvégi mássalhangzók betoldásának esetében, dőlt betűvel a különböző dalmokra írt szövegek címét emelte ki, a nyelvjárási sajátosságokat megtartotta, a helyesírást azonban az elfogadott normákhoz igazította, de ennél nagyobb módosításokat nem eszközölt a szöveganyagon (lásd minderről: *i. m.* 210.). A szerző nemritkán ismételt és utólagos szövegjavításait, változtatásait, ahogyan saját szerkesztői észrevételeit is, lapalji jegyzetekben fűzte a szöveghez. A versek és rövid prózai művek eredeti sortördelését és helyesírását, magát az írásképet a DVD-mellékleten szkennelt formában hozzáférhető négy vegyes tartalmú füzet, ötödik szövegegységként

pedig a füzetbe nem másolt, különálló lapok kiválóan szemléltetik.

A szerző alkotásmódjára, az alkalmi versek és az azokat egybegyűjtő „mindenes”, majd „tisztá” füzetek eltérő keletkezés- és alakulástörténetére mind a következőket lábjegyzetelt adattári rész és gondosan adatoló tanulmány, mind a 2016 telén készült interjú reflektál (lásd 153–154., vö. DVD-melléklet, 2. interjú, pl. 1’ 31”-tól 1’ 44”-ig). Az idővel változó írásmotivációkat a 2014 nyarán készült interjú részletei fedik fel (lásd 159–161., vö. DVD-melléklet, 6. interjú, 6’ 33”). Némi fennakadást azonban okozhat az olvasónak, amikor a kötetben beszámozatlanul, de időrendi sorrendben (ti. 2016. január, ill. február, 2014. február, ill. augusztus, valamint 2013. augusztus) közzétett öt és a DVD-mellékleten hasonlóan datált, ám hét, beszámozott hangfájlként elkülönített interjút akarja összeegyeztetni. A DVD-mellékleten 2-3-4. interjúként adatolt három hangfájl (2’ 43”; 3’ 36”; 3’ 49”) ugyanis a kötetben olvasható második (ti. a 2016-os februári) interjúszöveg hanganyaga (lásd 153–156.). Ugyanitt, véletlenszerű módosításként, szörendváltoztató lejegyzésre is akad példa: „TCs: Panni néni igyekezett mindenkinek...” (153.), míg hangfelvétélként a „Panni néni mindenkinek igyekezett...” szörendű mondat hallható (DVD-melléklet, 2. interjú, 0’ 01”-tól 0’ 04”-ig). A füzetbe be nem másolt, lapokra írt szövegek esetében számbeli eltérés van: a kötetben fellelhető hat szövegből (lásd 145–149.) a DVD-mellékleten csak négynek a kézirata és egy a kötetben nem itt olvasható ötödiké szerepel (lásd II. füzet, *Az én uram olyan ember...* dallamára, 94–95.; vö. DVD-melléklet, *Különálló kéziratos lapok*). A kötet vitathatatlan értékéből azonban mindez semmit nem von le.

A kéziratos életművel együtt hozzáférhetővé vált interjúk, ahogyan a nem kizárólag illusztratív, hanem informatív képanyag is, amely a DVD-mellékleten 24 fényképpel Újvári Anna családját és környezetét és további 22 színes felvétellel a hagyományörző, néptáncos tevékenységét idézi, elérhető közelségbe hozza mind a népi verselőt, mind annak életvilágát. Ez a hiteles hang- és arcközelség pedig egyszerre egyéni és zamatos.

Czégényi Dóra

Temetőkutatás, a „lerágott csont”? – néprajzi adalékok egy botanikai műben

Molnár V. Attila (szerk.): *Élet a halál után. A temetők élővilága. Life after death. Wildlife of cemeteries. Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Kar Növénytani Tanszék, Debrecen 2018. 216 old.*

A halott-tisztelet kegyeleti helyszínei, a temetők és temetkezési helyek kezdetektől a magyar néprajzi (folklorisztikai, tárgyi, illetve szellemi néprajzi) kutatás homlokterében álltak. Kunt Ernő, Balassa Iván és mások tollából születtek már átfogó monográfiák, de sorra jelentek meg az egyes tájegységek, települések temetkezési hagyományairól, sírjeleiről, sírfeliratairól stb. szóló esettanulmányok, cikkek is. Bár azt gondolnánk, hogy a temetők kutatása újdonságot nem igazán hozhat a tudomány számára, s emiatt a téma iránt való szakmai érdeklődés is lankadóban van, cáfolatát adja mindennek az utóbbi fél évtizedben megjelent számos kiváló áttekintés. Egyedülálló például Kinda István 2016-ban megjelent *Homokkőbe faragott múlt. Havadtő sírkövei* című munkája (Székely Nemzeti Múzeum – Pro Havadtő Egyesület, Sepsiszentgyörgy–Havadtő), mely egy Kis-Küküllő menti település temetőjének több mint 400 fennmaradt homokkő sírjelét, illetve Menyhárt Károly sírkőfaragó mester életművét, hagyatékát mutatja be. Dimény Attila a *Kegyelet emlékéül állították. A kézdivásárhelyi református temető kulturális öröksége* című, tavaly megjelent munkájában (Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2019) a város polgári átalakulását követi nyomon a temető síremlékeinek elemzésén keresztül. Dr. Kiss Csekme Márta, Péterffy Attila és dr. Péterffy Árpád 2017-ben a marosvásárhelyi református temető orvossírjainak adatbázisát adták közre (*Orvosaink emlékezete. A marosvásárhelyi református temető orvos-sírjai*, Studium Kiadó, Marosvásárhely), de megjelenés alatt van a római katolikus temetőt bemutató kötetük is (*Orvosaink emlékezete 2. A marosvásárhelyi római katolikus temető orvos-sírjai*, Studium Kiadó, Marosvásárhely 2020, szerkesztette Nagy Zsolt), melyekből egy város három évszázadának

többnemzetiségű orvostársadalma rajzolódik ki. Az itt bemutatásra kerülő, Molnár V. Attila és Lőki Viktor botanikusok elsőszerzőségével, Molnár V. Attila szerkesztésében megjelent kötet, amely az *Élet a halál után* címet kapta, szintén újdonságokkal szolgál temetőinkről, temetkezési helyeinkről, s mivel e botanikai műben több fejezet néprajzi vonatkozású adatokat (is) tartalmaz, fontosnak tartom (anélkül, hogy teljes áttekintésre törekednék), hogy a munka megjelenéséről s annak főként az etnobotanikai, etnoökológiai vonatkozású részeiről röviden hírt adjak. Annál is inkább, hiszen Molnár V. Attila neve – néhány korábbi kötete révén (*Növények és emberek. Egy szeretetre méltó tudomány története*, Kitaibel Kiadó, Biatorbágy 2009; *Kitaibel. Egy magyar tudós élete*, DE, Debrecen 2015 stb.) – nem cseng idegenként a néprajzkutatók körében sem.

A munka, melynek lektorai közt Szabó T. Attila, Molnár Zsolt és Babai Dániel neve is feltűnik, 17 ország 2800 (!) temetője felmérésének tapasztalatait, tanulságait összegzi. Tíz fejezet közül három (III., IV., IX.) a néprajzkutatók kiemelt figyelmére is számot tarthat (a teljes munkát is érdemes figyelemmel átlapozni, hiszen a temetkezési formákról, a temetők népi építészetről, a sírjelek tipológiájáról, a temetői növényzet felhasználásáról – például seprűkötés a csipkés gyöngyvesszőből a 19. században, a szálepgyűjtésről, a kulturális és felekezeti különbségek hatásáról a temetők növényvilágára – érdekes például, hogy a görögkeleti vallást követő Görögországban, Bulgáriában, Szerbiában és Románia ortodox többségű vidékein a temetők szinte növényzetmentesek stb. – máshol is találunk információkat). Az előszóban a szerzők meg is fogalmazzák abbéli reményüket, hogy az általuk elvégzett munkával a néprajztudomány eredményeihez

is hozzá tudnak járulni: „Reméljük, hogy munkánk tanulságos lehet örökségvédelemmel foglalkozó szakemberek, hagyományörző patrióták, néprajz iránt érdeklődők, tanárok [...] számára is.” – írják.

A III. fejezet (*Kultúrtörténeti és néprajzi tényezők szerepe a magyar temetők kialakulásában és természeti értékeinek fennmaradásában. The role of cultural and ethnographical factors in formation of Hungarian cemeteries and the conservation of their natural values* – szerzői Molnár V. Attila és Löki Viktor) arra világít rá, hogy a vizsgált 955 magyarországi, 50 partiumi és erdélyi, valamint 64 felvidéki temetőnek mintegy a kétharmada már a Magyar Királyság Második Katonai Felmérésének (1806–1869) térképein is temetőként azonosítható, illetve a térség mai temetőinek a 19. század derekán összesen mintegy 12%-a volt még erdő és gyeppel, azaz a temetők többségét legalább másfél-két évszázada egy mainál sokkal kevésbé intenzíven művelt táji környezetben létesítették, és azóta folyamatosan temetőként hasznosították. „Ezek a területek ez alatt az időszak alatt többnyire elkerülték a szántóföldi művelést: így biztosítva a bennük megtalálható élővilág fennmaradását, melyet a temetők hagyományos használata, kezelése legjelentősebb tényezőként segített.” Ami a magyar temetők hagyományos használatának bemutatását illeti, a szerzők néprajzi szakirodalomra (Rapaics Rajmund, Balassa Iván, Pálfalvi Pál stb.) támaszkodva ismertetik az elkerítésnek, a felekezeti különbségek megnyilvánulásainak, a gyümölcsfák ültetésének, a gypesztint kaszálásának stb. jelentőségét és hatását, mely egy általános Kárpát-medencei képet rajzol ki: a temetőket védtek különböző jelentős átalakító hatásoktól, de természeti erőforrásaikat kíméletesen hasznosították is a közösségek. Végül a fejezetben a fejfás temetők kultúrtörténeti és természeti értékeiről, illetve 51 mai magyarországi és erdélyi fejfás temető helyzetéről, a temetői kultúra (a fejfák, a gypes sírhantok stb.) megváltozásának (elsősorban a modern síremlékek hagyományos sírjelek rovására történő elterjedésének) okairól, a „síremlékek evolúciójáról” és növényzetre gyakorolt hatásáról olvashatunk.

A IV. fejezet (*A magyarság temetőinek növényvilága. Botanical heritage of Hungarian cemeteries*

– szerzői Molnár V. Attila, Mészáros András, Takács Attila, Csathó András István, Süveges Kristóf, Löki Viktor és Schmotzer András) Péntek János és Szabó T. Attila 1985-ös kötetének (*Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest*) azon megállapítására épül, miszerint a természeti adottságok mellett a temetői flórára komoly hatással van az emberi tevékenység is, s a temetők növényzete két fő összetevőből áll: (1.) a sírok közötti természetes maradványnövényzetből, az ebből taposás, bolygatás nyomán kifejlődött gyomvegetációból, (2.) illetve az ültetett, gondozott dísnövényekből. A szerzők utóbbit, a magyar temetők dísnövényeit a középkori gyógynövények (herbák) ültetésének szokásától napjaink virághasználatáig követik nyomon. Véleményük szerint, a gyűjtött adatok alapján, napjainkban a temetőkben ültetett dísnövények megválasztásánál a gyakorlati szempontok (ültethetőség, télállóság, díszítőérték stb.) kerülnek előtérbe, de még mindig fontos szempont a növényeknek a gyással és az örökléttel párhuzamba állítható tulajdonságai. A temetőkben található növényfajok őshonossága kapcsán pedig megjegyzi, hogy nagyon kevésbé valószínű és életszerű, hogy egy-két évszázaddal ezelőtt magyar földműves pénzért vásárolt volna dísnövényt; az viszont könnyen előfordulhatott, hogy a falu határában megtalálható tetszetős, vadon termő növényt kertekbe, temetőkbe telepítette, s ezen hipotézisüket a szerzők a gyöngyvirág példáján keresztül igazolják. Ugyancsak e fejezetben egy nem reprezentatív (36 különböző temetőbe járó 54 adatközlőt megszólaltató), de mindenképpen tanulságosnak mondható közvéleménykutatás eredményeit olvashatjuk arról, hogy milyen növényeket ültetnek szívesen napjainkban a temetőkbe.

A vallásantropológia, szociálintropológia, vallási néprajz stb. képviselőinek figyelmére számot tartó IX. fejezet (*A temetési rítusokhoz és temetőhasználat-hoz kapcsolódó viselkedésformák evolúciós háttere. Evolutionary background of behaviour patterns of burial rituals and cemetery use* – szerzője Szabó Lajos) a halállal és temetkezéssel kapcsolatos humán viselkedésformák feltételezett evolúciós történetét vázolja,

a temetők használatának elterjedése, a temetkezési szokások és rítusok helyi „dialektusainak” létrejötte, az egyre bonyolultabb és költségesebb temetési módok kialakulása, a temető mint „intézmény”, a költséges jelzések elméletének temetési rítusok vizsgálatában való alkalmazhatósága, valamint az „ön-reklámozás”, „megszaladási jelenségek” résztémákat érintve.

Külön említésre méltó a teljes kötet tetszetős, színes kivitelezése, a benne elhelyezett látványos, 359 színes fényképfelvétel (archív felvételek, légifotók, műholdképek, növényfotók stb.) és 35 térképlap (katonai térképek, egyes fajok temetőbeli előfordulását megjelenítő térképlapok stb.), az olvasmányos, közérthető szövegezés, a gazdag magyarázó fogalomtár s a közel 300 tételt felsorakoztató tekintélyes irodalomjegyzék. *Mit tehetünk temetőink védelmében?* – teszik fel a kérdést a szerzők a monográfiájuk végén. Záró gondolataikból a számunkra, társadalomkutatók számára fontosabakat, a megfontolandókat, megfogadandóakat idézem: „1. A temetők kultúrtörténeti és természeti

értékeinek megismertetése a helyi lakossággal. [...] 2. A hagyományos magyar temetkezési formák (tradicionális fejfa vagy sírkő állítás) megismertetése, népszerűsítése és ösztönzése. [...] 3. A temetőkben megmaradt régi sírkövek, fejfák és természetes növényzettel borított részek helyi védelme. [...] 4. A ma már alig vagy egyáltalán nem használt „ótemetők” helyi védetté nyilvánítása, beépítésük, átalakításuk elkerülése. [...] 12. A tájképi, helytörténeti, természetvédelmi szempontból legértékesebb temetők védelme érdekében helyi közösségek együttműködése a fenntartókkal (önkormányzatokkal, egyházakkal) és hatóságokkal.” Öröndetes, hogy valamennyi javaslat kisebb-nagyobb mértékben megvalósulni látszik az e recenzió elején is említett legfrissebb temetőkutatásokban, Kinda István, Dimény Attila, dr. Kiss Csekme Márta, Péterffy Attila, dr. Péterffy Árpád és mások munkáiban. Íme, mégsem „lerágott csont” a temetőkkel kutatóként „bajlódni”!

Nagy Zsolt

Dokumentum értékű híradás a Kis-Homoród menti falvak népgyógyászatának (át)alakulásáról, avagy hogyan lett Maria Trebenből Trabant Mária

Papp Nóra – Horváth Dávid: *„Ezt nagyon tartották Édesanyámék, Nagyanyámék” Homoródkarácsonyfalva hagyományai és népi orvoslása. Homoródkarácsonyfalvi füzetek III. Homoródkarácsonfalva Közbirtokosság, Homoródkarácsonyfalva 2016. 150 old.*

Papp Nóra biológus a Pécsi Tudományegyetem Gyógyszerésztudományi Kar Farmakognózia Intézetének munkatársaként az erdélyi népi orvoslás adatainak (főként a népi gyógymódokhoz kapcsolódó növény- és gombaismereti, azaz etnobotanikai és etnomikológiai adatok) gyűjtését biológus-, gyógyszerész- és orvostanhallgatókkal, doktorandusokkal és kollégákkal közösen kezdte 2007-ben az Úzvölgyében (2007–2009). 2008-ban Gyimesfelsőlokon,

2010-től pedig Erdővidék több településén kutatót. Munkacsapatával a Homoródok mentére, Lövétére 2008-tól, Homoródkarácsonyfalvára pedig 2011-től jár rendszeresen, azóta e térség képezi a fő gyűjtési területét, s a meglátogatott települések sora folyamatosan bővül (Homoródalmásra, Homoródszentpéterre, Homoródszentpálra 2013-tól, Városfalvával, illetve Homoródszentmártonra 2014-től jár, de más falvakban is megfordult az utóbbi évtizedben, úgymint

2016-tól Homoródregetén, Kénoson, Recsenyédén, Lókodon, Bágyon, Homoródkeményfalván, Abásfalván vagy épp Gyepesen). Valamennyi településen a helyi közbirtokosságok képviselői és az értelmiségiek (lelkészcsaládok, pedagógusok stb.), illetve a felkeresett adatközlők is biztosították őt támogatásukról, készséggel segítették kutatómunkáját, illetve az itt bemutatásra kerülő két, Lövétéről, valamint Homoródkarácsonyfalváról megjelent monográfia megjelenéséhez is jelentős mértékben hozzájárultak.

A 2016-ban megjelent első Homoród menti monográfia („*Ezt nagyon tartották Édesanyámék, Nagyanyámék...*” *Homoródkarácsonyfalva hagyományai és népi orvoslása*) a Hargita megye déli részén, a Kis-Homoród völgyében elterülő, közigazgatásilag Oklándhoz tartozó Homoródkarácsonyfalva népgyógyászati hagyományait (etnomedicina) mutatja be, különös tekintettel a gyógynövények ismeretére, illetve használatára (etnofarmakobotanika). A *Homoródkarácsonyfalvi füzetek* sorozatban megjelent III. kötet 2011–2015 között végzett öt kiszállási alkalmat (2011. július, 2012. április és június, 2013. augusztus, 2015. október) és összesen 50 terepnapot magába foglaló terepmunka eredményeit, 24 adatközlővel készített interjú s közel 40 órányi rögzített beszélgetés adatait, tanulságait összegzi. Társ szerzője Horváth Dávid, aki egyetemistaként kapcsolódott be a 2011-es nyári gyűjtőútba, s 2013-ban a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karán szerzett diplomát.

A kötet a terep bemutatásával indul (*Homoródkarácsonyfalva és környéke*), melyből többek között megtudhatjuk, hogy a faluban nincs állandó orvosi ellátás, tehát azon Papp Nóráék által felkeresett települések sorába illeszkedik, ahol a hivatalos, ma elfogadottnak tartott, nyugati humán orvoslási gyakorlat, a gyógyszertár, a fogászat és a rendszeres állatorvosi rendelés is hiányzik, ideiglenes vagy viszonylag friss, így a „falusi dolgok”, a régi, házi receptek és gyógymódok, a népgyógyászati tudáselemek – tulajdonképpen egyfajta kényszerhelyzetben – fokozott(abb)an kerülhetnek előtérbe, (még) kutathatók, dokumentálhatók. A fejezetből ugyanakkor némi rálátásunk nyílna a település orvoslásának

időbeli alakulására, változásaira („régén a faluban helyi foghúzó is dolgozott”, „szájpenészre régén is patikai ecsetelőt használtak” stb.), a következő részből (*A népi tudás gyűjtése – módszerek*) pedig a gyűjtés módszertanára, az interjúk lejegyzésének és az adatok közlésének módjára. Itt jegyezném meg, hogy a gyűjtés és a munka értékét mindenképpen növeli, hogy a szerzők nemcsak az adatközlőkre vonatkozó információk (név, születési év stb.) lejegyzését tartották fontosnak, hanem – ahol ez lehetséges volt – a rögzített tudáselemek eredetére vonatkozó adatokat is (hallott, olvasott stb.). Szintén a gyűjtés értékét növeli, hogy a terepi vizsgálatok során a helyiek által megnevezett növény- és gombafajokról közel 1200 fényképfelvétel és herbáriumi lap, valamint a helyi elnevezést, az élőhelyet, a felhasznált részt és az elkészítés, alkalmazás módját, esetenként pedig a fajhoz kötődő szokásokat is rögzítő adatlap készült.

A következőkben a növények termesztésére, gyűjtésére, szárítására és tárolására vonatkozó néhány információt közölnek a szerzők (*Növények termesztése, gyűjtése, szárítása, tárolása*), illetve a dokumentált mintegy tizenhat elkészítési, alkalmazási módot és formát *Készítmények* cím alatt, néhány példával illusztrálva, betűrendben ismertetik: hideg áztatás, bedörzsölő, bor, borogatás, ecet, fürdő, forrázat, tea-főzet, gargarizáló (öblögető), krém (kenőcs), lekvár (dzsem, íz), pakolás, pálinka, szirup, tinktúra, üdítő gyógyászati felhasználásáról olvashatunk.

A kötet legnagyobb egysége (*Növények*) először általánosan járja körül a leggyakoribb betegségcsoportok és tünetek esetén említett növények körét, amelyből kiderül például, hogy a helyiek bizonyos fajokat nemcsak egészségmegőrzési vagy gyógyítási céllal alkalmaznak, hanem élvezeti teaként is fogyasztanak. Az adatközlésekből ugyanakkor sok esetben a termőhelyre vagy a gyógynövények morfológiai bélyegeire („minden növénynek megvan a maga neérjhozám”) vonatkozó információk, az államilag megszervezett gyógynövénygyűjtések emlékei (gyógynövényfelvásárlás stb.), a településen megforduló specialisták tevékenysége („világot járt apáca, aki a helyieket gyógyította”), boltból vásárolt termékek (például teák) és a könyvekből,

folyóiratokból, médiából, esetleg egyéb forrásokból származó ismeretréteg is kihámozható. Dicséretes, hogy utóbbira, a könyvekből (például a magyar és román szakkönyvekből, illetve Maria Treben kötetéből), folyóiratokból származó tudáselemekre a szerzők fokozott figyelmet fordítottak, hiszen napjaink népi gyógyászati ismeretanyagának jelentős rétegét képezik az ezen forrásokból származó tudáselemek (a szerzők ezeket mindenhol zárójelbe tett „K” betűvel jelölték meg kötetükben!), s kutatását, rögzítését – talán az elkülönítés nehézségei (Mit honnan tanulhattak?) miatt – az etnobotanikusok közül is többen mellőzik. De hasonlóképpen mellőzik a gyógyszerek vagy a gyógynövénytartalmú készítmények használatának kérdését, mely e munkában – talán az intézményi háttér miatt – szintén fokozott figyelmet kap, ahogyan a hivatalos, felsőfokú orvosi képzésben részesült egyének (orvosok, ápolók stb.) és a helyiek által képviselt hagyományos paraszti tudás kicserélődése („az orvosnak is elmondják sokszor, ha valami helyi, hagyományos gyógymódot alkalmaznak”) és a kölcsönhatások kérdése is. Bár egyes fajokat a rendelkezésre álló hiányos adatok, illetve a bemutatás (szárított vagy élő példány) hiányában nem tudtak meghatározni a szerzők, mégis tekintélyes az adattári részben részletesen bemutatásra kerülő vadon termő, termesztett és egzotikus növényfajok száma (188!), melyeknek ismertetése tudományos nevek szerint betűrendben történik, s jóval meghaladja azon fajok számát, amit korábban egy ismertető anyag (leporelló) lehetővé tett (Papp Nóra – Benedek Enikő – Benedek Mihály: *Gyógynövények Homoródkarácsonyfalván*, 2013). Fontos itt megjegyezni, hogy a felsorolt növényfajok között nem mindegyiknek van a helyiek körében gyógyászati alkalmazása, így ezen lista tulajdonképpen nem csak etnofarmakobotanikai, hanem tágabb értelemben vett etnobotanikai ismereteket közöl. Talán célszerűbb lett volna emiatt, ha a szerzők a gyógyászatban használt növényeket külön listába különítik el mondjuk a csupán díszítőértékük miatt termesztett dísznövényektől, illetve a termesztetteket a helyi spontán flórától és az importból származóktól, a megvásároltaktól (ebben az esetben egyes

fajok akár több listába, kategóriába is besorolásra kerülhettek volna). E kritikai megjegyzés a lövétei kötet esetében is érvényes. Helyesnek tartom viszont a következő fejezetben (*Gombák*) a gombafajok, az etnomikológiai adatok külön listában való szerepeltetését, melyből kiderül, hogy a dokumentált 12 fajt a helyiek kizárólag étkezési céllal gyűjtik, gyógyászati vonatkozást a szerzők nem jegyezték fel.

A következő, mintegy 37 egyéb gyógyító anyagot (disznózsír, ecetes langyos víz, patikai ecsetelő, étolaj, juhfaggyú, kátránykenőcs, kékkő, kenyér, kovász, libazsír, lúd vagy kacsaszíra tejben, metilinkék, petróleum, propolisz, só, sós borszesz, sós víz, szalonna, szappan, téglá, tejföl, tojássárgája, vazelin, vizelet), illetve gyógymódot (csukló összeütése, gyógyszeres pakolás talpra, koplálás, lábvíz, keresztelés, párolás, sós fürdő, vizeletbe mártott rongy, vizes lepedő és rongy) tárgyaló fejezetben (*Egyéb gyógyító anyagok, gyógymódok*) szintén jobban elkülönítve lehetett volna közölni az állati és egyéb eredetű anyagokat, a patikai szereket stb. A listában ugyanakkor növényi eredetű „anyagok” is szerepelnek (búzaliszt, szénamurva stb.), melyeket a *Növények* című részbe kellett volna beépíteni. Emellett feltűnő egyes „anyagok” (például a méz) és „gyógymódok”, eljárások (például az ima) hiánya, melyeket feltehetően dokumentáltak a szerzők a fél évtized terepalkalmai alatt, de a kötetből ezek említése kimaradt. Az állat- és növénygyógyászati adatok (lásd például a kékkő szerteágazó használatát a növények és állatok orvoslásában) külön fejezetben való tárgyalása s a humángyógyászati adatoktól való élesebb elkülönítése szintén ajánlatos lett volna, de mindent egybevetve egy igencsak adatgazdag kötetet vehet kézbe az érdeklődő olvasó.

A függelékben kapott helyet az irodalomjegyzék, a növények és gombák gyűjtéséhez, feldolgozásához és alkalmazásához kapcsolódó helyi kifejezések (125) tájszótára (*Tájszótár*), a növények és gombák helyi és tudományos elnevezésének névmutatója, a szerzői névjegyek és a fotómelléklet (185 felvétel + 2 térkép), mindemellett pedig az adatközlők névsora is. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a megszólaltatott 24 adatközlő közül már többen elhunytak,

ami pedig a nembeli megoszlásukat illeti, a szerzők talán tudatosan törekedtek arra, hogy viszonylag egyforma megoszlásban, arányban kerüljenek be férfiak (10) és nők (14) az adatközlők sorába, így a női és férfi tudáselemek egyaránt rögzítésre kerülhettek. Egy esettanulmányban talán érdemes lenne megvizsgálni a későbbiekben, hogy vajon mi az, ami a falu társadalmán belül csak a nők vagy csak a férfiak tudásának része, illetve melyek az általánosan ismert, közös elemek. A kötetet lapozva ugyanis ez kevésbé rajzolódik ki az olvasó előtt.

A 2018-ban megjelent második Homoród menti monográfiát („*A virágok... mindegyik orvosság*” *Hagyományok és népi orvoslás Lövéten*), a Kis-Homoród menti Lövéteről szólót, a szerző, Papp Nóra 2008-ban elhunyt mesterének, dr. Grynaeus Tamás emlékének ajánlja, aki Lövéte kijelölése mellett az első gyűjtőutak szakmai segítője és támogatója volt, javaslatai és tanácsai pedig meghatározták a további gyűjtések fő irányvonalát, tervezését, kivitelezését és értékelését. A kötet 2008–2016 között végzett, mintegy 150 terepnapot magába foglaló terepmunka eredményeit, 120 adatközlővel készített interjú, közel 120 órányi rögzített beszélgetés és 2 órányi videófelvétel adatait, tanulságait összegzi. A karácsonyfalvi kutatáshoz hasonlóan ebben az esetben is gazdag fényképdokumentáció (közel 4000 felvétel, amelyből 651 a kötetben is szerepel!) és herbárium készült.

A monográfia első nagyobb egységében (*Lövéte bemutatása*) a szerző részletesen ismerteti a település történetét, illetve földrajzi elhelyezkedését és adottságait. Utóbbi az itt kialakult növényzet s így közvetett módon a gyógynövényhasználat szempontjából igen-csak fontos lehet, mint ahogyan a földtani és természetföldrajzi jellegzetességek, a sóbánya és sóskút, illetve a beosztott település, Királyfürdő részletes bemutatása is. Szintén e részben a növényhasználat kontextusaira, a gazdasági életre és foglalkoztatottságra, életmódra, állattenyésztésre, földművelésre, növénytermesztésre, a közbirtokosság intézményére, a népi vallásosságra, a helyi szokásokra és ünnepekörökre, a népi tisztálkodás- és táplálkozáskultúrára, temetkezési hagyományokra, valamint a szociális

környezetre vonatkozó ismereteket közli a szerző. Valamennyi felsorolt terület kisebb-nagyobb mértékben érintkezik a (gyógy)növényismeret és -használat, illetve a népgyógyászat kérdéskörével.

Az előző, homoródkarácsonyfalvi kötethez hasonlóan a szerző a Lövéteről szólóban is részletesen kitér a település orvosi és gyógyszerügyi ellátására (állandó orvos és fogorvos itt sincs, állatorvos csak 1965-től van, az első gyógyszerár épp a terepmunka kezdetének évében nyílt). A *Népi orvoslás régen és ma* című fejezetben Papp Nóra ugyanakkor a népi és hivatalos orvoslás kapcsolatáról, helyi viszonyáról is értekezik. A fejezetben egy gyors átmenet rajzolódik ki, melyben már a hivatalos gyógyászat kerül előtérbe, miközben a gyógynövények alkalmazása mára csak mellékes, kiegészítő szerephez jut: „De a gyógyszer mellett ezt használod” – vallják a helyiek. „*Most már annyira felejtetek vagyunk, hogy a gyógyszert használjuk. Mióta a tabletták bejöttek, azt használjuk*” – említik egy másik helyen. Ugyanakkor értékesnek tartom a kötetben elhelyezett további, ide vonatkozó részeket, mint például az orvosokkal készült interjút, melyből a „Maria Treben-féle kultúra”, a televízió, a Kiskegyed című folyóirat és egyéb más elemek népi gyógyászati hagyományokra gyakorolt hatására vonatkozó információkat kapunk. A településen dokumentált különböző szakkönyvek és tudománynépszerűsítő vagy ismeretterjesztő kiadványok mellett az igencsak vitatható ismereteket forgalmazó Maria Treben magyarra fordított, az erdélyi falvak lakói körében igencsak népszerű könyve, az *Egészség Isten patikájából* című munka népi gyógyászatra gyakorolt, átalakító hatásáról is külön tanulmányt lehetne írni. Úgy tűnik, Lövéte esetében is dokumentálható az osztrák füvesasszony hatása, akit egy helyi adatközlő egyszerűen, megmosolyogtató módon „Trabant Mária” néven illesztett be saját ismereteibe, munkáját pedig „a könyv”-ként hivatkozta. Az orvosokkal készült interjúból ugyanakkor a hasonlóságon alapuló gyógyítás, a helyi betegségek kialakulásának kulturális meghatározottsága (például a krónikus légzőszervi betegségek gyakoriságának oka a helyi kohász- és bányász kultúra egykori létében keresendő?) is felvilágnak mint továbbkutatandó, továbbkutatható téma.

Papp Nóra és csapata a lövétei kutatásai során a következő betegségcsoportokra, kórokozókra és tünetekre figyelt fel: gyulladások, fájdalomcsillapítás, népi fogorvoslás, bőrbetegségek, látó- és hallószervek, légző-, emésztő- (gyomor, bél, máj, epe), mozgásszerv- (ízületek, csontfájdalom, törés), ideg-, immun-, kiválasztó-, keringési, ér- és hormonrendszer, szenvedély-, nemi és daganatos megbetegedések, fertőzések, járványok, valamint állatbetegségek (szem, bőr, légzés, emésztés, vesztettség, bőrélősködők). A homoródkarácsonyfalvi kötettel ellentétben itt már külön részt szentel az utóbbinak, melyből egy olyan állattartó falu társadalma rajzolódik ki, amelynek életében az állat érték, az állat egészségének megőrzése, betegségeinek gyors és hatásos gyógyítása pedig fontos helyet foglal el.

A kötet legnagyobb egységét itt is az adattár, azaz a növény- és gombafajok bemutatása teszi ki (*Adattár: növények és gombák*): a növények előfordulásáról, gyűjtéséről, feldolgozásáról, tárolásáról és alkalmazásáról, az ismeretek eredetéről és átadásáról, a saját tapasztalatokról, a személyre szabott gyógyításról és eltérő hatás(osság)ról, röviden pedig a gyógynövényekkel némi átfedést mutató dísz- és festőnövények köréről, valamint a szentelményekről és azok alkalmazásáról olvashatunk, a különböző keverékek leírásánál pedig ismételten arra döbbenhetünk rá, hogy a gyógynövényeket nemcsak egészségmegőrző, betegségmegelőző és gyógyító hatásuk miatt, hanem élvezeti értékük miatt is rendszeresen fogyasztották. A teafüvek összeválogatásánál a paraszti, hagyományos használatban is fontossá vál(hatot)t a különböző íz-, illat- és színélményt fokozó elemek ismerete, alkalmazása („olyan jó íze lesz, hogy ritkaság”). Ezt követően a karácsonyfalvi köthez hasonló szempontok szerint kerülnek ismertetésre a növény- (234) és gombafajok (13).

Közvetlenül e betűrendben felsorakoztatott szócikkek mellett az élő növényről és esetenként a belőle nyert drogról, szárítmányról készült színes felvételek is segítik az olvasót a tájékozódásban. Az „adatok értékelése” címszó pedig 25 (!) növény esetében szerepel, ahol a szerző megjegyzi, hogy a faj „további kutatásra érdemes”, azaz Papp Nóra munkatársaival

az értékelés és adatbázisokkal való összevetés során további kutatásra, szövettani, fitokémiai vizsgálatra érdemes fájként jelölt meg 25 növényt. Nem „csupán” a helyi dokumentálás volt a cél tehát, hanem az is, hogy a tudomány számára valami újat is találjanak. Az elmúlt tizenhárom év alatt a pécsi egyetem munkatársaival, hallgatóival éppen ezért több mint négyszáz növényfajról gyűjtöttek adatokat, s tízet is meghaladja azon növényfajok száma, melyek jelenleg laboratóriumi vizsgálat alatt állnak. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a Papp Nóra és az általa verbuvált kutatócsapat által képviselt, Homoródok mentén végzett munka gyakorlati hasznosulása más, egyéb szinteken, területeken is tetten érhető: a gyógynövények gyűjtésére és feldolgozására irányuló helyi kezdeményezések, vállalkozások beindulása, a turizmus fellendülése vagy a recenzens által a Papp Nóra által közölt eredményekre alapozott etnobotanikai és -zoológiai felmérése (Nagy Zsolt: *A Dugó népi feredő és környékének etno(farmako) botanikai felmérése*. Homoródkarácsonyfalvi füzetek IV., Homoródkarácsonyfalva Közbirtokossága, Homoródkarácsonyfalva 2019), ennek hozadékaként pedig tájékoztató táblák kihelyezése vagy a tanösvények tervezése csak néhány a sorból. Az antropológus, etnoökológus, néprajzkutató szakemberek, a helyi értelmiségiek kutatásokba való aktív bevonása szintén dicséretes vállalkozás Papp Nóra részéről.

Nem csak a kötetben jelzett 25 növény bír nagy jelentőséggel. A védelem alatt álló kosborfélék gyógyászati alkalmazására vonatkozó adatok szintén unikálisnak, szörványosnak számítanak az erdélyi magyar szakirodalomban. Az utóbbi évtizedben hasonló alkalmazásokról debreceni botanikusok csak Törökország területéről tudtak hírt adni. A gombafajokról közölt értékes adatok a Zsigmond Győző erdélyi etnomikológiai monográfiáiban közöltek árnyalják, egészítik ki. Igencsak tekintélyes az egyéb gyógymódok, gyógyászati szerek, anyagok listája is, melyekről részletes vallomásokot olvashatunk: anyatej, békafajok, kénpor, cérna, selyem, cukor, cserge, körisbogár, disznóepe, foltos szalamandra, faggyú, farkashús, formalin, föld, fukszin, gyógyszesz, hajszál, hamulúg, hangyaboly, hernyó,

Hold, jég, jégbalzsam, réz- és magnézium-szulfát, kovász, kő, lótrágya, mész, méz, moslék, nyál, olaj, pálinka, konyak, petróleum, pókháló, só, sós víz, szalicil, szalonna, szappan, emberi széklet, „szép szó”, szódabikarbóna, tej(termékek), terpentín, timsó, tojás, tyúkgané, újságpapír, üveg, viasz, víz, vizelet, vízvetés, zúza, zsír. Több közülük (farkashús, „szép szó”, foltos szalamandra, pókháló stb.) időben messze nyúló egykori általános gyakorlatot, archaikus elemek továbbélését sejteti, melyek egyre kevesebb helyen dokumentálhatók ebben a formában és ilyen mennyiségben. Végül a kötet néhány lövétei ételrecepttel (például cikórial leves, csalánleves és -főzelék stb.), gyógyélelmiszerek és -italok (például almaecet, cikóriasaláta, kompótok, cikóriaméz, bodzaüdítő stb.), régi lakodalmas ételek elkészítésének, hozzávalóinak leírásával zárul. E helyi recepteknek helyük van, helyük lehet egy etnofarmakobotanikai monográfiában, s közléstükkel a munka nem veszít tudományos értékéből, sőt! Kisbán Eszter, Saly Noémi, Nyisztor Tinka – és mások – nyomdokain Papp Nóra ezzel a kezdeményezésével is hozzá kívánt, illetve hozzá tudott tenni valamit a népi táplálkozáskultúra, étkezési kultúra kutatásához.

A függelékbe az adatközlők hosszú névsora, az irodalomjegyzék, illusztrációk jegyzéke, tájszavak (közel 400!), növény-, gomba- és állatnevek, valamint tudományos nevek mutatója, szerzői névjegy, román és angol nyelvű kivonat, térképmelléklet került.

Végezetül az itt bemutatott két kötet címadásáról essék néhány szó: mindkét főcím egy-egy adatközlő által megfogalmazott gondolat szó szerinti idézése, amelyből az is kitűnik, hogy Papp Nóra a beszélgetőtársakat helyezi középpontba, azaz egyfajta társszerzőkké avatja adatközlőit. Az általuk mondottak, az ő tudásuk a fontos! Bizonyára nehéz olyan tudományos igénnyel összeállított ismeretterjesztő, és forrás-, illetve adatközlő munkát írni, amely visszakérül(het) a helyiek kezébe, a helyiek használatába. Papp Nóra azonban ezekkel, a címadásában is alázatot hirdető munkáival, az adatközlők iránti mérhetetlen tisztelettel biztos megállja majd a helyét nemcsak szakmai, hanem az őt befogadó homoródiak körében is, akiknek e kötetek elkészítésével nagy szolgálatot tett.

Nagy Zsolt

Migrációról finn, magyar és észt szemszögből

Bata, Tímea – Jakab, Albert Zsolt (eds.): Departure and Arrival: Migratory Processes and Local Responses from Ethnographic and Anthropological Perspective.
L'Harmattan – Hungarian Ethnographical Society – Kriza János Ethnographic Society – Museum of Ethnography, Budapest – Cluj-Napoca 2019. 246 old. (Kriza Books, 46.)

A Magyar Néprajzi Társaság, a Kriza János Néprajzi Társaság, a Néprajzi Múzeum és a L'Harmattan Kiadó közös tanulmánykötete a II. Finn–magyar–észt néprajzi szimpózium előadásaiból nyújt válogatást. A tudományos rendezvényre 2017. május 10–11. között Kolozsváron került sor. Az angol nyelven zajló konferencia alcímét (*Indulás és megérkezés: migrációs folyamatok és lokális válaszok néprajzi, antropológiai olvasatban*) viselő kötetben

14, a napjainkban oly aktuális és sok vita tárgyát képező migráció kérdéskörével foglalkozó angol nyelvű tanulmány olvasható. (A továbbiakban az angol címek magyar fordításban jelennek meg.)

Bata Tímea és Jakab Albert Zsolt szerkesztők *Úton országok, identitások, kultúrák között* című bevezetőjét az első tematikus tömb (*Indulások és érkezések*) írásai követik, melyek az elmúlt évtizedek változásaira reflektálnak. Helena Ruotsala *Mobilitás*

a határon át. Különböző indulások és érkezések a Tornio völgyében 1945 és 2017 között címmel a finn–svéd határon található völgy migrációs folyamatait vizsgálta a második világháborútól napjainkig. A határvidéken végzett többéves terepmunka során a szerző megismerte a határ mindkét oldalán élő emberek egy-egy időszakra jellemző különféle határstratégiáit, a határon átnyúló tevékenységeit. A viszonylag fiatal, csak 1809 óta létező határ többször is feszültségek forrása volt a történelem során, azonban a közös történelem és nyelv miatt a völgyében élő lakosság határhoz való hétköznapi viszonya atipikusnak mondható: voltaképpen nem kezelték határként a határt, azaz a területet a megszokott módon használták. A lappföldi háború idején és Lappföld evakuálásakor, illetve a háború után kialakuló csempészet során is meghatározóak voltak a közös történelmi háttér és a korábban létrejött családi és gazdasági kapcsolatok. Az 1950-es és 1970-es évek között a finnek svédországi munkamigrációja zajlott ezen a területen, napjainkban pedig a keletről érkező menedékkérők miatt került a figyelem középpontjába a határvidék. A tanulmányban bemutatott történelmi események kapcsán előtérbe kerül, hogy miként alakult a határon átvélő mobilitás, illetve miként éltek ezzel a lehetőséggel gazdasági vagy éppen társadalmi vonatkozásban a környéken élők.

Balogh Balázs terepkutatásainak eredményeit ismerteti *Az 1956-os menekültek társadalmi integrációja az Egyesült Államokban (Egy néprajzi terepkutatás tapasztalatai)* című tanulmányában, amelyből kirajzolódik a magyarországi forradalom után az amerikai keleti és középnyugati régiókban letelepedett menekültek története, a helyi társadalommal való kapcsolatok, illetve a sikeres vagy éppen kudarcos integrációs törekvéseik is. A másfél millió, magát magyarnak valló amerikai között jelentős helyet foglal el ez a csoport, illetve leszármazottjaik, és a tanulmány arra is kitér, hogy melyek azok a jellemző különbségek, amelyek a korábban érkezett magyar bevándorlóktól megkülönböztetik ezt a közösséget. A szerző ugyanakkor bemutatja a zömében fiatal értelmiségi, illetve szakképzett és szakképzetlen ipari munkás társadalmi fogadtatását és beilleszkedését

az amerikai társadalomba, illetve viszonyulásukat az amerikai magyar közösségi élet intézményhálózatát kialakító korábbi kivándorlási csoportokhoz is.

A kötet második tömbje (*Történelmi perspektívák és példák*) történelmi jellegű esettanulmányokat tartalmaz. Art Leete tanulmányában (*Az alkoholkereskedelem hatása a szamojédokra és obi-ugorokra az oroszországi Észak- és Nyugat-Szibériában*) a nevezett régióban vizsgálta meg, hogy a 19. század folyamán miként hatott az alkoholkereskedelem az ott élő őslakosokra. Az alkohol okozta társadalmi lecsúszásra vonatkozó néprajzi és írói útirajzi leírásokból kiderül, hogy a terepmunkára érkező kutatók is használták a vodkát abból a célból, hogy az őslakosokhoz és azok tudásához közelebb kerülhessenek. A tanulmány ugyanakkor arra is rávilágít, hogy a vodka megjelenése hogyan hatott a nyenyecék, hantik és manysik különböző rituális gyakorlataira.

Dimény Attila tanulmánya (*Migráció és társadalmi mobilitás Kézdivásárhelyen a 19–20. század fordulóján*) Kézdivásár központjának lakossági migrációját és társadalmi mobilitását mutatja be a polgári házassági anyakönyvek adatai alapján. Az ilyen jellegű, a 18. század elejétől elterjedő dokumentumokban található adatok jól példázzák a lakóhelyeket illető, illetve a társadalmi helyzetben bekövetkezett változásokat. Ezen adatok összesítése és értelmezése egy adott társadalom működési mechanizmusának jobb megismeréséhez is hozzájárulhat. A tanulmány részletesen ismerteti a város migrációs folyamatait a vizsgált időszakban. A kutatásból kiderül, hogy Kézdivásárhely esetében a 19–20. század fordulóján a családon belüli társadalmi mobilitás elsősorban a kézműves pályák irányába mozdult el, a polgári pályák felé fordulás kisebb mértékű volt.

Veres Emese-Gyöngyvér *A Brassó megyei csángók migrációs folyamatai a politikai és gazdasági események, világháborúk hatására* címmel tíz barcasági csángó falu migrációs folyamatait mutatja be az első, 19. századi adatoktól kezdve egészen a második világháborúig. A tanulmány nemcsak sajtóanyagra vagy egyházi jelentésekre támaszkodik, hanem családi történeteket, hagyatékokat is vizsgál. Bemutatásra kerülnek a Román Királyságba és

Amerikába vándorolt barcasági csángó csoportok, valamint az 1916-os román betörés utáni menekülés részletei is, amikor az innen elvándorlók a távoli Torontál megyében találtak menedéket.

A bukovinai székelyek történetéhez szorosan hozzátartozik a migráció fogalma. Ennek a történetnek egy szeletébe enged betekintést Csibi Krisztina *A bukovinai székelyek telepítésének következményei 1941 és 1944 között* című tanulmánya, melyben a második világháború alatt lezajlott bácskai eseményekről olvashatunk. Az 1941-ben előbb szerb önkéntesek (*dobrovoljácok*) lakóházaiba költöztetett, majd onnan elűzött bukovinai magyar falvak lakosságát 1945 májusában a Dél-Dunántúlról kitelepített németek birtokaira telepítették le. A szerző bemutatja a csoport bácskai kálváriáját, illetve felvázolja, hogy milyen hátrányt szenvedett a korábbi zárt közösség akkor, amikor addig ismeretlen új hatásokkal és jelenségekkel szembesült. Az öt bukovinai székely falu mintegy tizennégyezer főt számláló lakosságát huszonnyolc településre szétszórva, egymástól akár száz kilométerre fekvő szállásokra telepítették, aminek mélyreható társadalmi, gazdasági és kulturális következményei voltak. A tanulmányból kiderül, hogy a közösség miként oldotta meg a falvak vezetésének, a nemzetségek összetartásának, az egyházi élet megszervezésének és az oktatásnak a kérdését. Bár a bukovinai székelyek történetéről számos írás született, de ennek az időszaknak a részletes kutatása még gyerekcipőben jár. Éppen ezért hiánypótló Csibi Krisztina munkája, amely a három év eseményeit, változásait mutatja be.

A Hunyad megyei református magyarok körében végzett évtizedes terepmunkába, illetve az ott élők múltjába és jelenébe enged betekintést Vass Erika *Migrációs folyamatok és az identitás átalakulása Hunyad megyében* című, egyéni életutakat vizsgáló mélyinterjúkra alapozó tanulmánya. Ebből kiderül, hogy a középkori eredetű, egykor kisnemesi öntudattal rendelkező magyarság miként lépett a(z) általuk természetesnek érzett) elrománosodás útjára. A 19–20. századi iparosítás során kialakuló nagyvárosokba a kollektivizálás után a környékbeli falvakból tömegesen érkeztek magyarok, akiknek

beilleszkedéséhez hozzátartozott a román nyelv gyors megtanulása. A szerző rámutat arra, hogy az anyanyelv használata családi és egyházi körbe szorult vissza, és az egyre gyakoribb vegyes házasságokban a magyar nyelv használata csökkent, illetve a keresztelesek és esküvők esetében a református kötődés is elhalványult. Mindebből jól láthatók a migrációs jelenségek előnyei és hátrányai: előbbiek egyéni szinten, utóbbiak pedig a közösségi, etnikus szinteken jelentkeznek.

Nagy Ákos terep- és levéltári kutatásokra épülő tanulmánya (*A romániai kollektivizálás és a rurális migrációs folyamatok négy kisebbségi magyar településen*) az erőszakos romániai kollektivizálásnak migrációra gyakorolt hatását vizsgálja a Felső-Nyárád menti magyar településen. A mezőgazdaság szocialista átalakítása gyökeres kulturális, társadalmi és gazdasági változásokat hozott a falusi közösségek életébe, melynek egyik jól látható eredménye, hogy felerősödött a falu-város migráció. Az írásban bemutatott négy település egyikének sikerült elkerülnie a kollektivizálást, és ennek eredményeképpen Jobbágytelke a másik három falutól eltérően fejlődött mind a kommunizmus korszakában, mind az 1989-es változások után.

A tanulmánykötet következő nagy fejezete (*Kortárs perspektívák: migráció és identitás*) négy, kortárs körülményekre összpontosító esettanulmányt tartalmaz. Jakab Albert Zsolt és Peti Lehel munkája (*Migráció és etnicitás – a bánági csehek*) a romániai cseh közösséget veszi górcső alá. A kevesebb mint 2500 (és az 1989-es rendszerváltáskor még 5000) főt számláló népcsoport a 19. század első felében telepedett meg a Duna délnyugat-romániai részének alsó folyása mentén, ahol főleg az erdőkitermelésben és a bányászatban vállaltak szerepet. A tanulmányból kiderül az, hogy az 1989 után fokozatosan Csehországba elvándorló csehek esetében milyen migrációs patternnek érvényesülnek, illetve hogy mi történik a kibocsátó közösségekkel ebben az időszakban. Emellett képet kapunk arról is, hogy a migránsok körében hogyan alakulnak át a kibocsátó helyhez társuló jelentések, és miként jelenik meg a szülőföld a migrációs diskurzusban.

A két szerző arra is rámutat, hogy a romániai csehek tradicionális ruralitását milyen módon befolyásolják az egzotikumélményt és időutazást kereső anyaországi cseh turisták.

Szabó Árpád Töhötöm tanulmánya (*Menedzserek, munkások, napszamosok. Mobilitási minták, migráció és társadalmi pozíció egy roma közösségben*) egy magyarul beszélő, gazdaságilag és társadalmilag sikeres roma csoport mobilitási és migrációs gyakorlatait vizsgálja. Az etnicitás egyszerűsítő elemzésén túllépve a szerző a vizsgált közösség törekvéseit az ismerés és elismerés, a társadalmi tőke és a társadalmi pozíció kombinált perspektíváin keresztül mutatja be. Kiderül, hogy a társadalmi tőke felhalmozása során nem csak az etnikai határok kerülnek újratárgyalásra, hanem egy belső tagolódás is bekövetkezik a roma közösségen belül. A tanulmányban külön hangsúlyt kap annak bemutatása, hogy történeti perspektívából nézve ezek a folyamatok rendkívül dinamikusak, és nem tekinthetők lezártnak.

Közösség, emlékezet, visszatérés. Az erdélyi magyar kulturális fesztiválok hazavonzási stratégiái címmel Szabó Lilla négy erdélyi nagyváros kulturális fesztiváljainak közösségépítő és közösségfejlesztő szerepét vizsgálta meg azok hazavonzási stratégiáin keresztül. Egy-egy kolozsvári, marosvásárhelyi, temesvári és nagyváradi rendezvény kapcsán a városok demográfiai változásait, azok következményeit, illetve a magyar közösségek fennmaradását biztosító emberi erőforrásokat is bemutatja. A tanulmány második része a magyar kulturális fesztiválok helyi közösségszervező és közösségmegőrző szerepére, a magyar nyelv és kultúra megőrzését és bemutatását megcélzó stratégiákra összpontosít. Kiderül, hogy milyen fontos szerepük van ezeknek az eseményeknek a régebbi elvándoroltak hazavonzásában. A tanulmány részletesen elemzi a Kolozsvári Magyar Napok esetében a hazatérők motivációit, valamint azt is, hogy milyen szerepe van a rendezvénynek a közösségi tudat és a közösségi élmények megteremtésében és összekapcsolásában.

Vajda András *Migráció és digitális műveltség. A digitális eszközök szerepe a vendégmunkások kapcsolattartásában* című írása egy erdélyi, falusi

közösségen belül vizsgálja a digitális eszközök és technológiák elterjedését és használatát. Külön kitér a megváltozott kapcsolattartást szolgáló és kiszolgáló technológiai környezet bemutatására, a távol levő fiatalok és otthon maradt idősök közötti kapcsolattartás kérdéskörére, a kommunikáció során működő rutinokra és eszközhasználati habitusokra, valamint az új technikai eszközökhöz való viszonyulásmódokra is. Kutatásának középpontjában az otthon maradt idős generáció digitális eszközhasználatára áll. A kutató arra keresi a választ, hogy ezeknek az embereknek életében milyen szerepet töltenek be a modern eszközök. Kiderül, hogy a mindennapi élet részévé váló technológia jelenléte és elterjedése ebben a környezetben egyfelől támogatja és segíti az elvándoroltak és az otthon maradtak közötti kapcsolattartást, másfelől viszont a kommunikáció szerkezetét minőségi és mennyiségi szempontból egyaránt átalakítja.

Pekka Leimu *Módosított történelem és genetika a látogatók számára: Turku és az orosz turisták* címmel egy turistacsalogató mítoszt vizsgál meg. Turku az orosz uralom alatt elveszítette korábbi, a svéd uralom idején meglévő rangját, és így a Szentpétervárhoz közelebb eső Helsinki lett Finnország új központja, mely státus a finn függetlenség megszerzése után is megmaradt. A Szovjetunió 1991-es összeomlását követően az orosz turistáknak lehetőségük nyílt (majd később pénzük is lett hozzá), hogy nyugatra és Finnországba utazhassanak. Ezek a látogatók épp az orosz vonatkozások miatt Helsinkit előnyben részesítették a svéd hátterű Turkuval szemben. A tanulmányban bemutatásra kerül az a turkui stratégia, amelynek az orosz turisták városba való csalogatása a célja: a kitalált történet szerint az orosz uralom elején Turkuban állomásozó orosz katonák biológiai nyomot hagytak a város lakosai körében, ugyanis a keletiekre jellemző B vércsoport nekik köszönhető.

A tanulmánykötetet Földessy Edina írása (*Bevándorlók élete a tárgyaikkal és a tárgyaikon keresztül*) zárja, amely egy a budapesti bevándorlók tárgykultúrájáról folytatott kutatást és annak tudományos kihívásait, hozadékát mutatja be. A Néprajzi Múzeum hat kutatója a 2011–2014 között elvégzett

munka során különböző származású bevándorlók (latin-amerikai, arab, török, orosz, indiai és kelet-ázsiai) élet- és migrációtörténeteinek elemzését végezte el, és tanulmányukban a jelentésteli tárgyakon keresztül a migráció- és a tárgykultúra-kutatás összekötésének több általános elméleti kérdését és fogalmát (pl. transznacionalizmus, hibriditás, otthon, határtárgy, autenticitás) is felvetik. A tanulmány továbbá említést tesz a kapcsolódó múzeumi kiállításokról és programokról, illetve rámutat a kutatás anyagának további múzeumi és azon kívüli felhasználási lehetőségeire is.

A tanulmánykötet írásai a tágon értelmezett migrációs folyamatok történeti és jelenkori példáit, azok következményeit mutatják be különböző kutatói olvasatokon keresztül. Mindezek együttesen arra mutatnak rá, hogy e sokrétű jelenség megértéséhez interdiszciplináris, a néprajztudomány és az antropológia eredményeit felhasználó megközelítés szükséges. Ehhez is nyújthat fogódzót ez a jól megszerkesztett kötet, amely a ma oly aktuális migrációs diszkurzust egy (elengedhetetlenül szükséges) tudományos nézőpontból közelíti meg.

Nagy Ákos

Aki tudja, vigye!

Gagyí József: *Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom.*
Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2018. 280 old.

Alig néhány éve, a Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásáron mutatták be Gagyi József *Ha akartam, fűtyöltem, ha akartam, dúdolászgattam* című kötetét (Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely 2012), mely a társadalomkutató szerző számára igencsak kedves, s több tanulmányban, cikkben is feltűnő „beszélőemberrel”, a jobbágyfalvi kulcsadatközlővel, Balogh Pállal rögzített beszélgetéseket foglalt magába. Gagyi József az olvasókat egy újabb, szorosan ide kapcsolódó kiadvánnyal is meglepte nemrég, a csíkszeredai Pro-Print Könyvkiadó gondozásában 2018-ban megjelent ugyanis az említett beszélgetés-kötet második fejezetének egy sokkal mélyebb kifejtése, átfogóbb változata, *Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom* címmel.

Mindjárt az előszóban egy feltételezést, hipotézist vázol fel a szerző. Állítása szerint konkrét társadalmakban, társadalomtörténeti helyzetekben a lopásnak létezik, egy dokumentálható, kutatható „olyan fajtája, amelyet nem tartanak bűnnek, nem tiltanak, hanem megengednek az emberi közösségek,

és amelynek nem társadalomromboló, hanem közösségépítő hatása van”. Gagyi József arra a kérdésre keresi a választ, hogy azok az egyének, akik a diktatúra éveiben a kollektív gazdaságból loptak, miért maradhattak „erkölcsösek” és „tiszták”. Ugyanakkor miért vált általánosan, egységesen rendszerjellemzővé és társadalmi szinten is egyik elterjedt, meghatározó gazdasági-társadalmi viselkedéssé a kollektív gazdaságokban vagy általánosan, a szocializmus falusi és városi társadalmi-gazdasági szerkezetében a lopás? Kilenc nagyobb egységben (fejezetben) fejti ki véleményét minderről, s a vallomásokban egy korszak, a 20. század hatvanas éveinek drámaisága jelenítődik/jelenik meg. A lopásnak mint bűnnek a változó természetéről és változó társadalmi feltételeiről, megítéléséről olvashatunk.

Olyan kötetet vehet kézbe az olvasó, melyből nemcsak az adatközlő Pali bácsi arcéle, hanem a kutató s a kettejük közötti viszony, szoros kapcsolat is kirajzolódik. „[L]eginkább annak a kulcsadatközlőnek a bőrébe próbálok bebújni, a szemével próbálok

látni, akihez legközelebb kerülhettem, akivel hosszú beszélgetésekben kölcsönös megértéseket alakíthattunk ki. Annak a legnagyobb részét, amit ebből a világból képes voltam érzékelni, megragadni, vagyis tudásom javát Pali bácsinak köszönhetem.” – írja egy helyen a szerző, majd néhány bekezdéssel odébb így folytatja: „haláláig követtem, mellette voltam [...], lehetséges [...], hogy a veszteség jól kivehető nyomot hagy írásomon [...]. Ezt vállalom.” Szép példája mindez annak, amikor a szerző az olvasóval látni és láttatni kívánja magát mint emberkutatót, s mint kutató embert. Megjegyzem ugyanakkor, hogy bár a szerző által a kötetben kifejtett gondolatok, elemzések jórészt valóban a Balogh Páltól hallottakra, rögzítettkre, s egy olyan közel másfél évtizedes Nyárad menti, Csíkfalva községbeli (Csíkfalva, Jobbágyfalva, Nyárádszentmárton, Vadad, Búzaháza) kutatás (rész)eredményeire épülnek, melynek Pali bácsi a kulcsadatközlője volt, Gagyí József helyenként más személyeket is megszólaltat a kiadvány lapjain, úgymint a sárpataki Nagy Zsuzsannát vagy a szintén jobbágyfalvi Sztrátya Domokost, akinek életútjáról tavaly jelent meg kiváló összegző életút-monográfia (Gagyí József: *Régi ember új világban*. L'Harmattan – Kriza János Néprajzi Társaság, Bp. – Kvár 2019). Valamennyien egy átmeneti korszak átmeneti emberei, akiknek az életében az emlékezés, a múlt felidézése és a történetmondás egyfajta identitáskonstruáló gyakorlat is. Gagyí a községi levéltárakban rendelkezésre álló anyagokból, az országos statisztikákból és egyéb történeti anyagokból is beépített kötetébe, melyekből kirajzolódik az adminisztráció és a helyi társadalom viszonya, a gazdálkodás államilag megszabott kerete, ilyen módon pedig az említett adatközlők közlései is árnyaltabbá, értelmezhetőbbé, a szerző fejtegetései érthetőbbé válnak. Gagyí József úgy bírja szóra adatközlőit és forrásait, ahogyan azt csak kevesen képesek a társadalomtudósok közül. Sorok között (is) olvas, elejtett, jelentéktelennek tűnő szavakra is figyel, sőt sok esetben egész nagy egységeket szán könyvében e szavak értelmének kibontására.

A kötet egy másik erősségét abban látom, hogy Gagyí József a gyűjtési helyzeteket, a módszertani

buktatókat is részletesen felvázolja az olvasónak, mintegy az olvasót is behelyezi az általa megélt szituációkba („minden beszélgetés újabb és újabb módszertani buktatókat is jelentett” – írja egy helyen), így megérthetjük például, hogy miért kell esetenként abbahagyni a strukturált interjúzást s áttérni a félig strukturált és strukturálatlan interjúzás egyfajta keverékére, amit a szerző nemes egyszerűséggel „beszélgetés”-nek nevez.

Gagyí József a *Bevezető*ben a mitikus múltból indítja történetét: a görög–római mitológiából ismert lopástörténetekben a határt megbontó, újrászervező, társadalomkonstruáló lopások első példáját véli felfedezni, s ezt állítja egyfajta párhuzamba az általa vizsgált Románia 20. századának ötvenes-hatvanas éveivel, az erőltetett iparosítás és a mezőgazdaság, falusi társadalom gyors és erőszakos átalakításának (a kollektivizálás) időszakával. Célja voltaképpen egy „realista” etnográfiai bemutatás, egy olyan változásvizsgálat elvégzése (időbeliség–történetiség), melyben társadalmi kapcsolathálók tárulnak fel, a falusi életformákhoz és munkaerőkölcsőhöz való új viszony s a lopás új formája ragadható meg. Egy társadalomtörténeti folyamatokba ágyazható életmód-, viselkedés-, értékváltozást kíván leírni, mely ugyanakkor a század nagy jelentőségű társadalmi átalakulásának, az ún. paraszttalanításnak a megértéséhez is fontos adalék (lehet). A folyamat legsajátosabb vonásának a föld tulajdonának megváltozását, a szocialista centralizációt és a helyi autonómia/autonómiák felszámolását tartja, amelyek a föld vonzásában élő vidéki társadalom viselkedésének, életmódjának, értékrendjének, közösségi moráljának a változását is törvényszerűen maguk után vonták. Az emberek a pártbürokrácia kisebb-nagyobb kudarcait kihasználva (például lopások útján) játszották ki a mindennapokban a politikai rezsimet. Az olvasó számára tehát már e bevezető sorok előrevetítik: Gagyí József (nagyon helyesen) nem elégszik meg a korábbi értelmezésekkel, a lopásnak mint csupán alkalmazkodó, rejtett avagy néma ellenállásnak a meghatározásával. Továbbmegy, mélyebbre ás, s azt mondja, a lopásnak a kollektív gazdaságban volt egy legitimáló, szakrális alapeleme is, sőt „rituális

lopásokról”, „eredeti szerzésről”, a mindennapi és „szakrális rend” visszaállításáról beszél, a következő fejezetekben pedig ezekről értekezik, állításait érzékeltes példákkal támasztja alá, érvel, újabb kérdéseket tesz fel, amelyekre újabb válaszokat keres.

Az I. fejezetben (*Három történet lopásról*) Gagy József bemutatja kiindulópontját, a jobbágyfalvi adatközlő, Pali bácsi három történetét, középpontba állítva azt a kijelentést, miszerint a lopást a kollektívben megtanulták, mert „rá voltak kényszerítve”, s elkülönít két lehetséges lopásformát („amennyit gép elbír”, „amennyit egy ember elbír”) is. Ezekből kitűnik, hogy közösség, kooperáció, egymásra figyelem, szolidaritás esetenként nem a lopás ellen, hanem a lopásért formálódik. A történetek kontextusának megértéséhez pedig néhány fontos információt is megtudunk az adatközlőről: Pali bácsi „beszélőember”, azaz specialista. Többször beszélt temetésen, torban, betöltötte lakodalmi gazda szerepét, megszólalt más ünnepi vagy hétköznapi, formális és informális alkalmakkor, gyűléseken, találkozókon. Mint „beszélőember” tisztségeket vállalt, közérdekű feladatokat oldott meg. Olyan életet élt, és úgy viselkedett, hogy hitele volt szavának, rajta keresztül a közösség jobbik fele nyilatkozott meg szavakban, cselekedetekben, rituális tevékenységekben.

A következő, II. fejezetben (*Kollektivizálás vége, kollektívek megszervezése. A Maros Magyar Autonóm Tartomány esete*) a történeti átalakulás néhány, a Székelyföldre korlátozódó mozzanatát, a romániai kollektivizálás befejezésének jelenségeit és annak néhány közvetlen következményét vizsgálja a szerző. Itt jegyezném meg, hogy bár a román Dumitru Șandrunec egy 2005-ben publikált írására hivatkozva a kollektivizálás történetének három fejezetét különíti el, a minden esetben problematikus – korszakolás kapcsán (főként) Székelyföld esetében lehetne vitatkozni. László Márton, doktori értekezésében (2013) például négy, jól elkülöníthető időszakról is beszél, de más szakmunkákban is találunk erre vonatkozóan elgondolkodtató, egyéb korszakolási próbálkozásokat. Egyetértek viszont a szerző azon véleményével, miszerint a kollektív gazdaságok megalakítása kapcsolódva, meg gondolatlanul történt, s a kollektivizálás

után sorozatban következő élelmiszerválságok, az 1963-as „tejkrisis” vagy a „gabonakrisis” csak néhány volt a sok-sok felmerülő gond, előre nem látott következmény közül. Ezek egyúttal meg is mutatták, hogy a probléma a folyamatba időközben beépült torzulásokkal, hazugságokkal, abszurdításokkal volt, illetve hogy a vidéki környezetben miként állandósult az állam és az egyének konfrontációja. A lopásokról megfogalmazott kulcsmondat („rá voltak utalva”) egyaránt vonatkozott a hiánygazdaság szülte éhezés fenyegetésére és a társadalmi igazodás kialakította kényszerre. Ide kívánczik Lucian Boia megállapítása, melyet *A román kommunizmus különös története (és szerencsétlen következményei)* című művében fogalmaz meg, s mely fölött a szerzőnek is érdemes lenne a következőkben (a „ki lop kitől” kérdés mentén), kutató-értelmező munkáját folytatva hosszabban elidőzni: „A kommunizmus legfőbb elfoglaltsága a túlélés lett” (47.) – azaz egy (másik/adott) nézőpontból nézve nemcsak az emberek játszottak a túlélésre, hanem a kommunizmus is, s ezért egyre több mindent megvont, ellopott, eltulajdonított, kisajátított, elkobzott stb. az emberektől, ami járt volna nekik. E folyamatok (az emberek, illetve az állam rendszeressé váló „lopásai”) egymással párhuzamosan, egymásra épülve, egymásra válaszolva, egymást erősítve (majd egymást kioltva) zajlottak, hiszen – Lucian Boia ide vágó gondolatai közül még csak egy hadd álljon itt – „sehol sem egyszerűbb és vonzóbb lopni, mint a kommunizmusban” (92.).

Gagy József a történelmi kontextus felvázolását követően a III. fejezetben (*Lopás: kooperáció*) a kulturális kontextus vizsgálatára koncentrált, a lopást mint kooperációs formát értelmezi, melyről „mint fontos társadalmi viselkedésről kutatóként keveset tudunk”. Amellett érvel, hogy a modernizáció adott feltételei és folyamatai közepette maga a lopás is lehet társadalmi kapcsolatokat konstruáló gyakorlat, kooperációs forma. A szerző nemcsak az adatközlő, de az adatközlések felé is kiváló érzékenységgel közelít, a beszámolók egyes elemeit rá jellemző módon szemléletesen értelmezi. A sorban állás például „a diktatórikus államnak való alárendeltséget, kiszolgáltatottságot igencsak valóságosan mutató

»társadalmi alakzat«”. Pali bácsi történetén keresztül pedig feltárulnak a lopás kulturális gyakorlatának modelljei is.

A IV. fejezetben (*Lopásdinamika: kezdődött, kiterjedt, folytatódott?*) „a lopás a kollektívvel kezdődött” kijelentés érvényességét járja körül: valóban a kollektív megalakulásától számítható, hogy a szocialista falu embereinek az erkölce gyorsan és véglegesen megváltozott, s hirtelen „mindenki lopni kezdett”? S hogy a szerző valamennyi főbb megállapítását, következtetését egy recenzió keretébe ne szorítsuk bele, csak jelzem, a kérdésre adott választ az érdeklődő olvasók bőven kifejtve megtehetik a 109–146. oldalon, a továbbiakban pedig csak vázlatosan jelzem a következő fejezetek tartalmát.

Az V. fejezetben (*A szocialista tulajdon*) a társadalmi átalakulás általános kereteként a modernizációt jelöli meg, és ebben a folyamatban keresi a lopáshoz való viszony új társadalmi jelentéseit, kitérve a szocialista tulajdon közgazdasági felfogására. A VI. („*Nem vett, inkább vitt. Az ideális*”) és VII. (*Rituális lopás. A „törőbúzaszedő kosár” és a „zöld hátizsák” törvényei*) fejezetekben a szerző a lopásnak tagadhatatlanul pozitív társadalmi szerepet betöltő formájáról, a szakralitást is hordozó rituális lopásról készít áttekintést, míg az ezt követő VIII. (*Reciprocitási kérdések*) fejezetben a lopást a társadalmi, társadalomszervező kooperáció egyik formájának, a reciprocitásnak a szempontjából vizsgálja meg, végül pedig (IX. fejezet. *Lopás–parasztitalánítás. Avagy: loptak, és közben megszűntek parasztnak lenni*) a legátfogóbb történelmi fogalmi keret, a parasztitalánítás lehetséges értelmezéseiről szól.

Gagy József haszonnal építi be munkájába a legkülönbözőbb nemzetközi szociográfiai, szociológiai, antropológiai, történelmi és néprajzi munkákat, mint például Henri Mendras francia vidékszociológus elméleti paraszttársadalom-modelljét, mely szerint a parasztság mint társadalom és életforma valóban felszámolódott, megszűnt. Marcel Mauss ajándékcseréről írott tanulmányát felhasználva a lopást mint ajándékozási csererendszer részét írja le, amely a diktatúra éveiben nem egyszerreplős, és nem is teljes titokban történik. Használja továbbá

Henri Mendras „útóparaszti” fogalmát, és egyebeket, másokat is hivatkoz, de mintha a hazai (szak) irodalmat kissé mellőzné. Csupán néhány, a téma szempontjából reprezentatív név tűnik fel a hivatkozásokban (Kotics József, Szabó Á. Töhötöm, Dorin Dobrinicu, Polányi Károly, Tárkány-Szücs Ernő stb.). Hiányolom viszont a diktatúra éveire datálható lopások hazai kutatástörténetének áttekintését. Nagy Olga tanulmányai közül például csupán a havadi terepkutatások alapján írt kötet kerül hivatkozásra, míg a téma szempontjából igencsak fontos, *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák* című 1989-es kötet nem (lásd például az e kötetben a 259–261. oldalakon megfogalmazottakat a tolvajlásról). Nagy Olga egyébként az 1950-es évektől kezdődően több szociográfiai tanulmányában és riportjaiban is elsősk között irányította a figyelmet a kollektívekből való lopás kutatásának fontosságára, a jelenség kutathatóságának lehetőségei felé. A Gagy József által vázolt hipotézis felállítására, bizonyítására, bővebb kifejtésre azonban a korabeli cenzúra és politikai nyomás miatt sem lehetett/sem volt lehetősége. Gagy József aktív kutatóként élhette meg a „rendszer váltást” követő átmeneti időszakot, a földek visszaszolgáltatásának idejét, a „deszakralizálódott jelent”, mely a lopásról szóló kötetek is újabb perspektívákat kínál.

A kommunizmus története még nagymértékben támaszkodik az azt megelőző emberek emlékeztetire, illetve azokéra is, akik elbeszélésből ismerték meg. Gagy József a közelmúltról értekezik, s bár a kollektívbeli lopásról közvetlen, részvétellel nyert tapasztalatai nincsenek, a korszakról romániai magyarként saját tapasztalatokkal bír, s terepismeretre épülő társadalomértés is rendelkezésére áll. A szerző tudatosan törekszik objektivitásra, „józánságra”, de felróható-e a helyenként mégis kiérezhető értékítélet, rendszerkritika, nosztalgia? Egy olyan recenzens részéről, aki a posztkommunista állam szülötte, aligha!

Gagy József könyve választékos nyelvezete, olvasmányossága miatt is biztos számíthat nemcsak a társadalomkutatók, hanem a szélesebb olvasóközönség figyelmére. A szövegbeli előre- és visszautalások, illetve a kérdések sokasága ugyan nehezíti a

gondolatmenet követését, de egyúttal a vívódó kutató embert is kirajzolja elének, aki a kötet írása közben sokszor elidőz, elgondolkodik valami fölött. Azt is fontos megjegyezni, s ezt Gagyí József több helyen is kifejti, hogy a kutatás e kötettel még nem zárult le. „Az egyes alfejezeteket a továbbiakban bővitem, de újabb fejezeteket is tervezek. A Pali bácsival készített (esetenként le sem írt) beszélgetések feldolgozása, átfogóbb szakirodalmi tájékozódás, újabb szempontok

keresése és a részletek, a sokféle elvezető részletek kidolgozása következne.” Mindehhez egészséget, időt, kitartást kívánunk a szerzőnek. A beígért folytatásig pedig a fentiekben bemutatott könyvet mindenkinek ajánlom elolvasásra. Könyvesboltok polcain, online könyvtárakban keresőjében rátalálnak. Aki tudja, vigye! Ez utóbbi nem lopásra való buzdítás!

Nagy Zsolt

Ökofalvak Magyarországon

Farkas Judit: Leválni a köldökszinóról. Ökofalvak Magyarországon.

L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Bp. – Pécs 2017. 197. old.

Leválni a köldökszinóról annyit jelent, mint leválni és függetlenedni az embert anyagi függésben tartó rendszerektől. Mint ahogy Farkas Judit legújabb könyvéből megtudjuk, ez nem jelent teljes önállósodást, ezek a törekvések inkább a természethez fűződő kapcsolatok újrafonását, megerősítését kívánják elérni, amely egyúttal az ember-ember kapcsolatok régi-új fundamentumának lerakását is szolgálja.

Farkas Judit ennek a több oldalról vizsgálható, modern társadalmi jelenségnek a recens aspektusát vizsgálja: az ökofalvakba költözők életét, közösségszerveződését és az elvonulás jelensége mögött húzódó különféle társadalmi, spirituális motivációkat. A szerző Magyarországon egyedülálló módon mindezt antropológiai nézőpontból vizsgálja, kutatásait egy évtizede folytatja, a Krisna-völgyet ugyanakkor vallásantropológiai kutatásai révén régebből is ismeri. Eddigi, a témában jegyzett írásainak egy részét gyűjti össze a 2017-ben megjelent kötet.

Az első fejezet az ökofalvak létrejöttének történeti és társadalmi hátterét mutatja be. Ebből többek között azt a meglepően hosszú előtörténetet is megismerhetjük, ami az ökofalvak kialakulásig elvezetett, valamint azokat a kutatásokat és elvi kereteket,

amelyek a jelenség értelmezését kísérelték meg hazai és nemzetközi téren egyaránt. A szerző ezt követően a hazai ökofalvak egyik lényegi kérdését, a függés-függetlenség viszonyrendszerét járja körül. A kiköltözők ugyan a függetlenségért szállnak síkra, mégsem elszigetelődésre vágnak, sokkal inkább egy harmonikusabb viszonyrendszer kialakítására. A függést csak a természet-ember relációban tekintik elfogadhatónak. Nagyon érdekes a spiritualitásról szóló fejezet, ami több tanulsággal is szolgál. Az ökofalvak sokféle ideológiával, hitbéli elköteleződéssel rendelkező emberek „gyűjtőhelyei”. Mégis, a maguk között „legsikeresebbnek” tartott, a közösségszerveződésben élen járó közösségek vallási szempontból homogénnek tekinthetők (katolikus, krisna-tudatú). Úgy tűnik, hogy a hit összekötő erejét nem helyettesíthetik más formális vagy informális rendezőelvek. Ehhez kapcsolódik a természethittel kapcsolatos fejezet is. Ez arra világít rá, hogy az ökofalvak lakóinak spiritualitásában több közös elem is van, vallástól függetlenül. A helyekhez, növényekhez, állatokhoz fűződő kapcsolatok egyfajta természethit formájában lépten-nyomon felbukkannak. A Krisna-völgy természetfelfogásról szóló fejezetben mélyebben és részletesebben is megismerhetjük egy

közösség tagjainak szocializációs folyamatát, amelyben nemcsak a vallás alapvető téziseit teszik magukévá, de a környezetről vallott felfogásban is egyfajta értelmező keretként használják. A Gyűrűfű elpusztulásáról és újjáéledéséről szóló fejezet a könyv egyik kiemelkedő írása. Az elhíresült zselici falu esetében érzékelhető leginkább az a változó gazdasági és társadalmi háttér, ami megérlelte az ökofalvak létrejöttét. A rendkívül kifejező, tudatosan is kiaknázott szimbólumot (pusztulás – újjáéledés) használó közösség példája teszi azt is láthatóvá, hogy az ökofalu legalább annyira az elvonulás, mint a fókuszba kerülés helye. A következő fejezetben az ökofalusiak térhasználati sajátosságairól olvashatunk egy olyan közösség példáján, ahol a „bíósok” egy „szokványos falu” némiképp különálló falurészét lakják. A vizsgálat rendkívül jól láttatja a térben húzóódó, látható és láthatatlan határvonalakat, csomópontokat és a szimbolikus terek birtoklásáért zajló „ütközeteket”. Ezt egészíti ki az időkezelésről szóló fejezet, amely rendkívül tanulságos módon rámutat arra, hogy a hagyományosan mezőgazdaságból élő népesség időbeosztásához képest az ökofalusiak körében új minták terjedtek el. Ezek sem a városi, sem a helyi falusi példákat nem követik. A könyv utolsó fejezete a táplálkozásról szól. A fogyasztáson keresztül láthatóvá válik, hogy az elképzelt, vágyott autonómia milyen mértékben realizálódik a mindennapokban.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a 10 fejezetből álló könyv rendkívül jó áttekintést ad egy társadalmilag heterogén, földrajzilag sporadikus, irányelveit tekintve nem egységes környezeti mozgalomról, valamint az ökofalvak sokszínű közösségeiről. Az írások tematikailag szorosan összefüggenek. A mű önálló könyvként is olvasható, de külön-külön tárgykörökre bontva is. Az írások koherens ismereteket adnak egy-egy kérdéskörrel. Az egyes témákhoz gazdag és adekvát bibliográfiái háttéranyag kapcsolódik.

A könyvből kitetszik, hogy szerzője nemcsak kutató és elemző, hanem tanító is a témát. Írásai kifejezetten „hallgatóbarátok”. A fejezetek nagyjából azonos terjedelműek, és hasonló szerkezetet követnek, az elmélet, az anyagbemutatás, az elemzés és az összegzés arányosan és logikusan követi egymást. Mindeme szempontok alapján elmondható, hogy Farkas Judit könyve a hazai ökofalvak antropológiai kutatásának kiváló alapozó irodalma. Érdekes és fontos könyve lehet nemcsak a tudományok művelőinek, de a különféle egyetemi karokon pallérozódó, a társadalmi kérdések iránt érdeklődő hallgatóknak is, a szociológiától a földrajztudományig. Sokat profitálhatnak belőle a társadalmi mozgásjelenésekre figyelő közéleti és politikai szereplők és nem utolsósorban az ökofalu mozgalom tagjai is.

Máté Gábor

Cseppben a tenger – erdélyi társadalmi kihívások leképeződése Felső-Háromszéken

Szabó Lilla: Interetnikus kapcsolatok Felső-Háromszéken.

Kriza János Néprajzi Társaság. Kvár 2018. 214 old.

Szabó Lilla *Interetnikus kapcsolatok Felső-Háromszéken* című kötete a szerző Keményfi Róbert témavezetésével megírt doktori disszertációjának, melyet a Debreceni Egyetemen 2016-ban védett meg, szerkesztett változata. A kiadvány előzményeként

jelent meg ugyancsak 2016-ban az „*Ezt szoktuk meg. Ez a mienk.*” Magyar-cigány együttélés Orbaiszéken című tanulmánya (= *Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben.* Szerk. Jakab Albert Zsolt – Vajda András. Kvár

2016. 255–273. [Krizsa könyvek 39.]). A munkában bemutatja három felső-háromszéki település, a közigazgatásilag Zabolához tartozó Székelypetőfalva és – a már a városba olvadt – Páva, valamint a Gelence részét képező Haraly magyar, román és cigány közösségeinek együttélését, a hétköznapi élet során tapasztalható kulturális és gazdasági attitűdöket. A kistérség a zabolai születésű szerző számára nem ismeretlen, a kutatás elvégzésének előzménye a téma iránti általános érdeklődés mellett a személyes kötődés.

A kötet felépítése során a szerző jelentős hangsúlyt fektet a történelmi előzmények és az elméleti alapok felvázolására, aminek legnagyobb részét az etnikum, nemzet fogalmi meghatározása, valamint egymáshoz való kapcsolatuk történelmi alakulása teszi ki. A témakör legfőbb nehézségét a fogalmak definíciós bizonytalansága okozza: a közösségenként eltérő meghatározása az oka annak, hogy nem létezik konszenzusos nemzetközi definíció. Ez a közeljövőben várhatóan nem is fog változni, aminek egyik oka az előbb említett nézőpontkülönbség, a másik pedig e nézőpontok esetleges további változása: Magyarország történelmileg a francia politikai nemzet alapjára helyezkedett, amely alapján magyar az, aki a magyar állam polgára. Ez az első világháborút követően megváltozott, a német kultúrnemzet mintájára a nemzethez tartozás feltételévé a kulturális azonosulás vált. Románia esetében ez éppen fordítva történt meg, az első világháborút követően ugyanis az erdélyi románság különállóságának addig megszokott hangsúlyozása és támogatása helyett az erdélyi magyarság identitásának korlátozása vált államérdekké. A magyar és román példa tehát rávilágít arra, hogy egy ország számára adott pillanatban megfelelő nemzetközi definíció később restriktív tényezővé is válhat.

Szenyéri Zoltán összegzése (*Etnikum, nemzet, kisebbség: az etnikai kutatások legfontosabb tudományos kategóriáinak értelmezése*. Történelemtanítás X[2019]. 2. szám) a kutatók többségének azon alapállására mutat rá, mely az etnikum az egyének összetartozásának nemzetté válást megelőző stádiuma, ami tovább nehezíti a fogalmak közötti eligazodást. Ez alapján ugyanis az erdélyi magyarság nem tekinthető etnikumnak, holott több – a recenzált kötetben is megjelenő – ezt megengedő definíció is létezik.

Az egyes fejezetekhez felhasznált szakirodalom alapos kutatás eredménye. A székelyek önszerveződésének leírásában sokat segít Ambrus Tünde székely falutízesek történelmi kialakulásáról, funkciójáról megjelent kötete (*Székely falutízesek. Egy sajátos településrendszer mint társadalmi-gazdasági tevékenység kerete*. Csíkszereda 2012). A székelység történetét átmenet nélkül és szépen teszi teljessé a románság és cigányság háromszéki megjelenésének bemutatása. Benedict Andersen (*Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York 1983), valamint Demeter M. Attila (*Megjegyzések a nemzet és nacionalizmus fogalmához*. = Uő: *Ethnosz és démosz. Válogatott tanulmányok 2002–2012*. Kvár 2013) nacionalizmus-magyarázata fontos szerepet játszik abban, hogy az etnikum-nemzet-állam-nacionalizmus fogalmi négyyszög összefüggése teljes körben értelmezhető és szakmai legyen. Ellenpólus Eric J. Hobsbawm (*Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*. Cambridge 1990. 64.), akinek nacionalizmusról vallott általános nézőpontja már évtizedek óta meghaladott.

A három kutatott település, Székelypetőfalva, Páva és Haraly leírása hasonló struktúrában történik, ami a tartalomjegyzék felépítéséből jól látszik, könnyítve az egymásra épülő részek követhetőségét, az összehasonlítást, jelezve a kutatás szempontjainak végiggondolt-ságát. A települések leírásakor alkalmazott világos és következetes struktúra könnyebben összehasonlíthatóvá teszi a három vizsgált települést. A szerző kerül a közhelyeszerű megjegyzéseket, lényegre törően fűzi egymásra a gondolatokat, melyek sorrendje végiggondolt, logikus, ami egyúttal könnyen értelmezhetővé és olvashatóvá teszi az művet. A kötet a szociológus és antropológus nyelvezetet ötvözi, sok statisztikai adattal, grafikonnal és leírással.

A könyvben foglaltakhoz hasonló szűk fókuszú település- vagy mikrorégió-kutatásnak az erdélyi néprajzi-antropológiai szakirodalomban jelentős előzménye van. Csupán az elmúlt években megjelent tanulmányok közül a recenzált kötet hasonlóságot mutat Peti Lehelnek, a Bákó megyei Bogdánfalvában végzett kutatásával (*Etnicitás, nyelvhasználat és migráció egy moldvai csángó településen*. = *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Szerk. Jakab

Albert Zsolt – Kinda István. Kvár 2015. 971–992.). A legfőbb párhuzam a helyi sajátosságok – felekezeti, nemzeti viszonyulás és azok változása, külföldi munkavállalási hajlandóság, nyelvhasználati attitűdök – leírására való törekvés. Emellett maga a szerző említi a Pozsony Ferenc által a kilencvenes évek végén koordinált Zabola-kutatást, valamint Szabó Árpád Töhötöm határképzési vizsgálódását, melyeket azért szükséges külön kiemelni, mert a kutatók ugyanazon térség leírására vállalkoztak, még ha különböző nézőpontok szerint is. Ezek közül a *Modele de conviequire din Ardeal. Zăbăla* című tanulmánykötetben (Red. Anghel Remus Gabriel – Pozsony Ferenc: *Modele de conviequire din Ardeal. Zăbăla*. Kvár 1999. [Krizsa könyvek 2.]) megjelentetett dolgozatok nézőpontja és a leírás módja inkább etnografikus, elemző, míg Szabó Árpád Töhötöm munkája (*Határképzés – egy multietnikus falu térszerkezete. = Népi kultúra, társadalom Háromszéken*. Szerk. Dimény Attila – Szabó Árpád Töhötöm. Kvár 2003. [Krizsa könyvek 17.] 120–128.) Szabó Lillaéhoz hasonlóan leíró.

Közösségek helyszíni vizsgálata lehetőséget ad úgy a problémák megfogalmazására, mint a jó gyakorlatok megfigyelésére, a szakmai szféra számára ekképpen biztosítva a megfelelő mélységű tudást a közösségre vonatkozó nagyobb ívű vizsgálatok során. Örömteli, hogy Zabola és környéke a történelmi Székelyföld peremvidékeként időről időre tudományos kutatások célpontja, amihez a recenzált kötet is hozzájárul. Székelypetőfalva és Haraly esetében első alkalommal Szabó Lilla végzett társadalomkutatást.

A kötetben érződő szociológiai hatás bizonyos fogik determinálja, hogy a települések társadalmi folyamatainak vizsgálatába a szerző nem bocsátkozik bele mélyen, a kötet az utolsó, *Kitekintés* című fejezetet leszámítva megmarad adatgyűjtő, leíró jellegűnek. Érdeemesnek tartok két példát felhozni annak megvilágítására, hogy az adatok, a személyes, valamint közösségi viselkedési attitűdök mögött húzódó okok leírása a kutatást még informatívabbá tenné.

Első: egy-egy kisközösség életmódjának a kötetben leírt sajátosságai – mint fentebb írtuk – a jó gyakorlatok és elkerülendő hibák fényében értelmezhető és értékelhető a jövőre vonatkozó haszonnal. Amennyiben

az adatok mögé tekintünk, összerdélyi probléma körvonalazódik, s a vizsgált települések társadalomszerkezete mellett láthatóvá válik, hogy Felső-Háromszék ugyanúgy, mint a „falusi Erdély” teljes egésze éppen korszakváltó periódusban van. Az elhagyott házak, a kutatott falvakból kifelé mozgó fiatalok földreírhatatlanul világít a paraszti társadalmak átalakulására. Különösen az elmúlt bő egy évtizedben megkerülhetetlen gazdasági szükségszerűségek eredménye az az összetársadalmi vélekedés, amely szerint a családalapítás feltételeinek, illetve az önálló egzisztencia megteremtéséhez szükséges anyagi tőkének a megteremtése vidéken irreális energiabefektetést igényel. A paraszti világ átadja helyét a városias életvitelnek, a falusi házakba csak megpihenni járnak a városra vagy külföldre költözött tulajdonosok. Ennek eredményeként a mezőgazdasági termelés és feldolgozás egyre inkább agrárvállalkozások kezébe kerül, a helyben maradó gazdák pedig – egyébként rossz történelmi konnotációkkal rendelkező – szövetkezesekkel maradhatnak talpon. Ehhez igen hasonló helyzetben van a hagyományos kézművesség is: Korondon a kézművesek alkalmazkodtak az új idők igényeihez, a haralyi kádárság esetében ez nem történt meg, ezért a népi mesterség itt megszűnt. E folyamatok bővebb, helyi specifikumokkal alátámasztott kifejtése várat magára.

Második: izgalmas a cigány közösségek különböző viszonyulása a munkavállalással, iskolázatással járó modern életvitelhez. Érdeemes volna megkísérteni annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy a kötetben bemutatott cigány közösségek miért különböznek: a magyarországi munkából visszatérő zabolaiai „agresszívok”, miközben a petőfalvi gyerekek „kulturális szintet lépnek” az előző generációkhoz képest, a pávaiak pedig „igénylik az integrációt”. Páván ráadásul a törekvések ellenére elutasítják a cigányokat, aminek az idősebb korosztály esetében a megszokás is lehet az oka, az ifjúság esetében pedig generációs kérdés sejlik fel: a magyar családok fiatalabb nemzedéke – mint Petőfalva esetében látjuk – egymás társaságát sem keresi. Mindez ugyancsak izgalmas válaszkérésre sarkallja az érdeklődőt.

A szerző a tudományos életen kívül civil tevékenységekkel foglalkozik, ezért érthető részéről, bár

kissé talán idealisztikus, amikor úgy fogalmaz, hogy „a politikai hatalmi játszmák kivédésének civil eszköze a gazdasági stabilitás megteremtése, a gazdasági erőforrások oly módon való elosztása, mely megszünteti a megélhetési problémákat. Stabil és kiszámítható gazdasági helyzetben az etnikumok érzelmi befolyásolása kevésbé járható út a közöttük lévő jó kapcsolatok megromlására” (129.). A nemzetiségek együttélésének minősége elsősorban a központi köz- és szakpolitikai irányítástól függ, mely – normális esetben – megteremti a kiegyensúlyozott egyéni és közösségi életvitelhez szükséges társadalmi alapokat. Erdély többnemzetiségű térségeiben ugyanakkor a helyi elosztás is problémákba ütközik, azzal ugyanis valamelyik közösség jobbra nem elégedett, másfelől – ezzel összefüggően – mert a számottevő magyar közösségekkel rendelkező, tökeerős erdélyi régiókban (lásd Nagyvárad, Kolozsvár) is – a kevésbé módos térségekhez hasonlóan – tapasztaljuk a nemzetiségi sűrűlódásokat. A civil társadalom egyfelől a vezetés különböző szintjei számára tud „közigényt”

megfogalmazni, mely bizonyos fókig korlátok közé szoríthat hatalmi játszmákat, másfelől képes lehet a saját eszközeivel támogatni olyan gazdasági kezdeményezéseket, melyeket arra érdemesnek tart. Az erőforrások elosztása – ti. a gazdasági kormányzás – azonban a közigazgatás egyik szintjén sem civil eszköz.

Összességként elmondható, hogy az *Interetnikus kapcsolatok Felső-Háromszéken* c. kötet nyomán számszerűen is láthatóvá válik a vizsgált települések nemzetiségeinek egymás mellett élése és annak hatásai. Levonhatjuk továbbá a következtetést, hogy a demográfiai és kulturális erő kérdésköre, a gazdasági erőforrások fölötti diszponálás, a határhelyzetek leírása mind olyan területek, amelyeket tovább kell kutatni. A kötet szép kivitelezésű, külsejét és tartalmát tekintve is igényes munka, mely bátran ajánlható az Erdély, Székelyföld, illetve Felső-Háromszék iránt érdeklődő laikusoknak és a szakmai közönségnek egyaránt.

Kőrösi Viktor Dávid

Értéktárolás Torockón és Aranyosszéken

Dr. Keszeg Vilmos – Dr. Sütő Linda – Sütőné Gulyás Éva (szerk.):

Torockó–Aranyosszék Kollégium. Antalózia Kiadó, Lakitelek 2017. 303 old

A *Torockó–Aranyosszék kollégium* címet viselő könyv a lakiteleki Népfőiskolához és annak értéktároló és értékmegőrző munkásságához köthető. A kötet bevezető részében olvashatunk arról, hogy a lakiteleki Népfőiskola már az 1990-es évek elejétől szervez Kárpát-medencei magyar értékeket feltároló eseményeket, kollégiumokat és konferenciákat. Továbbá a magyar Országgyűlés 2012-ben fogadta el a magyar nemzet értékeiről és a hungarikumokról szóló törvényt, amely azt mondja ki, hogy a magyar értékeket egy alulról felfelé építkező módszer és rendszer szerint szükséges beazonosítani, felgyűjteni és megőrizni. Az értékek felkutatása

pedig településeken történik, ahol a legfőbb adatközlők, valamint az értékeket hordozók maguk a helyi lakosok, akikkel kapcsolatot kell kialakítani az értékek rögzítése céljából. Természetesen ezt a fajta tevékenységet már régóta megkezdtek a néprajzosok, helytörténészek, muzeológusok, pedagógusok, lokálpatrióták, de az általuk elkészített értéktárolás folyamatosan bővíthető még és aktualizálható.

A lakiteleki Népfőiskola egyik jelentős programja tehát, hogy a Magyar Értéktárat (ez az ún. Nemzeti Értékpíramis része, amely a kiemelkedő magyar nemzeti értékeket gyűjti össze; az összegyűjtött, rendszerezett értékekből válhatnak hungarikumok, amelyek pedig a

Hungarikumok Gyűjteményébe kerülnek rögzítésre) bővítse. A program keretében igyekeznek felkeresni minél több települést mind az anyaországban, mind határon túl, hogy ott feltérképezzék a helyi, sajátos értékeket (hagyományokat, helyi jellegzetességeket, nevezetességeket, hírességeket), ezeket felgyűjtésük, rögzítésük, majd az Értéktárba helyezzék. Ennek szellemében került sor a Torockó–Aranyosszék Kollégium megszervezésére is, amely két szakaszban egy-egy hét értékfeltáró terepkutatással kezdődött, amelynek „bázisa” Torockó volt. Az értékfeltáró munkát egy bágyoni konferencia követte, amelyen elhangzottak a legfőbb kutatási tapasztalatok. A konferencia különlegessége az volt, hogy nemcsak az értékfeltáró személyek vettek részt rajta, hanem a vidék helyi lakosai is meg voltak hívva a rendezvényre. A konferenciát követően a kutatásban résztvevőknek egy-egy tanulmányban kellett beszámolniuk a terepen való munkájukról és tapasztalataikról. A megírt tanulmányok pedig a jelen kötetben kerültek közlésre, amelyet dr. Keszeg Vilmos, dr. Sütő Linda és Sütőné Gulyás Éva szerkesztett, és amely 2017-ben látott napvilágot Lakiteleken az Antológia Kiadó és Nyomda gondozásában.

A könyv felépítését tekintve három nagyobb részre tagolódik. Az első rész értelemszerűen a bevezetés, a köszönetnyilvánítás és a vidék bemutatása. A bevezetőben Lezsák Sándor (a lakitelki Népfőiskola vezetője, a Hungarikum Bizottság tagja) az értékfeltáró munka hátteréről nyújt ismertetést, majd Sütőné Gyulyás Éva és dr. Sütő Linda nyilvánít köszönetet, főként a helyi értelmiségiek, valamint lakosok segítségéért. Végezetül dr. Keszeg Vilmos rendkívül alapos, összefoglaló jellegű szövege olvasható, amelyben a régió történetéről, felfedezéséről, lakosságáról, kulturális örökségéről, turisztikai és gazdasági lehetőségeiről ír. Ezenkívül dr. Keszeg Vilmos arról sem feledkezik meg, hogy felhívja a figyelmet azokra teendőkre, amelyek sürgősen szükségszerűnek bizonyulnak annak érdekében, hogy a helyi magyarság kultúrája, tudása valamelyest tovább öröklődjön, illetőleg hogy valamilyen folytonosságot kövessen.

A kötet további terjedelmesebb fejezete az „Értékek, értékőrzők” címet viseli, amelyben külön-külön, minden felkeresett és feltérképezett településsel

megismerkedhet az olvasó. Ezek a falvak a következők: Aranyosrákos, Bágyon, Csegez, Felvinc, Harasztos, Kercsed, Kövend, Mészkő, Sinfalva, Székelyföldvár, Székelykocsárd, Szind, Tordaszentmihály, Torockó, Torockószentgyörgy és Várfalva. A helységek neve alatt olvashatók azoknak a személyeknek a nevei, akik az adott településen kutattak az értékfeltáró program keretében. Ami az értékfeltáró személyeket illeti, fontos tudni, hogy közülük csak néhányuk volt néprajzkutató vagy néprajz szakos egyetemi hallgató, zömük különböző más egyetemek hallgatói, oktatói (pl. agrármérnöki, turisztikai és vidékfejlesztési szakos hallgatók és oktatók), illetőleg a Népfőiskola Alapítvány tagjai voltak. Ez utóbbi résztvevőknek nem feltétlen volt társadalomkutatói előképzettségük vagy tapasztalatuk, hanem inkább autodidakta módon, óriási lelkesedéssel és nagy érdeklődéssel igyekeztek elvégezni az értékfeltáró munkát, természetesen ebben segítette őket a Népfőiskola is, hiszen szakemberek segítségével készítette fel őket erre a munkára.

A kötetben az aranyosszéki településekről írt tanulmányok tartalma és műfaja nem teljesen egységes. Ennek oka, hogy az értékfeltáró munkát és a tanulmányírást különböző szakterületen dolgozó vagy egyéb, nem feltétlen tudományos foglalkozást művelő személyek (pl. pékségtulajdonos, fodrász stb.) végezték. Ennek köszönhetően születtek olyan tanulmányok is, amelyek nem kifejezetten a tudományos társadalomkutatás szempontjai szerint íródtak, hanem a megírt szövegekben sok esetben inkább a szubjektív érzelmek, benyomások és élmények érvényesültek. Mindennek következtében egy-egy faluról írt szöveg kevésbé a jelen társadalmának és annak kultúrájának részletes számbavételéről szól, hanem például a helyi emberekkel való találkozásokról, élményekről és a kulturális sokszínűsége és az értékfeltáró számára „más” jelentő kulturális elemekre (pl. népszokások, népművészet, életmód) való rácsodálkozásokról. Mindez különlegessé teszi a könyvet, hiszen ezúttal nem csupán tényekről, társadalomkutatási eredményekről olvashatunk, hanem mindezek a közlések kiegészülnek emberi kapcsolatokról (a helyiek és a látogatók közötti pozitív interakciókról) szóló élménybeszámolókkal.

A falvakról írt tanulmányok egységet mutatnak viszont abban, hogy mindegyikben fel vannak sorolva azok a kulturális elemek, amelyek értéket képviselnek az adott településen: helyi nevezetességek, műemlékek, mesteremberek, szervezetek (nőgyesületek, önkéntes tűzoltók, rézfűvös együttes stb.), egyesületek (néptáncsoportok, torockói íjászok stb.), valamint ezek vezetői, vezéregyéniségei, lelkészek, híres szülöttek, népszokások, népművészet, ételkülönlegességek stb. Külön ki vannak emelve azok az emberek, akik valamilyen hagyományosnak minősülő tevékenységet folytatnak, amelyet napjainkban már alig-alig művelnek (például takács, kolompkészítő, kovács, kenyérsütő, kapukészítő, bútorfestő mesteremberek).

A kötet harmadik nagyobb egységét alkotja az a fejezet, amely a tudományos következtetéseket teszi közzé. Elsőként dr. Sütő Linda a régió magyar népességéről és identitásáról ír, amelynek alapját a kollégium terepkutatásán készített kvantitatív kérdőív (ezt a többoldalas kérdőívet a helyi magyar lakosokkal kellett átbeszélni, és az ő válaszuk alapján kitölteni) adatai adják. Ez a tanulmány roppant áttekinthetően, táblázatok, pontokban való felsorolások formájában közli Torockó–Aranyosszék településeinek a demográfia adatokat, megnevezi a civil szervezeteket, adatolja a magyar nyelv használatát, a médiafogyasztási szokásokat stb. Ezenkívül a régió erősségei, gyengeségei, félelmei és lehetőségei is össze vannak foglalva. Ez utóbbi adatok együttesen iránymutatást is jelenthetnek a régió fejlesztéséhez és a helyben maradás elősegítéséhez.

A fejezet következő tanulmányát Fodor Attila, a tordai helytörténeti múzeum néprajzos munkatársa írta meg, amelyben számba veszi Aranyosszék egykori és mai értékeit, valamint a történelmi és társadalmi változások hatását mindezekre.

Ezt követi Furu Árpád szövege, amely Aranyosszék építészeti értékeiről ismerteti az olvasót. A tanulmányban olvashatunk a földrajzi környezetéről, településszerkezetéről, a különböző épületekről és azok funkciójáról, a tüzelőberendezésekről, a gazdaság épületekről, a kapukról és arról a megállapításról, hogy ezen a tájegységen a 19. század közepén sajátos, a lokalitásra jellemző népi építészet alakult ki.

Végül az utolsó tanulmány írója Bálint Róbert Zoltán mészki lelkész, aki a vallás és az egyház közösségformáló, -összetartó és a művelődést szolgáló szerepéről ír, valamint egy olyan kezdeményezésről és „mozgalomról”, amelynek keretében a vidék falvainak lakói bizonyos időközönként együtt vesznek részt egy vasárnapi egyházi szertartáson, igehirdetésen, majd előadáson, ezt követően szeretetvendégségben töltenek el néhány órát együtt. Ezeket az alkalmakat általában mindig más-más településen szervezik meg. 2017-ben már 29 alkalmat és 24 szeretetvendégséget tudhat maga mögött ez az „Együtt Isten völgyében” nevet viselő kezdeményezés.

A kötet utolsó lapjai a Kollégium résztvevőinek névsorát és intézményét sorolja fel, majd színes képmellékletben, fotókon illusztrálja a terepen végzett munkát, valamint a helyi emberekkel való találkozásokat pillanatait. A könyvhöz egy CD-melléklet is kapcsolódik, amelyen egy majdnem 40 perces látványos film tekinthető meg Torockó–Aranyosszék tájairól, az értékfeltáró munka összefoglalásáról, és amelyen a helyi emberek, az ún. „értékkörzők” is megszólalnak.

Összefoglalásként elmondható tehát, hogy a kötet elsődleges célja, egyrészt, hogy Torockó–Aranyosszék vidékének értékeit, valamint értékkörzőit leltárba vegye. Másrészt, hogy a helyi értelmiségiekkel és lakosokkal párbeszédet hozzon létre, és a vidék szülöttei felé azt az üzenetet közvetítse, hogy életük, életmódjuk, hagyományaik vagy éppen a mesterség, amit folytatnak, igenis fontosak, tiszteltre méltóak, és a magyar kultúra jelentős részét képezik. A lakiteleki Népfőiskola megjelent kötetei – így ez a munka is – egyben iránymutató segédletként is alkalmazhatók lehetnek vidékfejlesztési tervek kidolgozásához, szorgalmazva a helyi magyarság otthonmaradását. A kötetek ezenkívül úti- és kutatást segítő könyvként is forgathatók, hiszen megtalálhatjuk bennük a tájegységek egyes falvainak nevezetességeit, látnivalóit, és azokat a lakosokat is megnevezik, akik alkalmas beszédpartnerei lehetnek például egy néprajzkutatónak vagy helytörténésznek egy terepkutatás során.

Ágoston-Szűcs Brigitta

Múzeumi provokációk több szólabban

Többszólamú múzeum. Néprajzi múzeumi dilemmák a 21. század elején.

Szerkesztők: Foster Hannah Daisy, Földessy Edina, Hajdu Ágnes, Szarvas Zsuzsa, Szeljak György.

Fordítók: Danó Orsolya, Foster Hannah Daisy, Földessy Edina, Hesz Ágnes, Kuti Klára, Szeljak György.
Néprajzi Múzeum, Bp. 2018. 210 old.

Ha a kötet elején elhelyezett szófelhőre tekintünk, máris körvonalazódik az a fogalomháló, amellyel a szerzők és fordítók dolgoznak: többszólamúság, kontaktzóna, posztkolonializmus, autoetnográfia, nemzet, tárgyjelentések, társadalmi múzeum stb. Nem idegen fogalmak ezek, hiszen megkerülhetetlenek a kortárs muzeológiai diskurzusokban – ám a kötet mégis tud újat mondani róluk (vagy inkább általuk). Átgondolt válogatással találkozunk, a szövegek az aktuális témákat kritikai megközelítésben, precíz elméleti keretezéssel tárják elénk. És ami a legjobb: nem elrugaszkodott felvetésekkel vagy feltételezésekkel szembesülünk, hanem valós, a közelmúltban végbemenő vagy még folyamatban lévő múzeumi példákkal, esettanulmányokkal. A felmerülő dilemmák bemutatása, a problematizáló, kritikai szemléletet korántsem nélkülöző szövegek olvasása közben felsejlik a szerkesztők (nem titkolt) szándéka is: újragondolni a budapesti Néprajzi Múzeum jövőjét, új állandó kiállításának koncepcióját, szembesülni a 21. századi (néprajzi) múzeumi kihívásokkal és megoldási lehetőségekkel.

A tanulmányok négy tematikus egységbe sorolhatók: az első kettő inkább történeti keretbe helyezi a néprajzi múzeumok alakulását, rávilágítva a 21. század eleji dilemmákra és kihívásokra (Clare Harris – Michael O’Hanlon: *A néprajzi múzeum jövője*; Camilla Pagani: *Néprajzi múzeumok: egy új paradigma felé?*). A következő egység a kulturális antropológia és a néprajzi múzeumok kapcsolatát, a múzeumantropológiát, a társadalmi múzeumok szerepét, a kortárs tárgykultúra sajátosságait tárgyalja (Vito Lattanzi: *A lehetséges világok múzeuma felé*; Anne Watremez: *Társadalmak és kultúrák*

újfajta megközelítései). Ezt követően a *Neokoloniális együttműködés* (Robin Boast) és a *Gyarmati alattvalóktól és tárgyaiktól az állampolgárokig* (Bambi Ceuppens) című tanulmány a kontaktóza értelmezési keretének alakulását és kritikáját taglalja. Az utolsó egységben Joachim Baur *Múzeum és nemzet*, illetve Rhiannon Mason *Nemzeti múzeumok, globalizáció, posztcolonializmus: egy kozmopolita muzeológiai elképzelés* című tanulmánya a nemzet, migráció, transznacionalizmus kérdéseit járja körül.

Mindegyik tanulmány provokál a maga módján. Olyan kijelentésekbe és kérdésekbe ütközünk, amelyek nemcsak a múzeumi szakemberek számára megkerülhetetlenek, hanem a látogatók számára is. Nem mindegy, hogy milyen irányokat kívánnak követni az átalakulóban lévő, kortárs kihívásokra különböző módon reagáló intézmények, hiszen mindez összefügg a körülöttünk lévő társadalmi-kulturális változásokkal, azokkal a tendenciákkal, amelyekkel naponta szembesülünk még akkor is, ha nem mindig „múzeumi tekintettel” viszonyulunk hozzájuk. A kötetben megjelenő témákról való (közös) gondolkodás nemcsak azért fontos, mert az utóbbi időben egyre hangosabbak azok a múzeumi diskurzusok, amelyek erre hangolnak, hanem azért is, mert valós és aktuális társadalmi folyamatokból és kihívásokból táplálkoznak (mint például migráció, posztkolonializmus, kisajátítás, globalizáció, transzkulturáció stb.).

Nem újkeletű gondolat a néprajzi múzeumok megújulási kényszere, ezt hangsúlyozzák a kötetben szereplő szövegek is. Az első például (*A néprajzi múzeum jövője*) azzal az állítással indít, miszerint „a néprajzi múzeum halott”, „túlélte önnön hasznosságát”.

William Sturtevant a *Does anthropology need museums?* [Szüksége van-e az antropológiának múzeumokra?] című tanulmányában (Proceedings of The Biological Society of Washington, 1969. Vol. 82., 619–649) pedig már a hatvanas évek végén figyelmeztetett arra, hogy a néprajzi múzeumok „megkövesedett intézmények”, amelyeknek „olyan rossz hírük van, mint egy bordélyháznak”. Később persze feloldják ezeket a provokatív állításokat, viszont érdemes elgondolkodni a kijelentések háttérében húzódó indítatásokon.

Provokatív kérdésekből sincs hiány: miként fogják a múzeumok újradefiniálni önmagukat és kialakítani sajátos identitásukat az egyéb kiállítóterek (művészeti galériák, művészeti/történeti múzeumok, művészeti vásárok és biennálék) jelentette versenyben? Fennáll-e a veszélye annak, hogy a nagyközönség figyelmének felkeltése érdekében a múzeumok hajlamosak lesznek a néprajzi tárgyak vizuális vonzerejét előtérbe helyezni – visszatérve az „egzotikum” és „másság” hangsúlyozásához? Milyen kritériumok szerint lehet gyűjteni a kortárs fogyasztói tárgykultúra bizonyos elemeit? Hogyan tud reagálni egy néprajzi múzeum a globális áramlatokra, újra kell-e gondolnia saját közönségének

összetételét? Egyáltalán lehet-e tudni, hogy ki jár néprajzi múzeumba, milyen szociális, kulturális, társadalmi háttérrel rendelkezik? Mit várnak el a múzeumtól turistaként, kutatóként vagy éppen annak a közösségnek a tagjaként, ahonnan a múzeumi tárgyak származnak? Fel lehet-e megfelelően készülni az online, virtuális látogatók által támasztott igényekre? Mit próbálnak véka alá rejtteni a már meglévő múzeumépületek felújításával vagy újak építésével? Egyáltalán: kinek van, és kinek lesz szüksége néprajzi múzeumokra?

Nem állítom, hogy a kötetben szereplő tanulmányok minden kérdésre választ (sem receptet!) adnak, de igyekeznek körültekintően kontextualizálni a felvetett témákat. Az útkeresés és a felmerülő problémák sokfélék, és nem választhatók el az egyes régiók/országok kultúrpolitikájától. Éppen ezért minden kérdésfelvetést az esettanulmányok kontextusában lehet legérvényesebben értelmezni, viszont a megfogalmazott dilemmák továbbgondolása, testreszabása minden bizonnyal közelebb visz a „saját” néprajzi múzeumaink átalakulásának megértéséhez is.

Molnár Beáta

Egy állameszme etnogenezise

Borsi-Kálmán Béla: Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise. Magyar Szemle Könyvek, Bp. 2018. 230 old.

Nicolae Iorga rendkívül találó című könyve (*Byzance après Byzance*) méltán utalt román vonatkozásban a bizánci örökség továbbélésére, amit azóta számos román történész, művelődéstörténész és írók újra meg újra megfogalmaztak és alátámasztottak újabb és újabb érvekkel. A megörökölt „birodalmi eszme” vissza-visszatért a balkáni népek történelme során, mikor a középkor folyamán, mikor a 19. és a 20. században mint a szervező

nemzeti államok túlméretezett területi igényeinek szellemi előképe.

Az államiságnak, illetve a hozzá tapadó „mi tudatnak” kulcsszerepe volt mind a középkorban, mind az újkortól kezdődően a modern nemzeti identitástudat kialakulásában. Enélkül nehezen képzelhető el az államiság, ugyanakkor – kialakulása után – az államiság maga is az identitástudat részévé lesz. A történelem során az időszakosan megszűnt

államiság eszméje (ld. pl. Lengyelország) felerősítheti az identitástudatot, amiként ez utóbbi maga is erősíti az államiság eszméjét.

Borsi-Kálmán Béla könyvének címe méltán utal az egykor volt birodalom kései szellemi örököseinek azon sorozatosan hamvába hullt próbálkozásaira, melyek arra törekedtek, hogy törökellenes harcukkal valamiként kivívják szabadságukat, és megvalósítsák az egykor volt birodalom folytatásaként a saját – néha nagyon is túlméretezett – birodalmukat. Ez nyomta rá bélyegét az ortodox vallású balkáni népek történetére mondhatni napjainkig (ld. a balkáni háborúk az első világháborút megelőzően vagy a 20. század végi balkáni harcokat). Ma már nyilvánvaló e próbálkozások – a *túlméretezett* nemzeti államok – anakronisztikus volta, amelyek a nemzeti kizárólagosságot állították szembe a sok évszázados közös múlttal.

Közelsége ellenére a Balkán, „Európa puszkaporos hordója”, illetve az ottani népek mozgalmas története az évszázadok során a szakemberek körén kívül szinte alig ismert a magyar olvasók előtt. A birodalmak váltakozása (a Római Birodalom, majd a Keletrómai, azaz a Bizánci, majd az Oszmán Birodalom), majd különböző népek betörése vagy megtelepedése (szlávok, bolgárok, kunok), s az ezenközben bekövetkezett háborúk sorozatosan átalakították a Balkán-félsziget etnikai, társadalmi és főleg politikai térképét, elpusztítva a vonatkozó írott történelmi források egy jelentős részét, ezért is viszonylag kevésbé vagy foghíjasan ismert a balkáni népek története, beleértve az ottani romanizált népességet is. Nem véletlen, hogy már a humanistákat is foglalkoztatta Erdély ókori lakosságának kérdése és emlékei. A 16. század végén Kovacsóczy Farkas erdélyi kancellár dialógusában (*De administratione Transilvaniae*, 1584) azt feszegette, hogy mi lehet a magyarázata annak, hogy oly nagy a különbség az egykori római civilizáció és a magukat azok leszármazottainak tartó erdélyi románok életformája között.

Hosszú ideje tartó vita, hogy a Dunától északra, illetve a Dunától délre lakó románság két nagy csoportja mikor és hol alakult ki, mikor váltak szét, és északról dél felé vagy ellenkezőleg, déli irányból észak felé indult el e népcsoport egyik vagy másik része. Mivel

ez a kérdéskör szorosan összefügg a román nép kontinuitásának kérdésével, egyben az oly sokat vitatott Erdély-kérdéssel is, a történészek és nyelvészek közül sokan foglalkoztak a románság kialakulásával, térbeni mozgásával. Mivel a román tudósok között sem volt meg az összhang, voltak időszakok, amikor eléggé egyoldalúan taglalták e kérdéskört, mikor elhallgatva egyes tényeket, mikor sommásan elítélve a kontinuitást tagadó vagy megkérdőjelező ellenvéleményeket. A balkáni románság története és sorsa többnyire csak egy szűk kör előtt ismert.

Az erdélyi magyar olvasó elsősorban a románság és a román nyelv kialakulása kapcsán hallhatott az iskolában a románság négy főbb csoportjáról, nevezetesen: a Balkán-félszigeten az aromán vagy macedoromán, ugyanott, a Meglen vidékén élő meglenoromán, az isztriai félszigeten, Északkelet-Olaszországban, az isztroromán, valamint a Dunától északra élő ún. dákoromán nyelvjárást beszélő románokról. Ez utóbbiak, akik Havasalföldön, Moldvában, Besszarábiában, Bukovinában és Erdélyben élnek, messze „a legismertebbek”, mivel a román államiság részeként a történelemkönyvek szinte kizárólag csak róluk szólnak.

Könyvében Borsi-Kálmán Béla főleg a magyar olvasó számára egy mondhatni teljesen ismeretlen világot mutat be, amikor a fanarióták, másrészt balkáni románság (arománok/macedorománok) múltjába kalauzol el bennünket.

Tematikájában, de műfajisága tekintetében is egymástól eléggé eltérő a könyv négy fejezete, melyek egyrészt együttesen, másrészt külön-külön Borsi-Kálmán Béla eddigi kutatásait elmélyítve támpontul szolgálnak a román történelem néhány alapkérdésének nagyon is szükségszerű továbbgondolására.

A könyv egyáltalán nem egy könnyű olvasmány. Ugyanis a szerző óriási tudományos apparátusra támaszkodva, a régebbi és újabb szakirodalom rendkívül átfogó és alapos ismeretéről téve tanúságot, részletesen, néha árnyalatokig elmenően ismerteti a fontosabb tudományágak – történelem, nyelvészet, szociológia stb. – képviselőinek véleményét az általa tárgyalt kérdésekről.

A könyv első fejezete (*Phanar, Fener, fanarióták, fanariotizmus*) a Török Birodalomnak egyik sajátos társadalmi csoportjának főbb jellemzőit próbálja meg tisztázni a lexikonok, kézikönyvek és a szakirodalom segítségével. A bő idézetek néha árnyalatokban, néha lényeges véleményeltérésekkel tükrözik az egykori Bizánci Birodalom Konstantinápolyban élő, illetve oda telepített görög lakosainak sorsát, szerepét és fő ismérveit, jellemvonásait, mely utóbbiakat erkölcsi vonatkozásban nem éppen egyértelműen pozitív jelentéssel fanariotizmus (máskor bizantinizmus) néven is szokás emlegetni.

Bizánc, azaz Konstantinápoly elfoglalása után (1453) a törökök az egykori birodalom vezető etnikumának számító, életben maradt, utóbb Kis-Ázsiából is áttelepített görögöket – egykori nemes családokat, valamint kézműveseket és kereskedőket – összegyűjtötték és letelepítették, elsősorban Konstantinápoly Fanar nevű negyedében. Innen a fanarióta elnevezés. Feltehetőleg nem feltétlen emberbaráti, hanem gazdasági és főleg ellenőrzési szándékoktól vezetettve tette ezt lehetővé II. Mehmed szultán. Ő volt az, aki ekkortól biztosította autonóm közösségként a kisebbségi sorba került konstantinápolyi görögök rendkívüli státusát, egyben elismerte, hogy a különleges jogállású konstantinápolyi pátriárka a birodalom valamennyi ortodox hitű keresztény lakosa érdekeinek az egyedüli képviselője. Az ő feladata volt az ortodox vallásúak képviselője a hatalommal szemben, illetve a felettük gyakorolt bírói tiszt feladatának az ellátása. Ez a kedvezményezett jogállás az autokratikus oszmán birodalom keretén belül egy adott fokú védeltséget biztosított elsősorban a konstantinápolyi görögöknek, amit ők tőlük telhetően maximálisan meg is próbáltak kihasználni. A patriarchátus köré szerveződve, mintegy állam az államban, az ortodox görögök sajátos adottságaikat, elsősorban nyelvismeretüket, de a Bizánci Birodalomból örökölt, majd az új körülmények között a legmagasabb fokon továbbfejlesztett alkalmazkodási tulajdonságaiknak birtokában, különösen a keleti vonásokat felmutató bonyolult állami bürokrácia körülményei között egy sajátos túlélési stratégiát alkalmazva, szinte nélkülözhetetlenné tették magukat a Török

Birodalom keretén belül. Nyelvismeretük és a már említett tulajdonságaik, nemkülönben eligazodási rutinjuk az ugyancsak korrupt török államapparátus szövevényes útvesztőiben főleg az anyagi eszközök maximális felhasználásával még így sem volt mindig elégséges a túléléshez. Fontos tisztségek betöltésekor – főfordítóként (dragomán) vagy diplomáciai megbízatások ellátása során vagy gazdasági ügyletek lebonyolítóiként – arra is alkalmuk nyílt, hogy a maguk módján befolyásolják a Török Birodalom politikai, gazdasági döntéseit, miközben nem voltak mohamedán hitűek. Kifinomult politikai érzékük, párosulva a törökökétől elütő műveltségükkel és főleg alkalmazkodási képességük lehetővé tette számukra a boldogulást és a túlélést egy számukra lényegileg idegen közegben. Így váltak mondhatni nélkülözhetetlenné a török birodalomban, így lehetett a görög nyelv *lingva franca* főleg a Balkánon, így válik gyakorlattá, hogy nagyon gyakran a források görögöknek nevezik a balkáni ortodoxokat.

Valójában a fanarióták egy sajátos szimbiotikus viszonyt alakítottak ki a törökökkel, akik sajátos mentalitásuk, főleg keleti és elsősorban vallási magasabbrendűségük tudatában nem kívántak szorosabb kapcsolatba kerülni az idegenekkel, különösképpen nem a keresztényekkel. Erre a kapcsolattartásra használták ők a fanariótákat, akik „nélkülözhetetlenségük” tudatában ott próbálták kamatoztatni érdekeiket, ahol csak erre mód nyílt, ezért kockáztatva akár az életüket is. A fanarióták jártassága és említett tulajdonságaik szolgálnak magyarázatul a gazdasági életben vállalt szerepükre (pénzügyek, különösen az adóbeszedés, kereskedelem). Részben kiváltságolt helyzetükből, de egykori politikai múltjuk visszfényeként, nem kis mértékben azonban pénzéhségük eredményeként sikerült elérniük, hogy egy évszázadon át az ő köreiből nevezzék ki a havasalföldi, illetve moldvai fejedelmeket egészen a 19. század elejéig. Ezek szerint a „fanarióta” valójában egy gyűjtőfogalom, amely nem feltétlen jelöl kizárólag görögöket, mint ahogy a két román fejedelemségbe őket követő, néha nem kisszámú embereik sem voltak kizárólag görögök, hanem sokkal inkább „balkániak”. Havasalföldön és Moldvában a fanarióták idővel

keveredtek a helyi elittel, a bojárssággal, amely lassan átvette a „görög szokásokat”, amelyek jellemzik majd a két román fejedelemség vezető rétegét és nem csak, egészen a francia kultúra későbbi eluralkodásáig, ami szintén a fanariótáknak volt köszönhető.

Borsi-Kálmán Béla érdeme, hogy elsősorban a magyar olvasó előtt könyvében fellebbenti a fátylat nem csupán a fanariótákról, hanem egy olyan alig ismert népcsoport történetéről, mint a balkáni románság, amely az ottani államok keretén belül élt, és ma is él, igaz, egyáltalán nem irigylésre méltó körülmények között. Az első adatok a balkáni románságról, akiket ma jobbra arománoknak vagy macedorománoknak neveznek, a 10. századi történeti forrásokban a mai Görögország területén élő *vlahok*ról szólnak, három évszázaddal megelőzve a Dunától északra élő ún. dákorománokról szóló adatokat.

A Balkán-félszigeten a görögök mellett élő egykori romanizált népesség az egymást váltó birodalmak és a betörő vagy betelepülő népek és népcsoportok (avarok, szlávok, törökös bolgárok, kunok) nyomása alatt szétszóródtak, és voltak olyan csoportok, mint például akik egykor a Haemus hegységben éltek, amelyek eltűntek, megint mások, mint az isztrorománok is, akik messzire elkerültek. Legnagyobb részük megmaradt az Epirusz és Thesszália, főleg a Pindosz-hegység térségében, amely nem más, mint a balkáni arománok szállásterülete a hajdani Macedóniában. Nem messze e vidéktől található a ma is létező, görögül Nagy-Oláhországnak nevezett vidék, amiként ugyancsak a Pindosz vidékén az oklevelek megemlítik Kis- és Magas-Oláhországot. Nagyon gyakran az arománokat származási helyük vagy szomszédságuk szerint mikor *görögnek, mikor szerbnek, bolgárnak vagy albánnak* nevezték. Az arománok nagy létszáma magyarázza szerepüket a 12–13. század fordulóján kialakult bolgár–vlah cárság létrejöttében. Kései, 18. századi vélemények szerint a 18. században összlétszámuk elérte az 500 000 főt.

A keleti keresztény, azaz ortodox hitű, romanizált lakosság alapfoglalkozása elsősorban a legelőváltó pásztorkodás (transzhumancia) volt, bár utóbb feltűntek a városokban is mint kereskedők, kézművesek,

kalauzok. Ezeknek a vlah közösségeknek egy része katonai feladatok ellátása fejében közigazgatási autonómiával rendelkezett, melyet még a bizánci korból sikerült átmenteniük. Kisebbségi sorban a balkáni románok az anyanyelvük mellett a görög nyelvet is beszélték, amely mintegy *lingua franca* szerepet töltött be a térségben. Alacsonyabb létszámuk miatt és kisebbségi létükből fakadóan, ha megváltoztak életkörülményeik, jól tudtak alkalmazkodni és integrálódni, s ezért „kaméleonszerű”, képlékeny identitással rendelkeztek. Etnikai önazonosságuk erősítése helyett szívesebben választották a gazdasági érvényesülés útját.

Konstantinápoly 1453-as elfoglalása után a Balkánon berendezkedő Oszmán Birodalom fokozatosan arra törekedett, hogy felszámolja egyrészt a keresztény ortodox közösségek autonómiáját, másrészt mind súlyosabb pénzügyi, illetve katonai terheket vessen ki a helyi lakosságra. Ennek eredményeként egy folyamatos és nagyarányú „balkáni” népmozgásra került sor a Dunától északra elterülő területekre, azaz Havasalföldre és Moldvára. Az észak felé irányuló népmozgásnak a magyarázata egyrészt a két román vajdaság ortodox jellege, másrészt sajátos státusuk, mivel a törökök nem kebeleztek be ezeket a területeket a birodalomba. Ugyanis egykori függőségük hagyománya a Magyar Királysággal szemben átmentődött a Mohács utáni korszakra, aminek folyományaként az Oszmán Birodalom elismerte viszonylagos autonómiájukat, és a kapitulációknak nevezett egyezséglevelekkel rögzítette e két terület pénz- és terménykötelezettségeit vele szemben, egyben elismerte, hogy a muzulmánok nem vásárolhatnak földbirtokot a két fejedelemségben, ahol muzulmán templomokat sem építhetnek.

E folyamatok fényében a szakirodalom az utóbbi időben jóval korábban, már a 16–17. századtól egy *prefanarióta* korszakkal számol, amely – mint olyan – megelőzte a tényleges fanarióta uralom korszakát (1711/1716–1821), amikor a Török Birodalom már maga nevezte ki Havasalföld és Moldva fanarióta uralkodóit.

A fentebb vázolt folyamatot jelentős mértékben módosította és tovább árnyalta egy módszertani

szempontból is rendkívül figyelemreméltó, nemrégiben Franciaországban megjelent tanulmány szerzőjének – Lidia Coțovanu – eredményeit meszesemenően kamatoztatja könyve második fejezetében Borsi-Kálmán Béla.

Ezek szerint a 14. századtól kezdődően a Dunától délre elhelyezkedő területekről a folyamatos népességbeáramlás nyomán a Havasalföldre és Moldvába letelepedettek jelentős adományokat tettek *egykori* lakóhelyük egyházai és egyházi intézményei számára.

A mintegy 4000 ósláv, majd újjörög nyelvű oklevélből összegyűjtött névanyag alapján meg lehetett állapítani, hogy az adományozók eltérő földrajzi vidékekről és rendkívül változatos társadalmi közegekből származtak a legmagasabb rangúaktól a katonákon át a falusi előjárókig. Néhány, viszonylag kisszámú esettől eltekintve, amikor az adományozók a Magyar Királyság, Lengyelország vagy a „kozák-föld” területéről jöttek, a legtöbben (87%) a Dunától délre található olyan területekről származtak, mint „török ország”, „görög ország”, „bolgár ország”, Szerbia vagy Rumélia. Közülük 141 személy délszlávok lakta területéről érkezett, akiket a korabeli forrásokban általában *szerbek*nek neveztek, míg legnagyobb részük – 224 fő! – egy földrajzi szempontból nagyon is jól körülhatárolható területről származott, amely ma részben Görögországhoz, részben Albániához tartozik, s amely megfelel az Epirusz és Thesszália, főleg a Pindosz-hegység vidékének, amely nem más, mint a balkáni arománok szállásterülete. A „szomszédság” miatt egyeseket „albán” jelzővel illették, megint mások törökös neveket, esetleg keresztény eredetű keresztneveket viseltek, miközben azonban mind ortodox (!) vallásúak voltak.

E területek lakói, feltehetőleg még a Bizánci Birodalom idejéből olyan közösségekből származtak, melyeknek tagjai a katonai szolgálataik vagy „hasznos gazdasági vagy adminisztratív tevékenységük” fejében korlátozott autonómiával rendelkeztek. Valószínűleg a berendezkedő és a török uralom mind súlyosabb terhei elől és korlátozott autonómiájuk fokozatos felszámolása nyomán ez az ortodox vallású és a *jus valachicum* (oláh szokásjog) szerint élő románságnak egy része – és nem csak ő – időben

szakaszosan észak felé, Havasalföldre és Moldvába migrált, melyek lakosságának túlnyomó része ugyancsak ortodox vallású volt. Elgondolkodtató jelenség, hogy a korabeli török forrásokban a havasalföldi és moldvai románokat „fekete oláhoknak”, míg a Dunától délre élőket „fehér oláhoknak” nevezték. (Kevesen tudják, hogy ennek a délről jövő – néha vegyes népeességnek – a kései leszármazottai itt-ott még ma is megtalálhatók egyes Duna menti településeken, mint ahogy Bukarest környékén és nem csak ott, számos bolgár település létezik napjainkig.)

De ez a népmozgás nem állt meg a két román fejedelemségnél, ugyanis a „görög” kereskedők Erdélyen át eljutottak egészen Bécsig. Róluk szólnak már a 16–17. századi erdélyi országgyűlések rendelkezései, amelyek szabályozzák tevékenységüket. Más, főleg gazdasági jellegű történeti források már a brassói, ill. szebeni „görög” kereskedőházakról és azok tevékenységéről tesznek említést. Csak a másmilyen etnikumúak használták az ő megjelölésükre más földrajzi vagy népnveket. Az aromán népeességnek ezt a folyamatos beáramlását Havasalföldre és Moldvába azért nem említik ekként a történelmi források, mert azonos vallású és lényegében ugyancsak román etnikumú, azaz a helyiek által érthető nyelvet beszélőkről volt szó. Különben az eredeti lakóhelyük egyházainak tett adományai azt jelzik, hogy az onnan elszármazottak még jó ideig nem felejtették el egykori lakóhelyüket, annál is inkább, mert azt is tudni lehet erről a népeességről, hogy tagjai klánokban éltek, és visszamenőleg legkevesebb öt nemzedékig nyilvántartották felmenőiket.

Amúgy összevetve a fanarióta kor mintegy 40-50 fejedelmi családnevét a Coțovanu-féle adományozó nevekkal – nem véletlenül –, nyelvtipológiai és számos átfedésre, névegyezésre lehetett figyelni!

Egy névtudományi kitérő erejéig, éppen az arománok északi migrációja kapcsán a könyv szerzője választ keres arra, hogy eltérően Moldvától és Erdélytől, ahol az -eanu, -ianu végződésű családnevek a gyakoribbak, az egykori Havasalföld területén miért oly gyakoriak az -escu, illetve -cu végződésű családnevek. Okfejtése, amely a balkáni

aromán nyelvjárás egyik sajátosságára vezet vissza az „-escu-kérdést”, meggyőzőnek tűnik.

Az arománok többnyire kisebbségi sorban kialakított alkalmazkodó- és nagyfokú integrálódási képessége magyarázza azt a tényt, hogy komoly szerepet játszottak az egyes balkáni nemzeti államok létrejöttében. Különösen érvényes ez éppen a nyelvi és a vallási azonosság jegyében Havasalföld és Moldva esetében. A 19. századi utazók, de a Regátban hosszabb ideig élő magyarok – Veress Sándor vagy Oroszhegyi (Szabó) Józsa – is felfigyeltek az úgymond „idegenek” jelentős arányára a két román fejedelemségben, utóbb Romániában mind az elit, mind a középosztály szintjén. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy az arománok 20. századig tartó beáramlása nyomán, különösen jelentős szerepük volt Románia, azaz a román állam, a román identitástudat létrejöttében és további sorsának alakulásában. Csak egy-két példa erejéig említünk meg olyan „délről származó” jeles román személyiségeket, mint Ion Heliade Rădulescu, Cezar Bolliac, Alexandru Ioan Cuza, Nicolae Iorga vagy Take Ionescu. (A hetvenes években egy gyulafehérvári kiszállás során a gyulafehérvári szállodában szobatársam volt egy aromán úriember, aki órákon át sorolta a román művelődési és közélet valóban közismert aromán származású személyiségeit.) Azt már az arománok szerepvállalása és hányatott sorsa Romániában a 20. században magyarázza, hogy napjainkban kérték, őket mint különálló nemzetiséget vegyék fel a romániai választási jegyzékbe.

Mintegy a fanariótákról szóló fejezet folytatásaként a könyv harmadik fejezetében az egyik kiemelkedő képességű fanarióta uralkodó – Alexandru Ipsilanti (1725–1807) – életének és főleg uralkodásának konkrét példáján mutat rá ennek a törökök által bevezetett sajátos uralmi formának a körülményeire, lehetséges eredményire és bukatóira.

Ipsilanti felemelkedésének és bukásának bemutatása kapcsán egy mondhatni tipikus fanarióta család pályáját és annak főbb tényezőit ismerhetjük meg, melyben a szerényebb kezdetek után több nemzedék tehetséges képviselői lépnek mind magasabbra az Oszmán Birodalom ranglétráján.

A részletekbe menő rokoni kapcsolatok bemutatása mellett csak sejteni lehet az állam az államban „fanarióta kis társadalom” nagyon is komplex struktúráját, erővonalait, melyek feladatuknak tekintették ennek a görög közösségnek a folyamatos megerősítését és megvédését a török uralommal szemben. A fanarióta családok önfenntartó reflexein túl, ha mégannyira háttérben is maradt, felsejlik a konstantinápolyi ortodox patriarchátusnak a fanarióta „személyzeti politikában” játszott szerepe, azok kiválasztásában, akikre szintén a közösség érdekeinek a képviselője hárult. Ugyan mint egy virtuális központi kormánynak, a patriarchátusnak és intézményeinek (szinódus, a mellette működő iskola) kulcsszerepe volt a fanarióta érdekek érvényesítésében, pozícióik megszerzésében és megerősítésében a szultán igazgatta államban.

Mivel a birodalom és a fanarióták közötti sajátos „munkamegosztás” (valójában szimbiozis) jegyében a fanariótákra hárult nem csupán a fordítás feladata, hanem számos diplomáciai feladat ellátása is, a diplomáciai, illetve gazdasági feladatokra készítették fel a jelentős fanarióta családok gyermekeit a patriarchátus mellett működő iskolában. Külön hangsúlyt fektettek a fanarióta gyerekek nyelvtudására, akik el kellett hogy sajátítsák nyilván a latin és valószínűleg a német mellett az olasz és a francia nyelvet is. Ennek a sajátos iskolázottságú rétegnek köszönhetően jutnak el Nyugat-Európából a 18. század második felétől a korszerű kormányzás, a felvilágosodás eszméi is a török birodalomba, de főleg a fanarióta közegekbe.

Alexandru Ipsilanti kétszeri havasalföldi (1774–1782, 1796–1797) és egyszeri moldvai uralkodása (1786–1788) reformok sorát eredményezte. Eltérően a fanarióta ralkodók többségétől a pénzszerzés mellett őt nem csupán alattvalóinak a könyörtelen kiszípolozása hajtotta, hanem számos észszerűségi szempont, amikor bevezeti reformjait. Adó- és igazságügyi reformja, törvénykönyve és utasítása, hogy a bírói ítéleteket írásba kell foglalni, legalább annyira elősegítették az államapparátus egészének jobb működését, mint gazdasági döntései. Karitatív jellegű adományai, főleg amelyeket a fontosabb Athosz-hegyi vagy konstantinápolyi kolostoroknak tett, mecénási tulajdonságairól tanúskodnak.

Még jelentősebb azonban a bukaresti „fejedelmi akadémia” (Szt. Száva) korszerű iskolává fejlesztése, görög tanárokkal, 12 éves ciklusával és az európai évszázados oktatási úzushoz igazodó tananyagával, melyben jelentős szerepe van egyik közeli munkatársának, Eliadès Manassisnak. Az ő egyéni tulajdonágai egyidejűleg tükrözik a kései fanarióta korban érvényesülő nemzeti törekvéseket, személy szerint az ezt szolgáló nemegyszer rendkívüli és szívós egyéni tulajdonságokat, a rugalmas viszonyulást a megváltozott körülményekhez.

Az a sokrétű képzés, az az évszázados kisebbségi „boldogulási hagyomány”, nemkülönben az Oszmán Birodalom érdekében folytatott diplomáciai tevékenység, valamint az európai erőviszonyokban bekövetkezett változások – a Habsburg és a Cári Birodalom térfoglalásai – ráébresztik Alexandru Ipsilantit, akár csak fiát, Constantint is, a helyzet megváltozása által megkövetelt „helyezkedés” szükségességére, ami nem volt más, mint a saját, illetve saját közössége távlati nemzeti tervei érdekében a Török Birodalom érdekeivel szemben folytatott kétkulacsos politizálás. Alexandru Ipsilanti uralkodásának részletes bemutatásával a szerző egyéjszt vázolni kívánja azt a megváltozott geopolitikai hátteret, amelyben ez a jeles uralkodó tevékenykedett, másrészt azt a nemzetközi közeget, amely az előbb említetteknek túl török viszonylatban csak részben volt képes változtatni a román fejedelemségek státuszán.

Ez a kollektív törekvés vezetett el és tetőzött az Alexandru Ipsilanti unokája által vezetett 1821-ben megkezdett görög szabadságharc kirobbanásához a Tudor Vladimirescu által vezetett román nemzeti jellegű felkelés leverése után.

Összefoglalásul és a fentiek továbbgondolása végett Borsi-Kálmán Béla feltesz néhány – látszólag retorikai – kérdést. Az, ami a fentebb taglalt kérdések kapcsán őt foglalkoztatja, azaz hogy a Balkánról beáramló görögöknek vagy úgymond „görögöknek” vagy görög műveltségűeknek, illetve és elsősorban az ugyancsak délről beáramló arománságnak miként sikerül kama-toztatni addigi életviteléből eredő ismereteit, 1821 után „mi történik a »fanarióták« által felhalmozott tudással, diplomáciai tapasztalattal és »kapcsolati tőkével«” a második hazájuknak felvállalt dunai román

fejedelemségek valamelyikében. Mindez azután, hogy nem sikerült nekik egy remélt új „bizánci birodalom” feltámasztása.

A válasz az több mint egyértelmű: ez a görög nyelvet is beszélő népesség kulcsszerepet tölt be az egyes balkáni népek nemzeti mozgalmában, *amiként a románokéban is*. Miközben Havasalföldön és Moldvában a társadalom minden szintjén lejátszódik egy természetes keveredés, „könnyűszerrel »fedezi fel« saját eredeti (igen gyakran vérségi) kötelékeit az alakulóban és modernizálódóban lévő »befogadó nemzettel«” E vonatkozásban a szerző összefoglalja azokat a Bizáncig visszanyúló elemeket, amelyekből a 19. század végére felépül a román nemzeti identitástudat, a román nemzeti állam, „Nagy-Románia” ideológiája. „A román diplomácia és politikáinak egyik bölcsője Konstantinápolyban ringott, és a hármasszefonódás az elitek szintjén: a török-fanarióta rendszer szorításában kialakult túlélési/manőverezési készség és intuitív képesség; társadalomtörténetileg: polgári érdekű város-lakó aromán (kis részben: bolgár, macedo-szláv, továbbá albán) rétegek állandó és folytonos/folyamatos bevándorlása a Balkán-félszigetről; politikailag, eszmetörténetileg: az erdélyi román intelligencia jeles képviselői által kidolgozott és általuk a Kárpátokon túl is elterjesztett dáciai román őshonosság tana révén sikeres román befogadó- és integrálóképesség – s végül, de nem utolsósorban: kivételesen kedvező, ismétlődő geostratégiai csillagállás(ok) (vég)eredménye.”

Ellenpontozva az előző fejezetek megállapításait, a könyv negyedik fejezete, amiként a címe is utal rá – *Manasséstől Manaszvig* –, a szerző két korábbi művének – *Őt nemzedék és ami előtte következik* (2006), *Iff. Niamessny Mihály és a temesvári levente-per (1919–1920)* (2010) – az eredményeit összegezve, egy „görög” (?) „identitási”/kötődési (?) macedoromán család több nemzedékének a sorsát követi és tanúsítja az arománság alkalmazkodó egyben integrálódóképességét egy számára gyökeresen ellentétes, de mindenképpen más-milyen hagyományú közegbe.

Ennek a családnak az „őse” az az aromán Eliadès Manassès/Manassis (1733–1813), akinek már az apja is fanarióta közegben tevékenykedett. Eliadès Manassès/Manassis fia, mint láttuk, Alexandru Ipsilanti egyik

kitűnően képzett munkatársa, ha nem éppen barátja (!?) és a reformer uralkodó tanügyi elképzeléseinek megvalósítója. Ő az, aki létrehozza Bukarestben az európai igényű fejedelmi iskolát („akadémiát”), melynek egyben tanára, majd rektora, és aki felépíti annak új és korszerű épületét. Oktatói pályája mellett a havasalföldi politika és barátja mozgalmas sorsának közepette neki még arra is van ideje, hogy Páduában és Bolognában, a közép-európaiak által oly kedvelt egyetemeken el-sajátítsa az orvosi tudományt. És mindezekon túl ő az, aki képes ellátni Ipsilanti diszkrét politikai megbízásait Európában, különsképpen Ausztriában. Fejedelmi barátja és annak családjának sorsa viszi Eliadés Manassés/Manassist arra a sok évszázada kitaposott útra, amelyre elsősorban a két román vajdaság/fejedelemség uralkodói és azok hívei kényszerültek, amikor konfliktusba kerültek a törökökkel. Így kerül ő orvosként Nagyszebenbe, ahol harminc évig szolgálja a várost és az ottani „görög” (valójában aromán) kereskedőház közösségét, egyben a Habsburg Birodalom érdekeit. Mikor Ipsilanti meghatalmazzottjaként, mikor saját sorsának kovácsaként tevékenységének végeredménye a Habsburg Birodalom által biztosított állampolgárság. A fanarióta közegből hozott és évszázadokon át kialakított alkalmazkodási képesség megmagyarázza egyértelmű optálását Erdély és Ausztria mellett, még akkor is, amikor vissza-visszatér Havasalföldre néhai uralkodójához újabb feladatok elvállalására.

Manassés Eliadés a Habsburg Birodalom alattvalójaként és Nagyszeben tiszteletre méltó polgáraként, az ottani „görög” kereskedőház tagjaival is fenntartott szoros kapcsolata életének e második szakaszában is széles kitekintést biztosított számára a térség gazdasági életére, változóban lévő erőviszonyaira, melyek között képes meghozni az érdekeinek megfelelő döntéseket. Valójában nemcsak a saját, hanem egyben családja gazdasági pozícióinak továbbfejlesztője volt, azután, hogy feleségül vette egy dúsgazdag macedóniai (aromán?) nagykereskedő lányát, Mannicati Erzsébetet.

Fia, György (1782–1859), akit apja még a bukaresti fejedelmi iskolába járatott, annak jeles tanulójaként, apját követi a Habsburg Birodalomba és a nyomdokaiba lépve sikeres gazdasági-pénzügyi „szakember” lesz. Házassága Szissami Ágnessel, aki ugyancsak egy

aromán családból való (apja Hadzsi Mihály, Törökbecse birtokosa!), nyilván új távlatokat nyit az akkor már torontáli táblabírónak titulált György előtt. 1813. január 8-án Ferdinánd császár és királytól Manasz György gyermekeivel együtt egyrészt apja érdemeire való tekintettel, másrészt az ő jelentékeny anyagi támogatásainak következményeként, nemkülönben „egyesek javaslatára” nemeslevelet nyer. Ebben az évben megvásárolja a kincsártól a Temes vármegyei Hodony birtokát. (A címerpajzs elemei egyszerre utalnak a család származási helyére (három hegycsúcs és a Havasalföld címerére emlékeztető fekete holló), egyben György apjának orvosi tevékenységére (ld. az Aesculapius-bot).

Hodony birtokának megszerzése, majd 1834-ben ennek előnévként való használatának engedélyezése az uralkodó részéről újabb potom 82 503 forintért, jelzi György sikeres pályafutását. Fia, Szilárd, aki szintén nemescsaládból származó leányt – rudnai Nikolić/Nikolics Zsófia – vesz el feleségül, pénzügyi szakemberként a temesvári országos pénzügyigazgatóság főtanácsosa, később pedig udvari főtanácsos. Fiai továbbhaladnak felfelé a társadalmi ranglétrán: György a kisbecskereki kerületben megválasztott képviselő, lánya Ágnes egy ugyancsak Nikolić/Nikolics nevű képviselő felesége lesz, míg fia, Gyula Temes vármegye törvényhatósági és közigazgatási bizottságának tagja. Utóbbi integrálódásának jele, hogy gyermekeit illetően reverzálist ad feleségének, murányi Murányi Erzsébetnek, akik ekként már katolikusok. Míg Gyula György nevű fia örökbefogadás révén bárói címet nyer, Margit lánya dr. Niamessny Mihály felesége lesz.

Ennek az aromán családnak az integrálódása a magyarországi társadalomba, esetünkben a Bánságban, egyáltalán nem egyedi. Talán inkább az az érdekes, hogy az egykori bizánci ihletésű, független görög állam helyreállításán munkálkodó fanarióták szűkebb köréhez tartozó Eliadés Manassés leszármazottai miként csinálnak karriert, és lesznek birtokosakká, válnak a megszerzett nemesi rang birtokában a magyar társadalom teljes jogú tagjaivá, amelyet magukénak vallanak. Ennek eklatáns bizonyítéka az az ifjabb Niamessny Mihály, aki 1919–1920-ban mint a trianoni döntés ellen szervezkedő temesvári fiatalok egyik „vezére” az újonnan berendezkedő román

impérium által megszervezett temesvári levanteper egyik áldozata lesz.

Mintegy végkövetkeztetésként ezek után a szerző megállapítja: „Ez, persze erősen leegyszerűsítve, úgy is mondható, hogy a fejlődés, a művelődés, a gazdasági gyarapodás, a civilizációs előmenetel, valamint (s ezek következtében is) a társadalmi ranglétrán való felkapaszkodás, illetve a presztízshierarchiában való emelkedés – mint önmagában való értékek – tudati és tudatalatti síkon egyaránt összefüggésbe kerülnek a magyar állam, a »hon« (Hungária), a magyar nép (nemzet), a magyar nyelv, a magyar történelem, kultúra, hagyomány- és érzelmvilág, önszemlélet és mitológia elsajátítandó értékeivel, a magyar állam intézményrendszerébe és közéletébe való betagozódás-integrálódás vágyával, igényével célkitűzésével. Ennek »következése« először a magyar nyelv megtanulása, egyre gyakoribb, készség szintű használata, majd végleges átvétele.”

Valójában a Manassis/Manasz család sorsának ilyen alakulása és nem csak az övék tipikus példája annak a természetes asszimilációs folyamatnak, amelyik lejátszódott az új- és legújabb kor folyamán Magyarországon, azaz a Magyar Királyság területén. A nagymérvű gazdasági szemléletváltás, amelyre sor kerül ebben a korban, maga után vonta az ilyen jellegű folyamatokat.

Borsi-Kálmán Béla könyve tükrözi nem csupán a szerző rendkívüli szakmai tájékozottságát, hanem ennek birtokában egészen újszerű megvilágításba kerül a románság történetének egyik jelentős korszaka és annak szereplői. Egy sokkal árnyaltabb képet ismerhetünk meg a fanarióta korszakról, annak szereplőiről és értékrendjükről, arról az erőterről, amelyben ők tevékenykedtek. De ugyanakkor megismerhetjük a Balkán egyik meghatározó tényezőjét, az arománokat és szerepüket a térségben, mind a Balkánon, mind a két dunai román fejedelemség történetében, sőt még azok határain is túl. A fanarióták és az arománok közötti összefüggések legalább olyan érdekes kérdések, mint a történelem során kialakult, túlélési ösztöntől életre hívott rendkívüli beilleszkedési tulajdonságaik.

E sokrétű kérdések taglalásakor a szerző rávilágít olyan összefüggésekre, egyben felvet olyan újabb

elméleti kérdéseket, mint például a balkáni népek és különösképpen az arománok identitástudatának és ebből következően szerepvállalásának kérdése.

Az arománok jelentősége a modern Románia kialakulásában s ennek következtében meghatározó befolyásuk a két román fejedelemség demográfiai összetételére, társadalomképzére és nemzeti identitástudatára kétségtelen. A balkáni románság sajátos identitástudata, amely az ortodoxiával együtt megörökli az egykori bizánci államiség hagyományát, uralmi reflexeit, beépül annak a különösképpen regáti románságnak az identitástudatába, amely – minegy az egykor megélt birodalmak visszképeként – domináns nemzetként megpróbálja kiélni uralmi ösztönét.

Borsi-Kálmán Béla könyve ráirányítja a figyelmet a román identitástudat egy nagyon érdekes vonására, nevezetesen annak sokrétűségére, ami visszavezethető a román társadalom eltiéne földrajzilag és történelmi korszakoként más-másmilyen jellegű összetevőire, azok minőségére és értékrendjére. Mivel a saját állam, mint köztudott, szintén az identitástudat része, és a románság esetében későre alakult ki, akkor is töredezett formában, sőt „teljes” kiteljesedésére – ld. Nagy-Románia – csak az első világháború végén kerülhetett sor, nem volt elég idő egy egységes szemléletű nemzeti elit és ebből következően egy egységes román identitástudat kikristályosodására. Ez a magyarázata annak, hogy az ún. „román identitástudat” mellett a mai Románián belül napjainkig párhuzamosan léteznek egymástól eltérő regionális identitástudatok: erdélyi román és regáti román identitástudat, illetve a hangsúlyosan sajátos jegyeket felmutató moldvai identitástudat.

Mindezek ismeretében egyáltalán nem véletlen, hogy az egykori fanarióta és főleg sok évszázados kisebbségi körülmények között kialakult társadalmi és politikai reflexek birtokában a jelenkorban a román elit és főleg a politikum identitástudatának más-más oldalát felvillantva próbálja meg érdekeit érvényesíteni, amiképpen tette ezt a múltban is.

A könyv címe, ha áttételesen, de lefedi a könyv egyes fejezeteiben leírt jelenségeket.

Vekov Károly

KÖSZÖNTÉS

Balázs Lajos, a hágcsóember

A 80 éves Balázs Lajos tiszteletére

„Az igazi nevet úgy kellene megszerezni, ahogy az a rézbőrűek beavatásakor történik.”¹

A régi latin szólás óta tudjuk, hogy szoros kapcsolat van a név és viselője között. De a „nomen est omen” szentenciából nemcsak azt kell értenünk, hogy a név maga az ember, illetve képviseli az embert, hanem azt is, hogy a név meghatározza az ember sorsát. Továbbá azt is ugyanilyen jól tudjuk, hogy bizonyos esetekben a neveket gúnynevekkel, ragadványnevekkel vagy becenevekkel helyettesítik, illetve ezek háttérbe szorítják az igazi nevet. Elegendő a Sándor név elé odatenni a Nagy előtagot, és mindjárt tudjuk, hogy Nagy Sándorról van szó, arról, aki hőssé vált, és aki a rendkívüli cselekedetei révén történelmet írt, de mesebeli figurává is vált. Ugyanide tartozik az is, hogy nagyon kis esélye van annak, hogy a falubelieket kérdezve egy faluban megtaláljunk valakit a neve és keresztnéve alapján, azonban ha megemlítjük az illető ragadványnevét, akkor az egész közösség pontosan tudja, kiről van szó. Így kijelenthetjük: „A nép nem buta, mivel a népet alkotó egyének össze vannak kapcsolva, és kölcsönösen polarizálva vannak. A nép nem véletlenül használ ragadványneveket: a mi kultúránkban a ragadványnév pótolja a megszerzett nevet.”²

Balázs Lajos professzor egész élete során kifejtett munkájával nyerte el nemcsak annak a közösségnek a tiszteletét, amelyben él, hanem a román–magyar tudományos közösségét is. Azt mondhatjuk, hogy a székely nemes Mikó Ferenchez hasonlóan Balázs Lajos is a *Virtus labore nitescit* (Munkában csillog az erény) jelmondat jegyében tevékenykedett. A munka jellemezte a teljes lényét, de egy vele született kedvesség is, amely nemesi és paraszti jelleméről egyaránt árulkodik. A jól végzett munka égisze alatt élve Balázs Lajos professzor úr figyelmét óhatatlanul kikerülték a jelentéktelen dolgok és az emberi gyarlóságok, hiszen minden energiájával a kutatásra és az intézményszervezésre koncentrált. Ennek tanúbizonyságai a könyvei, valamint a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Humántudományok Tanszékének megalapítása

Valentin Trifescu (1986) – művészettörténész, muzeológus, PhD, Brukenthal Nemzeti Múzeum – Nagyszeben, a Sapientia EMTE Csíkszeredai Kar társult oktatója, valentintrifescu@gmail.com

Valentin Trifescu: *Lajos Balázs: om-pârleaz*. – Elhangzott a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Karán a dr. Balázs Lajos köszöntésére szervezett tudományos konferencián 2019. november 29-én.

¹ Valentin Trifescu – François Bréda: *Copiiile Copilului*. Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca 2018. 55.

² Trifescu–Bréda: *i. m.* 56–57.

az egyetem csíkszeredai karán. Más szóval Balázs Lajos professzor úr a maga optimista és laza módján a munkája révén vált feltűnővé. Rá valóban találó az, amit Bertrand Russel mondott a munkáról: „A nagy művészek és a nagy tudósok önmagában is élvezhető munkát végeznek, és amíg ezt végzik, ez a munka kivívja azok tiszteletét is, akiknek tisztelete igazán számít valamit. Ez a munka ugyanakkor megszerzi számukra a legjelentősebb hatalmat, amellyel ember rendelkezhet: az emberek gondolatai és érzelmei fölötti uralmat. Ezek az emberek ugyanakkor a legszilárdabb alappal rendelkeznek ahhoz, hogy pozitív módon viszonyuljanak saját magukhoz. [...] A tudósok között azonban sokkal ritkábban fordul elő, mint a művészek esetében, hogy temperamentumukból eredően boldogtalanok legyenek. A tudományhoz jelentős mértékben hozzájáruló tudósok általában boldog emberek, és boldogságuk forrása elsősorban maga a munka, amit végeznek.”³

A kutató és az általa kutatott téma között rejtelmes kapcsolat van. A kutatás esetében – akár csak a szerelemben – egy tudattalan vonzalom nyilvánul meg, amelyről azt is mondhatjuk, hogy a sors lenyomata, és amely arra készíti, hogy feltegyük a kérdést: vajon nem úgy áll-e a dolog, hogy valójában a téma választja a kutatót, nem pedig a kutató választja a kutatás tárgyát? Balázs Lajos nemiségről és halálról szóló csíkszentdomokosi monográfiái egészen bizonyosan nyomot hagytak a szerző gondolkodásmódján, azon, ahogyan a világ működését érti.

A jeles professzornak a Sapientia EMTE csíkszeredai karán kifejtett tevékenysége teljes egészében az eltömegesedés korszakában zajlott, amint ezt a fogalmat egy évszázaddal ezelőtt José Ortega y Gasset filozófus megfogalmazta. Mivel nem tagolódt be a „tömegemberek” közé, akiket egyetlen általános gondolat, a gyökerek és a hála teljes hiánya jellemez mindennel szemben, ami hagyományt vagy múltat jelent,⁴ Balázs Lajos áhitattal fordul ahhoz, amit a maga módján Lucian Blaga is dicsőített. „A falu mint emberi település, egy stilsztikai mátrix belső elemei által átfogott közösség. Az egység bélyegét hordozza magán, és egy kristályosodási központ jellemzőivel rendelkezik, amely sugaraival maga körül egy kozmoszt próbál kialakítani. A falu kozmoszközpontiságát nem a kollektív megalománia groteszk vonásaként kell értelmezni, hanem egy olyan sajátosságként, amely egy felsőbbrendű termékeny naivitásból származik. Ebben az értelemben minden egyes falunak megvan a saját büszkesége, amely arra ösztökéli magát a falut, hogy megkülönböztesse magát a szomszédos vagy távolabbi falvaktól. A falvak nem törekednek arra, hogy egy bizonyos másik falu szabályaihoz igazodjanak. Viseletben, szokásokban, énekekben minden falu ragaszkodik saját autonómiájához és saját aureolájához. A másolási ösztön, amelynek egy bizonyos szociológia igencsak eltúlozta a szerepét az emberi életben, csak nagyon kismértékben és nagyon szigorúan ellenőrizve lépi át egy adott falu közösségének korlátait.”⁵ Mindehhez azonban hozzátesszem: miután nagyon jól megértettük egy bizonyos falu belső működési mechanizmusait, kijelenthetjük, hogy megértettük általában a világ működését is, mivel a mikrokozmosz és a makrokozmosz nem más, mint ugyanannak az egyetlen, de sokoldalú Igazságnak két hiposztázisa.

A tömegek korszakának úthengere alatt a tudós – de a szellemi szempontból autonóm emberek – számára megoldásként csupán a „tigris meglovagolása” maradt, ha átvesszük a Julius Evola által javasolt kifejezést. Más szavakkal: miután tudatossá válik az a tény, hogy a világot

³ Bertrand Russell: *În căutarea fericii*. Traducere S. G. Drăgan. București, Editura Humanitas, 2017. 191.

⁴ José Ortega y Gasset: *Revolta maselor*. Traducere Coman Lupu. Ed. a 2-a revăzută. București, Editura Humanitas.

⁵ Lucian Blaga: *Elogiul satului românesc*. București, Editura Humanitas, 2011. 22–23.

nem lehet megjavítani, megtörténik a harcról való lemondás, de anélkül, hogy beismerve a teljes vereséget, ezt a felismerést a társadalomból való kilépés követné. Ezáltal egy passzív harciasság, stratégiai visszavonulás (amely azonban betartja a játékszabályokat), egy szoft ellenállás, a hasonszőrűekkel való fraternizálás körvonalazódik. A tömegemember agresszivitása és ignoranciája által jellemzett általános ellenségesség feltételei között egy másik típusú, nagyon ritka embertípus válik ki: a „hídember”.

A „hídember” kategóriájába azok a művészek, irodalmárok vagy kutatók tartoznak, akiknek a mindenféle politikai ellenségesség ellenére sikerült kiépíteniük és életben tartaniuk egy olyan nemzetek közötti együttműködést, amely kölcsönös megismerésen és a másság iránti őszinte nyitottságon alapul.⁶ A jobb érthetőség kedvéért megemlítem itt a 20. század elejének etnomuzikológusait: „[Constantin] Brăiloiu igazi »hídember« volt Bukarestben Bartók [Béla] számára, állandóan napirenden tartva őt mindennel, ami a román etnomuzikológiában történik, míg Bartók a maga során örömmel volt fiatalabb kollégája segítségére akkor is, ha együttműködésről volt szó a Magyarország fővárosában élő céhbeli kollégákkal, mint például Kodály Zoltán (1882–1967), Lajtha László (1892–1963), Bartha Dénes (1908–1993) és mások.”⁷

De a „hídember” elkerülhetetlenül is „viaduktember”. Ez utóbbi esetben a másságra nyitott ember tudatában van annak, hogy mindig létezik valaki, aki jobb, mint ő, akitől tanulhat, és mindig létezik valaki, aki kevésbé jó, akit kötelessége tanítani, de nem felsőbbbségtudattal, hanem sok jóssággal és nagylelkűséggel. Rémi Brague kulturológus következtetései a „római polgárra” vonatkozóan nagy segítségünkre szolgálnak e gondolat tisztázásában: „Ily értelemben »római« mindenki, aki magát a »hellénizmus« és »barbarizmus« között tudja, és magát e kettő közé szorulva érzi. »Rómainak« lenni annyit tesz, mint előzetesen felismerni egy utánozni való klasszicizmust és utólagosan felismerni egy barbarizmust, amit le kell győzni. Nem úgy, mintha egy semleges közvetítő lenne, vagy egy egyszerű tolmács, aki számára idegen, amit kommunikál, hanem úgy, mintha ő maga is ott lenne azon a színpadon, ahol minden történik, tudva, hogy ő maga is ott van az elsajátításra váró klasszicizmus és a belső barbárság között. »Rómainak« lenni azt jelenti, hogy magadat görögnek érzed ahhoz képest, ami barbár, de ugyanakkor barbárnak érzed magad ahhoz képest, ami görög. Azt jelenti, hogy tudatában vagy annak, hogy amit közvetítesz, nem magadtól szereztél meg, és azt csak nehezen birtokolhatod, egy törékeny és ideiglenes formában.”⁸ De a „hídember” léte nem feltételez egy örökké egyoldalra dőlt síkot, amelynek egyik végén a „görög”, másik végén a „barbár” található. A „hídember” számára a kultúrák közötti kapcsolatot egy közlekedő edényekből alkotott rendszer aktiválása jelenti, amelyben a kulturális transzfer során a „felső” és az „alsó” rendszeresen helyet cserél.

Az új típusú tömegemember általánossá válása, amely napjainkban a(z) (ön)cenzurázási és szellemi konformizmus rendszerének uralomra jutásával már az akadémiai életet is monopolizálta, és amely – ha csak kicseréljük a szavakat – messzemenően hasonlít az ötvenes évek sztálinizmusára – szinte lehetetlenné teszi a „hídember” létezését és örökkévalóságát. Ilyen ellentétes

⁶ Pomogăts Béla: *Reconstruirea podurilor – maghiarii și românii. Eseuri*. Editura Pont-Fix, Sfântu Gheorghe–Budapest 2002. 48–49.

⁷ Emilia Comișel – Francisc László: *Constantin Brăiloiu, partizan al etnomuzicologiei fără frontiere*. 36 de documente inedite privind colaborarea științifică a savantului român cu confracții maghiari. Editura Eikon. Cluj-Napoca 2006. 15–16.

⁸ Rémi Brague: *Europa, calea romană*. Traducere Gabriel Chindea. Editura Idea Design & Print, Cluj-Napoca 2002. 42.

körülmények között szükségessé vált egy új típusú értelmiségi habitus, az ún. „hágcsóember” megjelenése. A jobb érthetőség kedvéért következzen a *hágcsó* (*pârleaz*) szó⁹ értelmezése a román nyelv értelmező szótárából: „Falun használt, kerítésen átvezető palló, amely egy vagy több, lépcsőszerű, a kerítésen áthaladó deszkából készül, amelyek két vége egy-egy földbe vert cövekre támaszkodik, és úgy van kialakítva, hogy azon csak emberek tudjanak áthaladni.”

Mindent összevetve kijelenthetjük, hogy Balázs Lajos professzor úr, akinek csaknem teljes tudományos tevékenysége Csíkszentdomokoshoz kapcsolható, tulajdonképpen „hágcsóember”, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a „hágcsó” metafora feltételezi a küszöböt és a beavatást (születés, házasság, halál), és ezek mind olyan témák, amelyeknek a kifinomult kutató egész életét szentelte. Sőt, a hágcsó metaforája lehet a 20–21. század Romániájában élő székely kisebbségi létnek is, valamint annak az interkulturális dialógusnak, amelyet a globalizálódás korszakában gyakorlati szinten folytatunk. A metafora találó, mert a hágcsó nem egy nyitott kapu, hanem inkább egy magas küszöb, amely egy fel- és lelépést feltételez. Ez magában hordozza a megerősített/megerősítő elzárkózó identitást és ugyanakkor a nyitottságot is, amely azonban csak a küszöb átlépésének vállalt erőfeszítésével történik meg, egy olyan lépéssel, amely a kerítésen belüliek fölé emel, és egy másik lépéssel, amellyel leereszkedünk az idegenek közé. De fontos kiemelni, hogy a hágcsó által történő átjutás csakis az emberek számára lehetséges, az állatok számára ez lehetetlen. Szimbolikusan csak a felsőbbrendű énünk képes átlépni a kerítésen, a nem háziasított énünk a kerítésen belül marad. Ez fordítva is igaz, a zárt kerítésünkön belül (*hortus conclusus*) csak a hozzánk hasonlóak juthatnak be, a vadállatokat megakadályozza a kerítés magassága.

Azt hiszem, hogy Balázs Lajos professzor úr kiemelkedő képviselője a „hágcsó-embernek”. Ezt a gondolatmenetet ki lehet vetíteni a mai Európa regionális és nemzeti kollektív identitásaira is. Ily módon meg tudjuk őrizni jellegzetességeinket, és ugyanakkor funkcionális kapcsolatban tudunk maradni a mássággal a nyílt zártság és a zárt nyitottság paradoxona által biztosított arany középponton maradvá.

Trifescu Valentin

Fordította Krecht Alpár-László

Balázs Lajos megjelent könyvei

Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson. Bukarest, Kriterion Kiadó, 1994. 431 old. – 2. bővített kiadás: *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson.* Monográfia. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda. 442 old. (Sorsfordulások rítusai a székely-magyaroknál II.)

⁹ *hágcsó* 1. (kerítésen) átlépő rés; pírleaz; Steige, Tritt (im Zaun). 1631: az kerten hagczot czinaltak, azon Jarnak ele tul az barom vasarrol s ... az uczarolis [Mv; MvLt 290. 59b]. 1790: Szöllőben be járó hágso ä Szöllős Gazdák közönséges igazításak szerent légyen [Karácsonyfva MT; Told. 76]. 1841: Az Udvari Kert hátullya mellett, a' Hágson aloll egy kis buza föld [Kisillye MT; LLt]. (Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár, IV. kötet, 5. rész. Online: http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/emszt_04_05.pdf).

- Menj ki én lelkem a testből. Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson.* Pallas Akadémia Kiadó, Csíkszereda 1995. 284 old. – 2. bővített kiadás: *Menj ki én lelkem a testből. Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson.* Monográfia. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda 284 old. (Sorsfordulások rítusai a székely-magyaroknál III.)
- Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson.* Pallas Akadémia Kiadó, Csíkszereda 1999. 392 old. – 2. bővített kiadás: *Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson.* Monográfia. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda 2013. 388 old. (Sorsfordulások rítusai a székely-magyaroknál I.)
- Folclor. Noțiuni generale de folclor și poetică populară.* Egyetemi jegyzet. Scientia Kiadó, Kolozsvár 2003. 170 old.
- A vágy rítusai – rítusstratégiák. A születés, házasság, halál szokásvilágának lelki hátteréről.* Scientia Kiadó, Kolozsvár 2006. 470 old.
- Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson.* Pallas Akadémia Kiadó, Csíkszereda 2009. 704 old. (2. bővített kiadás: 2010. 727 old.)
- Rituális szimbólumok a székely-magyar jelképkultúra világából.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda 2012. 425 old. (2. kiadás: 2016. 425 old.)
- Nyergestető a lelkiismeret ágkeresztes-kopjafás temetője. A nemzeti kegyelet néprajzi földrajza.* Gutenberg Kiadó, Csíkszereda 2018. 120 old.
- Cérna és tű. A paraszti világ szerelmi eposza.* Gutenberg Kiadó, Csíkszereda 2020. 334 old.

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2019. évi munkájáról

„Százhatvan évvel ezelőtt vállalta fel az Erdélyi Múzeum-Egyesület az erdélyi magyar tudományos élet szervezésének nemes feladatát. Amennyiben a nemzet »nyelvében él«, úgy tudásában fejlődik egészségesen, és ez a tudás gyökereket, irányt, kibontakozási teret és munkát feltételez.”

Százhatvan évvel ezelőtt vállalta fel az Erdélyi Múzeum-Egyesület az erdélyi magyar tudományos élet szervezésének nemes feladatát. Amennyiben a nemzet „nyelvében él”, úgy tudásában fejlődik egészségesen, és ez a tudás gyökereket, irányt, kibontakozási teret és munkát feltételez. Az EME ezért felelősségteljesen őrzi és adja tovább a meglévő értékeit, mindazt, amit az erdélyi magyar tudományosság a múltban létrehozott, miközben integrálja az új tudást, arra törekszik, hogy keretet és irányt szabjon a jövőnek. Ennek a stratégiai célnak értelmében igyekszik fenntartani és fejleszteni egy olyan intézményt, amely kisebbségi létünkben a magyar nyelven művelt tudományt szolgálja. Ha működik, akkor egyrészt él a függőleges kapcsolat a ránk örökölt értékek és a jövő számára megnyitott út között, másrészt, a jelen síkjában létezik egy olyan közeg, mely a kutatástól a tudománynépszerűsítésig és a tudományos forrásanyag dokumentálási lehetőségétől a publikálásig sokrétű tudományos tevékenységnek ad teret a kibontakozásra, ötvözve és egységes akadémiai hálózatba integrálva a különböző tudományterületeket és korosztályokat, ezáltal is összetartva, aktív tevékenységre serkentve a tudomány művelőit.

Az EME ezeknek a céloknak és szempontoknak megfelelően sokrétű és komplex feladatokat lát el, szerkezetében minden részlegének megvan a teendője, amely biztosítja az összehangolt és eredményes munkát. Összességében működésének lényege: segíteni, szolgálni az erdélyi magyar tudományosságot. Az évi főtitkári jelentések tükrözik e tevékenység sokrétűségét, eredményességét s a romániai magyar tudóstársadalom összefogását, aktív bekapcsolását a tudományművelésbe.

Az EME saját kutatóintézettel, szolgáltató jellegű tudományos könyvtárral rendelkezik, digitális adattárral, tudományos szakosztályokat, ifjúsági szakcsoportokat, kutatóműhelyeket, fiókegyesületeket, illetve könyvkiadót működtet.

Szakosztályai és fiókegyesületei által Egyesületünknek az elmúlt év folyamán is sikerült eredményesen összefogni a szakmai közösségeket, fórumot biztosítani a különböző régiókban és szakterületeken zajló tudományos élet eredményeinek a bemutatásához.

Az EME által fenntartott és működtetett Kutatóintézet tevékenysége az előzetesen rögzített céloknak és terveknek megfelelően haladt, ugyanakkor külső munkatársak bevonásával időszakos kutatómunkát is támogatott.

Az egyesület kiadója 2019-ben is kiterjedt és eredményes tevékenységet folytatott, a tudományos periodikák és konferenciakiadványok megjelentetése mellett számos önálló kötetet is közreadott.

Az EME céljai megvalósításában folyamatosan együttműködik nemcsak a honi, hanem a határon túli tudományos műhelyekkel is: akadémiai intézetekkel, felsőoktatási és közművelődési intézményekkel. Ezen együttműködések eredményeként intézményünk az elmúlt évben is számos kutatási programot működtetett, szakmai rendezvényeket szervezett, tudományos kiadványokat rendezett sajtó alá és jelentetett meg.

A 2019-es év tevékenységeinek részleteiről, eredményeiről az alábbiakban tájékoztatunk.

A 2019. év eredményei számokban

2019-ben az EME összesen 98 rendezvénynek (melyből 16 könyvbemutató, 12 konferencia, 19 rendezvény a MTNE keretében, illetve egyéb rendezvények) **volt a házigazdája.** A Kolozsvári Magyar Napok keretében 10 rendezvényt szerveztünk.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben idei 18. fóruma is két részből állt, az immár hagyományos, november 22-i, pénteki központi ünnepi rendezvény ezúttal egyben az intézmény fennállásának 160 éves évfordulójára is fókuszált. Ezt követően, november 23-án, szombaton az EME hét szakosztálya és fiókegyesületei tartották meg a saját tudományterületükhöz és régiójuk tudományos prioritásaihoz szabott konferenciájukat. Az idei rendezvénysorozatunk több mint ezer érdeklődőt szólított meg, összesen 470 szerző 291 munkája kerül bemutatásra 19 rendezvényen. A MTNE 19 rendezvénye az EME megalakulása 160. évfordulójának tiszteletére s az értékkeremtő tudomány jegyében zajlott, volt közöttük 5 nemzetközi konferencia, 3 emlékkonferencia, több szakmai tanácskozás, tudománynépszerűsítő jellegű fórum, kreditpontos képzés s ugyanakkor a szakmai összejöveleket ünnepi események – tudományos kitüntetés/díjátadás, könyvbemutató, kiállítás, portréavatás, koncert/hangverseny – tették rendkívülivé, emlékezetessé, s nyújtottak többlettartalmat a szakmai érdeklődők és a nagyközönség számára is. Tizenkét rendezvény Kolozsváron, hét más településen zajlott (2 Csíkszeredában, 1 Gyergyószentmiklóson, 1 Marosvásárhelyen, 2 Sepsiszentgyörgyön és 1 Tordán).

Kiadványaink mérlege **37 kiadvány: 18 könyv** (10 önálló kötet, 8 sorozatban megjelent kötet), **12 folyóirat** (négy Erdélyi Múzeum, egy Acta Scientiarum Transylvanica, két Acta Materialia Transylvanica, egy Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából és négy Orvostudományi Értesítő), valamint **7 más kiadókkal közösen megjelentetett kötet. A digitális adattár állománya az elmúlt év végére 23 000 tételre gyarapodott.**

Az EME tavaly összesen 40 kutatási programot működtetett 15 főállású és 32 külső munkatárs révén.

A 2019-es évben **16 könyvbemutató**nak adott otthont intézményünk, ahol saját kiadványainkat és más kiadók köteteit ismertették a nagyközönséggel. Újonnan megjelent könyveinket más helyszíneken is bemutattuk.

Nyilvántartásunk szerint a 2009–2019 közötti időszakban Egyesületünk taglétszáma **2827 fő, melyből 1765 fő rendes tag (aktív és nyugdíjas), 1062 tagunk pedig egyetemi hallgató. 2019-ben 173 új tag** lépett be Egyesületünkbe.

Rendezvényeink, tudományterjesztés, fontosabb események

Az elmúlt évben is tudományos tanácskozások, konferenciák gazdagították intézményi életünket, ezekről a szakosztályok beszámolóí is tanúskodnak.

Központi rendezvény

November 22–23-án szerveztük meg *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 2019 – 160 éves az Erdélyi Múzeum-Egyesület* című rendezvényt¹, melyen kerek évfordulót ünnepeltünk: az EME megalakulásának 160. évfordulóját. Ez nemcsak a mi ünnepünk volt, hanem a magyar tudományosságé is, hiszen e több mint másfél évszázad alatt született eredményeink szervesen hozzájárultak az összmagyar tudományossághoz. A rendezvény fővédnöke ezúttal is a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt. A 18. Magyar Tudomány Napja Erdélyben két részből állt: a hagyományos, november 22-i, pénteki központi ünnepi rendezvény egyben a 160 éves évfordulóra is fókuszált, november 23-án, szombaton az EME hét szakosztálya és fiókegyesületei tartották meg a saját tudományterületükhöz szabott konferenciájukat. Az idei rendezvénysorozatunk **több mint ezer érdeklődőt szólított meg, összesen 470 szerző 291 munkája kerül bemutatásra a 19 rendezvény által**.²

A központi plenáris rendezvényen Keszeg Vilmos, az EME elnöke köszöntötte a résztvevőket, majd üdvözlőbeszédék sora hangzott el: Bokor József, az MTA alelnöke, Grezsa Csaba konzul, Soós Anna, a BBTE rektorhelyettese, Dávid László, a házigazda Sapientia EMTE rektora, NEDA Zoltán, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság elnöke, Lévai Attila, a komáromi Selye János Egyetem Református Teológia Karának dékánja, Némédi Imre, a Szabadkai Műszaki Szakfőiskola intézetigazgatója, Nagy András, a Dunaújvárosi Egyetem tudományos és kutatási rektorhelyettese, valamint Székely István RMDSZ-alelnök köszöntötték a jelenlevőket és a 160 éves EME-t.

Több intézmény képviselője levélben köszöntötte a résztvevőket, mint például: Kocsis Károly, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnöke, Oláh Emese, Kolozsvár alpolgármestere, Kásler Miklós, az emberi erőforrások minisztere, illetve Monok István, a Mikó Imre Alapítvány elnöke, az MTA Könyvtár és Információs Központ igazgatója. A köszöntőbeszédék elolvashatók a <https://eme.ro/web/mtne/emetudnap2019> címen.

A köszöntések után Bitay Enikő, az EME főtárgya ismertette a rendezvénysorozatot. Beszédében az elmúlt 160 év, illetve az újjáalakulás óta eltelt három évtized fontosságát hangsúlyozta. Kiemelte, hogy a Magyar Tudomány Napja Erdélyben fórumának története, evolúciója és értéktéremtő ereje egyszersmind az EME tevékenységének a tükré is.

Az évfordulós rendezvény több ünnepi mozzanatra adott alkalmat. A megnyitón kiállítottuk az egyesületet alapító gr. Mikó Imre portréját (Barabás Miklós alkotása). A festményt Bordás Beáta művészettörténész, a kolozsvári Művészeti Múzeum muzeológusa mutatta be. Országos premierként hangzott el az a zenemű, melyet az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapításának hírét üdvözölve, Peter Wittek salzburgi zeneszerző ajánlott 1856-ban gróf Mikó Imrének. A kiskoncerten L. van Beethoven Egmont-nyitányának zongoraátírata is elhangzott Suhárt Evelin és Vajas Gréta,

¹ A MTNE-rendezvénysorozatról további információk itt érhetők el: <https://www.eme.ro/web/mtne>.

² A rendezvény részletes beszámolója itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31673>, avagy itt: <https://www.eme.ro/web/guest/hir/-/tartalom/beszamolo-mtne-2019-%E2%80%93-160-eves-az-erdelyi-muzeumegyesulet-rendezvenyrol-220988>.

a BBTE Református Tanárképző és Zeneművészeti Karának diákjainak előadásában. A „Lucian Blaga” Központi Egyetemi Könyvtárban kiállítás nyílt meg az EME kézírataiból, régi könyveiből és kiadványaiból. Ugyanitt együttműködési megállapodást írt alá az EME és a Központi Egyetemi Könyvtár. Végül, de nem utolsósorban, az évforduló alkalmából EME-kitűzöt (jelvényt) készítettünk, melyet az ünnepi megnyitón minden résztvevőnek felajánlottunk.

Bokor József akadémikus, az MTA alelnöke *Autonóm járművek irányítása: drónok, autók* címmel tartott ünnepi, plenáris előadást azokról a kutatási irányokról, amelyek az „okos”, illetve a különböző mértékig autonóm légi és földi járművek létrehozására irányulnak.

Az ünnepi plenáris ülésen az EME köszönete és elismerése jeléül oklevelet nyújtottunk át volt elnökeinknek, Benkő Samunak, Egyed Ákosnak, illetve Sipos Gábornak.

A tudomány napi rendezvény keretében került sor a gr. Mikó Imre-emléklapok átadására. Az emléklapot idén az Egyesületünkkel együttműködő intézményeket vezető, a munkánkat támogató személyiségeknek nyújtottuk át: Bokor József MTA-alelnöknek, Néda Zoltán KAB-elnöknek, Dávid László rektornak és Soós Anna rektorhelyettesnek.

Idén is különböző szakterületeket képviselő fiatal kutatókat kértünk fel a plenáris előadások megtartására, figyelembe véve a szakosztályok javaslatait.

Kis Boglárka Mercédesz geológus (BBTE) a Keleti-Kárpátok különleges gázömléseiről tartott előadást: mofettákról, feredőkről, azok kihasználásának lehetőségeiről, illetve potenciális veszélyeiről.

Papp Kinga, az EME tudományos kutatója, báró hadadi Wesselényi Kata kéziratos imakönyveiben követte nyomon a női szerző alkotását, a tudatos kötet szerkesztést, illetve a publikálás általi nyilvánosság megteremtésének vágyát.

Fábián Zoltán marosvásárhelyi orvos, fogorvos, arc-, állcsont- és szájsebész, mérnök előadása több szakterületet ölelt fel az ortopédiai, idegsebészeti, illetve arc- és állcsontsebészeti, páciensspecifikus implantátumok területéről, háromdimenziós röntgenimagsztikai megoldásokról, virtuális modellekről, amelyek a műtőben nyertek alkalmazást.

Fazakas Csaba geográfus, a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Kara Kertész-mérnöki Tanácskének vezetője a változó éghajlat és a talajtakaró kölcsönhatásáról tartott előadást.

A délután folyamán az EME szakosztályainak és fiókegyesületeinek vezetői ismertették azt a munkát, a módszereket és az eredményeket, amelyek a szakosztályok és a fiókszervezetek tevékenységét jellemzik.

A megnyitó ünnepségen – melyen 159-en vettünk részt –, záró mozzanatként **Egyed Ákost** köszöntöttük 90. születésnapja alkalmából.

Az EME hét szakosztálya és öt fiókegyesülete összesen 18 rendezvényével járult hozzá Egyesületünk központi rendezvényéhez, s ezáltal kapcsolódott a Magyar Tudományos Akadémia tudományünnepi rendezvénysorozatához.

A rendezvények változatos képet mutattak téma, nagyságrend, helyszín és célközönség tekintetében, volt közöttük nemzetközi tudományos konferencia, tudomány-népszerűsítő rendezvény, illetve emlékkonferencia is. Tizenegy rendezvény Kolozsváron, hét más településen zajlott (2 Csíkszeredában, 1 Gyergyószentmiklóson, 1 Marosvásárhelyen, 2 Sepsiszentgyörgyön és 1 Tordán).

Összességében a szakosztályok rendezvényein 350 szerző 222 előadása hangzott el, a fiókszervezetekén 24 szerző mutatott be szintén 24 előadást. A szakosztályi, illetve a fiókszervezeti konferenciákon 844 érdeklődő vett részt.

Fontosabb események időrendi sorrendben

Január 24-én a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központja (MTA KIK) az Agora-program keretében immár hagyományosan könyvbemutatót szervezett intézményünk számára, *Az EME legújabb kiadványai* címmel (a 2018-ban megjelent kiadványok bemutatása). A köteteket **Biró Annamária** felelős kiadó, **Keszeg Vilmos** elnök, **Sipos Gábor** alelnök és **Bitay Enikő** főtítkárral mutatta be. A házigazda **Monok István**, az MTA KIK főigazgatója volt.

Az *Egyház és társadalom a késő középkori Erdélyben (Church and Society in Late Medieval Transylvania)* c. nemzetközi műhely-konferenciára 2019. február 15-én, az EME Kutatóintézetének szervezésében került sor. A konferencia során 10 magyarországi és erdélyi magyar, ill. román szakember tartott előadást angol nyelven a 14–16. századi erdélyi egyháztörténet különböző vetületeiről. 2019. február 15-én **Tüske László**, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója és **Káldos János**, az OSZK szakmai projektvezetője látogatta meg Egyesületünket. A látogatás alkalmából megbeszélést folytattak Egyesületünk elnökével, Keszeg Vilmossal és főtítkárával, Bitay Enikővel.

Április 6-án az EME közgyűlésére került sor a Protestáns Teológiai Intézet dísztermében, ahol az EME Választmánya **Vincze Máriát**, az EME Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályában kifejtett tudányszervező tevékenysége elismeréséül tiszteleti taggá választotta.

Május 6-án *Nagy Péter emlékezete* címmel megemlékező előadásra került sor. A rendezvény az Erdélyi Múzeum-Egyesület indulásának korába vezetett vissza, egyik alapítójának, szervezőjének emlékét idézte fel születése 200. évfordulója alkalmából. Ennek keretében **Ősz Sándor** Előd: *Nagy Péter, a teológus és püspök* és **Gaal György**: *Nagy Péter életútja a város, az egyház és a tudomány szolgálatában* címmel tartott előadást.

2019. június 11-én az EME 2018-ban megjelent történelmi vonatkozású kiadványainak bemutatójára került sor az MTA BTK Történettudományi Intézetében.

Az immár tizedik alkalommal megtartott Kolozsvári Magyar Napokon augusztus 17–25. között intézményünk több rendezvénnyel vett részt. Augusztus 19-én került sor a *Mai vándorszínészek. Beszélgetés Zorkóczy Zenóbiával és Demeter Ferencsel* című rendezvényre, amelyet az EME I., Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya szervezett az Interkulturális-THÉ egyesülettel közösen. Ugyancsak augusztus 19-én az EME székházában **Nagy Béla** tartott előadást *A kolozsvári papírlémezgyár (Mucart) története* címmel. Az előadásra a Műszaki Tudományok Szakosztály szervezésében került sor. Szintén augusztus 19-én került sor **Gy. Dávid Gyula**: *Pákei Lajos hagyatéka* című kötetének bemutatójára. A Természettudományi és Agrártudományi Szakosztály immár hagyományosan tartott közösen előadás-sorozatot az EME előadótermében, amelyen a következő előadások hangzottak el: **Elkán György**: *A helységkarbantartástól az urbanizmusig*; **Bartók Katalin** és **Okos-Rigó Ilona**: *Urbanizáció és zöldterületek; történeti köztertek és botanikus kertek Kolozsváron*. Augusztus 21-én folytatódott a szakosztályok által szervezett előadás-sorozat. Ekkor **Farkas Zoltán** agrármérnök *A gazdasági tanintézetűl az agrártudományi és állatorvosi egyetemig* címmel tartott előadást. A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály augusztus 21-én *Benedek Elek-kiállítást szervezett az Akadémiai Könyvtárral együttműködésben*. A szakosztály felkérésére **Gudor Kund Botond** történész *Karácsony Benő Gyulafehérvárt és Balogh Andrea* irodalomtörténész *Karácsony Benő – életrajzi kutatások* címmel tartottak előadást augusztus 21-én, a *Kettős megközelítés: Karácsony Benő* című rendezvény

meghívottjaiként. A Természettudományi és Agrártudományi Szakosztály szervezésében augusztus 21-én **Csavidári Alexandra** tartott előadást *Városi hulladékok. Kihívások és megoldások* címmel. Augusztus 22-én *Zene, szó* címmel került sor a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály által szervezett irodalmi-zenés előadásra, amelyen a THÉ Trupp egyetemi Irodalmi színpad tagjai, valamint **Haáz Bence** és **Nagy Orsolya** működtek közre. Augusztus 22-én *A te-leírt Kolozsvár. Az utca mint üzenőfal* címmel **Jakab Albert Zsolt**, **Keszeg Vilmos** és **Molnár Bea** tartottak előadást, majd augusztus 24-én a Marianumban már hagyományosan sorra kerülő irodalom-, néprajz- és nyelvórákon vehettek részt az érdeklődők. Ez utóbbi szervezésébe bekapcsolódott az EME első szakosztálya a BBTE Bölcsészettudományi Karának partnereként.

Szeptember 12–13-án az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Történettudományi Szakbizottsága, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézete és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának Történettudományi Intézete emlékkonferenciát rendezett **Imreh István (1919–2003)**, a BBTE egykori történészprofesszora, az MTA külső tagja születésének 100. évfordulójára. A konferencián Magyarországról, Erdélyből és Svédországból 34 előadó vett részt, és összesen 32 előadás hangzott el. A konferencia részletes beszámolója az EME honlapján olvasható.³

Október 17-én rövid bemutatkozó rendezvényt szerveztünk a diákoknak, melynek keretében Keszeg Vilmos elnök egyesületünket, Fejér Tamás a kutatóintézetet, Bitay Enikő a szakosztályok tevékenységét, a külső kutatási programlehetőségeket, az Erdélyi Digitális Adattárat, Papp Kinga pedig az EME könyvtárait mutatta be.

Díjak

2019. március 15-én Magyar Arany Érdemkeresztet vehetett át **Széman Péter**, az EME szilágysomlyói fiókegyesülete, valamint az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület elnöke, illetve **Karácsony János**, az EME Természettudományi Szakosztályának volt titkára. **Garda Dezső**, az EME gyergyószentmiklósi fiókegyesülete elnöke „a gyergyói magyarság megmaradása, illetve múltjának feltárása érdekében végzett magas színvonalú munkája, hiánypótló könyvei és publikációi, valamint jelentős tudománynépszerűsítő tevékenysége elismeréseként” a Magyar Érdemrend lovagkeresztje kitüntetését vehette át a Csikszeredában tartott ünnepségen.⁴

A Fialat Műszakiak XXIV. Tudományos Ülésszakának ünnepi megnyitóján, 2019. március 28-án került sor a Maros Dezső-díj átadására. Az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya Maros Dezső-díjat adományozott **Gergely Attilának** eddigi kiemelkedő kutatási tevékenysége elismeréséül, a fiatal műszakiak tudományos ülésszakokon való sikeres előadásaiért, valamint a további kutatásra való ösztönzéseként. Szintén az FMTÜ ünnepi megnyitóján vette át a Gr. Mikó Imre-emléklapot **M. Csizmadia Béla** professor emeritus és **Réger Mihály**, az Óbudai Egyetem rektora, az erdélyi magyar műszaki tudományosság elősegítésére irányuló támogatásuk elismeréséül.

A 2019. április 6-án tartott közgyűlésen egyesületünk Mikó Imre-emléklapot adományozott **Egyed Ákosnak** az EME vezetésében kifejtett munkássága és a történettudomány területén

³ <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/imreh-istvan-emlekkonferencia-206195>

⁴ <https://szekelyhon.ro/aktualis/ot-erdelyi-kozeleti-szemelyiseg-munkajat-ismertek-el-rangos-magyar-allami-kituntetessekkel>

végzett egyetemi oktatói tevékenysége és kutatómunkája elismeréséül; **Kovács András**nak az EME Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Szakosztályában, a Kutatóintézet vezetésében kifejtett munkássága és a történettudomány területén végzett egyetemi oktatói tevékenysége és kutatómunkája elismeréseként. Emléklapot vehetett át **Jakab Samu** az EME Agrártudományi Szakosztályában kifejtett munkássága és a földtudományok területén végzett egyetemi oktatói tevékenysége és kutatómunkája, valamint **Egyed Zs. Imre**, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályában kifejtett munkássága és az orvostudományok területén végzett egyetemi oktatói tevékenysége és kutatómunkája elismeréséül.

2019. április 6-án az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya 2018-ban megjelent tudományos teljesítményekre kiírt Debüt-díját **György V. Imola**, illetve **Vulkán Vera** pályázatának ítélte.

2019. május 7-én a Magyar Tudományos Akadémia 191. közgyűlésén külső tagjává választotta, illetve kitüntette az Erdélyi Múzeum-Egyesület több tagját. Külső taggá választották **Pál Judit** egyetemi oktatót, az EME választmányi tagját; **Vincze Mária** közgazdászt, az EME Jogi- Közgazdaságtani- és Társadalomtudományi szakosztályának volt elnökét, az EME tiszteleti tagját; **Gábor Csilla** irodalomtörténészt, a BBTE Bölcsészettudományi Karának oktatóját. Külső tag lett **Nagy László** fizikus, egyetemi tanár, a BBTE volt rektorhelyettese. Akadémiai díjban részesült **Péntek János**, az MTA külső tagja, az EME alelnöke. Az MTA *Arany János*-életműdíjat adományozott **Pozsony Ferenc** egyetemi tanárnak, a BBTE Bölcsészettudományi Kar Magyar Néprajz és Antropológia Intézet oktatójának. Arany János-éremmel tüntette ki tudományos tevékenységéért és kiváló eredményeiért az MTA **Soós Anna** matematikust, a BBTE rektorhelyettesét. **Ercsey-Ravasz Mária-Magdolna** fizikus kutató QP Akadémiai díjat, illetve **Szász Levente** egyetemi docens, dékánhelyettes, a BBTE Közgazdasági és Gazdálkodástudományi Magyar Intézetének oktatója Arany János fiatal kutatói díjat vehetett át.

Az Óbudai Egyetem ünnepi évnvtőjén, augusztus harmincadikán Honorary Professor címet adományoztak **Bitay Enikő** mérnök-informatikusnak.

Az erdélyi és anyaországi tudományos, illetve oktatási kapcsolatok ápolását többek között a marosvásárhelyi magyar nyelvű orvosképzés biztosításával szolgáló tevékenysége elismeréseként Áder János köztársasági elnök a Magyar Érdemrend lovagkeresztjének polgári tagozatát adományozta dr. **Szilágyi Tibornak**, a Marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetem professzorának, az EME Orvostudományi és Gyógyszerészeti Szakosztálya elnökének.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 2019 – 160 éves az Erdélyi Múzeum-Egyesület című rendezvényen került sor a gróf Mikó Imre-emléklapok átadására. Emléklapot ez alkalommal az Egyesületünkkel együttműködő intézményeket vezető, a munkánkat támogató személyiségeknek nyújtottuk át: **Bokor József** akadémikusnak, **MTA alelnöknek** (az EME folyamatos működéséhez és az erdélyi magyar tudományműveléshez nyújtott támogatása elismeréséül), **Soós Anna** rektorhelyettesnek, **Dávid László** rektornak és **Néda Zoltán** akadémikusnak, **KAB-elnöknek** (jelentős oktatói és kutatói tevékenysége, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület folyamatos működéséhez és az erdélyi magyar tudományműveléshez nyújtott támogatása elismeréséül).

A Magyar Művészeti Akadémia idei második rendes közgyűlésén 2019. december 3-án **Keszeg Vilmos** néprajzkutatónak, egyetemi tanárnak, az EME elnökének adományozta népművészeti díját, az Erdélyi Zsuzsanna-díjat.

Kincses Kolozsvár-díjjal tüntette ki 2019. december 8-án **Gaal György** helytörténészt, az EME választmányi tagját a Kolozsvári Magyar Napokat szervező Kincses Kolozsvár Egyesület.

2019. december 18-án Kolozsvári Cimbora díjat adományozott a Magyar Ifjúsági Központ **Bitay Enikőnek**, az Erdélyi Múzeum-Egyesület főtítkárának.

Itt jegyezzük meg, hogy azokról a díjakról és elismerésekről, amelyeket az egyes szakosztályok tagjai az adott tudományterületen kifejtett tevékenységükért nyertek el, a szakosztályi beszámolókból szólunk, akárcsak azoknak a pályázatoknak a nyerteseiről, amelyek létrejötté a szakosztályok égisze alá tartozik.

Kapcsolatok, együttműködések ápolása

Az együttműködések jelentősége vitathatatlan egy olyan szervezet életében, melynek tevékenysége sokrétű, és ugyanakkor tagjainak nagy része főállásban más intézményben munkálkodik. Ugyanakkor az együttműködések önmagában is fontos elemei a tudományos életnek a kutatásszervezés, a kutatási témák, a digitalizálási programok összehangolása, egymás értéktéremtő tevékenységének megismeréseként, elismeréseként. Csakis egymás tudományos tevékenységének megismerése, értékelése, tisztelete és az összehangolt együttműködés adhat alapot a kisebbségben működő hatékony tudományfejlődésnek.

2019. január 24-én könyv- és művelődéstörténeti kutatások támogatására, kiadványcserére és nyomtatott források digitalizálásának elősegítésére irányult az az együttműködés, amelyet ünnepélyes keretek között Budapesten az Erdélyi Múzeum-Egyesület, illetve az Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ vezetősége írt alá. Az együttműködés aláírására azzal az alkalommal került sor, hogy az EME az elmúlt évek hagyományához híven idén is az MTA Könyvtár és Információs Központ Agora-programjának keretében mutatta be Budapesten az általa 2018-ban kiadott köteteket. Az együttműködési megállapodást kézjeggyel látta el a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ részéről **Monok István** főigazgató és **Holl András**, az informatikai főigazgató-helyettes, illetve **Keszeg Vilmos**, az EME elnöke és **Bitay Enikő**, az EME főtítkára.

Az EME nem csupán a könyv- és művelődéstörténeti kutatásokra és kiadványcserére vonatkozó megállapodást írt alá, hanem az MTA Könyvtár és Információs központja révén az egyesület néhány kiadványának (Erdélyi Múzeum, műszaki sorozatok kötetei és folyóiratok, konferenciakiadványok) DOI (digital object identifier) azonosítószámmal való ellátásáról is megállapodott. Ezáltal az EME kiadványai megjelennek a nemzetközi adatbázisokban is, azonosítójuk révén hivatkozhatóak, s ezáltal ismertebbé és könnyebben hozzáférhetővé válnak kiadványaink a szakközönség körében is. Az MTA Könyvtár és Információs Központján keresztül a kiadványokat a Crossref adatbázis jegyzi.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben egyik mozzanataként pénteken, 2019. november 22-én, a Központi Egyetemi Könyvtárban az EME 160 éves évfordulója tiszteletére szervezett kiállítás megnyitója előtt együttműködési megállapodást írt alá a két intézmény vezetősége. Ennek értelmében az EME és a könyvtár elősegíti egymás működését, hozzáférést biztosít egymás könyv- és okmányanyagához. A két intézmény kölcsönösen tájékoztatja egymást az általa szervezett eseményekről. A megállapodás lehetővé teszi közös szakmai és tudományos rendezvények szervezését, valamint a közös digitalizálási projektek megvalósítását. Az egyezményt az Erdélyi Múzeum-Egyesület részéről **Keszeg Vilmos** elnök és **Bitay Enikő** főtítkár írta alá, a Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár részéről pedig **Valentin Șerdan-Orga** igazgató.

A tudományos eszmecsere elengedhetetlen keretként ezeknek az együttműködéseknek továbbra is kitüntetett figyelmet szentelünk, és folyamatosan ápolni, bővíteni és gyarapítani törekszünk kapcsolatainkat régi és új partnerintézményeinkkel.

Gyakoriak a más intézményekkel közösen szervezett rendezvények, kutatások, ezeket a szakosztályi beszámolóinkban láthatjuk, ugyanakkor partnerei vagyunk sok olyan tudományos rendezvénynek is, melyeknek otthont biztosítottunk a sikeres lebonyolításhoz (pl. a *Korunk Akadémia* előadás-sorozat, melyet a Korunk Baráti Társaság szervez az EME előadótermében, illetve a *Kolozsvári Magyar Diákszövetség* különböző rendezvényeit is befogadtuk székházunkba).

Tagságunk

Nyilvántartásunk szerint a 2009–2019 közötti időszakban Egyesületünk taglétszáma **2827 fő, melyből 1765 fő rendes tag (aktív és nyugdíjas), 1062 tagunk pedig egyetemi hallgató.**

Egyesületünknek 111 alapító és 51 tiszteleti tagja van.

2019-ben 173 új tag lépett be Egyesületünkbe. 2019-ben összesen 651 rendes tag és 192 egyetemi hallgató fizette ki a tagdíjat. A 2015–2020 közötti időszakban 1871 személy fizetett tagdíjat, a többi hátralékban van.

Szakosztályok, ifjúsági szakcsoportok, fiókegyesületek

Szakosztályok

Az EME hét szakosztálya és a hét fiókegyesülete aktívan részt vállal az egyesület tudományos életének szervezésében: tudományos tanácskozásokat, konferenciákat, tudomány-népszerűsítő rendezvényeket szervezve (könyvbemutatók, előadás-sorozatok), illetve a kutatási eredményeiket az EME kiadványaiban is népszerűsítik. Örömmel tapasztaljuk, hogy az egyes szakosztályok tagsága olyan fiatal kutatókkal, egyetemi hallgatókkal, doktoranduszokkal gyarapszik, akik bekapcsolódnak az egyesület tevékenységébe, s a tapasztalt egyetemi oktatók, kutatók irányításával hozzájárulnak intézményünk által felvállalt tudományos tevékenységeihez.

1. A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály tevékenységét a 2019-es évben is felolvasások, előadások, konferenciák, könyvbemutatók színesítették. Január 21-én a magyar kultúra napjára készülve *Nagy Éva* nyelvész a bukaresti magyarok kulturális életéről **Egyed Emese** beszélgetett.

A szakosztály az Interkulturális-THÉ Műhellyel és a BBTE Hungarológiai Tanulmányok doktoriskolájával társszervezőként bekapcsolódott a Kolozsvári Akadémiai Bizottság *Irodalmi és színházi kontaktológia* programjába, melynek keretében több előadásra is sor került az elmúlt év során. Március 20-án *A Nyugat és a tánc. Egy sajtókutatás tanulságai* címmel **Major Rita** budapesti tánc-történész, főiskolai tanár tartott előadást. *Április 29-én Tóth Ferenc* (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet) *Kolozsvártól Konstantinápolyig. Újabb kutatások Ibrahim Mütefferrika életéről és munkásságáról* című előadását hallgathatták meg a

résztvevők. *Június 12-én Az irodalmi fordítás – a nyelvi játékok fordítása* címmel tartott előadást – a Kosztolányi-versek olasz fordításának kérdéseire is kitékintve – **Paolo Driussi**, az Udinei Tudományegyetem munkatársa. Az október 3-i rendezvényen **Papp Ágnes Klára**, a Károli Gáspár Református Egyetem intézetvezetője, habilitált egyetemi docense, a BBTE egykori vendégtanára „*Talán az álmon túli csöndben ébredek*”. *Weöres Sándor álmomotívumai* címmel tartott előadást. December 13-án a BBTE Bölcsészettudományi Karán *Komparatív módszerek a drámatörténeti kutatásokban* címmel **Pintér Márta** színháztörténész, az egri Eszterházy Károly Egyetem oktatója, az MTA doktora tartott előadást. December 19-én az *Irodalmi és színházi kontaktológia* sorozat utolsó eseményeként *A többnyelvű irodalom lehetőségei* címmel tartott előadást **Dánél Mónika** egyetemi adjunktus, az ELTE BTK oktatója.

A Kolozsvári Magyar Napok keretében augusztus 19-én *Mai vándorszínészek* címmel Egyed Emese beszélgetett **Zorkóczy Zenóbiával** és **Demeter Ferencel**. Augusztus 21-én a **Kettős megközelítés: Karácsony Benő** c. rendezvényen két előadásra került sor (**Gudor Kund Botond**: *Karácsony Benő Gyulafehérvárt*; **Balogh Andrea**: *Karácsony Benő – életrajzi kutatások*), amelyek Karácsony Benő eddig ismert életrajzát egészítették ki új kutatások alapján. Szintén augusztus 21-én nyitották meg a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban a *Benedek Elek világa* tárlatot, melynek **Egyed Emese** és **Másody Ildikó** voltak a kurátorai. Augusztus 22-én **Jakab Albert Zsolt**, **Keszeg Vilmos** és **Molnár Bea** tartottak előadást *A teleírt Kolozsvár. Az utca mint üzenőfal* c. rendezvényen. Augusztus 22-én irodalmi és zenei csemegék hangzottak el a THÉ Trupp Egyetemi Irodalmi Színpad tagjai, valamint Haáz Bence és zenésztársai előadásában a Szentegyház utca 4. szám alatt a *Zene, szó* c. rendezvényen. Folytatódott a korábbi években elkezdett *Magyar nyelv-, irodalom- és néprajz órák a Marianumban* sorozat is.

A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző és Zeneművészeti Kara és a szakosztály Zenetudományi Munkaközössége zenetudományi konferenciát szervezett április 11–12-én *Kolozsvári zeneszerzők – zeneszerzők Kolozsváron* címmel. A BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézetével, a Kriza János Néprajzi Társaság és az MTA KAB Néprajzi és Antropológiai Szakbizottságával közösen szervezték meg október 18-án a *Szemléletek, módszerek, intézmények a romániai magyar néprajzkutatásban* konferenciát.

A 2019-es Debüt-díjat az EME áprilisi közgyűlésén adták át. A pályázatokat elbíráló zsűri: Gábor Csilla irodalomtörténész, egyetemi tanár és Jakab Albert Zsolt kutató, etnológus, elismerve mindenik pályázat értékeit, két pályázatnak ítélte a Debüt-díjat: **György (Veres) Imola** és **Vulkán Vera Tünde** pályázatának.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozaton az elmúlt évben is több szekcióval vett részt a szakosztály. Az irodalom-, nyelv-, néprajz- és színháztudományi szekcióra november 23-án délelőtt került sor, majd a résztvevők csatlakoztak a történelem szekcióhoz. A szakosztály történelem szekciója két panelben tartotta egész napos tanácskozását. *Cselekvő arisztokraták* címmel az EME-székházban tartott panel szervezésében a szakosztály mellett részt vállalt a Debreceni Egyetem Történeti Intézete és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézete. A rendezvény támogatója a Debreceni Akadémiai Bizottság Társadalomtudományi és Történelmi Szakbizottsága volt. Az eseményen könyvbemutatóra is sor került: *A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása* (szerk. Papp Klára, Püski Levente, Novák Ádám. Debrecen, 2019) c. kötetet szerkesztője, Papp Klára mutatta be. Egyszersmind a szakosztály jelen levő, főként történész tagjai és a konferencia előadói köszöntötték 90. születésnapja alkalmából Egyed Ákos történészt, az MTA külső tagját, az EME

volt elnökét. A délutáni ülés szak témája az arisztokraták egyház- és kultúrapártoló tevékenysége volt. A négy előadás és az azt követő vita a 18–19. század jelenségeit vizsgálta, míg a harmadik, utolsó ülés szak a 20. századi arisztokrácia szerepét (az 1918 utáni eseményeket és a társadalmi-politikai jelenségeket).

A történészek második paneljét a nagyszebeni Lucian Blaga Egyetem Történelem Tanszékével, illetve a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetével közösen szervezték. A délelőtti ülés szak központi témája *Gazdaság és (bűnöző) társadalom*, délután pedig *A történelem műhelyében. Kutatástörténet és történész életpályák Erdélyben* témában tartottak tudománytörténeti előadásokat.

A művészettörténet szekcióra november 30-án került sor, ahol 17 előadás hangzott el, és egy kötetet mutattak be („Egy egészen új ornament előállítása”. *Az egykori zalatnai Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipari Szakiskola gipszmintha- és kőfaragvány-gyűjteményének katalógusa*, szerk. Földi Imelga, Pál Emese, Székely Miklós. A kötetet bemutatta Kovács Zsolt.)

A szakosztály könyvbemutatókat is szervezett. Ezeken a rendezvényeken az EME kiadványai mellett más kiadók köteteit is bemutatták. Február 19-én De Gerando Antonina *Nőtan, avagy amit egy leánynak tudni kell* című (Kriterion Könyvkiadó, TÉKA sorozat) kötet vetített képes bemutatóját tartották. A kiadványról Gaal Györggyel, a kötet gondozójával H. Szabó Gyula, a Kriterion Könyvkiadó igazgatója és Egyed Emese, az EME I. szakosztályának elnöke beszélgetett. Április 5-én Bárh M. János *Népföldrajzi térképlapok Erdélyből. A helynévadás területi variabilitása a történeti adatok tükrében* (Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2018) c. kötetét Tamásné Szabó Csilla mutatta be. Május 7-én J. Kovács Magda *Magyar–román, román–magyar összehasonlító keresztnévszótár. Dicționar comparativ maghiar-român, român-maghiar al numelor de botez* című kötetét Tamásné Szabó Csilla mutatta be.

Május 28-án Sipos Gábor ismertette Zsoldos Ildikó *Hatalmi törekvések és politikai platformok Szatmárban az 1905–1906-os kormányzati krízis idején* (EME, Kolozsvár, 2018, Erdélyi Tudományos Füzetek 288.) c. kötetét. A rendezvényen Zsoldos Ildikó történész, a Nyíregyházi Egyetem docense *A Károlyiak szerepvállalásai az 1905–1906-os rezisztencia idején* címmel tartott előadást. Október 8-án Újvári Anna „... én szeretem azt úgy átadni, hogy mások is olvassák” (Tanulmány kíséretében közléstesi Tamásné Szabó Csilla, EME, Kolozsvár, 2019) című kötetét Bajkó Árpád mutatta be.

November 6-án a szakosztály és az MTA BTK Lendület Hosszú reformáció Kelet-Európában (1500–1800) kutatócsoport kettős könyvbemutatót tartott, ahol a *Brázovai feljegyzések – Însemnări din Breazova* (Bevezette és sajtó alá rendezte: Luffy Katalin. Kolozsvár: EME, 2019) kötetét Sipos Gábor, míg Huszti László. *Calvinus János élete* (Bevezette és sajtó alá rendezte Tóth Zsombor. ReTextum 10. Budapest: reciti, 2019) kötetét Ősz Sándor Előd ismertette. December 12-én Pintér Márta *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban* (Urania Ismeretterjesztő Alapítvány–L'Harmattan, Budapest 2019) c. kötetének bemutatójára került sor. December 18-án a BBTE BTK II. éves komparatistika szakos hallgatói Kálai Sándor: *Irodalom és médiakultúra*, Balázs Imre József: *Üvegfej és homokóra. Déry Tibor korai műveiről és Makkai Júlia Anna: Erdély arcai. Sikerkönyvek Erdély-képe* c. kötetét méltatták, és beszélgettek a szerzőkkel.

A szakosztály szeptember 1. és 4. között szervezett szakmai táborát Bukarestben, melynek célja a helyi kulturális értékek, a tudományos és művészeti élet fórumainak megismerése, tudományos kutatások végzése, kapcsolattartás a helyi magyar közösség képviselőivel. A rövid szakmai

kiszálláson Bartha Katalin Ágnes, Egyed Emese és Csata Adél vettek részt. A bukaresti szakmai rendezvény helyi felelőse Nagy Éva nyelvész, az Oktatásiügyi Minisztérium munkatársa volt.

A szakosztály a gyergyói fiókegyesülettel közösen tartotta április 12-én a *Megemlékező előadás a megfigyelt történelemkör tagjainak részvételéről a KORUNK-délelőttökön az 1979 és 1989 közötti időszakban* c. rendezvényt.

Április 16-án Egyed Péter filozófusra, költőre 65. születésnapja közelében 23. *buborék. A Kurszk balladája* című poémája és (fordításrészletek révén) annak orosz, illetve román változatai felolvasásával emlékeztek, a rendezvényen András Vargas gitárművész megemlékezését is meghallgathatták a jelenlevők. Az esemény társszervezői a BBTE Orosz Kulturális Központja és az Interkulturali-THÉ Egyesület, moderátorai pedig **Bartalis Judit** és **Egyed Emese** voltak.

Október 21-én Czibula Katalin színház- és irodalomtörténészre emlékezett a szakosztály.

Szakosztályi tisztségviselők: **Egyed Emese** elnök, **Bartha Katalin Ágnes** szakosztályi titkár.

2. A Természettudományi Szakosztály 2019-es tevékenységének alapját a havi felolvasó ülések (tudományos előadások) megtartása képezte. Január 17-én Cseke Péter *Döntéskényszerben* című kötetét mutatta be **Uray Zoltán**. Február 28-án Szöcs Katalin *Tükörkép vagy szimmetria* címmel tartott előadást. Április 11-én **Barina Zoltán** (Budapesti Növénytar) volt a szakosztály vendége, akinek *Városi növényeink* című előadását hallgatták meg az érdeklődők. Április 25-én **Vigh Melinda** *Semsey-né-bugyogójától Málnás-fürdőig (Málnás-fürdő erőforrásainak vizsgálata SWOT-analízissel)*, május 30-án **Mihály Norbert-Botond** *Mesterséges neurális hálózatok a természettudományban*, június 27-én **Virág Piroska** *Az onkoimmunológia aktuális lehetőségei, szeptember 25-én Závodszy Péter* (akadémikus, MTA Szegedi Biológiai Központ) *Új lehetőségek és kihívások a rákterápiában. Biológiai gyógyszerek*, október 31-én **Uray Zoltán** *Tévhitek a daganatos betegségekről* című előadása hangzott el. Az előadások tematikája változatos volt, jelentős érdeklődést váltott ki a résztvevőkből.

A Kolozsvári Magyar Napok rendezvényein való részvételre is tett javaslatot a szakosztály. Egyrészt interaktív előadásokkal, másrészt kerekasztal-beszélgetésekkel kapcsolódtak be a rendezvénysorozatba, ezeket az Agrártudományi Szakosztállyal közösen szervezték. A tematikus előadások mottója ez alkalommal *Urbanizáció és környezetszennyezés* volt. Ennek keretében **Elkán György** *A helyégkarbantartástól az urbanizmusig*; **Bartók Katalin és Okos-Rigó Ilona** *Urbanizáció és zöldterületek; történeti közterek és botanikus kertek Kolozsváron*, illetve **Csavidári Alexandra** *Városi hulladékok. Kihívások és megoldások* című előadásai hangzottak el augusztus 20-án és 22-én. A rendezvény programfelelőse Kékedy-Nagy László volt. Ugyancsak a Kolozsvári Magyar Napok keretében hangzott el augusztus 21-én **Farkas Zoltán**: *150 éves a kolozsvári felsőfokú mezőgazdasági képzés. (A gazdasági tanintézetől az agrártudományi és állatorvosi egyetemig)* c. előadása.

A szakosztály tagjai az elmúlt évben is tartottak előadásokat, mutattak be felkérésre tudományos dolgozatokat más rendezvényeken, valamint szerveztek különböző rendezvényeket. Szaklapokban, konferenciakötetekben publikáltak, valamint hazai és külföldi szakkönyvekbe írtak fejezeteket.

A szakosztály gondozásában jelent meg az Acta Scientiarum Transylvanica, Chimica, 26/3 (2018) kötete.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 18. fórumának előkészítésében és lebonyolításában a szakosztály alkotó módon vett részt. A rendezvény november 22-i nyitőünnepségén **Kis**

Boglárka Mercédesz (BBTE, Biológia és Geológia Kar) tartott plenáris előadást *Különleges gázömlések a Keleti-Kárpátokban: érték vagy veszély* címmel. A 2019-es rendezvény keretében az egyesület fennállásának a 160. évfordulója alkalmából délután *Az EME szakosztályok és fiókegyesületek mint tudományos műhelyek* c. ülésen **Kékedy-Nagy László** mutatta be a szakosztályt *A Természettudományi Szakosztály 30 éves működése a tudomány szolgálatában* címmel.

A tudományos rendezvénysorozat keretében a szakosztály november 23-án tartotta az Erdélyi Természettudományi Konferenciát (ETK 18), ahol 26 előadás hangzott el. A rendezvényen a plenáris előadásokat követően 5 szekcióban tartottak előadásokat: a biológia szekcióban öt, a földtudományok szekcióban kilenc, a kémia és fizika szekcióban öt előadás (4 a kémia és 1 a fizika), a környezettudományok szekcióban pedig hat előadás hangzott el. A biológia szekció keretében programon kívül emlékeztek meg **Szabó József (1911–1995)** tanárról, aki a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Biológia–Földrajz Karának docense volt 1949 és 1973 között. A rendezvényen **Uray Zoltán** és **Bakó Botond** emlékeztek meg volt tanárukról, és az ő visszaemlékezéseiket egészítette ki **Szabó Piroska**, Szabó József leánya.

A konferencián bemutatott előadások döntő többségét az interdiszciplináris kutatások jellemezték. A szerzők túlnyomó része az Erdélyi Múzeum-Egyesületet képviselte, de jelen voltak a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemet képviselő előadók is. A résztvevők között 14 magyarországi előadó is volt, ők a Miskolci Egyetem, Szegedi Tudományegyetem, MTA Atomki, Debreceni Egyetem, Pannon Egyetem, Magyar Tudományos Akadémia Ökológiai Kutatóközpont, Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, NSF Arizona AMS Laboratory (USA), Szent István Egyetem, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem stb. PhD-hallgatói és kutatói.

A szakosztály vezetősége **Kékedy-Nagy László** elnök, **Szacsvai Kinga** titkár.

3. Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálynak jelenleg 1000 aktív tagja van. A 2019-es év folyamán 53 új tag iratkozott be. Az elmúlt évben a választmány 3 alkalommal ült össze, de a tisztségviselők gyakrabban (havonta 1-2-szer) találkoztak a felmerülő problémák megbeszélése és megoldása végett.

Területi központjai közül élénkebb tevékenység ott tapasztalható, ahol az EMEOGYSZ-rendezvényeket szervezik. Meg kell említeni a szatmárnémeti területi csoport kiemelkedő aktivitását, **Leihér Leonóra** vezetésével. A területi csoportok rendezvényein a szakosztály gyakran más szervezetekkel társulva, társszervezőként szerepel, mint például a Hargita Megyei Orvostudományi Csíkszeredában, a Pápai Páriz Alapítvánnyal Székelyudvarhelyen, a Báthory István Alapítvánnyal Szilágysomlyón és a Magyar Egészségügyi Társasággal.

A szakosztály tevékenységének hatékonyabbá tételét, a kapcsolattartást és az élénkebb információáramlást segíti elő az **Orbán-Kis Károly** választmányi tag által karbantartott szakosztályi honlapunk: www.emiogysz.ro. Ezenkívül a világháló más lehetőségeit is kihasználva (pl. Facebook) igyekeznek a szakosztály minden tagját megszólítani, a rendezvények és a különböző szakosztályi tevékenységek részleteit időben ismertetni. 2014 őszétől az EMEOGYSZ-tagokat e-mailben elküldött, rendszeres hírlevelekben értesítik a fontosabb rendezvényekről és egyéb tudnivalókról.

A szakosztályt mint orvostovábbképzőket szervező egyesületet 2019-ben is kreditpontadó szervezetként akkreditáltatták az országos Orvosi és Fogorvosi Kamaráknál, amely az Orvosi

Kamara 2018-ban megjelent új szabályozásai miatt bonyolultabb volt, mint a korábbi években. Ezen akkreditációt felhasználták a XXIX. Tudományos Ülésszak kreditálásához.

A szakosztály fő tevékenysége a tudományos összejövetelek megszervezése. Ezeknek egy része a szakosztályon belül működő szakcsoportok és területi csoportok szervezésében zajlott, szakmai-tudományos továbbképzők keretében.

2019. április 11–13. között Szatmárnémetiben tartották a szakosztályunk XXIX. tudományos ülészakát, melynek főszervezője dr. **Leihér Leonóra** fogorvos. Az ülészakának 451 résztvevője volt, amelyből 236 orvos, 39 gyógyszerész, 158 fogorvos és 18 kísérő személy. A rendezvény első felében továbbképző előadások és plenáris konferenciák hangzottak el. Péntek délutántól szombat délig 10 szekcióban 81 előadás hangzott el, amelyek az orvostudomány szinte minden ágát felölelték. Ennek keretében a szakosztály **Csögör Lajos-díjat** adományozott dr. **Kun Imre** egyetemi tanárnak (laudációt Dr. Gyéresi Árpád egyetemi tanár írt), és **Lencsés György-díjat** adományozott dr. **Ábrám Zoltán** egyetemi tanárnak (laudációt dr. **Szilágyi Tibor** egyetemi tanár mondott). Az Orvostudományi Kollégium 13, a Gyógyszerész-kollégium 24, míg a Fogorvos-kollégium 16 kreditponttal ismerte el a rendezvényt.

Megnyitóbeszédet mondott Pataki Csaba, Szatmár megye tanácselnöke, Kereskényi Gábor, Szatmárnémeti polgármestere, dr. Bitay Enikő akadémikus, az EME főtktára, dr. Szilágyi Tibor egyetemi tanár, a szakosztály elnöke. A **Dr. Kopp Elemér-pályadíj** átadására is sor került, melyet **Ferencz Elek** V. éves gyógyszerészhallgatónak adtak át.

A családorvosi szakcsoport tevékenységéből említésre méltó a 2019. március 22–23-án, Székelyudvarhelyen a Pápai Páriz Ferenc Alapítvánnyal és Hargita Megye Orvosi Kollégiumával közösen szervezett nagyszabású, XXVI. családorvosi továbbképző konferencia, külföldi és hazai előadókkal, 450 résztvevővel, amelyből 377 orvos és 73 szakdolgozó. A továbbképző konferencián, melynek főszervezője **Balla Árpád** főorvos, 15 előadás hangzott el különböző szakterületekről (nőgyógyászat, szemészet, ortopédia, ideggyógyászat, gyermek- és felnőttkori gasztroenterológia, kardiológia, hematológia, gyermekgyógyászat), az előadók közül 10 külföldi (budapesti, szegedi, pécsi, debreceni professzorok), illetve 5 előadó a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyászati Egyetemről. Az Orvostudományi Kollégium 11 kreditponttal értékelte a tudományos rendezvényt.

2019. szeptember 20–22. között Szilágycsehben, a XXVII. Báthory-napok keretében tartották a XXVI. orvostovábbképzőt, **Széman Péter**, az EME szilágysomlyói csoportjának vezetője szervezésében. A továbbképzőn 7 rendkívül érdekes témájú előadás hangzott el. A konferencián 97 regisztrált résztvevő és további 21 érdeklődő vett részt. A konferencia a Báthory István Alapítvány, a Magyar Egészségügyi Társaság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos- és Gyógyászattudományi Szakosztályának, illetve az EME szilágysomlyói csoportjának égisze alatt zajlott, melyet a Magyar Tudományos Akadémia is támogatott.

A szakosztály a Semmelweis Egyetemmel, a Semmelweis Emlékbizottsággal, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, Magyarország Csíkszeredai Főkonzulátusával és a Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetséggel közösen szervezte meg április 6-án a Semmelweis-emlékév ünnepi eseményei sorában megrendezett Semmelweis-szobor avatását a Sapientia Egyetem koronkai campusában. A szobor Polgár Botond szobrászművész alkotása. Előadást tartott dr. Szabó Béla egyetemi tanár, dr. Rosivall László akadémikus, a Semmelweis Emlékbizottság elnöke, dr. Dávid László egyetemi tanár, a Sapientia EMTE rektora és Tóth László, Magyarország Csíkszeredai Főkonzulátusának főkonzulja.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben égisze alatt 2019. november 8–9. között tartották a szakosztály állandó őszi konferenciájaként meghirdetett XXIII. erdélyi orvosnapokat, melynek főszervezője a Hargita megyei Orvosi Kollégium és a csíkszeredai Megyei Sürgősségi Kórház, társszervezője a Kolozsvári Akadémiai Bizottság volt. A konferenciát és az azt megelőző workshopot a Romániai Orvosi Kollégium 20 kreditpontra értékelte. Az igen sikeres kétnapos rendezvény a csíkszeredai Apáczai Csere János Pedagógusok Házában zajlott, ahol 22 előadó és 236 regisztrált hallgató vett részt. A konferencián rangos budapesti és pécsi meghívottak, a marosvásárhelyi orvosi és gyógyszerészeti egyetem oktatói és tapasztalt székelyföldi szakorvosok tartottak előadásokat. A rendezvény workshop-részén négy nagy gyakorlati jelentőségű, modern technikával ismerkedhettek meg a résztvevők. A sikeres rendezvény főszervezői: Dr. Biró László, Dr. Szakács Oszkár-Balázs, Dr. Lőkös Barna-Csaba és Dr. Solti Norbert.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben központi rendezvénye az EME fennállásának 160 éves megünneplése köré szerveződött. Az *Értéktérítő tudomány* égisze alatt, 2019. november 22-én *Fiatal kutatók a tudomány szolgálatában* címmel plenáris előadásokra került sor, ahol a szakosztály részéről dr. **Fábián Zoltán** arc-, állcsont- és szájsebész szakorvos *Számítógépes műtéti tervezés és 3D-nyomatás alkalmazása az arckoponya-sebészetben* címmel tartott előadást. Az EME-szakosztályok és főkegyesületek mint tudományos műhelyek szekciójában dr. **Szilágyi Tibor** *Az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályának szerepe az erdélyi magyar nyelvű tudományos életben* címmel tartott előadást.

Az Orvos és Gyógyszerésztudományi Szakosztály kolozsvári rendezvényét immár 11 alkalommal tartották meg 2019-ben. A dr. **Bódizs György** alelnök által szervezett rendezvényt a kolozsvári Református Kollégium dísztermében tartották, előadók dr. Szilágyi Tibor, dr. Péter H. Mária, dr. Gaal György, dr. Széman Péter, dr. Széplaki Attila és dr. Bódizs György.

Az Orvostudományi Értesítő 92. kötetének egy száma jelent meg, nyomdakész cikkei „ahead of print” formában már elérhetők. Két különszámot jelentettek meg, ezek a XXIX. Tudományos Ülősszak és a XXVI. tudományos diákköri konferencia összefoglalóit tartalmazó kötetek. A kéziratok fogadása az „Editorial Manager” internetes kézirat-menedzselő rendszer révén történik. Hasonlóan a tavalyi évhez, felkérték a konferenciákon, továbbképzőkön előadó tanárokat, illetve a vándorgyűlés résztvevőit, hogy a bemutatott előadások anyagát írásban (*in extenso* kézirat formájában) is küldjék el folyóiratunk szerkesztőségébe. A lap felelős szerkesztői teendőit és a De Gruyter/Sciendo Kiadóval való kapcsolattartást továbbra is Mezei Tibor látja el. A lapszámok megjelenésével kapcsolatos számos további teendőt a szakosztály munkatársai, szaklektoraink és korrektoraink gyors és igényes munkája segíti, és igyekeznek a továbbiakban is fenntartani a lap szakmai színvonalát. A 2018-as első szám megjelenésével elkezdtek a folyóirat nemzetközi adatbázisokba való bejegyzését a De Gruyter/Sciendo Kiadó révén. A 92. kötet számainak nyomdai költségeit a Gedeon Richter Románia Rt. gyógyszercég fedezi.

A szakosztály kiadásában jelent meg Péter H. Mária *Gyógyszerészképzés a Ferenc József Tudományegyetemen 1872 és 1919 között* című kötete, melynek bemutatóját június 26-án tartották Marosvásárhelyen az unitárius egyház tanácstermében.

Szakosztályunk társszervezőként vett részt a november 8-án Erdélyben első alkalommal Marosvásárhelyen megtartott, 11. demográfiai, egészség-és szociálpolitikai konferencián, ahol *Megmaradni – és mégis élni* címmel dr. **Szabó Béla** tartott előadást.

A korábbi évekhez hasonlóan 2019-ben két, 3-3 hónapos, havi 1500 lej értékű kutatási ösztöndíjat írt ki a szakosztály. A pályázat célja orvosok, fogorvosok és gyógyszerészek kutatói

tevékenységének és szakmai érvényesülésének segítése. A beérkezett pályázatokat a választmány által kinevezett bizottság bírálta el, a nyertes pályázók **Fogarasi Erzsébet** és **Fülöp Zsolt-Zoltán** voltak.

A Semmelweis Egyetem Gyógyszerésztudományi Kara és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya pályázatot hirdetett meg a gyógyszerész/orvos kutatók/kutatócsoportok részére az erdélyi és a budapesti régió közti tudományos együttműködés fellendítése céljából, valamint egyetemi hallgatók részére a gyógyszerkutatásba, illetve a nagyműszeres gyógyszerésztudományi technikákba való bekapcsolódás céljából. A két pályázaton összesen 4 kutató/kutatócsoport pályázata részesült anyagi támogatásban, összesen 60 000 lej értékben.

Folytatták a korábbi években meghirdetett pályázati kiírásukat a tudományos ülésszakon való ingyenes részvételle, mindazok számára, akik a bemutatandó dolgozatukat a jelentkezési határidőig teljes terjedelemben, közlésre alkalmas formában beküldik. Összesen 3 dolgozatot küldtek be, amelyeket a pozitív szaklektori elbírálás után az Orvostudományi Értesítőben közöltek.

Magas tudományos igénnyel, magyar nyelven megírt, széles körű érdeklődésre számot tartó orvosi vagy gyógyszerészeti szakkönyv kiadására vonatkozó pályázatot 2019-ben is meghirdettek, de a meghosszabbított határidőig nem érkezett egyetlen kézirat sem.

A szakosztály 2006-ban létrehozta a legjobb tanulmányi eredményt elért végzős egyetemi hallgatóknak az egyetem egykori alapító tagjáról elnevezett **Csögör Lajos-díjat és -oklevelet**, amelynek kiosztására 2019-ben is az egyetemi évet záró ballagáson került sor a Kistemplomban. A díj pénzjutalmat foglalt magában, amelyet a 4 díjazott diáknak Szatmári Szabolcs szakosztályi alelnök adott át. A díjazottak: általános orvosi karon **Szabó Tímea Magdolna**, a fogorvosi karon **Kallos Henrietta Hilda**, a gyógyszerészeti karon **Ferencz Elek**, az általános asszisztensképzőn pedig **Molnár Emőke**. Ez alkalommal került sor a **dr. Formanek Gyula-émlékdíj** átadására is, melyet **Ferencz Elek** gyógyszerészhallgatónak ítéltek oda.

Erdélyi regionális kurátori szerepet vállalva segítették a Magyar Általános Orvosok Tudományos Egyesülete által kiírt, *Az év családorvosa a Kárpát-medencében 2019* pályázat sikeres lebonyolítását. Junior kategóriában **Jakab Engya Anikó** és **Dömötör Zsuzsa Réka**, senior kategóriában **Kurjatko Tamás** nyertek jogosultságot a 2019. április 13–14. között Budapesten szervezett, végleges elbírálási és díjátadási tudományos ülésre.

2019-ben **Brassai Zoltán** professzor és **Kraft Zsolt Béla** főorvos (Csíkszereda) a Pápai Páriz Ferenc Alapítvány életműdíjában részesült. Az alapítvány 20. jubileumi ülésén, szeptemberben a korábbi díjazottak a *Díjazottaink* című kiadványt, valamint egy háromnyelvű állatorvosi kórszövettani atlaszt kaptak ajándékba a szerzők jóvoltából (marosfői állatorvosok).

A szakosztály az egyetlen, orvos-, fogorvos- és gyógyszerésztudományt anyanyelvünkön művelő egyesület Romániában.

Az OGYSZ-nek kapcsolata van az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságával, a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, amelynek Orvostudományi Szakbizottságát Szilágyi Tibor egyetemi tanár, a Gyógyszerésztudományi Szakbizottságát pedig Gyéresi Árpád egyetemi tanár vezeti, a Magyar Gyógyszerésztudományi Társasággal, amelynek Tanácskozó Testületében Sipos Emese egyetemi tanár mint szakosztályunk képviselője is jelen van. Együttműködik a Magyar Egészségügyi Társasággal (MET), melynek Széman Péter főorvos a MET Kárpát-medencei alelnöke, a magyarországi Országos Alapellátási

Intézettel, a Kárpát-medencei Tehetségkutató Alapítvánnyal, a Magyar Általános Orvosok Tudományos Egyesületével, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, a Studium-Prospero Alapítvánnyal, valamint a Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetséggel. A felsorolt, országos és nemzetközi szervezeteken kívül a szakosztály kapcsolatban van olyan helyi alapítványokkal és társaságokkal, mint például a Keresztény Orvosok Szövetsége (KEOSZ), a szilágysomlyói Báthory István Alapítvány, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület marosvásárhelyi szervezete, a székelyudvarhelyi Pápai Páriz Ferenc Alapítvány, a szatmári Szent-Györgyi Albert Társaság.

A szakosztály vezetősége dr. **Szilágyi Tibor** elnök, dr. **Sipos Emese** titkár.

4. **A Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály** 2019 során két előadást és négy tudományos konferenciát szervezett. Kiemelkedő esemény a szakosztály életében, hogy a *Magyar Tudományos Akadémia külső taggá* választotta dr. **Vincze Mária Magdolna** professzor asszonyt, akit a 2019. április 6-i közgyűlésen az *EME tiszteleti tagjává* avatott.

Március 13-án a BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézetének keretében működő Gazdasági Tanácsadó Klub hallgatói (**Tempfli Ákos, Jakó Zsolt, Nagy Miriám, Mag Róbert, Barabási Tamás és Bardóczi Beáta**) az EME székházában *AgriBusiness 4.0* címmel az agráriparról szóló elemzésüket mutatták be. Március 27-én Csiszárík-Kocsir Ágnes egyetemi docens (Óbudai Egyetem) tartott előadást *Globális energiaéhség és a megújuló energiaforrások – finanszírozói szemmel* címmel. Immár hatodik alkalommal gyűltek össze 2019. június 6–7-én a turizmus és a vendéglátás erdélyi magyar kutatói, illetve számos külföldi meghívott a szakosztály és a BBTE Földrajz Intézetének közös rendezvényére, a **Talpas János** által koordinált, *VI. erdélyi magyar vendéglátás és turizmus konferenciára*. Erdélyben, ahol a gazdaság motorja lehetne a turizmus, rendkívül fontos a szakmaiság, a minőség biztosítása, a helyi természeti és kulturális adottságok kiaknázása. Ennek szellemében az előadások témaköre magában foglalta a generációs kérdéseket, a borkultúrát, a konyhaművészet lehetőségeit és új útjait, a faluturizmus óriási potenciálját, különös tekintettel azokra a helyi sajátosságokra, amelyekre ez szervesen ráépülhet. A rendezvényen 14 előadás hangzott el, és egy szakmai kirándulásra is sor került.

November 21-én, a Sapientia EMTE Tordai úti épületében került sor A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat *társadalomtudományi szekciójára*, melynek társszervezői a Sapientia EMTE, Kolozsvári Kar, Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszéke és a POLITEIA – Romániai Magyar Politikatudományi Egyesület voltak. A konferencián négy szekcióban 19 előadás hangzott el.

Ugyancsak november 21-én a Sapientia EMTE Óváry termében kilenc előadást mutattak be a *175 éve született Óvári Kelemen jogászprofesszor* című konferencián, amely a tudomány napi konferencia jogtudományi szekcióját képezte. A konferencia társszervezője a Sapientia EMTE Jogtudományi Tanszéke volt.

November 23-án – ugyancsak a MTNE 2019 keretében – negyedik alkalommal kerül sor az *ICEBM 2019 Nemzetközi Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Konferenciára*, amelyet a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Karának Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézete, az EME Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztálya, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság és a Pro Oeconomica Egyesület közösen szervezett a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Karának épületében.

Négy országból (Románia, Magyarország, Kolumbia és Szlovákia) 18 intézmény képviselőjében 70 személy vett részt a konferencián, a plenáris üléseken, és az öt szekcióban 47 tudományos dolgozatot mutattak be.

2019. november 23-án Sepsiszentgyörgyön tartották a *MTNE 2019* filozófiai szekciójának munkálatait *A „világ összegyűjtésének” médiumai. Terek, kapcsolathálók, lokalitás* címmel. Az interdiszciplináris konferencia filozófusok, műépítésszek, antropológusok, médiakutatók és képzőművészek részvételével zajlott. A romániai és magyarországi akadémiai szféra jeles képviselőit is felsorakoztató szakmai tanácskozáson összesen 18 előadás hangzott el, ezeken, valamint az ezeket követő vitákon mintegy 45-50 érdeklődő vett részt. A rendezvény szervezői az Erdélyi Magyar Filozófus Társaság, a Pro Philosophia Alapítvány, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog-, Közgazdaság-, és Társadalomtudományi Szakosztálya voltak, partnere pedig a Magma Kortárs Művészeti Kiállítótér.

A szakosztály vezetősége: **Kerekes Kinga** elnök, **Kokoly Zsolt** és **Balla Emese** alelnökök.

5. A Műszaki Tudományok Szakosztálya küldetéséhez híven 2019-ben is fenntartotta a tudományos és tudományszervező programjait, amelynek szerves részét képezték a szakosztály hagyományos tevékenységei. Célkitűzései között kiemelt helyet foglal el a magyar műszaki nyelv ápolása, művelése, a szakember-utánpótlás, -nevelés, a fiatal kutatók szakmai előrehaladásának a támogatása, valamint a műszaki értelmiség összefogása. Ennek megvalósításáért az elmúlt év során is nemzetközi tudományos üléseket és tudomány-népszerűsítő előadásokat, szakmai táborot szervezett, s tudományos tevékenységek, kutatások működését ösztönözte, segítette. Munkássága eredményeit kiadványsorozataiban tette közzé, s az EDA-ban⁵ terjesztette.

A szakosztály január 12-én kettős eseménnyel indította az évet. Az évi rendes közgyűléssel, melynek keretében az előző év sokrétű tevékenységét tekintették át, véglegesítették az évi munkatervet. Ugyanezen a napon egy, a vállalkozásszervezés témakörébe tartozó előadás indította az évet. **Kerekes László** professzor, a ConsAct Consulting igazgatója, az EME alelnöke tartott előadást *Mikor nyugodt egy vezető?... Ha jól működik a cége* címmel. Az eseményről beharangozót közölt a Szabadság napilap. Az előadás után a 2018-ban, a szakosztály gondozásában megjelent könyvek bemutatására került sor.

Január 24-én az MTA Könyvtár és Információs Központjában szervezett, legújabb EME-kiadványainak bemutatása keretében az *Acta Materialia Transylvanica* újonnan megjelent folyóiratot mutatta be a főszerkesztő számos szerző jelenlétében.

Március 28–29. között, immáron huszonnegyedik alkalommal rendezték meg a *Fiatal műszaki tudományos ülészekét*⁶ a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE) partnerségében. A rendezvény fővédnöke **Lovász László**, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, védnöke **Gyulai József**, a Novofer Alapítvány kuratóriumának elnöke volt. A konferencia 2019. március 28-án kezdődött a megnyitó, illetve plenáris előadásokkal a Protestáns Teológiai Intézet dísztermében.

A megnyitón Bitay Enikő EME–MTSZ-szakosztályi elnök és **Dávid László**, a Sapientia EMTE rektora szólaltak fel a szervező intézmények nevében, majd a meghívott intézmények

⁵ <https://eda.eme.ro/handle/10598/58>

⁶ A rendezvény honlapja itt érhető el: <http://www.eme.ro/fmtu/>, a dokumentumai itt találhatók: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31691>, a részletes beszámoló itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31692>.

képviselője, **Réger Mihály**, az Óbudai Egyetem rektora. A rendezvényt megtisztelte **Kecksés Tibor**, Magyarország Kolozsvári Főkonzulátusának vezető konzulja, aki köszöntőbeszédében kiemelte, hogy a magyar műszaki tudományosság megmaradásához sikerekre és támogatásra egyaránt szükség van. Ugyancsak köszöntőbeszédében üdvözölte a konferencia résztvevőit **Antal Géza**, az RMDSZ Kolozsvári Szervezetének ügyvezetője, valamint **Székely Schnedarek Márton**, a KMDSZ Kolozsvári Műszakis Klubjának elnöke.

M. Csizmadia Béla professor emeritus a Gödöllői Szent István Egyetemről betegség miatt nem lehetett jelen, ezért a *Szükséges-e a magyar szaknyelv művelése?* című plenáris előadása elmaradt. Írásos üzenetét doktorandusza, Balassa Gábor olvasta fel.

Az erdélyi magyar műszaki tudományosság kitartó támogatása elismeréseképpen a rendezvényen az EME Gr. Mikó Imre-emléklapot adományozott **M. Csizmadia Bélának** és **Réger Mihálynak**.

Ezt követően négy plenáris előadás hangzott el: **Bíró László Péter** az MTA Energiatudományi Kutatóközpont Műszaki Fizikai és Anyagtudományi Intézet Nanoszerkezetek osztályának munkatársa az *Anyagtudósok kalandozása a biológiában: lepkék szerkezeti színeiről*; **Réger Mihály** *140 év az ipar és a tudomány szolgálatában* címmel; **Orbán Ferenc**, a Pécsi Tudományegyetem, Műszaki és Informatikai Karának professzora a *Környezetbarát tervezésről*; **Puskás Attila**, a Kolozsvári Műegyetem Építőmérnöki Karának tanszékvezetője az *Oktatás és Ipar – építőmérnöki szemmel* címmel érkezett.

Nyolcadik alkalommal adták át a **Maros Dezső-díjat**, melynek célja a romániai magyar ifjú műszaki szakemberek kutatásának támogatása, elismerése további kutatásra való ösztönzése. 2019-ben a Maros Dezső-díjat **Gergely Attila** mérnök, a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Kar, Gépészmérnöki Tanszék adjunktusa vehette át kiemelkedő kutatási tevékenysége elismerésül.

Az ünnepélyes megnyitót kiskoncert zárta **Kovács Eszter** és **Fejér Mátyás**, a BBTE Református Tanárképző és Zeneművészeti Kara diákjainak fellépésével és **Miklós Noémi** BBTE-adjunktus zongorakíséretével. A rendezvényről március 29-én **Ördög Béla** tudósított a Szabadság napilapban⁷.

A plenáris előadást követően délután **134 szerző 59 munkája kerül bemutatásra**, amelyek felölelik a legtöbb műszaki tudományterületet (anyagtudományok, biztonságstudomány, informatikai alkalmazások, gépészet- és gyártástudomány, építészet, mechatronika és robotika, alkalmazott fizika), a műszaki oktatást, amely az interdiszciplináris kutatások eredményeivel is kiegészül.

Az előadásokat tartalmazó tanulmánykötet (a *Műszaki Tudományos Közlemények* 11. kötete) és a tanulmányok külön-külön is elérhetők online módon az Erdélyi digitális adattárban: <http://eda.eme.ro/handle/10598/31168>, illetve a Műszaki Tudományos Közlemények honlapján: <http://www.eme.ro/publication-hu/mtk/mtk-main.htm>. A kiadvány összesen **94 szerzőnek** az első szerzők nevének sorrendjében közlésre javasolt **42 írását tartalmazza**, felöleli valamennyi műszaki szakterületet (anyagtudományok, biztonságstudomány, informatikai alkalmazások, gépészet és gyártástudomány, vegyészet, építészet, mechatronika és robotika, alkalmazott fizika), a műszaki oktatást, az interdiszciplináris kutatás eredményeivel is kiegészülve. A konferenciakötet társkiadója az **Óbudai Egyetem**, ezzel is tükrözni kívánva azt a határon átnyúló,

⁷ Ördög Béla: *Fiatal műszakiak találkoztak Kolozsváron*. In: Kolozsvári Szabadság napilap, 2019. március 28. <http://szabadsag.ro/-/fiatal-muszakiak-talalkoztak-kolozsvaron>

többszörös szakmai együttműködést, mely a közös kutatásokban és közlésekben már eddig is érzékelhető volt. Mint ismeretes, a 2018-as évtől kezdődően a tanulmányok megjelentetésének szigorúbb követelményei vannak, illetve újdonságnak számított, hogy ezek angol nyelvű változatát is közzéteszik, online felületen terjesztik. Az anyagtudomány szakterületéről beérkező tanulmányok, a tudományos bizottság javaslatának megfelelően, a szükséges kiegészítések után az *Acta Materialia Transylvanica* folyóirat 2019. 2. évfolyam 1–2. számaiban jelenik meg. Az angol nyelvű tanulmányokat a De Gruyter Open, Sciendo népszerűsíti. Ezek indexelve lesznek a nemzetközi szakmai adatbázisokban és a szakmai online könyvkereskedésekben is.

A konferencia másodnapján, március 29-én az **Erdélyi barangolás** program keretében a résztvevők egy körúton vettek részt. A szakma gyakorlása mellett a szervezők fontosnak tartják a kapcsolódást, a honismereti jellegű tevékenységeket is, ezért a rendezvényt az idén is ezzel a hagyományos programmal zárták (melynek fontosabb helyszínei: Gyulafehérvár, Torockó, Járabánya, Magyarfenes). Programfelelős és egyben túravezető **Talpas János** volt.

A rendezvényről az **RTV kolozsvári adásának az Erdélyi Figyelő** műsora keretében készített riportanyagot **Pákei Enikő** szerkesztő-műsorvezető *A műszaki tudományok fiatal kutatói találkoztak Kolozsváron* címmel, mely elérhető a világhálón is⁸.

2019. április 6-án életének 75. évében **elhunyt** Veszprémben **Csibi Vencel József** akadémikus, a szakosztályban aktívan tevékenykedő gépészmérnök, utolsó útjára április 20-án kísérték Kolozsvárt, a Kismező temetőben. Május 29-én **M. Csizmadia Béla** professor emeritus (Szent István Egyetem, Gödöllő) **távozott** az élők sorából. A „*Professzorunk*”, aki az FMTÜ támogatója hosszú idők óta, együttműködő partnere, a tudományos bizottság aktív tagja volt. Szakmai és emberi helytállása, példaértékű magatartása, inspiratív előadásai és írásai, a műszaki tudományosság előmeneteléhez hozzájáruló munkája elismeréseként részesült az EME alapította, gr. Mikó Imre-emléklap kitüntetésben. Emlékét kegyelettel őrzi a szakosztály.

Június 11-én **hetedik alkalommal kerül sor a Magyar műszakis balladásra**⁹ Kolozsvárt a Kolozsvári Műszakis Klub (KMDSZ–KMK) és az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya szervezésében. Az EME Jókai/Napoca utcai székházában idén hét szakról összesen negyvenöt végzős mérnököt indítottak a műszakis hivatás útjára az őket búcsúztató, feltarisznyázó oktatók. Az ünnep alkalmából köszöntötte a résztvevőket Bitay Enikő, az EME Műszaki Tudományok szakosztályának elnöke, **Gobesz Zsongor-Ferdinánd**, a Kolozsvári Műszaki Egyetem egyetemi docense; **Sámi Zsuzsa**, a Kolozsvári Magyar Diákszövetség elnökhelyettese, valamint **Székely-Schnedarek Márton**, a Kolozsvári Műszakis Klub elnöke. A rendezvény színvonalát emelte **Bakó Tihamér** zongora-előadása, illetve az emléklapok és ajándékkönyvek átadását követően **Vincze Róbert** SLAM-előadása.

Értékmérés, találkozás, emlékezés – hármas céllal szervezték meg az EME Műszaki Tudományok Szakosztály **ipartörténeti sorozatának immár tizenkettedik előadását** a magyar napokon. A kolozsvári ipartörténeti előadás-sorozat hagyományába illeszkedett **Nagy Béla**: *A kolozsvári papírlemezgyár (Mucart) története*, amelyre 2019. augusztus 19-én került sor. Az esemény jellegéje: „*Hozz magaddal egy emléktárgyat!*”. Az előadást **Tóth Ildikó** ny. technikus kiegészítése követte: érdekes részleteket mutatott be egy 1996-ban készített

⁸ A riport a közösségi oldalon itt látható: <https://www.facebook.com/534716723271172/videos/417138639020501/>, illetve a YouTube nyilvános videómegosztó webhelyen itt: <https://www.youtube.com/watch?v=aD2OqyGxGFs> (közvetítve 2019. április 3-án).

⁹ A rendezvény dokumentumai, beszámolója itt érhető el: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31700>

dokumentumfilmből, amely az akkori gyártási folyamatot és az ingatlanállapotokat ismertette. A rendezvényen az előadást, bemutatót hozzászólások egészítették ki, hagyományosan teret adva az egykori alkalmazottak találkozásának, emléktárgyak gyűjtésének s a kötetlen beszélgetésnek. Mint ismeretes, ezen találkozók nyitottak mindazok számára, akik elmondhatják, ahogyan Ők látták s élték meg egy üzem alakulását, fejlődését, termékeinek fejlesztését, közösségi életét s szakmai kibontakozását. A rendezvényekről augusztus 20-án **Ördög Béla** tudósított a kolozsvári Szabadság napilapban, *Volt egyszer egy Mucart* címmel¹⁰. Ugyanebben a periódusban készült további két interjú, melyek által egykor az iparban dolgozók emlékeit igyekszik gyűjteni a szakosztály.

Augusztus 26–29. között **tizennyolcadik alkalommal szervezte meg a Technikatörténeti alkotótábort**¹¹ az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya Cserna-eresztúron és környékén. A szakosztály 2006-ban kezdeményezte a *Műszaki örökség feltárása, kutatása és védelme Erdélyben* elnevezésű interdiszciplináris programot. Ennek terepgyakorlati része az évente szervezett technikatörténeti alkotótábor, melynek célja technikai örökségünk felkutatása, megőrzése, működőképessé tétele, az erdélyi kulturális örökségbe való beillesztése, illetve a térség kulturális és turisztikai fejlesztése. 2019-ben az egykoron Hunyadi és Csolnoki családok birtokába tartozó, Erdély déli részén, a Cserna-patak közelében levő térség képezte a terepmunka helyszínét. A tábor szakemberei között a Kolozsvári Műszaki Egyetem, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Sapientia EMTE és a Széchenyi István Egyetem oktatói voltak. Az interdiszciplináris kutatáshoz szükséges szakmai tudás érdekében a résztvevőket különböző szakterületekről szólították meg, így volt köztük gépész, anyagtechnológus, turisztikai szakértő, építész, közgazdász. A továbbiakban kisebb (szak)csoportokban, diákok bevonásával folytatódnak a felmérések konkrét munkálatai.

2019. augusztus 30-án az Óbudai Egyetem által odaítélt Honorary Professor cím átvételét követően, Bitay Enikő *Műszakiörökség-védelem Erdélyben* címmel székfoglaló előadást tartott – amely kisebb szimpózium keretében zajlott.

November 22-én a MTNE központi rendezvényén az *EME-szakosztályok és -fiókegyesületek mint tudományos műhelyek* program keretében a szakosztály elnöke *A műszaki tudományosságért – 30 éves az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya* címmel tartott előadást, melynek írott változata 2020-ban kötetben is megjelenik.

November 23-án a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében szervezte meg a szakosztály a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karral együtt a **XX. Műszaki tudományos ülésszakot**¹² (MTÜ) Kolozsvárt. Különös és igen szép véletlen volt, hogy a jubileumi XX. MTÜ-t pontosan 20 előadással (közleménnyel) köszöntötte a 39 szerző. Hét egyetem, négy kutatóintézet főleg csoportos kutatási munkáját ismerhették meg a résztvevők. A jubileumi műszakis ülésszakot megtisztelték Délvidékről a Szabadkai Műszaki Szakfőiskola képviselői, **Némédi Imre** intézetigazgató vezetésével, **Nagy András**, a Dunaújvárosi Egyetem tudományos és kutatási rektorhelyettese, illetve az Óbudai Egyetem kutatói-oktatói **Kovács Tünde** tanácskvezető, egyetemi docens vezetésével. A megnyitón a Sapientia Erdélyi Tudományegyetem Marosvásárhelyi Kar dékánja, **Kelemen András** köszöntötte a rendezvényt, az EME részéről

¹⁰ <http://szabadsag.ro/-/volt-egyszer-egy-mucart>

¹¹ A rendezvény beszámolója itt érhető el: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31699>

¹² A rendezvény dokumentumai itt érhetők el: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31693>, a részletes beszámoló itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/31694>.

pedig **Kerekes László** EME-alelnök, illetve Bitay Enikő szakosztályi elnök, aki beszédében a 20. évét ünneplő rendezvény jelentőségét emelte ki. A kolozsvári Műszaki Egyetemet **Gobesz Ferdinánd-Zsongor** építészmérnök, egyetemi docens, a Petrozsényi Egyetemet pedig **András József és Kovács József** egyetemi tanárok képviselték.

A változatos, sokszínű előadások a klasszikus műszaki tudományterülethez tartozó anyagtudományok (7), gépészmérnöki modellalkotás (4), bányagépek (2), építőmérnöki (2), gépészeti kísérleti vizsgálatok (2) területét érintették, mindezeket kiegészítette az ember-gép kommunikáció, krízismenedzsment; biztonságtudatosságának növelése a kibertérben; avagy a gyártás digitalizálása (mint kihívás az oktatás és ipar számára) témájú előadások. A rendezvény egyik lényeges mozzanata, melynek már többéves hagyománya van, a **Jenei Dezső-emléklap** átadása, ünnepélyes keretben biztosítva az erdélyi magyar műszaki tudományosságért kifejtett tevékenység elismerésére. Az **idei kitüntetett Gobesz Ferdinánd-Zsongor** építészmérnök, egyetemi docens, a Kolozsvári Műszaki Egyetem oktatója. A rendezvény méltó helynek bizonyult arra, hogy megemlékezzenek a nemrégiben elhunyt jeles műszakis kollégára, szakosztályi tagra, Csibi Vencel akadémikusra, gépészmérnökre. A rendezvény záró programpontja a könyvbemutató volt, a 2019-ben megjelent szakosztályi köteteket és folyóiratokat tekintette át a szerkesztő.

A 2019-es évben összesen öt kötet és két folyóiratszám jelent meg a szakosztály gondozásában s támogatásával. A *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozatban: az MTK 10. és az MTK 11. kötetei; a *Műszaki Tudományos Füzetek* sorozat 13. kötete; valamint a *Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek* sorozat 13. kötete. Különálló kötetben – Márton László szakosztályi alelnök szerkesztésében, *Fejezetek Székelyföld technikatörténetéből* címmel – a szakosztályi technikatörténeti szakcsoport többéves munkájának eredményeiről is olvashatunk. Ugyanakkor megjelent az *Acta Materialia Transilvanica* (AMT) folyóirat 2019-es, 2. évf. két száma is¹³. A kiadványok részletes adatai a *Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás* című fejezetben olvashatók.

A szakosztály köszönetét fejezi ki a lektoroknak, akik vállalták a tanulmányok szakmai értékelését, s véleményükkel, tanácsaikkal, önzetlen munkájukkal erősítették a tanulmánykötetek szakmaiságát, külön kiemelve az önálló kötetek lektorait: Máté Márton, Nagy-György Tamás, Gazda István, Perjámosi Sándor és Tóth László. Ugyanakkor az AMT folyóirat 2019-es év számok gondozására felkért Dobránszky János lapszerkesztő szakszerű munkáját ezúton is köszönik. A kiadványok szakmaiságában nagy szerepük volt az olvasószerkesztőknek: Kerekes Györgynek, Szenkovics Enikőnek, David Speightnek, valamint a műszaki szerkesztőnek, tördelőknek: Szilágyi Júliának. A kiadványaink online változatainak megjelenítésében¹⁴, feltöltésében: Szilágyi Julia, Orosz Bettina és Kisfaludy-Bak Zsombor működtek közre.

A szakosztály a 2019. évben is együttműködött más intézményekkel, folytatódtak a közös kutatások a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, a Babeş-Bolyai Tudományegyetemmel, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemmel, valamint az Óbudai Egyetemmel, melyek eredményei különböző fórumokon hangzottak el, és jelentek meg társszerzőségben, kiadványokban.

Ugyanakkor tovább folytatódtak a szakosztály keretei között zajló inter- és transzdiszciplináris kutatások: archeometallurgiai, anyagtudományi, tudomány- és technikatörténeti, valamint az

¹³ Az AMT 2. évf. 2. számáról a Szabadság kolozsvári napilap december 24-i számában olvasható: <http://szabadsag.ro/-uj-certamen-illetve-acta-materialia-transilvanica>

¹⁴ Az EME elektronikus könyvtára: <https://www.eme.ro/publication-hu/>, EDA: <https://www.eme.ro/publication/>, MTMT: <https://eda.eme.ro/>, <https://m2.mtmt.hu/frontend/>

ipartörténeti emlékek gyűjtése is, interjúk készítése. Jelentősebb kutatási pályázatok, témák 2019-ben: *Összehasonlító archeometriai vizsgálatok a mikházi római lelőhelyen a katonai és civil környezetben feltárt vassalakok technológiai összefüggéseinek vizsgálatára* (MTA Domus csoportos kutatási pályázat, 2018/19); Székelyföld technikatörténeti kutatása: *A fémművesség fejlődése Székelyföldön. Erdővidék vasgyártása* (szakosztályi projekt); *Fenofibrát-tartalmú, nanoszálal szerkezetű gyógyszerhordozó rendszer nagy volumenű előállítás* (MTA Domus csoportos kutatási pályázat); *Implantátumok károsodásának vizsgálata* (MTA Domus Hungarica). Martin Lajos (1827–1897) műszaki hagyatékának kutatása. Az eredményeiről előadásokban, közleményekben számoltak be a kutatók. Ugyanakkor fontosnak tartották a kutatási eredményeket közérthető módon is terjeszteni, 2019-ben a KAB felhívására ezeket ilyen formában is áadták a *Tudományos eredmények szemléje*¹⁵ rovatba.

A tudományos tevékenységek mozgatórugójaként a szakosztály folyamatosan figyeli, segíti, ösztönzi a műszaki kutatás tevékenységeit, külön figyelmet szentelve az eredmények bemutatására, magyar nyelven való közlésére, terjesztésére is. Ugyanakkor igyekszik a nemzetközi vérkeringésbe is eljuttatni ezen eredményeket. 2018-as évtől a tanulmányokat angol nyelven is bekérték, s ezeket online felületen jelentetik meg, terjesztik (<http://www.eme.ro/publication/>).

A szakosztály alapítója, Jenei Dezső születésének 100. évfordulója alkalmából (november 7-én született Naszódon) megemlékező írást jelentettek meg december 30-án a kolozsvári Szabadság napilapban *Száz éve született Jenei Dezső – Szívügyének tekintette a magyar műszaki oktatást a tudós személyiség* címmel¹⁶.

A szakosztály vezetősége: **Bitay Enikő** elnök, **Márton László** és **Máté Márton** alelnökök, **Kisfaludi-Bak Zsombor** titkár.

6. A Matematikai és Informatikai Szakosztály tagjai 2019-ben is konferenciák, tudományos ülésszakok, előadások, továbbképzők és szakmai versenyek szervezéséhez járultak hozzá. Ennek érdekében együttműködtek a BBTE és a Sapientia EMTE oktatóival, a Farkas Gyula és a Mitis Egyesületekkel, a Matlap közösségével, a Radó Ferenc Matematikaművelő Társasággal, valamint a KAB Matematika, Informatika, Fizika és Csillagászati Szakbizottságával. A Szakosztály 2019-ben is bekapcsolódott a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozatba, november 15–17. között szervezte meg a **10. matematika és informatika alkalmazásokkal konferenciát**, melyre Kolozsváron, az EME székházában, illetve a Babeş-Bolyai Tudományegyetem központi épületében került sor. A konferencián 20 előadás hangzott el, és 45 résztvevő regisztrált. A rendezvény péntek délután egy matematika- és informatikatörténeti szekcióval indult (**Kása Zoltán**: *Korai számítógép-fejlesztések Kolozsváron*; **Zákány Mónika**: *A párhuzamosság rövid története*), amelyet egy kerekasztal-beszélgetés követett az erdélyi magyar matematika- és informatikaoktatás aktuális kérdéseiről. A résztvevők a csillagvizsgálóban tett látogatással fejezték be a napot. Másnap plenáris előadásokkal folytatódott a rendezvény (Németh Sándor: *Az izotonprojekciótól az izotonregresszióig*; **Nagy Örs**: *A reprezentációváltás mint heurisztikus problémamegoldási stratégia taníthatóságáról*), majd két szekcióban következtek előadások. A didaktika szekcióban a következő előadások hangzottak el: **Olosz**

¹⁵ Jelentős tudományos eredmények ismertetése: <https://kab.ro/hirek/hir/jelentos-tudomanyos-eredmenyek-ismeretese-1187>

¹⁶ <http://szabadsag.ro/-/szaz-eve-szulett-jenei-dezso-szivugyenek-tekintette-a-magyar-muszaki-oktatast-a-tudos-szemelyiseg>

Ferenc: *A feladatokban rejlő lehetőségek kiaknázása*; **Bódis Klára:** *Digitális cselekvő pedagógia, tabletekkel*; **Baranyai Tünde Klára** *Műveletek tanítása elemi osztályokban*; **Kovács Béla:** *Érettségi vizsgálati feladványok (1900–1918)*. A matematika szekcióban az alábbi előadásokra került sor: **Kolumbán József:** *A Navier-Stokes-operátorral értelmezett hemivariációs egyenlőtlenségekről*; **Róth Ágoston:** *Ciklikus közelségi görbék/felületek és azok súlyozott változata*; **Szilágyi Zsolt:** *A vektornyalábok tenzorszorzatának Chern-osztályairól*; **Makó Zoltán, Salamon Júlia:** *Kétszemélyes, nem zéró összegű játékok elemzése a kumulatív kilátásmélet segítségével*; **Szilágyi Zsolt:** *Lokalizálás Grassmann-varietáson nilpotens vektormező segítségével*. Délután ismét két szekcióban folytatódott a konferencia. A matematika és didaktika szekcióban az alábbi előadásokat hallgatták meg a jelenlevők: **Nagydobai Kiss Sándor:** *Két hiperbolacsálád*; **Bíró Bálint, Nagydobai Kiss Sándor:** *A háromszög két új nevezetes köre?*; **Bencze Mihály, Drăgan Marius:** *Gerretsen-féle egyenlőtlenség élesítése*; **András Szilárd:** *A számfogalom kialakítását segítő tevékenységek*. A matematika és informatika szekcióban az alábbi előadások hangzottak el: **Szenkovits Annamária:** *Chatbotok: Amikor a mesterséges intelligencia a közösségimédia-menedzsered*; **Koncsárd Tünde, Naghi Mirtill-Boglárka, Antal Margit:** *Forráskód szerzőjének felismerése programozói stílus alapján*; **Simon Levente, Soós Anna:** *Fraktálelemzés és fixponttétel magasabb dimenziójú apollóniai hálózatokon*; **Darvay Zsolt:** *Belső pontos algoritmusok lineáris komplementaritási feladatokra*. Ezt követően a konferencia legünnepélyesebb pillanata következett: a **Farkas Gyula-emlékérem** átadása. Az emlékérmet olyan általános iskolában vagy középiskolában oktató matematika vagy informatika szakos tanár kaphatja, aki tevékenységével jelentősen hozzájárult a matematikai vagy informatikai ismeretek terjesztéséhez, és a tehetséggondozásban kiemelkedő eredményeket ért el. Az idei díjazottak: **Szélyes Emőke** (Székelyudvarhely), **Vass Csilla** (Barót) és **Zay Éva** (Zilah). A laudációkat **Kása Zoltán, András Szilárd** és **Szenkovits Ferenc** állította össze, és ők adták át a díjakat is. A konferencia vasárnap városnézéssel zárult.

Tisztségviselők: **Robu Judit** elnök, **Makó Zoltán** alelnök, **Darvay Zsolt** titkár.

7. Az Agrártudományi Szakosztály a 2019-es évet az immár hagyományos szakmai rendezvénnyel nyitotta, január 10-én Györfi Jenő, a nagyenyedi Vinum Rexum borásza által készített borok érzékszervi bírálatára került sor. Február 18–19-én *Öntözéstechnika a 21. században* címmel szakmai előadásokra került sor az RMGE Maros Szervezet, a magyarországi Dan-Aqua Kft. és a Sapientia EMTE MK Kertészmérnöki Tanszékének társ szervezésében. **Dandé Gábor**, a Dan-Aqua Kft. szakértője első nap a korszerű hajtattott és szabadföldi zöldségtermesztés öntözési gyakorlatáról, míg a második nap a korszerű dísznövény- és gyümölcstermesztés öntözési gyakorlatának sajátosságairól beszélt a jelenlevőknek a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának új tanépületében. A rendezvényen az érintett szakterületen tevékenykedő erdélyi termesztek is igen szép számban jelen voltak a kertészeti és tájépítészeti, valamint növényorvos szakirányokon tanuló diákok mellett. Folytatva a közérdekű szakmai előadások sorát, február 23-án, helyi felkérésnek eleget téve, a Sapientia EMTE Sepsiszentgyörgyi Tanulmányi Központjában *Metsszünk! De hogyan?* címmel szakmai napot szerveztek a Sapientia EMTE Kertészmérnöki Tanszékével és az illyefalvi Pinus Siculus faiskolával közösen. **Bandi Attila**, a Sapientia EMTE Kertészmérnöki Tanszéke adjunktusának a gyümölcsfák metszéséről szóló előadása egy háromórás elméleti felkészítóből és egy ugyanolyan hosszú gyakorlati bemutatóból állt, melyet **Rápó Csaba** uzoni gazda gyümölcsösében tartottak. A rendezvény akkora

sikernek örvendett, hogy annak érdekében, hogy minden jelentkező részt tudjon venni, március 16-án újból megtartották.¹⁷

Február 22–24-én Csikmadarason tartottak kerekasztal-beszélgetést az erdélyi, felsőfokú anyanyelvi agrárképzés jövőbeni kihívásoknak megfelelő stratégiai lehetőségeiről a hazai agrárképzésekbe implikált oktatók/szakemberek. Március 2-án a nyárádszeredai Bocskai Alapítvány és a Sapientia EMTE Kertész-mérnöki Tanszéke közreműködésével Nyárádszeredában hagyományosan megrendezésre került a **17. nyárádszeredai kertésznap**. A vásárral egybekötött egynapos szakmai rendezvény keretében az érdeklődők megtekinthették a kertészeti ágazat újdonságait.

Április 12–14. között két rangos szakmai rendezvény valósult meg a szakosztály társszervezésében. Ötödik alkalommal került sor az *erdélyi kertész- és tájépítész-konferenciára*, valamint harmadik alkalommal a *Kertészeti és dísznövény-kiállításra és vásárra* a Sapientia EMTE marosvásárhelyi campusában. A rendezvények a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Kar Kertész-mérnöki Tanszékének, a gödöllői Szent István Egyetem Tájépítészeti és Településtervezési Karának és a magyarországi ASSA Divi Kft.-nek összefogásával valósultak meg. A konferencia keretében három plenáris előadást követően a tudományos dolgozatok két szekcióban kerültek bemutatásra. A tájépítész szekció keretében 13 angol és magyar nyelvű előadás hangzott el, míg a szombati napon sorra kerülő kertészettudományi szekcióban 12 igen színvonalas előadás került bemutatásra. A három napig tartó kiállítás és vásár keretében közel 40 kiállító igazán minőségi kínálatát tekinthették meg, illetve vásárolhattak is a résztvevők.

Július 8-án **Molnár Katalin** PhD-hallgató a Sapientia EMTE marosvásárhelyi Kísérleti és Tangazdasága keretében beállított szabadföldi kísérletében mutatta be kutatási témáját, azaz a különböző anyagokkal történő vetőmagkezelések hatásának tapasztalatait káposztarepce-hibrideknél.

A Kolozsvári Magyar Napok keretében a szakosztály a természettudományi szakosztállyal közösen szervezett előadásokat, augusztus 21-én **Farkas Zoltán** *A gazdasági tanintézetől az agrártudományi és állatorvosi egyetemig* címmel tartott előadást.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében november 15-én a szakosztály a sepsiszentgyörgyi fiókegyesülettel, illetve az illyefalvi LAM Alapítvánnyal közösen szervezte meg a *XV. agrártudományi konferenciát*, amelynek témája az agrárium társadalmi szerepe és feladata Erdélyben. A rendezvényen, melynek a Sapientia EMTE Sepsiszentgyörgyi Tanulmányi Központja adott otthont, 14 előadás hangzott el, és közel 80 résztvevő volt jelen.

Az év során aktívan képviselték a szakosztályt a Kolozsvári Kertbarátok előadásain. Így Orbán Sándor a kiskertekben elvégzendő teendők, hasznos tanácsok témájában hét előadást tartott, míg Lőrinc Piroska Biovédekezés, elismerés című előadását mutatta be.

Tisztségviselők: **Nyárádi Imre István** elnök, **Fazakas Csaba** alelnök, **Lázár László** titkár.

Fiókegyesületeink

A fiókegyesületek, akárcsak a szakosztályok, fontos pillérei az EME-nek, hiszen különböző régiókat kapcsolnak be a tudományos vérkeringésbe, ezáltal azt is elérve, hogy a kutatómunka és a tudományművelés és -népszerűsítés a nagy egyetemi központokon kívül is eredményes

¹⁷ https://www.hirmondo.ro/kovaszna-megye/gyorstalpallo-hobby-gyumolcstermesztoknek/?fbclid=IwAR042dVu7_AaQi8PU0-w2_NZmSrd8XJ_AHOBfQqOlyrIyzmTnmw9yN3ZnS8; <https://ms.sapientia.ro/hu/hirek/metszunk-de-hogyan>

lehessen. A fiókegyesületek által szervezett rendezvények partnerei általában a helyi civil szervezetek, önkormányzatok, így rendezvényeik a helyi, regionális igényeket is szem előtt tartják, s ezek anyagi hátterét is igyekeznek közösen megteremteni. Ennek a munkának köszönhetően újabb ígéretes lehetőségek tárulnak fel mindazon fiatal kutatók előtt, akik szülőföldjükön szeretnék tudásukat kamatoztatni, itt szeretnének bekapcsolódni a tudományos életbe. A fiókegyesületek létrejötte és működésének folyamatossága nem központilag történik, mindig a helyi tagok kezdeményezésén, lelkes szervezésén alapul, a régió igényét, lehetőségeit szem előtt tartva. Ily módon a múlt évben hét fiókegyesület működését karolta fel intézményünk, a márciusban újonnan megalakult aranyos-vidéki fiókegyesülettel együtt.

A fiókegyesületek tevékenységét a települések betűrendjében tüntetjük fel.

Az **aranyos-vidéki fiókegyesület** 2019. március 20-án alakult meg. Az alakuló gyűlésen Keszeg Vilmos tartott előadást *Orbán Balázs Tordán. Orbán Balázs és Szabó Lajos levelezése* címmel. Április 17-én Fodor Attila *Torockó viseletének kialakulása és fejlődése* című előadása hangzott el. A fiókegyesület májusi előadója Csók Zsolt volt, aki *A bágyoni unitárius templom rejtett kincseiről* beszélt. Júniusban Keszeg Vilmos *Irodalomóra. Bágyoni Szabó István és életműve* c. előadására került sor. A fiókegyesület következő meghívottja Tamásné Szabó Csilla volt, aki *Aranyos vidékének történeti és jelenkori víznevei* címmel tartott előadást. Novemberben a tudománynapi rendezvénysorozathoz kapcsolódva tartottak kiskonferenciát, ahol az alábbi előadásokat hallgathatták meg az érdeklődők: Józán Erzsébet: *Szaniszló Zsigmond tordai történetirő pályája és emlékirata*; Olosz Katalin: *Kanyaró Ferenc unitárius tanár és folklórgyűjtő pályája és életműve*; Farkas Zoltán: *Erőss Alfréd római katolikus püspök és emlékiró pályája és életműve*.

A fiókegyesület elnöke **Fodor Attila**, titkára **Máthé Hajnal**.

A **csíkszeredai fiókegyesület** tavalyi központi rendezvénye a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében szervezett nemzetközi konferencia november 8-án, melynek témája *II. Rákóczi Ferenc szabadságharca és a székeliek*. A konferencián kilenc előadás hangzott el: Tamási Zsolt-József (Marosvásárhely): *II. Rákóczi Ferenc és Marosvásárhely*; Garda Dezső-Kálmán (Gyergyószentmiklós): *A gyergyóiak és a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc*; Pál Antal Sándor (Marosvásárhely): *Marosszékiek a Rákóczi-táborban*; Szekeres Attila István (Sepsiszentgyörgy): *A Rákóczi fejedelmek címerhasználat*; Halász Péter: *Rákóczi szabadságharcának moldvai kapcsolatai*; Harangozó Imre (Újkígyós): *Rákóczi alakja a néphagyományban, különös tekintettel az erdélyi szárlakra*; Nemes Gyula (Marosvásárhely): *Gróf székesi Bercsényi László és gróf királyhalmi Petki Dávid II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*; Csörsz Rumen István (Budapest): *A Rákóczi-nóta rejtett és nyilvános története*; Balassa Zoltán (Kassa): *II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hazahozatala 1906-ban*. Az előadásokat követően Both Béla, a Nagy István Művészeti Iskola zenetanára és kamarazenekara közreműködésével Rákóczi-dalokkal, kuruc nótákkal zárult a konferencia. Az előadások által újszerű megvilágításba került II. Rákóczi Ferenc és a marosvásárhelyiek, a gyergyóiak, marosszékiek viszonya; szemléletes előadás hangzott el a nagyfejedelem címerhasználatáról, az erdélyi nagyokkal való viszonyáról, moldvai kapcsolatairól, a néphagyományban való éléséről, a Rákóczi-nótákról; Rákóczi 1906-ban való hazahozataláról.

Fiókegyesületi elnök: **Balázs Lajos**, fiókegyesületi titkár: **Ambrus Tünde**.

A **gyergyószentmiklósi fiókegyesület** számos tudományos előadást, könyvbemutatót szervezett az 2019-es esztendőben. Április 12-én a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztállyal közösen szerveztek megemlékező rendezvényt a megfigyelt történelemtör tag-jainak részvételéről a KORUNK-délelőttökön az 1979 és 1989 közötti időszakban. Részt vettek előadással a Pázmány Péter Tudományegyetem és a szlovák kormány által a II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választásának 315 éves évfordulójára szervezett, megemlékező konferencián, Kassán, október 27–29-én. Szintén előadással vettek részt az EME csíkszeredai fiókegyesülete november 8-i *II. Rákóczi Ferenc szabadságharca és a székelyek* című konferenciáján. A fiókegyesület rendezvényei közül kiemelkedett a Magyar Tudomány Napja tiszteletére szervezett nemzetközi történészkonferencia november 14–15-én, melynek címe *Székelyföld, Erdély a román hódítástól az Országos Magyar Párt megalakulásáig*. A konferencián történészek, egyetemi tanárok, hadtörténészek legújabb kutatásaik eredményeit mutatták be, hozzájárulva ezzel az 1918–1922 közötti időszak gazdasági, társadalmi, politikai és katonai viszonyainak jobb megismeréséhez. A rendezvényen két könyvbemutatóra is sor került. November 14-én Berekméri Árpád mutatta be a *Székely századok. Emlékkönyv Pál-Antal Sándor 80. születésnapjára* című kötetet, és az ünnepeltet Lukács Bence Ákos vezető konzul köszöntötte. November 15-én Koszta István *Trianon árnyékában. Erdély követői Párizsban* c. kötetét mutatták be, majd kerekasztal-beszélgetéssel zárták a kétnapos konferenciát.

Fiókegyesületi elnök: **Garda Dezső**.

A **marosvásárhelyi fiókegyesület** tagjainak nagyobbik része nem végez folyamatosan tudományos munkát. Akik tudományos tevékenységet folytatnak – közülük elsősorban a természet- és műszaki tudományok művelői –, azt nem az EME keretében, hanem egyéb szakmai intézményekben, egyesületekben vagy egyéni úton, szabadidejükben fejtik ki, ugyanakkor a szakemberek, így például a történészek a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesülethez, a néprajzosok a Kriza János Néprajzi Társasághoz is kapcsolódnak. A fiókegyesület 2019. november 30-án – a Magyar Tudomány Napja Erdélyben 18. fórumához kapcsolódóan – a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesülettel közösen tudományos konferenciát szervezett a Maros megye és Marosvásárhely történetéből. A szakmai szempontból aktív tagok részt vettek egyéb tudományos intézmények által szervezett hazai és külföldi tudományos megnyilvánulásokon, és szakmai folyóiratokban és tanulmánykötetekben több tanulmányt tettek közzé. Mindezek mellett a tapasztalt kutatók elsősorban – de nem csak – a pályakezdő fiataloknak szakmai tanácsadást nyújtottak.

Fiókegyesületi titkár **Simon Zsolt**.

A **sepsiszentgyörgyi fiókegyesület** az elmúlt évben is kiemelt figyelmet szentelt annak, hogy eseményeit s híreit a közösségi médián keresztül is eljuttassa az érdeklődőkhöz. A fiókegyesület éves központi rendezvényét, a tudomány napi konferenciát tavaly az agrártudományi szakosztállyal közösen tartotta november 15-én a Sapientia EMTE sepsiszentgyörgyi oktatási központjában. Az EME két egységének első közös rendezvénye volt a XV. agrártudományi konferencia, melyet vándorkonferenciaként ezúttal Sepsiszentgyörgyön tartottak. A konferencia társszervezői a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának Kertészmezői Tanszéke, valamint az illyefalvi LAM Alapítvány voltak. Az egész napos rendezvényen összesen 14 előadás hangzott el, és közel 80 résztvevője volt. Az előadók között képviseltették magukat oktatók, kutatók,

intézményvezetők, frissen végzett agrármérnök hallgatók, valamint vállalkozók. A konferencia eredményei: kapcsolódási pontok kialakulása, hálózatosodás a különféle szakterületek, intézmények képviselői között; elméleti és gyakorlati szakértők közötti párbeszéd; a fiatalok tudományos érdeklődésének ösztönzése, kutatási irányvonalak kijelölése; az erdélyi agrárium helyzetállásának felvázolása, társadalmi szerepének körvonalazása.¹⁸

A fiókegyesület elnöke: **Bíró Boróka Júlia**.

A szilágyosmlyói fiókegyesület január 27-én a Zilah és vidéke fiókegyesülettel közösen emlékezett meg Ady Endre halálának 100. évfordulójáról az *Intés az őrzőkhöz* c. rendezvényen. Január 29-én a Báthory István Alapítvánnyal közösen ünnepelték a magyar kultúra napját, Wagner Péter építész-grafikus *Erdélyi szigetvilág, utazások Dél-Erdélyben 2012–2014* című grafikai kiállításának megnyitójára; illetve Mile Lajos kolozsvári főkonzulnak a 100 éve született Ady Endréről szóló előadására került sor. Március 15-én az RMDSZ-szel és a Báthory István Alapítvánnyal közösen szerveztek ünnepi rendezvényt. Május 10–11-én tartották a Zilah és vidéke fiókegyesülettel közösen a XVI. Szilágyosság-kutatás napját. Szeptember 21–22-én került sor a XXVII. Báthory-napok keretében a XXVI. orvostudományi továbbképzőre. A Magyar Egészségügyi Társasággal, a Báthory István Alapítvánnyal, illetve az Orvostudományi és Gyógyszerészeti Szakosztállyal közösen Szilágycsehből szervezett rendezvény témája *Visszatérés a Teremtőhöz*. Szeptember 27–28-án tartották a XVIII. pedagógus-továbbképzőt szintén a Báthory-napok keretében, közösen a Báthory István Alapítvánnyal és a Romániai Magyar Pedagógus Szövetséggel (a Gál Kelemen Oktatási Központtal).

Fiókegyesületi elnök: **Széman Péter**.

A Zilah és vidéke fiókegyesület az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek kevés taggal működő része, a szórványban dolgozik, ahol több más (főleg helyi) kulturális szervezet is működik. Ezekkel sikerült jó partneri kapcsolatot teremteni, hiszen közös a cél: az erdélyi (a mi szempontunkból itt és most: szórvány-) magyarság önazonosság-tudatának erősítése. Így együttműködtek a zilahi EMKE-vel, a Pro Zilah Egyesülettel, a Szilágy Társasággal, a szilágyosmlyói EME-fiókegyesülettel és a Báthory István Alapítvánnyal, a szilágycsehi Tövishát Kulturális Társasággal, a Szilágy Megyei Múzeummal, a Szilágy Megyei Művelődési és Művészeti Központtal, a Hepehupa művelődési folyóirattal stb.

Mivel önálló anyagi alappal nem rendelkezik a fiókegyesület, az elmúlt évben is főként más szervezetek munkáját segítették, és jelen voltak a főleg ősszel tartott különböző falunapokon (ezek mindig jó alkalmak voltak az amúgy is nagyon szétszórt tagsággal való találkozásokra, beszélgetésekre), de képviselték a fiókszervezetet (esetenként hozzájárulva a szervezéshez is) például a magyar kultúra napján, a március 15-i magyar nemzeti ünnepen, a történelmi évfordulók megemlékezésein, a szilágyosmlyói Báthory-napokon, a szilágycsehi Tövishát-napokon,

¹⁸ <https://szekelyhon.ro/aktualis/fokuszban-az-erdelyi-agrarium>

<https://www.3szek.ro/load/cikk/128012/mi-hol-mikor>

https://www.hirmondo.ro/gazdasag/a-mezogazdasagban-meg-van-eselyunk/?fbclid=IwAR1z0PrBWbxZv2_gJRfSawj6e50ykAm2jSTB0_FxjXxhivnPRaKulXsFQ

http://www.marosvasarhelyiradio.ro/musorok/gazdaelet-a-szakmai-tudasra-szukseg-van/?fbclid=IwAR1B5-oMqy jOH5ryp8Qq2rjDCpIT9YkOVvNpQgr-_5UGZgVBGbh-x6UUwAY

a zilahi szüreti napokon, a Megyei Múzeum és a Szilágy Megyei Művelődési és Művészeti Központ rendezvényein, a költészet tavaszán, a városnapokon stb.

2019. január 27-én Érmindszenten Ady halálának 100. évfordulójára emlékeztek a kalotaszegi református esperesi hivatal (Ady kalotaszegi kötődése révén) és a helyi egyházközség közös rendezvényeként (Mottó: „S akik még vagytok, őrzön, árván, Őrzők: vigyázzatok a strázsán”). A református templomban istentiszteletet tartott Vincze Minya István kalotaszegi református esperes. A megemlékező istentiszteletet Gáspár Attila, Szabó Attila és Szalai Kata által citerán kísért egyházi énekek tették élménydúsabbá. László László zilahi történelemtanár *Ady élete és emlékezete* címmel tartott előadást. Marosán Csaba kolozsvári színművész Ady-verseket szavalt. Kovács Kuruc János történelemtanár, a Fiókegyesület alelnöke a kalotaszegiek és a szilágyságiak részéről egy úrasztali kancsót és terítőt adott át az érmindszenti egyházközségnek, mondván, hogy mindez az „őrzők” ajándéka. Koszorút helyeztek el a templomban, az általunk 2017-ben készített emléktáblán, valamint a szülőházon.

2019. április 14-én Hadadon az 1919. április 16-án lezajlott hadadi csata 100 éves megemlékező ünnepségén vettek részt, és a Székely Hadosztály, valamint a helyi nemzetőrség elesett hőseinek állított emléktábla-avatásnál képviselték az Egyesületet.

A fiókegyesület évi nagy rendezvénye a *Szilágyság-kutatás napja*, amit sok éve rendszeresen szervez Szilágy megye különböző helységeiben, más-más témakörrel. A cél a régió történelmének, kultúrájának megismertetése minél nagyobb közönség előtt, és ennek keretében a *szórványban élő szilágysági magyarok* identitástudatának erősítése. A 2019-es rendezvény (XVI.) kétnapos volt (május 10.: Hadad, május 11.: Bogdánd). Témaköre: *Emlékezzünk régiokról (2)*. Hadadon a következő előadások hangzottak el, melyek egy része a *Wesselényiekhez* kapcsolódott: László László: *A Wesselényiek*; Némethi János: *A hadadi Wesselényiek*; Czégényi Dóra: *A szirénekről másként (A Wesselényi család nőtagjainak emlékezete.)*; Balogh Lucian: *A zilahi református lányoktatás a két világháború között*; Kaszta András: *A hadadi csata*; Bikfalvi György: *A történelmi vitézi rend története*.

Az előadásokat könyv- és folyóirat-bemutatók követték: Kovács-Kuruc János, nyugalmazott zilahi történelemtanár *A szilágysági magyarok* sorozatának jelenlegi helyzetéről beszélt. Vicsai Zsolt, a *Hepehupa* folyóirat főszerkesztője, a művelődési lap legújabb (idei 1-es számát) mutatta be, és beszélt a folyóirat körüli elképzelésekről. Gáspár Attila, zilahi nyugalmazott zenetanár bemutatta a nemrégiben kiadott legújabb kötetét: *Bánffy Zsuzsánna daloskönyve*. Az ülésszak végén a fiókegyesület átadta a Petri Mór-díjat, amellyel olyan személyek munkáját szeretné elismerni, megköszönni, akik a Szilágyság-kutatásban, a térség kultúrájának előmozdításában jeleskedtek, illetve támogatták azt. A díj egy, Petri Mórt ábrázoló plakettből és egy oklevélből áll. A 2019-es díjazottak: Kaszta István helytörténész (post mortem) és vitéz Bikfalvi György székkapitány, 56-os politikai elítélt.

A Bogdándon tartott rendezvény a fő témája: *100 éve született Dr. Kós Károly néprajztudós, a szilágysági fazekasság kutatója*. A tudományos ülésszakon 6 előadás hangzott el: Szöcs Péter: *Kerámiaedények a fejedelemségkori Erdély írott forrásaiban*; Nagy Attila: *A népi építészeti örökség megőrzése*; Csibi Csaba: *A fazekasság újraélesztése* (ezt Szabó Attila zilahi muzeológus vetített képes előadása egészítette ki, amelyben a zilahi és désházi fazekasok egykori munkáit mutatta be); Szabó Zsolt: *Dr. Kós Károly néprajzkutató munkássága*; Ábrán Ágota: *Páter Béla botanikus munkásságának szilágysági vonatkozásai*, valamint Koós Béla: *A nagy fa árnyékában* c. 2012-ben készített dokumentumfilmjét vetítették le.

Az előadásokat követően újabb két Petri Mór-díjat adtak át: Sipos László bogdándi helytörténész, néprajzos (post mortem) és a tasnádszarvadi református egyházközség voltak a díjazottak.

2019. október 27-én Szilágynagyfaluban képviselték az egyesületet a XIII. Arany János-napokon. Itt mutatták be először a Szilágysági magyarok III. kötetét.

November 30-án Szikszai Lajosnak, az egykori Szilágy vármegye „építő” alispánjának szoboravatásán vettek részt Szilágysámszonban.

A fiókegyesület októberben jelentette meg a *Szilágysági magyarok* III. kötetét az EME kiadójánál, melynek költségeit közadakozásból fedezték (azóta több könyvbemutatót tartottak, kihasználva számtalan helyi kulturális rendezvény által nyújtott alkalmat).

Szintén az év végére készült el Petri Mórnak, Szilágyság monográfusának fekete gránit sírköve, ugyancsak közadakozásból, melyet a fiókegyesület Petri halálának 75. évfordulójára szeretne felállítani a budapesti Kerepesi úti temetőben 2020-ban.

A programok megvalósítását a fiókegyesület tagsága és a szimpatizánsok saját munkájukkal, adományokkal támogatták, viszont zökkenőmentes és sikeres lezajlását az EME-n keresztül a Communitas Alapítványnak is köszönhetik.

Fiókegyesületi elnök: **Bajusz István.**

Ifjúsági szakcsoportjaink

Egyesületünk 2019-ben is felkarolta, támogatta és ösztönözte a tudományos utánpótlást biztosító szakmai műhelyeket és az azok által tömörített, tudományos tevékenységre vállalkozó diákságot.

A Kolozsvári Magyar Történezhallgatók Egyesülete (KOMATE) a 2019-es évet filmvetítéssel kezdte, március 7-én tekintették meg a *Zorro* c. némafilmet, majd ezt követően a jelenlevőket Nagy József Zsolt ismertette meg a film történetével. Április 1-én egy kvízesetet tartottak, melynek keretében összemérhették tudásukat a kolozsvári magyar történezhallgatók, a verseny első helyezettje jutalomban részesült. Április 5–7. között szervezték meg a hagyományos tavaszi táborot, melynek helyszíne Hidalmás volt. A nyári vakáció alatt összeállították a Gólyafüzetet, amelyet ezúttal digitálisan tettek elérhetővé, így nemcsak a környezetvédelemre figyeltek, hanem igényesebb kinézetet is kapott, és mindig elérhető, valamint egyszerűen használható lett a kiadvány. Az októberi egyetemi évnyitó napján a gólyáknak a közösségi hálón készült csoportjában tették közzé a Gólyafüzetet, illetve egy ismerkedőestet is tartottak. November 8–10. között tartották a Gólyatáborot, melynek ezúttal a középkor volt a témája, helyszíne pedig Mészkö volt. December 16-án a KOMiX szakosztállyal közösen egy gitáresttel hangolódtak az ünnepekre. A helyszínt a Planetárium biztosította, a hangulatot pedig a számos gitárral érkezett hallgató. Az új évre is számos tervük van, azonban egyenlőre a tisztújításra készülnek. A KOMATE elnöke: **Nagy József Zsolt**, alelnökök **Teleki Botond**, **Sipos Ottilia**, titkár: **Molnár István.**

Kutatóműhelyek

Egyesületünk folyamatosan támogatja azon tudományos műhelyek tevékenységét, melyek összhangban vannak az EME célkitűzéseivel. Székházunkban továbbra is helyet ad(t)unk a romániai magyar régészek reprezentatív szervezeteként számon tartott Pósta Béla Egyesületnek,

amely a történeti, művelődéstörténeti, régészeti, településtörténeti kérdések kutatását és az erre irányuló tevékenységek támogatását, a műemléki és muzeális értékek kutatását és megővését, valamint az egyetemi szintű régészeti képzés és történelemoktatás elősegítését tűzték ki fő feladatuknak. Ugyanakkor az EME székháza ad otthont a Radó Ferenc Matematikaművelő Társaságnak is, amely rendszeresen matematikai szaklapot jelentet meg.

A **Pósta Béla Egyesület**, az erdélyi magyar régészek reprezentatív szervezete keretében zajló tevékenységek szervesen hozzájárulnak a tudományosság kiszélesítéséhez. Az egyesület állandó kiemelt együttműködő partnere az Erdélyi Múzeum-Egyesület. A két intézmény közös, hosszú távú projektekben vesz részt, ugyanakkor kutatópontot tart fent, amelynek az Erdélyi Múzeum-Egyesület biztosít helyet.

A Pósta Béla Egyesület ugyanakkor szorosabban együttműködött a romániai múzeumi és kutatóhálózattal is. A 2019. évi – a magyar állam és az Erdélyi Református Püspökség által finanszírozott – 10 református templom interdiszciplináris kutatása című kutatási projekt során az egyesület kiválóan működött együtt a Csiki Székely Múzeummal, az udvarhelyi Haáz Rezső Múzeummal, a Maros Megyei Múzeummal, a Szatmár Megyei Múzeummal és Erdély Történeti Múzeumával (Kolozsvár).

Az egyesület szervezésében a 2019-es évben tovább folytatódtak a Nagykároly–Bobáld-tellen (Szatmár megye, RO) illetve a mikházai (Maros megye, RO) római katonai táborban zajló régészeti feltárások (Molnár Zsolt és Pánczél Szilámér vezetésével). A kutatások során számos interdiszciplináris kutatási együttműködésre kerül sor németországi, magyarországi és romániai kutatókkal és intézményekkel.

Az egyesület részt vett egy határon átnyúló, Szatmár és Szabolcs-Szatmár megyék szakintézményei közötti együttműködési projektben (COMODI. A Cross-Border Open Model of A Digital Museum Database. Pachet de acțiuni: WP2. Digital Model and Database for Museums). Ezek mellett a Pósta Béla Egyesület több, Kolozs megyei területrendezési terv elkészítésében vállalt szerepet.

Az év során számos gyakorlati foglalkozás folyt a régészeti anyagismeret, régészeti dokumentációkészítés, valamint a régészeti anyagismeret és feldolgozás terén. Ismételten sor került a Pósta Béla Szakkollégium keretében folyó hallgatói képzésekre, terepkutatásokra is. Az egyesület tanulmányutakat szervezett, és tapasztalatcseréken való részvételi lehetőségeket teremtett a Babeș–Bolyai Tudományegyetem hallgatóinak, illetve bővítette az egyetemi oktatást segítő kézikönyvtár állományát. A 2019-es évben is sor került a régészeti tárgyú – vendég előadók által tartott – előadás-sorozat megszervezésére. Az év decemberében került sor a többnapos, a Régészeti–Művészettörténeti Tehetségtámogató Workshopra, a Pósta Béla Egyesület szervezésében.

2019-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel és az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvánnyal közösen elkezdődött a Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből (Új sorozat) újabb kötetének szerkesztési munkálatai.

A Bethlen Gábor Alap, a Communitas Alapítvány és a Romániai Kulturális Örökség és Kutatási Minisztérium, a Szatmár Megyei Tanács és a Nagykárolyi Városi Tanács támogatásának köszönhetően az erdélyi térség társadalomrégészeti kutatását célzó programjait 2019-ben is sikeresen megvalósította.

Az egyesület vezetősége: **Bajusz István** elnök, **Molnár Zsolt** programvezető.

A **Radó Ferenc Matematikaművelő Társaság** 1997-től adja ki a Matlap című, ifjúsági matematikai szaklapot, amely elsősorban általános és középiskolás diákok számára készül, de tartalmaz feladatokat elemi iskolások számára is. A szerkesztőség munkájában iskolai és egyetemi tanárok, valamint egyetemi hallgatók is részt vesznek.

A Társaság évente részt vesz a Magyar Tudomány Napja Erdélyben keretében sorra kerülő matematika- és informatikakonferencia szervezésében. A konferenciára 2019-ben Kolozsváron került sor, a didaktika szekcióban elsősorban a Matlappal együttműködő tanárok vettek részt. A legszínvonalasabb szakmai előadások a lapban is közlésre kerülnek.

A Radó Ferenc Matematikaművelő Társaság 2006-tól része annak a szakmai bizottságnak is, amely évente három matematika- és informatikatanárnak ítéli oda a Farkas Gyula-émlékérmet, amely szakmai és pedagógiai munkásságukat elismerő életműdíj.

Az EME mint partnerintézmény otthont ad a társaságot működtető munkaközösségnek.

Tisztségviselő: **Szenkovits Ferenc** elnök.

Az EME programjai

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület stratégiai céljainak megvalósítása érdekében 2019-ben a következő hosszú távú programokat működtette.

I. Kutatóintézetünk, kutatási programjaink

Az EME Kutatóintézete elsősorban az ún. honismereti tudományok művelésére jött létre, mely néhai Jakó Zsigmond nevéhez fűződik, az ő szellemét követik a kutatóintézet munkatársai is. Az intézet igazgatói tisztségét Kovács András művészettörténész, az MTA külső tagja tölti be.

A Kutatóintézet három osztálya összefogja a humán- és társadalomtudományi, a műszaki és természettudományi, valamint az orvostudományi és gyógyszerészeti kutatási projekteket. Az EME 2019-ben összesen **40 kutatási programot működtetett 15 főállású és 32 külső munkatárs révén.**

Az intézet belső munkatársai történeti, irodalomtörténeti, nyelvészeti, írástantropológiai, eszmetörténeti, paleontológiai és hidrotechnikai kutatásokat végeznek.

A kutatási programok célja az erdélyi magyarság történetéhez, kultúrájához és fejlődéséhez szorosan kapcsolódó témák (főleg történeti és nyelvészeti források feltárása). Kutatóink munkáját egyrészt a folyamatosság jellemzi, hiszen munkájuk révén a Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila és Tonk Sándor által kijelölt vonalon haladnak, másrészt a sikeresség, hiszen munkájuknak eredményeit az elmúlt év során is számos rangos hazai és külföldi kiadványban publikálták.

Ugyanakkor az EME számos külső kutatási projektet is támogat, kutatóintézetének három osztálya pedig összefogja a humán- és társadalomtudományi, a műszaki és természettudományi, valamint az orvostudományi és gyógyszerészeti kutatási projekteket is. Ezen kutatások rendszerint erősen inter-, illetve transzdiszciplináris jellegűek, jellemző módon egy-egy projekt több tudományág művelőit is foglalkoztatja, illetve intézményközi együttműködésre is ad lehetőséget. A szerteágazó és sokszintű együttműködések által megvalósított kutatási programoknak köszönhetően az intézet kulcsfontosságú szerepet vállal az újraegyesített, összmagyar tudományos élet hatékony működtetésében, eredményességében. A 2019-es évben mintegy 32 személy (külső

munkatárs) végzett 17 kutatóprojekt keretében időszakos kutatómunkát. A kutatásban részt vevő fiatalok munkáját egyetemi tanárok irányítják, ezáltal is ösztönözve, segítve az egyetemeken zajló kutatást, a szakkörök működését. Az alábbiakban áttekintjük a fentebb említett, három osztályban folyó kutatási programokat, majd kitérünk a főállású, illetve külső munkatársak eddigi megvalósításaira, illetve várható eredményeire. A kutatások szerteágazó témáit nehezebb összefogni egy csokorba, eredményeikről a kutatásvezetők beszámolóit megtalálhatók az EME aktuális eredményekkel folyamatosan frissülő honlapján.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2019. évi kutatási programjai

Az EME Kutatóintézetének három osztályában 2019-ben az alábbi kutatási projektek munkálatai folytak.

A) A humán- és társadalomtudományi osztály kutatási projektjei

1. Az Erdélyi okmánytár köteteinek szerkesztése és Erdély középkori történetének kutatása (az NKFI 119430. sz. projektjének és a Domus Hungarica ösztöndíj támogatásával). Projektvezető: Jakó Klára. Kutatók: W. Kovács András, Hegyi Géza. A projekt keretében a következő kutatások zajlanak.

1.1. Az Erdélyi okmánytár V. kötetének szerkesztése. Az Erdélyi okmánytár célja az Erdély történetére vonatkozó középkori (1542 előtti) nem elbeszélő források (oklevelek, misszilisek, számadások stb.) teljességre törekvő összegyűjtése, kritikai vizsgálata és közzététele magyar nyelvű regesztákban. A sorozatot néhai Jakó Zsigmond (1916–2008) professzor kezdeményezte, aki az 1400-ig terjedő okleveles anyag zömét fel is dolgozta. A V–VI. kötet szerkesztése így az ő kéziratának gépbe vitelét, ellenőrzését, egységesítését, kiegészítését, illetve mutatókkal való ellátását jelenti. Mostanra az V. kötet (1373–1389) Jakó-féle regesztáinak begépelése, ellenőrzése és kiegészítése befejeződött, elkészült a kötet térképmelléklete is; jelenleg a kötet lektorálása és a mutató készítése van folyamatban.

1.2. Az Erdélyi okmánytár szerkesztéséhez kapcsolódó segédletek összeállítása. Az okmánytár átfogó jellege csak szerteágazó könyvtári és levéltári kutatások révén biztosítható. Ennek fő területei: *a)* a szórványközlések összegyűjtése, tematikus bibliográfiák összeállítása; *b)* a kutatás előtt eddig ismeretlen oklevelek feltárása, lefényképezése romániai levéltárakban; *c)* pótlások az *Erdélyi okmánytár* megjelent kötetéhez.

1.3. Erdély középkori történetéhez kapcsolódó alapkutatások, elsősorban archontológiai táblázatok, genealógiai táblák, prozopográfiai adattárak, térképek készítése. Folyamatban van: *a)* az erdélyi középkori megyei hatóságok működésének kutatása; *b)* az erdélyi püspökség és káptalan középkori archontológiájának, illetve személyzeti adattárának az összeállítása; *c)* az egyházi tized adminisztrálásának feltárása a középkori erdélyi egyházmegyében.

2. Fejedelemségkori források feltárása és kiadása. Projektvezető: Kovács András ny. egyetemi tanár, igazgató. A kutatás célja Erdély kora újkori történetére vonatkozó források feltárása, kiadása. Keretében a kutatók a következő munkákat végzik.

2.1. Az erdélyi királyi könyvek regesztázása és kiadásra való előkészítése (ETA VII.). A fejedelmi kancellárián vezetett királyi könyvek (*Libri Regii*) a kora újkori Erdély történetének legjelentősebb forráscsoportját alkotják. Történeti forrásértéküket a bennük fellelhető irattípusok változatossága, a fejedelemségkori Erdély társadalmi életének csaknem minden területére kiterjedő adatgazdagsága adja. A forráskiadvány-sorozat korábbi köteteinél is alkalmazott

szabályok szerint folytatódik Báthory Gábor és Bethlen Gábor (1613–1629) királyi könyveinek a kivonatosítása. Kutatók: Fejér Tamás, Pakó László, Szász Anikó.

2.2. A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. E munka célja a fejedelemségkori Erdély egyik jelentős hiteleshelyén vezetett protocollumok latin nyelvű bejegyzéseinek magyar nyelvű kivonatokban való közlése, a Jakó Zsigmond által közzétett középkori jegyzőkönyvek sorozatainak folytatása. A 17. század végéig vezetett 27 protocollum időrendbe rendezett kivonatait részletes mutatóval ellátva teszik hozzáférhetővé a tervezett kiadványok. A sorozat első kötete (*A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. 1326–1590*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlése Bogdándi Zsolt. Erdélyi Történelmi Adatok X. 1. Kolozsvár, 2018.) 2018 tavaszán jelent meg. Jelenleg az 1591–1602 közötti bejegyzések regesztázása folyik. Kutató: Bogdándi Zsolt.

2.3. Az erdélyi káptalan fejedelemségkori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. 2016 végén jelent meg az Erdélyi Történelmi Adatok sorozatban (ETA VIII. 2.) az erdélyi káptalan jegyzőkönyveinek oklevélregesztáiból készült második kötet. A kötet az 1600–1613 között vezetett jegyzőkönyvi bejegyzések magyar nyelvű kivonatait tartalmazza. A korszakhatárt Báthory Gábor fejedelem halálának időpontja jelentette. A munka következő szakaszát a Bethlen Gábor fejedelem uralkodása alatt (1613–1629) keletkezett, Debreceni János, Taracközi Péter, Barkai Ambrus és Bojti Veres Gáspár káptalani levéltárosok által vezetett jegyzőkönyvek kivonatosítása képezi (örökhelyük: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, jelzetük MNL OL F2). A feldolgozandó anyag tetemes volta miatt vélhetőleg két kötetre fognak rúgni a Bethlen Gábor korában bevezetett okleveleket feldolgozó regeszták. A kötetek közül terveink szerint az elsőt az 1613–1619-ben kelt bejegyzések, míg a másodikat az 1619–1629 között született oklevelek regesztái fogják képezni. E majdani két kötet közül az első regesztáinak zöme Debreceni János hiteleshelyi levélkereső jegyzőkönyvi bejegyzéseiből készül, kisebb részét fogják alkotni a Taracközi Péter rekvizitor bejegyzéseiből készülő regeszták. A Debreceni János levéltáros által vezetett jegyzőkönyv 1613–1614-ben kelt bejegyzéseinek oklevélregesztái már elkészültek, jelenleg az 1615-ös évi bejegyzések regesztázása folyik. Kutató: Gálfi Emőke. A kutatás a Magyar Országos Levéltárral együttműködésben zajlik.

2.4. A fejedelmi kancellária működése a Báthoryak korában (1571–1602). E hivatal- és intézménytörténeti kutatás célja a Báthory-kori kancellária szervezetének és működésének vizsgálata. Az egész korszakra vonatkozó kutatások mellett folyik a kancelláriai személyzet archontológiájának összeállítása és a 16. századvégi kancelláriai formuláskönyvek vizsgálata. Kutató: Fejér Tamás.

2.5. A fejedelmi tábla működése a 16. század második felében. Az intézménytörténeti/ jogtörténeti kutatás célja a felsőbírátság kialakulásának, szervezetének és működésének tisztázása, személyzeti adattárának összeállítása. Kutató: Bogdándi Zsolt.

2.6. A kolozsvári jogügyigazgatók (direktorok) intézménye és számadásai (1584–1660). A kutatás célja az intézmény szervezetének és működésének vizsgálata, a tisztségviselők hivatali jegyzékének az összeállítása és éves számadásainak a közzététele. Eddig elkészült a számadások átírása, a névmutató, a tisztségviselők névsorának jegyzéke, és megjelent egy magyar nyelvű tanulmány az intézménynek a városi vagyon védelmében betöltött szerepéről (*A kolozsvári jogügyigazgatók és a városi vagyon védelme 1584–1660*), illetve egy német nyelvű tanulmány az intézmény tevékenységéről (*Zur Rechtspflege und Vermögensverwaltung im Siebenbürgen des 16.-17. Jahrhunderts*. Fiskaldirektoren im frühneuzeitlichen Klausenburg).

Folyamatban van a direktorok által kezdeményezett közvadás perek levéltári felkutatása és adatbázisban való összesítése (1584–1640 között kb. 400 per). Kutató: Pakó László.

2.7. Bűnözés a kora újkori Kolozsváron. Emberi élet elleni bűncselekmények a 17. század közepéig (2018 szeptemberétől a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával). A kutatás célja a Kolozsváron a 16. század utolsó évtizedeitől a 17. század közepéig elkövetett és a forrásokban fennmaradt emberi élet elleni bűncselekmények számbavétele és elemzése. 2019 folyamán a városi törvénykezési jegyzőkönyvek adatainak a feldolgozása, továbbá a családon belüli emberölési, illetve a rablógyilkossági eseteknek a vizsgálata folyik. Kutató: Pakó László.

2.8. Gyulafehérvár és a körülötte elterülő uradalom társadalma (1541–1600). A kutatás célja az erdélyi fejedelmek székvárosának és a körülötte kialakuló uradalomnak a társadalmi szempontú vizsgálata, különös tekintettel az egyházi javak szekularizációjára és az abból fakadó változásokra. A kutatás a gyulafehérvári Batthyáneumban, romániai levéltárakban (Déva, Kolozsvár, Szeben) és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található levéltári fondok vonatkozó okleveleire épül. Kutató: Gálfi Emőke.

2.9. Mezővárosi fejlődés Erdély hét vármegyéjében (1541–1600) (a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával). Az erdélyi mezővárosok 16. századi történetéről, néhány nagyobb település (pl. Torda és Gyulafehérvár) kivételével, lényegében igen keveset tudunk. Minthogy levéltáraik 16. századi iratanyaga (a városvezetés által kiállított oklevelek, illetve az általuk vezetett jegyzőkönyvek) szinte teljesen elpusztult, fejlődésük főbb kérdései csupán egyéb levéltári forrásokban fellelhető szörványadatok alapján vizsgálhatók. A kutatómunka célja a mezővárosi jogállás és fejlődési fok, városvezetési szervezet és ügyintézés, társadalmi rétegződés, igazgatszolgáltatás, mezőgazdasági, kézműipari és esetenként bányászati termelés, valamint a kereskedelem kérdéseinek tisztázása a jelzett időszakban keletkezett levéltári iratanyagok átnézésével és az eddigi várostörténeti kutatások eredményeinek felhasználásával. Kutató: Szász Anikó.

3. 18–19. századi kapcsolattörténeti kutatások. Aranka György levelezésének sajtó alá rendezése. A projekt célja Erdély 18–19. századi kultúrtörténetének több szempontú feltárása. Erdély történetét a korábbiakban csupán egy kitüntetett náción szemszögéből vizsgálták. Az itt élő népek (magyarok, szászok, románok) kultúrájának párhuzamos vizsgálata lehetővé teszi egy árnyaltabb kép megrajzolását. Hosszú távú cél tehát egy nem nemzetközpontú kultúrtörténet feltárása. A kutatás a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszék, az MTA Irodalomtudományi Intézet, az ELTE, a Szegedi Tudományegyetem, a Bécsi Tudományegyetem közös együttműködésével folyik. Egyéni kutató: Biró Annamária.

4. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár köteteinek digitalizálása. A Tár köteteinek szerkesztése mellett néhány éve célul tűztük ki a teljes sorozat korszerű digitalizálását, amely korrektúrázás, aktualizálás után kerül az EDA-ba. A végső cél a teljes körű digitalizálás után olyan adatbázis létrehozása, mely újabb, különböző (elsősorban) nyelvészeti kutatások elvégzését teszi lehetővé. A digitális korrektúra elvégzése teszi lehetővé a kétrétegű pdf-formátum létrehozását, így a szöveg másolás után is hibátlan marad. Ezt a rendkívül aprólékos munkát az EME két kutatója végzi. 2018 végére az V. kötet 1000. oldalára érték el, 2019 elején befejezték az V. kötetet, és elkezdtek a VI. korrektúrázását. Kutatók: András Zselyke és Tamás Csilla.

5. Mai erdélyi magyar digitális helynévtár. Új együttműködés jött létre 2014 tavaszán a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének onomasztikai részlegével. 2015 őszén egy Síkfőkúton rendezett konferencia alkalmával az együttműködést kiterjesztettük több magyarországi egyetemre, valamint a Nyelvstratégiai Intézetre is. Ennek a megállapodásnak értelmében

a Magyar digitális helynévtár Magyar nemzeti helynévtárrá alakult, ennek fényében az EME a Szabó T. Attila által megkezdett, majd az ún. kolozsvári iskola tagjai által folytatott erdélyi történeti és élőnyelvi helynévkutatás aktualizálását, mai magyar (magyarázatokkal kísért) helynévkatalógus összeállítását tűzte ki célul. 2018-ban elkészült a Magyar digitális helynévtár Aranyos-vidéki kötete, a lektorálás fázisában van a készülő névtár, megjelenése közelebből várható. Elkezdődött Gyergyó vidéke településekre bontott mai magyar és történeti helynévanyagának a szerkesztése. Eddig négy falu anyaga készült el. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke. Külső munkatárs: Murádin László.

6. Kortárs politikai-eszméletörténeti kutatások. Az egyéni kutatás szemléleti keretét a politikai tér módosulásainak tágabban értett problémaköre képezi. Fokozatosan szűkítve a tematikus mezőt, a kortárs politikai problémák (migráció, populizmus, nemzeti identitás vs. regionális identitás), a politikai szabadság lehetőségfeltételei, valamint a képviselői demokrácia halmozódó deficitje a kiemelt témák. Az elmúlt időszak részkutatásai a következő problémaköröket érintették: a bibói politikaelméleti elemzés pszichologizáló módszere, ezzel összefüggésben a közösségi traumáink feldolgozhatóságának a kérdése; a politikai tekintély szerepe a bibói egyensúlyfogalom kimunkálásában, a politikai tekintély lehetséges intézményes garanciái; a fokozatosságnak, a „megfelelő időnek” a szerepe, valamint az organikus politikai fejlődés kívánatos volta a társadalomfejlődésben. Egyéni kutató: Ilyés Szilárd-Zoltán.

7. 17–18. századi erdélyi perszonális források kutatása. A projekt célja: a 17–18. századi erdélyi emlékirat-irodalom és misszilisok kutatása. A 17–18. századi Erdélyben majd minden nemesi családban születtek naplók, emlékiratok, igen gazdag misszilisanyag maradt fenn, kutatóink egy-egy családra vagy személyre összpontosítva tárják fel és értelmezik e forrásokat.

7.1. Nemesi íráshasználat a XVII–XVIII. századi Erdélyben. A kutatás célja az íráshasználat különböző formáinak, az írás mindennapi életben betöltött szerepének a vizsgálata nemesi családok levéltári forrásai alapján, különös tekintettel a női levelezésekre és a női íráshasználat problémáira. Egyéni kutató: Papp Kinga.

8. Írásantropológiai kutatások Elterjedését követően az írás jelentős intézményekben találta meg a helyét (kolostor, kancellária, egyetem, iskola, könyvtár, levéltár), majd a családi otthonban kontextualizálódott. Ezt követően az írás és olvasás mint tevékenység fokozódó mértékben terjedt el és épült be az emberek életébe, az offline és online térben egyaránt. A projekt célja feltérképezni az írás és olvasás megjelenési formáinak mintázatait, a – műfajilag, tartalmilag, stílusilag – folyamatosan változó szövegek termelésének szabályait és motivációit. Kutató: Molnár Beáta.

9. Komparatív kutatások az irodalom és színháztudomány köréből. A korábbi évek irodalom- és színháztudományi tárgyú kutatásait alapul véve, célul tűztük ki a forráskutatás és digitális filológia összekapcsolását. A kutatómunka során esettanulmányokat készítenek a fiatal kutatók, sajátos szövegfajták létrejöttére, a 18. századi erdélyi értelmiségiek mostoha körülmények között végzett, jelentős teljesítményére, Benkő József historia litterariáinak, valamint Kovásznai Sándor világirodalmi fordításainak létrejöttére reflektálnak. Ezek a szövegek az erdélyi tudósok erudíciójának termékei, beillesztésük az egyetemes magyar kultúra történetébe és a világirodalmi szövegkincsbe még nem történt meg. A kutatócsoport tagjai kolozsvári, marosvásárhelyi, csíkszeredai lelőhelyeken végeznek feltáró munkát. Projektvezető: Egyed Emese.

10. Magyar nyelvi vonatkozások 19. század eleji román szótárakban. 19. század eleji román szótárak, szótárjellegű nyomtatványok, kéziratos szójegyzékek magyar nyelvi anyagának

feldolgozása. A projekt célja Ioan Bob püspök kétkötetes szótára [Dictionariu Rumanesc, Lateinesc, si Unguresc... 1822–23] magyar nyelvű anyagának kutatása a testtel és testi állapottal kapcsolatos regiszterek szempontjából. Projektvezető: Vremir Lilla Márta.

11. Bodor András ókortörténész (1915–1999) hagyatékának feldolgozása. Bodor András (1915–1999) a magyar és egyetemes ókortudomány kiemelkedő erdélyi képviselője. A két világháború közötti időszakban teológiai pályán induló, majd a klasszika-filológia és az ókor iránt érdeklődő tudós kolozsvári, majd oxfordi tanulmányait követően a kolozsvári és szélesebb értelemben a magyar művelődéstörténet kiemelkedő alakja lett. Szakmai és szellemi hagyatéka nemcsak az 1945 utáni kolozsvári egyetemi és értelmiségi élet jelentős alkotása és tükré, de az egyetemes ókortudományban is nyomot hagyó örökség. A projekt célja, hogy a Bodor család tulajdonában és a Kolozsvári Unitárius Gyűjtőlevéltárban lévő Bodor-hagyatékot (memoárja, levelezése és válogatott tanulmányai) történettudományi keretbe helyezve, szisztematikusan feldolgozza, digitalizálja és a szakmai és szélesebb közönség előtt bemutassa. Kutató: T. Szabó Csaba.

12. Mennyit ér egy vevő? Vevőérték-számítási módszerek meghonosítása székelyföldi autókereskedéseknél. A projekt célja egy olyan vevőérték-számítási modell kidolgozása, amely segít a székelyföldi autókereskedéseknek a hűségességi döntéseiket pénzügyi alapokra helyezni. A kidolgozott modellből oktatási szimulációs segédanyag is készül. Projektvezető: Szász Levente

13. A mobiltelefonos fizetés elfogadása a kiskereskedelmi üzletekben az erdélyi fiatalok körében. A kutatás célja megvizsgálni a kiskereskedelmi üzletekben történő mobiltelefonos fizetés elfogadásának ösztönző és korlátozó tényezőit az erdélyi fiatalok körében, különös tekintettel a kulturális dimenzió moderáló hatására. Projektvezető: Alt Mónika-Anetta

14. Romániai magyar jogtudomány 1919–1989. A tudománytörténeti feltárás célja az 1919–1989 közötti erdélyi (magyar) jogtudomány fejlődésének összegzése. Egyúttal a jog- és képzéstörténet tárgykörében a korszak kiemelkedő jelentőségű magyar származású jogtudósainak (jogász tanárok, gyakorló jogászok) életrajzi vázlatait is tervezi „tudóskataszterbe” gyűjteni. A kutatás elsősorban Kolozsváron zajlik, de adatgyűjtés nagyváradi, nagyszebeni és máramaroszi helyszíneken is történik. Projektvezető: Kokoly Zsolt.

15. Kommunizmus korabeli romániai magyar diáklapok folklóranyagának összegyűjtése Jelen kutatás a kommunizmus korabeli romániai magyar diáklapokat tekinti át, azonosítja a bennük meghirdetett gyűjtőmozgalmakat, adatbázisba írja a lapokban közölt folklóranyagot. Projektvezető: Keszeg Vilmos.

B) A természettudományi és műszaki osztály kutatási projektjei

1. Műszaki és kulturális örökségvédelem Erdélyben. A projekt célja a műszaki és kulturális örökség feltárása, tanulmányozása és védelme Erdélyben. Kulturális örökségünk anyagi összetevőinek tudományos vizsgálata. Projektvezető: Bitay Enikő. A projektet az alábbi kutatások alkotják.

1.1. Technika- és ipartörténeti kutatások Erdélyben. A kutatás célja technikai örökségünk felkutatása, működőképessé tétele, megőrzése, kulturális örökségünkbe való integrálása, valamint a térség kulturális és turisztikai fejlesztése.

1.1.1 Székelyföld technikatörténete a békés alkotás évszázadainak, a műszaki fejlődés éveinek kutatása. Kerámiatechnika, bányászat, kohászat, fafeldolgozás, bőr-, gyapjúfeldolgozás,

malomipar, fémművesség, vegyipar, üveggyártás, járműipar, a vasútépítés néhány témaköre (fejezete), melyek kutatására, feldolgozására állt össze a kutatócsapat különböző szakterületekről. Kutatók: a Műszaki Tudományok Szakosztály technikatörténeti szakcsoportja. Kutatásvezető: Márton László.

1.1.2. A kolompkészítés technológiájának elemzése. A kutatás célja: Erdélyben a még fellelhető népi mesterségek és műhelyeik kutatása, elemzése, feldolgozása, megismertetése, s ugyanakkor az oktatásban való hasznosítása is. Projektvezető: Bitay Enikő

1.2. Műszaki egyéniségek Erdélyben a XIX–XX. században. A műszaki tudományok egyéniségeinek és hagyatékainak kutatása Erdélyben a még fellelhető hagyaték gyűjtésére, digitalizálására és feldolgozására irányul. Középpontjában Martin Lajos műszaki hagyatékának elemzése, életének és munkásságának feldolgozása áll. Projektvezető: Bitay Enikő.

1.3. Kulturális források felkutatása a vidékfejlesztés érdekében. A kutatás célja felmérni Erdély magyarlakta (szórvány)településeinek társadalmi, kulturális értékeit a vidék fejlesztése érdekében.

1.3.1. A Kis-Küküllő felső szakaszához tartozó települések kulturális értékeinek felkutatása és értékesítési lehetőségei. A Kis-Küküllő felső vidéke igen gazdag kulturális értékekben. Ennek ellenére mégis a természethez kötődő értékek emelkednek ki, mind Parajd, mind Szováta esetében. A Sóvárad és Balavásár közötti települések kulturális értékei alig ismertek. A projekt elsődleges célja felkutatni a Kis-Küküllő-felsővidéki települések műemlékeit, gasztronómiáját és hagyományait. A másodlagos cél megoldásokat találni ezeknek a kulturális értékeknek a hasznosítására. Projektvezető: Talpas János.

1.4. Iparrégészeti, archeometallurgiai és archeometriai kutatások. A kutatás célja elsősorban a Marosvécsről, Mikházáról és Felsőrépáról származó, ásatások során előkerült római kori vassalakletek archeometriai vizsgálata. Az eredmények közös, anyagtudományi, geológiai, régészeti (történettudományi) értékelése jelentős új eredményekkel egészíti ki a műszaki örökségünkkel kapcsolatos ismereteinket.

1.4.1. A vas archeometallurgiája. V. A mikházi castrum principiájában előkerült nyílhegyek régészeti és anyagtudományi vizsgálata. 1. A nyílhegyek elemi összetételének ismerete (hasonlóság/eltérés a leletcsoporton belül, illetve a nyílhegyek és a lelőhelyen talált salak-hulladék anyaga között) a régészet számára fontos adalék a felhasznált nyersvas származása tekintetében. Projektvezető: Veress Erzsébet.

2. Árvízvédelmi építmények stabilitásának vizsgálata végeelem-eljárással. A vízepítési kutatás főképp a földgátak és töltések stabilitását vizsgálja, figyelembe véve a vízzel nem telített talaj mechanikai tulajdonságait (unsaturated soil mechanics). Kutató: Kisfaludi-Bak Zsombor.

3. Fenofibrát-tartalmú, nanoszálaz szerkezetű gyógyszerhordozó rendszer nagy volumenű előállítás. A kutatás célja nanoszálaz szerkezetű, fenofibrát-tartalmú, amorf, szilárd diszperziók előállítása. További célunk követni a szálképzés során végbemenő fiziko-kémiai folyamatokat, illetve a hatóanyag oldhatóságát és kioldódási sebességét a fenofibrát-tartalmú PVP-szálak esetén, melyek a nagy teljesítményű korona-elektrosztatikus szálképzési eljárással készültek. Projektvezető: Bitay Enikő (2019. évi MTA–Domus csoportos pályázat támogatásával).

4. Oldószer-összetétel hatása a PET palackokból nyert polimerszálak átmérőjére. A projekt célja vizsgálni az oldószer-összetétel hatását az electrospinning eljárással létrehozott polimerszálak átmérőjére. Projektvezető: Gergely Attila.

5. Szén-dioxid-dús gázömlések, mofetták, lakott területeken. A projekt célja felmérni a lakott területeken található természetes, földtani eredetű szén-dioxid-kiáramlásokat, számszerűsíteni a koncentrációkat, és megvizsgálni a lakosságra kifejtett jótékony, illetve potenciálisan veszélyes hatását. Projektvezető: Kis Boglárka-Mercedesz.

6. Szennyeződés- és remediációdinamika modellezése. Esettanulmány vörösiszappal szennyezett felszíni vizekre. A felszíni vizek szennyeződése és ennek következtében gyors és hatékony remediációja komoly szakmai, technológiai, gazdasági és néha szociális kihívást jelent az érintett régiók számára. A tanulmány keretében kifejlesztett vízszenyeződés- és remediációdinamikát leíró modellek felhasználhatók lesznek példa- és útmutatóként a környezetvédelemben dolgozó kutatóknak és technológusoknak. Emellett az oktatásban is példaszerűen alkalmazhatók. Projektvezető: Csavdári Alexandra.

7. Talajnedvesség-mérő szenzorhálózat tervezése és megvalósítása, melynek célja a globálisan csökkenő talajvízszint változásának a feltárása, illetve optimális öntözési módszerek feltárása. A projekt témája egy, a növénytermesztés optimalizálásában használható, intelligens talajnedvesség-mérő funkciókkal ellátott szenzor tervezése, kivitelezése és egy mérőhálózat kialakítása. A rendszer minden mérési pontban hőmérséklet-mérést is végez, és egy GPS-modult felhasználva rögzíti a központi egység pontos földrajzi helyzetét. Ezen funkciókra alapozva, a megtervezett és megvalósított rendszer lehetővé teszi a talaj 3D-s nedvességprofiljának a kimérését és ábrázolását. Projektvezető: Papp Sándor.

8. Őslénytani kutatások. A kutatás célja a meglévő és az újonnan feltárt leletek alapján bizonyítani az európai és az ázsiai-amerikai fauna közötti kapcsolatot, amely a faunisztikus elemek aktív cseréjét sugallja.

8.1. Kelet-Közép-Európa legkorábbi emlősleletei – a péterfalvi (r. Petrești, Fehér megye) multituberculata (Allotheria) emlősök morfológiai és rendszertani vizsgálata. A péterfalvi L1/a szintből (Campani–Maastricht-határ) előkerült fossziliák alapján (részleges csontváz) egy új nemzetség és egy új faj volt azonosítható. Az L0/c szintből (Felső-Campani) előkerült szórványleletek alapján (11 db fog) egy új és valamivel korábbi faj leírására került sor. A két leletet/szintet kb. 30 m üledéksorozat választja el egymástól. Feltételezésünk szerint a két faj egy evolúciós vonalat képez. Egyéni kutató: Vremir Mátyás.

9. Matematikai és informatikai kutatások. Folytonos optimalizálás és alkalmazásai. Projektvezető: Darvay Zsolt egyetemi adjunktus. A gazdasági, mérnöki vagy más jellegű gyakorlati feladatoknak széles köre vezethető vissza az operációkutatás területén vizsgált optimalizálási problémákra. A kutatás az útkövető algoritmusok körére vonatkozik. A távlati cél az, hogy egy olyan bonyolult szoftverrendszert dolgozzanak ki, amely lehetőséget teremt az egyes algoritmusok összehasonlítására is. A projekt keretében az alábbi kutatás valósul meg.

9.1. Trajektóriakövető algoritmusok lineáris optimalizálásra és lineáris komplementaritási feladatokra. A lineáris optimalizálás belső pontos algoritmusait elemzik, és új módszereket vezetnek be. A kapott algoritmusokat lineáris komplementaritási feladatokra is kiterjesztik. Ezáltal bővül a meghatározott technikák alkalmazhatósági köre. Projektvezető: Darvay Zsolt.

10. Agrártudományi kutatások

10.1. Különböző vetőmagkezelések hatása adott káposztarepce-hibridek fejlődésére szabadföldi kisparscellás kísérletben. Kutatásunk célja a laboratóriumi előtanulmányok szabadföldi vizsgálata kisparscellás kísérletben: az őszi káposztarepce stresszhatásokkal szembeni ellenállóképességének javítása a terméshozam-fokozása érdekében. Projektvezető: Nyárádi Imre-István.

C) Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Osztály kutatási projektjei

1. A stroncium-ranelát biológiai és farmakológiai hatásai csontritkulásban. Kutatásunk jelen célja a stroncium-ranelát biológiai és farmakológiai hatásainak feltérképezése csontépítő sejtkultúrán, különös tekintettel a Wnt-jelátvitel szignálmolekuláira, valamint a csontritkulás diagnosztikai fehérjéinek meghatározása. Projektvezető: Kovács Béla.

2. Az endokannabinoid-rendszer mediátorainak vizsgálata modern analitikai módszerekkel. A projekt célja, hogy rávilágítson az atípusos neuroleptikumok okozta testsúlygyarapodás azon mechanizmusaira, melyek az endokannabinoid-rendszerrel kapcsolatosak. Projektvezető: Bába László-István.

A belső munkatársak eddigi, illetve várható eredményei

2019-ben **belső tudományos munkatársaink** összesen 38 tanulmányt, 1 könyvet, 9 recenziót jelentettek meg, 33 előadást tartottak, 9 tudományos kiadványt szerkesztettek, 10 kiadványt korrektúráztak, 12 tudományos rendezvényt szerveztek, illetve a tudományos tevékenységekhez érdemes kiemelni, hogy 8 kutató végez oktatói tevékenységet a BBTE különböző intézeti keretében (előadás + szeminárium).

Ugyanakkor tevékenységük hatékonyságát az is tükrözi, hogy a kutatásuk eredményeit rangos külföldi rendezvényen is bemutatják, csupán kettőt kiemelve az alábbiakban.

November 29-én a párizsi École Normale Supérieure falai között *Paroisses, doyennés et archidiaconés* (Plébániák, esperességek és főesperességek) címmel egyháztörténeti műhelykonferenciára került sor, ahol francia, lengyel, cseh és román középkorászok társaságában az EME Kutatóintézetének munkatársa, Hegyi Géza is előadást tartott *Deaneries of the Medieval Transylvanian Diocese* (A középkori erdélyi egyházmegye esperességei) címmel.

November 13–14. között került megrendezésre Budapesten a VII. magyar várostörténeti konferencia, a *A városok jogi helyzete, országrendisége és hatalmi reprezentációja a közép- és kora újkorban* címmel, ahol Bogdándi Zsolt *Kolozsvár és a kolozsmonostori konvent*, míg Gálfi Emőke *Miért maradt mezőváros az erdélyi fejedelmek székvárosa?* címmel tartottak előadást.

A kutatóintézet belső munkatársainak megjelent, illetve előkészületben levő kötetei

- *Erdélyi okmánytár. V. 1373–1389.* (Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza és W. Kovács András);
- *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei II. (1591–1602)* (Bogdándi Zsolt);
- *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1613–1618.* (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 3.) (Gálfi Emőke);
- *Gróf Székely László önéletírása* (közéteszi: Fehér Andrea; kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet és az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bp., 2019);
- *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. II. 1606–1608.* (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 4–5.) VII/4., Bocskai István királyi könyve 1606; VII/5. Rákóczi Zsigmond királyi könyve 1607–1608. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László);
- *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. III. 1608–1610.* (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 6.) Báthory Gábor királyi könyvei 1608–1610 (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László);

- *Bűnüldözés és vagyongyarapítás. A jogüggyigazgatók intézménye és számadásai a kora újkori Kolozsváron (1584–1660)* (Pakó László);
- *Erdélyi magyar helynévtár. I. Aranyos vidékének helynevei* (András Zselyke, Tamás Csilla);
- *Újvári Anna „... én szeretem azt úgy átadni, hogy mások is olvassák”* (Tanulmány kíséretében közzéteszi Tamásné Szabó Csilla);
- *Aranka György levelezése* (Bíró Annamária).

A kutatóintézet egyes munkatársainak tevékenységét az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja is segíti, kutatásaik az EME intézményes keretein belül folytak. Ezek a projektek az MTA és az EME termékeny együttműködésének az eredményei. Az elmúlt időszakban belső munkatársaink közül hatan (Bíró Annamária, Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Gálfi Emőke, Pakó László, Szász Anikó) részesültek az említett posztdoktori ösztöndíjban.

A külső munkatársak kutatási eredményei

Az EME 2019-ben a *Regionális Tudásközpont* projekt keretében összesen 15 kutatócsoport pályázatát, munkáját támogatta. A 15 kutatási projektben összesen 32 kutató (egyetemi oktató és egyetemi hallgató, illetve doktorandusz vett részt).

Külső munkatársaink az elmúlt év során az agrártudomány, az orvos- és gyógyszerésztudomány, a turizmus, a közgazdaságtan, a földtan, a hidrológia, a társadalomtudomány, az informatika, ökológia, az irodalom- és színháztudomány, a nyelvészet, a jogtudomány, a műszaki tudományok, a néprajz, illetve a tudománytörténet területén végeztek eredményes kutatómunkát. Nyárádi Imre-István csoportja a különböző vetőmagkezelések hatását tanulmányozta káposztarepce-hibridek fejlődésére. A csontritkulásban alkalmazott stroncium-ranelát hatásaira irányult Kovács Béla csoportjának kutatása. Talpas János kutatócsoportja a Kis-Küküllő felső szakaszához tartozó települések kulturális értékeit kutatta fel építészeti örökség, gasztronómia, borkultúra és hasznosíthatóság szempontjából. A Szász Levente által vezetett projektben arra a kérdésre kerestek választ egy valós autókereskedés példáján keresztül, hogy mennyi pénzt lehet a vevők hűségésítésére fordítani, kidolgozva egy, a gyakorlatban is hasznosítható rendszert. Csavdári Alexandra kutatása a vörösiszappal szennyezett vizek fitoremediációs dinamikáját írja le mesterséges neurális hálózatok által. A szén-dioxid-dús gázömléseket, mofettákat tanulmányozta lakott területeken Kis Boglárka-Mercédesz kutatócsoportja. Vremir Lilla Márta 19. század eleji román alapnyelvű, magyar párn nyelvű szótárak nyelvi anyagával foglalkozott. Gergely Attila kutatása a PET-palackok újrahasznosításának egy potenciális formáját dolgozta ki. A mobiltelefonos fizetés elfogadása a kiskereskedelmi üzletekben az erdélyi fiatalok körében volt Alt Mónika-Anetta csoportjának kutatási témája. Bába László-István az atípusos antipszichotikumok okozta elhízást vizsgálta. A trajektóriakövető algoritmusok lineáris optimalizálásra és lineáris komplementaritási feladataira vonatkozott Darvai Zsolt kutatása. Az Egyed Emese által vezetett kutatócsoport irodalmi szövegek kontextusából alkalmas értelmezési módszereket alakított ki. Kokoly Zsolt a romániai (magyar) jogtudomány 1919–1989 közötti fejlődésének főbb sajátosságait vizsgálta. Papp Sándor csoportja egy, a növénytermesztés optimalizálásában használható talajnedvesség-mérő, intelligens funkciókkal ellátott szenzor tervezésén, kivitelezésén és egy mérőhálózat kialakításán dolgozott. A kommunizmus korabeli romániai magyar diáklapok folklóranyagának összegyűjtése volt a Keszeg Vilmos által vezetett csoport feladata.

A felsorolt kutatások eredményeit a 2019-es év során 27 tudományos konferencián ismertették. Létrejött egy kiállítás, 11 tudományos publikáció, illetve 10 szakdolgozat, tudomány-népszerűsítő és egyéb publikáció. Ezenkívül befogadtuk Szabó T. Csaba kutatását, aki folytatta 2018-ban elkezdett munkáját, melynek keretében Bodor András hagyatékát dolgozta fel. A digitalizált hagyaték feltöltése az Erdélyi digitális adattárba folyamatban van.

Külön említésre méltó, hogy a külső programok esetében a tudományművelés oktatóműhelyeiről is beszélhetünk, hiszen a kutatások egyetemi oktatók irányítása mellett, de fiatal kutatók bevonásával folytatók/folytak, elősegítve ezzel az egyetemi kutatómunkát egyfelől, a szakosztályi kutatómunkát másfelől. Ez a fajta együttműködés tulajdonképpen az EME-t egykor létrehívó szándék egyik fontos elemének beteljesítése is. Kutatási tevékenységet az egyes szakosztályok keretében is végeztek, ezekről a szakosztályi beszámolóikban tájékozódhatunk. A külső kutatási megbízatások meghatározott időre szólnak. Az időközben lezárult kutatási programok rövid beszámolóit megtekinthetők az EME honlapján.

Az intézetünkben folyó kutatómunkát más tudományos műhelyekkel és intézményekkel kötött együttműködési megállapodások is elősegítik, hiszen gyakran a partnerintézetek gondozzák a kutatót és feldolgozásra váró iratokat, jegyzőkönyveket, levéltári forrásokat. Ilyen értelemben partneri viszonyban állunk az MNL Országos Levéltárával, az MTA számos (volt) kutatóintézetével. Példaként gyakran felhozzuk, hogy a Bölcsészettudományi Kutatóközponttal ápolunk szoros kapcsolatunk közös könyvbemutatókban és közösen szervezett szakmai fórumok formájában mutatkozik meg.

Kutatási programjaink támogatói voltak a múlt évben: a Magyar Miniszterelnökség (a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.), a Magyar Tudományos Akadémia, az MTA Domus szülőföldi és magyarországi ösztöndíjpályázat, a Nemzeti Kulturális Alap, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya.

II. Tudományos könyvtár és adattár működtetése, fejlesztése.

Információs és Dokumentációs Központ

A *Rhédey-ház*ban levő központi könyvtárunk állományát lexikonok, szótárak, bibliográfiák, repertóriumok, magyar nyelv- és irodalomtudomány, társadalomtudományok, természettudományok, műszaki tudományok, valamint szakfolyóiratok gyűjteményei alkotják. Itt található Kolozsvár egyik legteljesebb kódexhasonmáskiadás-gyűjteménye is. CD- és DVD-gyűjteményünk az oktatást szolgáló anyagokból áll (repertóriumok, adatbázisok, szótárak, térképek és egyéb segédeszközök), ezeket az olvasóteremben lévő, az olvasók számára fölállított számítógépeken lehet konzultálni. Ugyancsak idekerülnek kurrens folyóirataink, amelyeknek egy részét – összegyűjtve az egy évben megjelent számokat – továbbküldjük könyvtárainkba.

Központi könyvtárunkat 2019-ben **515 regisztrált olvasó** használta. A Rhédey-házat ezenkívül rendszeresen látogatják az EME kiadványai iránt érdeklődők is.

2019 áprilisában kiadványainkkal részt vettünk a 26. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon, júniusban a 9. Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, valamint a budapesti 90. Ünnepi Könyvhéten, augusztusban pedig a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozaton, ahol az EME kiadványai igen nagy érdeklődésnek örvendtek.

Gyűjteménykezelés és -fejlesztés

Az elmúlt év során **262 könyvet és folyóiratot vettünk leltárba** központi könyvtárunkban, melyek adományok, hagyatékok, cserekapcsolatok, valamint vásárlás által kerültek az EME tulajdonába.

Központi könyvtárunk látja el az EME kiadványainak terjesztésével járó feladatokat is (árusítás, forgalmazás, raktározás stb.), a tiszteletpéldányok és az előfizetett kiadványok kiosztását, a bel- és külföldi cserekapcsolatok lebonyolítását és a kötelespéldányok elküldését. A 2019-es év folyamán az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványaiból **1979 kötetet ajándékoztunk vagy tiszteletpéldányként adtunk át különböző intézményeknek, iskoláknak és vendég előadóknak, valamint a szerzőknek. Cserepartnereinknek 952 kiadványt** postáztunk, adtunk át személyesen vagy megbízott személy által. Ebben az évben 49 személy fizetett elő az Erdélyi Múzeum folyóira, melynek első három számát átvehették postai küldeményként vagy székházunkban személyesen.

Legfontosabb cserepartnereink: Román Nemzeti Könyvtár (Bukarest), Sapientia EMTE, Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Kolozsvár), Octavian Goga Megyei Könyvtár (Kolozsvár), Eugen Todoran Központi Egyetemi Könyvtár (Temesvár), Mihai Eminescu Központi Egyetemi Könyvtár (Jászvásár), Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Könyvtára, Román Akadémia George Barițiu Történettudományi Intézete (Kolozsvár), Bolyai Társaság, Jakabffy Elemér Alapítvány, Kriza János Néprajzi Társaság, Csíki Székely Múzeum, Haáz Rezső Múzeum (Székelyudvarhely), Incze László Céhtörténeti Múzeum (Kézdivásárhely), Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár), Polis Könyvkiadó, Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy), Maros Megyei Múzeum (Marosvásárhely), Minerva Művelődési Egyesület (Kolozsvár), Teleki Téka Alapítvány, Fekete Templom Levéltára (Brassó), Gensich Antal Alapítvány, Protestáns Teológiai Intézet (Kolozsvár), Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Kolozsvár), Szatmár Megyei Múzeum, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság (Nagyvárad), Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Komp-Press Kiadó, Országos Széchenyi Könyvtár, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Magyar Országos Levéltár, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Néprajzi Társaság, Debreceni Egyetem Könyvtára, ELTE Egyetemi Könyvtár, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Könyvtára, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Szegedi Tudományegyetem Könyvtára, a Szegedi Középkorász Műhely, Magyarország Főkonzulátusa (Kolozsvár), METEM, Pro Hungaris Alapítvány, Jósza András Múzeum (Nyíregyháza), Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre), GWZO Leipzig, Müncheni Magyar Intézet, Südost-Institut (Regensburg), II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, stb.

Magánszemélyek is adományoztak könyvtárunknak: Bárh János, Boros László, Bottlik Zolt, Debreczeni-Droppán Béla, Adinel Ciprian Dincă, Egyed Ákos, Emődi János, Fazekas Tibor, Fedeles Tamás, Ciprian Firea, F. Romhányi Beatrix, Fodor Pál, Gál Tünde, Gaal György, Gudor Kund Botond, Kontra Miklós, Lukács Ferenc, Nagy Éva, Peti Lehel, Petruț Dávid, Pintér Márta Zsuzsanna, Sófálvi Emese, Solymosi László, Tóth Zsombor, Uray Zoltán, Wilhelm Sándor, Zsoldos Attila. Az adományokat ezúton is köszönjük.

Itt jegyezzük meg, hogy könyvtárainkban a korábbi években is hozzáférhető Arcanum Digitális Tudománytár, a MERSZ – Magyar Elektronikus Referenciaművek Szolgáltatás, illetve az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelenő folyóiratok mellett az Innovációs és Technológiai Minisztérium által támogatott Elektronikus Információs szolgáltatás Nemzeti Programnak köszönhetően 2019-ben a L'Harmattan Kiadó, Osiris Kiadó, Kronosz Kiadó, Szaktudás Kiadó, Typotex Interkönyv adatbázisai, valamint a SzóTudásTár portál is elérhető volt.

A **Jordáky-házban** működő könyvtárrészlegünk látogatottsága az elmúlt évekhez viszonyítva enyhe visszaesést mutat. Ez elsősorban a könyvtári szolgáltatást igénybe vevő személyek túlnyomó többségét képező történelem szakos hallgatók számának folyamatos csökkenésével magyarázható. **Olvasónaplóinkban az év során 663 bejegyzés** található, a könyvtárlátogatók elsősorban történelem szakos hallgatók és doktoranduszok, kisebb mértékben pedig filozófia szakos hallgatók és doktoranduszok, valamint kutatók és oktatók, akik alkalmanként igénybe veszik könyvtárunk kölcsönző szolgálatát.

Az új online könyvtári katalógusban a könyvtár olvasótermeiben lévő összes kötet fellelhető. Könyvtárunk állománya 2019-ben is folyamatosan bővült, egyéni adományok, illetve az MTA Történettudományi Intézet friss kiadványainak befogadásával. Ennek értelmében a Jordáky-házban található könyvtárrészleg **61 új kötettel bővült**. A könyvtárosi munka során tehát 61 kötetet katalogizáltunk, elsősorban történelem-témakörű műveket. A helyhiány miatt elkezdtük új könyvsorok kialakítását.

A szóban forgó időszakban történt a Jordáky-házban őrzött képzőművészeti alkotások összeírása. Ennek során három festmény (portré) került nyilvántartásba, egy **Jordáky Lajos ábrázoló Incze Ferenc-alkotás, valamint két Brósz Irma-festmény**. A műalkotásokat restauráltattuk, s új keretekkel láttuk el.

A **Lakatos utcai** ingatlanban levő könyvtárban és kéziratárban változatlanul nagy gondot okoz a gyarapodó anyag raktározása. Az újabban beérkezett könyvadományokat részben már sikerült elhelyezni és a kutatók rendelkezésére bocsátani, egy részüket azonban még dobozolva tároljuk. A katalógusban még nem szereplő anyag bevezetését munkatársunk, **Székely Adrienn** végzi.

A helyszűke az egyre bővülő kutatói forgalomnak örvendő kéziratári gyűjtemény fejlesztését is akadályozza. A Nemzeti Kulturális Alap támogatásával beszerzett raktári állványzat teljesen megtelt, így a továbbiakban csak kisebb hagyatékok/letétek elhelyezése lehetséges.

Az elmúlt időszakban gyűjteményünk kisszámú, de értékes adomány révén gyarapodott. Kerekes László révén került gyűjteményünkbe **a Zilahy Királyi Törvényszék építészeti dokumentációjának egy része (1889–1890), a harasztosi Bartha család adományából Báthory Gábor erdélyi fejedelem 1612. szeptember 7-én kelt címeres levele**, illetve a Csetri Elek-hagyaték kiegészítéseként mintegy kétdoboznyi iratanyag (családi levelezés, személyes iratok, gyászjelentések), Pál András és fia, Pál Levente útján. Esslinger Mária révén Dicsőszentmártonból került gyűjteményünkbe a 20. század első felében e városban működő víz- és gázszерelési vállalkozás kétdoboznyi iratanyaga, értékes helytörténeti vonatkozásokkal. A Szegedi Tudományegyetem Klebersberg Kunó Könyvtára adományaként került gyűjteményünkbe a MNL OL-ban őrzött DL- és DF-anyag másolata (434 tekercs mikrofilm és 88 db levéltári doboz fénymásolat). Az adományokat köszönjük.

III. Az Erdélyi digitális adattár működtetése és fejlesztése

Az Erdélyi Digitális Adattár (EDA) az EME 2011-ben hozta létre, amelyet azóta is folyamatosan bővít és fejleszt. A repozitórium nyílt hozzáférést biztosít a feltöltött anyagokhoz, ezáltal egyrészt lehetőséget nyújt a tudományos munkák szélesebb körben való terjesztésére, másrészt segíti, megkönnyíti a kutatók dokumentációs munkáját. Emellett az EDA a feltöltött anyagok biztonságos megőrzését is lehetővé teszi a. A digitalizálási programok által igyekszünk online hozzáférhetővé tenni mind az erdélyi tudományos örökséget, gyűjteményeket, régi kiadványainkat, mind a legfrissebb szakirodalmat, kutatási eredményeket és az egyesületi rendezvények dokumentumait.

2018-ban sikerült elkészíteni az EDA Alapító okiratát a működési szabályzatokkal együtt, ezt követően az EME kérvényezte az MTA Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) általi minősítést. A kérelem pozitív elbírálásban részesült, 2019. február közepén a Magyar Tudományos Művek Tára Repozitóriumminősítő Szakbizottsága az Erdélyi digitális adattár minősített repozitóriumnak értékelte. Ezáltal az EME adattára honlapján használhatja a minősítést jelző bélyegzőt is.

2019-ben öt, az EME által kiadott sorozat (Erdélyi Tudományos Füzetek, Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka, Műszaki Tudományos Közlemények, Műszaki Tudományos Füzetek, Tudomány- és technikatörténeti Füzetek), illetve az azokban megjelenő írások mindegyike külön online DOI-¹⁹számot kapott, ezáltal a teljes sorozatok visszamenőleg is DOI-számmal lettek ellátva (az ETF esetében a 1990-től megjelent számai). Ezek az online hozzáférést és azonosítást megkönnyítő számok megtalálhatók az adott kiadvány oldalán az EME digitális könyvtárában, a <https://eme.ro/publication-hu/> cím alatt (az angol nyelvű változatai pedig itt: (<https://eme.ro/publication/>)). A sorozatok és a folyóiratok DOI – dedikált azonosító – számai a következők: Műszaki Tudományos Füzetek: 10.36242 (online); Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek: 10.36241 (online); Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka 10.36243 (online); Erdélyi Tudományos Füzetek 10.36240 (online); Műszaki Tudományos Közlemények 10.33895 (online); Acta Materialia Transylvanica 10.33923 (online); Erdélyi Múzeum 10.36373 (ez utóbbinak aktiválása még folyamatban van, amint az első szám feltöltődik). EME-könyvkiadványok 10.36337. Számszerűen **2077 tétel**ről beszélhetünk, ezek magukban foglalják a korábban megjelent kiadványok cikkeit is. Amellett, hogy minden sorozat és folyóirat dedikált DOI-azonosítót kapott, az EME Kiadója is rendelkezik ilyennel (lásd fentebb). Ezek az azonosítók a különálló kötetek regisztrálásánál (teljes kötet és cikkek) kerülnek felhasználásra. Az első, külön azonosítóval ellátott kötet *A romániai magyar tudományosság intézményi keretekben* című. Ezen kiadványok cikkei felkerültek az EME digitális könyvtárába is: <http://www.eme.ro/publication-hu/>.

A DOI-számok visszamenőlegesen való iktatásának (2077 tétel) anyagi hátterét az MTA KIK biztosította az Innovációs és Technológiai Minisztérium (ITM) és isze alatt működő Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásának köszönhetően. Köszönetünket fejezzük ki a kiváló közreműködésért az MTA KIK főigazgatójának: Monok Istvánnak, főigazgató-helyettesének: Hoól Andrásnak és a Szakinformatikai Osztály

¹⁹ A DOI (Digital Object Identifier) szám egy olyan jelzés, amely elektronikus dokumentumok azonosítását teszi lehetővé digitális hálózatokon. Más azonosítórendszerekkel ellentétben a DOI nincs helyhez kötve, és nem függ attól, hogy az adott dokumentum pillanatnyilag hol található, mert magát a dokumentumot azonosítja, és nem a helyet, így mindig hozzárendeli a dokumentumhoz az éppen aktuális elérhetőséget.

vezetőjének, Bilicsik Erikának. Az anyagi háttér és szakmai tanácsadás biztosításán felül komoly munkálatokat jelentett a DOI-számok egyenkénti elhelyezése az egyes dokumentumok digitális változatára, majd ezek feltöltése a kialakított EME-digitáliskönyvtárba. Mindezen munkálatokat kollégáink végezték: Szilágyi Júlia, Orosz Bettina és Kisfaludi-Bak Zsombor. A munkafolyamatoknak azonban még nincsen vége, hiszen az egyes tanulmányok és kötetek terjesztéséhez és a szerzők munkájának jegyzéséhez mindezeket az MTMT-ben is elhelyezzük, a szerzőket hozzárendelve, illetve az EDA- és a REAL-adattárakba is feltöltjük.

Az EDA tudományos adattár kilenc egységből (tárból) áll, folyamatosan bővülve, 2019 végre 23 000 tételre gyarapodott. Elérhetősége: <http://eda.eme.ro/>. Az elmúlt évben a következő tételek kerültek az adattárunkba:

– Az *Erdélyi Múzeum* folyóiratnak az alábbi kötetei: 2018/2., 3., 4. Az 1874–1909 közötti kötetek és az 1910/1., 2., 3., 4., 5. kötetek (s az ezekben levő tanulmányok külön is). Az Erdélyi Múzeum 1874–1910 között megjelent cikkeit sikerült metaadatokkal is ellátni.

– Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* V. kötetének feltöltését folytattuk (1001–1132. old.), illetve a VI. kötetet is feltöltöttük.

Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat következő köteteivel gyarapodott adattárunk:

– 283. Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői* (1556–1690);

– 284. Papp Kinga: *Tollforgató Kálnokiak*.

Az Emberek és Kontextusok sorozat következő két kötetét tettük digitálisan elérhetővé:

– 12. Keszeg Vilmos: *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai*;

– 13. Blos-Jáni Melinda: *A családi filmezés genealógiája. Erdélyi amatőr médiagyakorlatok a fotózástól az új mozgóképfajtáig*.

Ezenkívül 6 önálló kötetet is felöltöttünk az EDA-ba:

– Péntek János: *Történesek a nyelvben a keleti végeken I.*;

– Sorbán Angella: *Ó, a Nyugat, a Nyugat! Migráció és gazdasági kultúra. Az erdélyi perspektíva*

– Szabó Béla (szerk.): *A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés 70 éve*

– Veress Emőd, Bíró Biborka Eszter, Kokoly Zsolt, Fegyveresi Zsolt, Székely János: *Román polgári jog*.

– Luffy Katalin: *Brázovai feljegyzések – Însemnări din Breazova*.

– Cicero, Marcus Tullius (ford., sajtó alá rend. Pap Levente): *Piso ellen*.

– A Műszaki Tudományos Közlemények sorozatnak két kötete került be az adattárba (az angol nyelvű weben is): az MTK 10. kötet (10 tanulmány) és az MTK 11. kötet (42 tanulmány).

– A Műszaki Tudományos Füzetek közül a következő kötetek váltak elérhetővé az EDA-ban:

– Máté Márton: *Hengeres fogaskerekű gyártószerszámok*.

– Tolvaly-Roșca Ferenc: *Gépelemek*.

– Az Acta Materialia Transylvanica folyóiratnak a 2019/1. és a 2019/2. száma vált elérhetővé 10-10 tanulmánnyal.

A Tudomány- és Technikatörténeti Sorozatból:

– Jancsó Árpád: *Az Osztrák–Magyar Monarchia első vicinálisa: a Valkány–Perjámos–Varjas-vasútvonal története*

– Jancsó Árpád: *Temesvár kilencedik vasútvonala: a Temesvár–Szentandrás–Varjas helyi érdekű vasút története*

A Letöltés sorozatból a következő két kötet vált elérhetővé az adattárban:

- 2. Keszeg Anna: *A holdbéli völgy képzelete*
- 3. Sebestyén Attila: *Menedzser humanizmus: a szervezeti és üzleti élet „áttelekítettége”*
A következő konferenciakötetek kerültek be adattárunkba:
- Benő Attila, Fazakas Emese, Zsemlyei Borbála (szerk.): *Többnyelvűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*
- Kádár Edit, Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Motiváltság és nyelvi ikonicitás*
- Kádár, Edit; Szilágyi N. Sándor: *Analógia és modern nyelvleírás*

A felsoroltak mellett néhány konferencia plakátja is online elérhetővé vált: A XXIV. fiatal műszakiak tudományos ülészak plakátja, a plenáris előadások plakátja és a konferencia programja és ezenkívül még 17 esemény plakátja. A Tudóstárba Bodor András hagyatékából 15 portrét és 37 munkát, a Torma Zsófia hagyatékából 1 portrét és 18 munkát sikerült feltölteni, az Ipar- és technikatörténethez Miroslav Hluchý, Jan Kolouch, Rudolf Kopec, Oldrich Modráček anyagismereti munkái, illetve a Tehnofrig gyár anyagainak egy része került digitalizálásra.

A 2019-es év végéig az adattár tételei elérték a 23 000-es számot.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület részt vett a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központban működő Elektronikus Információs szolgáltatás Nemzeti Program (EISZ) által szervezett szakmai programon, melyet 2019. június 12–14. között rendeztek Budapesten az MTA Könyvtár és Információs Központ épületében. A rendezvény célja a szakirodalmi források használatának és a korszerű digitális könyvtári szolgáltatásoknak a bemutatása (EISZ Nemzeti program, illetve MTMT, WorldCat, Compass és az Open Access programok). A magyar kiadók és tudománytárak (Akadémiai Kiadó, Kronosz Kiadó, L'Harmattan Kiadó, Mentor Kiadó, Osiris Kiadó, Szaktudás Kiadó, Tinta Könyvkiadó, Typotex Kiadó, illetve az Arcanum Digitális Tudománytár) is bemutatták tevékenységeiket, újításait. A programon Székely Adrienn és Kisfaludy-Bak Zsombor kollégáink vettek részt, akik a birtokukba jutott információkat az Intézményünkben munkakörükben hasznosítják.

Az EDA és az EME–MTMT programfelelőse Bitay Enikő, az EDA adminisztrációjáért Szilágyi Júlia rendszermérnök felel, az digitalizálást és feltöltést Orosz Bettina és Székely Adrienn munkatársaink végzik. Az MTMT-adatok adminisztrációjáért pedig Kisfaludy-Bak Zsombor kollégánk a megbízott felelős.

IV. Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás. Kiadónk, kiadványaink

Az EME kiadója a kiadványok népszerűsítése, a könyvvásárokon, illetve könyvbemutatókon való részvétel mellett fontosnak tartja az akkreditáció megszerzését, illetve folyamatos fenntartását is. A kiadó a rendszeresen megjelentetett szakfolyóiratok mellett évente több tudományos kötetet jelentet meg önállóan vagy más kiadókkal, intézményekkel közösen.

Rendszeresen megjelenő szakosztályi kiadványaink: az Erdélyi Múzeum (az Elnökség, a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, valamint a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály folyóirata): a 2019. év 1., 2., 3., és 4. füzetei jelentek meg (felelős szerkesztő: Kovács Kiss Gyöngy, szakszerkesztők: Kovács András, Tanczos Vilmos, Varga P. Ildikó, Veress Károly), a Múzeumi Füzetek – Acta Scientiarum Transylvanica (főszerkesztő: Fodorpatáki László) 26/3. kémiakötete, az Acta Materialia Transylvanica (főszerkesztő: Bitay Enikő, lapszámszerkesztő Dobránszky János) 2. évfolyamának 2019/1., illetve 2019/2. száma jelent meg. A Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből XX–XXI. (2015–2016) kötete jelent meg.

A Emberek és Kontextusok sorozat egy új kötettel gyarapodott: 16. Újvári Anna (sajtó alá rend., szerk. Tamásné Szabó Csilla): „... én szeretem azt úgy átadni, hogy mások is olvassák” címmel.

A Letöltés sorozat 8. kötete Kálai Sándor: *Irodalom és médiakultúra*, a 9. kötet Makkai Júlia Anna: *Erdély arcai. Sikerkönyvek Erdély-képe* címmel jelent meg.

A Certamen sorozat hatodik kötete jelent meg 2019-ben: Egyed Emese, Pakó László (szerk.): *Certamen VI. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*.

A Műszaki Tudományos Közlemények 10. és 11. száma jelent meg: Bitay Enikő, Máthé Márton (szerk.): *A XIX. Műszaki tudományos ülés szak előadásai – Proceedings of the XIX-th International Conference of Technical Sciences*; Bitay Enikő (szerk.): *A XXIV. Fialat Műszakiak Tudományos Ülésszak előadásai – Proceedings of the XXIVth International Scientific Conference of Young Engineers*.

A Műszaki Tudományos Füzetek sorozat 13., legfrissebb, 2019-ben megjelent kötete Tolvaly-Rosca Ferenc: *Gépelemek* c. kiadványa.

A Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat 13. kötete Jancsó Árpád: *A temesvári lóvasút története* címmel jelent meg.

Önálló kötetek

- Luffy Katalin (sajtó alá rend., bev. tanulm.): *Brázovai feljegyzések – Însemnări din Breazova*
- Péter H. Mária: *Gyógyszerészképzés a Ferenc József Tudományegyetemen 1872–1919 között*
- Tötös Áron, K. Markaly Aranka, Koloh Gábor, Horváth Illés (szerk.): *Ezerarcú Erdély*
- Gy. Dávid Gyula: *Pákei Lajos hagyatéka: Egy századfordulós kolozsvári építész tervrajzai, rajztervei, gyűjteményei*
- Maczelka Csaba: *A kora újkori angol utópiák magyar története*
- Kovács Kuruc János, Bajusz István (szerk.): *Szilágysági magyarok*. 3. kötet.
- Balázs Imre József: *Üvegfej és homokóra: Déry Tibor korai műveiről*
- Bartók Katalin, Bauer Norbert (szerk.): *Erdély püspöke, tudósa és mecénása – Haynald Lajos*
- Márton László (szerk.): *Fejezetek Székelyföld technikatörténetéből*
- Teleki Domokos: *A spanyolok Mexicóba*. Sajtó alá rendezte Egyed Emese.

Más kiadókkal közösen megjelent kiadványok

- Székely László, Fehér Andrea (kiad.): *Gróf Székely László önéletrajza* (MTA BTK TTI-vel közösen)
- Bordás Beáta: *A kolozsvári Bánffy palota története* (Polis Kiadóval közösen)
- Nistor Laura, Sólyom Andrea (szerk.): *Szalmák és hálók* (T3 Kiadóval közösen)
- Telegdy Balázs (szerk.): *Száz éve született Venczel József* (T3 Kiadóval közösen)
- Jakab Albert Zsolt, Peti Lehel (szerk.): *Aranymadár: tanulmányok Tánczos Vilmos tiszteletére* (a Kriza János Néprajzi Társasággal közösen)
- Sipos Dávid: *Orgonáknak zengések: a történelmi dési, széki és görgényi református egyházmegyék orgonái* (a Komp-Press Kiadóval közösen)
- Táncos Vilmos, Peti Lehel (szerk.): *Mágia, ima, misztika* (a Kriza János Néprajzi Társasággal közösen)

Kiadónk és kiadványaink minősítése (minősítettése)

2019-ben a román akkreditációs intézet akkreditációs listája nem változott. Az EME kiadója megtartotta korábbi B kategóriás minősítését történelem, kultúratudományok és filológia kategóriában, valamint a C kategóriát az előadó-művészetek témakörben. Az Erdélyi Múzeum folyóirat is megőrizte a B minősítést a történelem és kultúratudományok, filozófia és filológia kategóriákban.

A Tudományos Kutatás Nemzeti Tanácsa (CNCS) által B minősítésüként elfogadott kiadványok az egyetemi tanárok, doktoranduszok és a romániai tudományos életben részt vevő kutatók számára életbevágóak, ugyanis csak ezek alapján lehet az egyetemi életben előléptetéseket elérni és pályázatokat elnyerni.

Kiadványaink népszerűsítése, terjesztése

Fontosnak tartjuk, hogy kiadónk a hagyományos könyvterjesztési stratégiák mellett (könyvterjesztői hálózat, online bolt, könyvtári cserepéldányok) a különböző könyves eseményeken is jelen legyen. Friss kiadványainkat – az EME székházában szervezett bemutatók mellett, melyekbe bevonjuk az egyes tudományterületek szakértőit – igyekszünk más hazai és külföldi intézetek rendezvényeire is eljuttatni, ott is bemutatni. Mindezek mellett részt veszünk a hazai és magyarországi fesztiválokon, könyves eseményeken.

2019 januárjában a Műszaki Tudományok Szakosztály közgyűlésének keretében került sor a 2018-ban megjelent, műszaki tudományokat felölelő EME-kiadványok bemutatójára. Ugyancsak 2019 januárjában az előző évben megjelent kiadványainkat mutattuk be az MTA Könyvtár és Információs Központjában Keszeg Vilmos elnök, Sipos Gábor alelnök, Bitay Enikő főtítkárs és Biró Annamária felelős kiadó közreműködésével. Februárban tartottuk Egyed Péter *Szellem és környezet II.* c. kötetének a bemutatóját, ahol Demeter Attila beszélt a kiadványról. Március 30-án a moldvai Lujzikalagorban tartottunk könyvbemutatót, ahol *A moldvai magyar tájnyelv szótára* három kötetét mutatták be a szerkesztő Péntek János és Biró Annamária felelős kiadó jelenlétében. Budapesten május 17-én az MTA–Lendület Családtörténeti Kutatócsoport és az ELTE Nőörténeti Kutatóközpont szervezésében mutatta be Szabó András Péter a Fehér Andrea által közreadott *Gróf Székely László önéletírása* c. kötetet. Május 28-án Zsoldos Ildikó *Hatalmi törekvések és politikai platformok Szatmárban az 1905–1906-os kormányzati krízis idején* c. kötetét mutatta be Sipos Gábor és Egyed Ákos az EME-székházban. Júniusban az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, valamint a regensburgi Ungarisches Institut budapesti könyvbemutatóján az érdeklődők az EME 2018-ban megjelent, történeti tárgyú kiadványait ismerhették meg. Augusztusban a Kolozsvári Magyar Napokon mutatta be Kovács András Gy. *Dávid Gyula Pákei Lajos hagyatéka* c. kötetét a Vállalkozás Házában. Augusztus 29-én a Vásárhelyi Forgatag keretében a Teleki Téka udvarán mutatták be négy kiadványunkat, a szerzőkkel is elbeszélgetve. A *Kelemen Lajos Napló I–II.* kötetét Sárándi Tamás, történész, Péter H. Mária: *Gyógyszerészképzés a Ferenc József Tudományegyetemen 1872–1919 között* c. kötetét Biró Annamária, a kiadó vezetője, Fehér Andrea (kiad.): *Gróf Székely László önéletírása* c. forráskiadványát László Loránd, a Borsos Tamás Egyesület elnöke, illetve Vulkán Vera: *Mártonfi József tanulmányi főigazgató és cenzor* c. kötetét Egyed Emese mutatta be. Október 8-án az EME I. szakosztálya szervezésében került bemutatásra Újvári Anna „... én szeretem azt úgy átadni, hogy

mások is olvassák” (Tanulmány kíséretében közlésezi Tamásné Szabó Csilla) című kötet, melyet Bajkó Árpád ismertetett. Szintén az I. szakosztály szervezett november 6-án kettős könyvbemutatót, ahol a Luffy Katalin által sajtó alá rendezett *Brázovai feljegyzések – Însemnări din Breazova c.* kötetet Sipos Gábor ismertette, míg a Huszti László. *Calvinus János élete.* (Bevezette és sajtó alá rendezte Tóth Zsombor. ReTextum 10. Budapest: reciti, 2019) kötetet Ősz Sándor Előd mutatta be. Luffy Katalin kötetét decemberben a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében is bemutatták. November 20-án a BBTE Bölcsészettudományi Kar II. éves hallgatói mutatták be Maczelka Csaba *A kora újkori angol utópiák magyar története* című kötetét székházunkban. November 27-én Debrecenben szerveztek könyvbemutatót a Letöltés sorozat két kötetének: Kálai Sándor *Irodalom és Médiakultúra*; Maksa Gyula: *Képregények kultúrákői áramlatokban.* Decemberben szintén diákokra bíztuk az irodalomtudományi kötetek bemutatását, a BBTE, BTK másodéves komparatiztika szakos hallgatói méltatták az alábbi köteteket, és beszélgettek a szerzőkkel: Kálai Sándor: *Irodalom és médiakultúra*; Balázs Imre József: *Üvegfej és homokóra. Déry Tibor korai műveiről*; Makkai Júlia Anna: *Erdély arcai. Sikerkönyvek Erdély-képe.* Decemberben a FUGA, Budapesti Építészeti Központban is bemutatták Gy. Dávid Gyula *Pákei Lajos hagyatéka c.* kötetét.

Tavaly először adtuk át az Év Könyve díjat az EME-közgyűlésen, melyet az előző (2018-as) évben megjelent kiadványaink közül választott ki egy felkért bizottság. A tavalyi díjazott kiadványok Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. 1326–1590*; Hermann Gusztáv Mihály, Orbán Zsolt: *Csillagösvény és göröngyös út. Mítosz és történelem a székelység tudatában*; Péntek János (szerk.): *A moldvai magyar tájnyelv szótára.* (1.1–1.2–2. kötet).

Az EME kiadója 2019-ben is részt vett a Budapesti Könyvfesztiválon, valamint a Budapesti Ünnepi Könyvhéten, ahol az RMKC által működtetett standon kiemelt helyen voltak elérhető kiadványaink. Ugyanakkor kiadónk standja jelen volt a Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten. A Kolozsvári Magyar Napok könyvtárában 2019 augusztusában is önálló standot működtetett a kiadó, ahol promóciós anyagokkal és kiadványainkkal ismerkedhetett meg a közönség.

A Vásárhelyi Forgatagon, illetve a novemberi Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásáron is jelen volt kiadónk.

Kiadónk honlapján részletes adatokkal megtekinthetők és megvásárolhatók kiadványaink, melyek feltöltését Papp Kinga végzi. Ezenkívül kiadónk közösségi oldalán és a Szabadság napilapban is rendszeresen népszerűsítjük kiadványainkat, megosztjuk a róluk készült ismertetőket.

Kiadványaink közül az Erdélyi Múzeum folyóirat számai az LXXI/2009. évfolyamtól (de folyamatosan bővül a korábbi számokkal is), a Certamen. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában évkönyv kötetei, illetve 2016 óta a Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából új sorozatának minden kötete elérhető a Central and Eastern European Online Library (CEEOL) nemzetközi adatbázisban [www.ceeol.com]. A tartalmakhoz való hozzáférés ingyenes, a felhasználó részéről csupán egy díjmentes regisztrációra van szükség (a tartalmak feltöltését Pakó László végzi). Az időszakos kiadványaink mellett az adatbázisban elérhetők a Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat darabjai is és az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat több kötete (a tartalmak feltöltését Szilágyi Júlia végzi). Ezenkívül az Erdélyi Múzeum folyóiratot eljuttatjuk az Elektronikus periodika adatbázisba, illetve kiadványaink adatai elérhetők a WorldCat- és a MATARKA-katalógusokban is. Intézményünk 2017-ben szerződést kötött a DeGruyter céggel, majd 2018-ban a Sciendóval (mely az előbbi tudományos művek online terjesztésével foglalkozó részegysége), melynek értelmében 2018-tól az Orvostudományi

Értesítő folyóirat, a Műszaki Tudományos Közlemények sorozat és az Acta Materialia Transylvania folyóirat nemzetközi adatbázisokban való terjesztését tesszük lehetővé (DOI-azonosítóval).

Kiadványaink támogatói

Könyveink és folyóirataink megjelenése a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia, Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárság Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., az MTA Domus Hungarica Ösztöndíjprogram, a romániai Communitas Alapítvány, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya, az Erdély Öröksége Alapítvány, a Magyar Államvasutak Rt. Jogi Igazgatósága, a Gedeon Richter Románia Rt., a Gróf Mikó Imre Alapítvány, Sapientia EMTE Csíkszeredai Karának Társadalomtudományi Tanszéke, RMDSZ, az Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület, MTA BTK Lendület Hosszú reformáció Kelet-Európában (1500–1800) Kutatócsoport, az MTA Lendület Családtörténeti Kutatócsoport, Magyar Kormány, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Új Nemzeti Kiválóság Program, Kolozs Megyei Tanács, Kolozsvár Polgármesteri Hivatala és Városi Tanácsa, Iskola Alapítvány, Perla Harghitei, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, MTA–DE Néprajzi Kutatócsoport, Székelyföld Alapítvány, Maros Megyei Múzeum, Dávid Gyula, Ifj. Szabó Zoltán, id. Szabó Zoltán, Szabó Adorján, Euro Trans Product Kft. (Kárásztelek), Németi Gergely, Bolar Champ Kft. (Szilágynagyfalu), Szoboszlai Attila, Kensilvanum Kft. (Kémer), Kovács Kuruc János-Szabolcs fogorvosi szakrendelője (Szatmárnémeti) támogatásának köszönhető.

A kiadó honlapja: <http://eme.ro/kiado>. Felelős kiadó **Biró Annamária**, szerkesztőségi titkár **Papp Kinga**, korrektor **András Zselyke**.

V. Szakmai képzések

Az elmúlt évben is a szakmai képzések forráshiány miatt csupán az Orvostudományi Szakosztály immár hagyományossá vált kreditpontos képzései által valósultak meg, melyeket az Orvosi és Fogorvosi Kamarák is elismertek. Márciusban szervezték meg a XXVI. családorvosi továbbképző-konferenciát Székelyudvarhelyen, áprilisban a XXIX. tudományos ülésszak keretében tartottak továbbképzést Szatmárnémetiben, szeptemberben a XXVII. Báthory-napok keretében került sor Szatmárnémetiben a XXVI. orvostovábbképzőre, szeptember 27–28-án zajlott Székelyudvarhelyen a Hargita megyei gyógyszerésznapi, novemberben pedig a XXIII. erdélyi orvosnapokat tartották Csíkszeredában.

Pályázatok, a programok működtetésének forrásai

Akárcsak az előző években, a támogatásaink formája kétféleképp: normatív, illetve programok támogatása. Külön keretként 2019-ben kormányrendelet alapján a Bethlen Gábor Alapkezelőn keresztül részesültünk támogatásban a Regionális tudásközpont fejlesztésére és működtetésére.

Az EME Regionális tudásközpontjának projektelemei: 1. A kutatók, könyvtárosok és adminisztratív személyzet megfelelő jövedelmezésének biztosítása (belső munkatársak); 2. külső kutatási programok támogatása; 3. kiadványaink megjelentetése, illetve nemzetközi láthatóságának, elismerésének elősegítése (indexelése rangos adatbázisokban), folyóiratok és sorozatok

adatbázisokban való elhelyezésének díja; 4. szakosztályaink és fiókegyesületeink szakmai tevékenységének támogatása (konferenciák, könyvbemutatók, tudományos rendezvények szervezése); 5. az EME programjainak működtetéséhez szükséges eszközfejlesztések (számítógépek, lapolasó, adattárolók, egyéb eszközök beszerzése); 6. az EME működési költségei; 7. a Rhédey-ház bérleti költsége.

Az EME Regionális tudásközpont működtetése/fejlesztése pályázat támogatása tételekre (százalék) lebontva: kutatók/adminisztráció fizetése 73%, külső kutatási programok 2%, kiadványok 2%, eszközfejlesztés 1%, működési költség 10%, Rhédey-ház-bérletdíj 10%, valamint a szakosztályok/fiókegyesületek munkájának támogatása 2%.

Normatív támogatást ítél meg számunkra az előző évekhez hasonlóan a Magyar Tudományos Akadémia (MTA), illetve az RMDSz Ügyvezető Elnökség.

A pályázott programtípusok 2019-ben: működés, könyvkiadás, kutatás, nemzetközi konferenciák szervezése, rendezvények, vándorgyűlések, szakmai tábor, illetve a *Regionális tudásközpont kialakítása (külön keretként)*.

Pályázatok útján hazai forrásokat hívtunk le (Kolozsvári Városi Tanács, Kolozs Megyei Tanács, Communitas Alapítvány), illetve magyarországi forrásokat pályáztunk (MTA, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Miniszterelnökség, Nemzeti Kulturális Alap). Összesen **29 programot/tételt pályáztunk sikeresen** teljes, illetve részleges költségtámogatással.

Beruházások, eszközfejlesztések

A 2019-re tervezett költségvetésben 76 700 lejrt irányoztunk elő beruházásokra. Ezek közt szerepelt a Jordáky-ház tisztázatlan részének megváltása (31 200 lej összegben), könyvtárállományunk gyarapítása, honlapfejlesztés, ingatlanakon végzendő állagmegóvó munkálatok és a számítógépes infrastruktúra bővítése. Az erre elkülönített összegből 28 648 lejrt fordítottunk az elavult és használhatatlanná vált számítógépek és irodai eszközök lecserélésre, illetve a hozzájuk tartozó szoftverek beszerzésére. A könyvtárállomány bővítésére 426 lejrt fordítottunk. A Jordáky-ház tisztázatlan telekkönyvi helyzete miatt nem sikerült, a már korábban megállapodott összeg fejében megváltanunk az ingatlanrészt. Az ehhez szükséges pénz továbbra is az Egyesület rendelkezésére áll egy elkülönített számlán.

Az ingatlanmegóvást segítő nagyobb munkálatokra nem sikerült támogatást szerezni az elmúlt évben, és a saját forrásaink mértéke sem alakult úgy, hogy a beruházásokat azokból vagy tartalékjainkból fedezni tudtuk volna.

Vagyoni helyzet, adományok, támogatások, pénzügyi forráslehetőségek

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület mérleg szerinti tőkeértéke 2019-ben 540 827 lejrt tesz ki. A gazdasági tevékenységből (kiadványértékesítés) származó negatív eredményt, 20 736 lejrt veszteséget kompenzálja a nonprofit tevékenység 209 674 lejes többlete, így a 2019-es pénzügyi évet összességében 188 938 lejes többlettel zártuk. A nonprofit tevékenységből származó

2019. év végi 209 674 lejes többlet a 2020 első két hónapjában felhasználásra kerülő normatív támogatás bevételeinek eredménye.

A befektetett eszközök állományának amortizációval csökkentett értéke 2 500 593 lejt tesz ki. Az év végi forgótőke (készletek, követelések és pénzeszközök) nagysága 3 754 648 lej. Ez az összeg tartalmazza a már 2019 decemberében átutalt, de 2020-ban felhasználásra kerülő normatív támogatás (80 M Ft) összegét is. A könyvtári állományunk könyv szerinti értéke 358 355 lejt tesz ki. A rövid távú kötelezettségek év végi értéke 48 366 lej. Ez az összeg a 2020 januárjában esedékes számlatartozásokból és adókötelezettségekből tevődik össze.

A 2019-re vonatkozó költségvetést 1 918 650 lejre (137 M Ft) állítottuk össze, ehhez képest a kiadás oldalon a tervezetthez képest pozitív irányú, kevéssel több, mint 6%-os eltérés mutatkozik, mely 2 037 431 lejt (140,5 M Ft) jelent. Ez legnagyobbbrészt az év utolsó negyedében a Magyar Tudományos Akadémia által megítélt pótlólagos támogatásból nyújtott fizetéskiegészítéseknek és működési többletköltségeknek tudhatók be. Nagyobb pénzügyi költséget eredményezett a tervezetthez képest nagyobb mértékű, kedvezőtlen árfolyam-ingadozás is. Mivel a támogatások javarészt Magyarországról érkeznek forintban, az Egyesület árfolyamkitettsége 2019-ben is nagy volt.

A költségvetés projekttől függő tételeit lehetőség szerint az elnyert céltámogatásokhoz igazítottuk.

A kiadások szerkezetében nem mutatkozik lényeges változás az előző évekhez képest: 2019-ben is a költségvetés legnagyobb tétele az állandó alkalmazottak személyi költségei 995 514 lej (68,6 M Ft), ez az összes kiadás szinte 49%-át teszi ki (összesen 26 fő, ebből 15 fő tudományos főmunkatárs).

Az Intézmény működtetésére, fenntartási költségeire 397 340 lejt (27,4 M Ft) fordítottunk, ez a teljes kiadások 20%-a, mely magában foglalja a Rhédey-székházunk bérleti díját is (10 M Ft). A kiadványok szerkesztésére, nyomtatására 203 184 lejt (14 M Ft) fordítottunk, ez a teljes költségvetés szinte 10%-a. A könyvkiadás költségeinek legnagyobb részét pályázatokból sikerült fedezni. Konferenciák, rendezvények és szakképzések kiadásai összesen 199 645 lejt (13,8 M Ft) tesznek ki, ezen kiadásokat nagyrészt (a célpályázatokon kívül) az erre befolyó részvételi díjak és hozzájárulások fedezik. Külső személyi megbízásokra (írói, szerkesztői tiszteletdíjak, kutatási projektek) 174 000 lejt (12 M Ft), költöttünk.

A költségvetés bevétel oldala 10,52%-os többletet mutat a tervezetthez képest, összesen 2 165 645 lej (149,3 M Ft) folyt be Egyesületünkhöz. A bevételek legnagyobb részét, több, mint 79%-át a támogatások teszik ki 1 716 384 lej (118,3 M Ft) értékben.

Az Egyesület saját forrásokból 449 261 lejt (31 M Ft) bevételezett, ez az összes bevétel több mint 20%-át jelenti, és a tagdíjak, konferenciákon való részvételi díjak, adományok, szponzorizálás, kiadványértékesítés, pénzügyi, és egyéb bevételekből áll.

Az előző évekhez hasonlóan a támogatások legnagyobb része (95%) magyarországi forrásból származik, míg a belföldi támogatások kevéssel több, mint 5%-ot tesznek ki.

Belföldi intézményi támogatóktól összesen 87 515 lej (6 M Ft) folyt be pályázatok révén a Communitas Alapítványtól, az RMDSZ Ügyvezető Elnökségétől, a Kolozsvári Polgármesteri Hivaltaltól és a Kolozs Megyei Tanácstól. A belföldi támogatások nagysága 13%-kal csökkent 2018-hoz képest.

Magyarországi intézményektől 1 628 869 lej (111,8 M Ft) folyt be normatív és projekt-támogatásként, ez 2018-hoz képest 25,6%-os növekedést jelent. Egyesületünket legnagyobb

mértékben a Miniszterelnökség Nemzetpolitika Államtitkársága a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.-n keresztül támogatta (az összes támogatás 76,7%-a), ezt követi nagyságrendben a Magyar Tudományos Akadémia által biztosított működési és rendezvény-, illetve kiadványtámogatás (az összes támogatás 13,7%-a), illetve a Nemzeti Kulturális Alap által nyújtott kiadvány- és rendezvénytámogatások (az összes támogatás 4,5%-a).

Egyesületünk munkáját segítették: Gedeon Richter gyógyszergyár (Marosvásárhely), Ratio Term Kft. (Szatmárnémeti), Digitalis Kft (Nagyvárad), Denti System Kft, (Arad), Anvelo Kft. (Szatmárnémeti), Peritum Consulting Kft (Kolozsvár), Viboxo Kft. (Kolozsvár), Alfa Sound System Kft. (Sepsiszentgyörgy).

A jövedelemadó-felajánlásokból származó 5984 lej (400 E Ft) is nagyban hozzájárult az Egyesület munkájához (bár sajnálatos módon 2018-hoz képest több mint a felére csökkent), ezt az összeget a kiadványaink megjelenítésére fordítottuk. Köszönjük az EME tagságának és szimpatizánsainak a felajánlást, és biztatjuk mind a romániai, mint magyarországi támogatókat, hogy az elkövetkezendőkben is ajánlják fel személyi jövedelemadójuk 3,5%-át, illetve 1%-át Egyesületünk céljainak megvalósítására (a magyarországi támogatók a Gróf Mikó Imre Alapítványnak tehetik meg a felajánlást).

Az MTA Domus szülőföldi ösztöndíjprogramja, illetve a Domus magyarországi ösztöndíj pályázat, valamint az intézményi, ún. műhelytámogatás ebben az évben is nagy segítséget nyújtott kutatásainkhoz. Ugyanakkor köszönjük a Gróf Mikó Imre Alapítvány folyamatos pénzügyi és szakmai támogatását is.

A támogatásokért ezúton fejezzük ki köszönetünket!

Tulajdonjogunk, egykori ingatlanaink

Intézményünk évek óta pert folytat Kolozsvár főterén levő ingatlanunk, a **Wass Otilia-ház** visszaszerzése érdekében. Mivel a pert jogerősen és visszavonhatatlanul elvesztettük a hazai bíróságok előtt, panasszal fordultunk a Strasbourg-ban székelő Emberi Jogok Európai Bírósághoz. Panaszunk sikeresen átjutott az elsődleges szűrőn, a 30.295/2019 sz. alatt iktatták, és várjuk, hogy a Bíróság napirendre tűzze tárgyalását.

Másrészt, mint ismeretes, a sikertelen adminisztratív eljárás nyomán újabb pert indítottunk az el nem adott ingatlanrészeket illetően. A Kolozsvári Ítéltábla 2018. január 11-én helyt adott keresetünknek (első fokon), és elrendelte ezen lakások természetbeni visszaadását (1., 6., 8., 9., 11. és 13. számú lakások), illetve a Majális utca 1–3. szám alatti néhai ingatlanunkért a kárpót-lást. Ezt a határozatot a Restitúciós Bizottság megfellebbezte, melynek tárgyalására a Legfelső Semmítő- és Ítélszéken 2020. május 13-án kerül sor.

A **Jordáky-ház** megosztásának érdekében (melyben Egyesületünk egynegyed részben társtulajdonos) 2011-ben indítottunk birtokmegosztási eljárást nem peres úton, azonban nem sikerült érdemi megoldást kieszközölni a Városi Tanácstól. Ennek megoldásához is peres eljárás szükséges, a város tulajdonrészének megvásárlása és az ingatlanrészek telekkönyvének rendezése érdekében, mely lépésünket a választmány is támogatta. Ebben az ügyben 2019-ben nem történt előrelépés.

A **Müller-ház** ügyében sem történt komolyabb előrelépés. Az ingatlan közös tulajdoni viszonya, illetve a társtulajdonossal való nehéz kommunikáció miatt, mely hátráltatja a felújítási tervek előmenetelét.

A **Lakatos utcai ingatlanunk** jogi és telekkönyvi helyzete rendezve, általános felújításra szorul, melyet a 2020-as évben tervezzük elvégeztetni.

Zárszó

Összegezve, ez a jelentés tartalmazza egyéves tevékenységünk minden részletét, valamenyny tervezett programot a pályáztatástól a megvalósításig, a közreműködők (együtműködések) jelentőségét, a tudományos munkatársak tevékenységét, érdemét, munkánk hasznosulását az erdélyi magyar közösség életében, a támogatók fontosságát, a tudományszervezők szerepét, egyben tükrözve mindezek lényegét, hatékonyságát, eredményességét, szükségességét.

Intézményünk mindig arra törekszik, hogy a különböző generációkat megszólítsa, és képes is erre, hiszen a különféle tudományterületek tapasztalt művelőinek irányításával a fiatalok is szép számban kapcsolódnak be a tudományos élet vérkeringésébe, s járulnak hozzá munkájukkal Egyesületünk tevékenységéhez. Ezek a tevékenységek csak akkor lehetnek eredményesek, ha gondoskodunk azokról a lehetőségekről, gyakorlati feltételekről, amelyek a jövő kutatóinak, oktatóinak kibontakozását segítik elő. Ennek megvalósulásához járult hozzá az EME a 2019-es évben is.

Poszítívumként emelhetjük ki, hogy az **EME Regionális tudásközpont** tervezetét a múlt évben is támogatta (kormányrendelettel) a Miniszterelnökség: a kutatási tevékenységek kiterjesztéséhez, a meglévők erősítéséhez, az EME intézményrészlegeinek hatékony működtetéséhez való hozzájárulásával.

Tehát eredményes, sikeres évet zártunk, sikerült intézményünk egységeit hatékonyan fenntartani, működtetni, s mind ez által stratégiai céljainknak megfelelően az erdélyi tudóstársadalmat szolgálni, összefogni, tudományművelésre serkenteni. Az EME sajátos struktúrája továbbra is vonzó közeg a tudományművelőknek, kiemelkedő munkássága és a tudomány terjesztésében betöltött szerepe miatt. Büszkék vagyunk kutatóinkra, eredményes teljesítményükre, hatékonyságukat csakis a kialakított stabil közeg tudja megtartani.

Továbbra is felelősek vagyunk a munkatársaink jövőjéért, kutatásaink minőségéért, működésünk átláthatóságáért, ugyanakkor a korszerű szervezet kialakításáért is. A sikeres programjaink megvalósításához többen (önkéntes többletmunkával) járultak hozzá, az adminisztratív személyzet csakúgy, mint a könyvtárosok, kutatók, a szakosztályok és fiókegyesületek vezetői, ezúton köszönöm mindannyiuk segítségét, áldozatos munkájukat.

A felsorolt eredmények az önzetlen támogatók és az elkötelezett munkatársak nélkül nem valósulhattak volna meg, ezért köszönetet mondok mindazoknak, akik bármilyen formában támogatták az EME működését, tevékenységét.

Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Kolozsvárt, 2020. február 22-én,

Bitay Enikő sk. főtitkár

Contents

Péter Bálint: The Sacred, Saints and Sanctity in “Religious” Folk Tales	1
Vilmos Tanczos: The New Cultural Economy of the Csíksomlyó (Șumuleu Ciuc) Pentecost Pilgrimage Feast.....	14
Mária Irén André: From the Baobab to the Fern. Primary Schoolchildren’s Knowledge about Plants in Gyimesközéplek (Lunca de Jos).....	25
Péter Halász: Moldavian Hungarian’s “Love Foretelling” and Its Distortions.....	56
Noémi Kicsi: Short History of Unitarian Cantor Training Courses from Transylvania after 1948 (1950–1976).....	70
István Máté: Like Their Predecessors or Unlike Them. The Life and Work Strategies of the Reformed Pastors of Kalotaszeg	84
Eszter László – Melinda Székely: The Traditional Costume of Szék in the Past and Present – “The costume is an asset with a burden”	96

Workshop

György Ruzsa: An Icon Based on Greek Tradition, with Russian and Ukrainian Influence, of Serbian-Transylvanian Provenance: the Silver Icon of Theotokos Kasperovskaya	117
László Letenyi: <i>Bashi</i> , a Recently Identified Ethnic Group on Both Sides of the Philippine Sea. A Late Review on <i>The Song of the Ancestors</i> (1991) of Dezső Benedek.	122
Vilmos Voigt: The Poetry of Károly Bari and Folklore	129

Reviews

Zoltán Gergely: New Findings of Folk Music Research in Transylvania.....	140
Katalin Olosz: A Critical Edition of the Folk Tales of the Arany Family	142
Erika Tekei: Studies on the Need of New Folk Tale Research	145
Éva Luka: Possible Directions of Folk Tale Research.....	147
András A. Gergely: A Religious Historical Perspective Over Extended Families.....	149
Zoltán Gergely: Weddings at Ördöngösfüzes – Past and Present.....	154
Vilmos Tanczos: Songs of Mary in Hungarian Folklore: Text Publication and Analysis	156
András A. Gergely: „...I’m on the right track if I go to the deeply religious Palóc people...” Religious Ethnography, Archaic Prayers, Apocryphal folk prayer collections	159
Eszter Györfy: Incantations, Prayers, and the World behind the Texts: Religion, Mentality and Society at the Border of Transylvania and Moldavia	164
István Máté: Prayers in Society, Society in Prayers	168
Julianna Lingvay: More than Painted Ceilings: Painted Woodworks in Unitarian Churches and Their Research History	171
István Máté: A Sociological Perspective on Religion in Csík Region.....	174
Brigitta Ágoston-Szűcs: The History of the Unitarian Congregation of Újszékely	177
Dóra Czégényi: A Contemporary Example of Popular Use of Writing	179

Zsolt Nagy: Research of Cemeteries, an Issue Fully Known? – Ethnographic Additions in a Botanical Work	181
Zsolt Nagy: A Documentary Report on the Changes of Healing Practices in the Villages of Kis-Homoród Valley – or How Did Maria Treben Become Trabant Mária?.....	183
Ákos Nagy: On Migration, from a Finnish, Hungarian and Estonian Perspective.....	188
Zsolt Nagy: Take It if You Can!	192
Gábor Máté: Ecological Villages in Hungary	196
Viktor Dávid Kőrösi: Replications of Transylvanian Social Challenges in Upper Háromszék Region	197
Brigitta Ágoston-Szűcs: Heritage Exploration in Torockó and Aranyosszék.....	200
Beáta Molnár: Museum Challenges on Several Levels	203
Károly Vekov: The Ethno-Genesis of an Idea of State	204

Köszöntés

Valentin Trifescu: Lajos Balazs, the Ladder-Man.....	213
--	-----

Society Communications

Enikő Bitay: Secretary-general's Report for the 2019. Year.....	218
---	-----

Cuprins

Péter Bálint: Sfântul, sfinții și reprezentarea sanctității în poveștile „religioase”	1
Vilmos Tanczos: O nouă economie culturală a pelerinajului de Rusalii de la Csíksomlyó (Șumuleu Ciuc).....	14
Mária Irén André: De la baobab la feriga de câmp. Cunoștințele etnobotanice ale elevilor din comuna Lunca de Jos (Gyimesközéplak).....	25
Péter Halász: „Preziceri” de dragoste și distorsiunile lor printre ceangăii din Moldova.....	56
Noémi Kicsi: Istoria scurtă a cursurilor de pregătire a cantorilor unitarieni din Transilvania după 1948 (1950-1976)	70
István Máté: Precum strămoșii sau cu totul altfel. Strategia de viață și de muncă a preoților reformați din Zona Călata	84
Eszter László – Melinda Székely: Vechimea și noutățile costumului popular din Sic – „Costumul popular este o valoare chiar și cu greutățile întreținerii lui”	96

Atelier

György Ruzsa: O icoană bazată pe tradiție greacă, cu influențe rusești și ucrainiene, de origine sârbo-transilvăneană: Icoana de argint Theotokos Casperovskaia.....	117
László Letenyey: <i>Bashi</i> , un grup etnic descoperit recent în Filipine. Recenzie întârziată despre volumul <i>The Song of the Ancestors</i> (1991) de Dezső Benedek	122
Vilmos Voigt: Poezia lui Károly Bari și folclorul	129

Recenzii

Zoltán Gergely: Rezultate noi în cercetarea muzicii populare din Transilvania.....	140
Katalin Olosz: Ediția critică a poveștilor familiei Arany.....	142
Erika Tekei: Studii despre necesitatea cercetării poveștilor.....	145
Éva Luka: Căi posibile în cercetarea poveștilor	147
András A. Gergely: O perspectivă a istoriei religiilor asupra familiilor extinse.....	149
Zoltán Gergely: Nunți la Fizeșu Gherlii în trecut și în prezent.....	154
Vilmos Tanczos: Căntece către Fecioara Maria în folclorul maghiar: publicații și analize de texte	156
András A. Gergely: „... sunt pe drumul cel bun dacă mă duc la paloții cei cu credința profundă...” Etnografie religioasă, rugăciuni arhaice, colecții de rugăciuni apocrife.....	159
Eszter Györfy: Incantații, rugăciuni și lumea din spatele textelor: religie, mentalitate și societate la limita dintre Transilvania și Moldova.....	164
István Máté: Rugăciuni în societate, societatea în rugăciuni.....	168
Julianna Lingvay: Mai mult decât lista casetelor: lucrările de tâmplărie pictate în bisericile unitariene și istoria cercetării lor	171
István Máté: Religiozitatea din regiunea Ciuc în perspectivă sociologică	174
Brigitta Ágoston-Szűcs: Istoria congregației unitariene din Secuieni	177
Dóra Czégényi: Un exemplu contemporan al utilizării scrisului în mediu popular	179

Zsolt Nagy: Cercetarea cimitirilor, ultra-cunoscută? – Completări etnografice într-o lucrare de botanică	181
Zsolt Nagy: Raport cu valoare documentară asupra schimbărilor în practicile de vindecare în satele din valea Homorodului Mic – sau cum a ajuns Maria Treben să fie Trabant Mária?.....	183
Ákos Nagy: Despre migrație, din perspectivă finlandeză, maghiară și estoniană.	188
Zsolt Nagy: Să-l ia cine poate!.....	192
Gábor Máté: Sate ecologice în Ungaria	196
Viktor Dávid Kőrösi: Reproduceri ale provocărilor sociale ardelenice în nordul regiunii Trei Scaune	197
Brigitta Ágoston-Szűcs: Explorarea valorilor în Rimetea și regiunea Arieșului	200
Beáta Molnár: Provocarea muzeelor pe mai multe nivele	203
Károly Vekov: Etnogeneza unei concepții statale.....	204

Omagiu

Valentin Trifescu: Lajos Balazs, om pârliaz.....	213
--	-----

Comunicări ale Societății

Bitay Enikő: Raportul secretarului general privind activitatea Societății pe anul 2019	218
--	-----

Tartalom

Bálint Péter: A szent, szentek, szentség megjelenése a „vallásos” mesében	1
Tánczos Vilmos: A csíksomlyói pünkösdi búcsú új kulturális ökonómiája	14
André Mária Irén: A majomkenyérfától az ördögbordáig. A gymesközéploki általános iskolások jelenkori növényismerete	25
Halász Péter: Szerelmi „kilelés” és „késztetés” a moldvai magyarok hagyományos világában	56
Kicsi Noémi: Az 1948 utáni erdélyi unitárius énekvezérképző tanfolyamok rövid története (1950–1976)	70
Máté István: Az elődök nyomában vagy egészen másként. A Kalotaszegen szolgáló református lelkipásztorok eltérő élet- és munkastratégiái	84
László Eszter – Székely Melinda: „A viselet érték a teherrel együtt.” Széki viseletek régen és ma	96

Műhely

Ruzsa György: Egy szerb és erdélyi származású, görög hagyományú, orosz–ukrán, ezüst Kaszperovszkaja Istenszüllő-ikon	117
Letenyi László: <i>Bashi</i> , egy újonnan felfedezett nép a Fülöp-szigeteki tenger két partján. Kutatástörténeti értékelés Benedek Dezső <i>Az ősök éneke</i> című könyvéről	122
Voigt Vilmos: Bari Károly versei és a folklór	129

Szemle

Gergely Zoltán: Újabb adatok az erdélyi népzene kutatásról	140
Olosz Katalin: Az Arany család meséi – kritikai kiadásban	142
Tekei Erika: Tanulmányok a mesekutatás megújításának szükségességéről	145
Luka Éva: A mesekutatás lehetséges útjai: a mese megértése és újraélése	147
A. Gergely András: Vallástörténeti pillantás, nagytársági nagycsalád	149
Gergely Zoltán: Ördöngösfüzesi lakodalmak régen és most	154
Tánczos Vilmos: Mária-énekek a magyar folklórban: szövegkiadás és -elemzés	156
A. Gergely András: „...jó nyomon járok, ha elmegyek a mélyhitű palócokhoz...” Vallási néprajz, archaikus imádságok, apokrif népi imádságok gyűjtései	159
Györfy Eszter: Ráolvasók, imák és a szövegek mögött rejlő világ: vallás, mentalitás, társadalom Erdély és Moldva határán	164
Máté István: Imák a társadalomban, társadalom az imákban	168
Lingvay Julianna: Több mint kazetták lajstroma: az unitárius templomok festett asztalosmunkái és kutatásuk története	171
Máté István: Csík vallásossága szociológiai nézetben	174
Ágoston-Szűcs Brigitta: Az újszékelyi unitárius egyházközség története	177
Czégényi Dóra: A populáris íráshasználat egy jelenkori példája	179

Nagy Zsolt: Temető kutatás, a „lerágott csont”? – néprajzi adalékok egy botanikai műben	181
Nagy Zsolt Dokumentumértékű híradás a Kis-Homoród menti falvak népgyógyászatának (át)alakulásáról, avagy hogyan lett Maria Trebenből Trabant Mária?	183
Nagy Ákos: Migrációról finn, magyar és észti szemszögből	188
Nagy Zsolt: Aki tudja, vigye!	192
Máté Gábor: Ökofalvak Magyarországon	196
Kőrösi Viktor Dávid: Cseppben a tenger – erdélyi társadalmi kihívások leképeződése Felső-Háromszéken	197
Ágoston-Szücs Brigitta: Értékfeltárás Torockón és Aranyosszéken	200
Molnár Beáta: Múzeumi provokációk többszólamban	203
Vekov Károly: Egy állameszme etnogenézise	204

Köszöntés

Valentin Trifescu: Balázs Lajos, a hágcsóember	213
--	-----

Egyesületi közlemények

Bitay Enikő: Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2019. évi munkájáról	218
--	-----

